

ERMENİ SORUNU

TEMEL BİLGİ VE BELGELER

Ömer Engin LÜTEM
(Der.)

Genişletilmiş 2. Baskı
ANKARA - 2009



ERMENİ SORUNU
TEMEL BİLGİ VE BELGELER

Genişletilmiş 2. Baskı

Ömer Engin LÜTEM
(Derleyen)

Ankara - 2009

Terazi Yayıncılık

909.04919920561

E653

2009

Ermeni Sorunu Temel Bilgi ve Belgeler - Genişletilmiş 2. Baskı /
Derleyen: Ömer Engin Lütem.- [Ankara]: Terazi Yayıncılık, 2009.

xiv, 520 p.; 24cm.-(Terazi Yayıncılık, 2009)

ISBN 978-605-60619-1-2

1.Ermeni Sorunu 2.Ermeni Sorunu-Belgeler 3.Ermeni Sorunu -
Haritalar I.Lütem, Ömer Engin

ERMENİ SORUNU TEMEL BİLGİ VE BELGELER

Genişletilmiş 2. Baskı

Ömer Engin LÜTEM (Derleyen)

ISBN 978-605-60619-1-2

TERAZİ YAYINCILIK

Abidin Daver Sokak No:12/B-2

06550 Çankaya / ANKARA

Tel: 0 (312) 438 50 23

Faks: 0 (312) 438 50 26

E-posta: terazi yayincilik@gmail.com

Tasarım:

Allâme Tanıtım

Hanımelî Sokak 30/25 Sıhhiye/ANKARA

Tel: 0 (312) 230 19 74 - 76 **Faks:** 0 (312) 230 19 71

Baskı:

Mert Basın Yayın San. ve Tic. Ltd. Şti.

Melih Gökçek Bulvarı Halk Yapı Kooperatifi No: 17/78 Ostim/ANKARA

Tel: 0 (312) 229 43 01

1. Baskı, Eylül 2007

Genişletilmiş 2. Baskı, Temmuz 2009

İKİNCİ BASKI İÇİN ÖNSÖZ	IX
GİRİŞ	
Ömer Engin LÜTEM	XI
I - ERMENİ SORUNUNUN TARİHSEL BOYUTU	
1. Ermeni Sorununa Giriş: Başlangıçtan Lozan Antlaşması'na Kadar M. Serdar PALABIYIK	3
2. Lozan Barış Antlaşması ve Ermeni Sorunu Gündüz AKTAN	23
3. Lozan'dan Sonra Ermeni Sorunu Ömer Engin LÜTEM	31
4. Bırakın Tarihçiler Karar Versin Justin McCARTHY	45
5. Ermeni İsyanları ve Osmanlılar Justin McCARTHY	61
II – ERMENİ SORUNUNUN ULUSLARARASI İLİŞKİLER BOYUTU	
6. Günümüzde Ermeni Sorunu Ömer Engin LÜTEM	85
7. Ermeni Sorunun Olası Gelişmeleri Ömer Engin LÜTEM	139
III – ERMENİ SORUNUNUN HUKUKSAL BOYUTU	
8. Devletler Hukukuna Göre Ermeni Sorunu Gündüz AKTAN	149
9. Uluslararası Hukuk Açısından Ermeni Sorunu ve 1915 Olayları Sadi ÇAYCI	189
IV – ERMENİ SORUNUNUN PSİKOLOJİK VE SOSYOLOJİK YÖNÜ	
10. Ermeni Sorununun (Gözden Kaçan) Psikolojik Boyutu Erol GÖKA	201
11. Psikoloji ve Psikanaliz Penceresinden Türk-Ermeni Meselesi: Mağduriyet Psikolojisi ve Büyük-Grup Kimliğinin Etkisi F. Sevinç GÖRAL ALKAN	209

12. Avrupa'da Irkçılığın Kökenleri

Gündüz AKTAN223

V – TÜRKİYE VE AZERBAJCAN'IN ERMENİSTAN İLE SORUNLARI**13. Türkiye- Ermenistan İlişkileri (1918-2009)**

M. Serdar PALABIYIK – Yıldız DEVECİ BOZKUŞ255

14. Karabağ Sorunu

Ömer Engin LÜTEM301

EKLER**A - BELGELER**

- Belge 1:** Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeni İsyanlarının Listesi345
- Belge 2:** Sevr Antlaşması'nın Ermenistan'ın Kurulması, Azınlıkların Korunması ve Savaş Suçlularının Cezalandırılmasına Dair Maddeleri346
- Belge 3:** Kars Antlaşması355
- Belge 4:** Lozan Antlaşması'nın Ermenileri de İlgilendiren Bazı Maddeleri362
- Belge 5:** Lozan Antlaşması'na Ek Genel Affa İlişkin Bildiri ve Protokol372
- Belge 6:** Ermeni Teröristlerce Şehit Edilen Kamu Görevlileri ve Aile Fertleri376
- Belge 7:** Ermeni Terörünün Neden Olduğu Ölüm, Yaralama ve Rehin Alma Olaylarının Ülkelere Göre Dağılımı377
- Belge 8:** Avrupa Parlamentosu Kararı - 18 Haziran 1987 (İngilizce)378
- Belge 9:** Uruguay Senatosu ve Temsilciler Meclisi Kararı - 20 Nisan 1965 (İngilizce)382
- Belge 10:** Uruguay Yasası - 26 Mart 2004 (İngilizce)383
- Belge 11:** Güney Kıbrıs Rum Yönetimi Temsilciler Meclisi Kararı - 29 Nisan 1982 (İngilizce)384
- Belge 12:** Arjantin Senatosu Kararı - 5 Mayıs 1993 (İngilizce)385
- Belge 13:** Arjantin Senatosu Bildirisi - 20 Ağustos 2003 (İngilizce)386
- Belge 14:** Arjantin Yasası - 18 Mart 2004387
- Belge 15:** Arjantin Senatosu Bildirisi - 31 Mart 2004 (İngilizce)388
- Belge 16:** Arjantin Senatosu Kararı - 20 Nisan 2005389
- Belge 17:** Arjantin Senatosu Özel Bildirisi - 19 Nisan 2006390
- Belge 18:** Arjantin Yasası - 15 Ocak 2007391
- Belge 19:** Arjantin Senatosu Kararı - 16 Nisan 2008 (İngilizce)392

Belge 20: Rusya Duması Kararı - 14 Nisan 1995 (İngilizce)	393
Belge 21: Kanada Avam Kamarası Kararı - 23 Nisan 1996 (İngilizce)	394
Belge 22: Kanada Senatosu Kararı - 13 Haziran 2002 (İngilizce)	395
Belge 23: Kanada Avam Kamarası Kararı - 21 Nisan 2004 (İngilizce)	396
Belge 24: Yunanistan Parlamentosu Kararı - 25 Nisan 1996 (İngilizce)	397
Belge 25: Lübnan Parlamentosu Kararı - 3 Nisan 1997 (İngilizce)	398
Belge 26: Lübnan Parlamentosu Kararı - 11 Mayıs 2000 (İngilizce)	399
Belge 27: Belçika Senatosu Kararı - 26 Mart 1998 (İngilizce)	400
Belge 28: İtalyan Meclisi Kararı - 16 Kasım 2000 (İngilizce)	402
Belge 29: Vatikan - Papa Jean-Paul II ile Ermeni Katogigosu Karekin II'nin Ortak Bildirisi - 10 Kasım 2000 (İngilizce)	403
Belge 30: Vatikan - Papa Jean-Paul II ile Ermeni Katogigosu Karekin II'nin Ortak Bildirisi - 27 Eylül 2001 (İngilizce)	406
Belge 31: Fransız Meclisi Kanun Tasarısı - 29 Mayıs 1998 (İngilizce)	408
Belge 32: Fransız Senatosu Kanun Tasarısı - 7 Kasım 2000 (İngilizce)	409
Belge 33: Fransız Yasası - 29 Ocak 2001 (İngilizce)	410
Belge 34: İsviçre Milli Konseyi Kararı - 16 Aralık 2003 (Fransızca)	411
Belge 35: Slovakya Parlamentosu Kararı - 30 Kasım 2004	414
Belge 36: Hollanda Parlamentosu Kararı - 21 Aralık 2004 (İngilizce)	415
Belge 37: Polonya Parlamentosu Kararı - 19 Nisan 2005 (İngilizce)	416
Belge 38: Almanya Federal Meclisi Kararı - 15 Haziran 2005	417
Belge 39: Venezuela Parlamentosu Kararı - 14 Temmuz 2005 (İngilizce)	422
Belge 40: Litvanya Parlamentosu Kararı - 15 Aralık 2005 (İngilizce)	424
Belge 41: Şili Senatosu Kararı - 5 Haziran 2007 (İngilizce)	425
Belge 42: ABD Temsilciler Meclisi Ortak Kararı 148 - 9 Nisan 1975 (İngilizce)	427
Belge 43: ABD Temsilciler Meclisi Ortak Kararı 247 - 10 Eylül 1984 (İngilizce)	428
Belge 44: ABD Temsilciler Meclisi Kararı 3540 - 11 Haziran 1996 (İngilizce)	429
Belge 45: Jimmy Carter'ın Beyanı - 16 Mayıs 1978 (İngilizce)	430
Belge 46: Ronald Reagan'ın Beyanı - 22 Nisan 1981 (İngilizce)	431
Belge 47: George Bush'un Beyanı - 20 Nisan 1990 (İngilizce)	433
Belge 48: Bill Clinton'un Beyanı - 24 Nisan 1994 (İngilizce)	434
Belge 49: Bill Clinton'un Beyanı - 23 Nisan 1995 (İngilizce)	435

Belge 50: Bill Clinton'un Beyanı - 24 Nisan 1996 (İngilizce)	437
Belge 51: Bill Clinton'un Beyanı - 22 Nisan 1997 (İngilizce)	438
Belge 52: Bill Clinton'un Beyanı - 24 Nisan 1998 (İngilizce)	439
Belge 53: Bill Clinton'un Beyanı - 19 Nisan 1999 (İngilizce)	440
Belge 54: Bill Clinton'un Beyanı - 24 Nisan 2000 (İngilizce)	441
Belge 55: George W. Bush'un Beyanı - 24 Nisan 2001 (İngilizce)	442
Belge 56: George W. Bush'un Beyanı - 24 Nisan 2002 (İngilizce)	443
Belge 57: George W. Bush'un Beyanı - 24 Nisan 2003 (İngilizce)	444
Belge 58: George W. Bush'un Beyanı - 24 Nisan 2004 (İngilizce)	445
Belge 59: George W. Bush'un Beyanı - 24 Nisan 2005 (İngilizce)	446
Belge 60: George W. Bush'un Beyanı - 24 Nisan 2006 (İngilizce)	447
Belge 61: George W. Bush'un Beyanı - 24 Nisan 2007 (İngilizce)	448
Belge 62: George W. Bush'un Beyanı - 24 Nisan 2008 (İngilizce)	450
Belge 63: Barack Obama'nın Beyanı - 24 Nisan 2009 (İngilizce)	451
Belge 64: 1948 Birleşmiş Milletler Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi (İngilizce)	453
Belge 65: 1946 Nuremberg Mahkemesi'nin Kurucu Anlaşması ve Mahkeme'nin Kararına Göre Uluslararası Hukuk İlkeleri (İngilizce)	458
Belge 66: Soykırım Suçu ile İlgili Birleşmiş Milletler Genel Kurul Kararı 96 (I), 55. Oturum - 11 Aralık 1946 (İngilizce)	460
Belge 67: 1998 Uluslararası Ceza Divanı Roma Statüsü, İlk 12 Madde (İngilizce)	461
Belge 68: Müslüman Ölümleri ve Sürgünlerine İlişkin Tablo	473
Belge 69: 1968 Birleşmiş Milletler Savaş Suçlarına ve İnsanlığa Karşı Suçlara Zaman Aşımının Uygulanmamasına İlişkin Sözleşme (İngilizce)	474
Belge 70: Karabağ - Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin 822 Sayılı Kararı - 30 Nisan 1993 (İngilizce)	478
Belge 71: Karabağ - Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin 853 Sayılı Kararı - 29 Temmuz 1993 (İngilizce)	480
Belge 72: Karabağ - Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin 874 Sayılı Kararı - 14 Ekim 1993 (İngilizce)	483
Belge 73: Karabağ - Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin 884 Sayılı Kararı - 12 Kasım 1993 (İngilizce)	486
Belge 74: Karabağ - Avrupa Konseyi Parlamenter Asamblesi'nin 1416 Sayılı Kararı - 25 Ocak 2005 (İngilizce)	488
Belge 75: Karabağ - İslam Konferansı Örgütü'nün 9/36-POL Sayılı Kararı - 23-25 Mayıs 2009 (İngilizce)	491

Belge 76: Karabağ - Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun 62/243 Sayılı Kararı - 14 Mart 2008 (İngilizce)	495
--	-----

B - HARİTALAR

Harita 1: Sykes-Picot Antlaşması'na Göre Osmanlı İmparatorluğu'nun Paylaşılması	499
Harita 2: 1919 Paris Barış Antlaşması Görüşmelerinde Ermenilerin Toprak Talepleri	500
Harita 3: Sevr Antlaşması'na Göre Ermenistan'a Verilecek Türk Toprakları	501
Harita 4: 1945 Yılında Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den Toprak Talepleri	502
Harita 5: Karabağ Bölgesi	503
Harita 6: Karabağ Dahil, Ermeni İşgali Altındaki Azerbaycan Toprakları	504

İKİNCİ BASKI İÇİN ÖNSÖZ

“**E**rmeni Sorunu: Temel Bilgi ve Belgeler”in birinci baskısı yaklaşık bir yıl içinde tükendi. Kitabımıza gösterilen bu rağbetin temelinde Ermeni sorununu tamamen bilimsel açıdan ele alması ayrıca bu sorunu, genelde yapıldığı gibi, sadece tarihi yönden değil, uluslararası ilişkiler, uluslararası hukuk ve psikoloji açılarından da ayrıntılı bir şekilde incelemesi, diğer yandan bu sorunla beraber mütalaa edilmesi gereken Türkiye-Ermenistan ilişkileri ile Karabağ sorunu hakkında da geniş bilgiler içermesi bulunmaktadır. Kitabın bir özelliği de, ülkemizde başka hiçbir yayında topluca bulunmayan, bu soruna ilişkin belgelerin tam metinlerinin ek olarak verilmesidir.

Ermeni sorunu uluslararası ilişkiler yönünden dinamik bir niteliğe sahiptir. Diğer bir deyimle birinci baskıdan bu yana bir yılı biraz geçen bir zaman içinde bazı önemli gelişmeler olmuştur. Bunlar da kitabın ilgili bölümlerine eklenmiştir. Bu haliyle “Genişletilmiş İkinci Baskı” birinci baskıya göre 72 sayfa fazla olup ek sayısı da 71’den 76’ya çıkmıştır.

Bu yeni baskının da Ermeni sorununun bilimsel incelemesine katkıda bulunmasını diliyoruz. Bu kitabın yayımlanması fikrini bize veren ve üç değerli yazısıyla kitaba katkıda bulunan E. Büyükelçi Gündüz Aktan’ın vefatından duyduğumuz büyük üzüntüyü ve kendisine rahmet dilekelerimizi de okuyucularımıza iletiyoruz.

İçten saygılarımızla.

Ömer Engin LÜTEM
Temmuz 2009

Ömer Engin LÜTEM*

Ermeni sorununun tarihsel anlamı Osmanlı İmparatorluğu'ndan alınacak topraklar üzerinde bağımsız bir Ermenistan kurulması girişimleri ile Osmanlı idaresinin bunlara karşı çıkmasının oluşturduğu anlaşmazlık ve çatışmalardır. Osmanlı dönemindeki Ermeni isyanları bastırılmış, Rus toprakları üzerinde kurulan Ermenistan da 1920 yılının sonunda Türk güçlerine yenilmiştir. Ayrıca Türkiye-Ermenistan sınırı 1921 yılında imzalanan Moskova ve Kars Antlaşmaları'yla saptanmıştır. Böylelikle bugün Ermenistan'ın Türkiye'den toprak talebinde bulunması imkânsız hale gelmiştir. 1922'de imzalanan Lozan Antlaşması da, genel hükümleriyle, kişilerin ve bu arada Osmanlı Ermenilerinin, olabilecek mal ve diğer taleplerini çözüme bağlamıştır. Böylelikle Ermeni meselesi önce Moskova ve Kars sonra Lozan Antlaşması'yla hukuken sona ermiştir.

İkinci Dünya Savaşı'nın bitiminde Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den Ermenistan ve Gürcistan'a verilmek üzere toprak istemesi Ermenistan'da milliyetçiliğin canlanmasına neden olmuştur. Aynı dönemde Diaspora Ermenilerinin göç ettikleri ülkelerde asimile olmaya başlamaları Ermeni kimliğinin korunması sorununu yaratmış ve buna çare olarak da, Yahudi Holokostu'ndan esinlenerek, 1915 sevk ve iskânı sırasında Ermenilere soykırım uygulandığı iddiası ortaya atılmıştır. Ermeni kiliseleri, siyasi partileri ve hayır derneklerinin desteklediği bu iddianın Diaspora Ermenileri tarafından benimsenmesi, onların Türk ve Türkiye düşmanlığı etrafında birleşmesine ve bunun sonucu olarak da Ermeni kimliğinin, bu düşmanlık temelinde korunmasına yol açmıştır.

Milliyetçi akımlarla beslenen bu düşmanlığın sonucu Ermeni terörüdür. Bu terör, Türk Devletini temsil ettikleri için Türk diplomatlarını hedef almış ancak on yıl kadar sonra Türk olmayanlara da zarar vermeye başlayınca, ilham ve finanse edenler tarafından durdurulmuştur. Ancak Ermeni terörü Ermenilerin soykırım iddialarının yayılmasına hizmet etmiş ve bunun sonucu olarak da bazı ülke parlamentoları bu iddiaları kabul eden kararlar almaya başlamışlardır. Gerek terör hareketleri gerek parlamentoların söz konusu kararları, Türkiye için yeni bir Ermeni sorunu yaratmıştır.

* Emekli Büyükelçi

Diaspora Ermenileri, yaklaşık son altmış yıldan beri Türkiye'ye Ermenilerin soykırımı uğratıldıklarını kabul ettirmeyi amaçlamaktadır. Bunu bir tazminat talebinin izleyeceği anlaşılmaktadır. Ermeni militanlarına göre tazminatın ödenmesini bazı toprak talepleri izleyecektir.

1991 yılı sonunda Ermenistan devletinin yeniden kurulması Ermeni sorununun daha da büyümesine neden olmuştur. Zira bu devlet, soykırım iddialarını benimsemekle birlikte Türkiye'nin toprak bütünlüğünü de açıkça tanımaktan kaçınmıştır.

Son olarak Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne katılması süreci de soykırım iddialarının Avrupa'da daha yoğun bir şekilde tartışılmasına neden olmuş ve bu iddiaları tanıyan Avrupa Birliği üyesi ülke parlamentolarının sayısı artmıştır.

Sonuç olarak Ermeni sorunu yeniden canlanarak Türkiye'nin gündemine girmiş ve burada önemli bir yer işgal etmeye başlamıştır.

Bu sorunun önemine ve güncelliğine rağmen ülkemizde, uzmanlaşmış bazı kişiler dışında, tüm yönlerinin genelde bilinmediği, özellikle de ne gibi sonuçlar doğurabileceğinin pek anlaşılmadığı ve bu nedenle de konuya yaklaşımların farklı olduğu ve hatta, son yıllarda Ermeni görüşlerini olduğu gibi benimseyenlerin ortaya çıkmasının da gösterdiği gibi, vahim yanlışlara da düşüldüğü gözlenmektedir.

Ülkemizde genellikle Ermeni sorununun incelenmesi tarihi olayların anlatılması şeklinde yapılmaktadır. Ermeni sorununun temelinde bazı tarihi olayların kasten Türkiye aleyhine yorumlanması bulunduğundan o dönem tarihinin doğru bir şekilde bilinmesi incelemeler için ön koşul niteliğindedir. Ancak bugün karşılaştığımız sorun sadece tarihi bir olayın aydınlatılması değildir. Bugün Türkiye'den, neredeyse bir asır önce vuku bulmuş bir olayı soykırım olarak tanıması, tazminat ödemesi ve sonra da, mümkün olursa, toprak vermesi istenmektedir. O itibarla tarihin yanında günümüz uluslararası ilişkilerinin, uluslararası hukukun ve özellikle soykırım hukukunun ve önemli bir etken olan Ermenilerin psikolojik durumunun da incelenmesi gerekmektedir. Diğer yandan günümüzde Türkiye ve Azerbaycan'ın Ermenistan ile ilişkileri de Ermeni sorununun önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Kısaca Ermeni sorununun incelenmesi için tarih, uluslararası ilişkiler, uluslararası hukuk, psikoloji ve sosyoloji gibi birçok bilim dalına ihtiyaç olup konunun disiplinler arası bir yaklaşımla ele alınması gerekmektedir.

Bu kitap Ermeni sorunu hakkında tam bir fikir verebilmek üzere bu sorunu yukarıda saydığımız bilim dallarının tümü açısından ele alıp incelemekle bir ilki gerçekleştirilmektedir.

Kitabın birinci bölümü “Ermeni Sorununun Tarihsel Boyutu” başlığını taşımakta olup bu sorunun tarihçesi Mustafa Serdar Palabıyık’ın “Ermeni Sorununa Giriş: Başlangıçtan Lozan Antlaşması’na Kadar”, merhum E. Büyükelçi Gündüz Aktan’ın “Lozan Barış Antlaşması ve Ermeni Sorunu” ve tarafımdan kaleme alınmış olan “Lozan’dan Sonra Ermeni Sorunu” başlıklı üç yazıda incelenmektedir. Tanınmış tarihçi Justin McCarthy’nin geçmiş yıllarda ülkemizde verdiği iki konferansın metinleri de bu bölümde yer almaktadır. Makalelerde adı geçen bazı antlaşma metinleri ile haritalar da yararlanılmak üzere Ekler bölümünde verilmiştir.

Kitabın “Ermeni Sorununun Uluslararası İlişkiler Boyutu” başlığını taşıyan ikinci bölümünde tarafımdan kaleme alınmış olan iki yazı bulunmaktadır. “Günümüzde Ermeni Sorunu” başlığını taşıyan yazıda, esas itibarıyla, Ermeni soykırım iddialarını benimseyen Avrupa Parlamentosu ve bazı ülke parlamentolarının kararları ele alınarak incelenmektedir. Bu bölümle ilgili olarak Ermeni soykırım iddialarını tanıyan parlamentoların bu konudaki kararlarının metinleri ve bazı ABD’nin başkanlarının 24 Nisan’da yayınladıkları mesajlar belge olarak kitaba eklenmiştir. “Ermeni Sorununun Olası Gelişmeleri” başlığını taşıyan ikinci yazıda ise önümüzdeki yıllarda bu sorunun Türkiye ve Ermenistan dâhil, ilgili devletlerde ve uluslararası kuruluşlarda ne gibi gelişmeler gösterebileceği belirlenmeye çalışılmıştır.

Kitabın üçüncü bölümü “Ermeni Sorununun Hukuksal Boyutu”dur. Soykırım hukuksal bir kavram olduğundan Ermenilerin bu konudaki iddialarının öncelikle hukuksal açıdan incelenmesi ve bu hususta da Türkiye ve Ermenistan dâhil, yüzden fazla ülkenin taraf olduğu Birleşmiş Milletler’in 1948 tarihli Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi’nin esas alınması gereklidir. Ermeni sorunu bakımından birinci derecede önem arz etmesine karşılık soykırım hukuku maalesef ülkemizde az incelenmiş olup bu konudaki boşluğun doldurulması için kitapta iki makale yer almaktadır: Merhum E. Büyükelçi Gündüz Aktan’ın “Devletler Hukukuna Göre Ermeni Sorunu” ve Doç. Dr. Sadi Çaycı’nın “Uluslararası Hukuk Açısından Ermeni Sorunu”. Bu bölüm için, başta Birleşmiş Milletler’in yukarıda değindiğimiz Soykırım Sözleşmesi olmak üzere ilgili diğer metinler ek olarak verilmiştir.

Kitabın dördüncü bölümü “Ermeni Sorunun Psikolojik ve Sosyolojik Yönü”ne ayrılmıştır. Ermeni Diasporası halen Ermeni soykırım iddialarının en yakın takipçisidir. 1973-1986 yılları arasında 70 kişinin ölümüne 500’den fazla kişinin yaralanmasına neden olan Ermeni terörünün yaratıcısı da Ermeni Diasporası’dır. Bu aşırı tutum ve davranışların nedeninin anlaşılabilmesi ancak psikolojik incelemelerle mümkün olduğundan kitaba bu konuda iki yazı konmuştur: Doç. Dr. Erol Göka’nın “Ermeni Sorununun (Gözden Kaçan) Psikolojik Boyutu” yazısıyla Uzman Klinik Psikolog F. Sevinç Göral Alkan’ın “Türk-Ermeni

Meselesi: Mağduriyet Psikolojisi ve Büyük Grup Kimliğinin Etkisi” başlıklı yazısı.

Soykırım suçunun temelinde ırkçılık bulunmakta olup ırkçı nefretin mevcut olmadığı hallerde soykırım suçunun kasıtlı olarak işlenmesi mümkün değildir. Irkçılık ise Avrupa’da doğmuş ve gelişmiş bir sosyolojik olgudur. Merhum E. Büyükelçi Gündüz Aktan bu olguyu “Avrupa’da Irkçılığın Kökenleri” başlıklı yazısında anlatmaktadır.

Kitabın beşinci ve son bölümünü “Türkiye ve Azerbaycan’ın Ermenistan ile Sorunları” oluşturmakta ve burada iki makale yer almaktadır.

Mustafa Serdar Palabıyık ve Yıldız Deveci Bozkuş tarafından yazılan “Türkiye-Ermenistan İlişkileri (1918-2009)” başlıklı makalede, yaklaşık 90 yıllık bir zaman dilimi içinde iki ülke ilişkileri, Sovyetler Birliği dönemi ile Ermenistan’ın Birinci Devlet Başkanı Levon Ter Petrosyan, İkinci Devlet Başkanı Robert Koçaryan ve son dönem Devlet Başkanı Serzh Sarkisyan dönemleri olmak üzere dört bölümde incelenmektedir. Ermenistan ile Azerbaycan arasında esas sorun olan ve Azerbaycan görüşlerini desteklediği için Türkiye için de özel bir önemi bulunan “Karabağ Sorunu” da bu başlık altında tarafımdan yazılan bir makaleyle ayrıntılarıyla incelenmiştir. Bu bölüme Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi’nin Karabağ sorunu konusundaki kararları ile Avrupa Konseyi Parlamenter Asamblesi’nin ve İslam Konferansı Örgütü’nün bu konudaki son kararlarının metinleriyle Karabağ Bölgesi’ni ve bu bölge dâhil Ermeni işgalindeki Azerbaycan topraklarını gösteren iki harita eklenmiştir.

Kitabın Ekler bölümünde toplam 76 belge ve 6 harita verilmiştir. Mevcut olduğu takdirde belgelerin Türkçe çevirileri sunulmuştur. Türkçe çevirileri olmayan belgelerin İngilizce ve Fransızca orijinal metinleri konmuştur.

Bu kitabın Ermeni sorununu incelemek isteyenlere yararlı olması dileklerimiz ve saygılarımızla.

I
ERMENİ SORUNUNUN
TARİHSEL BOYUTU

ERMENİ SORUNUNA GİRİŞ: BAŞLANGIÇTAN LOZAN ANTLAŞMASI'NA KADAR

M. Serdar PALABIYIK*

Giriş

“**E**rmeni Sorunu” olarak tabir edilen konu yalnızca Türk tarihi açısından değil, özellikle “Doğu Sorunu” ile yakın ilişkisinden dolayı, Yakın Doğu tarihi açısından da son derece önemli bir konudur. Bu nedenle günümüzde yaşanan gelişmeleri daha iyi anlayabilmek için bu sorunun tarihsel kökenlerini incelemek zorunludur. Bu makalede başlangıcından – en azından hukuki olarak sona erdiği – Lozan Antlaşması'na kadar Ermeni Sorununun tarihsel arka planı incelenecektir. Bu yapılırken, önce Ermeni tarihinin ana hatları değerlendirilecek, daha sonra da Ermenilerin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki durumları gözden geçirilecektir. Bu genel değerlendirmeyi “Ermeni Sorunu” olarak tabir edilen meselenin ortaya çıkışı ve bu meselenin bölgesel ve uluslararası boyutlarının incelenmesi takip edecektir. Son olarak da Ermeni tehciri ve Birinci Dünya Savaşı'ndan Lozan Antlaşması'na kadar geçen dönemde Ermeni Sorunu analiz edilecektir.

1. Antik Çağlardan Osmanlı İmparatorluğu'na: Ermeni Halkının İki Bin Yılı (M.Ö. 13. Yüzyıl - M.S. 15. Yüzyıl)

Anadolu ve Kafkasların eski halklarından biri olan Ermeni halkının tarihi yaklaşık üç bin yıllık bir zamanı kapsar. Ermenilerin Doğu Anadolu ve Kafkaslara Trakya bölgesinden M.Ö. 1200'lerde geldiği rivayet edilir. Her ne kadar varlığı Ermeniler tarafından iddia edilse de, M.Ö. 9 ile 6. yüzyıllar

* Araştırma Görevlisi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü.

arasında bu bölgeye hâkim olan Urartu medeniyeti ile Ermeni toplumu arasında tarihsel bir bağ olduğu kanıtlanamamıştır.

Ermeni efsanelerine göre, Ermeniler kendilerini Nuh Peygamberin soyundan gelen bir halk olarak nitelendirirler. Tektanrılı dinlerin ortak söylemine göre Nuh Peygamberin Büyük Tufan'da hayatta kalabilmek için tasarladığı gemi tufanın ardından Ağrı Dağı'nda karaya oturmuştur. Bu nedenle Ağrı Dağı ve civarı Ermeniler tarafından "medeniyetin beşiği" olarak adlandırılır; zira Ermenilere göre insan nesli dünyaya bu bölgeden yayılmıştır.

Beşinci yüzyıl Ermeni tarihçilerinden Moses Khorenatsi ilk kez, Ermenilerin Nuh peygamberin oğlu Yafes'in neslinden gelen Hayk'ın oğulları olduğunu iddia etmiştir.¹ Bu efsaneye dayanarak Ermeniler bugün bile kendilerine "Hay", ülkelerine ise "Hayastan" adını verirler. Ancak tüm bu tarihsel anlatı bilimsel değil efsanelere dayalı mitolojik bir anlatıdır. Batılı kaynaklara göre "Ermeni/Ermenistan" kelimelerinin kökeni olan "Armen" kelimesi eski Pers dilinde "yukarı ülke" anlamına gelmektedir. Kısacası, tarihçiler ve antropologlar Ermenilerin yaşadıkları bölgeye atfen isimlendirildiklerini kabul etmektedirler.

Genel olarak, Ermeniler çeşitli bölgesel krallıklara bölünmüş halde ve çoğunlukla yabancı hâkimiyeti altında yaşamışlardır. Bağımsız bir devlet olarak Ermenistan ilk defa, M.Ö. 7. yüzyılda Medlerin Asur İmparatorluğu'nu yıkmasının ardından doğan kargaşa ortamında, Birinci Tigran döneminde ortaya çıkmıştır. Ancak barış dönemi zayıf ve silik şahsiyetli kralların başa geçmesi ile sona ermiş ve krallık bağımsızlığını Pers hâkimiyetini kabul etmek ve Pers İmparatoru'na vergi ödemek suretiyle yitirmiştir. Hayk sülalesi sona ermiş, Ermeni kralları bizzat Pers İmparatoru tarafından atanmaya başlamıştır.

Pers hâkimiyeti, Ermeniler tarafından en büyük krallardan biri olarak kabul edilen Büyük Tigran dönemine kadar sürmüştür. Tigran, yaklaşık otuz yıl süren krallığı boyunca Ermenistan'ın sınırlarını genişletmiştir. Ancak Roma ve Pers istilası bu ilerlemeyi durdurmuştur. M.Ö. 69 yılında Romalı General Lucullus Ermenistan'a girmiş ve başkent Tigranakert'i kuşatmıştır. Bu iki saldırgan güç karşısında dayanamayan Ermeni krallığı bağımsızlığını tekrar kaybetmiş, hatta bununla da kalmayarak, Roma ve Pers İmparatorlukları tarafından paylaşılarak varlığına son verilmiştir.²

Milattan sonra 3. yüzyılın sonlarına doğru Hristiyanlık, Ermenilerin yaşadığı bölgelerde yayılmış ve bölgede ilk gizli Hristiyan cemaatleri

1 Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, *Belgelerle Ermeni Sorunu*, Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1992, s. 3.

2 Pars Tuğlacı, *Tarih Boyunca Batı Ermenileri: Cilt I (287-1851)*, İstanbul: Pars Yayın, 2004, s. 1.

görülmeye başlanmıştır. Bazı Ermeni tarihçileri M.Ö. 301 yılında Ermeni Kralı Dırtad'ın, Ermenistan'ın ilk patriği Aziz Gregor tarafından vaftiz edilmesinin ardından Hristiyanlığı Ermenistan'ın resmi dini olarak ilan ettiğini belirtmektedirler.³ Ancak Batılı tarihçiler, Ermenistan'ın Hristiyan bir devlet olarak ortaya çıkışının daha geç bir tarihte, ancak Hristiyanlığın Roma İmparatorluğu dâhilinde serbest bırakıldığı 313 yılından sonra olabileceğini dile getirmektedirler. Yine de, Ermeniler kendi Hristiyan mezheplerini Aziz Gregor'a atfen Gregoryen olarak nitelendirirler. Ermenilerin Hristiyanlaşmasından yaklaşık bir yüzyıl sonra Aziz Mesrob tarafından ilk Ermeni alfabesi tasarlanmıştır. Aziz Mesrob daha sonra 434 yılında İncil'i ilk kez Ermeniceye çevirecektir.⁴

Roma İmparatorluğu'nun ikiye ayrılmasından sonra Ermenistan bu kez Bizans ve Sasani İmparatorlukları tarafından paylaşılmıştır. Bu paylaşım 7. yüzyılda İran'da hüküm süren Sasani İmparatorluğu'nun Araplar tarafından yıkılması ile sona ermiştir.

Ermenistan'ın Araplar tarafından ilk kez ele geçirilmesi ise 640 yılındadır.⁵ 652 yılında yapılan barış antlaşması ile Ermenilere din özgürlüğü getirilmiştir. Arap hâkimiyeti 882 yılında, Birinci Ashot'un Halife'nin hâkimiyetini tanınması koşulu ile Ermenistan Kralı olarak ilan edilmesi ile sona ermiştir.⁶ Ancak yine de, Araplar bölgeyi kontrolleri altında tutmaya devam etmişlerdir. Ermenistan ise bağımsız değil, ancak Halife'ye bağlı bir devlet olarak varlığını sürdürebilmiştir.

Yeni bin yılın başlamasının hemen ardından Selçuk orduları Ermenistan sınırlarında görülmeye başlamışlardır. 1047 yılından itibaren Ermeni şehirleri birbiri ardına Türk kontrolüne girmiş; ancak Türklerin tüm Ermenistan'ı hâkimiyetleri altına almaları 1071'de yapılan Malazgirt Savaşı'ndan sonra gerçekleşebilmiştir.⁷ İki yüzyıl sonra, Anadolu Selçuklu Devleti'nin yıkılması ve özellikle Moğol işgali nedeniyle, 1231'den itibaren Ermenistan Moğol hâkimiyetine girmiştir.⁸ 14. yüzyıldan itibaren bölgedeki Moğol hâkimiyetinin zayıflamasının ardından çeşitli Türkmen boyları Ermenistan bölgesini kontrolleri altında tutmuşlardır.

11. yüzyılın başlarındaki Selçuklu akınları, bir grup Ermeni'nin Toros ve Amanos dağları arasında kalan Kilikya bölgesine doğru göç etmelerine

3 A.y.

4 A.y., s. 9.

5 A.y., s. 17.

6 A.y., s. 24.

7 Selçuklu-Ermeni ilişkileri ile ilgili detaylı bilgi için bkz., Ali Sevim, "Selçuklu ve Ermeni ilişkileri", *Yeni Türkiye*, Cilt 7, No. 38, *Ermeni Sorunu Özel Sayısı*, 2001, ss. 595-601.

8 Moğol-Ermeni ilişkileri ile ilgili detaylı bilgi için bkz., Mehmet Ersan, "Selçuklular Döneminde Türk Ermeni ilişkileri", *Yeni Türkiye*, Cilt 7, No. 38, *Ermeni Sorunu Özel Sayısı*, 2001, ss. 603-615, özellikle 611 ve devamı.

neden olmuştur. Ancak Ermenilerin çoğunluğu yine Doğu Anadolu ve Kafkasya bölgesinde kalmışlardır. 1080 yılında Ermeni Prens Ruben, Kilikya bölgesindeki Rum ve Ermeni prensleri sindirerek kendi hâkimiyetini kurmuştur. Ruben'in kurduğu ve ona atfen Rubenidler olarak adlandırılan bu sülale yaklaşık 300 yıl boyunca bölgenin hâkimiyetini elinde tutmuştur. Aslında Kilikya bölgesinde kurulan bu krallık özünde bir Ermeni krallığı değildir; ancak yöneticileri Ermeni kökenli olduğu için Kilikya Ermeni Krallığı olarak adlandırılır. Kilikya Ermeni Krallığı özellikle Haçlı Seferleri sırasında önemli rol oynamış ve Haçlı orduları için önemli bir üs olmuştur. Bölgede Memlük İmparatorluğu'nun yükselmesi ile giderek zayıflayan krallık, 1393 yılında Memlûklüler tarafından yıkılmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeniler (15. Yüzyıldan 19. Yüzyıla)

Her ne kadar Osmanlı-Ermeni ilişkileri, 1453 yılında İstanbul'un fethi ve hemen sonrasında Ermeni Patrikliği'nin kurulması ile başlatılsa da, iki toplum arasındaki ilişkiler en az bir yüzyıl öncesine dayanır. Osmanlılar 1326 yılında Bursa'yı fethettiklerinde burada önemli bir Ermeni nüfusu ile karşılaşmışlardır. Özellikle el sanatlarında uzmanlaşmış olan bu nüfus, Osmanlı Sultanları tarafından el üstünde tutulmuştur. Hatta Edirne İmparatorluğun yeni başkenti olduğunda Bursa'dan pek çok Ermeni iskân edilerek şehrin ekonomik hayatı canlandırılmaya çalışılmıştır.⁹

1453 yılında İstanbul'un Fatih Sultan Mehmet tarafından fethedilmesiyle Anadolu'dan pek çok Ermeni aile İstanbul'a getirilerek iskân edilmiş ve şehirde güçlü bir ekonomi tesis edilmeye çalışılmıştır. 1461 yılında Trabzon seferinden dönüşünde Fatih Sultan Mehmet Bursa'ya uğrayarak, Bursa Ermenilerinin dini lideri Hovakim'i İstanbul'da bir Ermeni Patrikliği kurması için beraberinde götürmüştür. İlber Ortaylı, Fatih'in bu kararının son derece stratejik bir karar olduğunu, kendisinin bu kararın İstanbul'da hâlihazırda var olan Hristiyan Rum nüfusunu başka bir Hristiyan nüfus ile, yani Ermenilerle dengelemeyi amaçladığını yazmaktadır.¹⁰ Böylelikle Ermeniler Osmanlı İmparatorluğu'nun yönetimi altındaki İstanbul'da bir Patriklik açmışlardır.

1473 yılında, Doğu Anadolu'daki Akkoyunlu Devleti'nin Osmanlılara yenilmesinin ardından, eski Ermeni başkenti Ani'nin de aralarında bulunduğu pek çok Ermeni kenti Osmanlı hâkimiyetine geçmiştir. Özellikle İstanbul'un Ermeniler için bir dini merkez olmasından sonra, kendi ülkelerindeki iç karışıklıklar nedeniyle hayatlarından endişe eden pek çok Ermeni daha huzurlu bir hayat için İstanbul'a göç etmeye başlamıştır.¹¹

9 Tuğlacı, a.g.e., s. 143.

10 İlber Ortaylı, "Osmanlı Ermenileri", *Yeni Türkiye*, Cilt 7, No. 38, *Ermeni Sorunu Özel Sayısı*, 2001, ss. 630-632.

11 Bu göçlerden en önemli ikisi 1486 ve 1487 yıllarında gerçekleşmiştir. Tuğlacı, a.g.e., s. 164.

1514 yılında Yavuz Sultan Selim Safevi İmparatorluğu'nu yenmiş ve Ermenistan'ın batı ve güney kesimlerini hâkimiyeti altına almıştır. Özellikle Tebriz'de yaşayan Ermeni zanaatkârlar ve aileleri İstanbul'da iskân edilmeye başlanmıştır. 1516 yılında Kudüs'ün Osmanlı hâkimiyetine girmesinin ardından, Kudüs Ermeni Patrikliği'ne daha Halife Ömer zamanında verilmiş olan dini işlerinde özerklik hakkı yeniden garanti altına alınmıştır. 1534 yılında ise, Kanuni Sultan Süleyman'ın İran seferi ile önemli ölçüde Ermeni nüfus barındıran Van, Erivan ve Nahçıvan da Osmanlı hâkimiyetine girmiştir. Babası gibi Kanuni Sultan Süleyman da bölgedeki en usta zanaatkârları beraberinde İstanbul'a getirerek iskân etmiştir.

Bu nüfus hareketlerinin sonucunda 1554 yılında İstanbul'daki Ermeni nüfusu 60.000'e ulaşmıştır.¹² 1567'de İtalya'da Ermenilere karşı uygulanan baskıdan kaçan bir Ermeni, Apkar Tıbir, İstanbul'a gelmiş ve burada ilk Ermeni matbaasını açmıştır. Bu matbaada basılan ilk kitabın adı *Keraganutyun Gam Ayppenaran*'dır (Küçük Gramer Kitabı). Bu kitabı pek çok dini eserin baskısı izlemiştir.¹³

Bu sıralarda Ermeniler Osmanlı idari kadrolarında da görev almaya başlamışlardır. Nitekim bazı Osmanlı tarihçileri, 1581 yılında III. Murat tarafından Sadrazamlığa getirilen Doğancıbaşı Mehmet Paşa'nın Ermeni kökenli olduğunu söylemektedirler.¹⁴

17. yüzyılın ortalarında Güney Kafkasya, Osmanlılar ve Safeviler tarafından 1639 yılında yapılan Kasr-ı Şirin Antlaşması ile bir kez daha paylaşılmıştır. Bu tarihten 19. yüzyıla kadar, Ermeniler bu iki imparatorluğa bağlı olarak yaşamışlardır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan Ermeniler İmparatorluğun kültürüne büyük katkılarda bulunmuşlardır. Ermeni zanaatkârları İmparatorluğun belli başlı şehirlerinin ekonomilerine katkıda bulunmakla kalmamıştır; aynı zamanda Ermeni ailelerine darphane ve baruthane gibi Osmanlı ekonomisi ve ordusu için son derece önemli olan iki teşkilatın sorumluluğu verilmiştir.¹⁵ Özellikle İstanbul, Bursa, Tokat, Kayseri, Ankara, Erzurum, Nahçıvan ve Erivan gibi kentlerde Ermeni tüccar ve zanaatkârlar ciddi bir ekonomik gücü ellerinde bulundurmışlardır.¹⁶

12 A.y., s. 178.

13 A.y., s. 187.

14 Tülay Reyhanlı, *İngiliz Gezginlerine göre XVI. Yüzyılda İstanbul'da Hayat (1582-1599)*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1983. Aktaran, Tuğlacı, a.g.e., s. 191.

15 Ercüment Kuran, "Tarihte Türkler ve Ermeniler", *Yeni Türkiye*, Cilt 7, No. 38, *Ermeni Sorunu Özel Sayısı*, 2001, ss. 616-620.

16 Enver Konukçu, "Osmanlılar ve Millet-i Sadıka'dan Ermeniler", *Yeni Türkiye*, Cilt 7, No. 38, *Ermeni Sorunu Özel Sayısı*, 2001, ss. 621-629.

Dahası, Ermeni sanatkârlar Osmanlı musiki ve mimarisine önemli katkı sağlamışlardır. Örneğin, Ermeni müzik bilimcisi Hamparsum Limoncuyan'ın icat ettiği nota sistemi olmadan İsmail Dede Efendi'nin de aralarında bulunduğu birçok Osmanlı bestekârının eserlerinin günümüze ulaşması imkânsız olurdu. Ayrıca Tatyos Efendi ve Bimençe gibi Ermeni bestekârların Türk musikisine katkıları da unutulmamalıdır. Mimari alanında, 19. yüzyıl genel olarak Ermeni mimarların eserlerinin doruk noktasına ulaştığı bir yüzyıl olmuştur. Özellikle Balyan ailesinin çalışmaları dikkat çekicidir. Dolmabahçe ve Beylerbeyi saraylarının yanı sıra Boğaz'ı süsleyen camilerin bir kısmı da bu aile tarafından tasarlanmıştır.

Osmanlı Ermenileri bürokraside de kilit noktalara gelmeye başlamıştır. Özellikle 19. yüzyılda 29 Ermeni'ye Paşa rütbesi tevcih edilmiş, 22 Ermeni de Bakan olarak atanmıştır. Bakanlar arasında Dışişleri, Maliye, Ticaret ve Posta Nazırı olarak atanlar mevcuttur. Bunların yanı sıra özellikle ziraat ve nüfus işleri ile ilgilenen devlet dairelerinde de pek çok Ermeni bürokrat görülmektedir. Ayrıca aynı yüzyılda Ermenilerden 33 Milletvekili, 7 büyükelçi, 11 başkonsolos ve konsolos, 11 üniversite profesörü ve 41 yüksek rütbeli bürokrat vardır.

Kısacası, Osmanlı idaresi Ermenilere huzur ve refah getirmiştir. Ancak bu ilişkiler 19. yüzyılda önce gerilmeye başlamış, daha sonra da tamamen kopmuştur. Bu kopuşun nedenleri gelecek bölümün konusudur.

Osmanlı İmparatorluğu'na Karşı Ermeni Direnişinin Başlaması (1800-1878)

Osmanlı-Ermeni ilişkilerinin neden bozulduğunu anlamak için hem iç hem de dış faktörleri bir arada analiz etmek gerekir. Öncelikle, Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıflaması ve hem Müslüman hem de gayrimüslim nüfusun durumunu iyileştirecek reformların yapılmaması toplumda genel olarak bir huzursuzluk yaratmıştı. Özellikle Doğu Anadolu'daki Osmanlı hâkimiyeti kâğıt üzerindeydi, gerçekte otorite boşluğunu bazı yerel yöneticiler ve aşiret reisleri dolduruyordu. Ermeni ve Kürtler arasındaki çatışmalar da Ermeni halkının huzursuzluğunu arttırmaktaydı.

İkinci olarak, 19. yüzyılda Ermeniler arasında mezhep mücadeleleri doruk noktasına ulaşmıştı. Her ne kadar Gregoryen Ermeniler, Ermeni nüfusunun büyük bir kısmını kapsıyorlarsa da güçlü bir Katolik Ermeni cemaati de ortaya çıkmaya başlamıştı. Öyle ki, bu cemaat 1831 yılında Fransız Büyükelçisi'nin baskısı ile İkinci Mağmut'un kendilerini ayrı bir cemaat olarak tanımasını sağlamış ve İstanbul'da ayrı bir kilise kurmuştur.¹⁷ Bundan sonra Avrupalı Katolik misyonerler bu cemaate destek olmaya başlamışlardır.

¹⁷ Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, a.g.e., s. 26.

Ancak 19. yüzyılın ilk yarısının sonlarına doğru bu yeni mezhepten daha güçlü bir mezhep olarak Protestan Ermeni cemaati göze çarpmaktadır.¹⁸ Özellikle Protestan misyonerlerin faaliyetleri sonucunda bu mezhebi kabul eden Ermenilerin sayısı hızla artmış ve bir cemaat oluşturacak raddeye gelmiştir. Bu cemaat İngiliz Büyükelçisi'nin de desteğini alarak 1846 yılında "Protestan Yönetim Kurulu" adı ile bir örgütlenme içine girmiştir.¹⁹ Hemen sonrasında da kendi kiliselerini kurmayı başarmışlardır. Bütün bu bölünmeler sırasında Ermeni halkının halen daha büyük bir çoğunluğunu oluşturan Gregoryen Ermeniler, bu bölünmenin müsebbibi olarak Osmanlı İmparatorluğu'nu suçlamışlardır. İlişkilerin bozulmasında bir diğer etken de budur.

Üçüncü olarak, Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıflaması ve Fransız İhtilali'yle ortaya çıkan milliyetçilik, eşitlik ve özgürlük gibi fikirlerin yayılmasının çakışması İmparatorluğu son derece güç bir duruma düşürmüştür. Aslında 18. yüzyılın son çeyreğinden, özellikle de 1774'teki Rusya yenilgisinin ardından imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan sonra, Osmanlı Devleti geri dönülemez bir sürecin içine girmiştir.

Bu çöküş süreci bütün Büyük Güçlerin gözlerini diktikleri dünyanın en stratejik noktalarından birinde bir güç boşluğu doğmasına neden olmuştur. Bunun sonucunda da Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşü dönemin Büyük Güçleri arasında ateşli bir rekabete dönüşmüştür. Böylelikle "Doğu Sorunu" olarak bilinen sorun gündeme gelmiştir.

Özellikle milliyetçi fikirlerin İmparatorlukta yayılmaya başlamasıyla ilk milliyetçi hareketler Balkanlar'da görülmeye başlamıştır. 1804'teki Sırp isyanı her nasılsa bastırılabilmiştir ancak aynı şeyi Yunan isyanı için söylemek mümkün değildir. 1828-29 yılları arasında yaşanan Osmanlı-Rus Savaşı sonucunda imzalanan Edirne Antlaşması ile, Osmanlı İmparatorluğu Yunanistan'ın bağımsızlığını tanımak zorunda kalmıştır. Ruslar o dönemde yalnızca Osmanlı İmparatorluğu'nu değil İran'ı da yenmişler ve Ermenistan topraklarını geçip Aras vadisine ulaşarak Tebriz'i tehdit etmeye başlamışlardır. İran Şahı barış istemiş ve Ruslarla Türkmençay Antlaşması'nı imzalamıştır. Bu antlaşma ile Doğu Ermenistan Rus kontrolüne girmiş ve Kuzey İran'dan önemli ölçüde Ermeni nüfus bu bölgeye yerleştirilmiştir. Bu da bugünkü Ermenistan topraklarına Ermeni yerleşiminin artırılması konusunda atılan ilk adımlardan biridir. Böylelikle Ruslar, Ermenilerin içişlerine karışmaya başlamışlar ve kendilerini Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan Ermenilerin koruyucusu olarak ilan etmişlerdir.

18 Justin McCarthy ve Caroline McCarthy, *Turks and Armenians: A Manual on the Armenian Question*, Washington D.C.: Committee on Education, Assembly of Turkish American Associations, 1989, s. 31.

19 Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, a.g.e., s. 26.

Görüldüğü üzere, bu dönemin en önemli özelliklerinden birisi Osmanlı İmparatorluğu'nun içişlerine yapılan müdahalelerdir. Diğer bir deyişle, Büyük Güçlerin çıkarları Osmanlı İmparatorluğu üzerinde çatışmaya başlamıştır. Bir taraftan Rusya, Balkanlar ve Kafkaslar vasıtasıyla "Sıcak Denizler"e ulaşmaya çalışmakta, diğer taraftan İngiltere Asya'daki dominyonlarını bu tehlide karşı korumak istemekteydi. Bu nedenle Rusya Balkanlar'daki ayrılıkçı milliyetçi hareketleri desteklerken, İngiltere Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünü korumaya çalışıyordu.

İmparatorluğun aniden dağılmasını önlemek için tüm Büyük Güçler Osmanlı Sultanı'ndan İmparatorluğun gayrimüslim halklarına daha fazla hak tanımasını istediler; böylelikle bu tebaanın sadakati garanti altına alınabilecekti. Bu hedefe ulaşmak için devamlı surette Osmanlı Hristiyanları için ayrıcalık ve otonomi taleplerinde bulunmaya başladılar. Tanzimat reformları böyle bir sürecin sonucudur ve İmparatorlukta yaşayan gayrimüslim nüfusa önemli haklar ve ayrıcalıklar getirmiştir. Ancak bu reformlar ne Büyük Güçleri ne de gayrimüslim nüfusu tatmin etmiştir.

1856 yılı Osmanlı tarihi açısından bir dönüm noktası olmuştur. Bu tarih Osmanlı İmparatorluğu'nun, İngiltere, Fransa ve yeni kurulan Sardunya (Piedmont) devletlerinin de desteğini alarak Rusya'yı yenilgiye uğrattığı Kırım Savaşı'nın bittiği yıldır. Bu savaş yalnızca Rusya'nın yayılmacı emellerine geçici bir süre için set çekildiği için değil, savaşın sonunda savaşa katılan Büyük Devletler arasında imzalanan Paris Antlaşması (30 Mart 1856) için de önemlidir.

Bu antlaşmanın yedinci maddesine göre taraflar Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünü garanti altına aldıklarını bildirmiş ve Osmanlı İmparatorluğu'nu Avrupa Uyumu adı verilen denge sisteminin bir parçası olarak gördüklerini dile getirmişlerdir.²⁰ Bu madde bazı yazarlara göre İmparatorluğun (ve daha sonra kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin) bir Avrupa Devleti olarak kabul edildiğini göstermektedir. Yine de bu antlaşmanın ömrü çok kısa sürmüş ve barış dönemi 1877-78 savaşları ile son bulmuştur.

1856 yılı yalnızca Kırım Savaşı'nın sonu ve Paris Antlaşması'nın imzalanma tarihi olduğu için önemli değildir. 18 Şubat 1856 tarihinde, yani Kırım Savaşı sonrası durumun tartışılacağı Paris Kongresi'nin başlamasından bir hafta önce, Sultan Abdülmecid bir Hatt-ı Hümayun yayınlarak İmparatorluk sınırları içinde yaşayan gayrimüslimlere son derece önemli haklar tanımıştır. Islahat Fermanı olarak anılacak bu ferman uyarınca Müslüman ve gayrimüslim nüfus kanun önünde eşit olarak kabul

20 Antlaşmanın tam metni için bkz. www.polisci.ucla.edu/faculty/wilkinson/ps123/treaty_paris_1856.htm.

edilecek, kimse kimseyi dinini değiştirmek için zorlamayacak, İmparatorluk tebaası arasında ırk, din ve mezhep yönünden herhangi bir ayırım yapılmayacak ve hem Müslüman hem de gayrimüslim nüfus kamu ve askerlik hizmetlerinde görev alabilecekti.²¹

Detaylı incelendiğinde ve İngiltere'nin Hindistan'daki, Fransa'nın Cezayir'deki idareleri göz önüne alındığında bu düzenlemelerin zamanının bir hayli ötesinde olduğu açıktır. Zira bu sayılan devletlerden hiçbiri kendi yönetimleri altında bulunan halklara bu denli geniş haklar tanımamıştır.

İronik olarak, bu ferman esasen bir Avrupa projesiydi. 1855 yılında Viyana'da, daha Kırım Savaşı devam ederken İngiltere, Fransa ve Avusturya bir araya gelerek Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan gayrimüslimlere daha fazla hak tanınması için İmparatorluğa baskı yapmaya karar verdiler. Bunun sonucunda Paris Antlaşması'nın dokuzuncu maddesi gayrimüslimler için yapılacak ıslahata ayrıldı. Bu maddede amaçlanan Müslümanlar ve gayrimüslim nüfus arasında tam bir eşitlik sağlamaktı. Ancak bunun tam aksi gerçekleşti. Gayrimüslim topluluklar bu hakları genellikle kötüye kullandılar ve Büyük Güçlerin koruması nedeniyle Osmanlı İmparatorluğu bu kötüye kullanımı engelleyecek önlemler alamadı. Bunun sonucu olarak 1856'dan itibaren gayrimüslim topluluklar Müslümanlarla kıyaslandığında durumlarını bir hayli iyileştirdiler; hatta bu iyileştirme zaman zaman Müslümanların aleyhine oldu. Müslüman nüfusa oranlandığında daha az sayıda nüfusa sahip olmalarına rağmen ekonomik olarak servet birikimi konusunda baskın sosyal gruplara dönüştüler. Siyasi olarak da çok sayıda bürokrat, diplomat hatta bakan çıkardılar. Kısacası, yöneten ve yönetilen arasındaki ilişkiler artık değişmeye başlamıştı.

Her ne kadar diğer gayrimüslim topluluklarla beraber Ermenilere de İslahat Fermanı ile pek çok hak tanınsa da, bu haklar Ermeniler için tatmin edici değildi. Bu nedenle 1862 yılında Osmanlı İmparatorluğu'ndan daha fazla hak talep ettiler ve bu taleplerini bir nizamname taslağı şekline sokarak hükümete gönderdiler. Bu taslak değerlendirildi ve daha sonra "Ermeni Milleti Nizamnamesi" adıyla kabul edildi. Buna göre Ermeni topluluğunun içişlerinin idaresi, Ermeniler tarafından teşkil edilecek 140 kişilik bir Meclise veriliyordu. Bu meclisin ancak 20 üyesi Patrik tarafından atanabilecekti. Diğerleri ise İstanbul'da ve Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde yaşayan Ermeniler tarafından seçilecekti. Görüldüğü üzere, bu kanun Ermeni toplumu içindeki çatışmaları yansıtmaları açısından son derece önemlidir. Zira kanunname Ermeni toplumunun önde gelenlerinin

21 İslahat Fermanı'nın tam metni için bkz. http://www.tbmm.gov.tr/kultur_sanat/yayinlar/yayin001/001_00_005.pdf.

Patrikliğin baskısına karşı harekete geçtiğini ve bu konuda ciddi önlemler alınması yolunda çaba gösterdiğini kanıtlamaktadır.²²

Bu dönemde Osmanlı-Ermeni ilişkileri her ne kadar gerginleşse de henüz tam bir Müslüman-Ermeni çatışmasından bahsetmek zordur. Milliyetçilik akımlarının Ermeni nüfusu içerisinde yayılması üzerine Ermeniler Osmanlılardan bir takım hak taleplerinde bulunmuşlar, Osmanlılar da ellerinden geldiğince bu talepleri yerine getirmeye çalışmışlardır. Ancak yüzyılın son çeyreğine gelindiğinde ilişkiler daha da bozulacak, hatta kopma noktasına gelecektir.

Devrimci Ermeni Hareketleri ve İsyanlar (1878-1915)²³

Ermenilerin Rusya'nın yardımı ve rehberliği altında bağımsızlıklarını kazanma rüyasının ortaya çıkması 1877-78 Osmanlı-Rus savaşında yaşanan büyük Osmanlı yenilgisi sonucundadır. Savaşın sonlarına doğru, Osmanlı yenilgisi kesinleştiğinde İstanbul'daki Ermeni Patriği Nerses Varjabedian, Rus Çarı ile iletişime geçerek Rusya'nın Doğu Anadolu'da işgal ettiği toprakları Osmanlılara geri vermemesini istemiş, savaşın hemen ardından ise Patrik İstanbul yakınlarındaki Yeşilköy'de bulunan Rus karargâhını ziyaret ederek Rus Başkomutanı Grandük Nikola ile görüşmüştür. Bu görüşme esnasında Patrik, Ermeniler, işgal edilen Doğu Anadolu bölgesindeki topraklarda yönetici zümre olarak kabul edilmediği sürece Rus işgalinin sona erdirilmemesini talep etmiştir; Ruslar da bu teklifi kabul ederek Osmanlılar ile Ruslar arasında imzalanacak olan Ayestefanos Antlaşması'na 16. madde olarak yerleştirmişlerdir.

Ancak bu antlaşma savaşın sonunu belirleyen antlaşma olamadı. İngiltere bu antlaşmanın hükümleri uygulandığı takdirde Doğu Anadolu'nun Rus hâkimiyetine gireceğini, hatta kurulacak bir Büyük Ermenistan ile Rusların İran Körfezi'ne kadar ulaşıp, Hint Okyanusu'na açılarak İngiltere'nin Hindistan'daki varlığını tehlikeye atacağını fark etmiş ve antlaşmanın derhal yenilenmesi için Berlin'de bir kongre toplanmasını sağlayabilmişti. Osmanlılar Kıbrıs'ı İngiltere'ye kiralamak karşılığında, bu kongrede daha kabul edilebilir bir antlaşmaya varılması yolunda İngiliz desteği elde edebilmişti. Kongre sonunda imzalanan Berlin Antlaşması ile Rusya Doğu Anadolu'da işgal ettiği bütün bölgelerden çekilecek ancak

22 Turgay Uzun, "Osmanlı Devleti'nde Milliyetçilik Hareketleri İçinde Ermeniler". Hasan Celal Güzel (Der.) *Osmanlıdan Günümüze Ermeni Sorunu*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2001, s. 167.

23 Bu bölümdeki bilgiler derlenirken Dışişleri Bakanlığının hazırladığı *Armenian Allegations and Historical Facts*, Ankara, Stratejik Araştırmalar Merkezi, 2007 adlı kitapçıktan yararlanılmıştır. Bkz. http://www.mfa.gov.tr/data/DISPOLITIKA/Ermeniliddialari/Ermeni_ingilizce_Soru_CevapKitapci.pdf.

Kars, Ardahan ve Batum Ruslara verilecekti. Osmanlı İmparatorluğu ayrıca Ermenilerin yoğun olarak yaşadığı bölgelerde reform yapacak ve bu reformlar Büyük Güçler tarafından denetlenecekti.

Berlin Kongresi'nde Osmanlı İmparatorluğu'nu Rus tehdidine karşı toprak bütünlüğünün korunması hususunda destekleyenler İngiliz Muhafazakâr Partisi ve Başbakan Benjamin Disraeli olmuştu. Ancak savaşın hemen ardından gerçekleşen bir kabine değişikliği ile iktidara 1880 yılında Liberaller ve William Gladstone gelmişti. Gladstone'un temel stratejisi ise Disraeli ile taban tabana zıttı. Gladstone Osmanlı İmparatorluğu'nun geri dönülemez bir çöküş sürecine girdiğini, bu süreçte İngiltere'nin izlemesi gereken politikanın Osmanlı topraklarında İngiltere'nin himayesini kabul eden küçük devletçikler kurulması olduğunu söylüyordu. Bu devletlerden biri de Ermenistan olacaktı. Bu politikanın bir gereği olarak 1880'lerde İngiliz basını Doğu Anadolu'yu Ermenistan olarak adlandırmaya başladı; bu bölgeye gönderilen Protestan misyonerlerin sayısı artırıldı ve İngiliz kamuoyunu etkilemek amacıyla bir İngiliz-Ermeni Dostluk Komitesi kuruldu.

Kısacası 1877-78 Savaşı Osmanlı-Ermeni ilişkileri açısından bir dönüm noktasını teşkil etmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'na karşı Ermeni isyanları bu döneme başlamıştır. 1879'dan itibaren İngiltere ve Rusya Osmanlı İmparatorluğu'na Ermenilerin yoğun olarak yaşadığı bölgelerde ıslahat yapması konusunda notalar yollamışlardır.²⁴ Ancak Osmanlı Devleti reformları ancak sınırlı bir şekilde uygulayabilmiştir, zira daha fazla reform bölgenin Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılmasına yol açmaktan başka bir sonuç doğurmayacaktır. Dahası, özellikle bu savaştan sonra Büyük Güçler Anadolu'nun pek çok kentinde temsilcilikler açarak toplumlar arası sorunları daha da karmaşık bir hale getirmişlerdir. Bu temsilcilikler Müslüman ve gayrimüslim nüfus arasında yaşanan çatışmalarda arabulucu rolü üstlenmişler; ancak neredeyse her zaman gayrimüslimler lehine karar verdikleri için Osmanlı-Ermeni ilişkilerinin bozulmasına daha fazla katkı sağlamaktan başka bir işe yaramamışlardır.

Bu dönemde görülen bir diğer gelişme de Ermeni siyasi ve sosyal örgütlenmelerinin hızla artmasıdır. Aslında 1860'lardan beri özellikle Adana, Van ve Muş gibi bölgelerde bir takım örgütlenmeler görülmekteydi ve bu örgütler 1880 yılında "Birleşik Ermeni Örgütleri" (Miyasiyal Enikerotyon Hoyotis) adı altında birleşmişlerdi.²⁵ Dahası aynı on yılda, Van'da kurulan Kara Haç ve Erzurum'da kurulan Ulusal Muhafızlar gibi bazı devrimci örgütlenmeler de oluşmaya başlamıştı.

24 Recep Karakaya, *A Chronology of the Armenian Problem with a Bibliography (1878-1923)*, Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, 2002, ss. 4-5.

25 Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, a.g.e., s. 73.

Yurt dışında, özellikle Büyük Güçlerin aktif ve doğrudan desteğinin sağlanmasıyla daha etkin çalışabileceklerini düşünen Ermeni milliyetçileri örgütlenmelerini Osmanlı sınırları dışına taşımaya karar verdiler. Böylelikle 1887'de Cenevre'de Hınçak, 1890'da da Tiflis'te Taşnak cemiyeti kuruldu. Her ikisinin de amacı Doğu Anadolu ve Osmanlı Ermenilerini Osmanlı hâkimiyetinden "kurtarmak" ve bağımsız bir Ermenistan kurmaktı.²⁶

Ermeni propagandası konusunda derin araştırmalar yapmış olan Louis Nalbadyan'a göre Hınçak Partisi'nin programı son derece radikal bir programdır:

[Ermeni] Halkın[ın] duygularını harekete geçirmek için tahrik ve teröre ihtiyaç vardır. Halk, düşmanlarına karşı kıskırtılacak ve aynı düşmanın misilleme faaliyetinden yararlanılacaktı. Terör, halkı korumak ve Hınçak programına güven duymasını sağlamak için bir yöntem olarak kullanılacaktı. Parti [komite], Osmanlı Hükümetini terörize etmeyi amaçlamıştı. Bu suretle rejimin prestiji azaltılacak ve tam anlamıyla dağılması için çaba harcanacaktı. Terörist taktiklerin tek odak noktası hükümet olmayacaktı. Hınçaklar, o sırada hükümet hesabına çalışan en tehlikeli Ermeni ve Türkleri öldürmek istiyor ve bütün casus ve muhbirleri yok etmeye çalışıyorlardı. Parti [komite], bütün bu terörist faaliyetlerde bulunabilmek üzere kendisine özgü bir kuruluş meydana getirecekti.²⁷

Taşnak Partisi'nin programı da Hınçak Partisi'nden pek de farklı sayılmazdı. Nitekim K. S. Papazyan Taşnak Partisi ile ilgili şunları yazmaktadır: "Komitenin programı isyan yoluyla Türkiye Ermenistan'ına siyasi ve ekonomik özgürlük sağlamaktı... Komitenin 1892 yılında yapılan Genel Kurulunda kararlaştırılan programın 8. metodu Hükümet yöneticilerini ve hainleri terörize etmek, 11. metodu ise Hükümet kuruluşlarını tahrip etmek ve yağmalamaktı."²⁸

Bu iki etkili siyasi örgütün kurulmasının ardından Ermeni ayaklanmaları başlamaktadır. 1889 ile 1909 yılları arasındaki yirmi yılda yaklaşık kırk adet Ermeni isyanı ve terörist faaliyeti ortaya çıkmıştır. İsyancıları tarih sırasıyla gösteren bir liste ektedir (bkz. Ekler, Belge 1).

Sonuç olarak, tüm bu isyanlar ve ayaklanmalar, Ermeni devrimci örgütleri tarafından Avrupa ve Amerika'da Ermenilerin Türkler tarafından öldürülmesi olarak yansıtılmış ve bu propaganda Avrupa kamuoyunda ciddi tepkilere yol açmıştır.

26 Bu partiler hakkında bilgi için bkz., Uzun, a.g.e., ss 170-172.

27 Armenian Allegations..., s. 21. Hınçak Parti Programı ile ilgili bilgi için bkz., Genelkurmay Askeri Tarih ve Etüt Başkanlığı, a.g.e., ss. 77-82.

28 Armenian Allegations..., s. 21.

Bu yanıtta haberler sonucunda Büyük Güçler hâlihazırda kabul edilen reformların uygulanması ve yeni reformların tasarlanması için Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki baskılarını arttırmaya karar verdiler. İngiltere Ermenilerin durumu ile ilgili olarak 11 Mayıs 1895 tarihinde bir memorandum göndererek hükümetten, bütün Ermeni isyancıların salıverilmesi, reformların uygulanıp uygulanmadığının kontrol edilmesi için bir Yüksek Komiser atanması, Sasun, Zeyton ve diğer bölgelerde zarara uğrayan Ermenilere tazminat ödenmesi gibi kabul edildiği takdirde Doğu Anadolu'yu fiilen otonom yapacak düzenlemeler talep etti. Osmanlı İmparatorluğu bu talepleri kabul ettiyse de, gerek Doğu Anadolu'nun elden çıkmasını önlemek istemesi, gerekse de Ermeni isyanlarının bu reformların uygulanmasını imkânsız hale getirmesi nedeniyle uygulayamadılar.²⁹ Bununla ilgili olarak, Bitlis'te görev yapan Rus konsoloslu General Mayewski 1912 yılında şunları kaydediyordu:

1895 ve 1896 yıllarında Ermeni komiteleri Ermenilerle yerel halk arasında öyle bir kuşku yaydılar ki, bu bölgelerde herhangi bir reformun yürütülmesi imkânsız hale gelmişti. Ermeni din adamları hemen hemen hiçbir dini eğitim gayreti içinde değillerdi. Buna karşılık, milliyetçilik fikirlerini yaymak için çok çalıştılar. Bu tür düşünceler esrarengiz manastırların duvarları içinde gelişti ve dini görevlerin yerini Hristiyanların Müslümanlara olan düşmanlığı aldı. 1895 ve 1896 yıllarında Asya Türkiyesi'nin pek çok vilayetinde çıkan ayaklanmaların sebebi ne Ermeni köylülerin büyük sefaleti, ne de maruz buldukları baskı idi. Zira bu köylüler komşularından çok daha zengin ve müreffehler. Ermenilerin ayaklanması şu üç sebepten ileri geliyordu: (1) Bunların siyasi konularda bilinen tekâmülleri, (2) Ermeni kamuoyunda milliyetçilik, kurtuluş ve bağımsızlık fikirlerinin gelişmesi, (3) Bu fikirlerin Batı hükümetlerince desteklenmesi ve Ermeni din adamlarının telkin ve çabalarıyla yayılması.³⁰

1908 yılında, hemen hemen kansız bir darbe ile İttihat ve Terakki Partisi iktidarı ele geçirdi. Bir yıl sonra da Sultan Abdülhamid tahttan indirilerek yerine Mehmed Reşad geçirildi. İttihat ve Terakki Partisi bu değişikliğin ardından Alman yanlısı bir politika izlemeye başladı. Bunun sonucunda Osmanlı İmparatorluğu Birinci Dünya Savaşı'na Almanya'nın yanında katıldı. Böylelikle Osmanlı-Ermeni ilişkilerinde yeni bir safha başlıyordu.

29 Musa Şaşmaz, "Ermeniler Hakkındaki Reformların Uygulanması". Hasan Celal Güzel (Der.), *Osmanlı'dan Günümüze Ermeni Sorunu*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2001, s. 173.

30 Armenian Allegations..., s. 23.

Birinci Dünya Savaşı (1914-1918) ve Ermeni Tehciri (1915-1916)

Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Savaşı'na Almanya ve Avusturya-Macaristan'ın yanında katılması Ermeni milliyetçileri tarafından büyük bir fırsat olarak kabul edildi. Aslında savaşa katılmadan önce Ağustos 1914'te, İttihat ve Terakki yetkilileri Erzurum'da Ermenilerle bir araya gelerek onların desteğini almaya çalışmış, Taşnaklar da Osmanlı İmparatorluğu savaşa girdiği takdirde sadık vatandaşlar olarak devletlerini destekleyeceklerini bildirmişlerdir. Ancak Taşnaklar daha sonra bu sözlerini tutmamışlardır, zira bu toplantıdan iki ay önce, Haziran 1914'te gizlice düzenlenen Taşnak Kongresi'nde yaklaşan savaşı Osmanlı Devleti'nden bağımsızlık kazanabilmek için kullanma kararı alınmıştır.³¹

Bu arada, Rusya Osmanlı İmparatorluğu'na karşı savaş ilan eder etmez, Rus Ermenileri Rusya ordusuna katılarak Osmanlılara saldırı hazırlıklarına girişmeye başlamışlardır. Eçmiyadzin Katogikosu Rusya'nın Kafkasya genel valisi Vranzof-Dashkof'a Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu'na Ermeniler konusunda reform yapmak üzere baskıda bulunması halinde bütün Rus Ermenilerinin Rusya'yı koşulsuz olarak destekleyeceğini bildirmiştir.³² Savaş başlar başlamaz Taşnak Cemiyeti hücre örgütlerine bir talimatname yollayarak Osmanlı İmparatorluğu içerisinde isyanlar çıkarmalarını emretmiştir: "Ruslar sınırı geçtiklerinde ve Osmanlı orduları geri çekilmeye başladıklarında her yerde isyanlar çıkarılmalı, Osmanlı orduları bu suretle iki ateş arasına alınmalıdır. Osmanlı ordularının ilerlemesi halinde ise Ermeni askerler silahlarıyla birlikte kıtalarını terk edecek ve çeteler teşkil edip Ruslarla birleşeceklerdir."³³

Hınçak Komitesi de örgütüne gönderdiği talimatta, "komitenin bütün gücüyle mücadeleye katılarak İtilaf Devletleri'nin ve özellikle Rusya'nın müttefiki sıfatıyla Ermenistan, Kilikya, Kafkasya ve Azerbaycan'da zaferi temin için her türlü vasıta ile İtilaf Devletleri'ne yardım edeceğini" bildirmiştir.³⁴

Bu saldırgan açıklamalar yalnızca Ermeni siyasi organizasyonlarına has değildir. Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nda görev yapan Papazyan, Pastırmacıyan ve Boyacıyan gibi Ermeni milletvekilleri de kısa süre içerisinde gerilla liderlerine dönüşmüşlerdir. Örneğin, Ermeni toplumuna hitaben yazdığı bir bildiri Papazyan şunları söylemektedir: "Kafkasya'da gönüllü Ermeni alaylarının hazır bulundurulmalı, bunlar Rus ordularının öncüleri olarak Ermenilerin yaşadıkları bölgelerdeki kilit noktaları ele

31 A.y., s. 28.

32 A.y., s. 28.

33 A.y., s. 29.

34 A.y., s. 29.

geçirmeli ve Anadolu topraklarında ilerleyecek Ermeni alayları ile hemen birleşmelidirler.”³⁵

Rus orduları Doğu Anadolu içlerine doğru ilerledikçe gönüllü Osmanlı ve Rus Ermenileri tarafından oluşturulmuş birlikler tarafından karşılanmış ve yönlendirilmiştir. Osmanlı ordusunda görev yapan Ermenilerin büyük bir kısmı da orduyu terk ederek silah ve cephaneleri ile Rus ordusuna katılmışlardır. Ayrıca yıllardır Amerikan misyoner okullarında depolanan silah ve mühimmat bu gönüllü ordusunu silahlandırmak için kullanılmıştır. Savaş başladıktan bir kaç ay sonra, Rus ordusu tarafından desteklenen Ermeni çeteleri Doğu Anadolu'daki şehir ve kasabalara saldırıya başlamışlar, işgal ettikleri kentlerde halka büyük zulümlerde bulunmuşlar, pek çok sivili de öldürmüşlerdir. Aynı zamanda yolları ve köprüleri tahrip ederek Osmanlı ordularının ilerlemesini engellemeye başlamışlardır. Ermenilerin gerçekleştirdikleri zulümler bölgede görev yapan Rus komutanların raporlarına bile yansımıştır.³⁶

1915 Mart'ında Rus orduları Van'a doğru ilerlemeye başladılar. Bunu fırsat bilen Ermeniler, 11 Nisan 1915'te Van'da büyük bir ayaklanma başlattılar, Türk mahallelerine girerek büyük katliamlara giriştiler ve şehrin kolayca teslim olmasını sağlamaya çalıştılar. O dönemde Amerika'da yayınlanmakta olan Ermeni gazetesi *Goçnak* 24 Mayıs 1915 tarihli sayısında “Van'da yalnızca 1.500 Türk'ün kaldığını” bildirmekteydi.³⁷

Van'daki bu ayaklanma ve katliamdan sonra bile Osmanlı Hükümeti Ermenilerin ayaklanmalarına ve Rus ordularına verdikleri desteğe son vermek amacıyla son bir şans vermeye karar verdi. Patrik ve Ermeni kökenli milletvekillerinin de aralarında bulunduğu Ermeni kanaat önderleri ile bir toplantı düzenledi ve bu saldırılar önlenemezse ciddi önlemler alınacağını bildirdi. Toplantıdan sonra da saldırıların azalma yerine artma eğiliminde olması üzerine hükümet sonunda harekete geçti. 24 Nisan 1915'te Ermeni devrimci komiteleri kapatıldı ve bu komitelerin ileri gelen 235 üyesi devlete karşı suç işlemekten tutuklandı. İşte her yıl Ermenilerin soykırım günü olarak andıkları bu tarihte değil bir soykırım, bir idam dahi yaşanmamış olup, tutuklamaların tehcir ile bir bağlantısı da yoktur.

Bu tutuklamaların ardından 27 Mayıs 1915 tarihinde hükümet savaş bölgelerinde yaşayan Ermeni nüfusun tehcirine ilişkin bir kanun kabul etti. Ermeniler bu kanunu soykırım kanunu olarak algılamaktadırlar. Oysa kanun maddeleri incelendiğinde tehcirin İmparatorluğun devamının sağlanması için geçici bir önlem olduğu görülmektedir.³⁸ Kanunun

35 A.y., s. 29.

36 A.y., ss. 29-30.

37 A.y., s. 30.

38 Tehcir Kanunu'nun tam metni için bkz. <http://www.turkcebilgi.com/Tehcir%20Kanunu>.

ardından kabul edilen bazı yönetmeliklerde de tehcirin Ermenilere zarar verilmeden uygulanması konusunda düzenlemeler yapıldığı açıktır. Örneğin, Ermenilerin yeni yerleşme bölgelerine hareket ettirilmeleri ve yolculukları sırasında rahatları sağlanacak, canları ve malları korunacaktır. Varışlarından yeni yurtlarına tamamiyle yerleşmelerine kadar işçeleri mülteci tahsisatlardan karşılanacak; bunlara daha önceki mali durumları ve hali hazır ihtiyaçlarına göre mal ve toprak dağıtılacak; ihtiyaç sahipleri için Hükümet evler yapacak, çiftlik sahibi zanaatkârlara tohum, alet, teçhizat temin edecektir. Yeniden yerleştirilen Ermeni gruplarına refakat etmek üzere özel görevliler temini için düzenlemeler yapılacak, bunların yiyecek ve diğer ihtiyaçları sağlanacak, bu amaçla gerekecek harcamalar göçmenlere ayrılan hükümet tahsisatından karşılanacaktır. Yoksul göçmenlere yerleşebilmeleri için kredi verilecek, yolculuk halindeki kişiler için kurulan kamplar muntazaman denetlenecektir. Hasta, kadın ve çocuklar trenle, diğerleri ise dayanıklılıklarına göre katırla, araba içinde veya yaya olarak gönderilecektir. Her konvoyu bir müfreze muhafız refakat edecek, her konvoyun yiyecek malzemeleri varış yerine kadar korunacaktır Kamplarda veya yolculuk sırasında göçmenlere karşı bir saldırı vuku bulursa, bu saldırılar derhal püskürtülecektir.³⁹

Sonuç itibarıyla tehcir edilen Ermenilerin güvenliği ve rahatı için devlet elinden geldiği kadar tedbir almaya çalışmıştır. Ancak savaş koşulları altında yeterli yiyecek, temiz su, ulaşım araçları ve hijyen koşulları olmadığı için büyük sorunlar yaşanmıştır. Bunun yanı sıra ordu savaşta olduğundan iç güvenlik yeterince sağlanamamış ve çeteler tehcir konvoylarına saldırılarda bulunmuşlardır. Açlık ve salgın hastalıklar gibi Müslüman nüfusun da muzdarip olduğu felaketler Ermenileri de vurmuş ve tehcir sırasında binlerce Ermeni ölmüş veya öldürülmüştür.

Ermeni ölümlerinin sayısı günümüzde bile ciddi bir tartışma konusudur. Bu sayı 250.000 ile 3.000.000 arasında değişmektedir. Özellikle Ermeni propagandacılar devletin organize olarak düzenlediği katliamlar sonucunda yaklaşık 1,5 milyon Ermeni'nin öldüğünü dile getirmektedir. Ancak bu rakamlar başında Ermeni veya diğer gayrimüslim tebaadan yetkililerin bulunduğu Osmanlı nüfus idaresinin istatistikleriyle çelişmektedir. Fransız din adamı Monseigneur Touchet 1916 Şubat'ında Oeuvre d'Orient kurumunda verdiği bir konferansta 500.000 Ermeni'nin öldüğünün sanıldığını, ancak bunun abartılmış olabileceğini ifade etmiştir. Toynbee Ermeni kaybını 600.000 olarak göstermektedir. Encyclopaedia Britanica'nın 1918 baskısında da aynı rakam vardır. Ermeniler de önce bu rakamı ileri sürmüşlerdir. Paris Barış Konferansı'na katılan Ermeni Heyeti Başkanı Bogos Nubar o sırada Türkiye'de hala 280.000 Ermeni bulunduğu, 700.000 Ermeni'nin ise başka ülkelere göç ettiğini

39 A.y., s. 31.

söylemiştir. Bogos Nubar'ın bu hesabı doğru ise, toplam Ermeni nüfusu 1.300.000 olduğuna göre, Ermeni kaybı yine 300.000 dolaylarındadır.⁴⁰

1917 Ekim Devrimi'nin ardından Rusya Brest-Litovsk Antlaşması'nı imzalayarak savaştan çekilmiş ve Doğu Anadolu'yu boşaltmaya başlamıştır. Çekilirken bölgeyi Ermeni çetecilerinin insafına terk etmiş, onlara silah ve mühimmat da sağlamıştır. Ermeni çeteleri bu güç boşluğundan yararlanarak pek çok şehir ve kasabayı işgal ederek büyük zulümlerde bulunmuşlardır. Arşiv belgelerine göre 1914 ile 1921 yılları arasında Ermeniler tarafından katledilen Müslüman nüfusun sayısı 518.000'i bulmuştur.⁴¹

Savaşın sonlarına doğru toparlanan Osmanlı ordusu Ermenileri geri püskürtmeyi başarmış ve Erivan ve Eçmiyadzin dışında kalan topraklarda ilerleyerek Bakû'ye kadar olan bölgeyi kontrollerine almışlardır. Ancak Mondros mütarekesinden sonra bir kez daha geri çekilmek zorunda kalmışlardır. Artık Ermeni meselesi savaş alanında değil diplomatik konferanslarda, masada çözümlenecektir.

Ermeniler'in "Büyük Ermenistan" Hayali (1918-1922)

Birinci Dünya Savaşı'nın ikinci yılında, 1915'te, İngiltere, Fransa ve Rusya arasında Osmanlı İmparatorluğu'nun taksimi için görüşmeler başlamış ve 1916 yılında imzalanan Sykes-Picot Antlaşması ile anlaşmaya varılmıştır (bkz. Ekler, Harita 1). İtalya da 1917 yılında onlara katılmıştır. Bu taksimde Ermenilere toprak verilmesi öngörülmemiştir. Ermenilerin istedikleri Doğu Anadolu toprakları Rusya'ya ayrılmıştır. Bu dönemde Rusya'nın bu topraklar üzerinde bir Ermenistan kurmaya niyeti yoktur ve Ermeniler için en fazla özerklik öngörmektedir.

Birinci Dünya Savaşı sona erdiğinde savaşın tüm tarafları Paris'te Avrupa'nın ve Osmanlı Devleti'nin savaş sonrası durumunu tartışmak üzere bir araya geldiler. 1919 yılında düzenlenen Paris Barış Konferansı'na Ermeniler de Bogos Nubar Paşa'nın başkanlık ettiği bir heyetle katıldılar. Konferans sırasında 28 Şubat 1919 tarihinde, Osmanlı Ermenileri adına söz alan Bogos Nubar Paşa Kafkasya'daki Ermenistan ile Türkiye'de Ermenilerin yerleşik olduğu toprakların birleştirilmesini istemişti. Talep ettiği bölge Artvin, Kars, Rize, Trabzon, Giresun, Tokat, Sivas, İçel, Adana, Kahramanmaraş, Adıyaman, Malatya, Elazığ, Tunceli, Gümüşhane, Erzincan, Bayburt, Erzurum, Ağrı, Van, Diyarbakır, Batman,

40 A.y., s. 40.

41 Süleyman Beyoğlu, "Ermeni Tehciri'ne Dair Araştırmalara Toplu Bir Bakış", *Ermeni Araştırmaları I. Türkiye Kongresi Bildirileri, Cilt 1*, bkz. <http://www.eraren.org/index.php?Page=YayinIcerik&IcerikNo=15>.

Siirt ve Muş'tan müteşekkil bir bölgeydi. Bu illerin kapladığı alan da yaklaşık 390.000 km²'ye ulaşmaktaydı ki bu neredeyse Anadolu'nun yarısı demektir (bkz. Ekler, Harita 2). Bu geniş toprakların hiçbir yerinde Ermeniler çoğunlukta olmadığından Nubar Paşa'nın bu önerisi Konferans'ta kabul görmedi. Bu topraklarda milyonlarca Müslüman yaşıyordu. Bu nedenle Bogos Nubar'ın istediği şekilde kurulsun bile bir Ermeni idaresinin uzun sürmesi olası değildi. Bu da büyük devletlerin devamlı olarak bu bölgelerde Ermenilere yardım etmesini gerektirecekti ki, kimse böyle bir yük altına girmek istemiyordu. Dolayısıyla, Osmanlı İmparatorluğu'nun en önemli düşmanlarından İngiliz Başbakanı Lloyd George bile Bogos Nubar'ın bu talepleri ile "Bogos'un peri masalları" diyerek dalga geçecekti.⁴²

1920 yılında Osmanlı İmparatorluğu Sevr Antlaşması'nı kabul etmek zorunda kaldı; ancak bu anlaşma asla uygulanamadı. Antlaşmanın altıncı bölümü Ermenistan'la ilgili düzenlemelere ayrılmıştı (bkz. Ekler, Belge 2). Antlaşmanın 89. maddesinde şunlar yazmaktadır:

Öteki Bağlı Yüksek Taraflar gibi, Türkiye ile Ermenistan da, Erzurum, Trabzon, Van ve Bitlis illerinde, Türkiye ile Ermenistan arasındaki sınırın saptanması işini Amerika Birleşik Devletleri Başkanının hakemliğine sunmayı ve bu konudaki kararını olduğu kadar, Ermenistan'ın denize çıkışı ile sözü geçen sınıra bitişik bütün Osmanlı topraklarının askersizleştirilmesine ilişkin ileri sürebileceği bütün hükümleri kabul etmeyi kararlaştırmıştır.⁴³

ABD Başkanı Woodrow Wilson, kendisine verilen hakemlik görevi sırasında hazırladığı raporda Ermenilere Doğu Anadolu'dan yaklaşık 120.000 km²'lik alan verilmesini istedi. Bu da şu illeri kapsıyordu: Van, Ağrı, Kars, Artvin, Erzurum, Bingöl, Muş, Bitlis, Siirt, Erzincan, Gümüşhane, Bayburt, Trabzon, Rize ve Sivas'ın bir bölümü (bkz. Ekler, Harita 3).⁴⁴

Sevr Antlaşması'nın ardından Ermeniler bir kez daha kendilerine vaat edilen toprakları işgal etmek üzere Doğu Anadolu'ya girdiler. Ancak Aralık 1920'de Türk orduları Ermenileri geri püskürttü ve Gümrü Antlaşması imzalanarak bugünkü Türk-Ermeni sınırı çizildi. Ermenistan o günlerde Sovyetler Birliği'ne katıldığı için bu antlaşma uygulanamadı. Ancak daha sonra 1921 yılında Rusya ile yapılan Moskova Antlaşması ve Azerbaycan,

42 Konuyla ilgili detaylı bilgi için bkz., Ömer Engin Lütem, "1919 Paris Barış Konferansı'nda Ermeni Talepleri", *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 22, Yaz 2006, ss. 163-177.

43 Sevr Antlaşması'nın Ermeniler ile ilgili hükümleri için bkz. <http://www.ttk.org.tr/templates/resimler/File/Antlasmalar/sevr/sevr23-44.pdf>.

44 Ömer Engin Lütem, "1919 Paris Barış Konferansı'nda Ermeni Talepleri", *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 22, Yaz 2006, ss. 163-177.

Gürcistan ve Ermenistan ile yapılan Kars Antlaşması'yla (bkz. Ekler, Belge 3) Gümrü Antlaşması'ndaki hususlar kabul edildi.

Moskova ve Kars Antlaşmaları aslında Ermeni Sorununun en azından askeri boyutu ile sona erdiğini gösteriyordu. Ancak bu sorunun tam olarak çözülmesi Osmanlı İmparatorluğu'ndan yeni Türk devletine miras kalan bütün sorunların topluca görüşüleceği Lozan Barış Konferansı'na bırakılmıştı. Bu Konferans sırasında Ermeni meselesinin nasıl müzakere edildiği bu makaleyi takip eden ve Emekli Büyükelçi Gündüz Aktan tarafından kaleme alınan makalede değerlendirilmektedir.

LOZAN BARIŞ ANTLAŞMASI VE ERMENİ SORUNU

Gündüz AKTAN*

Giriş

Ermeni Sorunu, Lozan Barış Antlaşması çerçevesinde genelde sözü edilmeyen bir konudur. Buna karşılık, son zamanlarda Ermeniler, soykırımı dünyaya kabul ettirmek, dolaylı yollardan tekrar Sevr Antlaşması'ndaki genel yaklaşıma dönme imkanlarını araştırmak, bu bağlamda, Lozan Barış Antlaşması'nın kendileri açısından geçersiz olduğunu kanıtlamak için yoğun bir çaba içine girmiş görünmektedirler.

Ermenilere göre, ortada bir soykırım vardır. Soykırım suçu zaman aşımına tabi olmayan bir suçtur. Soykırım gerçeği bir antlaşmayla ortadan kaldırılamaz. Bu nedenle Lozan Antlaşması hukuka aykırı bir antlaşmadır. Dolayısıyla, "Ermeni soykırımı" açısından hükümsüzdür, uygulanamaz. Bu durumda, Sevr Antlaşması'nın bu konudaki maddeleri kendiliğinden geçerlilik kazanır ve uygulama alanı bulur.

Acaba böyle midir? Böyle olabilir mi? Lozan Barış Antlaşması, usulüne göre onaylanarak yürürlüğe girmiş ve halen de yürürlükte bulunan, Türkiye Cumhuriyeti'nin Osmanlı Devleti'ne ardıl olmasına ilişkin tüm siyasî, askerî, ekonomik, malî, hukukî ve insanî sorunları kapsayan, bu bakımdan objektif bir statü yaratan ve dolayısıyla üçüncü ülkelere de yönelik sonuçları söz konusu olabilen önemli bir bağittir. Bu antlaşmanın gözden geçirilmesi, değiştirilmesi veya sona erdirilmesi gibi konuların, Ermenilerin sübjektif istek ve değerlendirmelerine göre değil, kendi içinde yazılı özel ilke ve kurallar ile Antlaşmalar Hukuku'nun genel esas ve yöntemlerine göre incelenmesi ve değerlendirilmesi mümkün olabilir.

* Emekli Büyükelçi.

Esasen Lozan Barış Antlaşması, çok taraflı ilişkileri düzenleyen genel bir hukukî çerçevedir. Buna göre Türkiye ve Ermenistan ilişkileri, ikili ve özel ilişkilidir. Nitekim Türkiye ve Ermenistan arasındaki ilişkiler, Lozan Barış Antlaşması'ndan önce, 2 Aralık 1920'de Gümrü'de imzalanan Türkiye-Ermenistan Barış Antlaşması'na, 16 Mart 1921'de Moskova'da imzalanan Türkiye-Sovyet Rusya Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması'na ve son olarak da 13 Ekim 1921 tarihinde Kars'ta imzalanmış olan Türkiye ile Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan Arasında Dostluk Antlaşması'na konu olmuştur. Bunlardan ilki olan Gümrü Antlaşması – Sevr Antlaşması gibi – imzadan sonra Güney Kafkasya'nın Sovyetler tarafından işgali üzerine onaylanamamış ve yürürlüğe girememiştir. Buna karşılık, son iki antlaşma halen yürürlüktedir.

Görüldüğü üzere, Türkiye açısından Ermeni Sorunu, Lozan Barış Antlaşması'ndan önceki dönemde çözümlenmiş bir konudur. Lozan sürecindeki Ermeni çabalarını, yeni bir politik ve diplomatik girişim olarak değerlendirmek gerekir. Bu da başarılı olamamıştır.

Bu hususlar saklı kalmak kaydıyla, Lozan sürecindeki Ermeni olayları tartışmalarını da açıklamakta yarar vardır. Bilindiği üzere, Birinci Dünya Savaşı 1914'de başlamıştı. 1915 yılında, Osmanlı orduları üç büyük cephede savaşmaktaydılar. Gelibolu'da İngiliz ve Fransızlarla; Doğu Cephesi'nde Rusya'yla; nihayet güneyde, – önce Süveyş'te sonra da Irak'ta – yine İngilizlerle muharebeler devam etmekteydi.

Tehcir, yani Ermenilerin Osmanlı İmparatorluğu'nun bir bölümünden diğer bölümüne taşınmaları işlemi 1915 yılının Mayıs ayında başlamıştı. İtilâf Devletleri (İngiltere, Fransa ve Rusya) hemen bir bildiri yayımlamışlardı. 24 Mayıs tarihli bu bildiride, Osmanlı İmparatorluğu'nun insanlığa ve uygarlığa karşı işlemekte olduğu suçlara atıfta bulunulmakta ve Osmanlı kabinesinin, yani Bâb-ı Âli'nin, Ermenilere yapılanlardan kişisel olarak sorumlu olacakları belirtilmekteydi. Bu bildiri, Sevr Antlaşması bakımından büyük önem taşımıştır.

1916 yılında, bir İngiliz ve bir Fransız (Sykes ve Picot), daha sonra kendi adlarıyla anılacak olan, Osmanlı İmparatorluğu'nun – savaş sonunda nasıl olsa yenileceği varsayımıyla – parçalanması konusunda antlaşmalar hazırlamakla görevlendirilmişlerdir. Bu antlaşmalar, İtilâf Devletleri arasında (Fransa-İngiltere, İngiltere-Rusya ve Fransa-Rusya) imzalanmıştır. Bu antlaşmalar ile Anadolu'nun doğu bölümünün Rusya'ya bırakılması ve Ermenilerin de o bölgede yer alması düşünülmüştür.¹

Bununla beraber, 1917'de Rus İhtilâli'nin olması, Rusya'nın savaşı

1 Bu durumda, Ermeni varlığı Rusya'nın sınırları içinde, Rusya'nın mandası ya da himayesi altında olacaktı.

birakması, bu defa ABD'nin savaşa girmesi, durumu tamamen değiştirmiştir. Ancak ABD bu sırada Almanya'ya savaş açarken, Osmanlı Devleti'ne savaş açmamıştır. Sonuçta, İttifak Devletleri (Almanya-Avusturya-Osmanlı İmparatorluğu) 1918'de savaşı kaybetmişlerdir. Osmanlı Devleti, 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'ni imzalamıştır.

Bu dönemde, ABD Başkanı Wilson, barışla ilgili olarak 14 maddelik bir bildiri yayınlamıştır. Başkan Wilson, “kendi kaderini tayin” (*self-determination*) ilkesinin uygulanmasını savunmuştur. Wilson Bildirisi'nin 12. maddesi, Osmanlı İmparatorluğu ile ilgi olarak, Osmanlı İmparatorluğu'nda kalacak bölgede Türklere kendi kaderini tayin hakkını tanımıştır. Ancak bildiri bu bölgenin sınırlarından söz etmemiştir. Türklere bırakılacak yerler, Sevr Antlaşması'nın konusu olmuştur. Wilson, Osmanlı'dan ayrılacak halkların – Ermeniler dâhil – özerk bir siyasî varlık ve yaşam hakkına sahip olacaklarını ilan etmiştir. Sevr Antlaşması ile sonuçlanacak Barış Konferansı, Ocak 1919'da işte bu koşullar altında açılmıştır. Osmanlı İmparatorluğu, bu konferansa ve müzakerelerine fiilen katılamamıştır.² Buna rağmen konferansın sonuçlanması çok uzun sürmüştür. Ocak 1919'da başlayan bu konferansın, ciddi müzakerelere sahne olmadığı halde, Ağustos 1920'de bitmesinin nedeni Ermeni Sorununa bir türlü çare bulunamamış olmasıdır. Görüldüğü üzere, Ermeni Sorunu Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılışında bizim sandığımızdan çok daha önemli bir etken olmuştur.

Sözü geçen konferansa, Ermeniler iki delegasyonla katılmışlardır. Bunlardan biri Ermenistan Cumhuriyeti, öteki de onun dışında kalanları temsilen gelen ve “Millî Ermeni Delegasyonu” olarak adlandırılan heyetler olmuştur. Osmanlı paşası olduğu iddia edilen ünlü Bogos Nubar Paşa – ki bir Mısır Ermenisi'ydi – bu heyete başkanlık yapmıştır. Bogos Nubar Paşa, daha toplantının başında, “Biz Osmanlı'yla savaştık. Bu nedenle muhasım tarafız. Bu sıfatla konferansa katılmak istiyoruz” şeklinde beyanda bulunmuştur. Bu beyan, – uygulama kabiliyeti olsaydı – 1948 tarihli BM Soykırım Sözleşmesi kapsamında yapılacak hukuki bir değerlendirme açısından bile çok ilginç bir durum yaratabilirdi.

Zira anılan sözleşmeye göre, belli bir grup silahlı bir çatışmada taraf ise, Soykırım Sözleşmesi çerçevesinde korunacak kişiler kapsamında değerlendirilmemektedir.³ Dolayısıyla, Bogos Nubar Paşa, Ermenilerin bir harpte muhasım taraf olduğunu söylemekle, Ermenilerin Türklerle

2 Ermeni yaklaşımına göre, bir Antlaşmanın bu koşullar altında yapılmış olması, hukukî geçerliliğini etkilememektedir!

3 Kuşkusuz, o tarihlerde Soykırım Sözleşmesi olmadığı gibi, teknik bir terim olarak “soykırım” diye bir kavram da henüz bilinmemektedir.

savaşıklarını itiraf etmiş, ilerde söz konusu edilebilecek bir soykırım iddiasını da daha baştan dayanaksız bırakmış olmaktadır.

Bu süreç boyunca Ermeniler, mevcut Ermenistan Cumhuriyeti'ne ek olarak, Osmanlı Devleti'nin altı vilayeti ve Kilikya'da, yani Adana-Maraş arasındaki bölgede, bir Ermeni devleti kurulmasını istemişlerdir. Bu yerler günümüzde 24 ile tekabül etmektedir ve yaklaşık 300.000 km²'lik bir alanı kapsamaktadır. Bu talepler Batılılarca da sempatiyle karşılanmıştı; fakat anılan bölgede, bu büyüklükte bir devleti oluşturabilecek ve yönetebilecek sayıda Ermeni nüfusu bulunmamaktaydı. Bu nedenle, Rusya savaşta kalsaydı, Ermenistan'ın mandasının Rusya'ya verilmesi düşünülmüştü. Rusya savaştan çekildiğinde, bölgenin bu defa ABD'ye verilmesi söz konusu edilmiştir. ABD Başkanı Wilson, bu fikri sıcak karşılamış, ancak tasarıyı ABD Kongresi'nden geçirememiştir. ABD Kongresi, Amerikan mandasında bir Ermenistan istememiş, bağımsız bir Ermenistan kurulması fikrinin destekçisi olmuştur.

Sevr Antlaşması 10 Ağustos 1920'de imzalanmıştır. Bu antlaşmanın çok sayıda maddesi Ermenistan'la ilgilidir. Bunlardan en önemlisi olan 88. maddede, Türkiye'nin, – daha Ermenistan ortada yokken – kurulacak Ermenistan Devleti'nin bağımsızlığını ve özgürlüğünü şimdiden kabul edeceği yazılıdır. 89'uncu maddeye göre de, Ermenistan'ın sınırlarını çizme yetkisi ABD Başkanı Wilson'a bırakılmaktadır. Sınırların nerelerden geçmesi gerektiği de açıkça belirtilmektedir: Sınırlar, "Erzurum-Trabzon-Van-Bitlis-Van Gölü'nün çok önemli bir kısmını içine alarak çizilecektir" denmektedir. Ermenistan'ın ismi geçen vilayetlerin tümünü mü yoksa bir kısmını mı içine alacağı sorusunun cevabını Wilson'un vermesi istenmekte, Türkiye, elinden çıkacak olan bu vilayetlerdeki tüm hak ve sıfatlarından önceden vazgeçmekteydi.

Sevr'de Ermenilere ilişkin ikinci bölüm hükümler, madde 226-230 arasındaki kısımda yer almaktaydı. Bu maddelerde, "Ermeni olaylarından" sorumlu olanların İtilâf Devletleri tarafından gösterilecek mahkemelerde yargılanmaları öngörülmekteydi.⁴

Bu arada, Osmanlı Meclis-i Mebusan'ı Sevr Antlaşması'nı onaylamamış, Türk Millî Mücadelesi başlamıştır. Doğu Cephesi'ndeki silahlı mücadele diğerlerinden daha önce ve genç Türk Devleti'nin zaferiyle sona ermiştir. Doğu Cephesi'ndeki savaşın kazanılmasının

4 Yani Osmanlı İmparatorluğu, sorumluları tutacak ve gösterilen mahkemelerde yargılanmalarını sağlayacaktı. "Nemrut Mustafa Divan-ı Harbi" bu mahkemelerden biriydi. Bu mahkeme, İttihat ve Terakki'nin savaşı kaybetmesinden sonra, yani 1918'de iktidara gelen Hürriyet ve İtilaf Hükümeti tarafından kurulmuştu. Mahkeme, 1914-18 arasında ülkeyi yöneten İttihatçılardan intikam alırcasına, "Ermeni olaylarından dolayı suçludur" gerekçesiyle, hemen hemen yargıladığı herkes hakkında mahkumiyet hükmü vermiştir.

ardından, önce Gümrü, arkasından da Moskova ve Kars Antlaşmaları imzalanmıştır. Ancak, yukarıda da ifade edildiği üzere, imzadan iki gün sonra Bolşeviklerin Güney Kafkasya'ya hâkim olmaları sonucunda Gümrü Antlaşması yürürlüğe girememiştir. Buna karşılık, önce Moskova Antlaşması, daha sonra da, Moskova Antlaşması'nın 6. ve 15. maddeleri uyarınca Kars Antlaşması yapılmıştır.

Bu özel hukukî çerçevede, Türkiye ve Ermenistan arasındaki sınır sorunu Moskova Antlaşması'nın 1. ve 2. maddeleri ve Kars Antlaşması'nın 2. ve 4. maddeleri ile çözümlenmiştir. Keza, Ermeni iddialarının aksine, gerek Sevr Antlaşması, gerek Gümrü Antlaşması, usulüne uygun olarak onaylanıp yürürlüğe girmiş olsalardı dahi; Moskova Antlaşması'nın 6. ve Kars Antlaşması'nın 1. maddeleri gereğince, taraflar arasındaki ilişkiler bakımından geçersiz sayılacaklardı.⁵

Öte yandan, Kars Antlaşması'nın 15. maddesine göre, bağıtılı taraflardan her biri, bu antlaşmanın imzalanmasından hemen sonra, Kafkas Cephesi'ndeki savaş nedeniyle işlenen cinayet ve cürümler için öteki taraf uyrukları yararına tam bir genel af ilan etmeyi yükümlenmişlerdir.⁶

Türkiye, sonraki aşamalarda Sakarya ve Dumlupınar savaşlarını kazanmıştır. Ekim 1922'de Mudanya Mütarekesi yapılmıştır. Kasım ayında TBMM Hükümeti Lozan Barış Konferansı'na çağırılmıştır. Türk heyeti Lozan'a giderken TBMM tarafından heyete verilen müzakere talimatı da bir rastlantı sonucu on dört maddeden oluşmuştur. Talimat daha ziyade sınırlar, kapitülasyonlar ve azınlıklarla ilgili olmakla birlikte, İsmet Paşa ve heyetine verilen bu talimatının iki maddesi, merkeze ayrıca sormaya dahi gerek olmaksızın Türk heyetine toplantıları terk edebilme yetkisini kapsamıştır. Yani muhatap devletler bu iki konuda ısrar ederlerse, Türk heyeti "teşekkür ederim" diyerek ayrılmak yetkisine sahip kılınmıştır. Bu iki önemli noktadan biri Ermeni yurdu sorunu, diğeri kapitülasyonlardır. Görüldüğü üzere, – üstelik Misak-ı Millî ölçütüne rağmen – TBMM Hükümeti sınırlarda bile taviz vermeye hazır iken, baştan itibaren, Ermeni yurdu ya da kapitülasyonlar konularında herhangi bir tavize yanaşmak eğiliminde olmamıştır.

Ermeniler, Lozan Konferansı'na da katılmak istemişler, ancak bu defa, "hasım taraf olarak savaşa katılmıştık" gibi beyanlarda bulunmamışlardır.

5 Sevr Antlaşması'nın tekrar yürürlüğe gireceği yolundaki Ermeni tezinin hukukî dayanağının olmaması bir yana, bu hükümlerden de açıkça anlaşılacağı üzere, böyle bir olasılık sonradan yürürlüğe konulan Antlaşma hükümleriyle de kesin olarak engellenmiştir.

6 Dolayısıyla, – deyim yerindeyse – bir ceza hukuku fantezisi olarak, 1948 tarihli BM Soykırım Sözleşmesi, 1915 olaylarına da uygulanabilseydi ve suçlar sabit olsaydı bile, bu hüküm nedeniyle suçlulara yine ceza verilemeyecekti.

Türk tarafı bu katılımı kabul edemeyeceğini bildirmiştir. Sonuçta, Ermeniler ana komisyona değil, ancak özel bir alt komisyona katılmayı başarmışlardır. Rıza Nur'un Türk heyetinin başkanlığını yaptığı bu alt komisyonda en zorlu diplomatik çatışmalar cereyan etmiştir. Rıza Nur – meslekten diplomat da olmadığından – sert bir üslup kullanmıştır.⁷ Rıza Nur muhataplarına âdeta ağzına geleni söyledikten sonra, İsmet Paşa karşı taraftan – yüzeysel bir şekilde – özür dilemiş, ardından aynı uygulamalar tekrarlanmıştır.⁸

Sonunda Lozan Barış Antlaşması imzalanabilmiştir. Metinde, Ermenilerden hiç söz edilmemiştir. Buna karşılık ırk, dil, din vb. ayırım gözetmeme temeline dayalı insan hakları hukuku kapsamındaki konular ve hükümler, Ermenileri de dolaylı olarak ilgilendirmektedir (Lozan Antlaşmasının Ermenileri de ilgilendiren bazı maddeleri için bkz. Ekler, Belge 4).⁹

Lozan Barış Antlaşması'nın eki olan, "Genel Affa İlişkin Bildiri ve Protokol" – sanılanın aksine – Türk tarafının değil, İtilâf Devletleri'nin ısrarıyla hazırlanmıştır (Bu protokol metni için bkz. Ekler, Belge 5). Bu suretle, savaş sırasında işlenen suçların tümü affedilmiştir. Anadolu'da Yunan ordusunun işlediği suçlar da, Ermenilere karşı işlenen suçlar da af kapsamına sokulmuştur.¹⁰

Anılan Bildiri'nin 6 numaralı paragrafı ile Osmanlı İmparatorluğu'nun savaşı kaybettiği 1918 yılından 1922 yılı sonuna kadar, özellikle İstanbul'un ve Osmanlı Mebusan Meclisi'nin işgal altında bulunduğu süre zarfında, Türkiye sınırlarının dışında kalmış (Suriye gibi) yerlerdeki Ermenilerin geriye dönmeleri, mal ve mülklerinin iade edilmesi konularında İngilizlerin ve Fransızların aldığı kararların olduğu gibi uygulanması Türkiye Devleti'nce kabul edilmiştir. Buna göre, geri gelmek isteyen Ermeniler gelebilecek, Türkiye sınırları içinde olup da mal ve mülkleri iade edilmiş Ermenilere ilişkin işlemler de geçerliliğini koruyacaktır.¹¹

7 Kuşkusuz, böyle hareket edeceklerine dair İsmet Paşa ile Rıza Nur arasında bir anlaşma da yapılmış olabilir.

8 Toplantılarda bu ve benzeri çok sayıda "atışmalar" olduğu, İsmet Paşa'nın merkeze yazdığı raporlardan anlaşılmaktadır: İsmet Paşa "Rıza Nur gene çok sinirlendi, ağır laflar etti" diye yazmıştır. Bu arada Rıza Nur, İngiltere'ye de saldırmıştır. Oysa ABD bugün ne kadar güçlüyse, o tarihte İngiltere de o kadar güçlü bir devlettir. Rıza Nur, İngiliz muhatabına, "Sen bizi bırak da İrlanda'da yaptıklarına bak" diyebilmiştir. İki defa da toplantıyı terk etmiştir. Toplantı terki dış politikada çok ağır bir davranıştır.

9 Örneğin, azınlıkların korunması ile ilgili madde 37-44 hükümleri.

10 Türkiye-Ermeni ikili ilişkileri bağlamında bu konunun daha önceden çözümlendiğine yukarıda değinmiştik. Bu hükümlerde esas olarak Türk-Yunan ilişkileri düzenlenmekte ise de, sistematik ve Antlaşmanın başlangıç bölümünde belirtilen stratejik amaçlar dikkate alındığında, belirttiğimiz şekilde bir ek yorumun da yapılabileceğini düşünmekteyiz.

11 Yukarıda belirttiğimiz gibi, bu hükümler doğrudan değil, genel kapsamı içinde Ermenileri de kapsamaktadır.

Ermenileri dolaylı olarak ilgilendiren diğer bir hüküm de vatandaşlığa ilişkin 31. maddedir. Vatandaşlığını kaybetmemiş bütün Ermeniler zaten geri gelebileceklerdir. Vatandaşlığını kaybetmiş olanların da çocukları, 18 yaşına geldikleri zaman, belli bir süre içinde Türk vatandaşlığını tercih ederlerse, aynı şekilde geri gelebileceklerdir.

Ermenilerle dolaylı olarak ilgili olan en ilginç hükümler, iktisadî bölümde yer alan 65-72. maddelerin hükümleridir. İktisadî hükümlerin Ermenilerle ilişkisi hemen kavranamayabilir. İnsan hakları hukukunun genel anlamı ve işlevinin doğal sonucu olarak bu şekilde atıfta bulunulması esasen gerekmemekle birlikte, Türk heyetinin Lozan Barış Antlaşması'nın içinde Ermenilere ayrıca ve açıkça atıfta bulunulmasından kaçınılmış olduğu da söylenebilir. İktisadî hükümler içinde, "mallar, haklar, menfaatler" olarak isimlendirilen bir bölüm bulunmaktadır. Bu bölümde, tehciire tabi tutulmuş olanların tüm hukuku ve tüm çıkarları korunmaktadır.¹²

Burada ilginç olan nokta, Birinci Dünya Savaşı sırasında Ermenilerin başına gelenlerle Balkan Savaşlarında Türklerin başına gelenler aynı hukuki esas ve usullere tabi kılınmıştır. Yani bu halklardan birinin maruz kaldığı uygulamaya soykırım denecekse, diğerinin maruz kaldığı uygulamanın da soykırım olarak nitelendirilmesi gerekmektedir. Başka bir ifadeyle, Ermenilere ve Türklere, maruz kaldıkları olaylar dolayısıyla aynı hukuk kurallarının uygulanması gerekmektedir. Bu nedenle, söz konusu olabilecek eylemlerin de aynı ölçülere göre nitelendirilmesi gerekmektedir.

Lozan Barış Antlaşması'nda, genel olarak sigorta sözleşmeleri, özel olarak da hayat sigortası sözleşmeleri konusunda, Ermenilerin yararlanabilecekleri bazı hükümler vardır.¹³ Ancak sonuç olarak bu, özel hukuk çerçevesinde kişiler arası özel hukuk ilişkilerinin hukukî çerçevesini oluşturmaktadır. Burada bu teknik konunun ayrıntısına girmek hem gereksizdir, hem bu makalenin amacını aşmaktadır.

Hatırlanmalıdır ki, yeni bir devlet kurulmaktadır. Geçmişe dönük

12 Yani bir Ermeni gelip, "Ben şu evimi kaybettim, bana bunu tazmin et, tazmin etmek zorundasın" demek hakkına sahipti. Tehcir sonrasında Suriye'de bulunan Ermeniler, tazmin taleplerini Suriye mandasını deruhte eden Fransa'ya yöneltebilmişlerdir. Bu gibi meşrû hak ve menfaatleri Ermenilere tanımak karşılığında çok önemli bir şey de alınmıştır: Balkan Savaşları sırasında Balkanlardan aynı şekilde Türkiye'ye gelmek zorunda bırakılmış olanların "malları, hakları ve menfaatleri" da aynı hükümler çerçevesinde korunmuştur. Yunanistan, Bulgaristan ve o tarihlerde Yugoslavya yerine "Hırvatistan, Slovenya ve Sırbistan" diye tanınan ülkedeki Türk ve Müslümanlara, bizim Ermenilere verdiğimiz hakların aynısını tanımak zorunluluğu getirilmiştir. Bu hakları talep için belli bir süre belirlenmiş, çıkabilecek uyuşmazlıkların çözümü için bir de mahkeme kurulmuştur. "Muhtelit Hukuk Mahkemesi" olarak adlandırılan bu mahkemeler ceza mahkemeleri değil, hukuk mahkemeleridir ve Türkler yanında diğer çeşitli ülke yargıçlarından oluşturulmuşlardır.

13 Bkz. Lozan Barış Antlaşması, madde 74 ve bu maddeye ekli 1. Bölüm: Hayat Sigortası.

sorunların, hesapların, alacakların, borçların ve sorumlulukların bu süreçte tasfiye edilmesi gereklidir. Ancak bu şekilde – güncel deyimle – “beyaz bir sayfa” açılabilir. Yeni bir dönem başlatılabilir. Hukuk düzeninde, bu gibi konulardaki hakların kullanımı belli sürelerle sınırlandırılır. Kullanımın sonsuza kadar açık tutulması, hukuk ilişkilerini ve geleceğe yönelik planlamaları belirsiz bırakır. Bu nedenle, “zaman aşımı” kavramı çerçevesinde, eylemlere ve işlemlere süreklilik kazandırılabilir. İşte bu çerçevede, örneğin bir Ermeni tarafından Türk kamu yönetimine başvurulduğunda, altı ay içinde olumlu bir cevap alınması gerektiği, aksi halde, bundan sonraki bir yıl içinde muhtelit hukuk mahkemesine başvurulabileceği kabul edilmiştir. Şu halde, Lozan Barış Antlaşması'nın imzalandığı tarihten itibaren toplam on sekiz ay içinde, mülkiyet sorunlarının çözülmesi sürecinin sonuçlandırılmış, gerekli idiye konunun mahkeme önüne götürülmüş olması gerekmektedir. Uyuşmazlık, bu melez (hybrid) mahkemelerin kararı ile kesin olarak çözümlenecektir. Şu halde, zaman aşımı süreleri nedeniyle, günümüzde artık bu hükümlerin uygulama alanı kalmamıştır.

Burada bir benzer durum hatıra gelebilir: Birkaç yıl önce, ABD ile İsviçre arasında, Yahudilere ilişkin olarak bir sorun kamuoyunun gündemine girmişti. İkinci Dünya Savaşı sırasında başlarına gelenlerden dolayı Yahudiler, İsviçre Federal Bankası, İsviçre bankaları ve İsviçre hükümetinden tazminat almışlardı. Tazminat miktarları da sembolik değil, ciddi rakamlardı. Bunu örnek alan Ermenilerin, aynı yöntemi uygulamak istemeleri mümkündür. Yukarıda açıklanan nedenlerle, buna hukukî açıdan imkân olmadığını söyleyebiliriz. Zira Lozan Barış Antlaşması, bu gibi konulara ilişkin olarak kişilerin özel hukuka ilişkin hak ve çıkarlarını yeterli kapsamda düzenlemiştir.

Bu gibi özel hukuk konularında, ancak hakları zarar gören gerçek veya tüzel kişiler taraf olabilirler. Bir devlet olarak ABD'nin Lozan Barış Antlaşması'na taraf olup olmaması, onun bu konularda davaya taraf olma ehliyetinin mevcut olup olmaması açısından belirleyici değildir.

Atatürk, “Büyük Nutuk”ta Lozan Antlaşması'nın sağladığı başarıları sayarken, Ermeniler konusunda iki şey söylüyor: Sevr'de savaş hukukunu çiğneyerek suçlar işlendiği söylenmiş ve Osmanlı'ya ceza verilmesi öngörülmüştü. Lozan'da bu tümüyle kalkmıştır. Sevr'de, Doğu Anadolu'da Rus ordularının ulaştığı en ileri noktalardan geçirilen sınırla bir Ermenistan yaratılmak istenmişti. Bu da tümüyle ortadan kalkmıştır. Yani Ermeni yurduna ilişkin olarak Türk heyeti, TBMM'nin talimatını harfiyen uygulamıştır. Burada hiçbir taviz verilmemiştir. Ama Ermeniler, antlaşmada tanınan azınlık hakları çerçevesinde, Türk vatandaşları olarak Türkiye Cumhuriyeti'ndeki yerlerini almışlardır.

LOZAN'DAN SONRA ERMENİ SORUNU

Ömer Engin LÜTEM*

Bu yazımızda Lozan Antlaşması'ndan İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar olan dönemde Ermeniler ve Ermenistan'ın durumu, savaşın bitiminde Sovyetler Birliği'nin Ermenistan'a vermek amacıyla Türkiye'den toprak istemesi, Ermeni milliyetçiliğinin canlanması ve soykırım iddialarıyla beslenerek Türk diplomatlarını hedef alan Ermeni terörünün ortaya çıkması anlatılacaktır. Ermeni terörünün sona ermesinden sonra ise Ermeni sorununun siyasi alana kaydığı ve toprak ve tazminat taleplerine temel teşkil etmek üzere yoğun bir Ermeni propagandası başladığı belirtilerek bu propagandanın amaçlarından bahsedilecektir.

1. Lozan'dan İkinci Dünya Savaşı Sonuna Kadar Olan Dönemde Ermeniler

Lozan ile başlayan yeni dönemde Ermeni sorununun ortadan kalktığını görüyoruz. Gerçekten de, tehcir olarak adlandırılan Ermeni sevk ve iskânının sonucu olarak Ermeniler birçok ülkeye dağılmıştı. Türkiye'den toprak talebinde bulunan Ermenistan da artık bağımsız bir ülke değildi. Son olarak, Ermeni sorununun ortaya çıkmasının sorumlusu olan başta Rusya ve İngiltere ile Fransa ve Almanya gibi büyük devletler de, Lozan'da yeni ve güçlü bir Türk devleti kurulmasından sonra Ermenilerle ilgilenmekten vazgeçmişlerdi.

Lozan'dan sonra geçen yaklaşık yirmi yıl içinde Ermenilerden çok az, Ermenistan'dan ise hemen hiç bahsedilmemiştir. Diaspora Ermenileri gittikleri ülkelere alışmak ve yerleşmek kaygısı içinde siyasi faaliyetlere nispeten az yer vermişler, ancak zaman zaman Türkiye aleyhinde çalışmışlardır. Bunun en iyi örneğini ABD'nin yeni Türk Devleti ile 6

* Emekli Büyükelçi.

Ağustos 1923 tarihinde Lozan'da imzaladığı Dostluk ve Ticaret Antlaşması'nın, Ermenilerin etkisi altında Kongre tarafından onaylanmaması ve bunun sonucu olarak da Amerikan Hükümeti'nin Türkiye ile diplomatik ilişki kuramamasıdır. Bu sorun Lozan'dan beş yıl sonra, 1927'de çözümlenebilmiştir.¹

Ermenistan ise Sovyet Cumhuriyeti olduktan sonra dünya siyaset sahnesinden tamamen kaybolmuş, ülke şiddetli bir şekilde kolektifleştirmeye tabi tutularak Komünistler dışındaki tüm siyasi güçler ve özellikle Taşnaklar tasfiye edilmiş ve kısa süre içinde, tüm Sovyet toprakları gibi, Ermenistan'ın dünya ile teması kesilmiştir.

2. Sovyetler Birliği'nin Ermenistan Hesabına Türkiye'den Toprak Talebi (1945-1946)

Sovyetler Birliği, İkinci Dünya Savaşı'ndan galip çıkmasından aldığı güçle Çarlık Rusyası sınırlarına ulaşmak gayreti içine girmişti. Ayrıca kendi güvenliği bakımından da Doğu Avrupa'da uydu komünist rejimler kurdukmaya başlamıştı.

Sovyetler Birliği ayrıca o zamana kadar Türkiye'ye karşı sürdürmüş olduğu dostluk ve işbirliği politikasına da son vermiş, 1925 tarihli Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nı yenilemeyerek Türkiye'ye baskı yapmaya çalışmıştır. Ardından 1878 Berlin Muahedesi'yle Rusya'ya verilen ve 1918 Brest Litovsk Antlaşması'yla Osmanlı İmparatorluğu'nca geri alınan toprakları ve ayrıca Boğazların kontrolünü istemiştir (bkz. Ekler, Harita 4). Sovyet Dışişleri Bakanı toprak talebini, 1921 Moskova Antlaşması'nın Sovyetler Birliği'nin zayıf olduğu bir zamanda yapıldığını, şimdi durumun düzeltilmesi gerektiğini ifade ederek açıklamış ve ayrıca Ermenistan'ın ve Gürcistan'ın toprağa ihtiyacı olduğunu ileri sürmüştür.²

Bu talepler Ermenistan'da yeni seçilen Eçmiyazin Katogigosu³ tarafından da desteklenmiş ve ayrıca Ermenistan ve Gürcistan dahil, tüm Sovyetler Birliği'nde bu taleplerin desteklenmesi için bir basın kampanyası açılmış ve bu kampanya Diaspora aracılığı ile Amerika ve Batı Avrupa ülkelerinde de yürütölmeye çalışılmıştır. Bu çerçevede Diaspora Ermenileri 1945 yılında Birleşmiş Milletler'in kurulmasına ilişkin San Fransisco toplantısına bir muhtıra vererek "işgal edilmiş

1 Bilal N. Şimşir, "Amerika'da Ermeni Propagandası ve Büyükelçi Ahmet Rüstem Bey", *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 2, 2001, ss. 45-46.

2 Baskın Oran (Der.), *Türk Dış Politikası, Cilt 1*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2001, ss. 502-509; Kamuran Gürün, *Savaşın Dünya ve Türkiye: 3 Savaş (1939-1945)*, İstanbul: Tekin Yayınevi, 2000, ss. 643-662.

3 Katogigos veya Katolikos (Catholicos) Gregoryen Ermenilerin en yüksek dini liderine verilen unvandır.

Ermeni topraklarının” Ermenistan’a geri verilmesi talebinde bulunmuşlardır.⁴

Bu girişimlere paralel olarak çeşitli ülkelerde bulunan Ermenilerin Sovyet Ermenistanı’na gelip yerleşmesi için de bir kampanya açılmıştır. Bu kampanyanın amacı, Türkiye’den toprak alındığı takdirde, bu topraklara yerleştirilecek yeterli sayıda Ermeni Sovyet Ermenistanı’nda bulunmadığından bu kişilerin diğer ülkelerden getirilmesidir.⁵ Bu kampanya sonucunda Türkiye dahil, çeşitli ülkelerdeki Ermenilerden Sovyet Rusya’ya göçenler olmuştur.

Türkiye, Sovyetler’in Doğu Anadolu’dan toprak ve Boğazların kontrolü taleplerini kabul etmemiştir. Ancak savaş sonrasında çok güçlenmiş bulunan Sovyetlere karşı ülkenin güvenliğinin sağlanması için, o zamana kadar izlenen ve bir tür tarafsızlık olarak nitelendirilebilecek olan politika terk edilerek, Batılı ülkelerle işbirliği yapılmaya başlanmıştır. Truman Doktrini’nden ve Marshall Planı’ndan yararlanan Türkiye, Kore Savaşı’na katılmakla Doğu Bloğu’na karşı Batılıların yanında yer almış ve 1952 yılı Şubat ayında NATO üyesi olmuştur.

Böylelikle Türkiye’den toprak alınamaması ve Boğazların kontrolünün de elde edilememesinin yanı sıra Türkiye’nin Batılı ülkeler safında yer alması Sovyetler bakımından büyük bir başarısızlık olmuştur. Nitekim Sovyetler, aleyhlerine sonuç veren bu politikayı Stalin’in 1953 yılında ölümünden hemen sonra değiştirmiş ve Türkiye’ye bir nota vererek Boğazlar üzerindeki iddialarından ve Ermenistan ve Gürcistan adına ileri sürdüğü toprak taleplerinden vazgeçtiklerini bildirmiştir. Ancak güvenliğini Batılı ülkelerin yanında yer almış olmakla sağlamış bulunan Türkiye’nin tutumunda bir değişiklik olmamıştır.

3. Ermeni Milliyetçiliğinin Tekrar Canlanması (1946-1973)

Sovyetler’in talepleri kabul edilmemiş olsa da bu talepler Ermenistan’da, Sovyetler’in izin verdiği ölçüde, milliyetçilik akımlarının güçlenmesine neden olmuştur. Bazı kaynaklara göre Sovyet Devlet Başkanlığı’na kadar yükselen Politbüro üyesi Anastas Mikoyan Ermeni milliyetçiliğinin canlanmasında etkin bir rol oynamıştır.⁶ Diğer yandan Sovyetler, ellili yılların sonunda, muhtemelen Türkiye’nin Suriye ile yaşadığı kriz ve daha sonraları da Türkiye’nin U2 Amerikan casus uçaklarının uçuşuna izin vermesinin etkisiyle, o zamana kadar

4 Kersam Ahorianian, *A Historical Survey of Armenia*, Massachusetts: Baikar Publications, 1989, s. 141.

5 A.y., s. 140.

6 Gérard Dédéyan, *Histoire des Arméniens*, Toulouse: Editions Privat, 1982, s. 553.

yasaklanmış olan Taşnakların faaliyetlerine bir ölçüde müsamaha etmişlerdir;⁷ bu da milliyetçi akımları güçlendirmiştir.

Taşnaklar, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra, diğer Ermeni siyasi partilerine karşı üstünlüklerini Diaspora'da da korumuşlar ve Ermeni milliyetçiliğinin başlıca temsilcisi olarak Türkiye aleyhindeki faaliyetlerin odak noktasını oluşturmuşlardır.

Diğer yandan Soğuk Savaş'ın başlamasından sonra Sovyet Ermenistanı'ndaki Eçmiyazin'de Katogigos'un Sovyet telkin ve baskılarına açık olacağı düşüncesiyle Diaspora Ermenileri'nin başka dini makama bağlanması fikri gündeme gelmiş ve Diaspora Ermenileri'nin bir kısmı Taşnakların gayretleri, ABD ve başlıca Avrupa ülkelerinin teşvikiyle Lübnan'da Beyrut yakınlarındaki Antilyas'da "Kilikya Katogigosluğu"na bağlanmıştır. O zamandan günümüze Kilikya Katogigosluğu siyasi konularda Taşnakların çizgisini izlemektedir.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Ermeni milliyetçiliğinin süratle güçlenmesinin başlıca nedeni Diaspora'daki Ermeni kiliselerinin, siyasi partilerinin ve derneklerinin münhasıran etnik karakteri ile açıklanabilir. Yabancı ülkelerde Ermeni kiliselerinin var olabilmesi Ermeni cemaat olmasına, siyasi partilerinin ve çeşitli derneklerinin faaliyetlerini sürdürebilmeleri de Ermeni üyeleri olmasına bağlıdır. Oysa Ermeniler, her göç eden halk için olduğu gibi, ikinci kuşaktan itibaren göç ettikleri ülkenin halkı arasında erimeye başlamışlardır. Böylelikle, Ermeni kiliselerinin cemaatinde ve parti ve derneklerin de üye sayısında azalma olması, söz konusu örgütlerde gelecekle için endişeler yaratmış ve Ermenileri bir arada tutabilmek ve onlarda Ermeni bilincini yaşatabilmek için çare arayışları başlamıştır. Bulunan çare, Holokost'un Yahudilere sağladığı prestij ve İsrail Devleti'nin kurulmasında oynadığı önemli rol dikkate alınarak, 1915 tehcirinin Yahudi soykırımı ile aynı nitelikleri taşıdığını ileri sürüp bir "Ermeni soykırımı" yaratmaya çalışmak olmuştur. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, tedricen, Ermeni kiliselerinde, okullarında, siyasi partilerinde ve derneklerinde Türklerin Ermenileri soykırımı uğrattıkları teması sürekli işlenmeye ve böylelikle Ermeni gençleri bir "beyin yıkamaya" tabi tutulmaya başlamıştır. Kişilerin baba veya dedelerinin soykırımı uğradığına inanmaları ise Türklerden intikam almak fikrini doğurmuş ve ayrıca büyük Ermenistan'ın kurulması hayallerini canlandırmıştır.

Böylece Ermenilerin Türkler tarafından soykırımı uğratıldığı iddiası Diaspora'da yeniden Ermeni bilincinin oluşmasına yardım etmiş, ancak Diaspora Ermenilerini ortak kültürel değerleri temelinde değil yapay olarak

7 Gaidz Minassian, *Guerre et Terrorisme Arméniens*, Paris: PUF, 2002, s. 18.

yaratılan bir düşmana, günümüz Türkiye'sine karşı birleşmelerini sağlamıştır.

Yukarıda değindiğimiz “beyin yıkama”nın Türklere karşı beslenen duygular bakımından Ermeni kuşakları arasında farklar yarattığı görülmektedir.

Tehcire tabi olmuş bulunmasıyla, mantıken, Türklere en fazla yakınması gereken birinci kuşak Ermenilerin, aşırı olanları hariç, Türklere bir bütün olarak suçlamadıkları, tehcirden sorumlu tutulan İttihat ve Terâkki Partisi ve üyelerine karşı olumsuz duygular benimsedikleri, ancak genellikle Türklere karşı bir yakınlık duydukları görülmektedir. Bunun en iyi kanıtı 1954 yılında Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın ABD'ye yaptığı resmi ziyaret sırasında, Kaliforniya'ya da Türkiye'den göç eden Ermenilerin “Cumhurbaşkanımız geldi” diyerek kendisine çok büyük ilgi göstermeleri ve hatta Bayar'ın ziyaretinin bu eyaletteki tanıtım faaliyetini üstlenmeleridir.⁸

İkinci kuşak Diaspora Ermenilerine gelince onlar göç edilen ülkede doğmuşlar ve orada eğitim almışlardır. 1915 olayları ile ilgilerinin anne ve babalarının anlattıklarından ibaret bulunması gerekir ve o itibarla da, normal olarak, Türklere karşı duygu ve davranışlarında daha ılımlı olmaları beklenir; oysa, yukarıda değindiğimiz “beyin yıkama” ikinci kuşağın, Türklere karşı anne ve babalarından daha fazla olumsuz hisler beslemelerine neden olmuştur.

Üçüncü kuşak ise buldukları ülkenin koşullarına tamamen uymuştur. Artık çoğu Ermenice dahi bilmemektedir. 1915 olayları onlar için çok uzaktadır. O nedenle de beklenen durum Türklere karşı bir tür tarafsız bir tavır sergilemeleridir. Oysa Ermeni kiliseleri siyasi partileri ve derneklerinin artık daha etkili olarak uyguladıkları “beyin yıkama” sayesinde tamamen tersine bir durum mevcut olup, Türklere en fazla nefret edenler, çoğu yaşamları boyunca bir Türk bile görmemiş olan üçüncü kuşak Ermenilerdir. Nitekim Türk diplomatlarının katilleri bu kuşak arasından çıkmıştır.

Sonuç olarak Diaspora Ermeni kuşaklarının Türkiye'ye karşı duygu ve tutumlarının ters orantılı olduğu görülmektedir. 1915'ten uzaklaştıkça kin ve nefret duyguları azalması gerekirken, artmaktadır. Bu psikolojik yönden doğal olmayan bir durumdur⁹ ve ileride Türklere ve Ermeniler arasında bir uzlaşmaya varılmasının önündeki en büyük engeldir.

8 Seyfi Taşhan, “Ermeni Diasporası ve Batı Ülkeleri”, http://www.foreignpolicy.org.tr/turkish/dosyalar/stashan_190101_p.htm.

9 Diaspora Ermenileri'nin psikolojik durumu ile ilgili olarak bu kitapta yer alan Doç. Dr. Erol Göka'nın “Ermeni Sorununun (Gözden Kaçan) Psikolojik Boyutu” ile Sevinç Göröl Alkan'ın “Psikoloji ve Psikanaliz Penceresinden Türk-Ermeni Meselesi: Mağduriyet Psikolojisi ve Büyük-Grup Kimliğinin Etkisi” yazılarına bakınız.

Ermenistan'da milliyetçiliğin yeniden belirmesi ilk meyvesini, sözde soykırımın 50. yıldönümünde, Erivan'da yüz binleri bir araya getiren büyük anma törenleri yapılmasıyla vermiştir. Ayrıca 1967 yılında Erivan'da bir Ermeni soykırımı anıtı açılmıştır. Bu olaylar Ermeni Diasporası'nda o zamana kadar pek görülmemeyen Türkiye ve Türk karşıtı duyguların güçlenmesine, bu da 1915 tehcirini bir soykırım olduğunu kabul ettirmeyi amaçlayan faaliyetlerin büyük ölçüde artmasına neden olmuştur.

Böylece yeniden canlanan Ermeni milliyetçiliği, 1970 ve 1980'lerde 32'si Türk diplomatı ve yakınları olmak üzere toplam 70 kişinin canını alan Ermeni terörünü yaratmıştır.

Soykırım iddialarının Diaspora Ermenileri'nin milli bilincinin korunması yanında bazı siyasi amaçlara hizmet etmek için de ortaya atılmış olduğu görülmektedir. Bu amaç, Türkiye'den tazminat almak ve Doğu Anadolu'dan bazı toprakların Ermenistan'a verilmesini sağlamak olarak özetlenebilir.

Bu bağlamda Diaspora Ermenileri'nin ve özellikle Taşnakların Türkiye'ye karşı dört aşamalı bir strateji izlemeye çalıştıkları gözlemlenmektedir.¹⁰

Birinci aşama 1915 tehcirinin aslında bir soykırım olduğunu dünya kamuoyuna duyurmak ve buradan gelecek baskının etkisiyle çeşitli ülkelerin ve bazı uluslararası kuruluşların Ermeni "soykırımını" resmen tanımalarını sağlamaktır.

Aralıksız devam eden Ermeni propagandasının ve Ermeni iddialarını duyurmayı amaçlamış olan Ermeni terörünün etkisiyle, özellikle Batılı ülkelerin kamuoyunda, Ermenilerin Birinci Dünya Savaşı içinde Türkler tarafından soykırıma uğratıldığına dair bir kanı yerleşmiş bulunmaktadır.

Ermeni soykırım iddialarının bazı ülke ve uluslararası kuruluşlar tarafından tanınmasına gelince, aşağıda açıklayacağımız gibi, şimdiye kadar 19 ülke parlamentosu ve iki uluslararası kuruluş bu tanımayı yapmıştır.

Buna göre soykırım iddialarını savunan Ermeniler dört aşamalı stratejinin halen ilk aşamasında olup tüm gayretlerini "soykırımını" tanıyan ülke ve uluslararası kuruluş sayısını arttırmak noktasında yoğunlaştırmışlardır.

10 Türkiye'de bazı yazarlar bu stratejiye "Üç T Planı" adını vermektedir. Birinci "T" tanıma, ikinci "T" tazminat ve üçüncü "T" toprak anlamındadır.

İkinci aşama 1915 tehcirinin bir soykırım olduğunun Türkiye tarafından kabul edilmesidir.

Çoğu Ermeni, sözde soykırımı tanıyan ülke sayısı artarsa ve özellikle bunlar arasında ABD ve diğer büyük devletler bulunursa, Türkiye'nin sözde soykırımı resmen tanımak mecburiyetinde kalacağı kanaatinde. Oysa Türkiye'de, soykırım iddialarını tanıyan ülkelere karşı kamuoyunda gösterilen büyük tepki, TBMM'nin Ermeni iddialarına karşı kesin tutumu ve birbirini izleyen Türk Hükümetleri'nin de bu iddiaları reddetmesi Türkiye'nin böyle bir tanımayı yapmasını beklemenin gerçekçi olmadığını göstermektedir.

Halen Türkiye'de 1915 tehcirini bir soykırım olarak gören bir siyaset adamı yoktur. Buna karşılık son yıllarda bazı yazar ve bilim adamlarının soykırım hakkındaki Ermeni iddialarını benimsediği ve savunduğu görülmektedir. Ancak bu kişilerin görüşleri kamuoyu üzerinde kayda değer bir etki yaratmamaktadır.¹¹

Üçüncü aşama “soykırımı” maruz kalan kişilere veya onların mirasçılarına Türkiye tarafından tazminat ödenmesidir.

Bu konuda göz önünde bulundurulması gerekli olan husus, soykırımı tanımının normal sonucunun tazminat ödenmesi olduğudur. Zira, zarar verenlerin (bir ulusu soykırımı tabi tutanların) o zararı tazmin etmeleri, genel bir hukuk kuralıdır. Diğer bir deyimle, soykırımı tanımak ama bunun için tazminat ödememek, ilke olarak, mümkün değildir. Ancak, hemen tazminat ödenmesini gerektiren bir uluslararası belge olmaması halinde (ki böyle bir belge yoktur) konunun uluslararası mahkemelere gitmesi beklenebilir. Mahkemelerin tazminata hükmetmesi normaldir.

Tazminat konusunda bilinmesinde yarar olan bir diğer husus Ermenistan Devleti'nin, 1915 yılında mevcut olmadığı için, kendi adına tazminat talep edemeyeceğidir. Bu bizzat başkan Koçaryan tarafından bir Türk gazetecisine ifade edilmiştir.¹² Lozan Antlaşması'na göre ise kişilere tazminat ödenmesi söz konusu değildir. Ancak Türkiye “soykırımı” tanırsa kendi rızasıyla tazminat ödemesi talepleriyle karşılaşacaktır.

Dördüncü ve son aşama Doğu Anadolu'dan Ermenistan'a toprak verilmesidir.

11 Ermeni görüşlerini savunan bazı Türk yazar ve bilim adamları 25-27 Mayıs 2005 tarihinde Boğaziçi Üniversitesi'nde “İmparatorluğun Çöküş Döneminde Osmanlı Ermenileri: Bilimsel Sorumluluk ve Demokrasi Sorunları” başlığı altında bir konferans düzenlemek istemişler, ancak kamuoyundan gelen baskılar üzerine toplantıyı ertelemişlerdir. Söz konusu konferans, protesto gösterileri arasında 24-25 Eylül 2005 tarihinde Bilgi Üniversitesi'nde yapılmıştır.

12 Mehmet Ali Birand'ın Koçaryan ile mülakatı, *Posta*, 31 Ocak 2001.

Bu konuda ilk önce dikkate alınması gereken nokta, yukarıda da izah ettiğimiz gibi, Kars Antlaşması'yla sınırlar saptandığından, Ermenistan'ın Türkiye'den toprak istemek için hukuksal bir dayanağı olmadığıdır. Başkan Koçaryan da bu hususu teyit etmiştir.¹³ Hukuksal dayanaktan yoksun olmanın yanında Ermenistan böyle bir talebi askeri yönden destekleyecek durumda da değildir ve öngörülebilir bir gelecekte böyle bir olanağa kavuşması da beklenmemektedir. Son olarak, Ermenistan'ın nüfusu devamlı azaldığından ve Diaspora Ermenileri de Ermenistan'a gelip yerleşmediğinden Türkiye'den alınması düşlenen topraklara yerleştirilecek Ermeni de bulunmamaktadır.

Ermenilerin Türkiye'den olan taleplerinin hiçbirisi gerçekçi değildir. Toprak talebi için ise fantezi demek daha doğrudur. Herhalde bu husus Diaspora Ermenileri tarafından da biliniyor olmalı ki toprak talebinden gitgide daha az söz edilmektedir.

4. Ermeni Terörizmi Dönemi (1973-1986)

Ermeni milliyetçiliği 1965 yılından itibaren önemli bir canlanma yaşamışsa da artık ana amaç olarak benimsenen 1915 tehcirinin aslında bir soykırım olduğu görüşünün kamuoyuna benimsetilmesinde o yıllarda fazla bir mesafe alınamamış, elli-altmış yıl önce vuku bulmuş olaylar genelde bir ilgisizlikle karşılanmıştır. 1973 yılında Los Angeles'te yaşlı ve yarı meczup bir Ermeni, Türk Başkonsolosu Mehmet Baydar ile Yardımcısı Bahadır Demir'i katletmiştir. Katilin kurbanlarıyla hiçbir sorunu olmaması ve onları sadece, sözde Ermeni soykırımından "sorumlu" bir devletin temsilcileri olduğu için öldürmüştü bulunması ilgi uyandırmış ve Amerikan basını, olayın evveliyatı hakkında bilgi vermek için, soykırımı iddialarından uzun uzun bahsetmiştir. Bu olay Ermeni militanlarında "davalarını" duyurmak için Türk diplomatlarını katletmek yolunun denenmesi fikrini doğurmuştur. 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı da Türk diplomatlarının katledilmesi düşüncesinin yaşama geçirilmesi için uygun ortamı yaratmıştır.

Kıbrıs Barış Harekâtı gerek Yunanistan'da gerek Kıbrıs'ta büyük bir moral çöküşüne neden olmuştu. Bu harekât Türkiye'nin Yunanistan'a galip gelmesi gibi algılanmış ve ayrıca Türkiye'nin, gerektiğinde, Güney Kıbrıs ile Ege Adalarını ve Batı Trakya'yı da ele geçirebileceği endişesini yaratmıştı. Diğer yandan ne Yunanistan'ın ne de Güney Kıbrıs'ın Türkiye'ye karşı koyacak güce sahip olmaması bu endişeleri daha da arttırmıştı. Bu psikolojik durum iki ülkenin de Türkiye'ye karşı, adını söylemeden, bir tür savaş içine girmelerine neden olmuştur. Ancak bu savaş cephede olmayacak, sıcak çatışma hariç, her alanda Türkiye'ye

13 A.y.

zarar verilmeye çalışılacaktır. O dönemde Türkiye'nin Kıbrıs Harekâtı nedeniyle çok eleştirilmesi, Türkiye'nin hukuken bu müdahalede bulunma hakkı olduğu göz ardı edilip bağımsız bir devlete saldırı yapıldığının ileri sürülmesi ve ABD'nin de Kıbrıs Harekâtı nedeniyle Türkiye'ye silah ambargosu koymuş olması Yunanistan'ın bu yeni politikayı uygulamasını kolaylaştırmıştır.

Yunanistan Türkiye'ye karşı yürüttüğü bu mücadelede kendisine üç müttefik bulmuştur: Suriye, Kürtler ve Ermeniler. Ermenistan'ın Kurtuluşu için Gizli Ermeni Ordusu (Armenian Secret Army for the Liberation of Armenia - ASALA) ve Kürdistan İşçi Partisi (Partiya Karker Krudistan - PKK), Kıbrıs Barış Harekâtı'ndan bir yıl sonra 1975'te kurulmuşlar ve Yunanistan'ın ve Suriye'nin desteğini sağlamışlardır.

Türkiye'ye karşı terör yoluyla savaşmak amacını taşıyan ilk Ermeni terör örgütü olan ASALA Lübnan'da George Habbaş grubu tarafından eğitilmiş, Abu Nidal Grubu ve Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ) tarafından da desteklenmiştir. Abu Nidal grubu siyasi faaliyetten ziyade terör eylemleri yapmaktaydı. FKÖ'nün ise siyasi yönü güçlüydü. FKÖ 1980'lerin başında tamamen siyasi alana yönelmiş ve ASALA'ya verdiği desteği çekmiştir.

Bu konuda 1970'li yıllarda Lübnan'daki durumun terör örgütlerinin buraya yerleşmesine ve gelişmesine çok uygun olduğunu belirtelim. Filistinliler, İsrail'in baskısı üzerine, Ürdün'den çıkmak mecburiyetinde kalınca Lübnan'a yerleşmişlerdi. Lübnan Devleti'nin bir millet değil dini gruplar tarafından kurulmuş olması, bir yandan İsrail baskısının diğer yandan ülkedeki Filistinlilerin yarattığı sorunların üstesinden gelinmesini önlemiş, kısa sürede asayiş bozulmuş, ülkede "kurtarılmış bölgeler" kurulmuş ve dini gruplar arasında çatışmalar başlamıştı.

Lübnan'daki bu otorite boşluğu terör örgütlerinin burada kolayca faaliyette bulunmalarına imkân vermiştir. Lübnan'daki 200.000 kadar Ermeni'nin varlığı da ASALA ve diğer Ermeni terör örgütlerine yardım etmiştir. ASALA örgütü aşırı sol eğilimlidir. Bu yapısı itibarıyla de geleneksel Ermeni Partilerinden Hınçaklara yakındır.

İkinci Ermeni Terör örgütü Ermeni Soykırımı için Adalet Komandoları (Justice Commandos for Armenian Genocide - JCAG)dir. Bu örgüt 1975 yılında Beyrut'ta Taşnaklar tarafından kurulmuştur. Ancak Adalet Komandoları, ASALA gibi Marksist-Leninist olmayıp milliyetçidir. Adalet Komandoları yabancı devletlerden değil sadece Ermeni Diasporası'ndan destek aldığını iddia etmiş ve Türkiye ve Türkler dışındaki hedeflere saldırmamakla övünmüştür.

Ermeni terör örgütleri bunlardan ibaret değildir. Ayrıca 3 Ekim Örgütü, 9 Haziran Örgütü, Orly Grubu, Fransız Eylül Örgütü, Yeni Ermeni Direniş

Örgütü gibi bazı diğer terör kuruluşları kurulmuşsa da bunların etkisi sınırlı kalmıştır. Bunlardan bazılarının ASALA veya Adalet Komandoları tarafından, güvenlik makamlarını şaşırtmak üzere kurulmuş olması muhtemeldir. Mesela Ermeni İhtilalci Ordusu'nun (Armenian Revolutionary Army - ARA) baskılar sonucunda faaliyetini tatil etmiş olan Adalet Komandoları'nın devamı olduğu düşünülmüştür.

Ermeni terörü Türkiye'ye karşı savaştığı iddiasında olduğundan kendisine hedef olarak Türk diplomatlarını ve Türk dış misyonlarını seçmiştir. Ermeni terörizmine kurban giden yurtdışında görevli Türk kamu görevlileri ve aile fertlerinin listesi ektedir (bkz. Ekler, Belge 6). Bunlar arasında dört büyükelçi, dört başkonsolos ve bir askerî ataşe gibi yüksek rütbeliler de vardır.

Ermeni terör örgütleri 1975'te başlayan ve 1986'da sona eren eylemleri sırasında, toplam olarak 31'i Türk diplomatı, resmi görevlisi ve aile ferdi olmak üzere 70 kişinin ölümüne, 524 kişinin yaralanmasına neden olmuşlar ve 105 kişiyi rehin almışlardır. Böylece Ermeni terör olaylarının toplamı 699'a yükselmiştir. Bu olayların ülkelere göre dağılımı Ekler'de Belge 7'de bir tablo şeklinde yansıtılmıştır. Terör örgütleri arasında en faal olan ASALA'dır. Bu kuruluş 53 cinayet, 435 yaralama ve 105 rehin alma gerçekleştirmiştir.

Ermeni terörüne destek vermemekle beraber bu hareketlere bir tür sempatiyle bakan ülkeler de olmuştur.

1981 yılında Sosyalistlerin iktidara gelmesinden sonra Fransa'nın Ermeni talep ve girişimlerine karşı daha anlayışlı bir tutum içine girdiği görülmüştür. Ancak Fransa, Ermeni terörü kendi topraklarına yayılmaya başlayınca buna karşı durmuş ancak terörü teşvik eden Ermeni siyasi faaliyetine engel olmamıştır. Aksine Fransız medyası o yıllarda soykırım iddialarını ön plana çıkaran yayınlar yapmıştır.

ABD'de, Kaliforniya gibi Ermenilerin yoğun olarak yaşadıkları eyaletlerde Ermeni terör eylemlerine karşı mücadelede isteksiz davranılırken Federal Hükümet düzeyinde, FBI aracılığıyla ciddi bir mücadele yürütüldüğü gözlemlenmiştir.

Sovyetler Birliği NATO'nun güney kanadını zayıflatacağı düşüncesiyle Ermeni terörüne sempati ile bakmış, Türkiye'ye uygulanan Amerikan silah ambargosunun sona ermesiyle beraber Türkiye'nin Orta Avrupa'ya kısa menzilli nükleer silahlar konuşlandırmasında Amerikan tezlerini desteklemesi de bu sempatiyi daha da arttırmıştır. Ancak Sovyetler Ermeni terörüne verdikleri desteğin gizli kalması için büyük çaba göstermiştir.

İran, Ermenilerin talep ve eylemlerini açıkça desteklememekle beraber, ülkesindeki Ermenilerin Tahran'daki Türkiye Büyükelçiliği'ne saldırılarının

önlemekte isteksiz davranmakla, Humeyni rejiminin laik Türkiye'yi zora sokmak için hiçbir fırsatı kaçırmadığını göstermiştir.

Ermeni terörü döneminde ilginç olan nokta, ilke olarak teröre karşı olan Batı dünyasının, Ermeni terörünü, tasvip etmemekle beraber, kınamamasıdır. Bu, Osmanlılar zamanında ABD, Fransa, İngiltere gibi büyük devletlerin Ermenilerin hamisi durumunda olmalarından ve bu nedenle de bu ülkeler kamuoylarında Ermenilere karşı bir sempati bulunmasından, bu sempatinin Ermenilerin Hristiyan olmasıyla daha güçlenmesinden ve son olarak da Ermeni propagandası sayesinde Ermenilerin soykırıma uğramış olduğuna dair bir kanıya sahip olunmasından ileri gelmektedir. Bu nedenlerle Ermenilere bir tür hoşgörü ile bakılırken masum insanların katline, sırf Türk oldukları için, kayıtsız kalınmıştır. Bu çelişkili tutum Batı dünyasında ciddi bir etik değerlendirme sorununun mevcut olduğunu göstermektedir.

Ermeni terörü 1986 yılı sonunda durmuştur. Bunun başlıca dört nedeni olduğu görülmektedir: Bunlar, yabancı ülkelerin Ermeni terörüne karşı etkin mücadeleye başlaması, Ermeni teröründen beklenenlerin gerçekleşmesi, Ermenilere siyasi yardım vaadinde bulunulması ve Türkiye'nin etkin güvenlik önlemleri almasıdır.

Ermeni terörü Türk olmayanlara da zarar veren eylemlere girişmiştir. Bu eylemlerin en büyüğü Paris'te Orly Hava Meydanı'nda 15 Temmuz 1983 tarihinde gerçekleştirmiştir. Hava Meydanı'nda Türk Hava Yolları gişesinin önüne bırakılan bir bavulun infilak etmesi sonucunda 8 kişi ölmüş 60 civarında da yaralanan olmuştur. Ölenlerden sadece ikisi Türk'tür. Bu olay Ermeniler lehine olan havayı değiştirmiş, Ermeni çevreleri içinde de ciddi tartışmalara ve özellikle ASALA'da bölünmelere neden olmuş ve Ermeni terörizminin sona eriş sürecini başlatmıştır. Diğer yandan bu olaydan sonra, başta Fransa olmak üzere, çeşitli ülkelerde güvenlik makamlarının Ermeni militanları daha yakın takibe aldığı ve Ermeni teröristlerin mahkemelerinde de adaletin yerine getirilmesine daha fazla dikkat edildiği görülmüştür.¹⁴ Bu arada Fransa dahil bazı ülkelerde resmi

14 Yakalanan Ermeni teröristlerin her zaman adil bir şekilde cezalandırıldıklarını söylemek mümkün değildir. Mesela, Türkiye'nin Bern Büyükelçisi Doğan Türkmen'e 6 Şubat 1980 tarihinde ateş eden ve fakat isabet ettiremeyen Hırayır Kilimciyan, Marsilya'da 22-23 Ocak 1982 tarihinde yapılan mahkemesinde, Doğan Türkmen'in Koruması Sadi Taşdelen tarafından ateş edilen kişi olarak teşhis edilmesine rağmen Jüri Kilimciyan'ı suikastın faili olarak kabul etmemiş ancak bu kişinin suikastla ilişkisi çok açık olduğundan, kendisi suikastın faili veya failerine yardım etmekten suçlu bulunarak iki yıl hapse mahkum edilmiş ve mahkemenin bitiminde serbest bırakılmıştır. Burada ilginç olan husus mahkeme sırasında Kilimciyan'dan başka suikastın fail veya failerinden bahsedilmemiş olmasıdır. Bu dava sırasında, savunma tarafının gösterdiği şahitler sözde Ermeni soykırımının vuku bulunduğunu belirtir şekilde ifade vermişler, hakim de cinayet girişimiyle ilgisi olmayan bu ifadelerin dinlenilmesine müsaade etmiştir. Dava böylece Ermeni propagandasının yapıldığı bir foruma dönüşmüş ve bu nedenle de zabitleri Ermeniler tarafından bir kitap olarak yayınlanmıştır. *Les Arméniens en Cours d'Assises*, 1983, Rocquevaire/France. ISBN 2-86364-018-6.

makamlar terörist metotları kabul etmeyeceklerini açıkça ifade etmişlerdir.¹⁵ Bu özellikle terörizmi finanse edenler için caydırıcı olmuştur.

İkinci neden, Ermeni terörünün, Ermenilerin 1915 yılında Türkler tarafından soykırıma uğratıldığıının dünya kamuoyuna duyurulması olarak özetlenebilecek olan ana amacına ulaşmış olmasıdır.

Üçüncü neden, terörü destekleyen Taşnaklar gibi Ermeni kuruluşlarına, terörden vazgeçilmesi halinde Ermeni taleplerinin siyasi alanda ileri sürülmesine yardımcı olunacağı hakkında özellikle Fransa tarafından yapılan vaatlerdir.

Dördüncü neden Türk devletinin yurt dışında görev yapan memurlarını daha iyi korumaya başlamasıdır.

5. Ermeni Propagandası

Terör eylemleri durduktan sonra Diaspora Ermenileri'nin propaganda faaliyetlerinin çok arttığı görülmektedir. Bu faaliyetlerin amacı Ermenilerin soykırıma uğramış oldukları iddiasını dünya çapında mümkün olduğu kadar fazla duyurmak ve bazı ülke parlamentolarının “soykırımı” tanıyan kararlar almasını sağlamaya çalışmak olarak özetlenebilir. Bu amaca ulaşmak için geniş çaplı bir propaganda faaliyetine girişilmiştir.

Ermenilerin soykırıma uğramış olduğunu kanıtlamak için, özellikle son 25 yılda, birçok kitap yazılmış bulunmaktadır. Bunlar genelde bilimsel görünüştedir. Vaktiyle bu konuda, bir iki istisna dışında, Ermeniler eser verirken son yıllarda Ermeni kökenli olmayanların da yazmaya başladıkları gözlemlenmektedir. Ayrıca bazı Türk yazarlar da Ermeni görüşlerini benimseyen kitaplar yayınlamışlardır. Bazı Türk bilim adamları Ermeni sorunu konusunda hiç kitap veya uzun makale yazmadan da Ermeni görüşlerini desteklemişlerdir.

Kitaplara paralel olarak bilimsel dergilerde çok sayıda makale yayınlanmış ve yayınlamaya devam etmektedir. Ayrıca “soykırım” hakkında gazete ve günlük dergilerde yazılar yayınlanmasına özellikle önem verilmektedir.

Diğer yandan, hedef olarak seçilen bazı ülkelerde “soykırım” konusunda birçok konferans, panel vb. toplantılar düzenlenmektedir.

Soykırım konusu edebiyat alanında da, romanlarda, şiir kitaplarında ve piyeslerde işlenmektedir. Ancak bu konuda yazarların hemen hepsi Ermeni kökenlidir.

¹⁵ Minassian, a.g.e., s. 95.

Filmlere gelince¹⁶ çok sayıda “belgesel” film mevcut olup bunlar, genellikle Nisan ayında, başta ABD, Fransa ve Lübnan olmak üzere birçok ülke televizyonunda gösterilmektedir. 1915 yılına dair görsel malzeme çok az olduğundan bu filmlerde kullanılanların bir kısmı uydurma olup, bir kısmının ise gerçekliği tartışmalıdır. Görsel malzeme hakkındaki bu hususlar yine her yıl Nisan ayında açılan “soykırım” sergileri için de geçerlidir.

Konulu filmlerden büyük bütçeli olan üçü özellikle dikkat çekmektedir. Bunlar Ermeni asıllı Fransız yönetmen Henri Verneuil (Aşot Malakyan) tarafından 1991 yılında çevrilen *Mayrig* (Anne), yine Ermeni asıllı Kanadalı yönetmen Atom Egoyan'ın 2002'de gösterime giren *Ararat* (Ağrı Dağı) ve İtalyan rejisörler Taviani Kardeşlerin 2007 tarihli *Skylark Farm* (Tarla Kuşu Çiftliği) filmleridir. *Mayrig*'de, sözde soykırıma temas edilmekle birlikte, esas konu tehcir sonrasında Fransa'ya göçmüş bir ailenin yaşam mücadelesidir. *Ararat* ise, karma karışık bir senaryo içinde, bir takım vahşet sahneleriyle, sadece sözde soykırımı ele almaktadır. *Skylark Farm* Anadolu'da yaşayan bir Ermeni ailesinin tehirden önce ve sonraki durumunu ele almakta ve *Ararat*'dan daha da ileri vahşet ve dehşet sahneleri içermektedir.

Ermenilerin bu faaliyetler için yaptıkları harcamaların kaynağı bağışlardır. Soykırım iddialarının tetiklediği milliyetçilik Ermeniler arasında esasen yaygın olan bağış geleneğini daha da güçlendirmiştir. Günümüzde varlıklı Ermeniler için bağışta bulunmak bir milli görev addedilmektedir.

Kitap ve makale yazımı ve basımı, çeşitli konferans ve sergiler düzenlenmesi, edebiyat eserleri yazımı, piyesler, belgesel ve konulu filmler yapılması ve ayrı bir bahiste incelenen siyasi faaliyetler için ne kadar harcama yapılmaktadır? Ermeni kaynakları bu konuda bilgi vermemektedir. Ancak, kesin sonuçlara varılamasa da, bir tahmin yapmak mümkündür. Bir yazar¹⁷ Ermenilerin ABD Kongre üyelerinin seçimi için yılda 14 milyon dolar sarf ettiklerini yazmıştır. Bir diğer kaynak *Ararat* filminin maliyetinin 15 milyon dolardan fazla olduğunu belirtmiştir.¹⁸ *Skylark Farm* filminin maliyeti de 9,6 milyon Avrodur (12,5 milyon dolar).¹⁹ Bu tek kalem harcamalara yukarıda değindiğimiz bilimsel kitaplar, makaleler, romanlar, şiirler, piyesler, filmler, sergiler ve çeşitli toplantılar da eklenirse ve bu tür faaliyetlerin sadece ABD'de değil Fransa, Kanada,

16 Ermeniler tarafından çevrilmiş başlıca belgeseller ve *Skylark Farm* hariç diğer konulu filmler için bkz., Sedat Laçiner ve Şenol Kantarcı, *Ararat: Sanatsal Ermeni Propagandası*, Ankara: ASAM Yayınları, 2002, ss. 25-38.

17 Samuel Weems, *Armenia, Secrets of a "Christian" Terrorist State*, St. John Press, 2002, ss. 373-374.

18 Armenian National Committee of America (ANCA) Press Release, 20 Kasım 2002.

19 *Armenews*, 29 Ocak 2007.

Avustralya ve Lübnan başta olmak üzere diğer bazı ülkelerde de yapıldığı düşünülürse, toplam rakam yılda herhalde birkaç yüz milyon doları bulacaktır.

Söz konusu faaliyetlerin yapılması için Ermeni çevrelerinden büyük talep vardır. Bu faaliyetlerin üretilmesinin gerekmesi, bu üretimin yukarıda değindiğimiz büyük mali boyutları olması ve bu üretimden gelir sağlayan çok denebilecek sayıda kişi bulunması dikkate alındığında ortada bir “Ermeni Soykırım Endüstrisi” bulunduğunu ifade etmek abartma olmayacaktır. Diğer yandan bu endüstrinin birçok kişiye gelir sağlaması soykırım iddialarının ısrarla ileri sürülmesinin, ikincil de olsa, sebeplerinden birini oluşturmaktadır.

BIRAKIN TARİHÇİLER KARAR VERSİN*

Prof. Dr. Justin McCARTHY**

Günümüzde süregiden Ermeni meselesi tartışmaları boyunca tarih yazmaya çalışan politikacıları hedef alan bir yaklaşım ortaya çıkmıştır. “Bırakınız tarihçiler karar versin”. Bu ifadeyle ne demek istediğimizi çok azımız ortaya koyabilmiştir. Şimdi bunu yapmanın tam zamanıdır.

Milliyetçi eğilimleri korumak amacıyla yazılmış yanlı tarih ile olması gereken tarih arasında çok büyük bir fark vardır. Tarih geçmiş hakkındaki doğruyu bulmayı hedefler. Tarihçiler doğrunun aldatıcı olduğunun farkındadırlar. Kararlarını etkileyen önyargılarının olduğunu bilirler. Bütün gerçeklere hiçbir zaman ulaşamayacaklarını da bilirler. Fakat tüm bunlara rağmen her zaman doğruyu bulmaya çalışırlar, o doğru her ne ise.

Tarihi kullanan milliyetçiler ise çok farklı emellere sahiptirler. Geçmişteki olayları milli mücadelelerinde birer silah gibi kullanırlar. Onların bir amaçları vardır – davalarını kazanmak – ve bu uğurda her şeyi kullanırlar. Bir tarihçi bütün ilgili gerçekleri bir araya getirmeye ve bir bütünlük içinde olaylara bakmaya çalışırken, öte yandan bir milliyetçi tarihten amacına yönelik olan parçaları seçer ve diğerlerini dikkate almaz.

Diğer insanlar gibi tarihçiler de politik amaç ve ideolojilere sahiptirler, fakat gerçek bir tarihçi gerçekler onun inancını doğrulamadığında hatalarını da kabul eder. Ancak davası uğruna her şeyi göze almış bir milliyetçi bunu asla yapmaz. Gerçekler öngördüğü teorilere uymazsa, milliyetçi onları dikkate almaz ve davasını tamamlamak için başka yollar arar. Gerçek tarihçiler hatalar yapabilirler. Davası uğruna her şeyi göze alan milliyetçi ise bilinçli hatalar yapar ve entelektüel suç işler.

* 15 Mart 2001 tarihinde, İstanbul’da “Türkiye Ermenistan İlişkileri, Dünü, Bugünü ve Geleceği” adlı konferansa sunulan tebliğ.

** Tarih profesörü, Louisville Üniversitesi.

Ermeni Sorunu uzun süreden beri milliyetçi çalışmalara konu olmaktadır. Bu ise tarihsel araştırmanın prensiplerini hiçe sayan tutarsız bir tarihin oluşmasına neden olmaktadır. Fakat Türkler ve Ermeniler kullanılması gereken araçlarla tarihe yaklaştıklarında, mantıklı ve tutarlı sonuçlar elde edeceklerdir. “Bırakın tarihçiler karar versin”; bütün gerçeklere bakan, bütün görüşleri değerlendiren, tarihsel prensiplere başvuran ve mantıklı sonuçlara varan diğer tüm tarihsel araştırmalar gibi, yapılması gereken tarihsel bir araştırmaya çağrıdır.

Tarihçiler özellikle şu temel soruları sorarlar: “Bir Ermenistan var mıydı? Ermenilerin Osmanlı İmparatorluğu içinde kendi devletlerini haklı olarak talep edecekleri kadar Ermenilerin çoğunluğu oluşturduğu bir bölge var mıdır?”

Bunların cevaplarını bulabilmek için, tarihçiler özellikle istatistik arşivleri olmak üzere, devlet nüfus istatistiklerine bakarlar, çünkü devletler çok nadiren kendi kendilerine yalan söylerler. Devletler kendi vatandaşlarının sayısını bilmek, onları anlamak, izlemek, askere almak ve daha önemlisi vergilendirmek için bilmek isterler.

Bu konuda Osmanlıların diğer devletlerden farkı yoktur. Diğer devletler gibi hatalar yaparlar, özellikle de kadınların ve çocukların sayımında bu hatalar söz konusudur. Ancak bu eksik sayımlar istatistiksel metotlar kullanılarak düzeltilebilir. Sonuçta Osmanlıda yaşayan Ermenilerin sayısı hakkında en gerçekçi tabloyu elde etmiş oluruz. Birinci Dünya Savaşı başlarında Ermeniler “Osmanlı Ermenistan” (*Ottoman Armenia*) diye tabir ettikleri bölgede toplam nüfusun yalnızca %17’sini teşkil etmekteydiler. Aslında dünyadaki tüm Ermeniler Doğu Anadolu’ya gelseler yine de orada çoğunluk oluşturamazlardı.

Osmanlı’nın doğusunda yaşayan Ermenilerin görece az sayıda bulunmalarından şu iki çıkarıma ulaşılabilir: Birincisi, Anadolu’daki Ermenilerin Osmanlı Devleti’ne karşı tek başlarına büyük bir tehlike oluşturmaları olanaksızdı. Bazı Ermeni isyancıları devlet düzenini bozmuş olabilir, ancak bunların çok azı Osmanlı otoritesini tehdit edecek düzeydeydi. Ermeni isyanları, yalnızca Ruslar tarafından sağlanabilecek olan dış desteğe ihtiyaç duymuşlardır. İkincisi, Ermeni milliyetçileri öncelikle o bölgede yaşayan Müslümanları tamamen tahliye ettikleri takdirde yalnızca kendilerine ait olan devleti yaratabileceklerdi.

Müslüman-Ermeni arasındaki düşmanlığın tarihi gelişimini anlamak için tarihsel prensipler kullanılabilir. Bu ilkeler uygulandığında Ermenilerin tarihinin de başka tarihlerden farklı olmadığı görülür. O tarihin bir kısmı, çevre koşulları nedeniyle tektir, ancak diğer tarihlerle başka yer ve zamanlarda geçen olaylarla benzerlikler taşır. Bu prensipler:

1. Çoğu etnik çatışmalar uzun süreler içerisinde oluşurlar. Almanlar ve Polonyalılar, Finliler ve Ruslar, Hint yarımadasındaki Hindular ve Müslümanlar, İrlandalılar ve İngilizler, Avrupalılar ve Kuzey Amerika'daki yerli Amerikanlar – bütün bu çatışmaların yayılması kuşaklar boyu ve sık sık da yüzyıllarca sürdü.

2. Modern zamanlara gelinceye kadar etnik grupların ve insanların toplu, çoğu karşılıklı, ölümleri en az iki tarafın savaşmasının bir sonucuydu.

3. Milliyetçi devrimcilerle devletler arasında çatışma çıktığında tarafların ilk karşı karşıya gelmesini devrimciler başlatmışlardır. Yerleşik devletlerin çıkarını iç barış oluşturur. İyimser olarak baktığımızda, devletler yurttaşlarına sağladıkları yararlar sonucunda iç huzur beklerler. Daha az iyimser olursak, barışın vergi toplamayı ve iç değil de dış düşmanlarla savaşmak için orduyu kullanmayı kolaylaştırdığı görülür. Dünya tarihi bunun örnekleriyle doludur. Osmanlı İmparatorluğu içindeki Yunanistan, Sırbistan ve Bulgaristan isyanları bu prensibin doğruluğunu gösterir şekildedir.

Bu prensipler doğrultusunda, Türklerin ve Ermenilerin tarihi, başkalarının tarihinden farklı değildir. Tarihi prensipler uygulanmıştır.

Türkler ve Ermeniler arasındaki anlaşmazlık uzun bir süre içerisinde gelişmiştir. Ermeni-Müslüman anlaşmazlığının ortaya çıkmasında ilk suçlanması gereken Rusların emperyalist yayılmasıdır. Korkunç İvan zamanında, 16. yüzyılda Ruslar fethettikleri topraklardan Müslümanları sürme politikası izliyorlardı. Sonraki üç yüz yıl boyunca, Müslümanlar, çoğu Türk olmak üzere, bugün Ukrayna, Kırım ve Kafkasya olarak bilinen yerlerde ya öldürüldüler ya da buralardan sürüldüler. 1770'lerden 1850'lere kadar Rus saldırıları ve Rus kanunları 400.000'den fazla Kırım Tatarı'nı topraklarını terk etmeye zorladı. Kafkasya bölgesinde 1,2 milyon Çerkez ve Abhaz Ruslar tarafından ya sürüldü ya da öldürüldü. Bunlardan üçte biri yaşamını kaybetti – çoğunlukla göz ardı edilen Müslüman katliamlarından biridir. Tatarlar, Çerkezler ve Abazalar Osmanlı İmparatorluğu'na geldiler. Onların varlığı Osmanlı Müslümanlarına Rus istilasının neler yapabileceğini öğretti.

1790'larda Kafkasya bölgesindeki Ermeni azınlığın üyeleri Müslüman yönetime karşı isyana başladı ve Rus istilacılarla ittifak kurdular. Silahlı Ermeni birlikleri Ruslara katıldılar. Ermeni casuslar Ruslar için istihbarat çalışmalarında bulundular. Bu savaşlarda Müslümanlar katledildi ve sürüldüler. Ermeniler buna karşılık daha önce, Karabağ gibi, Müslümanların yaşadıkları yerlere göç etmeye başladılar. Bu Güney Kafkasya ve sonra Doğu Anadolu'da yaşayan insanların, iki farklı kampa

bölünmelerine yol açacak olayların başlangıcıdır – bir tarafta Rus İmparatorluğu ve Ermeniler, diğer tarafta Müslüman halk ve Osmanlı İmparatorluğu. Çoğu Ermeni'nin ve Müslüman'ın kuşkusuz bu anlaşmazlıklarla ilgisi yoktu, ama olaylar onları bir taraf tutmaya zorladı.

1827-1829 Ruslar ve İranlılar ile Ruslar ve Osmanlılar arasındaki savaşlar doğuda 1920'lere kadar sürecek olan nüfus değişimlerine neden oldu. Ruslar bugün Ermenistan Cumhuriyeti olarak tanınan Ermeni Hanlığı'nı fethettilerinde nüfusunun çoğunluğunu Müslümanlar oluşturuyordu. Bunların yaklaşık üçte ikisi, 60.000 Müslüman, Ruslar tarafından Erivan'ın dışına sürüldüler. Ruslar işgallerini Ermenilerden de destek buldukları Anadolu'da sürdürdüler. Savaşın sonunda Ruslar Doğu Anadolu'yu terk ederken onlara 50.000-90.000 kadar Ermeni de katıldı. Erivan ve diğer bölgelerden sürülen Müslümanların yerlerine yerleştiler, onlara İran'dan gelen 40.000 Ermeni de katıldı.

Büyük nüfus değişimleri başlamış ve sonucunda Anadolu Müslümanları ve Ermenileri arasındaki güven kaybolmuştu. Ruslar 19. yüzyılda, Kırım Savaşı ve 1877-78 Rus-Türk Savaşı sırasında Anadolu'yu iki kere daha fethedeceklerdi. Her iki savaşta da önemli sayıda Ermeniler Ruslara katılıp casusluk ve işgal kuvvetleri polisliği yapmışlardır. Örneğin Erzurum'da, İngiliz konsolosluk görevlilerinin raporuna göre Ruslar tarafından atanan Ermeni polis şefi ve onun komutasındaki Ermeni kuvveti "Muhammed'e inananlara taciz etmişler, kötü davranmışlar ve hakaret etmişlerdi", ve 6.000 Müslüman aileyi şehri terk etmeye zorlamışlardı. Ruslar geri çekilirken Müslümanların intikamından korkan 25.000 Ermeni de onlara katıldı. Ancak en büyük göç 1882 yılında çoğunluğu Türk olan 70.000 Müslüman'ın ve 40.000 Laz'ın Rusların işgal ettikleri topraklardan sürülmesidir.

1900'lerde yaklaşık 1.400.000 Türk ve Kafkas Müslüman, Ruslar tarafından yerlerinden edilmiştir. Bunların üçte biri ölmüş, öldürülmüş ya da açlık ve hastalıkların kurbanı olmuştur. 125.000 ile 150.000 arasında Ermeni, Osmanlı Anadolu'sundan (*Ottoman Anatolia*) Erivan'a ve Rusların elinde bulunan Güney Kafkasya'nın diğer bölümlerine göç etmişlerdir.

Bu, Rus emperyalizminin ödettiği bedeldi. Yalnızca bir buçuk milyon insan sürülmek ve öldürülmekle kalmamış, aynı zamanda etnik barış da yok edilmiştir. Müslümanlara, yedi yüz yıldır beraber yaşadıkları 19. yüzyıldaki Ermeni komşularının, Rus ilerlemesiyle, bir kez daha düşman olabileceklerini öğretmişlerdi. Ruslar, tarih öğretileri anlaşmazlıklar ve toplu katliamlar içinde muhtemel olan, iki taraf yaratmışlardı.

Ermeni isyancıların eylemleri Osmanlı'nın doğusundaki Müslümanlar ve Ermeniler arasındaki ayrılığı ve karşılıklı korkuyu artırdı.

Belli başlı Ermeni devrim örgütleri 1880'lerde ve 1890'larda Rus İmparatorluğu'nda kurulmuştu. Bu örgütler ideolojik olarak sosyalist ve milliyetçilerdi. Seçtikleri silah ise terördü. İsyancılar açıkça planlarının Bulgaristan'ın Osmanlı İmparatorluğu'na karşı koyduğu planla aynı olduğunu ortaya koymuşlardı. İsyancılar Bulgaristan'da öncelikle Müslüman köylüleri katletmişlerdi. Osmanlı Devleti bu sırada Bosna'da Sırplarla savaş halindeydi ve yerel Türk halktan kendilerini bu isyancılara karşı savunmalarını istemişti, bunu gerçekleştirdiler de, ama birçok can kaybettiler. Avrupa gazeteleri ölen Müslümanlardan değil de Bulgarlardan bahsetti. Avrupalılar bütün bu ölümlerin isyanlardan kaynaklandığına inanmıyor, Türklerin kötü niyetine bağlıyorlardı. Ruslar görünüşte Hristiyanları kurtarmak amacı ile işgal etmişlerdi. Sonuç Bulgaristan'da yaşayan Müslüman halkın %17'sini oluşturan 260.000 Türk'ün öldürülmesi ve %34'ünün de sürülmesi olmuştur. Ermeni isyancıların da izlemek istedikleri plan buydu.

Ermeni isyanları hem Rus hem de Osmanlı topraklarında yaşayan Ermenilerin gerilla çeteleri kurmalarıyla başladı. Silahlar kaçak olarak elde edildi. Bu gerillalar Osmanlı devlet memurlarını öldürdüler, Müslüman köylere saldırdılar ve on dokuzuncu yüzyılın en etkili terör silahı olan bombayı kullandılar. 1894'te isyancılar artık açık bir devrim için hazırıldılar. İsyanlar Sasun, Zeytun, Van ve diğer bölgelerde 1894 ve 1895'te başladı. Bulgaristan'da olduğu gibi masum sivilleri öldürmekle işe başladılar. Zeytun isyanının lideri emrindeki kuvvetlerinin 20.000 Müslüman'ı öldürdüğünü açıkladı. Bulgaristan'da olduğu gibi Müslümanlar karşılık verdiler. Örneğin Van'da 400 Müslüman ve 1.700 Ermeni öldü. İsyanlar birbirini izledi. 1909'da Adana'da, devlet kontrolü kaybedince, Ermeni isyanı çok kötü bir hal aldı ve isyancılar ve masumlar olmak üzere çoğunluğu Ermeni 17.000 ile 20.000 arası insan öldürüldü. İsyanlar devam ederken, 1894 ve 1897'de Ermeniler en büyük intikam saldırılarının onlardan gelebileceğini düşünerek kasıtlı olarak Kürt aşiretlerine saldırdılar. Bunun sonucu olarak Kürtler ve Ermeniler arasında meydan savaşları başladı.

Ama işler Ermeni isyancılar için kötü gitti. Ermeniler Bulgarların planını izlediler, Müslümanları öldürdüler ve intikam saldırılarına maruz kaldılar. Kendi insanları daha fazla acı çekti. Güvendikleri Ruslar ve Avrupalılar da bu olaylara karışmadılar. Avrupa'nın politikaları ve iç sorunlar Rusları engelledi.

Ermeni isyancıların yaratmak istedikleri neydi? Sırp ve Bulgarlar Osmanlı İmparatorluğu'na karşı isyan ettiklerinde talep ettikleri, Sırpların ya da Bulgarların çoğunlukta olduğu topraktı. Kendi topraklarından Türkleri ve diğer Müslümanları kovmuşlardı, ama bu Müslümanlar zaten bir çoğunluk değillerdi. Bu Ermeniler için geçerli değildi. Şiddetle göz

diktikleri topraklarda çoğunluğu Müslümanlar oluşturuyordu. Bir Ermenistan kurmanın yolu bu Müslümanları kovmaktı.

Birinci Dünya Savaşı'nı iyi anlayabilmek için bu tarihi çok iyi bilmek gerekir. Uzun bir tarihsel süreç içerisinde iki anlaşamayan taraf oluştu.

Rus emperyalistler ve Ermeni devrimciler Osmanlıların istemediği bir kavga başlattılar. Osmanlılar Rusların ve Ermenilerin planlarına karşı gelerek kendi vatandaşlarını savunmak zorundaydı. Tarih Osmanlılara, Ermeniler eğer zafer kazanırsa bunun toprak kaybetmenin yanı sıra toplu sürülmenin ve öldürülmenin de Müslüman çoğunluğun kaderi olacağını öğretmişti. Bu da Ermeni isyanının kesinlikle temel amacıydı.

Büyük Savaşın beraberinde getireceklerini 1905 Rus Devrimi'nde görebiliriz. Ruslar Azerbaycan'daki etnik anlaşmazlıkları körüklemişler ve iki toplum arası savaşı tahrik etmişlerdir. Azeri Türkleri ve Ermenileri boyunduruğu altında yaşadıkları imparatorluğa karşı savaşacaklarına birbirleriyle savaşmışlardır. Hem Türkler hem de Ermeniler birbirlerini düşman kabul etmenin acı derslerini öğrendiler, ve çoğu da ne kan ne de savaş istiyorlardı. Ama taraflar çoktan yaratılmıştı.

1914 sonlarında Osmanlı doğusundaki toplumlar arası anlaşmazlık Ermeni isyanı ile başlamıştır. Yaklaşık 8.000'i Kağızman'dan, 6.000'i Iğdır'dan ve diğer yerlerden olan Anadolu Ermenileri Rusya'nın elinde bulunan Güney Kafkasya'ya eğitime gitmişlerdi. Daha sonra yerel isyancılara katılmak üzere geri döndüler ve isyan bütün doğuyu sardı. Osmanlı Devleti sadece Sivas vilayetinde 30.000 isyancı olduğunu tahmin ediyordu, muhtemelen abartılmış olmakla beraber isyanın genişliği açısından önemli bir ölçüdür. Askeri hedefler saldırılması gereken ilk yerlerdi: telgraf telleri kesilmişti. Stratejik dağ yolları tutulmuştu. İsyancılar özellikle doğuda asker toplamakla görevli Osmanlı devlet memurlarını hedef almışlardı. Uzak kesimlerdeki Müslüman köylere ilk saldırılar ve Müslümanlara yönelik katliamlar başladı. İsyancılar Zeytun, Muş, Şebinkarahisar ve Urfa'yı almaya çalıştılar. Sınırlarda bulunması gereken Osmanlı silahlı kuvvetleri, bunun yerine içeride isyanları bastırmak zorunda bırakılıyordu.

En şiddetli isyan hareketi Van şehrinde görülmüştü. 1915 Mart'ında kenti zayıf bir Osmanlı garnizonunun elinden aldılar ve kaçamayan bütün Müslümanları öldürdüler. Civar bölgeden toplanan 3.000 Kürt toplanıp Van'ın dışında yer alan Zeve'ye getirildi ve burada katledildi. Buna cevaben Kürt aşiretler, önlerine çıkan Ermeni köylülerden intikamlarını aldılar.

Tarihsel prensipler yine iş başındaydılar. İsyancılar eyleme geçmişler

ve sonunda ortaya, savaşı iki taraf çıkmıştı. Ermenilerin Van ve çevresinde yaptıklarından sonra Müslümanlar Ermenileri kendilerini öldürebilecek düşman olarak görmeye başlamışlardı. Ermenilerin tek korktuğu şey Müslümanların intikam almalarıydı. Bu insanların çoğunda savaşma isteği yoktu, ama buna zorlanmışlardı. Bu çatışma acımasız olacaktı.

Sonraki beş yıl içerisinde Osmanlı'nın doğusunda tam bir savaş yaşanıyordu. Ruslar saldırıya geçmiş ve doğuyu ele geçirmiş, bir milyondan fazla Müslüman ölmektense mülteci olmayı tercih etmişti. Kaçarlarken yolda Ermeni çetelerin saldırılarına maruz kaldılar. Ruslar geri çekilirken bu defa kaçma sırası Ermenilere gelmişti. Ruslar saldırdılar ve geri çekildiler, sonra tekrar saldırdılar, sonra bir kez daha geri çekildiler. Her ilerleyişlerinde yüz binlerce insanın kaçmasına neden oldular.

Doğu Anadolu'da iki savaş yaşandı, biri Rus ve Osmanlı orduları arasında ve diğeri yerel Müslüman ve Ermeniler arasında. Ordular arasındaki savaşta siviller ve düşman askerleri bazen insancıl bazen de kötü muamele gördüler. Ama Müslümanlar ve Ermeniler arasındaki savaşta hiç merhamet yoktu. Ailelerini savunmak için erkekler bütün gaddarlıklarıyla savaştılar.

Bugün genel kanı olarak göç olayının sadece bir tarafı görülüyor, diğeri bir deyişle sadece Anadolu'daki zorunlu göç, Ermenilerin tehciri görülüyor. Aslında zorunlu göç olayları sadece Ermeni tehciri demek değildir. Ermeniler için en kötü zorunlu göç, geri çekilen ordularıyla birlikte yaşadıklarıdır. Onlar da, aynı Osmanlı ordularıyla birlikte geri çekilen Müslüman halk gibi acı çekmişlerdir. Açlık ve hastalıklar, her iki taraftan da, düşman mermilerine hedef olan insanlardan daha fazla insan öldürmüştür. Tarihsel prensipler içerisinde bu öngörülmüştür: açlık ve hastalık her zaman en kötü katillerdir. Yine bir tarihsel prensibe göre mülteciler her zaman en fazla acı çekenlerdir.

Birçok zorunlu göçten biri de Ermenilerin Anadolu'dan Osmanlı Hükümeti tarafından planlı bir şekilde göç ettirilmesidir. Tarihin ve savaşta geçen olayların ışığında, Osmanlıların Ermenilerden korkmaları için bariz nedenleri olduğu gerçektir ve zorunlu göç tarihsel olarak Balkanlar'da ve Ortadoğu'da sorunların çözümü için uygulanan yöntemlerden biriydi. Şu da doğrudur ki, askerleri Ruslarla ve Ermenilerle savaşan Osmanlı Hükümeti, Ermeni göçmenleri iyi koruyamamıştır. Ne yazık ki, 200.000'den fazla göçmen Ermeni, Büyük Suriye'ye ulaşmış ve yaşamışlardır. (Bazılarına göre toplam göç edenlerin üçte ikisi kurtulmuşlardı.)

Zorunlu Ermeni göçünde soykırım yapıldığını iddia edenler, göçten

sonra hâlâ yaşayanları görmemezlikten geliyorlar. Çoğunlukla Osmanlı kontrolü altındaki Ermeniler, İstanbul, İzmir, Edirne ve devlet gücünün daha çok hissedildiği diğer bölgelerdeki Ermeni vatandaşları ne tehcir edildi ne de saldırıya uğradılar. Herhalde buralardaki Ermeniler bir tehdit oluşturuyorlardı.

Bu gerçeklerin ışığında mantıksal olarak soykırım iddiaları direnemez. Eğer soykırım olduğu hala düşünülüyorsa, o zaman 1915 ve 1916'da öldürülen Türklere ve Kürtlere de bu yüz kızartıcı suçta kurban olarak bahsedilmeleri gerekiyor. 1918'de Ermenilerin geri çekilmesi sırasında yollarının üstünde bulunan köylerde ve Erzincan, Bayburt, Tercan ve Erzurum'da öldürdükleri masum insanları da hesaba katmak gerekiyor. Ermenilerin Kilikya'da yaptıkları saldırılar ve katliamların, müttefikleri Fransızlar ve İngilizler tarafından da üzüntüyle karşılandığı açıkça tartışılmalıdır. Savaş sırasında Ermenistan Cumhuriyeti'nde Erivan'da Türklerin üçte ikisinin sürülüp öldürüldüğü de hatırlanmalıdır.

Bu, Türkler ve Ermeniler arasındaki anlaşmazlığın tarihidir. Tarih tam olarak anlaşıldığı zaman Türkleri suçlayanların iddiaları iyi bir şekilde anlaşılabilir.

Ermeni milliyetçilerinin iddiaları incelenirken ilk olarak Ermenilerin katıksız yalanları incelenmelidir.

Ermeni Sorunu hakkında üretilen uydurmaların en meşhuru, Osmanlı İçişleri Bakanı'nın ve diğer devlet görevlilerinin Ermenileri katletmeleri talimatlarını içerdiğine inanılan *Talat Paşa Telgrafları*'dır. Ne var ki bütün bunların birer uydurmaya olduğu Şinasi Orel ve Süreyya Yuca tarafından kanıtlanmıştır. Ancak, bu telgrafların neden bu kadar ciddiye alındığını insanlar kendi kendilerine sormaktadır. Bütün bir halk, kurşun kalemle bir telgraf kağıdı üzerine yazılmış bir nota dayanılarak soykırımla suçlanamaz.

Talat Paşa'nın ağzından söylenenler sadece bu örnekle kalmıyordu. Birinci Dünya Savaşı sırasında, İngiliz Propaganda Ofisi ve Amerikalı misyonerler Osmanlı devlet görevlilerinin ağzından söylenmiş gibi, bir takım küfürlü ve iğrenç şeyler yapmalarını emreden yayınlar yaptılar.

Osmanlıların suçu kabullendiklerini iddia eden uydurmalardan biri de Amerikan Büyükelçisi Morgenthau tarafından yapılandır. Morgenthau okuyucularından ona inanmalarını, Talat Paşa'nın kendisine laf arasında Ermenileri yok etme planlarını anlattığını söylemiştir. Bu sözde boşboğazlığı konuya biraz sağduyu ve diplomatik uygulamalar bilgisiyle baktığımızda değerlendirebiliriz. Osmanlı Dâhiliye Vekili'nin bu sözleri söyleyebileceğine kim inanır? Amerika'nın, Ermenileri eskiden beri

desteklediğini ve bunun değişmeyeceğini elbette biliyordu. Eğer içini boşaltmak, itiraf etmek isteseydi herhalde son açılacağı kimse Amerikan Büyükelçisi olurdu. Evet, bütün bunları kime anlatıyor? Amerikan Büyükelçisi'ne! Talat Paşa deneyimli bir politikacıydı. O da şüphesiz bütün politikacılar gibi kuralları çiğnemiş ve hatalar yapmış olabilir. Ama hiç kimse Talat Paşa'nın geri zekalı olduğunu iddia etmemiştir. Belki de Büyükelçi Morgenthau A.B.D. Dışişleri Bakanlığı'nın bu öyküye inanmayacağını bildiğinden, bu olayı kendi üstlerine hiç bildirmedir, sadece daha sonra yazdığı popüler bir kitapta kaleme aldı.

Amerikalıların sözlerinden alıntılar seçmedir. Ermeni davasını gözü kapalı savunanlar, bir Amerikalı Büyükelçi Morgenthau'nun sözlerini seçip almışlar ama başka bir Amerikalı Büyükelçi Bristol'ün sözlerini göz ardı etmişlerdir. Neden? Çünkü Bristol dengeli bir rapor hazırlamış ve olaylarda hem Ermenileri hem de Müslümanları cinayetler nedeniyle suçlamıştır.

En çok görülen uydurmaca, ünlü "Hitler'den alıntılar"dır. Hitler yaptığı Yahudi soykırımını (*Holocaust*) savunmak için "Günümüzde Ermenilerin yok edildiğini kaç kişi hatırlıyor?" dediği söylenir. Bu alıntı artık her yıl okul kitaplarında, Amerikan Kongresi ve Fransız Parlamentosu'ndaki demeçlerde ve Türklere saldıran tüm yazılı metinlerde yer almaktadır. Profesör Heath Lowry'nin bu alıntının doğruluğu üzerine ciddi kuşkuları vardır. Hitler'in bu sözleri söylemediği çok muhtemeldir. Ama bundan daha da önemli bir sorun var: Adolf Hitler gibi biri Ermeni tarihi konusunda güvenilir kaynak olarak nasıl kabul edilebilir? Hitler'in daha önceki hangi beyanları çok güvenilir bulunmuş da bu açıklamasına güven duyulabilirdi? Politika arenasında "Hitler" kelimesi sihirli bir biçimde felaket simgesi olarak anılmaktadır. Ermeni sorununda, ondan alıntı yaparak siyasi bir polemik yaratmak ve Türklere de Hitler'in neden olduğu felaketin öncüsü olarak göstermek istemektedirler. Günümüz dünyasında hiçbir şey düşmanlarınızı Hitler'le birlikte anmak kadar karalayamaz. Bunların hepsi saçmalaktır, ama konu hakkında hiçbir şey bilmeyen insanları kandırabilecek kadar iyi hazırlanmış saçmalaktır. Aynı zamanda bu bilinçli olarak tarihin çarpıtılmasıdır.

Nüfus ile ilgili bilgiler de çok kullanılan birer uydurmacadır. Ermeni milliyetçilerinin bu konuda kendilerine özgü bir zorlukları vardı. Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayırmayı planladıkları topraklarda azınlığı oluşturuyorlardı. Bu sorunun çözümü ise uydurma istatistikler oluşturmaktı. Ermenileri Doğu Anadolu'nun en büyük etnik grubu olarak gösteren uydurma rakamlar ortaya çıktı. Bu nüfus sayılarıyla ilgili istatistikler, ismini Marcel Leart olarak değiştiren bir Ermeni tarafından, Ermeni Patriki'nin çalışmasıymış gibi gösterilerek Paris'te basıldı. Doğal olarak Ermenilerin sayısı abartıldı ve Türklere de olduğundan az gösterildi. Çok ilginçtir ki bunlar yine ciddiye alındı. Ama bu veriler Birinci

Dünya Savaşı'ndan sonra Doğu Anadolu'yu Ermenilere hibe etmek amacı ile kullanılmaya başlandı, ve günümüzde de düzenli olarak kullanılmaktadır.

Ermeni davasını sonuna kadar savunanlar, sanki Amerikalı misyonerler hiç yalan söylememiş gibi misyonerlerin de yalan söylediğini gösteren sayısız kanıt atıyorlar ve Ermenileri olduğundan daha az masum gösteren şeylerden bahsetmekten kaçınıp onlardan alıntı yapıyorlar. Örneğin, Van'daki misyonerler Ermenilerin öldüğünü rapor ettiler, ama aynı Ermenilerin daha önce yakaladıkları bütün Müslümanları öldürdüğünü rapor etmediler.

Ermeni davası savunucularının tarihi olayları saptırmasını söylediklerinde değil, ama söylemediklerinde aramalıyız. Güvendikleri çoğu delilin yalan olduğunu çünkü bütün bunların Birinci Dünya Savaşı sırasında İngiliz Propaganda Ofisi tarafından üretildiğini itiraf etmezler. Bir Ermeni örgütü tarafından tekrar basılan "Bryce Raporu" (Osmanlı İmparatorluğu'nun Ermenilere karşı tutumu) adlı belgenin uzun giriş kısmında raporun sözde doğruluğuna övgüler yağdırmıştır. Bu yeni basımın hiçbir yerinde raporun Britanya Propaganda Ofisi tarafından masrafları karşılanarak, savaş sırasında düşmanları olan Osmanlılara karşı hazırlandığı belirtilmemiştir. Yine bu yeni basım, sözde Alman zulmünü anlatan ve tarihçiler tarafından uzun bir süredir yalanlar yığını olarak adlandırılan diğer bir "Bryce Raporu"ndan bahsetmemiştir. Ayrıca rapordaki kaynaklar yok sayılmış ve Taşnak Partisi'nin doğruyu söylememe geleneğinden hiç bahsedilmemiştir.

Temel tarihsel olaylar çıkartılmış ve kendi teorilerine ters düşen olaylara hiç bakılmamıştır bile. Davası uğruna her şeyi göze almış milliyetçiler İngiliz propagandasından, misyonerlerin raporlarından, Ermeni devrimcilerinin beyanlarından ve bunun gibi şeylerden söz etmişlerdir. Osmanlılar tarafından yazılan hiçbir belgeye güven duyulmayacağını iddia etmek için son yıllarda yüzlerce basılan Osmanlı belgelerine çok nadir değinmişlerdir (Ermeni çeteciler tarafından yazılan yazılara daha çok güven duymuşlardır). Bu belgeler Osmanlıların soykırım planladıklarını ve Ermenilerin rahatı için resmi olarak istekli olduklarını göstermektedir. Bu belgelerin Ermeni kaynaklarını yalanlaması, incelenmelerini gerektiren önemli bir nedendir. Güvenilir tarih ancak iki tarafın da tartışma ve iddialarının incelenmesi sonunda yazılır.

Bütün bunlardan daha kötü olan şey ise Ermeni davası savunucularının Müslüman ölümlerinden bahsetmemeleridir. Eğer her iç savaşta yalnızca bir tarafın ölümleri sayılıyorsa, tüm iç savaşlar soykırım izlenimi verirdi. Eğer Van vilayetinde Ruslar ve Ermeniler tarafından öldürülen Müslümanların sayısının toplam Van'daki Müslüman nüfusunun

üçte ikisi olduğu söyleneydi, Ermenilerin yazdıkları daha doğru olacak ve şimdikinden çok farklı bir hikaye anlatacaklardı. Doğruyu bulmak için çabalayan tarih bütün olayları – gerçekleri değerlendirmelidir ve milyonlarca Müslüman'ın ölümleri kesinlikle bahsedilmesi gereken bir gerçektir.

Bu mesele ile ilgili yıllardır çalışan bizler birçok iddia ile karşılaşmış bunların bir süre sonra kaybolduğunu gördük. Talat Paşa telgraflarına ve misyoner raporlarına dayanan eski iddiaların yetersiz olduğu anlaşılınca, yenileri ortaya çıktı.

Bir süre Türklerin eylemlerini açıklamak için Turancılık hareketini neden gösterdiler. Türklerin Ermenilerden kurtulmak istediğini, çünkü Ermeni nüfusunun Orta Asya'ya giden yolların önünü kestiği söylendi. Bu iddianın temelleri coğrafya ve nüfus yoğunluğu üzerine kurulmuştu. Anadolu Ermeni nüfusu bu yollar üzerinde yoğunlaşmamışlardı. Ancak Ermenistan Cumhuriyeti'nin Erivan kentinde yaşayan bir kısım Ermeniler bu yollar üzerinde bulunuyorlardı. Yine de, savaş sonrası Osmanlılar Erivan'ı işgal edebilecek iken bunu yapmamış ve derhal Bakü'ye gidip oradaki Azeri Türklerini Ermeni saldırılarından korumak istemişlerdir, ne olursa olsun Osmanlıların Özbekistan'a kadar ilerlemeyi amaçlayacak kadar deli olduklarını düşünmek çok zordur.

Savaş sonrası kurulan sıkıyönetim mahkemelerinde İttihat ve Terakki Cemiyeti hükümeti üyelerinin Ermenilere karşı suç işlemekle suçlanmaları üzerinde çok durulmuştur. Oysa Ermenilerin suçlamalarında bu mahkemelerin, müttefiklere yaranmak amacı ile, görevine seçilerek gelmemiş, vatan haini Damat Ferit Paşa tarafından kurulduğundan bahsedilmemiştir. Mahkemelerin cezalandırdığı çeşitli suçların hiçbiri olası değildi, Ermenilerin öldürülmesi de bunlardan biriydi. Mahkemeler Ferit'in düşmanlarını karalayacak her konuyu doğru olsun, yanlış olsun kullandılar. Suçlananlar mahkemelerde kendilerini temsil edemediler. Bu gibi "mahkemelerin" verdiği kararlara güvenilebilir mi? İstanbul'u işgal eden İngilizler, ne elleri altındaki Osmanlı arşivlerinde, ne de yaptıkları soruşturmalar sonucunda, Osmanlı hükümetince verilen bir toplu ölüm emri bulamadıklarını itiraf etmek zorunda kalmışlardır.

Ermeni davası savunucularının yeni bir buluşu da, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin emri altında çalışan Teşkilat-ı Mahsusa adlı gizli örgüttür. Bize söylendiğine göre Ermeni katliamını bu Teşkilat düzenlemişti. Buna kanıt olarak ileri sürülenler hiçbir mantıkla bağdaşmıyordu: ileri sürülen iddiaya göre gizli bir örgütün varlığı ancak kötülük yapmak için olabilirdi, bu kötü eylemlerin arasında Ermeni katliamı da vardı. Bu iddiaya ek "kanıt" Teşkilat görevlilerinin Ermenilerin öldükleri bölgelerde bulunmuş olmalarıydı. Teşkilat üyelerinin Anadolu'nun her tarafına yayılmaları bu

kanıtı destek oluşturamazdı. Bu kuşkulu mantığa göre, Teşkilat üyeleri Müslüman ölümlerinden de sorumlu olmalıydılar, çünkü onlar Müslümanların öldürüldükleri yerlerde de bulunuyorlardı. Bu mantık hiçbir Teşkilat üyesinin Ermeni öldürmediği ya da katliama katılmadığını iddia edebilir mi? Hayır, edemez. Savaş zamanında böyle büyük bir örgütün bu gibi eylemlere katılmadığını söylemek güçtür, kuşkusuz onlar da bu eylemlere katılmışlardır. Ancak bunlar Teşkilat'a soykırım yapılması için emir verildiği iddialarını kanıtlamaz.

Bir Alman bilim adamı, Osmanlıların Balkan Savaşları'ndan kaçan Türk mültecilerine yer açmak için Ermenileri sınır dışı ettiklerine ve öldürdüklerine karar vermişti. Osmanlı tarihini bilmeyenler için bu makul bir açıklama gibi gözükebilir. Osmanlı tarihini bilenler ise Balkanlardan gelen mültecilerin Birinci Dünya Savaşı'ndan ve Ermeni meselesinden önce geldiğini ve hemen hepsinin doğuya değil de Batı Anadolu ve Osmanlı'nın Avrupa yakasına yerleştiklerini bilir.

Bu gibi iddialar, kullanılan metotların sonucudur. Davası uğruna her şeyi göze alan milliyetçiler önce Türkleri suçlar, daha sonra bu iddiaları doğrulayacak kanıtlar ararlar. Onlar kapalı bir odada güçlü bir düşman ile savaşıyor gibidir. Düşman yaklaştıkça, adam kitap, lamba, küllük, iskemle, eline ne geçirebilirse tuttuğu gibi umutsuzca düşmanının ilerleyişini durdurmak için fırlatır. Ama düşman ilerlemeye devam eder. Sonunda adam fırlatacağı şeyleri tüketir ve yenildiğini kabul eder. Davası uğruna her şeyi göze alan milliyetçilerin düşmanı GERÇEKtir (*truth*). Onlar sahte telgraflar, gerçek dışı istatistikler, düzmece mahkemeler ve ne bulabilirlerse fırlattılar, ama GERÇEK her zaman ilerledi.

Ermeni Sorununu araştıran bilim adamlarının sayısını azaltmak için uyguladıkları taktiklerden bazıları başarılı olmuştur. Uydurmacalar ve saptırmalar işe yaramayınca açık tehditlere başvurulmuştur. Tarihçiler ikna edilemeyince yapılacak en iyi iş onları susturmak olmuştur. Bir profesörün evi bombalanmıştır. Diğerleri ise benzer şiddet tehditleriyle korkutulmak istenmiştir.

Tarihçileri susturmak için kampanyalar düzenlenmiştir. Türk Büyükelçisi'ne Osmanlı Ermenileri hakkındaki soruları yanıtlamasını tavsiye ettiği için bir profesöre basın yoluyla acımasızca saldırılmıştır. Ancak, Ermenistan Cumhurbaşkanı'na baş danışman olan Ermeni asıllı Amerikalı bilim adamının tarafsızlığı sorgulanmamış ya da oğlu Ermenistan Dışişleri Bakanı olan Ermeni asıllı Amerikalı profesörün dürüstlüğünden kuşkulandığıdır. Kimse bu bilim adamlarının tarafsızlığını sorgulamadı ya da onlara saldırmadı, öyle de olması gerekirdi. Yalnız bir soru var, "GERÇEK nedir?". Hesapların kimin tarafından ödendiği, yazarın milliyeti, büyükelçilere yazıp yazmaması,

mensup olduğu dini, kime oy verdiği, toplumdaki yeri, özel yaşamı ne olursa olsun, tarih konusundaki görüşleri incelenmeli ve eğer doğru ise kabul edilmelidir. Tek önemli soru GERçEKtir.

Bu saldırılar amaçladıkları etkiyi yarattılar. Çok az tarihçi bu tarih üzerine yazmak istiyor. Saygı değer Osmanlı Tarihçisi Bernard Lewis Ermeni "Soykırımı"nı inkâr ettiği için Fransa'da mahkemeye çıkarılmıştı. Uzun ve başarılı bir kariyerden sonra Profesör Lewis kendisini sulayanlarla başa çıkabildi. Ayrıca kendisini savunan avukatları tutabilecek konuma geldi. Kıdemsiz, genç bir bilim adamı bunu yapabilir miydi? Üniversite rektrne bağımlı, maaş kaygısı olan biri böyle tehlikeli bir konunun üzerine gidebilir miydi? Herhangi biri, Profesör Lewis'in sağladığı parasal destek olmaksızın onun konuşma ve bu konuyu savunma özgürlüğünü savunan avukatlar tutabilir miydi?

Ben kendim, niversitemden kovulmam için çalışan ve bir Ermeni gazetesi tarafından körüklenen bir kampanyanın hedefi oldum. niversitemin rektrne Ermeni "Soykırımı"nı kabul etmediğim için, Amerika Birleşik Devletleri'nin dört bir tarafından, niversitemden atılmamı talep eden mektuplar ve telefonlar geliyordu. Amerika'da kıdemli profesörlerin öğrettiklerinden ve yazdıklarından dolayı kovulamayacaklarını garanti altına alan bir memuriyet süresi sistemi var ve niversite rektörü da bu doğrultuda haklarımı savundu. Fakat genç bir profesör başkalarının karşılaştığı böylesine bir tecrübe ile yzleşeceğinden haberdar ise anlaşılır bir şekilde Ermeniler zerine yazmaktan çekinebilir.

Bana göre bunların en kötüsü ise en nefret ettiğim şey olan politize olmuş milliyetçi bir bilim adamı olmakla suçlanmak olmuştur. Neden bunları söylediğime dair doğru olmayan sebepler uyduruldu – Annemin Türk olduğu, karımın Türk olduğu, Türk Devleti tarafından büyük paralar aldığım gibi. Bunların hiç birisi doğru değildir, ancak doğru olsalardı bile yazılarımı bir parça etkilemeyeceklerdi. Bir bilim adamının çalışmasına meydan okumanın yolu onun yazdıklarını okumak ve bilimsel bir çalışmayla karşılık vermektir, o bilim adamının kişiliğine saldırmak değildir.

Davalarını savunan bu milliyetçilerin en yoğun çabalarına rağmen bazıları hala karşıt olarak tarihin arpıtıldığından söz ettiğinde ise son cevap politiktir: Politikacılar tarihi yeniden yazmaya gnlldrlr. Parlamentolar kendi halklarını bir soykırım olduğuna inandırmaya gnlldrlr. Amerika'da Ermeni milliyetçileri, kölelik sisteminden dolayı özür dilenmesini düşünmeyi bile reddeden Amerikan Kongresi'nde, Türklerden yapmadıkları bir şeyden ötürü özür dilemelerini talep etmek için lobi çalışmaları yapmışlardır. Fransa'da, Ermeni milliyetçileri, Fransa'nın Cezayir'de yaptığı ve olduğunu çok iyi bildikleri vahşetten söz

etmeyecek olan Fransız Parlamentosu'nda, hakkında hiç bir şey bilmedikleri bir konuya dayanarak, Türkiye'de vahşet olduğunu beyan ettirmek için lobi faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Daha sonra da birçok milletten insanlara, bu soykırımın olmuş olması gerektiği anlatıldı, çünkü temsilcileri bu soykırımı tanımışlardı.

Türkler soykırımla suçlanmaktadır, ama bu çirkin kelime ne anlama gelmektedir? En çok alıntı yapılan tanımı Birleşmiş Milletler'deki ifadedir: "Bir milleti, etnik grubu, ırkı, ya da dini cemaati kısmen ya da topluca imha etmek amacıyla yapılan" eylemler. Soykırım kelimesini bulan Raphael Lemkin, grupların kültürel, sosyal, ekonomik ve politik olarak imhasını da soykırım olarak nitelmiştir. Leo Kuper ise etnik olmayan diğer alt gruplara – örneğin ekonomik sınıflara, kolektif gruplara, ve çeşitli sosyal kategorilere – yapılan saldırıları da soykırım olarak nitelmiştir. Bu standartlara göre Türkler soykırım suçu işlemişlerdir. Ama bunun yanında Ermeniler, Ruslar, Yunanlılar, Amerikalılar, İngilizler ve şimdiye kadar yaşamış olan bütün insanlar da bu suçu işlemişlerdir. Birinci Dünya Savaşı'nda Anadolu'da bu tanıma giren birçok soykırım suçu işlenmiştir. Birçok grup diğer gruplara saldırmış ve soykırım kelimesi anlamsız hale gelmiştir.

Peki, o zaman neden bu kadar ses getiren bir terim Türklere karşı kullanılıyor? Kullanılıyor, çünkü bu kelimeyi duyanlar onun kuramsal tanımını düşünmüyorlar. Kelimeyi duyanların aklına Hitler ve onun Yahudilere yaptıkları geliyor. Soykırım kelimesinin arkasında gizlenen başka bir amaç vardır. Amaç Türkleri bu büyük felaketle birlikte düşündürerek onlar hakkında olumsuz bir izlenim yaratmaktır. Amaç politiktir.

Ciddi bir tarihçi şu basit soruyu sormalıdır: "Osmanlı Hükümeti Ermenileri yok etmek için bir plan uyguladı mı?"

Bu soruyu yanıtlarken, davası uğruna her şeyi göze almış olan Ermeni milliyetçilerini taklit etmemek önemlidir. Onlar, Ermeniler hiçbir yanlış yapmamışlardır, dediklerinde buna cevaben, Türkler de hiçbir yanlış yapmamışlardır, denmemelidir. Buna verilecek yanıt yansız tarih olmalıdır. İnkâr edilemeyen ve edilmemesi gereken taraf ise birçok Anadolu Müslümanının Ermenilere karşı suç işlemesidir. Bu suçları işleyenlerin bazıları Osmanlı Devleti görevlileriydi. Bu eylemleri intikam almak için, nefretleri yüzünden ya da politik nedenlerle yaptılar. Topyekûn bir savaşta insanlar iğrenç eylemlerde bulunabilirler. Bu ne kadar acı verici olsa da tarihsel bir prensiptir. Osmanlı Hükümeti bunun farkına varmış ve 1.000 kadar Müslümanı savaş suçu işlemekten yargılamış – bu suçlar arasında Ermenilere karşı suç işleyenler de vardır – ve suçlu bulunanlardan bazıları asılmıştır.

Tarihsel prensipleri uyguladığımızda, gerçekleşen olayların aslında uzun bir emperyalizm hikayesi, milliyetçi bir isyan, ve etnik bir anlaşmazlık olduğunu görürüz. Sonuç ise her iki taraf için de korkunç oranlara varan ölümler olmuştur. Ortada ise iki taraflı, açıklanabilir ve anlaşılabilir bir tarihi anlaşmazlık vardır. Bu bir soykırım değildir.

Tarih boyunca, her iki taraf da öldürdü ve öldürüldü. Bu bir soykırım değildi.

Arşivdeki kanıtların gösterdiği gibi, Osmanlı Devleti, Ermenilerin hayatta kalmalarıyla ilgileniyordu. Ayrıca bazı verilerin işaret ettiği üzere yetersiz planlama, devletin zayıflığı, bazı yerlerde suç ve ihmalkârlık vardı. Bazı devlet görevlileri birkaç kişiyi öldürmüşlerdi, fakat onları cezalandırmak için de özel bir çaba harcanmıştı. Bu bir soykırım değildi.

Kaderleri tamamen Osmanlıların merhametine kalan, tehcir ettirilen Ermenilerin büyük çoğunluğu hayatta kalmıştı. Bu bir soykırım değildi.

Çoğunlukla Osmanlı kontrolü altındaki Ermeniler, İstanbul, İzmir, Edirne ve devlet gücünün daha çok hissedildiği diğer bölgelerdeki Ermeni vatandaşları ne tehcir edildi ne de saldırıya uğradılar. Bu bir soykırım değildi.

Neden Türkler işlemedikleri son derece iğrenç olan bir suçtan dolayı itham ediliyorlar? Bunun cevabı duygusal ve siyasidir. Birçok Ermeni Türklerin suçlu olduğuna kalpten inanıyorlar. Ermeniler yalnızca kendi atalarının ölümlerinden haberdarlar, Türklerin kayıplarını bilmiyorlar. Onlara karmaşık bir tarihin yalnızca bir parçası anlatılmış ve onlar bunu sorgulanamaz bir gerçek olarak kabul ediyorlar. Bu anlaşılabilir bir öfke. Gerçeği hiçbir zaman duymamış olan Avrupalı ve Amerikalıların – ne yazık ki büyük çoğunluğu böyle – bu konudaki inançları da anlaşılır. Milliyetçi politikaları için soykırım iddialarını kullananların eylemleri ise affedilemez.

Rasyonel bir tahlilci, Ermeni milliyetçilerinin nihai amaçlarının önce tazminat almak, daha sonra da Doğu Anadolu'nun kendilerine ait olduğu iddiasında bulunmak olduğunu inkâr edebilir mi?

Sonuç olarak, ne yapılmalı? Bugün bütün burada söylediklerimden de tahmin edilebileceği gibi, doğru olmayan soykırım iddialarına verilebilecek tek cevabın tarihin gerçekleri üstüne çalışmak ve duyurmak olduğuna inanıyorum. Fransız Parlamentosu'ndan geçen önerge gibi politik eylemler doğal olarak ve uygun bir şekilde Türklerden başka politik eylemlerle karşılık bulmaktadır, fakat bu politik eylemler hiçbir zaman dünyayı Türklerin soykırım yapmadığına inandıramayacaktır. Dünyayı ikna edebilmek için gereken şey bilimsel düşüncenin büyük ölçüde artmasıdır.

Arşivler hem Türkler hem de yabancılar için açık ve kolay ulaşılabilir olmalıdır. Üniversite mezunları “Ermeni Sorunu” üzerine çalışmaya yönlendirilmelidir. Amerika’da ve hatta, ne yazık ki, Türkiye’de bile, duyduğum kadarıyla, öğrenci danışmanları bu konunun “çok politik” olduğunu öne sürerek, çalışmaktan kaçınılmasını tavsiye etmemelidir.

Daha önce de önerdiğim gibi, Türkiye Cumhuriyeti, Ermenistan Cumhuriyeti’ne iki ülkenin yetkin akademisyenlerinden seçilmiş üyelerden oluşan ortak bir komisyon oluşturma önerisinde bulunmalıdır. Bütün arşivler bu komisyona açık olmalıdır – yalnızca Osmanlı arşivleri değil aynı zamanda Ermenistan ve Ermeni İhtilalci Federasyonu’nun arşivleri de. (Bu çağrı her zaman Türk arşivlerinin tamamen açılması yönünde yapılagelmiştir. Ermenilerden de aynı şeyi yapmalarını talep etmenin zamanı gelmiştir.) Bana bunu Ermenilerin kabul etmeyecekleri söylendi, ama bir şey denenmeden nasıl bilinebilir ki? Her halükarda, adil ve dürüstçe düşünülmüş olan bu soruya verilecek red (kendi içinde), Türklere karşı yürüttükleri iddiaların bilimsel değil politik olduğunun kanıtı olacaktır.

Böyle bir komisyon olsun ya da olmasın Ermeni meselesi üzerine çalışmalar devam etmelidir. Bu yalnızca, her zaman gerçek tarihi keşfetmenin gerekliliğinden değil, haysiyet bunu gerektirdiği için de doğrudur. Onur bugünlerde pek sıklıkla duyulmayan bir sözcüktür, fakat onur kavramı ne var ki şiddetle ihtiyaç duyulan bir şeydir. Türklerin Ermeni meselesi ile baş edebilmek için bir politik strateji uygulaması gerektiği gibi duyular aldım. Bu strateji doğrultusunda Türk Devleti, bugünkü politik kazanımlar için geçmiş hakkında yalan söyleyecekti. Hükümet Osmanlıların soykırım yaptıklarını, ancak farklı bir devlet olmasından ötürü çağdaş Türkiye’nin bundan sorumlu tutulamayacağını söyleyecekti. Bana söylenen bunun sayesinde dünya Türkler hakkında daha iyi düşünecekti.

Ben bunun sonuçta kimseyi tatmin edeceğine inanmıyorum. İnanıyorum ki bu tarz bir beyanın ardından tazminat ve toprak talepleri gelecektir. Fakat bu, ucuz politik yalanların reddedilmesi için sebep olamaz. Bunlar tamamen yanlış oldukları için reddedilmelidir.

İnanıyorum ki Türk kadınları ve erkekleri hala onurludurlar. Hangi kazanım için olursa olsun, kendi ataları hakkında söylenen yalanları kabul etmenin onurlu bir davranış olmadığını bilirler. Ben, ayrıca inanıyorum ki, bir gün, belki yakında, belki daha ileriki gelecekte, gerçek tüm dünya tarafından tanınacaktır. Tarihin doğru çalışılmasının ve Türklerin onurunun bunu gerçekleştireceğine inanıyorum.

ERMENİ İSYANLARI VE OSMANLILAR*

Prof. Dr. Justin McCARTHY**

Osmanlı Vilayetleri

Türklerle Ermeniler arasında çatışma kaçınılmaz değildi. Bu iki halkın birbiriyle dost olması gerekirdi. Birinci Dünya Savaşı başlamadan önce Ermenilerle Türkler 800 yıl bir arada yaşamıştı. Anadolu ve Rumeli Ermenileri yaklaşık 400 yıldan beri Osmanlı tebaasıydılar. Bu yüzyıllar içinde bazı sorunlar oldu. Bu sorunları yaratanlar esas itibariyle Osmanlı İmparatorluğu'na saldıran ve neticede onu yıkanlardı. Ermeniler Osmanlı yönetimi altında her türlü ekonomik ve sosyal kıstasa göre iyi durumda yaşadılar. On dokuzuncu yüzyıl sonlarına gelindiğinde Osmanlı vilayetlerinin hangisinde olurlarsa olsunlar Ermeniler Müslümanlardan daha iyi eğitilmiş ve daha varlıklıydı. Ermenilerin çok fazla çalışmış oldukları doğrudur, ancak, daha varlıklı olmalarının ana nedeni Avrupa'nın ve Amerika'nın etkisi ve Osmanlıların gösterdiği hoşgörüydü. Avrupalı tüccarlar Osmanlı Hristiyanlarını mümessilleri olarak kullandılar. Avrupalı tüccarlar onlara işlerini verdi. Avrupa ülkelerinin konsolosları onların lehine müdahalelerde bulundu. Ermeniler Amerikalı misyonerlerin Türkler yerine kendilerine verdiği eğitimden yararlandılar.

Bir grup olarak Ermenilerin hayatları iyileşirken Müslümanlar modern çağ tarihinin en büyük acılarından birini yaşadılar: On dokuzuncu yüzyılda ve yirminci yüzyıl başlarında Boşnaklar Sırp katliamına maruz kaldı; Çerkesler, Abazalar ve Lazlar Ruslarca öldürüldüler ve yurtlarından sürüldüler; ve Türkler, Ruslar, Bulgarlar, Yunanlılar ve Sırlar tarafından öldürüldüler ve yurtlarından çıkarıldılar. Yine de, Müslümanların çektiği bütün bu acıların ortasında Osmanlı Ermenilerinin siyasal konumu sürekli iyileşmeye devam etti. Önce Hristiyanlar ve Yahudiler için eşit haklar yasayla teminat altına alındı. Eşit haklar giderek bir gerçek olarak hayata

* 24 Mart 2005 tarihinde TBMM Senato Salonunda verilmiş olan konferansın metni.

** Tarih profesörü, Louisville Üniversitesi.

da geçirildi. Hristiyanlar devlette yüksek kademelerde görev aldılar. Aralarından büyükelçiler, hazine yetkilileri, hatta dışişleri bakanları çıktı. Aslında güçlü Avrupa devletleri onların lehine müdahalelerde buldukları için birçok yönden Hristiyanlar Müslümanlardan daha geniş haklara sahip oldu. Avrupalılar Hristiyanlar için özel muamele istediler ve istediklerini aldılar. Müslümanların ise bu gibi avantajları yoktu.

İşte Ermeniler Osmanlı İmparatorluğu'na böyle bir ortamda isyan ettiler: yüzyıllarca süren bir barış, ekonomik üstünlük ve sürekli iyiye giden bir siyasal konum. Böyle bir ortamın isyan nedeni olması beklenemez. Yine de, on dokuzuncu yüzyıl sonu iki taraf için de felakette sonuçlanacak olan bir Ermeni isyanının başlangıcını gördü. Ermenilerle Türklerin arasını ne açmıştı?

Rus Yayılması

Ruslar

Bunun nedeni her şeyden önce Ruslardı. Hristiyanların ve Müslümanların nisbî bir barış içinde yaşaya geldiği bölgeler Rusların Kafkasyalı Müslümanların topraklarını istila etmesiyle parçalandı. Ermenilerin çoğu muhtemelen tarafsız kaldı, ancak, kayda değer sayıda Ermeni de Rusların yanında yer aldı. Ermeniler casusluk yaptılar hatta Ruslara silahlı askerlerden oluşan birlikler verdiler. Ermenilerin bundan sağladıkları önemli çıkarlar vardı: Ruslar 1828 yılında günümüzde Ermenistan Cumhuriyeti'nin başkenti olan Erivan ilini aldı, Türkleri oradan çıkardı ve Türk topraklarını vergi bile almadan Ermenilere verdi. Ruslar biliyorlardı ki Türkler orada kalsalardı daima topraklarını fethedenlere karşı düşmanlık besleyeceklerdi. O yüzden Türkleri oradan çıkarıp yerine dost bir halkı yani Ermenileri yerleştirdiler.

Müslümanların zorunlu sürgüne tabi tutulmaları Birinci Dünya Savaşı'nın ilk günlerine kadar devam etti: 300.000 Kırım Tatarı, 1.200.000 Çerkes ve Abaza, 40.000 Laz ve 70.000 Türk. Ruslar 1877-78 savaşı sırasında Anadolu'yu istila ettiler ve bir kez daha Ermenilerin birçoğu Rusların tarafını tutup onlara rehberlik ve casusluk yaptı. Ermeniler işgal edilmiş topraklarda "polis gücü" görevini üstlendiler ve Türk halka eziyet ettiler. 1878 barış antlaşması sonucunda Kuzeydoğu Anadolu'nun büyük bir kısmı Osmanlılara geri verildi. Ruslara yardım etmiş olan Ermeniler kendilerinden intikam alınacağından korkarak kaçtılar. Hâlbuki Türkler hiç de intikam almak yoluna gitmedi.

Hem Müslümanlar hem de Ermeniler Rus istilaları sırasındaki olayları unutmamışlardı. Ermeniler Ruslar kazanırsa daha kolay zenginleşeceklerini gördüler. Bedava toprak edinme umudu – bu toprak

Müslümanlardan çalınmış olsa bile – Ermeni çiftçileri harekete geçiren güçlü bir dürtüydü. Ayaklanan Osmanlı Ermenileri Rusya'nın şahsında kendilerine güçlü bir hamî bulmuşlardı. Rusya ayrıca isyancıların ayaklanmayı örgütlemelerini ve Osmanlı İmparatorluğu'na gizlice insan ve silah sokmalarını sağlayan bir üs durumundaydı. Müslümanlar biliyorlardı ki eğer Ruslar Ermenilerin koruyucu meleği ise Müslümanların da iblisiydi. Ne zaman Ruslar zafer kazansa topraklarını ve canlarını kaybettiklerini görmüşlerdi. Ruslar yeniden gelecek olurlarsa neler olacağını biliyorlardı. Ermenilerin Rusların safında olduğunu da görebiliyorlardı. Böylece 800 yıllık barış içinde birlikte yaşamın sonu geldi.

Ermeni İhtilalciler

Rus Ermenileri milliyetçi ideolojilerini Doğu Anadolu'ya getirinceye dek Ermeni isyanı Osmanlı Devleti için gerçek bir tehlike teşkil etmemişti. Başka partiler var olsa da Ermeni isyanına iki parti önderlik etti. Bunların birincisi olan Hınçak İhtilalci Partisi – ki kendilerine Hınçaklar denir – Rusya'dan gelen Ermeniler tarafından 1877'de İsviçre'nin Cenevre kentinde kuruldu. Bu partilerin ikincisi olan Ermeni İhtilalci Federasyonu – yani Taşnaklar – 1890'da Rus İmparatorluğu'nun Tiflis kentinde kuruldu. İki parti de Marksistti. İkisi de şiddete dayanan yöntemler kullanıyordu. Hınçak ve Taşnak parti bildirgelerinde Osmanlı İmparatorluğu'na karşı silahlı ihtilal çağrısı yer almıştı. Hem Osmanlı yetkililerinin hem de bu iki partiye karşı çıkan Ermenilerin öldürülmesi dâhil terörizm bu partilerin temel amaçlarından biriydi. Marksist olsalar da her iki grup da milliyetçiliği ihtilal felsefelerinin en önemli kısmı haline getirmişti. Bu bakımdan Bulgaristan, Makedonya ve Yunanistan'daki milliyetçi ihtilalcilere çok benziyorlardı.

Nüfus

Öte yandan Yunanlı ve Bulgar ihtilalcilerin aksine nüfus yapısı Ermeniler için sorundu. Yunanistan'da nüfusun çoğunluğu Yunanlı, Bulgaristan'da ise Bulgardı. Ermenilerin üzerinde hak iddia ettikleri topraklarda ise Ermeniler oldukça küçük bir azınlıktı. “Osmanlı Ermenistanı” olarak adlandırılan “Altı Vilayet”in (Sivas, Mamüretülaziz, Diyarbakır, Bitlis, Van ve Erzurum) nüfusunun sadece %17'si Ermenilerden oluşuyordu. Bu bölgede nüfusun %78'i Müslümandı. Bu durum Ermeni ihtilalciler açısından önemli sonuçlar doğuracaktı çünkü ihtilalcilerin istediği “Ermenistan”ın yaratılabilmesi için tek yol orada yaşayan Müslümanların bölgeden çıkarılmasıydı.

Bu ihtilalcilerin niyetlerinden şüphesi olanların onların yaptıklarına bakması yeterli olur: Bir Van valisinin öldürülmesi, ikinci bir Van valisini

öldürmeye teşebbüs, polis şeflerinin ve başka görevlilerin öldürülmesi, Padişah İkinci Abdülhamid'i öldürmeye teşebbüs. Bu kişiler Osmanlı Devleti ile savaşmakta olan radikal milliyetçilerdi.

Kaçakçılık Yolları

Esas itibariyle 1890'lardan itibaren Ermeni asıllı Rus ihtilalciler Osmanlı İmparatorluğu'na sızmaya başladılar. Haritada görülen yolları izleyerek Van, Erzurum ve Bitlis vilayetlerinin iyi korunamayan sınırlarından içeri kaçak olarak tüfek, mermi, dinamit ve savaşçı sokuluyordu. Osmanlıların durumu bu ihtilalcilerle savaşmaya pek uygun değildi. Bunun nedeni mali sorunlardı. Osmanlılar hala Rusya'yla yapılan 1877-78 savaşının yol açtığı müthiş kayıplardan dolayı sıkıntı içindeydi. Kapitülasyonlar, borçlar ve av peşindeki Avrupalı bankacılar yüzünden hala sıkıntı çekiyorlardı. Ayrıca, kabul etmek gerekir ki Osmanlılar ekonomi yönetimini iyi bilmiyorlardı. Bunun sonucunda, bu ihtilalcilerle savaşmak ve Kürt aşiretlerini dizginlemek için gerekli yeni polis ve askeri birlikleri destekleyecek para yoktu. Doğu'daki asker ve jandarma sayısı hiçbir zaman yeterli olmamıştı ve bu insanlar çoğu kez maaşlarını aylarca alamamaktaydı. Bu kadar az para ile asileri yenmek imkânsızdı.

En başarılı ihtilalciler kesinlikle Taşnaklardı. Rusya'dan gelen Taşnaklar isyancılara liderlik ediyordu. Ayaklanmayı örgütleyen ve Anadolu Ermenilerini isyancı askerlere dönüştüren "infazcı" onlardı. Bu kolay bir iş değildi çünkü başlangıçta Osmanlı Ermenilerinin büyük kısmının isyan etmek gibi bir isteği yoktu. Barışı ve güvenliği yeğliyorlar ve dinsiz sosyalist ihtilalcileri onaylamıyorlardı. Ayrılıkçılık ve hatta üstünlük duygusu ihtilalcilere bir miktar yardımcı olduysa da Osmanlı'nın doğusundaki Ermenileri asilere dönüştüren başlıca silah terörizm oldu. Ermenileri kendi devletlerine karşı birleştiren ana neden korkuydu.

Ermenileri isyancıya dönüştürebilmek için önce bu insanların geleneksel olarak kendi kiliselerine ve kendi cemaat liderlerine karşı duydukları bağlılığın yok edilmesi gerekiyordu. İsyancılar Ermenilerin en büyük sevgi ve saygıyı ihtilale karşı değil kiliseye karşı duyduklarını gördüler. Bu yüzden Taşnak Partisi kiliseyi etkin bir biçimde kendi kontrolüne almaya azmetti. Ancak din adamlarının büyük kısmı dinsiz Taşnaklara destek vermiyordu. Kilise ancak şiddet kullanarak ele geçirilebilirdi.

Taşnaklara karşı çıkan kilise görevlilerine ne oldu? Köylerde ve kentlerde rahipler öldürüldü. Suçları neydi? Suçları Osmanlı Devleti'nin sadık tebaası olmalarıydı. Van Ermeni Piskoposu Bogos, Noel arifesinde kendi katedralinde öldürüldü. Suçu sadık bir Osmanlı vatandaşı olmaktı. Taşnaklar İstanbul'daki Ermeni Patriği Malakya Ormanyan'ı da öldürmeye

teşebbüs ettiler. Suçu ihtilalcilere karşı olmalı. Osmanlı'da Doğu Ermenilerinin dini merkezi olarak büyük önem taşıyan Van'daki Akdamar Kilisesi'nden sorumlu rahip Arsen Van'daki Taşnakların liderlerinden İskân tarafından öldürüldü. Suçu Taşnaklara karşı çıkmaktı. Ancak onun öldürülmesi için ikinci bir neden daha vardı: Taşnaklar merkezi Akdamar'da olan Ermeni eğitim sistemine hâkim olmak istiyorlardı. Peder Arsen öldürüldükten sonra Taşnaklardan biri olan Aram Manukyan (ki kendisinin bilinen herhangi bir dini inancı yoktu) Ermeni okullarının başına getirildi. Manukyan dini eğitimi "kapattı" ve ihtilalci eğitimi başlattı. Sözde "din öğretmenleri" Van vilayetine yayılarak din yerine ihtilalcilik dersleri verdiler.

İsyancıların sadakati sadece ihtilallerineydi. Kendi kiliseleri bile onların saldırılarından kurtulamıyordu.

İsyancıların gücünü en fazla tehdit eden diğer bir grup da Ermeni tacir sınıfıydı. Bir grup olarak hükümetten yana idiler. İş yapabilmek için barış ve düzen istiyorlardı. Onlar eskiden beri Ermeni toplumunun laik önderleriydi; ama isyancılar kendileri Ermeni toplumunun lideri olmak istiyorlardı ve bu durumda tacirlerin susturulması gerekmekteydi. Açıkta açığa ve kuvvetle hükümeti destekleyenler, örneğin Van Belediye Başkanı Bedros Kapamacıyan ve Gevaş Kaymakamı Armarak, suikasta kurban gittiler. Ayrıca pek çok Ermeni polis memuru, en aşağı bir Ermeni polis şefi ve hükümetin Ermeni danışmanları öldürüldüler. Ermeniler için hükümetten yana olmak büyük cesaret gerektiriyordu.

Taşnaklar tacirleri para kaynağı olarak gördüler. Tacirler ihtilal için asla kendi istekleriyle başı yapmazlardı. Bunu yapmaya zorlanmaları gerekiyordu. Tacirlerden haraç alınmasına ilişkin bilinen ilk olay 1895'te yani Taşnak Partisi'nin Osmanlı topraklarında faaliyete geçmesinden hemen sonra Erzurum'da meydana geldi. Bu kampanya 1901'de tam olarak başlatıldı. O yıl tehdit ve suikastlar yoluyla para toplamak Taşnak Partisi'nin resmi politikası haline geldi. Bu kampanya sadece Osmanlı İmparatorluğu'nda değil Rusya ve Balkanlarda da yürütüldü. İshak Zamharyan adlı tanınmış bir Ermeni tacir ödeme yapmayı reddetti ve Taşnakları polise ihbar etti. Zamharyan bir Ermeni kilisesinin avlusunda katledildi. Para ödemeyen başkaları da öldürüldü. Bunun üzerine geriye kalan tacirler istenen parayı ödedi.

1902-1904 dönemindeki bu "ana" haraç alma kampanyası sırasında bugünün parasıyla sekiz milyon dolardan fazla eden bir miktar toplandı. Bu rakam sadece kısa bir sürede merkezi Taşnak komitesi tarafından ve hemen hemen sadece Osmanlı İmparatorluğu dışındaki Ermenilerden toplanan haracı gösteriyor. 1895-1914 döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nun çeşitli bölgelerinden toplanan haraçlar bu rakama dahil

değildir. Kısa sürede tacirler vergilerini hükümet yerine ihtilalcilere öder hale geldiler. Van'daki hükümet görevlileri tacirlerden vergi istediğinde tacirler vergilerini ödemiş olduklarını ancak ödemeyi ihtilalcilere yaptıklarını arz ettiler. Ancak hükümet kendilerini ihtilalcilerden koruyacak olursa ödemeyi hükümete yapacaklarını söylediler. Doğu Anadolu'nun her yerinde, İzmir'de ve Kilikya'da (Adana bölgesi) da durum aynıydı.

Sıradan Ermeniler de haraç isteyen isyancılardan kurtulamadı. Bu insanlar isyancılara yiyecek ve yatacak yer vermeye zorlandı. İngiliz Konsolosu Eliot raporunda şunları bildirdi:

Onlar [Taşnaklar] Hristiyan köylerine yerleşiyorlar, bulunabilecek en iyi şeyleri yiyorlar, kendi fonları için zorla katkı topluyorlar ve genç kadınlar ve kızları kendi isteklerine boyun eğmek zorunda bırakıyorlar. Onların hoşnutsuzluğunu üzerlerine çekenler soğukkanlılıkla katlediliyor.

Köylüler için en masraflı olan ise almak zorunda bırakıldıkları ateşli silahlardı. Köylüler isteseler de istemeseler de isyancı "askerlere" dönüştürüldüler. Eğer Türklerle savaşıyor iseler onlara silah gerekecekti. İhtilalciler Rusya'dan kaçak olarak silah getiriyor ve Ermeni köylüleri bu silahları satın almaya zorluyorlardı. İngiliz Konsolos Seele'nin bildirdiği gibi köylüleri zorlamak için çok etkili yöntemler kullanılıyordu:

Bir köye gelen bir ajan köylülerden birine Mauser marka bir silah satın alması gerektiğini bildirdi. Yoksul köylü hiç parası olmadığını söyledi. Ajan şu karşılığı verdi: "O zaman öküzlerinizi satman lazım." Zavallı köylü ekim zamanının yakın olduğunu anlatmaya çalışarak Mauser'le nasıl tarlalarını ekebilirim ki diye sordu. Ajan buna cevap olarak silahıyla adamın öküzlerini öldürdü ve oradan ayrıldı.

İsyancılar köylüleri silah almaya sadece örgütlenme amacıyla zorlamıyorlardı. Köylülerden silahın normal fiyatının iki katı alınıyordu. Beş pound değerindeki bir tüfek on pounda satılıyordu. Hem isyancıların örgütü hem de isyancıların kendileri bu satışlardan çok kazançlı çıktı.

En fazla zarar gören ise köylüler oldu. İhtilalcilerin en temel politikası Ermenilerin yaşamlarının büyük bir duyarsızlıkla sömürülmesiydi. İsyancılar Kürt aşiretlerinin masum Ermeni köylülerinden intikam alacaklarını bildikleri halde Kürt aşiretleri ve köylerine saldırdılar ve daha sonra kaçarak Ermeni soydaşlarını ölüme terk ettiler.

Avrupalılar bile Ermenilerin dostu oldukları halde Doğu Anadolu'nun üzerine çöken lanetin nedeninin isyancılar olduğunu görebiliyorlardı. Konsolos Steele 1911'de şunları yazdı:

Ülkenin ziyaret ettiğim yerlerinde gördüklerim yüzünden Ermenilerin ve genelde Türkiye'nin bu bölgesinin esenliğine Taşnak Komitesi'nin çok zararlı bir etki yaptığına eskisinden de daha fazla emin oldum. Şu gerçeği gözden kaçırmak mümkün değil: Ermeni siyasal örgütlerinin bulunmadığı ya da bu örgütlerin yeterince gelişmemiş olduğu her yerde Ermeniler Türkler ve Kürtlerle nisbî bir barış içerisinde yaşıyorlar.

Söz konusu İngiliz Doğu'daki karışıklığın nedeninin Ermeni ihtilalciler olduğunu görmüştü ve bu doğru bir tespitti. Taşnaklar olmasaydı Türkler ve Ermeniler barış içinde bir arada yaşayacaklardı. Osmanlı Hükümeti bunu biliyordu. O halde hükümet neden isyancıların bu kadar ileri gitmesine katlandı? Hükümet neden isyancıları ezip ortadan kaldırmadı?

Osmanlı'nın isyancılara etkili bir şekilde karşı koymamış olmasını anlamak gerçekten kolay değil. Düşünün ki bir ülkede çoğu yabancı bir ülkeden gelmiş radikal ihtilalciler bir isyan örgütleyiyorlar. Yabancı ülkeden bu ülkeye gizlice savaştı ve silah sokuyor, hükümete ve halka karşı saldırılara öncülük ediyorlar. Bu radikal görüşlü insanlar halkın çoğunluğunun iktidardan uzak tutulacağı bir devlet kurmak istediklerini açıklıyorlar. Kendi davalarını desteklemeye zorlamak için kendi soydaşlarına karşı teröre başvuruyorlar. Bunun için kendi soydaşlarının bir kısmını katlediyorlar. Hükümet görevlilerini öldürüyorlar. Misillemelerin yabancı ülkelerin istilasına yol açacağı umuduyla kasten çoğunluktaki grubun üyelerini öldürüyorlar. İsyana hazırlık olarak binlerce silah depoluyorlar. İsyan ediyorlar, yenilgiye uğruyorlar, sonra tekrar tekrar yeni ayaklanmalar düzenliyorlar. İsyancıların faaliyetlerinden en fazla çıkar sağlayan Rusya, yani isyancıların geldikleri yer, ana üslerinin bulunduğu ülke oluyor.

Hangi hükümet buna katlanır? Bu gibi isyancıları hapse atmayan ve muhtemelen asmayan bir ülke olmuş mudur? Bu gibi isyancıların açıktan açığa faaliyetlerini sürdürmelerine izin veren bir ülke bulunabilir mi? Evet. O ülke Osmanlı İmparatorluğu'dur. Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeni isyancılar açıktan açığa faaliyette bulundular, binlerce silah depoladılar, hem Müslümanları hem de Ermenileri katlettiler, valileri ve başka görevlileri öldürdüler ve yeniden ve yeniden ayaklandılar. Onların faaliyetlerinden gerçekten çıkar sağlayan sadece Rusya idi. Yani içerisinde örgütlendikleri ve liderlerinin geldiği yer.

Bu nasıl olabildi? Osmanlılar korkak değildiler. Aptal da değildiler. İsyancıların ne yaptığını biliyorlardı. Osmanlılar Ermeni ihtilalcilere katlandılar çünkü başka çareleri yoktu.

Unutmamak gerekir ki Osmanlı İmparatorluğu'nun varlığı tehlikedeydi. Sırbistan, Bosna, Yunanistan ve Bulgaristan Avrupa'nın

müdahalesi yüzünden zaten kaybedilmişti. Avrupalılar 1878'de Osmanlı İmparatorluğu'nu neredeyse parçalamışlardı ve 1890'larda da bunu gerçekleştirmeyi tasarlamışlardı. Onları durduran tek şey Rusya'nın çok fazla güçleneceği korkusuydu. İngiltere ve Fransa'daki kamuoyu bu durumu kolayca değiştirebilirdi. Aslında Ermeni ihtilalcilerin istediği tam da buydu. Onlar Osmanlıların Ermeni isyancıları hapse atmasını ve idam etmesini istiyorlardı. Avrupa gazeteleri bunu Osmanlı Hükümeti'nin masum Ermenilere yaptığı zulüm olarak yansıtacaktı. Ermeni ihtilalciler Osmanlı Hükümeti'nin ihtilalci Ermeni partilerine karşı dava açmasını istiyorlardı. Avrupa gazeteleri bunu Ermenilere siyasal özgürlük tanınmadığı şeklinde yansıtacaklardı. Ermeni ihtilalciler Ermeni kışkırtmalarına ve saldırılarına tepki olarak Müslümanların Ermenileri öldürmesini istiyorlardı. Avrupa gazeteleri sadece Ermenilerin öldürüldüğünü haber yapacak öldürülen Müslümanlardan ise hiç söz edilmeyecekti. Kamuoyu baskısı İngilizlerle Fransızları Ruslarla işbirliği yapıp Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalara ayırmaya mecbur edecekti.

Avrupa'daki birçok siyaset adamı – ki Gladstone bunlardan biriydi – tıpkı basın ve kamuoyu gibi Türklere karşı önyargılıydı. Onlar sadece Osmanlı İmparatorluğu'nu ortadan kaldırmak için uygun bir fırsat bekliyorlardı.

Sonuçta Osmanlıların isyancıları gereken şekilde cezalandırması neredeyse imkânsız hale geldi. Avrupalılar Osmanlıların Ermeni ihtilalcilerinin faaliyetlerini kabul etmesini istediler. Ama bu faaliyetler Avrupalıların kendi ülkelerinde olmasına asla katlanamayacakları türdendi. Taşnaklar Osmanlı Bankası'nı işgal ettikleri zaman Avrupalılar onların serbest bırakılmasını sağladı. Avrupa ülkelerinin büyükelçileri Osmanlıları Zeytun'daki isyancıları affetmeye mecbur etti. Sultan İkinci Abdülhamid'i öldürmeye teşebbüs edenler için af çıkarılmasını onlar sağladı. Rus konsolosu Rus vatandaşı oldukları için Taşnak isyancıların Osmanlı mahkemelerinde yargılanmasına izin vermedi. Osmanlıların yargılanıp hüküm giymelerini sağladığı birçok isyancı daha sonra serbest bırakıldı çünkü Avrupalılar bu isyancı ve katillerin affedilmesini istediler ve padişahı tehdit etme anlamına gelecek sözlerle bu isteklerini kabul ettirdiler. Hatta Rusya'nın Van Konsolosu açıktan açığa Ermeni isyancıları eğiterek silah kullanımını onlara bizzat öğretti. Osmanlıların tek yapabildiği mümkün olduğu kadar olan bitenin duyulmamasını sağlamaya çalışmaktı. Bu, isyancıların hak ettikleri şekilde cezalandırılmaması anlamına geliyordu. İnsan Osmanlılara karşı bu konuda ancak acıma hissi duyabilir. Eğer gereken şekilde hükümet edecek olurlarsa sonucun Osmanlı Devleti'nin ölümü olacağını biliyorlardı.

Birinci Dünya Savaşı

Osmanlıların Birinci Dünya Savaşı sırasında doğuda uğradığı kayıplar iki etkenden kaynaklandı. Bunların ilki Enver Paşa'nın felaketle sonuçlanan Sarıkamış Taarruzu'ydu. Enver'in Aralık 1914'teki Rusya Taarruzu her bakımdan felaket oldu. Rusya'ya saldıran 95.000 Türk askerinden 75.000'i öldü. İkinci etken ise Ermeni isyanı idi ki burada bizi ilgilendiren bu etkindir.

Askerlikten Kaçma Bölgesi

Birinci Dünya Savaşı tehlikesi karşısında Osmanlı ordusu seferberlik durumuna geçerken Ermenilerin kendi ülkelerine hizmet etmeleri gerekirdi. Bunun yerine Rusların tarafını tuttular. Osmanlı ordusunun bildirdiğine göre: "Askerlik yapma mecburiyeti olan Ermenilerden Hopa-Erzurum-Hınıs-Van hattının doğusundaki kent ve köylerde yaşayanlar askere yazılma çağrısına cevap vermeyip Rusya'daki örgüte katılmak üzere Doğu sınırına gitmiştir." Bunun etkileri açıktır: Eğer "askerlikten kaçma bölgesi"ndeki genç Ermeni erkekleri orduda görev yapsalardı orduya 50.000'den fazla asker katılmış olacaktı. Eğer askerlik görevini yapsalardı belki de Sarıkamış yenilgisi yaşanmayacaktı.

Asker kaçağı olanlar sadece Hopa'dan Erzurum, Hınıs ve Van'a uzanan bölgedeki Ermeniler değildi. Ne Zeytun'daki ve Kilikya'nın başka kesimlerdeki isyancılar ne de çeteler kurmuş olan on binlerce Sivaslı Ermeni askerlik görevini yerine getirdi. Bazı Ermeniler de Yunan adalarına, Mısır'a ya da Kıbrıs'a kaçarak askere yazılmamış oldu. Daha doğrusu bu Ermeni gençlerinin büyük bir kısmı asker olarak görev yaptı ama katıldıkları ordular Osmanlı Devleti'nin düşmanlarının ordularıydı. Onlar kendi vatanlarını korumadılar. Aksine, kendi vatanlarına saldırdılar.

Doğu Anadolu'da Ermeniler kendi hükümetlerine karşı gerilla savaşı yapmak üzere çeteler kurdular. Bazı Ermeniler ise kaçtılar ama Rus ordusuyla geri döndüler. Rus işgal güçlerine rehberlik yaptılar ve Rus ordusunun öncü birliklerini oluşturdular. Osmanlıların savaştaki çabalarına ve Doğu Anadolu Müslümanlarının hayatlarına yönelik en büyük tehdidi ise geride, yani yerlerinde kalan Ermeniler oluşturdu.

Ermeni milliyetçiler çoğu kez şu iddiayı ileri sürmüşlerdir: Osmanlıların tehcir emri vermelerine sebep Ermeni isyanı değildi. Kanıt olarak da tehcir emrinin Mayıs 1915'te yani aşağı yukarı Van'ın Ermenilerce ele geçirildiği tarihte yayımlanmış olduğunu hatırlatırlar. Bu iddianın ardındaki mantığa göre Osmanlılar tehciri o tarihten bir süre önce tasarlamış olmalıydılar; dolayısıyla isyan tehcirin nedeni olamazdı. Osmanlıların tehcir olasılığını düşünmeye Mayıs 1915'ten birkaç ay önce başlamış oldukları doğrudur.

Mayıs 1915'in Ermeni isyanının başlangıcı olduğu ise doğru değildir. İsyan bundan çok önce başlamıştı.

Avrupalı gözlemciler savaş çıkarsa Ermenilerin Rusya'nın safında yer alacağını 1914'ten çok önce biliyorlardı. Daha 1908'de İngiliz Konsolosu Dickson şunları bildirmişti:

Van'daki ve Salmas'daki [İran] Ermeni ihtilalcilere Tiflis'teki komiteleri tarafından savaş çıkması halinde Türkiye'ye karşı Rusya'nın yanında yer almaları bildirildi. Rusların yardımı olmadan sınır bölgesindeki Türklere ve onların iletişim hatlarına tacizde bulunmak üzere 3.500 silahlı keskin nişancı seferber edebilirler.

İngiliz diplomatik kaynaklarının bildirmiş olduğuna göre savaşa hazırlık yapan Ermeni ihtilalci grupları 1913'te toplantılar ve Osmanlılara karşı sürdürdükleri faaliyetler arasında eşgüdüm sağlamayı kararlaştırdılar. İngilizler raporlarında bu ittifakın "Rus makamlarıyla" yapılan toplantıların sonucu olduğunu bildirdiler. Taşnak lider (ve Osmanlı Parlamentosu üyesi) Vramyan Tiflis'e giderek Rus makamlarıyla görüşmüştü. İngilizler aynı zamanda şu gelişmeyi rapor ettiler: "[Ermeniler] bir zamanlar vermiş olabilecekleri sadakat görüntüsünü tümüyle bir kenara atmış bulunmaktadır. Rusların Ermeni Vilayetleri'ni işgal etmesi olasılığından çok memnun olduklarını açıkça belli ediyorlar."

Taşnak liderleri bile Taşnakların Rusların müttefiki olduğunu açıkça kabul ediyorlardı. Hovhannes Katcaznuni, yani Ermenistan Cumhuriyeti'nin kendisi de Taşnak olan Cumhurbaşkanı, savaşın başındaki planlarının Rusya ile ittifak olduğunu söylemiştir. 1910'dan beri ihtilalciler Doğu Anadolu'nun her yerinde broşürler dağıttılar. Birbirinin aynı olan bu broşürlerde Ermeni köylerinin nasıl bölgesel komutanlıklar meydana getirmek üzere örgütlenecekleri ve Müslümanların köyelerine nasıl saldırılacağı anlatılıyor ve gerilla savaşının incelikleri hakkında bilgi veriliyordu.

Savaştan önce Osmanlı ordusunun istihbarat birimleri Taşnakların planları hakkında raporlar gönderdiler: Taşnaklar bir yandan Osmanlı devletine bağlı olduklarını ilan ederken bir yandan da kendilerini destekleyenlerin silahlandırılması işine hız vereceklerdi. Savaş ilan edilirse Ermeni askerler Osmanlı ordusundan firar edip silahlarıyla birlikte Rus ordusuna katılacaklardı. Eğer Osmanlılar Ruslara galip gelmeye başlarsa Ermeniler hiçbir şey yapmayacaklardı. Ama bunun aksi olur da Osmanlılar geri çekilmeye başlarsa Ermeniler silahlı gerilla çeteleri oluşturup plana göre saldırılarda bulunacaklardı. Osmanlı istihbaratı yanılmamıştı. Çünkü bütün bunlar aynen oldu.

Savaş

Ruslar Osmanlı Ermenilerini silahlandırmak için Taşnaklara 2,4 milyon ruble verdiler. Onlar da Eylül 1914'te Kafkasya ve İran'daki Ermenilere silah dağıtmaya başladılar. Sözü geçen ay içerisinde yani tehcir emrinin verilmesinden yedi ay önce Ermenilerin Osmanlı askerlerine ve sivil yetkililerine saldırıları başladı. Osmanlı ordusundan firar edenler önce yetkililerin "eşkıya çeteleri" dedikleri çeteleri kurdular. Askere alma işlemlerini yürüten subaylara, vergi tahsildarlarına, jandarma karakollarına ve yollardaki Müslümanlara saldırdılar. Aralık ayı geldiğinde Van vilayetinde genel bir isyan patlak verdi. Karayolları ve telgraf telleri kesildi, jandarma karakolları saldırıya uğradı ve Müslüman köyleri yakılarak köylüler öldürüldü. İsyân kısa zamanda genişledi. Aralık ayı sona ermeden Kotun Geçidi yakınında (ki Osmanlıların İran yönünden gelecek olan Rus istilasına karşı ülkeyi savunmak için bu geçidi ellerinde tutmaları gerekiyordu) kalabalık bir Ermeni muharip grubu Osmanlı ordusunun birliklerini yenilgiye uğratarak 400 Osmanlı askerini öldürdü ve orduyu saraya çekilmek zorunda bıraktı. Saldırıları sadece Van'da olmuyordu: Erzurum Valisi Tahsin gönderdiği telgrafta vilayette patlak veren Ermeni saldırılarını püskürtemediğini bildirerek cepheden buraya takviye birlikler gönderilmesini istedi.

Şubat ayı geldiğinde doğunun her yerinden saldırı haberleri gelmeye başlamıştı. Muş yakınında iki saat süren bir meydan savaşı oldu. Abaak'taki savaş ise sekiz saat sürdü. Timar yakınında 1.000 Ermeni bir saldırı düzenledi. Ermeni çeteler Sivas, Erzurum, Adana, Diyarbakır, Bitlis ve Van vilayetlerinde baskınlar düzenlediler. Hem cepheyi geriye hem de doğudaki Osmanlı kentlerini ülkenin batısındaki kentlere bağlayan telgraf hatları tekrar tekrar kesildi, tamir edildi ve yeniden kesildi. Sadece ordunun ikmal katarları değil, yaralı Osmanlı askerlerinden oluşan gruplar da saldırıya uğradı. Telgraf hatlarını onarmak ya da ikmal katarlarını korumak için gönderilen jandarma birliklerinin kendileri saldırıya uğradılar. Sorunun vahametini anlatabilmek için söyle bir örnek verilebilir: Nisan ayı ortalarında bir jandarma tümenine Çatak'ta patlak veren büyük çaptaki bir ayaklanmayı bastırmak için Hakkari'den Çatak'a gitmesi emredildi ancak tümen Ermeni savunma hatlarını savaşarak yarıp geçemediği için Çatak'a ulaşamadı. Bu yüzden Osmanlılar bir kısım askeri cepheden çekip Çatak'a göndermek zorunda kaldılar.

Ermeniler önceden itinayla hazırlıklar yaptıktan sonra Van kentinde ayaklandılar. Birçoğu askeri üniforma giyen iyice silahlanmış Ermeni askerinden oluşan birlikler kenti ele geçirdiler ve Osmanlı kuvvetlerini kentin kalesine sıkıştırdılar. İsyancılar kentteki binaların çoğunluğunu ateşe verdi. Bazı binalar ise Osmanlı askerleri kaledeki iki havan topuyla ateş açtıkları için tahrip oldu. Erzurum ve İran cephesinden Van'a bir kısım Osmanlı askeri gönderildiyse de bu birlikler kenti kurtaramadılar. Ruslar ve

Ermeniler kuzeyden ve güneybatıdan ilerlemekteydiler. 17 Mayıs günü Osmanlılar kaleyi boşalttı. Osmanlı askerleri ve siviller savaşarak Van Gölü'nün çevresini dolaşıp güneybatıya yöneldiler. Bir kısmı Van Gölü'nü teknelerle geçmeyi denedi ancak bunların yarısından fazlası kıyıdaki isyancıların açtığı ateş ya da teknelerinin karaya oturması sonucunda hayatlarını kaybettiler. Vanlı Müslümanların bir kısmı en azından bir süre daha hayatta kalmayı başarabildi. Amerikalı misyonerler bunların bakımını üstlenmişti. Kaçmayanların büyük kısmı öldürüldü. Köylüler ya evlerinde öldürüldüler ya da gittikleri çevre alanlardan toplanarak Zeve'deki büyük katliama gönderildiler.

Bu olayların sonucunda Müslümanların ve Ermenilerin çektikleri acılar malumdur, bu halklar arasındaki kanlı bir savaşın hikâyesidir ve bu savaş sırasında ilgili tarafların hepsi büyük kayıplar vermiştir. Osmanlılar Doğu'nun büyük bir bölümünü geri aldıklarında Ermeni halk Rusya'ya kaçtı. Orada açlık ve hastalıklar yüzünden öldüler. Ruslar Van ve Bitlis vilayetlerini geri aldıkları zaman Ermenilerin buraya dönmesine izin vermediler. Onları Kuzey'de açlığa terk ettiler. Ruslar bu toprakları kendileri için istiyorlardı. Ayrıca şu çok iyi bilinmektedir: Osmanlı topraklarında kalmayı seçen Ermeniler, yani Erzurum vilayetindekiler, savaşın sonunda büyük sayıda Müslümanı topluca öldürdüler.

Burada benim amacım tarihin bu dönemini yeniden anlatmak değildir. Göstermek istediğim – eğer daha fazla kanıt gerekiyorsa – Osmanlıların Ermenileri düşman olarak görmekte haklı olduklarıdır. Verdiğim haritada Ermeni isyancılarının gerçekte Rusya'nın ajanları olduğunun kanıtları bulunmaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun doğu bölgesindeki Ermeniler tam tamına Rusya için en büyük önem taşıyan yerlerde isyan çıkarmışlardır. Osmanlı'nın Güneydoğu'daki idari merkezi olan Van kentindeki isyandan Rusların sağladıkları yarar açıkça görülebilir. Aslında isyana sahne olan diğer yerlerin önemi daha da büyüktü: Erzurum'daki isyan yüzünden Osmanlı ordusunun ikmal ve haberleşme hatları kesildi. Bu isyan doğrudan doğruya Rusların kuzeyden ilerledikleri hat üzerinde Ruslar bölgeye ulaşmadan önce çıkmıştı. Ermeniler Saray ve Başkale bölgelerinde de ayaklandılar ki bu iki bölgede İran üzerinden gelen Rus birliklerinin Osmanlı topraklarını istila edebilmek için geçmek zorunda oldukları iki önemli geçit bulunmaktaydı. Ermeniler Çatak yakınındaki bir bölgede de ayaklandılar ki bu bölgede Osmanlıların İran sınırına asker gönderebilmek için kullanmak zorunda oldukları dağ geçitleri bulunmaktaydı. Bu geçitler gerektiğinde Osmanlı askerlerinin geri çekilmesi için de kullanılacaktı. Çok sayıda Ermeni Sivas vilayetinde ve Şebinkarahisar'da da ayaklandı. Bu bölgede bir Ermeni isyanı olması garip bir olay olarak görülebilir çünkü bölgede Müslüman nüfus Ermeni nüfusun on katıydı. Ancak Sivas taktik açıdan önemli bir yerd.

Cepheye ikmal malzemesi ve asker sevki esas itibariyle bir tek yoldan yapılıyordu ve Sivas sevkiyatın yapıldığı demiryolunun başlangıç noktasıydı. Sivas, Osmanlı ikmal yollarına taciz saldırılarında bulunmak üzere gerilla eylemleri yapmak isteyenler için bulunabilecek en mükemmel yerdı. Ermeniler Kilikya'da da ayaklandılar. Kilikya, İngilizlerin Osmanlıların güneye giden tren yollarını kesmek amacıyla istila etmeyi tasarladıkları yerdı. İngilizler sonunda Kilikya'ya saldırmak – ki bu mutlaka çok daha başarılı olurdu – yerine Gelibolu'daki çılgınlığı yapmayı tercih ettiler. Tabii Ermeniler böyle bir değişikliği tahmin edemezlerdi.

Bütün bu bölgeler tam da askeri bir planlama uzmanının Osmanlının savaştaki çabalarına en büyük zararı verebilmek için özenle seçeceği yerlerdi. İsyanların Osmanlı ordusu için bir felaket olduğunu herkes görebilir. İsyancıların Osmanlı ordusunun mücadelesine verdiği zarar bundan ibaret de değildi. Osmanlılar ayrıca isyancılarla savaşmak üzere cepheden bazı tümenlerini topluca çekip isyan bölgelerine göndermek zorunda kaldılar. Bu tümenler isyancılar yerine Ruslarla savaşabilselerdi savaşın sonucu çok farklı olabilirdi. Feldmareşal Pomiankowski Ermeni isyanının Doğu'da Osmanlı yenilgisinin tek nedeni olduğunu söylemişti. Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı İmparatorluğu'nda bulunan yegâne Avrupalı gerçek tarihçi olan Pomiankowski'nin görüşüne katılıyorum.

Osmanlılar ancak Ermeni isyanının başlangıcından yedi ay sonra (26-30 Mayıs, 1915) Ermeniler için tehcir emrini verdiler.

Osmanlı Kayıtları

Peki, bu analizin doğru olduğunu nereden bileceğiz? Sonuçta, genelde Ermenilerin tarihi denen şeyden çok farklı benim burada anlattığım şeyler. Bu analiz doğrudur çünkü bu sonuca herhangi bir ideolojiyi izleyerek değil tarihi akıl yoluyla çözümlyerek ulaşılmıştır.

Bunu anlamak için tarih ile ideoloji arasındaki farka bakmamız lazım. Bilimsel analiz ile milliyetçi inanış ve gerçek tarihçi ile ideolog arasındaki farklara bakmamız lazım. Tarihçi için önemli olan nesnel gerçeği ortaya çıkarmaya çalışmaktır. Milliyetçi bir ideolog içinse önemli olan davasının başarıya ulaşmasıdır. Doğru dürüst bir tarihçi önce kanıt arar sonra kararını verir. İdeolog ise önce kararını verir sonra bunu destekleyecek kanıt arar.

Tarihçi tarihi öncelikle olayların hangi tarihsel bağlamda meydana geldiğine bakar. Özellikle de tanıkların ne derece güvenilir oldukları konusunda bir yargıya varır. Bu konuda konuşmuş ya da yazmış olanların yalan söylemeleri için bir neden olup olmadığı konusunda bir hüküm verir.

İdeolog ise nereden gelirse gelsin her kanıtı kabul eder ve kanıt bulamadığı zaman kanıtı kendisi uydurma yoluna gidebilir. Belki de bulacağı şeylerden korktuğu için kanıtları çok yakından incelemez. Örneğin, ideologlar Birinci Dünya Savaşı'nın ardından Osmanlı liderlerinin yargılanmasını Türklerin soykırım suçu işlediklerinin bir kanıtı olarak öne sürerler. Bu sözde mahkemelerin bu hükümleri İngiliz hâkimiyetindeki İstanbul'da verdiklerini söylemeye gerek görmezler. Bu mahkemelerin işgalcilerle işbirliği yapan Damat Ferid Paşa hükümetinin kontrolünde olduğuna da değinmezler – ki sözü geçen hükümet düşmanı olan İttihat ve Terakki Komitesi hakkında daha önce pek çok yalan söylemişti. Damad Ferid'in İngilizleri memnun etmek ve işini kaybetmemek için herşeyi yapabileceğinden bahsetmezler. İngilizlerin uşaklarından daha dürüst davranıp herhangi bir "soykırım" kanıtı bulamadıklarını kabul ettiklerini aktarmazlar. Sanıkların kendi avukatları tarafından temsil edilmemiş olduklarını bildirmezler. Sanıkların sözde suçlarının çok uzun bir liste oluşturduğunu – görünüşe göre yargıçlar akıllarına gelen her suçu listeye doldurmuşlardır – ve Ermenilere karşı suç işledikleri ithamının bu listenin sadece küçük bir bölümünü oluşturduğunu belirtmezler. İdeologlar bu mahkemelerin ancak Jozef Stalin tarafından oluşturulan mahkemelerle kıyaslanabileceğini belirtmezler.

Tarihçi önce gerçekte ne olduğunu keşfeder sonra olanların nedenlerini izaha çalışır. İdeolog bu keşif sürecini unuttur ve inandığı şeylerin doğru olduğunu farz edip bunu izah için bir kuram geliştirir. Dr. Taner Akçam'ın çalışması buna örnektir. Önce Ermeni milliyetçilerinin inançlarını tam olarak doğru kabul ediyor. Sonra karmaşık bir sosyolojik kuram inşa ederek soykırımın Türk tarihinin ve Türklerin kişiliğinin bir sonucu olduğunu iddia ediyor. Bu çeşit bir analiz yapmak kumdan bir temel üzerine bir ev inşa etmek gibidir. Ev sağlam görünür ama ilk şiddetli rüzgarda devrilir. Bizim üzerinde konuştuğumuz konuda ise kuramı yıkan şiddetli rüzgar gerçeğin gücüdür.

Tarihçi olayların nedenlerini bulmak için tarihe – bazen tarihin derinliklerine – bakmak gerektiğini bilir. İdeolog ise bu zahmete katlanmaz. Yukarıda söylediğimiz gibi istemediği şeyler bulacağından korkuyor olabilir. İnsan Ermeni milliyetçilerinin yazılarını okuduğu zaman Ermeni sorununun 1894'te başladığını zannedebilir. Ermenilerin Türklere karşı Ruslarla ta 18. yüzyıldan beri ittifak yapmış olduklarına bu yazılarda değinildiği çok nadirdir. Bu yazılardan yazarların Türklere Ermeniler arasındaki 700 yıllık barışı yıkma işini başlatanların Ruslar ve Ermenilerin kendileri olduğunun bilincine hiçbir şekilde varmamış oldukları anlaşılır. Tarihçiler için bu gibi şeyler önemlidir, ideologun ise davasına zarar verir.

Tarihçi inceler. İdeolog ise siyasi bir mücadele yürütür. Ermeni sorunu baştan beri siyasi bir kampanya olmuştur. Ermeni sorunu uydurma

olmasına rağmen uzun zamandan beri kabul edilmiş olan tarihi, siyasal belgeler olarak yazılmıştır. Bunlar siyasal bir etki yaratmak üzere yazılmış metinlerdi. İster Taşnakların gazetesinde yayımlanan makaleler olsun ister İngiliz Propaganda Dairesi'nin imal ettiği sahte belgeler olsun hepsi de güvenilir tarihi kaynaklar değil propaganda malzemesiydi. Tarihçiler bu sözde "tarihi belgeleri" incelemiş ve hepsini reddetmişlerdir. Buna rağmen aynı uydurma belgeler bir Ermeni soykırımı yapılmış olmasının kanıtı olarak hala sürekli öne sürülmektedir. Bu yalanlar o kadar uzun bir süreden beri devam etmiş ve o kadar çok tekrarlanmış ki gerçek tarihi bilmeyenler bu yalanları doğru olarak kabul etmektedir.

Kandırılmış olan sadece Amerikalılar ve Avrupalılar değildir. Kısa bir süre önce bir Türk akademisyenin yazdığı iki ciltlik bir kitabı okudum. Söz konusu kitabın Ermenilerle ilgili kısımlarının çoğu kesinlikle saçmalıklardan öteye gitmiyor. Örneğin, 1908'de Osmanlı devlet görevlileri Van kentinde bir Taşnak cephaneliğini ortaya çıkardılar. Burada Ermeni ayaklanmasına hazırlık olarak depolanmış 2.000 silah, yüz binlerce kutu mermi ve 5.000 bomba ele geçirildi. Ermeni isyancılar Osmanlı askerleriyle kısa bir süre çatıştıktan sonra kaçtılar. Bu olay konuyla ilgili tüm diplomatik literatürde ve Van'a ilişkin kitaplarda anlatılmıştır. Buna rağmen sözü geçen kitabın yazarı olayı 1.000 Türk'ün(!) hükümete karşı ayaklanması olarak anlatmakta ve isyancıların silahlarından hiç söz etmemektedir. Böyle bir hatayı nasıl yapmış olabilir? Çünkü yazar bütün bilgileri Taşnak Partisi'nin gazetesinden almıştır!

Temel bir ilkeyi vurgulamamız gerekiyor: Kaynak olarak propaganda malzemesini alanlar tarih yazmak yerine kendileri de propaganda malzemesi yazmış olurlar.

Birçok yazar – ki bunların arasında Türkler de vardır – Osmanlıların kendi "iç" kayıtlarına hiç bakmadan Taşnak Partisi gibi grupların söylediği yalanları doğru olarak kabul etmiştir. Akademisyenlerin de bazen hata yapmaya hakkı vardır. Ancak, akademisyenlerin bir de görevi vardır: eserlerini yazmadan önce konuya ilişkin bütün bilgi kaynaklarını incelemek. Siyasi propaganda malzemesi olarak hazırlanmış metinlere dayanan yazılar yazmak ve Osmanlıların dürüstçe tuttıkları kayıtları göz önüne almamak yanlıştır. Osmanlı tarihini araştırırken ilk bakılması gereken yer Osmanlıların kendi kayıtlarıdır.

Tarih yazarken neden Osmanlı arşivlerindeki belgelere dayanmak gerekli olsun? Çünkü bu çeşit belgeler tarih konusunda sağlıklı bir eser yazmak için gerekli olan somut verilerdir. Osmanlılar bugünün medyasına yönelik propaganda yazmamıştır. Osmanlı askerlerinin ve yetkililerinin raporları siyasal belgeler ya da halkla ilişkiler girişimleri değildi. Bunlar sorumluluk duygusu taşıyan insanların kendi

hükümetlerine doğru olduğuna inandıkları şeyleri bildirmek üzere yazdıkları gizli iç hizmet raporlarıydı. Bu raporları yazarlar zaman zaman yanılmış olabilirler ancak bu insanlar asla yalan yazmıyorlardı. Osmanlı arşivlerinde bilerek kandırmaca yapıldığına dair hiçbir ize rastlanmamıştır. Bunu Ermeni milliyetçilerin yalan söyleme konusundaki kötü siciliyle kıyaslayın: nüfusla ilgili uydurma istatistikî bilgiler, söylemediği halde Mustafa Kemal'e atfedilen sözler, Talat Paşa'ya atfedilen sahte telgraflar, *Mavi Kitap*'taki sahte raporlar, mahkeme kayıtlarının kötüye kullanılması ve hepsinden de kötüsü, Ermenilerce öldürülen Türklerden hiç bahsedilmemesi.

Türkler bu yanlış tarihi düzeltmek için neler yapabilir sorusuyla birçok kez karşılaştım. Bu konuda öneride bulunmaya çekiniyorum çünkü Türkler ne yapılması gerektiğini zaten biliyorlar. Yapılması gereken ataları hakkında söylenen yalanlara karşı çıkmaktır ki bunu da zaten yapıyorsunuz. Bu zorlu bir mücadeledir: Türkler hakkındaki önyargılar sizi engelliyor ve size karşı çıkanlar siyasal açıdan güçlü konumdadır. Ancak, gerçek sizden yanadır. Türklerin ve Türk Parlamentosu'nun Türkler hakkında söylenen yalanlara karşı koymak üzere birleşmeleri beni çok sevindirdi. Başbakan Erdoğan ile Meclis'teki muhalefet lideri Baykal'ın bir süre önce bu konuda aralarında anlaşmaları Türklerin harekete geçmekte olduklarının kanıtıdır. Tarih Kurumu'nun Ermeni bilim adamlarıyla görüşme ve tartışmalar yapma girişimi de Türklerin harekete geçmekte olduklarının kanıtıdır. Türk akademisyenler tarafından artık bu konuda birçok kitap yayımlanmakta oluşu da Türklerin harekete geçmekte olduklarının kanıtıdır. Şükrü Elekdağ gibi insanlar gerçek uğruna mücadele vermektedir. Ben ve benim gibi uzun zamandan beri yalanlara karşı çıkmış olanlar yalnız olmadığımızı gördüğümüz için memnunuz.

Geçmişte bazı akademisyenler – ki bunlardan biri de bendim – Türk ve Ermeni tarihçilerinin bu konuyu çalışan diğer araştırmacılarla birlikte toplanarak Türklerle Ermenilerin tarihini araştırmalarını ve tartışmalarını önerdi. Başbakan Erdoğan ve Dr. Baykal bütün arşivlerin Ermeni sorunu konusunda kurulacak bir ortak komisyona açılması önerisinde bulundular. Yapılması gereken işte tam olarak budur. En önemlisi, Başbakan Erdoğan ve Dr. Baykal bu sorunu tarihçilerin çözmesi gerektiğini ilan ettiler. Böylece Türklerin gerçeğin ortaya çıkmasından korkmaları için bir neden olmadığını gösterdiler.

Akademik dürüstlüğün siyasete galip geleceğini ve Ermeni milliyetçilerinin de tartışmaya katılacaklarını ümit edelim. Ancak ben bunu yapacaklarını ummuyorum. Bir süre önce Minnesota Üniversitesi'nde "Ermeni Soykırım Araştırmaları Merkezi" denilen bir yerde bir konferans verdim. Dr. Akçam orada ders vermektedir. Davetli olduğu halde kendisi konferanslarıma gelmedi. Ermenilerin hiçbiri konferanslarıma gelmedi.

Bunun yerine başkalarının konuşacağımdan haberleri olmasın diye konferans ilanlarının tümü asıldıkları yerlerden yırtılıp atıldı.

Bu akademisyenlere yakışır bir yaklaşım değildir. Bu siyasal bir yaklaşımdır. Ermeni milliyetçileri kendi ideolojilerine akademisyenlerden bir itiraz gelmezse bu siyasal mücadeleyi kazanmış olacaklarına hükmetmişler. Bu yüzden sadece Türklerin soykırım yapmış olduğunu söyleyen Türklerle görüşüyorlar. Bu gibi Türkler, Amerikan ve Avrupa basınında “Türk akademisyenleri” olarak tanımlanıyor. Yani okuyucularda Türk akademisyenlerinin soykırım iddialarına inanmakta oldukları izlenimini yaratmak için özenle çaba harcanıyor. Okuyuculara Türk hükümetinden başka kimsenin soykırım olduğunu inkâr etmediği izlenimi veriliyor.

Bunun doğru olmadığını biliyoruz. Her yıl Türkiye’de sadece “Ermeni soykırımı”nı reddetmekle kalmayıp Ermenilerin Türklere yaptığı zulmü de belgeleyen birçok kitap ve makale yayımlanıyor. Konferanslar düzenleniyor. Ermeniler tarafından katledilmiş masum Türklerin toplu mezarları ortaya çıkarılıyor. Ölen Türklerin anısına müzeler açılıyor ve anıtlar dikiliyor. Osmanlı arşivlerindeki belgeleri görmüş ya da Ermeni sorununa ilişkin Türkler tarafından yazılmış kitapları okumuş olan tarihçiler soykırım iddiasını kabul etmiyor. Savaş sırasında birçok Ermeni’nin Türkler tarafından ve bir o kadar da Türk’ün Ermeniler tarafından öldürüldüğünü biliyorlar. Bunun soykırım değil savaş olduğunu biliyorlar.

Benim ülkemde ve Avrupa’da neden onca insan Ermeni milliyetçilerinin görüşlerini benimseyen küçük bir Türk grubunun Türk bilim dünyasını temsil ettiğine inanıyor? Neden söz konusu Türklerin Türk profesörlerinin gerçek inançlarını dile getirdiklerine inanılıyor? Bunun sebebi kısmen önyargılardır. Türklere karşı önyargılar o kadar uzun zamandan beri var olmuştur ki insanlar kolayca Türklerin suçlu olduklarına inanabilmektedir. Ancak, başka bir neden daha var: Avrupa ve Amerika’da pek az insan bu konuda gerçek Türk akademisyenlerinin eserlerinin var olduğunu biliyor.

Günümüzde Türkiye’de Ermeni sorunu konusunda mükemmel kitaplar yazılmaktadır. Bildiğiniz gibi Türkler çok uzun (fazla uzun) bir süre Türk-Ermeni ilişkilerinin tarihini incelememişler. Artık bu durum değişti. Modern Türkiye’de Ermeni sorunu konusunda yapılan çalışmaları görenlerin etkilenmemeleri mümkün değil. Tarih Kurumu’nun bu konuda başı çekmesi gerekirdi ve bunu da yapıyor. Tabii Türk tarihinin sadece Türk tarihçilerince yazılması gerektiğini söylüyor değilim. Ama Türkiye tarihi konusunda çalışan başlıca tarihçiler Türk olmalıdır. Bu sizin ülkeniz ve sizin tarihiniz. Sorun artık Türkiye’de tarih konusunda yazılmakta olan mükemmel eserleri ve Türk tarihine ilişkin belgeleri diğer ülkelerin akademisyenlerine, siyaset adamlarına ve kamuoyuna ulaştırabilmektir.

Sorun şurada: Türk tarihçileri doğal olarak kitaplarını Türkçe yazıyorlar ve Avrupalılarla Amerikalılar Türkçe bilmiyor.

Türkiye'nin tarihini yazanlar Türkçe yazıları okuyabilmeli midir? Evet, tabii ki Türkçe yazılmış yazıları okuyabilmelidirler. Bu kişiler Türk tarihi konusunda Türkçe yazılmış pek çok kitabı okuyabilmeli midir? Tabii ki evet. Kendileri bu konuda bir şey yazmaya başlamadan önce ilgili bütün tarafların ve bu arada Türklerin görüşlerini anlayabilmeli midirler? Evet, çünkü bu bir bilim adamının görevidir. Her zaman böyle mi davranıyorlar? Hayır. Özellikle sözde Ermeni soykırımını anlatan kitapların büyük kısmı bu konudaki modern Türk eserlerine değinmemektedir. Bunun yanlış olduğunu söylemenin faydası yok. Akademisyenlere Türkçe öğrenin demenin de faydası yok. Öğrenmek istemiyorlar ya da öğrenemiyorlar. Haksızlık etmemek için şunu belirtmem lazım: Benim ülkemde Türk dilinin öğretildiği çok az sayıda yer var. Tek çözüm Türkçe kitapların yabancı dillere özellikle bütün dünyada anlaşılabilmesi için İngilizceye çevrilmesidir. İlk adım atılmış, aslı Türkçe olan birçok değerli kitap tercüme edilmiştir. Bunlar arasında Esat Uras'ın artık eskimiş olsa da mükemmel yazılmış tarihi, Türk Parlamentosu'nun bir süre önce Ermeni Sorunu konusunda yayımladığı kitap, Türk Dışişleri Bakanlığı'nca yazılan tarih, müteveffa Kamuran Gürün'ün yazdığı *Armenian File*, Orel ve Yuca'nın yazdığı *Talat Pasha Telegrams* ve birçok başka eser bulunmaktadır. Bunların arasında muhtemelen en değerlisi Genelkurmay, Osmanlı Arşivleri, Tarih Kurumu ve Dışişleri Bakanlığı'nca tercüme edilerek basılan Ermeni Sorunu'na ilişkin Osmanlı Belgeleri dizisidir. Ancak bunlardan daha pek çoğuna ihtiyaç var. Bunlar o kadar çok ki burada saymak mümkün değil. Ancak Kazım Karabekir'in ve Ahmet Refik'in anılarının bile daha tercüme edilmemiş olduğunu kaydetmeden geçemeyeceğim. Bütün bu kitapların mümkün olduğunca geniş bir okuyucu kitlesine ulaştırılması gerekir. Bu kitaplar tercüme edilmelidir.

Ayrıca, tercüme edilecek kitaplar arasında Ermeni Sorunu ile ilgili değilmiş gibi görünen bazı konulardaki kitaplar da bulunmalıdır. Örneğin, Osmanlı İmparatorluğu'nda Birinci Dünya Savaşı'nın askeri tarihini anlatan doğru, ayrıntılı ve Avrupa dillerinden birine çevrilmiş bir kitap bulunmamaktadır. Varolan kitaplarda bazı yanlışlar vardır ve bu yanlışlar sadece Ermenilerle ilgili değildir. Örneğin, Birinci Dünya Savaşı'nı ana hatlarıyla anlatan kitaplar generallerin isimlerini yanlış veriyor, birlikleri yanlış yerlere intikal ettiriyor, üstelik de Osmanlı stratejisini hiç anlamamış gibidir. Savaştaki en önemli etkenden nadiren söz ederler: Türk askerlerinin inanılmaz gücü ve dayanıklılığı. Bu neden Ermeni sorunu açısından önemlidir? Bu etken önemlidir çünkü askeri durum anlaşılmadan Ermeni isyanının yarattığı tehlike ve Ermeni tehcirinin nedenleri anlaşılabilir. Osmanlı kaynakları Ermeni isyanının Rusya'nın askeri planının temel öğelerinden biri olduğunu kanıtlıyor. Osmanlı

kaynakları Ermeni isyanının Rus zaferinin önemli bir parçası olduğunu kanıtıyor. Osmanlı kaynakları Ermeni isyancıların aslında Rus ordusunun neferleri olduğunu kanıtıyor. Türkiye’de Genelkurmay’ın yayımladığı bir dizi tarih kitabı var. Bu kitaplar Osmanlıların savaşlarına ve Türk Bağımsızlık Savaşı’na ilişkin olayları doğru olarak anlatıyor. Bu kitaplar ciltler dolusu ince ayrıntı ve pek çok harita içeriyor ve Osmanlıların planları ve eylemlerini anlatıyor. Bu kitaplar Osmanlı askerlerinin kendilerinin verdikleri bilgiler esas alınarak yazılmıştır, sadece Osmanlıların düşmanlarının verdikleri bilgiler esas alınarak değil. Birinci Dünya Savaşı’nı inceleyen her tarihçinin bu kitapları okuması gerekir. Ancak bu kitaplar Türkçedir. Eğer Amerika ve Avrupa’da kullanılacaklarsa İngilizceye çevrilmeleri gerekir.

Ayrıca, Amerika ve Avrupa’da öğretmenler ve öğrenciler için Türkiye konusunda daha doğru ve dürüstçe yazılmış daha fazla kitap olması gerekir. Türkiye’ye ilişkin önyargılar ancak gençlere doğrular söylenerek en sonunda kırılabilir. Bir başlangıç yaptık. İstanbul Ticaret Odası Amerikalı öğretmenler için ilk ayrıntılı Türkiye kitabını finanse etti. Daha birçok kitaba ihtiyaç var.

Ve nihayet günümüzdeki politikalara ilişkin yorumlar yapmak istiyorum. Bunu yapmamam gerektiğini düşünenler olabilir. Ben Türk değilim ve bu kesinlikle Türkleri ilgilendiren bir sorun. Ben siyasal bilimci ya da siyaset adamı da değilim. Ben tarihçiyim. Bu temelde tarihi bir konu olduğu için bu sorundan bahsediyorum. Bir tarihçi olarak da herhangi bir grup ya da ülkeye kendi tarihi hakkında yalan söylemesi emredildiğinde öfkeleniyorum. Sözümlü ettiğim siyasi sorun Avrupa’dan yükselen sestir. Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne girebilmek için “Ermeni Soykırımını” kabul etmesi gerektiğini söylüyorlar. Türk tarihine ilişkin bir yalanın doğru olarak kabul edilmesinin Avrupa Birliği’ne ya da Türkiye’ye bir yarar sağlayacağına inanabilen birilerinin çıkması beni kızdırıyor. Ben biliyorum – ve inanıyorum ki sizler de biliyorsunuz – ki böyle bir şey durumu çok daha kötüleştirir.

Bugün Ermeni milliyetçileri Avrupa parlamentolarında ve ABD Kongresi’nde şunu ilan ediyorlar: Sadece Türkiye’nin soykırımın vuku bulmuş olduğunu kabul etmesini istiyoruz, ondan sonra her şey iyi olacak. Bir süre önce görüştüğüm bir Amerikalı yetkili bana şöyle demişti: Türkler “Evet, yaptık, affedersiniz,” demeli ve sonra bu konuyu unutmaları. Ona Türklerin soykırım yapmış olduklarına inanıp inanmadığını sordum. Bunu bilmediğini ve umursamadığını söyledi. Ona Türklerin bu şekilde babaları ve büyükbabaları hakkında asla yalan söylemeyeceklerini söyledim. O da bana çok saf olduğumu söyledi. Bence saf olan kendisiydi çünkü Ermeni milliyetçilerinin bir özürle yetineceklerine inanıyordu.

Ermeni İddiaları

Yüzyılı aşkın bir süreden beri Ermeni milliyetçilerinin planı değişmemiştir. Bu, buralarda yaşayan halklar bunu istesin ya da istemesin Doğu Anadolu ve Güney Kafkasya'da bir Ermenistan yaratma planıdır. Ermeni milliyetçileri planlarını açıkça anlatmaktadırlar. Birinci adımda Türkiye Cumhuriyeti "Ermeni Soykırımı"nın gerçekleşmiş olduğunu kabul edecek ve özür dileyecek. İkincisi, Türkler tazminat ödeyecekler. Üçüncüsü, bir Ermeni devleti kurulacak. Ermeni milliyetçileri bu devletin sınırlarını kesin ve ayrıntılı bir biçimde çiziyorlar. Gördüğümüz harita Taşnak Partisi'nin ve Ermenistan Cumhuriyeti'nin programına dayanarak çizilmiştir ve Ermeni milliyetçilerinin üzerinde hak iddia ettikleri yerleri göstermektedir. Bu harita ayrıca Türkiye'den istenen toprakları ve dünyadaki Ermeni nüfusu göstermektedir. Eğer Ermenilere istedikleri verilecek olsa ve dünyadaki bütün Ermeniler Doğu Anadolu'ya gelecek olsalar yine de Doğu Anadolu'daki Ermeni nüfus bugün Doğu Anadolu'da yaşayan Türk vatandaşlarının sayısının ancak yarısı kadar olacaktır. Doğal olarak California, Massachusetts ve Fransa'da yaşayan Ermeniler arasından Doğu'ya gelmek isteyen çok sayıda insan asla çıkmayacaktır. Bu yeni "Ermenistan"ın nüfusunun en iyi ihtimalle ancak dörtte biri Ermeni olacaktır. Böyle bir devlet uzun süre varlığını sürdürebilir mi? Evet, sürdürebilir, ama bu ancak Türkler sınır dışı edilirse mümkün olabilir. Ermeni milliyetçilerinin 1915'teki politikası buydu. Gelecekteki politikaları da bu olacaktır.

Ermenilerin iddialarını çok iyi anlamamız lazım. Bu iddialar tarihi temel almıyor çünkü 900 yıldan beri Doğu Anadolu'da hüküm süren Ermeniler değil. Bu iddialar kültür esasına dayalı da değil çünkü Ruslar gelip de barışı tümüyle yok etmeden önce Ermenilerle Türkler aynı kültürü paylaşıyorlardı. Ermeniler Osmanlı sistemine kaynaşmışlardı ve çoğunluğu Türkçe konuşuyordu. Türklerle aynı yemekleri yiyor, aynı müziği paylaşıyor ve benzer evlerde oturuyorlardı. Ermeni iddiaları kesinlikle demokrasi inancına da dayanmıyor çünkü Ermeniler yüzyıllardan beri Doğu Anadolu'da çoğunlukta değil ve bugün oraya gitmeler yine ancak küçük bir azınlık oluşturabilecekler. Onların iddiaları milliyetçi ideolojiye dayanıyor. Bu ideoloji ise hiç değişmiyor. 2005'te ne ise 1895'te ve 1915'te de oydu. Tarihi ve orada yaşamakta olan insanların haklarını bir kenara bırakarak Türkiye'nin doğu bölgesinde bir "Ermenistan" olması gerektiğine inanıyorlar.

Tarih şunu öğretiyor: Türkler gerçeği unutup "Ermeni Soykırımı"nın gerçekleştiğini söylerlerse Ermeni milliyetçileri iddialarından vazgeçmeyecekler. Türkler işlemedikleri bir suç için özür dilediler diye Erzurum ve Van üzerinde hak iddia etmekten vazgeçmeyecekler. Hayır. Çabalarını daha da artıracaklar. "Türkler soykırım yaptıklarını kabul ettiler. Şimdi suçlarının bedelini ödemeleri lazım" diyecekler. Şimdi Türkiye'yi

eleştirerek Türkiye'nin soykırımı kabul etmesi gerekir diyenler o zaman da Türklerin tazminat ödemesi gerektiğini söyleyecekler. Ondan sonra da Türklerin Erzurum, Van, Elazığ, Sivas, Bitlis ve Trabzon'u Ermenilere vermesi gerektiğini söyleyecekler.

Türklerin bu baskıya boyun eğmeyeceklerini biliyorum. Türkler bunu yapmayacaklar çünkü bunun yanlış olacağını biliyorlar. Giriş ücreti olarak sizden yalan söylemenizi isteyen bir örgüte üye olmak nasıl doğru olabilir? Hangi dürüst insan kendisine "Ancak babanın katil olduğu yalanını söylersen bize katılabilirsin" diyen bir örgüte girer?

Avrupa Birliği'nin Ermeni milliyetçilerinin isteklerini reddedeceğini umuyor ve buna güveniyorum. Ümit ederim ki, Ermeni milliyetçilerinin Avrupa'nın iyiliğini düşünmediklerini anlayacaklar. Zaten Avrupa Birliği'nin istekleri ne olursa olsun Türk'lerin onuruna inanıyorum. Türkleri tanıdığım kadarıyla gerçekte olmadığı halde Ermeni Soykırımı'nın vuku bulmuş olduğunu asla söylemeyeceklerdir. Biliyorum ki Türkler işlemedikleri bir suçtu itiraf etmeleri yolundaki taleplere direnecekler – dürüstlüğüne bedeli ne olursa olsun. Türklerin dürüstlüğüne inanıyorum. Türklerin tarih konusunda yalan söylemeyeceklerini biliyorum. Biliyorum ki Türkler asla babalarının katil olduğunu söylemeyecekler. Türklere güveniyorum.

II
ERMENİ SORUNUNUN
ULUSLARARASI İLİŞKİLER BOYUTU

GÜNÜMÜZDE ERMENİ SORUNU

Ömer Engin LÜTEM*

Ermeni sorunu, Ermeni terörünün sona ermesini izleyen dönemde siyasallaşmaya, diğer bir deyimle uluslararası bir sorun haline dönüşmeye başlamıştır. Ancak o dönemde ortada ne uluslararası hukuk ne de uluslararası ilişkiler bakımından bir Ermeni sorunu mevcut değildir.

Uluslararası hukuk yönünden bir sorun bulunmamasının ana nedeni Türkiye'nin sınırlarının, Ermenistan da dâhil, tüm sınırdaş ülkeler tarafından Kars Antlaşması'yla saptanmış olmasıdır. İkinci neden, sürgüne (tehcire) gönderilen Ermenilerin ve onların mirasçılarının, başta malları olmak üzere tehirden doğabilecek tüm taleplerinin Lozan Antlaşması'yla bir çözüme bağlanmış bulunması ve ayrıca bu konulardaki taleplerin zaman aşımına uğramış olmasıdır. Kars ve Lozan Antlaşmaları günümüzde de geçerli olduklarından uluslararası hukuk bakımından bir Ermeni sorunu mevcut değildir.

Halen, Ermenistan dâhil, Türkiye'nin Ermenistan'a toprak vermesi veya tehcire uğrayanların mallarının iadesi veya onlara tazminat ödenmesi gibi hususlar hiçbir devlet tarafından ortaya atılmadığından uluslararası ilişkiler bakımından toprak ve tazminat konularında ortada bir Ermeni sorunu olduğunu söylemek mümkün değildir.

Halen Ermeni sorunu "soykırım"ın tanınması noktasında odaklanmaktadır. Avrupa Parlamentosu'nun 1987 yılında aldığı bir kararla Ermeni "soykırımı"ni tanımış olması ve Türkiye'nin de tanınmasını istemesi, "tanıma" konusunu uluslararası bir sorun haline getirmiştir. Bu tarihten sonra 17 ülke parlamentosu da Ermeni soykırım iddialarını tanımıştır.

* Emekli Büyükelçi.

1. Avrupa Parlamentosu Kararları

Avrupa Parlamentosu Ermeni soykırımı iddialarını ilk kez 1987 yılında ele almıştır. Bunda Türkiye'nin tam üyelik için 14 Nisan 1987 tarihinde Avrupa Birliği'ne başvurması ve Ermeni terörünün de kısa süre önce sona ermiş bulunması etken olmuştur. Ekte İngilizce metni sunulan Avrupa Parlamentosu'nun 18 Haziran 1987 tarihli kararının (bkz. Ekler, Belge 8) özellikle önem arz eden hususları şunlardır:

- a. 1915-1917 sevk ve iskânı bir soykırım olarak kabul edilmiştir.
- b. Türkiye'nin Ermeni soykırımını tanımamayı sürdürmesinin tam üyeliği için bir engel oluşturacağı belirtilmiştir.
- c. Türkiye'nin söz konusu olaylardan sorumlu tutulamayacağı ifade edilmiştir.
- d. Türkiye'nin soykırımı tanımamasının siyasi, hukuki ve maddi talepler doğurmayacağı vurgulanmıştır.
- e. Ermeni terörizmi kınanmıştır.

Görüldüğü üzere yukarıda a ve b maddeleri Ermenilerin istediği buna karşın Türkiye'nin reddettiği; c, d ve e maddeleri ise Türkiye'nin kabul edebileceği ancak Ermenilerin istemediği hususları içermektedir. Böylelikle kararın iki tarafın arasında bir tür denge kurmayı amaçladığı görülmektedir.

O yıllarda Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne adaylığı konusunda ilerleme olmayınca yukarıda değindiğimiz karar da önemini kaybetmiş ve Ermeni propagandası tarafından zaman zaman kullanılma ötesinde bir işlevi olmamıştır.

Türkiye'nin adaylığının 1999 Helsinki Zirvesi ile beraber tekrar gündeme gelmesi Avrupa Parlamentosu içindeki bazı çevrelere Ermeni soykırımı konusunu tekrar ortaya atma fırsatını vermiş ve bu konu, genellikle, Türkiye hakkındaki Avrupa Komisyonu tarafından hazırlanan raporların Parlamento'da incelenmesi sırasında ele alınmıştır.

2000 yılı İlerleme Raporu'nun Avrupa Parlamentosu'nda incelenmesi sonucunda kabul edilen ve birçok konuya değinen kararda Ermeni "soykırımı"nın açıkça tanınması Türk Hükümeti'nden ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'nden istenmiş, Ermenistan ile Türkiye arasında normal diplomatik ve ticari ilişkilerin kurulması ve ambargonun kaldırılması için

Ermenistan ile bir diyalog başlatması da ayrıca Türk Hükümeti'nden talep edilmiştir.

2001 yılı İlerleme Raporu hakkındaki Avrupa Birliği kararında ise “soykırım” konusundan bahis yoktur. Buna karşın Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki diyalogun tekrar tesisi için Türkiye'nin aktif bir rol üstlenmesi ve Ermenistan'a uygulanan ambargonun kaldırılması istenmektedir.

Buna karşın “soykırım” konusu 2002 yılında Avrupa Parlamentosu'nun Güney Kafkasya ülkeleri ile ilişkileri inceleyen bir başka raporunda ortaya çıkmıştır. Bu rapor yukarıda değindiğimiz 1987 tarihli karara “1915 Ermeni soykırımını tanıyan 18 Haziran 1987 tarihli karar” olarak atıf yapmıştır. Diğer taraftan Ermenistan'a uygulanan ambargonun kaldırılması da Türkiye'den istenmiştir. Rapor Türkiye'de tepki ile karşılanmış ve TBMM'de grubu bulunan partiler, bu kararın kabul edildiği gün olan 28 Şubat 2002 tarihinde bir bildiri yayınlarak, Avrupa Parlamentosu'nun tarihi gerçeği bilinçli bir şekilde inkâr ettiğini açıklamışlardır.

2002 yılı İlerleme Raporu hakkındaki Avrupa Parlamentosu kararında ise¹ “Kıbrıs sorununun çözümü ve Ermenistan ile ilişkilerin normalleştirilmesi de elbette Kopenhag kriterlerinin yerine getirilmesini öngördüğü hususlar arasındadır” ibaresini koymak suretiyle, mantık dışı bir şekilde, “soykırım” konusunu Kopenhag kriterleriyle irtibatlandırmaya çalışmıştır.

Bu raporda ayrıca, 1987 yılı kararına atıf yapılmış, Ermeni dilinin kullanımı, Ermeni ve Süryani kültürel eserlerine saygı gösterilmesi ve bunların değerlendirilmesi, Türk okullarında sözde Ermeni soykırımı hakkındaki eğitimin kaldırılması gibi hususlar vardır. Diğer yandan Türkiye'den Ermenistan ile iyi komşuluk ilişkileri geliştirmesi istenmekte ve bunun ilk adımı olarak da sınırların açılması ve diplomatik ilişkilerin kurulması talep edilmektedir.

Avrupa Parlamentosu'nun Türkiye ile ilgili 2003 yılı İlerleme Raporu hakkında kabul ettiği kararda “soykırım”a doğrudan atıf yoktur. Parlamento'daki Ermeni taraftarlarının ısrarı üzerine, 17 Haziran 1987 tarihli karara atıfta bulunulmakla yetinmiş buna karşın kararda Türkiye'den

1 Raportörüne izafeten “Oostlander Raporu” denen bu rapor ve ekindeki karar 5 Haziran 2003 tarihinde 216'ya karşı 75 olumsuz ve 38 çekimser oyla kabul edilmiştir. Türkiye hakkında pek çok hususa değinen bu raporda, Ermeni konusunda, yukarıda belirtilenler dışında, Ermeni dilinin kullanımı, Ermeni ve Süryani kültürel eserlerine saygı gösterilmesi ve bunların değerlendirilmesi, Türk okullarında sözde Ermeni soykırımı hakkındaki eğitimin kaldırılması gibi hususlar vardır. Ayrıca iki ülke bilim adamlarından ve sivil toplum temsilcilerinden geçmişin trajik deneyimlerinin üstesinden gelinmesi için diyaloga devam etmeleri istenmektedir.

Ermenistan ile olan sınırını açması ve Ermenistan ile iyi ilişkileri teşvik etmesi ve “tarihi barışma” ya engel olabilecek hareketlerden kaçınması istenmiştir.

Avrupa Birliği Komisyonu'na gelince, Komisyon ilk kez 6 Ekim 2004 tarihli İlerleme Raporu'nda Türkiye'nin Ermenistan ile olan ilişkilerine ve dolaylı olarak da, soykırım iddialarına değinmiştir. Raporda Türkiye'nin Birliğe katılmasının etkileri bölümünde Türkiye'nin katılmasının Birliğin sınırlarını Ermenistan, Gürcistan ve Azerbaycan'a kadar uzatacağı, Avrupa Birliği'nin Türkiye aracılığıyla Güney Kafkasya'da istikrarı sağlayıcı bir etki yapabileceği, ancak bunun için Türkiye'nin komşularıyla olan sorunlarını Birliğe katılmadan çözmesi gerektiği bildirilmiştir. Raporda bu bağlamda, özellikle, diplomatik ilişkilerin kurulması ve kara sınırının açılmasıyla Türkiye'nin Ermenistan ile olan ilişkilerinin geliştirilmesi gerektiğine işaret olunmuştur. Rapor, trajik olayların, özellikle de bu bölgede 1915-1916 yıllarında yaşanan insani ızdırapların yorumlanmasının önemli bir konu olduğunu, Türkiye'nin Birliğe katılması beklentisinin Ermenistan ile olan ikili ilişkilerin iyileştirilmesi ve söz konusu olaylar hakkında da bir uzlaşma yapılmasını da içermesi gerektiğini vurgulamıştır.

Görüldüğü gibi rapor 1915-1916 tehciri için Ermeniler tarafından kullanılan “soykırım” deyimini yerine “trajik olaylar” demeyi tercih etmiş ve bu nedenle de Diaspora tarafından eleştirilmiştir.² Diğer yandan bu konu ilk defa bir Komisyon belgesinde yer almıştır. Komisyon bu “trajik olaylar” için Türkiye'nin bir uzlaşmaya girmesini istemektedir. Uzlaşmanın kiminle ve ne zaman yapılacağı hakkında bir açıklık yoktur. Ancak, Ermeni Diasporası uluslararası bir kimlik taşımadığına göre uzlaşmanın Ermenistan ile yapılması gerektiği açıktır. Diğer yandan uzlaşmanın Türkiye'nin tam üyeliğinden önce gerçekleşmesinin beklendiği de anlaşılmaktadır.

Komisyon ayrıca Türkiye'nin Karabağ sorunu sebebiyle Ermenistan ve Azerbaycan arasındaki gerginliğin hafifletilmesine katkıda bulunmasının önemine de işaret etmiştir. Burada dikkati çeken husus Türkiye'den Karabağ sorununun çözümü için değil, bu sorunun yarattığı gerginliğin hafifletilmesi için katkı beklenmesidir. Diğer bir deyişle, Türkiye'nin Azerbaycan'ı desteklemesinin mevcut gerginliği arttırabileceği dolaylı bir şekilde ifade olunmaktadır.

Komisyonun İlerleme Raporlarında ise Türkiye-Ermenistan ilişkileri,

2 La Fédération Euro-Arménienne, 7 Ekim 2005. Bu federasyon tarafından yayınlanan bildiri de Avrupa Komisyonu'nun, doğru olmayan ifadeler kullanılmak suretiyle, “soykırım” deyimini sansür ettiği ve böylece Türkiye'nin inkârcılığının sürdürülmesini sağladığı belirtilmektedir.

sınırın açılması gereği, Türkiye'deki Ermeni azınlığı gibi konulara değinilmekle beraber 1915 olayları için “soykırım” sözcüğü kullanılacaktır.

Komisyon raporunun en önemli bölümü Komisyon'un AB ülkeleri Hükümet ve Devlet Başkanlarına (Zirve Toplantısına) Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne katılımındaki ilerlemeler hakkında yapmış olduğu tavsiyelerdir. Söz konusu tavsiyelerde Ermeniler veya Ermenistan konuları yer almamıştır. Buna uygun olarak da 17 Aralık Zirve Toplantısı Sonuç Bildirgesi'nde bu konulara değinilmemiştir. Böylelikle Türkiye ile müzakerelere başlanması için, Ermenilerin ön şart olmasını ısrarla istediği “soykırımın” tanınması ve sınırların açılması hususları gerçekleşmemiştir. İzleyen yıllarda da zirve toplantılarında Ermeni Sorunu veya Ermenistan'la ilgili konular yer almayacaktır.

Avrupa Parlamentosu Avrupa Komisyonu'nun yukarıda değindiğimiz İlerleme Raporunu ve tavsiyelerini inceledikten sonra bu konuda 15 Aralık 2004 tarihinde bir tavsiye kararı kabul etmiştir. Bu kararda, Türkiye ile Ermenistan arasındaki sınırın hala açılmamış olmasının Ermenistan ile iyi ilişkiler kurulması için Türk yöneticileri tarafından kaçırılmış bir fırsat olduğu belirtilmekte ve Türk makamlarının 18 Temmuz 1987 tarihli Avrupa Parlamentosu kararında yer alan Ermeni sorunu hakkındaki diğer hususları da yerine getirmemiş olduğu vurgulanmaktadır. 1987 yılı kararında, özet olarak, Avrupa Parlamentosu'nun sözde Ermeni soykırımını tanıması, Türkiye'den de tanımmasını istemesi ve tanımadığı takdirde de bunun Avrupa Birliği'ne üyelik yolunda aşılabilir bir engel oluşturacağına ifade edildiğini yukarıda bildirmiştik.

Avrupa Parlamentosu bu kararında, ayrıca, Ermenilere karşı uygulanmış olan “soykırımı” tanımak suretiyle Ermeni halkı ile barışma sürecini desteklemesini Türkiye'den istemiştir. Bundan başka kararda, “soykırım” tarihi gerçeğini resmen tanımmasını ve Ermenistan ile sınırlarını en kısa zamanda açmasını Türkiye'den talep etmeleri Avrupa Komisyonu ve Avrupa Konseyi'nden (Devlet ve Hükümet başkanlarından) talep edilmiştir.

Kararda, Ani'deki Ermeni kiliselerinin ziyarete açılmasının, Türk tarihçi Halil Berktaş'ın soykırım hakkındaki dikkate değer çalışmasının ve Ermenistan Cumhuriyeti'yle devlet düzeyindeki ilişkilerin yeniden tesisinin ileriye doğru yaşamsal adımlar olduğu ve bu sürecin Türkiye ve Ermenistan arasındaki sınırların açılması suretiyle mantıklı sonucuna ulaşması gerektiği ifade olunmaktadır. Bu arada Halil Berktaş'ın soykırım konusunda kitabı veya uzun makalesi bulunmadığını, fikirlerini daha ziyade verdiği mülakatlarda ifade ettiğini, bu nedenle de Halil Berktaş'ın olmayan çalışmalarının neden yaşamsal bir adım olarak görüldüğünün

anlaşamadığını belirtelim. Diğer yandan Ermenistan ile devlet düzeyinde yeniden ilişki kurulması hakkındaki ifadeler de anlaşılammaktadır. Zira Türkiye Ermenistan Devleti'ni 1991 yılında tanımış olup, iki taraf, birbirlerinin ülkesinde diplomatik temsilci bulundurmamakla beraber, gerektiğinde her düzeyde resmi temas yapılmakta ve iki ülke arasında "yeniden" kurulmuş herhangi bir ilişki bulunmamaktadır.

Avrupa Parlamentosu'nun sözünü ettiğimiz kararında ayrıca, Türkiye ve Ermenistan'ın, geçmişin trajik deneyimlerinin açıklıkla üstesinden gelinmesi amacıyla, mümkünse, bağımsız uzmanlardan kurulu bir komitenin yardımıyla, barışma sürecini devam ettirmelerine inanıldığı belirtilmekte ve Türkiye'den mümkün olan en kısa zamanda Ermenistan ile olan sınırlarını açması talep olunmaktadır.

Görüldüğü gibi Avrupa Parlamentosu'nun bu kararı Avrupa Komisyonu raporlarından çok daha ileri bir şekilde Ermeni görüşlerini yansıtmaktadır. Bu arada Türkiye'nin sözde Ermeni soykırımını tanıması ve Ermenistan ile olan sınırlarını açması için ısrar edilmesi dikkat çekmektedir.

Kararın Ermenilerin hoşuna gitmeyecek tek yönü "geçmişin trajik deneyimlerinin, diğer bir deyimle soykırım iddialarının, bağımsız, iki taraflı bir uzmanlar komitesi tarafından incelenmesidir. Ermeniler "soykırımın" yeter derecede kanıtlandığı iddiasında oldukları için böyle bir incelemeye taraftar değildir. Başbakan Erdoğan'ın 13 Nisan 2005 tarihinde Başkan Koçaryan'a bir mektup göndererek iki ülkenin tarihçi ve diğer uzmanlarından oluşan bir grubun 1915 dönemine ait gelişme ve olayları tüm arşivlerde araştırarak, bulgularını uluslararası kamuoyuna açıklamaları hakkındaki önerisi Avrupa Parlamentosu kararındaki bağımsız uzmanlar komitesi kurulması fikrine uymaktadır.

Türkiye'nin üyelik müzakerelerine birkaç gün kala, 28 Eylül 2005 tarihinde, Avrupa Parlamentosu, başta Güney Kıbrıs'ın tanınması olmak üzere, Avrupa Birliği ülkelerinin Türkiye'den olan taleplerini ve şikâyetlerini dile getiren bir karar kabul etmiştir. Bu kararda Ermeni soykırım iddiaları da yer almıştır.

Kararın giriş bölümünün J maddesinde "Türk makamlarının, Avrupa Parlamentosu'nun 18 Haziran 1987 tarihli kararında belirtilen Ermeni sorunları hakkındaki talepleri henüz yerine getirmedeği" kayıtlıdır. Kararın işlem bölümünün 5. maddesinde ise Türkiye Ermeni "soykırımını" tanımaya davet edilmekte ve bu tanımının Avrupa Birliği'ne katılması için bir ön şart olduğu belirtilmektedir.

2005 yılının İlerleme Raporu'na gelince bu rapor hakkındaki Avrupa Parlamentosu kararının 2006 yılının ilkbahar aylarında alınması

gerekirken, Türkiye'nin Birliğe katılmasının çok tartışmalı olması nedeniyle ertelenerek, ancak 27 Eylül 2006 tarihinde oylanabilmiştir.

Raporun giriş kısmında "Avrupa Parlamentosu'nun ve bazı üye devletlerin birçok çağrısına rağmen Türkiye'nin Ermenilere karşı işlenmiş soykırımı halen tanımadığına" değinilmektedir. Buna karşın bu tanınmanın Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne katılmanın ön koşulu olması hakkındaki bir öneri, uzun tartışmalardan sonra, reddedilmiştir. Böylelikle bir yıllık bir dönem içinde Avrupa Parlamentosu bir kez tanımayı ön koşul olarak görürken (28 Eylül 2005 tarihli karar) sonra bu koşul kaldırılmıştır.

"Soykırım" konusuna raporun 56. maddesinde de değinilmekte ve "Ermeni soykırımının tanınması resmen Kopenhag kriterlerinden birisi olmasa da üyelik yolundaki bir ülke için geçmişi ile uzlaşmak ve onu tanımak vazgeçilmezdir" denmektedir. Türkiye'nin Ermeni "soykırımını" tanınması hususunun Kopenhag kriterleri arasında yer almamış olması bu tanımayı Türkiye'ye için bir ön şart haline getirmek isteyenlerin önündeki en büyük engeldir. Bu engeli aşabilmek için yeni bir formül geliştirmeye çalışılmakta ve geçmişi ile uzlaşmanın ve onu tanınmanın vazgeçilmez olduğu gibi, hukuki alanda bir anlamı olmayan ancak demagojik çağrışımlar yapan bir fikir ortaya atılmaktadır. Türkiye bu görüşü dikkate almak zorunda değildir.

Kararın aynı maddesinde "geçmişin trajik deneyimlerin üstesinden gelebilmek için, Birleşmiş Milletler'in himayesi altında olacak bir uzmanlar komitesi kurulması hakkında Türkiye'nin önerisinin ve Ermenistan'ın bu konudaki tutumunun not edildiği" ifadeleri yer almaktadır. Kastedilen, yukarıda değindiğimiz, Başbakan Erdoğan'ın 13 Nisan 2005 tarihinde Başkan Koçaryan'a gönderdiği mektuptur. Böylelikle Avrupa Parlamentosu, dolaylı bir şekilde de olsa, bir Türk önerisi olan uzmanlar komitesini ikinci kez desteklemiştir.

Kararda Türkiye ve Ermenistan'ın kabul edebilecekleri önerilerin hazırlanması için uzlaşma süreçlerine devam etmeleri istenmektedir. Bu da şüphesiz olumlu bir yaklaşımdır. Ne var ki, Ermenistan'ın tutumu nedeniyle ortada bir uzlaşma süreci bulunmamaktadır.

Karar, Türkiye'nin Ermenistan ile olan acılarıyla dolu tarihinin ele alınmasının başlangıcı olarak, Türkiye'de son zamanlarda başlayan tartışmalardan memnuniyet duyulduğunu belirtmektedir. Bununla, Ermeni görüşlerini benimseyen bazı üniversite öğretim üyeleri ile yazarların 2005 yılı Eylül ayında Bilgi Üniversitesi'nde yaptıkları konferans kastedilmektedir. Bu konferans Avrupa Birliği çevrelerinde Türkiye'de Ermeni sorununun özgürce tartışılmasının başlangıcı olarak görülmüştür. Bazı Türk katılımcılar ise konferansın Türkiye'de Ermeni sorununun tabu

olmaktan çıkardığını iddia etmişlerdir. Olaylar bu görüşü doğrulamamaktadır. Türkiye’de bu konudaki tartışma, diğer bir deyimle 1915 tehcirinin aslında bir soykırım olduğu iddiası 1992’de başlamıştır.³

Kararın “soykırım” konusunda değindiği bir diğer husus Türk makamlarının araştırmacıların, bu konuyla ilgili çalışmalarını kolaylaştırmaları, tarihi arşivlere ulaşabilmelerini sağlamaları ve ilgili tüm belgeleri onlara vermeleridir. Kararın bu bölümü, Ermeni propagandasıyla uyum halinde, Türkiye’de Ermeni sorunu konusunda yapılacak araştırmalara güçlük çıkarıyor kanısını vermektedir. Oysa, özellikle Osmanlı Arşivleri’nin bu konudaki tasnifinin bitmesinden sonra, araştırmacılar istedikleri belgeyi görebilmekte ve fotokopi alabilmektedirler. Osmanlı Arşivleri’nin incelenmesinde bir engel olmayıp sorun bunları inceleyecek bilgiye sahip Ermeni veya diğer bilim adamlarının sayısının az olmasından ve ayrıca soykırım olmadığını gösteren birçok belge içerdiği için bazı araştırmacıların Osmanlı arşivlerinden yararlanmak istememesinden kaynaklanmaktadır. Nitekim Türk arşivlerinde çalışmış olan Ermeni sayısı çok azdır.

Kararda hiç değinilmeyen bir husus Ermeni arşivlerinin durumudur. Ermenistan’daki arşivler ilke olarak açık olmakla beraber, fazla dikkatli araştırmacıların caydırıldığını ve bu caydırmanın hapse atılmaya kadar gidebildiğini 2005 yılında Türk araştırmacı Yektan Türkyılmaz’ın başına gelenler göstermiştir.⁴ Bu arada Boston’daki Taşnak arşivlerini incelemenin izne bağlı olduğunu ve şimdiye kadar hiçbir Türke izin verilmemiş olduğunu da belirtelim.

Raporda Türkiye’nin Ermenistan’a haklı gösterilemeyecek bir abluka uygulamaya devam ile bu abluhanın bölgede istikrarı tehdit ettiği, iyi komşuluğa dayalı bölge kalkınmasını güçleştirdiği belirtilmektedir. Rapor, herhangi bir önkoşul olmadan, Ermenistan ile diplomatik ve iyi komşuluk ilişkileri kurmasını ve erken bir tarihte ekonomik ablukayı kaldırarak kara sınırını açmasını Türkiye’den istemektedir.

Raporun bu kısmındaki fikirler ve kullanılan bazı deyimler Ermeni yetkililerin Türkiye hakkındaki konuşmalarını anımsatmaktadır. Sanki Erivan’da hazırlanan bir metin, üzerinde hiç düşünülmeden rapora konmuş gibidir. Zaten raporun esas eksikliği tek taraflı olması, Türkiye’nin görüşlerini hemen hiç yansıtmamasıdır. Bu çerçevede neden Türkiye’nin Ermenistan’la halen diplomatik ilişki kurmadığına ve neden kara sınırının kapalı tutulduğuna hiç değinilmemektedir. Türkiye’nin diplomatik ilişki

3 Bu konudaki ilk kitap Taner Akçam’ın 1992’de yayımlanan *Türk Ulusal Kimliği ve Ermeni Soykırımı*’dır.

4 Ömer Engin Lütem, “Facts and Comments”, *Review of Armenian Studies*, Number 9, 2003, ss. 20-22.

kurmamasının esas nedeni Ermenistan'ın Türkiye'nin toprak bütünlüğünü tanımamasıdır. Sınırın kapalı olması ise Ermenistan'ın Karabağ'dan başka bu bölgeyi çevreleyen yedi Azerbaycan ilini de işgal etmesinin sonucudur. Avrupa Parlamentosu olayların nedenlerine değil sonucuna işaret etmek suretiyle Ermeni görüşlerini desteklemektedir.

Raporun, Türkiye-AB ilişkilerini ve Türkiye'nin AB'ye katılım ve uyum sürecini incelemesi gerekirken, bunlarla ilgisi olmayan bazı konulara değindiği görülmektedir. Bunlardan birincisi Yargıtay'ın Ermeni gazeteci Hrant Dink'i Türk Ceza Kanunu'nun 301. maddesine göre mahkûm etmesinden üzüntü duyulduğudur. Raporda Türkiye'de ifade özgürlüğünün tatmin edici olmaktan uzak olduğunun altı çizilmekte ancak bu konuda açılmış davalarda alınan beraat kararları da olumlu gelişmeler olarak değerlendirilmektedir.

Türkiye'deki ifade özgürlüğü konumuzun dışındadır. Ancak Türkiye'nin bu alanda birçok AB üyesi ülkeden, özellikle yeni üyelere, daha aşağı bir durumu olmadığı bilinmektedir. Gözlemimiz ifade özgürlüğü alanında raporda isimleri sayılan kişilerin hemen tamamının Ermeni tezlerini destekleyen kişiler olmasıdır. Bu da Ermeni Diasporası'nın AB çevrelerindeki nüfuzunun bir diğer göstergesidir.

Raporda "aşırı sağ örgütler tarafından yöneltilen yabancı düşmanı ve ırkçı" diye tanımlanan Talat Paşa Komitesi'nin şiddetle kınandığına dair bir bölüm vardır. Bu komitenin, "Avrupa ilkelerini vahim bir şekilde ihlal ederek" Lyon ve Berlin'de Ermeni soykırımını inkâr eden gösteriler yaptığı belirtilmekte ve Türkiye'nin bu komiteyi kapatarak faaliyetlerine son verilmesi istenmektedir. 2006 yılı içinde Lyon'da ve Berlin'de Avrupa'daki Türkler tarafından düzenlenen gösteriler yerel makamlardan alınan izinle yapılmıştır. O itibarla tamamen yasaldir. Bu gösterilerde Ermeni soykırım iddiaları kınanmıştır. Bu gösterilerin ağır bir dille, yabancı düşmanlığı ve ırkçı gibi sıfatlar kullanılarak eleştirilmesi, ifade özgürlüğünün sınırlandırılmak istenmesi anlamına gelmekte, ayrıca çekincesiz bir şekilde Ermeni görüşlerinin desteklendiğini de göstermektedir. Diğer yandan bir örgütü mahkeme kararı olmadan kapatmasını Türkiye Hükümeti'nden istemenin de, bir parlamentonun yapmaması gereken, hukuk dışı bir davranış olduğunda şüphe yoktur.

Avrupa Parlamentosu'nun söz konusu raporu sadece Ermeni sorunu ve Türkiye-Ermenistan ilişkileri için değil diğer konularda da Türkiye'ye karşı ağır eleştiriler getirmektedir. Adeta Parlamento'nun tüm üyelerinden Türkiye'yi eleştirmelerinin istendiği ve bunlar alındıktan sonra da, ayrıca bir incelemeye tabi tutulmadan, üst üste konup rapor haline getirildiği gibi bir kanı edinilmektedir. Ancak, diğer yandan da, çok sayıda eleştirinin Türkiye'nin AB üyeliği yolunda şevkini kıracağı endişesi içinde bunlardan

en önemlisi gibi görülen, sözde Ermeni soykırımını tanımanın AB üyeliği için önkoşul haline getirilmesi, uzun çekişmelerden sonra rapora alınmamıştır.

Türkiye ile katılım müzakerelerine başlanmasına karşın Kıbrıs sorunu gibi müzakereleri olumsuz etkileyen bir konu ve ayrıca Fransa'nın önderlik ettiği bir grup ülkenin Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne tam üye olmasına karşı çıkması ve Türkiye'ye imtiyazlı ortaklık verilmesi lehinde tutum alması Türkiye'de hükümeti olduğu kadar kamuoyunu da olumsuz etkilemiş ve Avrupa Birliği'ne üye olunmasını destekleyenlerin oranı %70'lerden %40'lara gerilemiştir. Avrupa Birliği ülkelerinde, tam üyelik şeklinde olsun veya olmasın, Türkiye'nin sıkı bir şekilde birliğe bağlanması gerektiği hususunda bir anlayış bulunduğundan, Türk hükümeti ve kamuoyunda birliğe karşı ilginin azalması endişe yaratmış ve temel tutumlarda bir değişiklik olmamakla beraber, Türkiye'ye yönetilen eleştirilerde bir azalma görülmüştür. Bu durumun Ermeni sorununa etkisi Avrupa Parlamentosu kararlarında "Ermeni soykırımı" sözcüğüne artık yer verilmemesi şeklinde görülmüştür.

Nitekim, 2006 yılı İlerleme Raporu hakkındaki 24 Ekim 2007 tarihli Avrupa Parlamentosu kararda "soykırım" konusuna değinilmemiştir. Ancak Hrant Dink katledilmesinin kınandığı belirtilmiş ayrıca (Ermenistan kastedilerek) Türkiye'nin her türlü abluka ve sınırların kapanmasından kaçınması gerektiği bildirilmiş ve Türkiye ile Ermenistan'dan uzlaşma konusunda bir süreç başlatmaları istenmiştir.

Avrupa Birliği'nin Güney Kafkasya politikası hakkında Avrupa Parlamentosu tarafından 17 Ocak 2008'de kabul edilen bir başka kararda da soykırım iddiaları yer almamıştır. Kararda "geçmiş olayların açıkça ve dürüstçe tartışılması için Türkiye'nin ciddi ve yoğun çaba göstermesine" dair ifadeler bu konuya dolaylı bir atıf olarak görülmüştür. Diğer yandan kararda Türkiye ve Ermenistan'dan, bu gün ve geçmiş için, bir uzlaşma süreci başlatmaları, Avrupa Komisyonu'nun bu sürece yardımcı olması, ayrıca Avrupa Komisyonu ve Konseyi'nin, Türkiye'nin Ermenistan ile olan sınırının açılması konusunu bu iki ülkenin makamlarıyla ele alması istenmektedir.

2007 yılı İlerleme Raporu'nda da soykırım iddialarına yer verilmemiştir. 20 Mayıs 2008 tarihinde 62 olumsuz, 61 çekimsere karşılık 467 oyla kabul edilen bu raporda Ermenistan'la olan sınırını açması için Türkiye'ye çağrıda bulunulmuş, Türkiye ile Ermenistan'dan günümüz ve geçmiş için uzlaşma konusunda bir süreç başlatmaları tekrar istenmiş ve bu amaçla geçmiş olayların açık ve samimi bir tartışmasının yapılması ve Avrupa Komisyonun'dan da bu uzlaşma sürecine yardımcı olması talep edilmiştir.

Avrupa Parlamentosu'nun birbiriyle çelişen kararlar almasını anlayabilmek için Avrupa Parlamentosu'nu tek iradeye sahip bir organ olarak görmemek gereklidir. Milli parlamentolar gibi, bu parlamentoda da çeşitli siyasi eğilimler bulunmakta ve alınan kararlar bu eğilimlerin çatışması sonunda varılan ortak noktaları yansıtmakta, diğer bir deyimle genellikle çeşitli gruplar arasında yapılan pazarlıkların sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. O nedenle de bazen tutarsız, bazen anlamsız bazen de uygulama yeteneğinden yoksundur. Bu kararların tavsiye niteliğinde olması saydığımız sakıncaları hafifletmektedir. Ancak Avrupa Parlamentosu'nun üye ülkelerin kamuoylarını temsil ettiği ve bu kamuoyları üzerinde de etkili olduğu dikkate alındığında, hakkında devamlı olumsuz kararlar alınmasının Türkiye'nin esasen parlak olmayan imajını daha da zedelediği ve bunun da tam üyelik yolunda ek bir engel olabileceği hatırdta tutulmalıdır.

Avrupa Parlamentosu'nun Ermeni soykırımı iddialarını kabul eden tutumuna karşılık Kopenhag kriterlerinde, Türkiye'nin adaylığı ile ilgili diğer belgelerde ve Müzakere Çerçeve Belgesi'nde Türkiye'nin soykırım iddialarını tanınması gerektiği kayıtlı değildir. Buna göre Avrupa Birliği (AB), bir teşkilat olarak, müzakerelerde Türkiye'nin soykırım iddialarını tanınmasını istemeyecektir. Ancak, müzakereler üye ülkelerle de yapıldığından, üye ülkeler "kişisel" olarak istedikleri konuları masaya getirebileceklerdir. Nitekim Fransa, Hollanda ve Avusturya daha şimdiden Ermeni "soykırımını" müzakerelerde ele alacaklarını söylemişlerdir. Müzakerelerde, Türkiye'nin bu konuyu görüşmek istememesi veya soykırımı iddialarını tanımayacağını belirtmesi halinde bu ülkelerin Türkiye'nin AB üyeliğini "veto" etmek dışında yapabilecekleri yoktur. Bu da Avrupa Birliği ülkelerinin birlikte hareket etme geleneğine ters düşecektir. Normal koşullarda sadece "soykırım" konusu için Türkiye'nin AB'ye katılım sürecinin durdurulabileceğini düşünmek zordur.

Avrupa Parlamentosu'na gelince, ileride, en az on yıl sonra, Türkiye müzakereleri başarı ile tamamlayabildiği ve bir katılım antlaşması hazırlanabildiği takdirde, Avrupa Parlamentosu'nun bu antlaşmanın tasdiki sırasında 1987 yılı kararı ile o tarihten sonra aynı konuda aldığı diğer kararları dikkate alması ve Türkiye sözde Ermeni soykırımını tanımadığı sürece katılım antlaşmasını onaylamaması olasılığı vardır.

2. Diğer Uluslararası Kuruluşlar

Günümüzde dünyada pek çok uluslararası kuruluş vardır. Bu bölümde siyasi niteliği olan ve ülkeleri temsil eden kuruluşlardan söz edeceğiz. Ermeni soykırım iddialarını kabul eden başlıca uluslararası kuruluş, yukarıda da gördüğümüz gibi, Avrupa Parlamentosu'dur. Ermeni propagandası zaman zaman Birleşmiş Milletler'in ve Avrupa Konseyi'nin de "soykırımı" tanıdığını ileri sürmekteyse de bu doğru değildir.

A. Birleşmiş Milletler

Birleşmiş Milletler'in İnsan Hakları Komisyonu Azınlıkların Korunması ve Ayırıcılığın Önlenmesi Alt Komisyonu 1985 yılında, diğer birçok konu arasında, soykırım konusunda İngiliz uzman Benjamin Whitaker'in hazırladığı bir raporu da görüşmüştü. Raporun bir yerinde, eski soykırımlara örnek olarak, Ermeni "soykırımı"ndan da bahsedilmesi Türkiye'nin itirazlarını çekmiş ve başka yönleri nedeniyle de eleştirilen rapor Alt Komite'de sadece not edilmişti.⁵ Bu deyim, rapor hakkında hiçbir işlem yapılmaması anlamına gelmektedir. Nitekim bu nedenle rapor normal seyrini takip edemeyerek, Alt Komisyon'un bağlı olduğu İnsan Hakları Komisyonu'na ve onunda bağlı olduğu Ekonomik ve Sosyal Konseye de gönderilmemiştir. Sonuç olarak bu rapor Birleşmiş Milletler'in hiç bir organı tarafından kabul edilmemiştir. Hal böyle iken Diaspora Ermenileri, bir süre sonra bu rapora atıfla Birleşmiş Milletler'in Ermeni "soykırımını" kabul ettiğini ileri sürmeye başlamışlar ve böylelikle bazı ülke parlamentolarının Ermeni "soykırımı" hakkında karar almasını kolaylaştırmaya çalışmışlardır. Bu arada söz konusu iddianın 2000 yılından bu yana ABD Kongresi'ne soykırım iddialarını kabul ettirmek için verilen karar tasarılarında da yer aldığını ve bu konudaki ifadelerin, tüm uyarılara rağmen, değiştirilmediğini de belirtelim.

Birleşmiş Milletler Sekterliği zaman zaman teşkilatın Ermeni "soykırımı" hakkında kabul edilmiş bir kararı olmadığını bildirmiştir. Son olarak Genel Sekreteri Ban Ki-moon 30 Nisan 2007 tarihinde yaptığı bir konuşmada BM'nin bugüne kadar 1915 olayları ile ilgili olarak bir tutumu olmadığını ifade etmiştir.

B. Avrupa Konseyi

Bu kuruluşun hiçbir organında Ermeni soykırım iddiaları hakkında alınmış bir karar yoktur. 1978 yılında çeşitli ülkelere mensup 52 parlamenter ve 2001 yılında 63 parlamenter 24 Nisan'da soykırım iddialarını dile getiren bildiriler yayınlamışlardır. Ancak bunlar Avrupa Konseyi'ni değil imzalayanları bağlamaktadır. Diğer yandan Avrupa Konseyi Danışma Meclisi'nde 306 sandalye olduğu dikkate alındığında bu bildirileri imzalayanların sayısının çok olmadığı görülmektedir.

C. MERCOSUR

Güney Amerika'da Arjantin, Şili, Uruguay ve Paraguay tarından kurulmuş, hükümetler arası bir ticaret örgütü olan MERCOSUR'un

5 Bu konuda bkz., Türkkaya Ataöv, *What Really Happened in Geneva: The Truth About the "Whitaker Report"*, Ankara: Sistem Ofset, 1986.

Parlamentosu 19 Kasım 2007 tarihinde “Osmanlı Türkiyesi tarafından 1915-1923 tarihleri arasında yapılan ve bir buçuk milyon kişinin ölümüne neden olan soykırımı kınayan ve haklı davasında Ermeni halkının desteklediğini” belirten bir karar kabul etmiş ve bu “soykırımı” şimdiye kadar tanımamış olan hükümet ve parlamentolara tanınmaları çağrısında bulunmuştur.

Bu vesileyle bir ticaret kuruluşu olan MERCOSUR Parlamentosu’nun böyle bir konuda karar almasının anlamı bulunmadığını, diğer yandan Arjantin, Şili ve Uruguay milli parlamentoları daha önce bu konuda kararlar kabul ettiklerinden örgütün bu kararının ayrı bir önemi bulunmadığını belirtelim.

3. Ulusal Parlamento Kararları

Ermeni Diasporası militanlarının soykırım iddialarının uluslararası toplum nezdinde kabul edilmesini sağlamak için seçtikleri diğer bir yol bu iddiaların bazı ülkelerin, özellikle de büyük ülkelerin parlamentoları tarafından benimsenmesidir. Ermeni “soykırımı”nın kabul edilmesi talebinin hükümetlere değil de parlamentolara yöneltilmiş bulunmasının nedeni hükümetlerin ülkelerin dış ilişkilerini yürütmek görev ve sorumluluğuna sahip olmasıdır. Bir hükümetin sözde soykırım hususunda alacağı kararın o ülke ile Türkiye arasında bir soruna dönüşmesi muhakkak gibidir. Hükümetler böyle bir durumu arzu etmediklerinden kendilerini, olanakları ölçüsünde, Ermeni soykırım iddialarının dışında tutmaya çalışmaktadır. Buna mukabil parlamentolar yabancı ülkelerin doğrudan muhatabı olmadıklarından bir ülke veya bir uluslararası sorun hakkında fikir beyan etmekte veya tavsiye niteliğinde olan bazı kararlar almakta bir sakınca görmemektedir. Karar alınmasını talep edenlerin oy potansiyeli de varsa parlamentoların bu tür kararları almaları kolaylaşmaktadır.

A. Ermeni Soykırımı İddialarını Tanıyan Ülkeler

Parlamentosunun aldığı kararlarla sözde Ermeni soykırımını tanıyan on dokuz ülkenin adları ve kararlarının tarihleri şunlardır:

1. Uruguay – 1965, 2004
2. Güney Kıbrıs Rum Yönetimi – 1982
3. Arjantin – 1993, 2003, 2004, 2005, 2006, 2007, 2008
4. Rusya – 1995, 2005
5. Kanada – 1996, 2002, 2004

6. Yunanistan – 1996
7. Lübnan – 1997, 2000
8. Belçika – 1998
9. İtalya – 2000
10. Vatikan – 2000, 2001
11. Fransa – 2001
12. İsviçre – 2003
13. Slovakya – 2004
14. Hollanda – 2004
15. Polonya – 2005
16. Almanya – 2005
17. Venezuela – 2005
18. Litvanya – 2005
19. Şili – 2007

B. Ülkelerin Coğrafi Bölünmesi

Söz konusu ülkeler coğrafi bakımdan farklı bölgelerde bulunmaktadır. Ayrıca bu ülke parlamentolarının soykırım iddialarının kabul nedenlerinin de farklı olduğu görülmektedir.

Bu ülkelerin coğrafi bölünmesi şöyledir:

10 AB üyesi: Almanya, Belçika, Fransa, Güney Kıbrıs Rum Yönetimi, Hollanda, İtalya, Litvanya, Polonya, Slovakya, Yunanistan

3 AB dışı Avrupa ülkesi: İsviçre, Rusya, Vatikan

4 Latin Amerika ülkesi: Arjantin, Şili, Uruguay, Venezuela

1 Orta Doğu ülkesi: Lübnan

1 Kuzey Amerika ülkesi: Kanada

C. Kararların Dayandığı Nedenler

Bazı parlamentoların Ermenilerin soykırım iddialarını kabul eden kararlar almasının nedenleri şu şekilde saptanabilmektedir:

1. Ülkedeki Ermeni azınlığın baskısı: Arjantin, Fransa, İsviçre, İtalya, Kanada, Lübnan, Rusya, Şili, Uruguay, Venezuela

2. Türkiye'ye düşmanlık beslenmesi: Güney Kıbrıs Rum Yönetimi, Yunanistan

3. Türkiye, Türk veya Müslüman karşıtı olunması veya Türkiye'nin AB üyeliğinin desteklenmemesi: Almanya, Belçika, Fransa, Hollanda, İsviçre, İtalya, Polonya

4. Başka ülkeler tarafından da soykırım yapılmış olduğunun tescil edilmesinin arzu edilmesi: Almanya, Litvanya, Slovakya

5. Dini nedenler: Vatikan

Görüldüğü üzere nedenlerin başında Ermeni azınlığının yaptığı baskılar gelmektedir. Fransa, Lübnan ve Kanada gibi ülkeler için soykırım iddialarının kabulü bir iç siyaset gereğidir. Yunanistan ve Kıbrıs'ın Ermeni soykırım iddialarını kabul etmelerinin tek nedeni Türkiye'ye karşı besledikleri geleneksel düşmanlıktır.

Bazı ülkelerde ise Türkiye ve Türklere karşı düşmanlık düzeyine ulaşmış bir karşıtlık vardır. Bunun kökeni özellikle Orta Avrupa ülkelerinin geçmişindeki ırkçılığın günümüze yansımalarıdır. Aynı ülkeler Türkiye'nin Avrupa Birliği üyeliğine de karşıdır.

Yahudilere soykırım uygulamış bazı ülkelerin kamuoyu, kendilerinden önce soykırım suçu işlemiş ülkeler olduğu takdirde, bu konuda "ilk" olmaktan kurtulmaktan büyük memnuniyet duymaktadır. Bu kategoride Almanya'nın yanında, ülkelerindeki Yahudi azınlığının ortadan kaldırılmasına yardım etmiş, Slovakya ve Litvanya da yer almaktadır. Daha az ölçüde olmak üzere Polonya ve Hollanda da bu kategoriye girebilirler.

Vatikan'ın Ermeni soykırımı iddialarını kabul etmesinin tek nedeni dinidir. Vatikan, beklendiği gibi, Hristiyan Ermenistan'ı Müslüman Türkiye'ye tercih etmiştir.

Parlamentoların söz konusu kararları aldığı tarihler incelendiğinde 1993'ten önce iki ülke (Uruguay ve Güney Kıbrıs Rum Yönetimi) parlamentosunun karar aldığı, 1993-2000 yılları arasında altı parlamentonun (Arjantin, Rusya, Kanada, Yunanistan, Lübnan ve Belçika) bu konuda kararlar kabul ettiği, 2000-2007 yılları arasında ise on bir ülke parlamentosunun Ermeni soykırım iddialarını benimsediği gözlemlenmektedir.

1993-2000 yılları arasındaki kabul kararlarının başlıca nedeni, 1991 sonunda bağımsızlığını kazanmış olan Ermenistan'ın, Diaspora aracılığıyla, ilgili ülkelerin kamuoyuna yaptığı baskıdır. 2000 yılından sonra yapılan tanımlar ise Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne adaylığıyla ilgilidir. Ermeni "soykırımı" hakkında o zamana kadar bir karar kabul etmekten çekinen AB üyesi bazı ülkeler, Türkiye artık aday ülke olduğu için fazla bir itiraz olamayacağı düşüncesiyle hareket etmişlerdir.

D. Ülkeler İtibariyle Kararların Önemli Noktaları

Ülke parlamentolarının aldığı kararların önemli noktaları şu şekilde özetlenebilir.⁶

Uruguay (1965, 2004)

Ermenilerin soykırım iddialarını kabul eden ilk ülkedir. Uruguay Parlamentosu'nun (Senato ve Temsilciler Meclisi'nin) böyle bir kararı kabul etmesinin nedeni ülkede küçük ve fakat zenginliği nedeniyle etkili bir Ermeni topluluğu olmasına karşın hiç Türk varlığı bulunmamasıdır. Uruguay Parlamentosu 1965 yılında aldığı kararla 1915'te öldürülenlerin onuruna 24 Nisan'ı "Ermeni Şehitlerini Anma Günü" olarak ilan etmiştir.

Uruguay Parlamentosu bu kararı 2004 yılında teyit etmiş ve 24 Nisan'ın Birleşmiş Milletler tarafından "Her Türlü Soykırımın Kınanması ve Reddedilmesi" günü ilan edilmesi için Uruguay Dışişleri Bakanlığının girişimde bulunması istenmiştir.

Uruguay Parlamentosu'nun kararları Ekler bölümünde sırasıyla Belge 9 ve Belge 10'dadır.

Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (1982)

Güney Kıbrıs Temsilciler Meclisi kararında (bkz. Ekler, Belge 11) "Ermeni halkına karşı işlenmiş olup Ermenileri ata topraklarından sökülüp çıkararak ve soykırım boyutlarına ulaşmış olan suçun çekincesiz kınandığı" belirtilmektedir. Aynı kararda, neler olduğu belirtilmeden, "Ermeni halkının vazgeçilemez haklarının tam olarak geri verilmesinden" de bahsedilmektedir. Bu kararın önemli yönü Ermeni terörizminin en yoğun olduğu bir dönemde alınmış olması ve bu nedenle de teröristler için bir tür cesaretlendirme teşkil etmiş olmasıdır.

6 Bu kararlar Armenian National Institute'nin internet sitesinden alınmıştır: http://www.armenian-genocide.org/current_category.7/affirmation_list.html.

Arjantin (1993, 2003, 2004, 2005, 2006, 2007, 2008)

Arjantin Senatosu ilk olarak 1993 (bkz. Ekler, Belge 12) yılında “20. asrın ilk soykırımına kurban olan Ermeni cemaati ile dayanışma halinde olduğu” ifadelerini içeren ve bu olayın yıldönümünü anan bir karar almıştır.

Arjantin Senatosu on yıl kadar sonra, 20 Ağustos 2003 tarihinde, 1,5 milyon Ermeninin soykırımı uğratılmasının 88. yılının anılması için bir bildiri yayınlamıştır (bkz. Ekler, Belge 13). Senato bu tarihten yaklaşık altı ay kadar sonra, 18 Mart 2004’te, ilk, orta ve yüksek öğretimin müfredatına Ermeni soykırımı konusunun dâhil edilmesini ve okullarda 24 Nisan’ın anılmasını öngören bir kanun tasarısı kabul ettirmiştir (bkz. Ekler, Belge 14). On gün kadar sonra da 31 Mart 2004 tarihinde 1993 yılı bildirisine benzer bir bildiri yayınlamıştır (bkz. Ekler, Belge 15).

Senato 20 Nisan 2005 tarihinde Ermeni soykırımının 90. yıldönümü kurbanlarını anan ve Türk Devleti tarafından 1915-1923 yılları arasında yapılmış olan soykırım kurbanlarının aileleriyle dayanışma içinde olduğunu belirten bir bildiri kabul etmiştir (bkz. Ekler, Belge 16).

2006 yılında ise Senato, 19 Nisan tarihinde, özetle, Ermeni soykırımının 91. yıldönümünün anılmasını belirten ve kurbanların aileleriyle dayanışma içinde olduğunu, bu soykırımın sistemli bir şekilde inkâr edilmesinden üzüntü duyulduğunu ifade eden bir bildiri kabul etmiştir (bkz. Ekler, Belge 17).

Arjantin Meclisi 26 Kasım 2006 tarihinde “Ermeni halkının soykırımının anısına 24 Nisan’ın Hoşgörü ve Halklar Arasında Barış Günü” ilan edilmesini, ayrıca Ermeni kökenli tüm devlet memurlarının 24 Nisan’da kendi cemaatlerini etkileyen bu trajedinin anma etkinliklerine katılabilecekleri ve ilk ve orta dereceli kamu okullarındaki Ermeni kökenli öğrencilerin 24 Nisan’da izinli olduklarını belirten bir tasarıyı kabul etmiştir. Bu tasarı Arjantin Senatosu tarafından da kabul edildikten sonra Cumhurbaşkanı Kirchner tarafından onaylanarak kanunlaşmıştır (bkz. Ekler, Belge 18). 2006 yılı içinde ayrıca Buenos Aires ve Cordoba eyaleti parlamentoları da Ermeni iddialarını kabul eden kararlar almışlardır.

Türkiye Dışişleri Bakanlığı yaptığı açıklamalarda bu tasarıya tepki göstererek asılsız soykırım iddialarının tarihi gerçekler gibi kabul edilmesini kınamış ve kabul edilemez bulmuştur. Ayrıca bu iddiaların tarihi gerçeklerle bağdaşmadığını, iki ülke arasındaki ilişkilere zarar vereceğini belirtmiş ve 1915 olaylarının tarafsız bir biçimde Türk ve Ermeni tarihçilerce etraflıca araştırılması hakkında Türk önerisinin desteklenmemiş olduğuna da dikkat çekmiştir. Diğer yandan tasarının

Arjantin toplumunda Türkiye'ye karşı olumsuz önyargıların yerleşmesine yol açacağı ve Arjantin ile Türkiye arasında gelişmekte olan ikili ilişkilerin ruhuyla bağdaşmadığı da ifade edilmiştir. Türkiye, duyulan memnuniyetsizliğin ifadesi olarak, Buenos Aires'teki Büyükelçisini bir süre için geri çağırmıştır.

Arjantin Senatosu 2008 yılında 24 Nisan münasebetiyle yeniden bir karar kabul etmiştir (bkz. Ekler, Belge 19). Türkiye Dışişleri Bakanlığı ertesi gün bir açıklama yaparak uluslararası bir toplantı için Buenos Aires'e gidecek olan Devlet Bakanı Mehmet Aydın'ın bu seyahatinin iptal edildiğini, Arjantin Senatosu'nun kararının tarihi gerçeklerle bağdaşmadığını ve uluslararası hukuk ilkelerini ihlal ettiğini, bu kararın şiddetle kınandığını ve reddedildiğini bildirmiştir. Basın haberlerine göre Ankara'daki Arjantin Büyükelçisi'ne bir protesto notası verilmiş olduğu da anlaşılmaktadır.⁷

2003 yılından bu yana Arjantin parlamentolarında altı kez Ermeni soykırımı iddialarının kabul edilmiş olması şaşırtıcıdır. Arjantin böylelikle Ermeni soykırım iddialarını en fazla tanıyan ülke haline gelmiştir. İnsan hakları konularına pek rağbet edilmeyen, Türkiye ile de hiçbir sorunu olmayan bir ülkenin bu şekilde davranmasını anlamak güçtür.

Taşnaklar tarafından kurulan ve bazı Latin Amerika ülkelerinde faaliyet gösteren Ermeni Davası Güney Amerika Komitesi'nin soykırım iddialarının kabulü için yıllardan beri yoğun bir faaliyet içinde olduğu bilinmekle beraber, nispeten küçük bir azınlık tarafından ileri sürülen ve Arjantin'in Türkiye ile olan ilişkilerini olumsuz etkileyebilecek taleplerin normal koşullarda dikkate alınmaması gerekirdi. Ancak Arjantin'de böyle olmamış, Ermenilerin doğruluğunu kanıtlayamadıkları, bir asır öncesine ait iddialar öncelik kazanmıştır.

Arjantin siyasi çevrelerinin Türkiye ile olan ilişkilerine gerekli önemi vermediği anlaşılmaktadır. Bu belki coğrafi uzaklıktan ve iki ülke arasında hiçbir alanda yoğun ilişki bulunmamasının yarattığı bir kayıtsızlıktan ileri geliyor olabilir. Diğer yandan Ermenilerin ve Osmanlı zamanında göçen Hristiyan Araplardan bazılarının Türkiye hakkında yıllardan beri yürüttüğü kampanyanın, koyu Katolik bir ortamda etkili olmasını da hesaba katmak gerekmektedir.

Rusya (1995, 2005)

Rus Duması 1995 yılında, 1915 ile 1922 yılları arasında Ermeni halkını imha edenleri kınayan ve 24 Nisan'ı "Soykırım Kurbanlarını Anma Günü"

7 "Argentina Losing Us Over Genocide Row, Warns Ankara", *Today's Zaman*, 15 Mayıs 2008.

olarak tanıyan bir karar kabul etmiştir (bkz. Ekler, Belge 20). Kararda “Türk İmparatorluğu” sözcükleri vardır. Bu kararının temelinde biri Rusya’da 1 milyondan fazla olduğu söylenen Ermeni azınlığının etkisi; diğeri de, özellikle o yıllarda, Türkiye’nin Çeçenistan’a yardım ettiği yolundaki iddialar olmak üzere iki neden bulunduğu düşünülmüştür.

Ancak Türkiye’nin Çeçenistan’a yardım ettiği iddialarının ortadan kalktığı 2005 yılında Rusya Duması aldığı bir diğerkararla “soykırımın” 90. yıldönümünde kardeş Ermeni halkına üzüntülerini ifade etmiş, bu “soykırım” şiddetle kınanış ve bütün dünyada da anılmasını istemiştir.

Kanada (1996, 2002, 2004)

Kanada Avam Kamarası bu konudaki 1996 yılı kararında (bkz. Ekler, Belge 21), 1,5 milyon kişinin ölümüne neden olan Ermeni “trajedisini”ne ve insanlığa karşı diğersuçlara atıfla her yıl 20-27 Nisan haftasını “Halkların Diğerköylere Karşı İnsanlık Dışı Davranışını Anma Haftası” olarak kabul etmiştir. Türkiye ve Türklere hiç bahsedilmemesi ve diğereylemlerle birleştirilmesi nedenleriyle bu karar Ermeni militanları tarafından yetersiz bulunmuş ve sadece Ermenileri ele alan yeni bir karar kabul edilmesi için aralıksız süren çabalar sonuç vererek Kanada Senatosu 2002 yılında Ermeni soykırımının tanınmasını, her türlü inkâr girişimlerinin kınanmasını ve 24 Nisan’ın “Soykırıma Kurban Giden 1,5 Milyon Ermeni’yi Anma Günü” olarak kabul edilmesini öngören bir diğerkarar kabul etmiştir (bkz. Ekler, Belge 22).⁸ Avam Kamarası da 2004 yılında “Bu Meclis, 1915 Ermeni soykırımını resmen tanıy ve insanlığa karşı suç olan bu hareketi kınar” ifadesini içeren bir başka karar almıştır (bkz. Ekler, Belge 23).

Kanada Dışişleri Bakanı Bill Graham kararın kabulünden sonra yaptığı açıklamada “Kanada Hükümeti’nin 10 Haziran 1999 tarihinde konuya ilişkin tutumunun değişmediği ve kabul edilen önerenin hükümeti bağlamadığını” bildirmiştir.⁹ Kanada Hükümeti’nin sözü edilen 1999 tarihli tutumu ise 1915 yılı olaylarının bir trajedi olmakla beraber bir soykırım teşkil etmediği şeklindedir.¹⁰

Türkiye Dışişleri Bakanlığı 22 Nisan 2004 tarihinde yaptığı bir açıklamada, Kanada Federal Parlamentosu’nun marjinal görüşlerin peşine takılarak bu kararı kabul etmesinin kınandığını, parlamentoların tarihin tartışmalı dönemlerine ilişkin bir yargıya varma görevleri bulunmadığını, bu tür kararların değişik kökenli insanlar arasında nefret duyguları

8 Bu kararın ayrıntıları için bkz., Ömer Engin Lütem, Olaylar ve Yorumlar, *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 6, ss. 15-16.

9 A.g.e.

10 *Reuters*, 21 Nisan 2004.

uyandırarak toplumsal ahengi bozabileceğini, bu kararın ne Kanada'daki Ermenilere ne de Ermenistan'a bir yarar sağlayacağını ve kararın getireceği tüm olumsuzlukların sorumluluğunun Kanadalı siyasetçilere ait olduğunu bildirmiştir.

Kanada yasama organlarının Ermenilerin soykırım iddialarını kabul eden tutumuna karşılık, yukarıda da belirttiğimiz gibi, Kanada hükümetleri bunu benimsememişti. Ancak 2006 yılı Şubat ayında Başbakan olan Stephen Harper o yılın Nisan ayında bu tutumu değiştirmiş ve "soykırımı" tanıdıklarını ifade etmiştir. Bir yıl sonra da, 24 Nisan münasebetiyle yayınladığı bir mesajda bu tutumunu teyit etmiştir. Kanada Başbakanı'nın iki ülke ilişkilerinde ciddi sıkıntılar yaratan bu tutumu Türk Dışişleri tarafından "kabul edilmez, adalet duygusundan uzak ve dostluk ve ittifak ilişkileriyle bağdaştırılmaz nitelikte bulunmuştur."¹¹

Kanada'daki Ermeni Diasporası'nın gayretleri sonucunda Toronto Eyaleti Bölge Okul Kurulu (*Toronto District School Board*) 12 Haziran 2008 tarihinde, "Soykırım ve İnsanlığa Karşı Suçlar" konusunun Eylül ayından başlayarak liselerin 11. sınıfı için seçmeli ders olarak konmasına ve bu derste Yahudi Holokostu yanında Ermeni "soykırımı" ve Raunda soykırımının da okutulmasına karar vermiştir.¹²

Bu kararın, soykırım konusunda bilimsel bir düşünceyi yansıtmadığı açıktır. Zira bu karar, BM 1948 Sözleşmesi'ne göre yetkili mahkeme tarafından soykırım olarak kabul edilen üç olaydan sadece ikisini içermekte ve Bosna soykırımını dışarıda bırakmaktadır. Buna karşın hakkında bir uluslararası mahkeme kararı olmayan Ermeni soykırım iddialarını müfredata almaktadır.

Stephen Harper Hükümeti'nin Ermeni soykırım iddialarını destekleyen tutumu 2009 yılında da iki ülke arasında bir bunalım çıkmasına neden olmuştur. Türkiye'nin uyarılarına rağmen Başbakan Harper, Kanada'da düzenlenen "Ermeni Soykırımını Anma Gecesi"ne bir mesaj göndererek Osmanlı İmparatorluğu döneminde Ermenilerin dehşetli derecede yaşamlarını yitirdiğinden ve büyük acılar çektiğinden bahsetmiştir. Ayrıca bu geceye Federal Göçmenlik ve Vatandaşlık Bakanı Jason Kenny ile Liberal Parti lideri Michael Ignatieff de katılmıştır.¹³ Bu olay üzerine Türkiye'nin Kanada'daki Büyükelçisi Rafet Akgünay danışmalarda bulunmak üzere Ankara'ya çağrılmıştır.¹⁴ Kanada Dışişleri ise olayı küçümseme gayreti içinde, Kanada'nın Ermeni soykırımı konusundaki

11 T.C. Dışişleri Bakanlığı 26 Nisan 2007 tarihli ve 72 numaralı açıklaması.

12 "Genocide Course Sparks Controversy in Toronto", *National Post*, 13 Haziran 2008.

13 Stephen Thorne, "Feds Downplay Rift with Turkey", *The Canadian Press*, 22 Nisan 2009, <http://www.canadaeast.com/news/article/643405>.

14 "Kanada ile Ermeni Krizi", *Hürriyet*, 22 Nisan 2009.

tutumunun modern Türkiye'yi hedef almadığını ve diplomatik ilişkilerin kesilmesi anlamına gelmediğini bildirmiştir.¹⁵

Kanada yasama organlarının Ermeni görüşlerini yansıtan kararlar alması ile Stephen Harper Hükümeti'nin tüm uyarılara rağmen soykırım iddialarını desteklemesinin başlıca nedeni bu ülkedeki gayet aktif Ermeni azınlığıdır. Kanada'daki Türklerin sayısı da küçümsemeyecek boyutta olmakla beraber etkili bir örgütlenme içinde değildirlir.

Yunanistan (1996)

Yunan Parlamentosu 25 Nisan 1996 tarihinde kabul ettiği bir kanunla (bkz. Ekler, Belge 24) 24 Nisan'ı "Türkiye'nin Ermenilere Uyguladığı Soykırımı Anma Günü" olarak belirlemiştir. 1973 Kıbrıs Barış Harekati'ndan sonra Ermenilere her türlü yardımı yapan Yunanistan'ın "soykırımı" tanımak için acele etmemiş olduğu görülmektedir. Bunun başlıca nedeni Yunanistan'ın Ermenilere yardımını açıkça ortaya koymak istememesidir. 1996 Ocak ayında çıkan ve iki ülkeyi savaşın eşiğine getiren Kardak Krizi'nin bu ihtiyatlı davranışı değiştirerek Ermeni "soykırımı" hakkındaki kararın alınmasında başlıca amil olduğu anlaşılmaktadır.

Lübnan (1997, 2000)

Lübnan Parlamentosu 1997 yılında aldığı bir kararla (bkz. Ekler, Belge 25) Lübnan halkını, 24 Nisan münasebetiyle Ermeni halkı ile dayanışma içinde olduğunu beyan etmeye çağırmıştır. Kararda, asrın başında sömürgeci Osmanlı İmparatorluğu tarafından Lübnan-Ermeni halklarına ve bölgenin diğer halklarına karşı girişilen örgütlü yok etme hareketlerinden bahsedilmektedir. Lübnan Parlamentosu 2000 yılında bu konuda aldığı diğer bir kararda (bkz. Ekler, Belge 26), Osmanlılar tarafından yapılan ve 1.500.000 Ermeni'nin öldüğü katliamlara değinerek Ermeni halkına karşı girişilen soykırımı tanımakta ve kınamakta olduğunu, ayrıca bu soykırımın uluslararası alanda tanınmasının benzer suçların önlenmesi için gerekli olduğunu ifade etmektedir.

Böylece Lübnan Parlamentosu, söz konusu iki kararıyla Ermenilerin tüm görüşlerini benimsemiş bulunmaktadır. Bu durum, Lübnan'ın dini cemaatler üzerine kurulmuş bulunmasından ve halen sayıları 100.000 kadar olan Ermenilerin de bu çerçevede, Meclis ve Hükümet'te, belirli mevki ve makamlara sahip olmasından ileri gelmektedir. Ermenilerin ülkedeki bu durumu Lübnan'ı 1970 ve 1980'li yıllarda Ermeni terörizminin merkezi haline getirmiş olduğu hatırlanacaktır.

15 "Génocide Arménien: La Position Canadienne ne vise pas la Turquie Moderne", *Armenews*, 2 Mayıs 2009, http://www.armenews.com/article.php3?id_article=51222.

Belçika (1998)

Belçika Senatosu, sözde Ermeni soykırımını, Avrupa Parlamentosu'nun bu konudaki kararına atfen tanımıştır. Kararda (bkz. Ekler, Belge 27), soykırımın tarihsel kanıtları hakkında şüphe olmadığı ve halklar arasında barışma olması için geçmiş suçların tanınması gerektiği gibi bilinen Ermeni tezleri tekrarlandıktan sonra, "Osmanlı İmparatorluğu'nun son Hükümeti tarafından 1915'te yapılmış soykırımın tarihi gerçekliğini" kabul etmesi Türk Hükümeti'nden istenmiştir.

Belçika'daki Ermeniler ve Ermeni yanlıları o tarihten sonra Belçika Millet Meclisi'nin de benzer bir karar alması için çalışmışlar, daha sonra soykırımı inkar edenlerin cezalandırılmasını öngören kanuna Ermeni "soykırımını" dâhil etmek için uğraşmışlar¹⁶ ancak şu ana kadar başarı sağlayamamışlardır. Bunda Belçika'daki Türklerin bilinçli bir şekilde çalışmaları rol oynamıştır.

İtalya (2000)

İtalyan Parlamentosu, Ermeni taraftarı bazı milletvekillerinin ısrarlı girişimleri sonucunda ancak İtalya'nın Türkiye ile yakın ilişkileri nedeniyle birçok erteleme ve duraksamadan sonra, Avrupa Parlamentosu'nun 1999 yılı Türkiye İlerleme Raporu'nun sözde Ermeni soykırımı ve Türkiye-Ermenistan ilişkileri hakkındaki paragraflarına gönderme yaparak, İtalyan Hükümeti'nden Kafkas bölgesinde halklar ve azınlıklar arasında gerginliğin azaltılmasını ve iki devlet (Ermenistan ve Türkiye) arasında toprak bütünlüğüne riayetle, barış içinde bir arada yaşama ve insan haklarına saygı konularını güçlü bir şekilde takip etmesini istemiştir (bkz. Ekler, Belge 28). Görüleceği üzere İtalyan Millet Meclisi sözde Ermeni soykırımını, Avrupa Parlamentosu kararına atfen dolaylı bir şekilde tanımakla bu konunun iki ülke ilişkileri üzerinde olumsuz bir etki yapmasını önlemiştir.

Vatikan (2000)

Eçmiyazın Katogigos'u Karekin II'nin 2000 yılı Kasım ayında Vatikan'da Papa Jean-Paul II'ye yaptığı ziyaret sonunda yayınlanan ortak bildiriye yer alan "Asrı başlatan Ermeni soykırımı onu takip edecek olan dehşetlerin öncüsüydü" sözleriyle Ermenilerin soykırım iddiaları Vatikan tarafından tanınmıştır (bkz. Ekler, Belge 29). Papa'nın 2001 yılı Eylül ayında Ermenistan'ı ziyaretinde soykırım anıtında yaptığı duada ve Karekin II ile olan görüşmesinden sonra yayınlanan bildiriye de Ermeni "soykırımıyla"

16 Ömer Engin Lütem, "Olaylar ve Yorumlar", *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 16-17, ss. 64-65.

ilgili ifadeler kullanmıştır (bkz. Ekler, Belge 30).¹⁷ Vatikan tüm Hristiyanların Papa'nın dini önceliğini (*primacy*) tanıması için çaba sarf etmektedir. Büyük kiliseleri buna ikna etmenin imkânsızlığı karşısında Ermeni, Süryani, Keldani, Marunî ve diğer küçük Doğu kiliselerine yakınlaşma politikası izlenmektedir. Bu itibarla sözde soykırımın tanınmasını Ermeni kilisesini memnun etmek için yapılan bir jest olarak kabul etmek doğru olur. Bu jestin 2000 yılında yapılmasının nedeni de Avrupa Parlamentosu'nun Türkiye İlerleme Raporu'nda sözde soykırımı tanıyan ifadelerdir; diğer bir deyimle Vatikan bu konuda, İtalya gibi, Avrupa Parlamentosu'nun arkasına sığınmak yolunu seçmiştir.

Fransa (2001)

Fransa'daki sayılarıyla (350-400 bin) orantılı olmayan derecede siyasi nüfuz sahibi olan Ermeniler öteden beri Ermeni “soykırımının” bu ülkede tanınması için faaliyet göstermişlerdir. Bu konuda 1998 yılında Fransız Meclisi bir kanun tasarısı kabul etmiş (bkz. Ekler, Belge 31), Senato da 2000 yılında bu konuda bir tasarı kabul ederek Ulusal Meclis'i izlemiş (bkz. Ekler, Belge 32), ancak tasarıların kanunlaşması 2001 Ocak ayında olmuştur (bkz. Ekler, Belge 33). 2001 Mart'ında yapılacak olan mahalli ve belediye seçimlerinde Fransa'da iktidar ve muhalefet partilerinin başa baş durumu Ermenilere bu tavizin verilmesiyle sonuçlanmıştır. Fransız Parlamentosu Kanunu bir cümleden oluşmaktadır: “Fransa 1915 Ermeni soykırımını açıkça tanır.”¹⁸

Türkiye'de tepkiler daha kanunun kabulünden önce başlamıştır. TBMM 9 Ocak 2001 tarihinde kabul ettiği bir önergede yasa tasarısının oy kaygısıyla gündeme geldiğini, tarihin tahrif edilmesine ve önyargılara dayandığını, tasarı kabul edildiği takdirde Fransa'da bu konuda düşünce ve ifade özgürlüğüyle bilimsel araştırma ve bulguları yayınlama özgürlüğünün ortadan kalkacağını, Türkiye'nin Fransa ile olan ilişkilerini geliştirmeyi arzuladığını ancak bu alanda olumlu sonuçlar alınmasının iyi niyetin karşılıklı olmasına bağlı olduğunu, bu yasanın kabulü halinde Fransa'nın tarafsızlık ilkesine bağlı kalamayacağını, bu nedenle Fransa'nın atacağı her adımın Türkiye tarafından kuşkuyla karşılanacağını, Fransız Parlamentosu'nun vaktiyle Cezayir'de vuku bulan acı olayları değerlendirmeyi reddederek bunların incelenmesini tarihe bırakmış olduğunu, şimdi Fransa'dan aynı davranışın beklendiğini, tarihin uluslar arasında nefret yaratmak için kullanılmaması gerektiğini ve bu bağlamda Türk diplomatlarına ve bazı Fransız vatandaşlarına karşı girişilen cinayet kampanyasının bir kez daha hatırlandığını bildirmiştir.

17 Ömer Engin Lütem, “Olaylar ve Yorumlar”, *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 3, ss. 13-15-19.

18 Ömer Engin Lütem, “Olaylar ve Yorumlar”, *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 1, ss.16-22.

Tasarının kanunlaşmasından sonra yayımlanan bir hükümet açıklamasında ise kabul edilen kanun kınanmış, bütün sonuçlarıyla reddedilmiş ve kanunun Fransa ile olan ilişkilerde ciddi bir krize yol açacağı belirtilmiştir.

Dışişleri Bakanlığı ise aynı gün yayınladığı bir basın açıklamasında bu kanunu Ermeni terörizmini yeniden harekete geçirecek sorumsuz bir davranış olduğunu bildirmiş ve bu ortamda Türk diplomatlarının ve Fransa'daki Türk vatandaşlarının güvenliği için önlem alınmasını Fransız Hükümeti'nden talep etmiştir.

Bu kanunun kabulünden sonra Türkiye ve Türk-Fransız ilişkilerinde ciddi bir gerileme yaşanmıştır. Dışişleri Bakanı İsmail Cem, Fransız Büyükelçisi'ne bu yasanın Fransa'da yabancı düşmanlığını ve Ermeni terörünü yeniden harekete geçirebileceğini söylerken, Başbakan Ecevit yasanın Türk-Fransız ilişkilerine zarar vereceğini belirtmiş, Cumhurbaşkanı Sezer Fransız Meclisi'nin kararını sağduyudan yoksun olarak tanımlamış, hükümet Fransa'ya karşı ne gibi yaptırımlar uygulanabileceğini görüşmüş ve Fransa'dan askeri alımlarda bir kısıntıya gidilmiştir. Diğer yandan medyanın da etkisiyle Türk kamuoyunda Fransa'ya karşı olumsuz görüşler yerleşmiştir. Bu durum Fransa'da şaşkınlık yaratmış, ancak kanundan geri dönülemediği için de iki ülke ilişkilerindeki gerginlik devam etmiştir. Fransız Hükümeti'nin Türkiye'nin Avrupa Birliği adaylığı konusunda olumlu tutum ve faaliyeti iki ülke ilişkilerini yavaş bir şekilde normale döndürmüştür.

2001 yılı kanununun sadece "soykırımı" tanımakla yetinmesi ve de Ermeni soykırımı iddialarına karşı çıkılmasını önlememesi Fransız Ermenileri için büyük bir eksiklik olarak görülmüş ve Yahudi Holokost'unu inkar edenlerin cezalandırılması için 1992 yılında bir kanun kabul edilmiş olduğu ileri sürülerek benzer bir kanunun Ermeniler için de kabul edilmesi için bir baskı kampanyası başlatılmıştır. Fransız Sosyalist Partisi, ilke olarak böyle bir kanuna taraf olduğunu açıklamış, diğer partiler bir tutum almazken, üyelerinden bazıları böyle bir kanuna taraftar olmuşlardır.

Sosyalist Partisi'nin önerisi üzerine Ermeni "soykırımını" inkar edenlere 2 yıla kadar hapis ve 45.000 Avro para cezası verilmesini öngören bir kanun tasarısı 18 Mayıs 2006 tarihinde Fransız Ulusal Meclisi'nde görüşülmüş ancak vakit yetersizliği nedeniyle oylanamamıştır.¹⁹

Tasarı 12 Ekim 2006 tarihinde Ulusal Meclis'te yeniden görüşülmüş hükümetin karşı çıkmasına rağmen 106 lehte, 19 aleyhte ve 4 çekimser oyla kabul edilmiştir. Tasarı Senato tarafından da kabul edilir ve Cumhurbaşkanı tarafında onaylanırsa kanun haline gelecektir.

19 Ömer Engin Lütem, "Olaylar ve Yorumlar", *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 20-21, ss. 26-43.

Tasarı Türkiye’de hemen her düzeyde büyük tepkilere neden olmuştur. Başta Cumhurbaşkanı ve Başbakan olmak üzere ilgili tüm siyaset adamları ve iş adamları ile ilgili kuruluşlar tasarının kabul edilmemesi için Fransa’yı uyarılmışlar ve TBMM bu konuda Fransa’yı kınayan bir bildiri kabul etmiştir. Tasarı, ifade özgürlüğünü sınırlandırdığı için, Fransız kamuoyunun bir kısmından ve Avrupa Birliği çevrelerinden de tepki görmüştür.²⁰

İsviçre (2003)

İsviçre Parlamentosu 16 Aralık 2003 tarihinde aldığı bir kararla (bkz. Ekler, Belge 34) sözde Ermeni soykırımını tanımıştır.²¹

İsviçre’de, sayıları ile orantılı olmayan bir ölçüde nüfuz sahibi bulunan Ermeni azınlığının devamlı uğraşları ve bölücü Kürt unsurları ile onları destekleyen bazı siyasetçilerin katkılarıyla, bir süreden beri Parlamento’nun Ermeni soykırımı iddialarını benimseyen bir karar kabul etmesine çalışılıyordu. Buna karşın İsviçre Hükümetleri, Türkiye ile ikili ilişkileri göz önünde bulundurarak, böyle bir karara karşı çıkıyordu. Parlamento’da 1995, 2000 ve 2001 yıllarında yapılan girişimler sonuçsuz kalmış, 13 Mart 2001 tarihinde yapılan bir oylamada bu konudaki bir karar tasarısı ancak üç oy farkla reddedilmişti. 20 Mart 2002 tarihinde 201 sandalyeli Parlamento’nun 115 üyesi tarafından, sözde soykırımın tanınmasını ve bunun Türkiye’ye bildirilmesini öngören bir önerge, hükümetin aleyhte görüş bildirmesi üzerine oylamaya konmamıştı. Ancak Parlamento’nun yaklaşık yarısının taraftar olması nedeniyle böyle bir kararın er geç kabul edileceği anlaşıyordu.

Bu arada Cenevre Kantonu 10 Aralık 2001 tarihinde Ermeni soykırımı iddialarını benimseyen bir karar kabul etmişti. Vaud Kantonu da 23 Eylül 2003’de benzer bir karar almıştı. Bu karar Ermeni basınında, “Ermenistan’ı haritadan silen antlaşma bu şehirde imzalandığı için” (Lozan şehri bu Kanton’dadır) sembolik bir önemi olduğu şeklinde yorumlanmıştı.

İsviçre Dışişleri Bakanı Micheline Calmy-Rey 6 Ekim 2003’de Türkiye’ye resmi bir ziyaret yapacak ve İsviçre basın haberlerine göre Ankara ve İstanbul’dan başka “Kürt Bölgelerine” de gidecekti. Ancak Ankara, Vaud Kantonu’nun aldığı kararı gerekçe göstererek bu ziyareti iptal etmiştir.

İsviçre Parlamentosu’nun kabul ettiği karar “İsviçre Milli Konseyi (Parlamentosu) 1915 Ermeni soykırımını tanır. Federal Konsey’den (hükümetten) bu tanımayı not etmesini ve mutlak diplomatik yollarla

20 Ömer Engin Lütem, “Olaylar ve Yorumlar”, *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 22, ss. 20-55.

21 Ömer Engin Lütem, “Olaylar ve Yorumlar”, *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 11, ss. 20-25.

iletmesini ister” şeklindedir. Türkiye Dışişleri Bakanlığı, İsviçre Parlamentosu’nun aldığı karar hakkında bir açıklama yaparak bu kararın şiddetle kınandığını ve reddedildiğini, olayların çarpıtılarak tek taraflı bir soykırım olarak takdiminin kabul edilemeyeceğini, kamuoyunun yanıltılmaya teşebbüs edilmesinin hayretle karşılandığını, İsviçre Parlamentosu’nun, iç siyasal mülahazalarla, Türkiye-İsviçre ilişkileri ile ülkesindeki Türklerin duygu ve düşüncelerini göz ardı ederek aldığı bu kararın yol açacağı olumsuz sonuçları bakımından sorumluluk yüklenmiş bulunduğunu bildirmiştir.

Türkiye Büyük Millet Meclisi de, 22 Aralık 2003 tarihinde, AKP ve CHP gruplarının ortak girişimi olan ve İsviçre Parlamentosu’nun kararını kınayan bir bildiriye oy birliği ile kabul etmiştir.

İsviçre Parlamentosu’nun ülkesinde 20 bini kendi vatandaşı olan toplam 100 bin Türkü ihmal ederek 5 bin Ermeni’yi tatmin etmeye çalışmasını ilk bakışta anlamak güçtür. İsviçre Parlamentosu’nun hangi cemaatin daha kalabalık olduğunu değil, hangisinin daha etkili olduğunu dikkate alarak hareket ettiği anlaşılmaktadır.

Türkiye-İsviçre ilişkileri iki yıl kadar bir durgunluk yaşamıştır. İsviçre’den gelen ısrarlı talepler üzerine Bayan Calmy-Rey’in Mart ayında Türkiye’yi ziyaret etmesi kabul edilmiştir.

Bu ziyaretten kısa bir süre sonra Türk Tarih Kurumu Başkanı Prof. Dr. Yusuf Halaçoğlu ile Türkiye İşçi Partisi Başkanı Doğu Perinçek’in Ermenilerin soykırımı uğramadıkları yolunda değişik tarihlerde İsviçre’de yapmış oldukları konuşmalar nedeniyle haklarında adli soruşturma başlatılması yeni bir krize neden olmuştur. Bu olayın siyasi alanda da etkisi görülmüş, dış ticaretten sorumlu Devlet Bakanı Kürşad Tüzmen, 22-24 Haziran günlerinde yapılacak Türkiye-İsviçre İş Konseyi toplantısının iptal edilmesini istemiştir. Ayrıca İsviçre Ekonomi Bakanı Joseph Deiss’in Eylül ayında Türkiye’ye yapacağı ziyaret de iptal edilmiştir.

Halaçoğlu ve Perinçek’in bir konuda düşüncelerini açıkladıkları için haklarında soruşturma açılmış olması İsviçre’de ne ölçüde ifade özgürlüğü bulunduğu tartışılmalarını başlatmış ve böylelikle demokrasinin beşiği olmakla övünen bir ülke için hazin bir durum ortaya çıkmıştır.

Doğu Perinçek 9 Mart 2007 tarihinde Lozan Ceza Mahkemesi tarafından 90 gün hapse (bu ceza ertelenmiştir) ve ayrıca davayı açan Ermeni kuruluşuna tazminat ödemeye mahkûm edilmiştir.²² Perinçek bu kararı önce kanton sonra federal düzeyde temyiz etmiş, ancak bu amaçla

²² *Journal of the Turkish Weekly*, 9 Mart 2002.

açtığı davaları kaybetmiştir. İsviçre Hükümeti'nin bu davaların dışında kalmaya gayret etmesi, davayı iki ülke arasında bir sorun olmaktan çıkarmıştır.

Daha sonra 2008 yılı Eylül ayından itibaren Türkiye-Ermenistan arasındaki müzakerelerin Bern'de yapılması ve İsviçre Hükümeti'nin bu müzakerelerde arabuluculuk rolünü üstlenmesi Türkiye-İsviçre ilişkilerinin düzelmesi sonucunu vermiştir.

Slovakya (2004)

Slovakya Parlamentosu 30 Kasım 2004 tarihinde sözde Ermeni soykırımı konusunda şu kararı almıştır: "Slovakya Parlamentosu, 1915 yılında, Osmanlı İmparatorluğu zamanında yüz binlerce Ermeni'nin öldürüldüğü Ermeni soykırımını tanır ve bu olayı insanlığa karşı suç olarak kabul eder" (bkz. Ekler, Belge 35).

Slovak Parlamentosu'nun bu kararı, hiç beklenmediği için, bir sürpriz etkisi yapmış ve nedenleri de hemen anlaşılamamıştır. Zira Slovakya'da kayda değer Ermeni nüfusu yoktur ve bu ülkenin Ermenistan ile de yakın ilişkisi mevcut değildir. Sonraları Slovakya'nın tarihinin bazı olayları hatırlandığında bu kararın nedeni ortaya çıkmıştır.

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Çek ve Slovaklar aynı devlet içinde birleştirilmiş, daha kalabalık ve daha zengin olan Çekler bu devlet içinde etkili bir konum kazanınca Slovakya'da aşırı sağcı ve ırkçı akımlar belirmişti. Naziler 15 Mart 1939 tarihinde Çekoslovakya'yı işgal edince Çeklerin oturduğu bölge Bohemya Protektorası adı altında Almanya'ya bağlanırken aynı gün sözde bağımsız bir Slovak Devleti kurulmuştu. Bu devlet Nazi Almanyası ile aynı politikaları izlemiş ve bu çerçevede ülkedeki seksen bini aşkın Yahudi'nin tüm hakları elinden alınmış, daha sonra da, Yahudilerin büyük kısmı, sınırın hemen ötesinde bulunan Auswicz toplama kampına gönderilerek ortadan kaldırılmıştı. Slovakya 1944 sonuna doğru Sovyet orduları tarafından işgal edilmiş ve bu bölge Çeklerle birleştirilerek Çekoslovakya yeniden kurulmuştur. Sovyetler yeni müttefikleri olan Polonya ve Çekoslovakya'dan asırlardan beri bu ülkelerde yaşayan Almanları çıkarmalarını istemişlerdir. Böylece milyonlarca Alman, gayet güç koşullarda Almanya'ya sürülmüştür. Slovaklar da Karpat Dağları bölgesinde yaşayan Almanların sürülmesini sağlamışlardır.

Sovyetler'in dağılması aşamasında Slovaklar, Almanya'nın desteğiyle, tekrar bağımsız bir devlet olmuşlardır. Ancak gerek Yahudilere gerek Karpat Almanlarına yaptıkları muamelenin Avrupa'da saygın bir ülke olarak kabul edilmelerini engelleyeceğinin bilinci içinde Slovakya

Parlamentosu, 1990 yılı Aralık ayında Yahudilerden, iki ay kadar sonra da Karpas Almanlarından özür dileyen iki karar kabul etmiştir.²³

Slovakya bundan sonra da insan haklarına duyarlı bir şekilde davranmaya veya öyle görünmeye özen göstermiştir. Bu çerçevede Slovak Parlamentosu'nun sözde Ermeni soykırımını kabul eden bir karar alması, AB kapısında bekleyen Türkiye'nin fazla bir tepki gösteremeyeceği inancının da yardımıyla, fazla zor olmamıştır. Diğer yandan, Alman Hristiyan Demokratları'nın bazı Slovak partilerine bu yönde telkinde bulunmuş olmaları da olasıdır.

Hollanda (2004)

Hollanda Parlamentosu 21 Aralık 2004 tarihinde aldığı bir kararla hükümetten "Türkiye ile görüşmelerde Ermeni soykırımını konusunun devamlı olarak ve açıklıkla ele alınmasını" istemiştir (bkz. Ekler, Belge 36).²⁴ O tarihte AB dönem başkanı olan Hollanda, iki gün önce, Avrupa Zirvesi'nde Türkiye ile müzakerelerin başlaması kararının alınmasında önemli bir rol oynamıştı. Hollanda'ya teşekkür etmek için de bu ülkenin Büyükelçiliğinin bulunduğu caddeye "Hollanda Caddesi" adı verilmesi kararlaştırılmıştı. O itibarla Parlamento'nun beklenmeyen bu kararı Türkiye'de şaşkınlık yaratmıştır.

Hollanda Parlamentosu'nun bu kararının nedenleri pek açık değildir. Hollanda'da, az sayıda fakat gayet aktif ve geniş mali imkânlarla sahip bir Ermeni azınlığı bulunmaktadır. Ancak sayıları az olduğundan Hollanda Ermenilerinin Parlamento'dan karar çıkartacak bir gücü yoktur ve Hollanda Parlamentosu'nun tüm üyelerinin de mali yönden etki altına alınması mümkün değildir. Hollandalı milletvekillerinin, Ermeni propagandası nedeniyle, gerçekten Ermenilerin soykırımı uğradığına inandıkları için bu şekilde hareket ettikleri düşünülebilir. Ancak bu durumda neden komşuları Belçika'nın Kongo'da yaptıkları veya Fransızların Cezayir'deki katliamları ile ilgilenmedikleri, neden kendi sömürgecilik geçmişine bu açıdan bakmadıkları, buna karşın neredeyse bir asır önce, Hollanda'dan uzak bir ülkede, güvenlik nedenleriyle yapılmış bir göç ettirme olayını, hiçbir araştırma yapmadan, soykırım olarak nitelendirmek için ısrar ettiklerini açıklamak mümkün olamamaktadır. O nedenle Hollanda Parlamentosu'nun bu kararının temelinde başka sebepler aranması gerekecektir.

Orta ve Kuzey Avrupa'nın insanları, Güney Avrupalıların aksine, genelde yabancılara ve onların kendilerine benzemeyen örf ve adetlere

23 Noyan Tapan, 3 Aralık 2004.

24 Press Release, Federation of Armenian Organisations in the Netherlands (FAON), 24 April Committee, 21 Aralık 2004.

karşı duyarsız ve müsamahasızdır. Hollandalılar gibi sömürgeci geçmişleri olanlar ise genelde kendilerini “şarklılardan” üstün görmektedir. Ne var ki, büyük sermaye birikimine karşın yeter nüfusları olmaması Hollandalıları, Avrupa'nın diğer ekonomik yönden gelişmiş ülkeleri gibi, hemen tümü “şarklı” yabancı işçilere muhtaç bırakmış bu da söz konusu işçiler ve ailelerinin Hollanda'ya entegrasyonu sorununu doğurmuştur. Halen bu sorunun çözümlendiğini söylemek mümkün değildir ve Hollandalılar ülkelerindeki yabancı işçilerden ve onların ailelerinden rahatsızdır. Oysa asgari on yıl sonra olsa da, Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne üye olması olasıdır; bu da Avrupa Birliği'nde Türklerin sayısını arttıracaktır. Tutucu Hollandalılar böyle bir durumu önlemeye çalışmaktadırlar. Ancak Türkiye olmadan AB'nin Ortadoğu ve Kafkaslar politikalarını başarı ile yürütmesinin mümkün olmadığı da bir gerçektir. Buna göre Hollandalılar bir yandan Türkleri ülkelerinde istemezken diğer yandan Türkiye'ye ihtiyaç duymaktadırlar. Bu çelişkili durum Hollandalıları çelişkili davranmaya götürmüştür. Hollanda Hükümeti Türkiye ile müzakerelerin başlaması için çaba sarf ederken, Hollanda milletvekillerinin çoğunluğu müzakereleri zorlaştıracak tertipler peşinde olmuşlardır. Ermeni “soykırımı”nın Türkiye tarafından tanınması da bu çerçevede bir çare olarak görülmüştür.

Polonya (2005)

Polonya Parlamentosu 19 Nisan 2005 tarihinde oy birliğiyle şu kararı almıştır: “Polonya Cumhuriyeti Parlamentosu Birinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'de Ermeni halkına karşı yapılmış olan soykırımın kurbanlarını saygıyla anar. Bu cürümün hatırlanması ve kınanması tüm insanlığın, tüm ülkelerin ve iyi niyetli kişilerin görevidir”²⁵ (bkz. Ekler, Belge 37).

Polonya Parlamentosu'nun bu kararı Türkiye'de gerek kamuoyunda gerek hükümette büyük tepki ile karşılanmıştır. Türkiye'deki bu tepkilerin nedeni kamuoyunda Polonya hakkında mevcut olumlu imajdır. Bu imajın temelinde tarih boyunca iki ülkenin ortak bir düşmanı (Rusya) olması ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Polonya'nın Rusya ve Prusya arasında taksim edilmesini kabul etmemesi bulunmaktadır. Bu kadar olumlu duygular beslenen bir ülkenin parlamentosunun Türkiye'nin çok duyarlı olduğu bir konuda, Ermeni görüşlerini aynen benimseyen bir kararı oy birliğiyle alması Türk kamuoyu tarafından bir tür ihanet olarak algılanmıştır.

Polonya Parlamentosu'nun bu kararı hakkında Dışişleri Bakanlığı ertesi gün (20 Nisan) şu açıklamayı yapmıştır:

Polonya Meclisi 19 Nisan 2005 tarihinde, 1915 yılındaki olayları

25 Press Release, European Armenian Federation for Justice and Democracy, 21 Nisan 2005.

soykırım olarak tanımlamayı da içeren bir karar kabul etmiştir. Bu kararı kınıyor ve reddediyoruz.

Birinci Dünya Savaşı koşullarında cereyan eden ve Türklerle Ermenilerin büyük acılar çekmesine yol açan olayların çarpıtılarak, tek taraflı bir yaklaşımla soykırım olarak nitelendirilmesi sorumsuz bir davranıştır.

Türkiye, ulusal parlamentoların tarihin tartışmalı dönemleri hakkında hüküm verilecek yerler olmadığını ve parlamentoların halklar arasında kin ve nefret duygularını besleyen girişimlerden kaçınmaları gerektiğini savunmuştur.

Tarihi olaylar hakkında en sağlıklı kararın tarihçiler tarafından verilebileceğine olan inançla Türkiye, Ermenistan'a, Türk ve Ermeni tarihçilerden bir grup oluşturarak, 1915 yılındaki gelişme ve olayları, sadece Türk ve Ermeni arşivlerinde değil, ilgili diğer bütün ülkelerin arşivlerinde araştırarak, vardıkları sonuçları uluslararası kamuoyuna açıklamalarını önermiştir.

Polonya Meclisi'nin tarihi önerimizi kabul etmesi için Ermenistan Hükümeti'ne tavsiyede bulunmak yerine, 1915 olayları hakkında tahrif edilmiş bilgilere dayalı bir karar alması Türk halkını derinden üzmüştür. Polonya Meclisi'nin bu davranışı, Türk ve Polonya halkları arasında sekiz yüzyıla yakın bir süredir gelişen dostluk duyguları ile de bağdaşmamaktadır.

Polonya Meclisi'nin bu kararı almasının çeşitli nedenleri vardır. Önce Türkiye'dekinin aksine Polonya'da Türkiye'ye karşı özel bir sempati beslenmediğini belirtelim. Osmanlı-Rus Savaşları ve Polonya'nın taksimi gibi olaylar çok eskidir, bunlar nedeniyle vaktiyle Polonya'da Türkiye'ye için bir sempati var idiyse bunun Sovyetler Birliği döneminde silinmiş olduğu anlaşılmaktadır. Gerçekten de Sovyetlerin Polonya'da, NATO'nun sadık üyesi Türkiye hakkında, hem de Çarlık Rusyası'nın ortak düşman olmasından kaynaklanan sempati tezahürlerine izin vermemiş olduğu muhakkaktır.

Polonya'da büyük sayılabilecek bir Ermeni azınlığı olmaması ve bu ülkenin Ermenistan ile de özel denebilecek ilişkilerde bulunmaması, söz konusu kararın başka nedenlerle alındığını düşündürmektedir. AB'ye yeni katılan tüm eski Komünist ülkelerde olduğu gibi, Polonya'da da, herhalde kendi eksikliklerini telafi etmek için, insan haklarının savunulmasında aşırı bir çaba gözlemlenmektedir. Diğer yandan Polonya'nın eski düşmanı yeni dostu ve hamisi Almanya'dan gelen bazı telkinlerin de söz konusu kararın alınmasını etkilemiş olması olasıdır. Polonya Parlamentosu'nun

Türkiye’den gelen uyarılara rağmen bu kararı almasının başlıca iki nedeni vardır: Birincisi tüm AB üyesi ülkeler gibi Polonya’nın da Türkiye’nin AB’ye katılım süreci boyunca birçok kez veto kullanmak hakkına sahip olmasıdır. Bu durumun Türkiye’yi AB üyeleri ile iyi ilişkiler içinde olmaya zorlayacağı ve mesela bu çerçevede Polonya Parlamentosu’nun aldığı karara fazla tepki gösteremeyeceği düşünülmüş olsa gerektir. İkincisi ise Türkiye’nin itiraz ettikten sonra kısa zamanda olayları unuttuğuna inanılmasıdır. Nitekim Polonya Parlamentosu Başkanı Włodzimierz Cimoszewicz iki ülke arasındaki bu sorunun birkaç gün içinde ortadan kalkacağını söylemiştir.²⁶

Ancak öyle olmamış ve Türkiye’nin Polonya’ya karşı tepkileri sürmüştür. Bu çerçevede Polonya’nın Türkiye ile Ermenistan arasında arabuluculuk yapması ve taraflar diplomatik ilişki kuruncaya kadar Ermenistan’ı Türkiye’de, Türkiye’yi de Ermenistan’da temsil etme önerisi Ermenistan tarafından kabul edilmiş ancak Türkiye’ce uygun görülmemiştir. Bunun başlıca nedeni Polonya Parlamentosu’nun soykırım iddialarını benimseyen bir karar almasının Polonya’yı Türkiye ile Ermenistan arasındaki anlaşmazlıkta Ermenistan’ın tarafını tutan bir ülke konumuna getirmiş olmasıdır.

Türkiye’nin Polonya Parlamentosu kararını unutmaya hazır olmadığı Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer’in, Polonya Cumhurbaşkanı Lech Kaczyński’nin Türkiye’yi ziyareti sırasında yaptığı konuşmada “İki halkın aralarındaki dostluk ilişkilerine yaraşacak biçimde, birbirini daha iyi tanıması ve anlamasını, bilgi eksikliğinden kaynaklanan önyargılardan arınarak daha da yakınlaşmasını diliyoruz”²⁷ demek suretiyle Polonya Meclisi’nin kararını önyargı olarak tanımasıyla da belli olmuştur.

Almanya (2005)

Alman Parlamentosu 15 Haziran 2005 tarihinde “1915 Ermeni Sürgün ve Katlinin Hatırlanması ve Anılması: Almanya Türkler ve Ermenilerin Barışmasına Katkıda Bulunmalıdır” başlığını taşıyan bir karar kabul etmiştir (bkz. Ekler, Belge 38). Bu karar, bu konuda şimdiye kadar kabul edilen kararların en uzunudur. Türkiye için Almanya ile olan ilişkilerin önemi ve Almanya’da üç milyon kadar Türk’ün varlığı dikkate alınarak bu karar aşağıda ayrıntılı bir şekilde incelenmektedir.

19. asrın son yarısında Almanya’da ırkçılık akımları oluşmuş ve bu akımlar, I. Dünya Savaşı’nı kaybetmenin getirdiği düş kırıklığının da yardımıyla, Nazi rejiminin doğmasına neden olmuştu. Nazi rejiminin ırkçılığın doruğuna çıkarak altı milyon kişiyi sırf Yahudi oldukları için

26 PAP News Wire, 21 Nisan 2005.

27 Milliyet, 24 Ocak 2007.

öldürdüğü bilinmektedir. Almanya'nın II. Dünya Savaşı'nda büyük bir yenilgiye uğraması, parçalanması, yıllarca galip güçlerin işgali altında kalması, İsrail'e ve Yahudi kuruluşlarına muazzam tazminatlar ödemesi bu hazin olaylara neden olan ırkçılığı tamamen ortadan kaldırmasa da geriletmiştir.

Sovyetler Birliği'nin Batı Avrupa ülkeleri için tehlike oluşturması karşısında Almanya'nın yardımına ihtiyaç duyulmuş ve bu ülkenin geçmiş bir yana bırakılarak Almanya, Avrupa'nın hür ülkeleri arasına alınmıştır. Almanya kısa zamanda kalkınmaya başlamış, ancak sermaye olmasına karşın savaş nedeniyle yeterli sayıda iş gücü bulunmaması bir sorun teşkil etmiş, el emeği açığı diğer ülkelere getirilen "misafir" işçilerle kapatılmış ve sonunda Almanya yeniden Avrupa'nın en güçlü ekonomisine sahip olmuştur.

Büyük çoğunluğunu Türklerin oluşturduğu "misafir" işçilerin başka gelenek ve kültürden gelmesi, ırkçı temelleri nedeniyle genelde hoşgörüyü sahip olmayan Almanlar için bir sorun yaratmış, bu durumun çözümü için yabancı işçilerin asimilasyonu anlamına gelen "entegrasyon" fikri ortaya atılmış, ancak bundan beklenen sonuç alınamamış, az sayıda yabancı işçi asimile olmuş ve büyük çoğunluk, aradan üç kuşak geçmesine rağmen, milli benlikleri ile örf ve adetlerini korumuştur. Almanya'nın birleşmesinden sonra, genel olarak demokrasi ve insan hakları değerlerini özümsememiş Doğu Almanyalıların Alman toplumuna katılmasıyla ırkçı davranışlar ve yabancı düşmanlığı artmıştır.

Alman Hristiyan Demokrat Birliği ile Hristiyan Sosyal Birliği partilerinden oluşan ve kısaca Hristiyan Demokratlar olarak adlandırılan siyasi oluşum, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Federal Almanya'nın kurulmasında başlıca rolü oynamıştır. Hristiyan Demokratlar savaş sonrasında Türkiye ile Almanya arasında her alanda yakın ve dostane ilişkiler kurulmasının da mimarıdır. Hristiyan Demokrat Hükümetler Türkiye'ye mali ve askeri yardım yapmış ve Alman ekonomisinin ihtiyacı olan yabancı işçilerin büyük kısmının Türkiye'den getirilmesi kararını da Hristiyan Demokrat Hükümetler almıştır.

Bu olumlu tablo Sovyetler Birliği'nin dağılması ve Almanya'nın birleşmesinden, diğer bir deyimle Avrupa'nın stratejik alanda Türkiye'ye olan ihtiyacının azalmasından ve ekonomik durgunluk nedeniyle Almanya'da işsizliğin başlamasından sonra, değişmiştir. Hristiyan Demokratlar, Türk işçilerinin Almanya'ya entegrasyon sorunlarını gündeme getirmeye başlamışlar, ayrıca Türkiye'nin Avrupa Birliği üyeliğine kabul edilmesine karşı çıkmışlardır. Ancak Türkiye'nin Avrupa Birliği ile ilişkisinin azalmasını da sakıncalı gördüklerinden, Türkiye'ye "imtiyazlı ortaklık" tanınması fikrini ortaya atmışlar, bu fikir gerçekleşmeyince başka

bir formül arayışına girmişler ve Türkiye'yi Ermenilerin kıyımı ile suçlamanın parlamento seçimlerinde Sosyal Demokratlara oy kaybettirebileceği düşüncesiyle bu konuyu işlemeye başlamışlardır.

Bu arada Almanya'da genelde sağ kesime mensup kişilerin Yahudi soykırımı suçlamalarından çok rahatsız olduğunu belirtmek gerekmektedir. Ne var ki bu suçlamaları reddetmek mümkün değildir. Buna karşın soykırım suçu Almanlardan önce başkaları tarafından da işlenmişse bu, Almanların suçunun azalması şeklinde algılanmaktadır. Bu nedenle Almanya'da sağ kesimde başkalarını soykırım yapmakla suçlamak eğilimi vardır. Hristiyan Demokratlar Türkiye'yi suçlarken bu kesimden de destek alacaklarını düşünmüşlerdir.

Hristiyan Demokratlar bu hususları dikkate alarak 23 Şubat 2004 tarihinde Alman Parlamentosu'na Ermeni sorunu hakkında bir karar tasarısı sunmuşlardır. Bu tasarı Alman Hükümeti'nin ortağı Yeşillerce desteklenmiş ancak Sosyal Demokratlar tasarıya karşı çıkmıştır. Kuzey Ren-Vestfalya Eyaleti'nde yapılan seçimleri Sosyal Demokratlar'ın kaybetmesi sonucunda Parlamento seçimlerinin yenilenmesi kararı alınınca Sosyal Demokratlar, kendilerine genel seçimlerde oy kaybettireceği düşüncesiyle, Hristiyan Demokratlar'ın tasarısına karşı çıkmaktan vazgeçmişlerdir.

Söz konusu tasarı, bazı önemsiz değişikliklerden sonra, Alman Parlamentosu'nda 16 Haziran 2005 tarihinde oylama yapılmadan, diğer bir deyimle oybirliğiyle, kabul edilmiştir.

Alman Parlamentosu'nun bu kararında soykırım sözcüğü yoktur. Buna karşın, "Ermenilerin neredeyse tamamen imha edilmeleri", "Ermenilerin sürülüp yok edilmeleri" gibi deyimler soykırım kavramı ile aynı anlamı taşımaktadır. Kararda soykırım sözcüğünün kullanılmamasının nedeni Almanya'da yaşayan Türklerin sert tepki göstermesinden duyulan endişedir.

Kararda, tarihin dürüst bir şekilde ele alınmasının gerekli olduğuna ve bunun barışmanın en önemli temelini teşkil ettiğine inanıldığı, bu hususun özellikle Avrupa hatırlama kültürü çerçevesinde geçerli olduğu ve ulusal tarihin karanlık sayfalarıyla açık bir şekilde yüzleşilmesinin de buna dâhil bulunduğu ifade edilmektedir. Almanya, Avrupa kıtasında çeyrek asırlık bir dönemde (1914-1939) iki büyük savaş çıkartmış, milyonlarca sivil ve asker ölmesine neden olmuş ve ayrıca Yahudilere soykırım uygulamıştır. Sonunda uğradığı yenilgi o kadar büyük olmuştur ki, tekrar bağımsız bir devlet olarak kabul edilebilmesi için, topraklarının büyük kısmından vazgeçmesi, yıllarca yabancı kuvvetlerin işgali altında kalması ve her şeyden önce işlediği tüm suçları kabul etmesi ve tazminat ödemesi gerekmiştir.

Ancak Almanya'nın bu özel durumunun diğer ülkeler için örnek teşkil etmediği görülmektedir. Özellikle savaşta yenilmemiş ülkelerin sömürgeci geçmişlerini veya tarihlerinin karanlık sayfalarını tanımak gibi bir eğilimleri bulunmamaktadır. Bunun en çarpıcı örneğini Fransa'nın Cezayir'de yaptığı katliam ve mezalimi tanımayı reddetmesi oluşturmaktadır.

Kararda Alman Parlamentosu'nun Türkiye'de Osmanlı İmparatorluğu'nda meydana gelen olaylar hakkında kapsamlı bir tartışma sürdürülmesinin hala mümkün olamamasından ve Türk tarihinin bu bölümünü ele alan bilim adamları ve yazarların cezai takibata maruz kalmalarından üzüntü duyduğu bildirilmektedir. Bu kararı kaleme alanların Türkiye'deki durumdan hiç haberdar olmadıkları görülmektedir. Son birkaç yıldır Türkiye'de 1915 tehcirinin soykırım olduğunu ileri sürenlerin sayısında artış vardır. Yves Ternon ve Vahakn Dadrian gibi soykırım iddiasının şampiyonu yazarların eserleri başta olmak üzere, Ermeni görüşlerini yansıtan pek çok kitap Türkiye'de yayımlanmıştır. Ayrıca Almanya'da pek revaçta olan Franz Werfel'in *Musa Dağında Kırk Gün* adlı romanı da yayımlanmıştır.

Karar bu gibi haksız ve yanlış ifadelerden sonra, herhalde bir denge kurmak amacıyla, Türkiye'de Avrupa hatırlama kültürü çerçevesinde Ermeni sorunuyla giderek daha fazla ilgilendiği yönünde ilk olumlu işaretlerin de ortaya çıkmaya başladığının görüldüğünü bildirmekte ve örnekler vermektedir.

Birinci örnek olarak TBMM'nin, "Ermenilere karşı gerçekleştirilen suçlar" ve Türk-Ermeni ilişkileri hakkında görüşmeler yapmak üzere Ermeni kökenli Türk vatandaşlarını davet etmesi gösterilmektedir. Bununla TBMM'nin AB Uyum ve Dışişleri Komisyonu'nun 4 Nisan 2005 tarihinde yapmış olduğu ve Türk ve Ermeni asıllı bazı yazarların çağrıldığı toplantı kastedilmektedir. Ancak bu toplantı, Ermeni sorunu hakkında bir görüş alışverişi şeklinde olmuş "Ermenilere karşı işlenen suçlar" gibi bir konu görüşülmemiştir.

İkinci örnek olarak, Viyana'da Türk-Ermeni kadınlar diyalogu gibi kamuoyunda iz bırakmamış bir olay gösterilmiştir.

Üçüncü örnek Türk ve Ermeni tarihçileri arasında gerçekleştirilen ilk temaslar sonucu belge alışverişi yapılmış olmasıdır. Bununla Türk ve Ermeni tarihçiler arasında Viyana'da yapılan bazı temaslar kastedilmektedir. Ancak kararda, Ermenilerin çekilmesi sonucunda bu girişimin sona erdiğinden bahsedilmemektedir.

Dördüncü örnek olarak Başbakan Erdoğan'ın Ermeni Patriği Mesrob ile birlikte Türkiye'deki ilk Ermeni müzesini İstanbul'da açmış olması

gösterilmektedir. Başbakanın bu jesti tamamen Türkiye Ermenilerine yöneliktir. Türkiye Ermenileri ise, Ermeni sorununun bir parçası değildir.

Son örnek olarak Başbakan Erdoğan'ın bir Türk-Ermeni tarihçiler komisyonu kurulmasını önermesi gösterilmiş ancak bunun da hür ve kamuoyuna açık bilimsel tartışmalar temelinde gerçekleştirildiği takdirde başarıya ulaşabileceği belirtilmiştir.

Kararda, Almanya'da Türkiye'den gelen çok sayıda Müslüman'ın yaşıyor olması nedeniyle tarihi anımsamanın ve bu suretle barışmaya da katkıda bulunmanın önemli bir görev olduğu belirtilmektedir. Bu ifadeler, dolaylı bir şekilde, Almanya'da çalışan Türklerin Ermenilerin soykırımı uğramış olduğunu kabul etmelerinin onlar için bir görev olduğu anlamına gelmektedir. Almanya'daki Türklerin böyle bir görevi yoktur. Bu ifadelerle, Almanya'da gitgide artmakta olan yabancı düşmanlığının etkisiyle Almanya'daki Türklere Ermeni sorununu bahane ederek baskı yapmaya çalışıldığı sonucuna varılmaktadır.

Kararda Türkiye ile Ermenistan arasındaki ilişkilerin normalleştirilmesinin bölgenin geleceği açısından büyük önem taşıdığı, bu bağlamda acilen AGİT ilkeleri temelinde her iki tarafta güven artırıcı önlemler gerektiği, örneğin Türkiye'nin sınırları açmasının Ermenistan'ın tecridine son verebileceği ve diplomatik ilişkilerin başlatılmasını teşvik edebileceği kayıtlıdır. Ayrıca Almanya'nın AB Komşuluk Politikası çerçevesinde özel bir yükümlülük altında bulunduğu, hedefin, Ermenistan ile Türkiye arasındaki durumun normalleşmesi ve iyileşmesine yardımcı olmak ve böylece Kafkasya bölgesinde istikrarın sağlanmasına katkıda bulunmak olduğu belirtilmektedir. Görüldüğü üzere kararda, Güney Kafkasya'da istikrarın neden bozulduğu hususuna hiç değinilmeden bu istikrarın sağlanması için Türkiye'nin sınırlarını açması ve Ermenistan ile diplomatik ilişki kurması istenmektedir. Oysa Kafkasya'da istikrarı bozan ülke, Karabağ ve diğer Azerbaycan topraklarını işgal eden, Türkiye'nin sınırlarını resmen tanımayan ve siyasi çıkar sağlamak amacıyla Türkiye'ye karşı soykırım iddiaları ileri süren Ermenistan'dır. Ermenistan'ın bu hareketlerinden hiç bahsedilmemesi Alman Parlamentosu'nun bu kararının inanırlılığını ortadan kaldırmaktadır.

Diğer yandan Almanya'nın AB Komşuluk Politikası çerçevesinde diğer AB ülkelerinden farklı bir konumu bulunmamaktadır.

Kararda Federal Eyaletlerin, eğitim yoluyla, Ermenilerin sürülüp yok edilmeleri konusunun Almanya'da da ele alınmasına katkıda bulunmaları gerektiği kayıtlıdır. Bu ifade Ermenilerin soykırım iddialarının Almanya'da okullarda okutulması anlamına gelmektedir. Böylece Alman öğrencilerde bir Türk düşmanlığı belirecek, Türk asıllı öğrenciler ise suçluluk

duygusuna kapılacaklardır. Bu duygunun Türk asıllı öğrencilerden bazılarının zamanla milli benliklerini terk etmesi sonucunu vereceği düşünülmüş olsa gerekir.

Alman Parlamentosu kararında Federal Hükümet'ten bazı taleplerde bulunmaktadır. Bu talepleri, bazıları hakkında açıklamalar yaparak, aşağıda özetle veriyoruz:

- Türkler ve Ermeniler arasında barışma ve tarihi suçun affedilmesi/ özür dilenmesi suretiyle anlaşmaya varılmasının sağlanması için yardımcı olması (Türkler Ermenilere karşı bir suç işlenmiş olduğunu kabul etmediklerinden özür dilemeleri de söz konusu değildir. Diğer yandan Ermeni sorunu psikolojik olmaktan ziyade bazı çıkar hesaplarına dayanan siyasi bir sorundur. Bir tarafın özür dilemesi diğer tarafın affetmesiyle çözümlenemez.)
- Türkiye Parlamentosu, Hükümeti ve toplumunun Ermeni halkına karşı tarihte ve günümüzde oynadıkları rolün kayıtsız şartsız sorgulanması için girişimde bulunulması (Bu ifadeler Türkiye'nin Parlamentosu, Hükümeti ve toplumuyla sözde Ermeni soykırımını tanıması gerektiğinin dolaylı bir ifadesidir ancak gerek TBMM gerek Türk Hükümetleri birçok kez soykırım suçlamalarını reddetmiş olduklarından Federal Hükümetin yapacağı bir girişimin faydası yoktur.)
- Türk ve Ermeni bilim adamlarının yanı sıra uluslararası uzmanların da katılacağı bir tarihçiler komisyonu oluşturulması için girişimde bulunulması (Alman Parlamentosu böylelikle Başbakan Erdoğan'ın tarihçiler komisyonu önerisini kabul etmiş olmaktadır.)
- Konu hakkında sadece Osmanlı İmparatorluğu belgelerinin değil, aynı zamanda Almanya'nın Türkiye'ye de ilettiği olduğu Federal Dışişleri Bakanlığı arşiv belgelerinin de kamuoyuna açılması için girişimde bulunulması (Alman arşivleri açık olduğuna göre buradaki belgelerin kamuoyuna açılması sözleri anlamsızdır. Ayrıca bu ifadeler Türkiye'de sadece Osmanlı belgelerinin yayınlanmış olduğu kanısını vermektedir. Oysa Türkiye'de Osmanlı belgeleri yanında İngiliz, Fransız ve Rus belgeleri de yayınlanmıştır. Bu arada ilgili Alman belgeleri de yayınlanabilir. Ancak bunlar daha önce incelenmiş olduğundan Alman belgelerinin konunun incelenmesine büyük katkı yapması beklenemez.)
- İstanbul'da yapılması planlanan fakat devlet baskısı nedeniyle ertelenen konferansın gerçekleştirilmesi için girişimde bulunulması (Ermeni taraftarı bazı Türk bilim adamları ve yazarlarının Boğaziçi Üniversitesi'nde 2005 yılı Mayıs ayı sonunda düzenlemek istedikleri

konferanstan bahsedilmektedir. Bu konferansın yapılması için Alman Hükümeti'nin neden çaba göstermesi gerektiği anlaşılamamaktadır. Diğer yandan konferansın devlet baskısıyla ertelendiği doğru olmayıp dört ay sonra Türk Hükümeti'nin yardımıyla yapılabildiği bir gerçektir.)

- Özellikle Ermenilerin kaderi konusunda olmak üzere Türkiye'de düşünce özgürlüğünün teminat altına alınması için girişimde bulunulması (Bu ifadeler, kararı kaleme alanların Türkiye'deki koşullar hakkında yeterli bilgi sahibi olmadıklarını göstermektedir. Türkiye'de ifade özgürlüğü mevcuttur. Nitekim halen birçok kişi 1915 Ermeni tehcirinin soykırım olduğunu söylemekte ve yazmaktadır.)

- Türkiye ile Ermenistan arasındaki ilişkilerin normalleşmesine yardımcı olunması (Alman Parlamentosu'nun yukarıda belirttiğimiz kararı Ermeni görüşlerini yansıtmaktadır. Diğer bir deyimle bu karar tarafsız ve adil değildir. Alman Hükümeti, ilke olarak, bu kararda ifade edilen görüşleri dikkate almak mecburiyetindedir. Ancak Federal Hükümet'in bu konuda Türkiye'de bir girişim yaptığına dair bir bilgi mevcut değildir. Federal Hükümet'in bu tür girişimlerinin Türkiye-Almanya arasında gerginlik yaratacağını dikkate almış olması olasıdır.)

Özetlemek gerekirse Federal Almanya Parlamentosu'nda kabul edilen bu karar "Anadolu'daki Ermenilerin neredeyse tamamen imha edildikleri" gibi hiçbir dayanağı olmayan iddialara yer vererek kaleme alanların tarih bilgisinden ne kadar uzak olduklarını göstermekle kalmamakta, Alman Hükümeti'ne, "Ermenilerin sürülüp yok edilmesinin" eyalet eğitim politikalarına dâhil edilmesini tavsiye ederek Alman gençliğinde Türk düşmanlığı yaratılması sonucunu verebilecek sorumsuz, son derece tehlikeli ve kışkırtıcı öneriler de içermektedir. Diğer yandan Türkiye Cumhuriyeti belgelere dayanması halinde tarihinin herhangi bir döneminin muhasebesini yapmak için yabancı ülke parlamentolarının kararlarına ihtiyaç duymayacak kadar da devlet geleneğine sahip bir ülkedir. Ancak, Federal Almanya Parlamentosu kararında dile getirildiği gibi kendi geçmişiyle yüzleşmek ihtiyacını duyuyorsa, bunu asılsız iddialar temelinde şekillendirilen tarihi olaylar ve Türkiye'nin üzerinden değil, kendi tarihi sorumlulukları çerçevesinde yapmalıdır.

Bu vesileyle Alman Parlamentosu'nun bu kararının Türkiye bakımından hukuki bir sonuç doğurmayacağını belirtelim. Zira, milli egemenlik ilkesi gereği, bir devlet sadece kendi taahhütlerini yerine getirmekle mükelleftir. Başka ülkelerde alınan tek taraflı kararların hukuki yönden bir değeri yoktur. Buna karşın bu kararın, Ermeni Diasporası'nın ve Ermenistan'ın Türkiye'ye karşı olan tutumlarını daha da sertleştirmek gibi olumsuz bazı siyasi sonuçları olabilir.

Dışişleri Bakanlığı tarafından 16 Haziran 2005'te yayınlanan bir açıklamada Alman Parlamentosu'nun bu kararı kınanmış, kararın Almanya iç politikası hesaplarından kaynaklandığı, hiçbir dayanağı olmayan iddialar ve Alman gençliğinde Türk düşmanlığı yaratılması sonucunu verebilecek öneriler içerdiği ve bu kararın iki ülke arasındaki ilişkilere olumsuz etki yapacağına zamanında Alman muhataplara bildirildiği belirtilmiştir. Dışişleri açıklamasının tam metni aşağıdadır:

Federal Almanya Parlamentosu bugün (16 Haziran), Parlamento'da temsil edilen partilerin ortak sunucu olduğu ve 1915 yılında yaşanan olaylarla ilgili olarak Ermeni iddialarına ilişkin bir kararı kabul etmiştir. Bu kararı esefle karşılıyor ve şiddetle kınıyoruz.

Yaklaşık üç aydır Almanya Parlamentosu'nun gündeminde bulunan bu karar ile ilgili olarak görüşlerimiz her düzeyde Alman muhataplarımıza iletilmiş, kararın tek yanlı içeriğine, metindeki vahim maddi yanlışlıklara ve bilgi eksikliklerine işaret edilmiş ve böyle bir kararın, özellikle Almanya gibi her zaman dost ve müttefik olarak görülen bir ülke tarafından kabulünün Türk halkını derinden yaralayacağına ve ikili ilişkilerimiz üzerinde yapacağı menfi etkilere dikkat çekilmiştir.

Ancak gelinen aşamada, tüm bu uyarılarımızın Federal Alman Parlamentosu tarafından dikkate alınmadığı üzüntüyle gözlenmektedir.

Bu girişimin Alman iç politika hesaplarından kaynaklandığı açıktır. Böyle hassas bir konunun iç politikanın küçük hesaplarına alet edilmesi sorumsuzluk ve dar görüşlülüğün bir kanıtıdır.

Federal Almanya Parlamentosu'nda kabul edilen karar "Anadolu'daki Ermenilerin neredeyse tamamen imha edildikleri" gibi hiçbir dayanağı olmayan iddialara yer vererek hazırlayıcıların tarih bilgisinden ne kadar uzak olduklarını göstermekle kalmamakta, Alman Hükümeti'ne, "Ermenilerin sürülüp yok edilmesinin" eyalet eğitim politikalarına dâhil edilmesini tavsiye ederek Alman gençliğinde Türk düşmanlığı yaratılması sonucunu verebilecek sorumsuz, son derece tehlikeli ve kışkırtıcı öneriler de içermektedir.

Türkiye Cumhuriyeti tarihiyle barışıktır. Tarihi olayların parlamentolarca değil, ancak tarihçiler ve uzmanlar tarafından değerlendirilebileceği düşüncesinden hareketle arşivlerini Alman ve Ermeniler dâhil tüm araştırmacılara açmış, Ermenistan'a, Osmanlı dönemindeki Türk-Ermeni ilişkilerini ortak bir komisyonda

incelenmesi önerisini resmen iletmiştir. Türkiye Cumhuriyeti belgelere dayanması halinde tarihinin herhangi bir döneminin muhasebesini yapmak için yabancı ülke parlamentolarının kararlarına ihtiyaç duymayacak kadar da devlet geleneğine sahip bir ülkedir. Ancak, Federal Almanya Parlamentosu kararında dile getirildiği gibi kendi geçmişiyle yüzleşmek ihtiyacını duyuyorsa, bunu asılsız iddialar temelinde şekillendirilen tarihi olaylar ve Türkiye'nin üzerinden değil, kendi tarihi sorumlulukları çerçevesinde yapmalıdır.

Yukarıda belirttiğimiz gibi Alman Parlamentosu bu kararı oy birliği ile almıştır. Almanların iki ülke arasında çok yakın ilişkilere, Almanya'da üç milyondan fazla Türk'ün varlığına ve her yıl Türkiye'ye milyonlarca Alman turist gelmesine karşın Alman Parlamentosu'nda Türk görüşlerini savunan bir kişi dahi çıkmaması kabul edilemez bir durumdur. Yapılan uyarılara rağmen, Alman Parlamentosu'nun ne ülkedeki Türklerin ne de Türk kamuoyunun görüşlerini hiçbir şekilde dikkate almak zahmetine katlanmaması Türkiye-Almanya ilişkilerini olumsuz etkilemiş ve Almanya'ya ve Almanlara olan güveni sarsmıştır. Bu arada, son seçimleri kazanarak iktidar ortağı olan Hristiyan Demokratlar'ın Türkiye'nin AB üyeliği aleyhindeki politikalarını sürdürmeleri de Alman Parlamentosu'nun Ermeni görüşlerini tamamen benimseyen bu kararı nedeniyle esasen yıpranmış olan iki ülke ilişkilerini daha da sarsmıştır.

Venezuela (2005)

Venezuela Parlamentosu 14 Temmuz 2005 tarihinde Ermeni soykırım iddialarını benimseyen bir kararı oy birliğiyle kabul etmiştir (bkz. Ekler, Belge 39).

Kararın giriş bölümünde, özetle, insanlık tarihinin ilk bilimsel olarak planlanmış, örgütlenmiş ve icra edilmiş soykırımının doksan yıl önce meydana geldiği, bu soykırımın Genç Türkler ve onların ideolojisi olan Pantürkizm tarafından Ermeni halkına karşı işlendiği ve iki milyon kadar kişinin ortadan kaldırılmasına yol açtığı, bu tür cinayetlerin tekrarlanmaması için açıkça kabul edilmesi ve bu soykırımın Türk halkı ve dünyanın bütün halkları tarafından tanınması gerektiği ve siyasi davalar ve çıkarlar nedeniyle soykırımın inkar edilmesi yoluyla tarihin değiştirilmesine çalışıldığı belirtilmektedir. Kararda ayrıca, Ermeni halkının ve hükümetinin taleplerinin desteklediği, Ermeni soykırımını tanıyınca kadar Türkiye'nin üyelik başvurusunun ertelemezinin Avrupa Birliği'nden istendiği gibi hususlar da yer almaktadır.

Görüldüğü gibi bu karar Ermeni soykırım iddiaları hakkında şimdiye kadar çeşitli ülke parlamentolarında alınan kararların en sert ve en

abartılıdır. Venezuela Parlamentosu'nu bu kadar cesur kılan husus, şüphesiz, Türkiye'nin coğrafi uzaklığı ve iki ülke arasında kayda değer ilişki olmamasıdır. Venezuela'da zengin, diğer bir deyimle etki yapabilen bir Ermeni cemaatinin varlığı, buna karşın kayda değer sayıda Türk olmaması da bu kararın kolaylıkla alınmasının başlıca nedenleridir. Ayrıca Uruguay ve Arjantin'de alınan kararların da Venezuela Parlamentosu için emsal teşkil ettiği muhakkaktır. Otoriter idaresi ve popülist davranışları nedeniyle eleştirilen Venezuela Başkanı Chavez'in bu kararla ABD'den ve Avrupa ülkelerinden daha ilerici bir tutuma sahip olduğunu kanıtlamaya çalışmış olması da olasıdır.

Litvanya (2005)

Litvanya Parlamentosu 15 Aralık 2005 tarihinde aldığı bir kararla (bkz. Ekler, Belge 40) Ermenilerin soykırım iddialarını tanımış ve Türkiye'den de tanınmasını istemiştir. Türkiye Dışişleri Bakanlığı ertesi gün yaptığı bir açıklamada parlamentoların tarihin tartışmalı dönemlerine ilişkin hüküm verme görevi olmadığını, tarihin tarihçilere bırakılması gerektiğini ve bu kararın ne Türkiye-Litvanya arasındaki ilişkilere ne de Türkiye-Ermenistan arasındaki ilişkilerin normalleşme sürecine olumlu yansımaları olmayacağını bildirmiştir.

Türkiye ile hiçbir sorunu olmayan, ayrıca Ermenistan ile ilişkilerinin de bir özelliği bulunmayan Litvanya Parlamentosu'nun bu kararı almasının nedenlerini, Slovakya gibi bu ülkenin de vaktiyle Nazilerle işbirliği yapmış olmasında aramak gerekmektedir. İkinci Dünya Savaşı'nın başında bağımsızlığını kaybederek Sovyetler Birliği'ne bağlanan Litvanya savaş içinde Alman orduları tarafından işgal edilmiş, tekrar bağımsızlığını kazanmış ve Nazilerle işbirliği yapmıştır. Bu çerçevede Litvanya'daki 220.000-250.000 civarında olduğu tahmin edilen Yahudilerin neredeyse tamamı (%95) ortadan kaldırılmıştır.²⁸ Savaş sonrasında tekrar Sovyetler Birliği'ne dâhil edilen Litvanya, Sovyetler'in dağılmasından sonra bağımsızlığını kazanmış, Avrupa Birliği'ne katılma sürecinde vaktiyle Yahudilere yapılanları affettirmek veya unutturmak amacıyla insan hakları savunuculuğu yapmaya başlamıştır. Litvanya Parlamentosu Ermenilerin soykırım iddialarını tanımakla, kendi ülkesinde Yahudilere karşı işlenmiş olan soykırım suçunun daha önce başka ülkeler tarafından da işlendiğini ileri sürerek, diğer bir deyimle Litvanya'nın bu suçu işlemekte yalnız olmadığını vurgulayarak kendi sorumluluğunu hafifletmeye çalışmıştır.

28 Anar Somuncuoğlu, "Litvanya'nın Türkiye karşıtı Kararı", *Hakimiyet-i Milliye*, 3 Ocak 2006.

Şili (2007)

Şili Senatosu 5 Haziran 2007 tarihinde oy birliğiyle aldığı bir kararla (bkz. Ekler, Belge 41) Ermeni soykırımını tanımıştır.

Kararda²⁹ özetle, 24 Nisan 1915 tarihinde İstanbul'daki Ermeni cemaatinin ileri gelenlerinin tevkif edildiği ve ortadan kaldırıldığı, böylelikle başlayan ve 1915-1923(?) yılları arasında süren Ermeni "soykırımı" sonucunda 1,5 milyon kişinin öldüğü, bunun 20. asrın ilk etnik temizliği olduğu, bu soykırımın Birleşmiş Milletler'in İnsan Hakları Komisyonu Azınlıkların Korunması ve Ayrımcılığın Önlenmesi Alt Komisyonu'nca tanınmış olduğu, Şili'nin Osmanlı İmparatorluğu'nun Ermenistan'da(?) savunmasız halka karşı soykırım yapmış olduğunu tanınması gerektiği, Ermeni halkının şimdi uluslararası toplumdan ve Türkiye'den manevi tazminat talep ettiği belirtildikten sonra Senato'nun Ermeni milletini desteklemek ve Birleşmiş Milletler 1985 kararına katılması için Şili Hükümeti'ne çağrıda bulunmak kararlarını aldığı bildirilmektedir.

Bu kararda birçok maddi hata vardır. Birincisi 24 Nisan 1915 tarihinde İstanbul'da Ermeni ileri gelenlerinin ortadan kaldırılmadığı, içlerinden bazılarının, güvenlik mülahazasıyla Çankırı ve Ayaş'ta ikamete tabi tutulduğudur. İkinci olarak Ermeni tehcirinin 1923 yılında değil 1916 yılında sona erdiği'dir. Ancak son yıllarda Ermeni propaganda belgelerinde, Türkiye Cumhuriyeti'ne de bir sorumluluk yükleyebilmek amacıyla "soykırımın" 1923 yılında sona erdiği ileri sürülmeye başlanmıştır. Üçüncü olarak tehcir sırasında ve sonrasında 1,5 milyon Ermeni'nin ölmüş olduğunun kanıtlanmadığı, esasen Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Ermenilerin sayısı ancak bu kadar olduğu için böyle bir iddianın kanıtlanmasının mümkün olmadığıdır.

Türkiye Dışişleri bu konuda yaptığı açıklamada³⁰ kararın oy birliği ile kabul edildiğinin üzüntüyle öğrenildiğini belirttikten sonra Ermeni soykırım iddialarının BM'nin Azınlıkların Korunması ve Ayrımcılığın Önlenmesi Alt Komisyonu'nca tanınmasının yanlış olduğunu vurgulamıştır. Ermeni çevrelerce sıkça dile getirilen bu iddiaya BM Genel Sekreteri Ban Ki-moon'un en son 30 Nisan 2007 tarihinde yaptığı konuşmada açıklık getirerek BM'nin bugüne kadar 1915 olayları ile ilgili olarak bir tutumu olmadığını bildirdiğini, tarihin siyasi amaçlarla çarpıtılmasına hizmet eden Şili'nin bu kararının kınandığını ve reddedildiğini ve iki ülke arasındaki dostane ilişkilere gölge düşüren bir davranış olarak görüldüğünü belirtmiştir.

29 Armenian National Committee of America, Press Release, 7 Haziran 2007.

30 http://www.mfa.gov.tr/no_89--_8-haziran-2007_-sili-senatosu-tarafından-asilsiz-ermeni-iddialarına-destek-veren-bir-kararın-kabul-edilmesi-hk_-tr.mfa.

Şili Senatosu'nun bu konuya neden ilgi duyduğuna gelince, tek nedenin, bir Taşnak kuruluşu olan "Güney Amerika Ermeni Milli Komitesi"nin teşvikiyle³¹ bu ülkedeki küçük ve fakat aktif Ermeni azınlığının böyle bir karar alınması için ısrarlı çabaları olduğu görülmektedir. Şili'de kayda değer sayıda Türk yoktur. Türkiye Büyükelçiliği'nin uyarılarının ise, coğrafi uzaklığın yarattığı bir umursamama nedeniyle dikkatte alınmadığı anlaşılmaktadır.

4. Bazı Ülkeler ve Ermeni Sorunu

A. Amerika Birleşik Devletleri

Ermeni soykırım iddialarını kabul etmiş devletler arasında sayılmamasına rağmen ABD'nin bu konuda özel bir yeri vardır. Protestan misyonerlerin Anadolu'daki faaliyeti nedeniyle ABD'nin Ermenilerle ilgisi ve ilişkisi çok eskidir. Amerikan Senatosu'nun Ermeniler lehindeki ilk kararının tarihi 1894'tür. Tehcirden sonra Amerikalıların Ermenilere ilgisi daha da artmıştır. Halen ABD'deki Ermeni azınlığı bir milyon civarında olup Ermenilerin ülkeye iyi uyum sağlamış oldukları görülmektedir. Kaliforniya, Massachusetts ve New Jersey gibi eyaletlerde de oy potansiyeline sahiptirler.

Ermeni terörizmi başladıktan sonra Ermeniler Amerikan Kongresi'nden sözde Ermeni soykırımının tanınması için bir karar çıkartmaya uğraşmışlardır. Amerikan Kongresi 1975 ve 1984 yıllarının 24 Nisan gününü "İnsanın insana insanlık dışı davranışlarını anma günü" ilan etmiştir (bkz. Ekler, Belge 42 ve 43). Bu kararların metinlerinde Ermenilerin 1915 yılında soykırıma uğradığı belirtilmektedir. 1984 kararında ise bu soykırımın Türkiye tarafından yapıldığı öne sürülmektedir. Ne var ki bu kararlar 1975 ve 1984 yıllarıyla sınırlı kaldığı için Ermenileri memnun etmemiştir. 1996 yılında Amerikan Temsilciler Meclisi, Ekonomik Yardım Fonu'ndan Türkiye'ye 22 milyon dolar verilmesi hakkındaki bir kararın içine sözde Ermeni soykırımını da sokuşturarak Türkiye'nin bu yardımı alabilmesini "1915-1923 yılları arasında Osmanlı İmparatorluğu tarafından Ermeni halkına yapılan mezalim"i tanımaya ve "Ermeni soykırımı kurbanlarının anısını onurlandırmak için uygun önlemler" almasına bağlamıştır (bkz. Ekler, Belge 44). Ancak Türkiye'nin bu koşullar altında yardımı istememesi kararı sonuçsuz bırakmıştır.

Ermenilerin bir diğer propaganda girişimi her yıl 24 Nisan münasebetiyle ABD Başkanı'ndan bir mesaj yayınlamalarını istemek olmuştur. İlk mesaj 1978 yılında Başkan Jimmy Carter'a aittir (bkz. Ekler, Belge 45). Sonra, Kaliforniya'da valilik yapmış olması nedeniyle

31 Armenian National Committee of South America (ANC-SA).

Ermenilerle yakın teması olan Başkan Ronald Reagan 1981 yılında bir mesaj yayınlamış (bkz. Ekler, Belge 46), ancak bu mesaj Ermenilere temas etmekle beraber temelde Yahudi Holokostu'nu konu almıştır. Diğer yandan Başkan Reagan 1988'e kadar görevde kalmasına rağmen başka mesaj yayınlamamıştır. Onu izleyen Başkan George Bush ise dört yıllık görev süresinde bir kez, 1990 yılında mesaj yayınlamıştır (bkz. Ekler, Belge 47). Başkan Bill Clinton ise sekiz yıl içinde, 1994'ten itibaren her yıl olmak üzere, yedi mesaj yayınlamıştır (bkz. Ekler, Belge 48-54). Başkan George W. Bush ise artık gelenek haline geldiği görülen bu mesajlara her yıl devam etmiştir (bkz. Ekler, Belge 55-62). Başkan Barack Obama da, aşağıda açıklayacağımız gibi, bu geleneği devam ettirmiştir (bkz. Ekler, Belge 63).

2000 yılında, Ermeni iddialarının hemen tümünü içeren bir karar tasarısının komisyonlardan geçerek Temsilciler Meclisi Genel Kurulu'na gelmesi Türkiye'de dikkatle izlenen ve itiraz edilen bir olay olmuştur. Tasarının kabulüne kesin gözüyle bakılırken Başkan Bill Clinton, Temsilciler Meclisi Başkanı Dennis Hastert'e 19 Ekim 2000 tarihinde bir mektup göndererek ABD'nin bu bölgede önemli çıkarları bulunduğunu, söz konusu tasarının bu sırada ele alınmasının bu çıkarları olumsuz yönde etkileyeceğini, Ermenistan ile Türkiye arasındaki ilişkilerin iyileştirme çabalarını engelleyeceğini bildirmiş ve tasarının ele alınmamasını istemiştir. Temsilciler Meclisi Başkanı buna dayanarak tasarıyı gündemden çıkartmıştır.

ABD'nin Irak operasyonu için Türkiye'nin geçiş izni vermemesi ile iki ülke arasında bir süre yaşanan soğukluk döneminde Ermenilerin yeniden bir karar tasarısı sunmaları beklenmişse de, bu husustaki girişimler sözde soykırımın 90. yılı anma tören ve faaliyetlerinden sonra 2005 yılı yaz aylarında vuku bulmuş ve "soykırım" konusunda Temsilciler Meclisi'ne iki tasarı sunulmuştur.

Bunlardan H. Con. Res. 195 sayılı tasarı, 2000 yılı tasarısının aynıdır. Giriş bölümünde akla gelen tüm Ermeni iddialarını sıraladıktan sonra işlem bölümünde, özetle, Kongrenin her yıl Ermeni "soykırımını" anması, Başkan'ın, Amerikan halkı adına her yıl Ermeni "soykırımını" anması, Türk Hükümeti'nin, Osmanlı İmparatorluğu'nun Ermeni "soykırımını" konusundaki suçunu kabul etmesi, böyle yaptığı takdirde Türkiye'nin AB üyeliğinin desteklenmesi, ayrıca "adil bir çözüm için" Türk Hükümeti'nin Ermenistan ve Ermeni halkıyla bir yakınlaşma başlatması istenmektedir.

H. Res. 316 sayılı taşıyan diğer bir karar tasarısında ise, yine Ermeni iddiaları olduğu gibi sıralanıp kabul edildikten sonra, Amerikan dış siyasetinin Ermeni soykırımına ait sorunları yansıtmaması ve ABD

Başkanı'nın her yıl 24 Nisan'da yayınladığı mesajda soykırım deyimini kullanması istenmektedir.

Her iki tasarı da komisyonlardan geçtikten sonra Temsilciler Meclisi'ne gönderilmiş ancak gündeme alınmamış ve kadük olmuştur.

ABD Temsilciler Meclisi'ndeki Ermeni Çıkarlarını Koruma Grubu (Armenian Caucus) tarafından sunulan H. Res. 3103 sayılı bir diğer tasarıda, Türkiye'nin Ermenistan'a uyguladığı ambargoyu kaldırması için ABD tarafından atılan adımlar ve yapılan planlar hakkında ABD Dışişleri Bakanı'nın her yıl Kongre'ye bir rapor sunması istenmektedir. Bu tasarı da oylanmamıştır.

Aynı grubun H. Res. 3361 sayılı ile Temsilciler Meclisi'ne sunduğu bir başka tasarı, Kars ile Gürcistan'ın Ahalkalek şehri arasında yapılması öngörülen demiryolu hattı için ABD'nin yardım sağlamamasına dairdir. Bu öneri Kongre tarafından benimsenmiş ve Eximbank'ın bu demiryolu için kredi vermemesi kararlaştırılmıştır. Söz konusu demiryolunun yapımını üstlenen üç ülke Eximbank'tan kredi istememiş olduklarından bu kararın pratikte de değeri olmamıştır.

2006 yılı Kasım ayında Temsilciler Meclisi seçimi yapılmış ve Demokratlar bu Meclis'te çoğunluğu ele geçirmişlerdir. Diğer yandan bu partiden olup Meclis Başkanlığı'na seçilen Bayan Nancy Pelosi'nin Ermeni görüşlerini benimseyen bir kişi olması, Amerikan Kongresi'nin Ermeni soykırımı iddialarını benimseyen bir karar alması olasılığını arttırmıştır.

30 Ocak 2007 tarihinde Temsilciler Meclisi'ne bu konuda H. Res. 106 sayısını taşıyan bir tasarı sunulmuştur. Bu tasarı metni yukarıda da değindiğimiz eski H. Res. 316 sayılı tasarıyla aynıdır. Aynı tasarı 14 Mart 2007 tarihinde S. Res. 106 sayısıyla Senato'ya da sunulmuştur.

Türk Hükümeti, bu tasarılar kabul edildiği takdirde bunun ABD-Türkiye ilişkilerine olumsuz etkiler yapacağını her düzeyde yapılan temaslarda ABD Hükümet ve Kongre çevrelerine bildirmiştir. ABD Hükümeti tasarıların aleyhinde tutum almıştır.

Bu vesileyle Amerikan Temsilciler Meclisi'ne 29 Ocak 2007 ve 12 Şubat 2007 tarihlerinde ve Amerikan Senatosu'na 1 Şubat 2007 tarihinde İstanbul'da katledilen Ermeni kökenli Türk gazeteci Hrant Dink'in öldürülmesini kınayan ancak bunun yanında Türkiye'nin Ermenistan'la olan sınırının açılmasını sağlamaya çalışan başka karar tasarıları da verilmiş olduğunu belirtmek gerekmektedir.

H. Res. 106 sayılı tasarıya ortak sunucu olanların sayısı Eylül 2007

başlarında, Temsilciler Meclisi'nde mutlak çoğunluk olan 218'i aşarak 227'e yükselmiştir. Böylelikle oya konduğu takdirde tasarının kabul edileceği anlaşılmıştır. Bunun üzerine Türkiye tasarı aleyhinde yoğun bir faaliyete başlamış ve Hükümet düzeyinde ABD'de yapılan bazı ziyaretlerle tasarının kabulünün iki ülke ilişkileri üzerinde yapacağı olumsuz etkilere dikkat çekilmiştir. ABD Dışişleri yetkilileri de Kongre ile temaslarında tasarının kabulünün ABD çıkarlarına zarar vereceğini, Irak'taki Amerikan kuvvetlerinin Türkiye'den geçişini zorlaştıracaklarını ve Türk-Ermeni uzlaşması için bir yarar sağlayamayacağını belirtmişlerdir. Bu arada sekiz eski ABD Dışişleri Bakanı Temsilciler Meclisi Başkanı Nancy Pelosi'ye bir mektup göndererek tasarının kabulünün sakıncalarını dile getirmişlerdir.

Bu girişimler bir sonuç vermemiş ve tasarı, uzun görüşmelerden sonra 10 Ekim 2007 tarihinde 21'e karşı 27 oyla Temsilciler Meclisi Dışişleri Komisyonu tarafından kabul edilmiştir.

Bu karara karşı Türkiye'de en üst düzeyde itirazlar yükselirken ABD'de Başkan Bush, 16 Ekim'de yaptığı bir basın toplantısında "Kongre'nin, askeri güçlerimize her gün yaşamsal destek veren, İslâm âlemine mensup demokratik bir müttefiki gücendirmekten daha önemli işleri vardır" sözleriyle tasarıya karşıtlığını ortaya koymuştur. Diğer yandan Amerikan basınında bu tasarıya verdikleri destek için Temsilciler Meclisi Başkanı Nancy Pelosi ve genel olarak da Demokrat Parti mensuplarını eleştiren çok sayıda yazı yayımlanmıştır. Bunun üzerine 21 Temsilciler Meclisi üyesi tasarıya verdikleri desteği geri çekmişler ve böylelikle tasarıyı destekleyenlerin sayısı, mutlak çoğunluk olan 118'in altına düşmüştür. Sonunda tasarı daha uygun bir zamanda tekrar sunulmak üzere geri çekilmiştir.

Görüldüğü gibi Amerikan Kongresi, sadece soykırım iddiaları için değil bir demiryolunun yapılması veya bir gazetecinin öldürülmesi gibi, siyasi olmayan konularda da Ermeni görüşlerine açık bir tutum sergilemekte, bu ise Türkiye-ABD ilişkilerinde devamlı bir gerginlik yaşanmasına neden olmaktadır.

2008 yılında Başkan seçimi için yapılan kampanyalar H. Res. 106 sayılı karar tasarısının yeniden ele almasını engellemiştir. Bu kampanyada Demokrat Parti'nin başkan adayı Barack Obama Ermeni görüşlerine tam destek verdiğini ve kazandığı takdirde "soykırımı" tanıyacağını açıklarken, Cumhuriyetçi Parti adayı John McCain, Ermenilerin ısrarlı girişimlerine rağmen, bu konuda bir taahhütte bulunmamıştır.

Barack Obama seçimleri kolayca kazanmıştır. Başkan Yardımcısı olarak seçtiği, Senato Dışişleri Komisyonu Başkanı Joe Biden öteden beri Rum ve Ermeni lobilerinin çıkarlarını korumakla bilinen bir kimsedir. Yeni

Hükümet'te Dışişleri Bakanı olarak atanan Hillary Clinton da, başkan adayı olduğu sırada Ermeni soykırım iddialarını tanıyacağını beyan etmişti. Gerek Senato ve gerek Temsilciler Meclisi'nde Demokratlar çoğunlukta idi. Bu durum karşısında Ermeni soykırım iddialarını tanıyan bir tasarinin kolayca her iki mecliste de kabul edileceği ve Amerikan Başkanının da geleneksel 24 Nisan mesajında aynı tanımayı yapacağı düşünülüyordu.

Ne var ki, yeni hükümet izleyeceği dış politikaları saptamaya başlayınca Afganistan, İran, Suriye, Filistin Sorunu, Kafkasya ve enerji nakil ve güvenliği gibi konularda Türkiye ile yakın işbirliği yapmak gereği ortaya çıktı. Yeni Dışişleri Bakanı Clinton Mart ayı başında Türkiye'ye gelerek bu konularda istişarelerde bulundu.

Türkiye'ye verilen bu önem nedeniyle soykırım iddialarının gündemden düşmekte olduğu bir sırada Kongre'deki Ermeni taraftarı bazı temsilciler 17 Mart 2009 tarihinde Temsilciler Meclisi'ne bu konuda bir karar tasarısı sundular. H. Res. 252 numarasını alan bu tasarı bir önceki yasama döneminde sunulmuş olan ve yukarıda değindiğimiz H. Res. 106'nın aynıdır. Ancak, Başkan Obama'nın prestijinin dorukta olduğu bir dönemde, Amerikan Hükümeti yeşil ışık yakmadığı sürece bu tasarinin kabul edilme şansı yok gibidir.

Bu arada en merak edilen konulardan biri seçim kampanyası sırasında Ermeni soykırım iddialarını tanıyacağını kesin bir dille ve birçok kez ifade etmiş olan Başkan Obama'nın bu konuda ne yapacağı olmuştur. Amerikan Başkanı, Türkiye'ye verilen önemin bir göstergesi olarak ülke dışına yaptığı ikinci ziyaretinde, 7 Nisan'da, Türkiye'ye gelmiştir. Cumhurbaşkanı Gül ile yaptığı basın toplantısında Amerikalı gazetecinin sorusuna cevaben Ermeni soykırım iddiaları konusunda fikrini değiştirmedini, ancak Türkiye ile Ermenistan arasında başarılı bir şekilde yürütülen müzakereleri saptırmak istemediğini söylemiştir. Diğer bir deyimle Amerikan Başkanı Ermeni soykırım iddialarına inandığını, ancak iki ülke arasındaki müzakereleri olumsuz etkileyeceği için bu konuyu ele almadığını belirtmiştir.

Amerikan Başkanı, beklendiği gibi, 24 Nisan mesajında soykırım sözcüğünü telaffuz etmemiş buna karşılık Ermenice'de büyük felaket demek olan ve aynı zamanda "soykırım" anlamına da gelen Metz Yegern sözcüklerini kullanmıştır. Böylece mesajın Ermenice'sinde soykırım ifadesi yer almış diğer dillerde ise bu sözcük görülmemiştir. Bu yolla Başkan Obama bir yandan Türkleri diğer yandan Ermenileri memnun etmeye çalışmıştır. Ancak bunda başarılı olduğunu söylemez zordur. Zira ABD'deki Ermeni örgütleri Başkanın sözünü tutmamakla itham etmişlerdir. Türkiye'de ise Başkan'ın sözleri hükümet çevrelerinde olduğu kadar

muhalefette de tepki ile karşılanmıştır. Dışişleri Bakanlığı yaptığı bir açıklamada³² Başkanı Obama'nın mesajında yer alan bazı ifadeleri ve 1915 olaylarıyla ilgili tarih yorumunu kabul etmenin mümkün olmadığını, 1915 olayları bağlamında o dönemde ve o bölgede yüz binlerce Türkün hayatını kaybettiği gerçeğinin de unutulmaması gerektiğini bildirmiştir. Dışişleri açıklamasında ayrıca, tarihin ancak gerçekliği tartışılmayacak kanıt ve belgeler temelinde yazılıp değerlendirileceği, Türk ve Ermeni uluslarının ortak tarihlerinin ancak tarafsız ve bilimsel verilerle incelenebileceği ve değerlendirmelerin tarihçiler tarafından bunun ışığında yapılabileceği de belirtilmiştir.

Burada ilginç olan, Metz Yegern sözcükleri hariç tutulursa Başkan Obama'nın mesajının Başkan Bush'un mesajlarına göre biraz daha ılımlı olmasıdır. Başkan Bush da soykırım sözcüğünü telaffuz etmemiş ancak aynı anlama gelen kitle halinde öldürme (*mass killing*) veya toptan imha etme (*annihilation*) gibi deyimler kullanmış, ancak Başkan Obama kadar tepki çekmemiştir.

Bu arada soykırım sözcüğünün kullanılıp kullanılmamasının Amerikan Başkanı'na, Türkiye'yi etki altına almak konusunda önemli bir olanak sağladığı görülmektedir. Yukarıda değindiğimiz gibi Başkan, Ankara'ya ziyareti sırasında, soykırım kelimesini kullanmamasını Türkiye ile Ermenistan arasındaki olumlu gelişmelere bağlamıştı. Bu sözler tersinden okunduğunda, Türkiye-Ermenistan görüşmeleri olumlu sonuçlanmadığı takdirde Başkan'ın soykırım konusundaki şimdiki tutumunu değiştirme hakkını elde tuttuğu görülmektedir. Bunun dışında, mesela, Türkiye'nin Afganistan, Irak ve hatta Filistin sorunları için kendisinden beklenenleri yerine getirmediği takdirde, ABD'nin soykırım kartını oynama olasılığı bulunmaktadır. Hatta Türkiye ile Ermenistan ilişkileri normale dönse bile, ABD'nin Türkiye'nin işbirliğine fazla ihtiyaç duymadığı bir dönemde, Ermeni Diasporası'nın baskısı sonucunda, ABD Başkanı veya Kongresi'nin 1915 olaylarını soykırım olarak nitelendirmeleri mümkündür.

ABD için değinilmesi gereken bir diğer konu da sayısı elli olan Amerikan eyaletlerinden şimdiye kadar kırk üçünün sözde Ermeni soykırımını tanıyan kararlar almış olmasıdır.³³ ABD'de eyalet meclislerinin, valilerin ve belediye başkanlarının seçmenlerinin önem verdikleri

32 http://www.mfa.gov.tr/no_58_-25-nisan-2009_-abd-baskani-obama_nin_ermenianma-gunu_-vesilesiyle-yaptigi-yazili-aciklama-hk_.tr.mfa.

33 2009 yılı itibarıyla kırk üç Amerikan Eyaleti sözde Ermeni soykırımı hakkında kararlar kabul etmiştir. Söz konusu eyaletler şunlardır: Alaska, Arizona, Arkansas, California, Colorado, Connecticut, Delaware, Florida, Georgia, Havai, Idaho, Illinois, Kansas, Kentucky, Louisiana, Maine, Maryland, Massachusetts, Michigan, Minnesota, Missouri, Montana, Nebraska, Nevada, New Hampshire, New Jersey, New Mexico, New York, North Carolina, North Dakota, Ohio, Oklahoma, Oregon, Pennsylvania, Rhode Island, South Carolina, Tennessee, Texas, Utah, Vermont, Virginia, Washington ve Wisconsin.

konularda beyanlarda bulunmaları veya mesajlar yayınlamaları bir gelenektir. Ermeniler bundan yararlanarak oy potansiyelleri olan eyaletlerde bu tür kararlar alınmasını sağlamış bulunmaktadırlar. ABD’de yaşayan soydaşlarımızın sayıları, dolayısıyla siyasi güçleri, Ermenilere nazaran çok az olduğundan bu gibi eyalet kararlarının önlenmesi pek mümkün olamamıştır.

B. İngiltere

İngiltere’nin Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı İmparatorluğu’nun başlıca hasmı olması, savaş sırasında propaganda amacıyla yayımlanan *Blue Book*’un bu gün dahi Ermeni soykırım iddialarına temel teşkil etmesi, savaştan sonra ise İngiltere’nin istemi üzerine Osmanlı savaş suçularını yargılamak üzere askeri mahkemeler kurulması, ayrıca İngiltere’nin bazı savaş suçu zanlısı Osmanlı politikacılarını yargılamak üzere Malta’ya sürmesi ancak delil yetersizliği nedeniyle bu kişileri yargılayamaması, bu ülkeyi Ermeni militanları gözünde soykırım iddiaları yönünden birinci derecede önemli bir konuma getirmiş bulunmaktadır. Buna karşı İngiliz Parlamentosu ve hükümetlerinin soykırım iddialarından uzak kalmak politikasını benimsemiş oldukları görülmektedir.

Ermeni soykırım iddialarının kabul edilmesi için zaman zaman Parlamento’da yapılan girişimlere İngiliz Hükümeti şu cevabı vermektedir: “Ne bu Hükümet ne de geçmiş İngiliz Hükümetleri bu olayların, 1948 BM Soykırım Sözleşmesi’nde tanımı yapılmış olan soykırım olarak sınıflandırılabilmesi için, bizi ikna edecek, yeterince kesin kanıt bulunduğu görüşünde değildir; söz konusu Sözleşme zaten geçmiş olaylara uygulanmamaktadır.”³⁴

Ermeni militanlar İngiliz Hükümeti’nin bu tutumu karşısında yerel parlamentolar ve şehir meclislerinde soykırım iddialarını tanıyan kararlar alınması politikasını izlemeye başlamışlardır. Bu çerçevede Edinburgh Şehir Meclisi 2005 yılında söz konusu iddiaları kabul eden bir karar almıştır. Galler ise Ermeni taleplerine en sıcak bakan bölge olmuştur. Bu bölge Meclisi 2001 tarihinde Ermeni soykırımını tanıyan ve İngiltere ve Türkiye’nin de tanımamasını isteyen bir bildiriye kabul etmiş, Gwynedd Şehir Meclisi 2004 yılında, Cardiff Şehir Meclisi ise 2005 yılında Ermeni soykırım iddialarını tanımış, Galler Özgür Kiliseleri Konseyi bu tanımayı 24 Nisan 2005 tarihinde yapmıştır.³⁵ 3 Kasım 2007 tarihinde Cardiff şehri Barış Tapınağı bahçesine Haçkar şeklinde bir Ermeni “soykırımı” anıtı dikilmiştir.³⁶

34 <http://petitions.pm.gov.uk/armeniangenocide/>.

35 Walles-Armenia Solidarity, Press Release, 24 Eylül 2007.

36 *South Wales Echo*, 3 Kasım 2007.

Diğer yandan İngiliz Kilisesi'nin başı, Canterbury Başpiskoposu Rowan Williams da 2007'de Ermenistan'a yaptığı ziyaret sırasında Türkiye veya Osmanlı İmparatorluğu'nu zikretmeyerek Ermeni soykırım iddialarını tanımıştır.³⁷

C. Bulgaristan

Bulgaristan'da sayısı az ancak siyasi yaşamda gayet aktif bir Ermeni Topluluğu (*Community*) bulunmaktadır. Bu topluluk bir yandan aşırı sağcı bir parti olan ATAKA'yla diğer yandan Bulgar Ortodoks Kilisesi'yle işbirliği yaparak Bulgaristan Millet Meclisi'nin Ermeni soykırım iddialarını kabul eden bir karar almasına çalışmaktadır. Ancak Millet Meclisi 2006 ve 2007 yıllarında bu konudaki önerileri reddetmiştir. Bu reddin başlıca nedeni Hükümet koalisyonu ortağı olup üyelerinin çoğunluğunu Bulgaristan Türkleri'nin oluşturduğu Hak ve Özgürlükler Partisi'nin bu önerilere karşı çıkmasıdır. İleride Hak ve Özgürlükler Partisi'nin koalisyonlara katılmadığı bir dönemde Bulgar Millet Meclisi'nin Ermeni soykırım iddialarını kabul eden bir karar alması olasıdır.

Bulgaristan'daki Ermeni Toplumu, ATAKA Partisi ve Bulgar Ortodoks Kilisesi'nin yardım etmesine rağmen Millet Meclisi'nden bir karar çıkartamayınca şehir meclislerine yönelmişlerdir. Filibe, Burgaz, Eski Zağra (Stara Zagora), Rusçuk, Silistre, Dobriç ve Varna Şehir Meclisleri Ermeni soykırım iddialarını tanıyan kararlar kabul etmişlerdir.

D. İspanya

İspanya'da da İngiltere ve Bulgaristan'a benzer bir durum mevcuttur. Diğer bir deyişle İspanyol Meclisi'nden Ermeni soykırım iddialarını kabul eden bir karar çıkartılamayınca bölge meclislerine başvurulduğu ve bunlardan ayrılıkçı eğilimlerin güçlü olanlarının seçildiği görülmektedir.

Bu çerçevede önce 2006 yılı Eylül ayında Katalonya Bölgesi Parlamentosu'na Ermeni "soykırımını" tanıyan bir karar tasarısı sunulmuş, ancak kabul edilmemiştir.³⁸

Buna karşın Bask Bölgesi Parlamentosu, 11 Mayıs 2007 tarihinde Ermeni "soykırımını" tanıyan bir karar alındığını açıklamıştır. Bu kararda, özetle, Türk Hükümeti tarafından Ermeni halkına karşı işlenen soykırımda iki milyondan fazla kişinin katledilmiş olduğu, bu olayların, 1948 yılı BM Soykırım Sözleşmesi'ne uygun gerçek bir soykırım olduğu, bu soykırımı sistematik bir şekilde inkâr eden ve ceza kanununda bu konunun

37 Mother See of Holy Etchmiadzin, Press Release, 26 Eylül 2007.

38 *Anadolu Ajansı*, 19 Eylül 2006.

anılmasını yasaklayan ve Ermenistan ile Kıbrıs'a ilişkin konuların ele alınmasını temel milli çıkarlar için bir tehlike olarak gören Türkiye'nin kınandığı, Türkiye'nin Ermenistan'a uyguladığı ekonomik ve sınır ablukasının reddedildiği, Avrupa Birliği'ne katılmak isteyen bir ülkenin önce geçmişiyle yüzleşmesi hakkındaki Avrupa Parlamentosu ilkesinin benimsendiği, Ermenistan'la diplomatik ve iyi komşuluk ilişkileri kurmasının ve sınır anlaşmazlıklarının barışçıl yollarla çözümlenmesinin Türkiye'den istendiği gibi hususlar yer almaktadır.

Bu kez bir Katalan partisi olan Esquerra Republicana, 12 Aralık 2007 tarihinde Ermeni soykırım iddialarını tanıyan bir kanun tasarısını İspanyol Meclisi'ne sunmuş, tasarı Dışişleri Komisyonu'nda geçmiş ancak Hükümet'in muhalefeti nedeniyle Meclis Genel Kurul'da görüşülememiş ve kadük (geçersiz) olmuştur.³⁹

E. İsrail

Museviler bilinen nedenlerle soykırım konusuna ve iddialarına karşı son derecede duyarlıdır. Şimdiye kadar İsrail'in Türkiye ile olan ilişkilerinin önemi dikkate alınarak, Ermenilerin gerek ABD'de gerek İsrail'deki bazı girişimlerine rağmen, Ermeni soykırım iddiaları genelde arka planda kalmıştı. Ancak, gitgide artan Ermeni baskılarına ek olarak Türkiye'nin son yıllarda Filistinlilerle kurduğu yakın ilişkilerin etkisiyle, Musevilerin Türkiye'ye karşı tutumunda değişiklik görülmeye başlanmıştır. Bunun en iyi örneğini 2007 yılında Amerikan Musevi kuruluşlarının, Temsilciler Meclisi'ndeki Ermeni soykırım iddialarına ilişkin H. Res. 106 sayılı karar hakkında değişik tutum almaları göstermektedir. Bazı kuruluşlar, geleneksel tutumu sürdürerek bu karara karşı çıkarken bazıları lehte tutum almış, en büyük kuruluşlardan olan Anti-Defamation League (ADL) ise, ortalama bir yol izleyerek, bir yandan soykırım iddialarını kabul etmiş ancak diğer yandan H. Res. 106 sayılı karara karşı çıkmıştır.

İsrail'de ise nispeten küçük bir Ermeni yanlısı grup zaman zaman Knesset'den Ermeni soykırım iddiaları hakkında bir karar geçirmeye çalışmakta ancak Hükümet'in muhalefeti karşından başarılı olamamaktadır.

Bu konudaki son gelişme Knesset'deki sol kanat partilerinden Meretz'in başkanı Haim Auron'un 26 Mart 2008 tarihinde "Ermeni Soykırımı" konusunun Parlamento tarafından ele alınmasını öngören önerisinin, yapılan oylamada kabul edilerek ilgili komisyona gönderilmesidir. Sonuçta Knesset'den Ermeni soykırım iddialarının lehine bir karar çıkmayacağı hakkında bir kanı varsa da, söz konusu oylama Knesset'teki bazı Musevi

³⁹ *Armenews*, 23 Ocak 2008.

çevrelerinin Türkiye'ye karşı tutumunu değiştirmekte olduğunu göstermektedir.

F. İsveç

İsveç Parlamentosu zaman zaman Ermeni soykırım iddialarını tanınması için taleplerle karşılaşmaktadır. 2000 yılında Parlamento'nun Dışişleri Komisyonu'nun hazırladığı bir raporda 1915 olayları soykırım olarak zikredilmekteydi. Ancak doğrudan doğruya bu "soykırımı" ilişkin bir karar alınmamış olduğundan, İsveç'in Ermeni "soykırımını" kabul ettiğini söylemek mümkün değildi. Ayrıca 2002 yılında Dışişleri Komisyonu, 2000 yılı raporunun esas dayanağını teşkil eden Ermeni "soykırımının" Birleşmiş Milletler tarafından tanındığı ifadelerinin doğru olmadığını, Birleşmiş Milletler'in Ermeniler hakkında böyle bir kararı bulunmadığını, ayrıca Süryaniler, Asurîler ve Keldanîler hakkında da Birleşmiş Milletler kararı olmadığını belirtmiştir. Böylelikle Dışişleri Komisyonu'nun Ermeniler tarafından aldatıldığının ortaya çıkması üzerine, İsveç'in soykırım iddialarının tanınması girişimleri bir süre için durmuştur.

2008 yılının Mayıs ayında soykırım iddiasının Parlamento tarafından tanınması için bazı milletvekillerinin yaptığı bir girişim Dışişleri Komisyonu'nda görüşülmüş ve başlıca dört husus içeren bir rapor hazırlanmıştır.⁴⁰

Birinci husus, yukarıda da değindiğimiz, Ermenilerin soykırım iddiaları hakkında 1985 yılında veya daha sonra alınmış bir Birleşmiş Milletler kararı bulunmamasıdır.

İkinci husus, Osmanlı İmparatorluğu zamanında Ermenilerin, Süryanilerin ve Keldanîlerin başına gelenlerin, eğer soykırım hakkındaki BM'nin 1948 yılı sözleşmesi o tarihte (1915) yürürlükte olsaydı, muhtemelen soykırım olarak addedileceğidir. Bu ifadeler, BM'nin Soykırım Sözleşmesi'nin, yürürlüğe girdiği 1951 yılından sonraki olaylara uygulanabileceğini, diğer bir deyimle 1915 olaylarına uygulanmayacağını belirtmektedir. 1948 Sözleşmesi'nin 1915'te yürürlükte olması hâlinde 1915 olaylarının muhtemelen soykırım olacağına ileri sürülmesi ise bir varsayım olduğundan hukuken bir anlam ifade etmemektedir. Bu ifadelerle karar tasarısını sunan Ermeni ve Süryanilerin bir ölçüde tatmin edilmeye çalışıldığı görülmektedir.

Üçüncü husus Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılması sırasındaki olayların niteliği hakkında uzmanlar arasında görüş birliği olmadığıdır. Bu

40 "Sweden's Refusal to Recognize Armenian Genocide to Harm Turkey", *PanArmenian.Net*, 12 Haziran 2008.

sözlerle 1915 olaylarını soykırım olarak tanımlamayan uzmanlar olduğu ifade edilmek istenmiştir. Bu nokta karar tasarısını sunanların şiddetli itirazlarına neden olmuştur. Birçok ülkeye mensup 64 yazar ve bilim adamına imzalatılan ve Ermenilerin soykırımı uğratıldığını iddia eden bir metin parlamentolara dağıtılmış ancak bir etki yapmamıştır.

Dördüncü ve son nokta Türkiye ile ilgili olup Türkiye'nin hâlen geçirdiği "nazik milli süreç"i olumsuz etkilemekten kaçınılmasına ilişkindir. Bununla İsveç Parlamentosu karar tasarısını kabul ettiği takdirde bunun Türkiye'de aşırı akımların işine yarayacağı ifade edilmek istendiği anlaşılmaktadır. Ancak, şimdiye kadar soykırım iddiaları konusunda parlamentolarca alınan kararların Türkiye'de aşırı akımlar tarafından ele alındığını söylemek güçtür. Buna karşılık Türkiye'nin bu ülkelere olan ilişkilerinin söz konusu kararlardan olumsuz etkilendiği bir gerçektir.

Dışişleri Komisyonu'nun raporu 11 Haziran'da İsveç Parlamentosu Genel Kurulu'nda üç saat süreyle görüşülmüş ve yapılan oylamada Ermeni "soykırımını" tanıma önerisi 37 olumlu, 245 olumsuz oyla reddedilmiştir. 1 çekimser oy verilmiş, 66 kişi ise oylamaya katılmamıştır. Ret oyu verenlerin oranı yüzde 70 gibi büyük bir rakamdır.

Bu oylamanın, konuyu ortaya atan İsveç'teki Ermeni Dernekleri Birliği ve onunla beraber hareket eden Süryani Dernekleri Birliği için bir hezimet olduğuna şüphe yoktur. Bu konunun tekrar İsveç Parlamentosu'na getirilmesi zor olacaktır.

5. Parlamento Kararlarının Hukuki Değeri ve Siyasi Etkileri

Söz konusu ülke parlamentolarının aldığı bu kararların etkisi nedir?

Türkiye'nin (veya herhangi bir başka bağımsız ülkenin) yabancı devletlerin parlamentolarının kararına uyması gerekli değildir. O nedenle bu kararların Türkiye bakımından hukuksal bir sonucu bulunmamaktadır. Ancak bu, söz konusu kararların Türkiye bakımından sakınca yaratmadığı şeklinde anlaşılmamalıdır.

Türkiye seksenli yılların başından bu yana insan haklarına uymadığı gerekçesiyle çok eleştirilmiştir. Şimdi bunlara Türklerin insanlığa karşı en büyük suç olan soykırımı işlemiş olduğu gibi bir inancın eklenmesi Türkiye'nin imajını daha da zedeleyecek, bu ise Türkiye'ye karşı bir güvensizlik duygusu yaratılmasına yardımcı olacaktır. Böyle bir durumun turizmin gelişmesinden yabancı sermaye yatırımlarına kadar uzanan geniş bir alanda olumsuz etkileri vardır. Ayrıca bu durum, Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne katılmasına karşı olan Avrupa'daki bazı çevreler tarafından bir koz olarak da kullanılmaktadır.

Diğer yandan sadece yukarıda bahsedilen hususlar için değil ve fakat tarihi gerçeklere uymadığı, Türklerin ecdadına leke sürülmeye çalışıldığı için de soykırım iddialarına karşı çıkmak ve olayların gerçek niteliğini duyurmaya çalışmak gerekmektedir.

Parlamentoların kararlarının önlenmesi için Türkiye'nin başvurduğu usul diplomatik girişimde bulunarak tarihi olayların gerçek niteliğini anlatmak ve ayrıca bu kararların Türkiye'nin toprak bütünlüğünün sorgulanmasına kadar giden bazı siyasi amaçları olduğunu belirtmektir. Türkiye Büyükelçilikleri'nin bu konuda yapmış oldukları girişimlerden az sayıda ülkede sonuç alınabilmiştir. Bunun nedeni parlamentoların diplomatik ilişkilerden kendilerinin değil hükümetin sorumlu olduğunu düşünmeleridir. Diğer bir deyimle bir kararın önlenmesi ancak ilgili hükümetin parlamentoda yapacağı girişimlerle mümkün olabilir. İlgili hükümetlerin böyle bir girişimde bulunmaları ise Türkiye ile çok iyi ilişkiler içinde olmasına veya Türkiye ile ihtilafli bir durum içine girmekten çekinmesine ve aynı zamanda parlamentoda çoğunluğu elinde bulundurmasına bağlıdır.

Türklerin Ermenilere nazaran daha fazla olduğu ülkelerde böyle kararların önlenmesi ise, Türk toplumlarının o ülkelerdeki siyasi ağırlığına bağlıdır. Ancak bir ülkede fazla sayıda Türk olması Türklerin siyasi ağırlığa sahip olduğu anlamına gelmemektedir. Siyasi ağırlık o ülke koşullarına tam uyum sağlamak, ülke dilini iyi bilmek ve o ülke siyasetine aktif bir şekilde katılmak ile mümkündür.

ERMENİ SORUNUNUN OLASI GELİŞMELERİ

Ömer Engin LÜTEM*

Önümüzdeki yıllarda Ermeni Sorunu nasıl bir gelişme gösterebilir? Bu soruyu, ilgili ülkelerin bugünkü tutumlarını esas alarak ve bu tutumların hangi koşullar altında değişebileceğini araştırarak cevaplandırmaya çalışacağız.

İlgili ülkelerin başında Türkiye ve Ermenistan gelmektedir. Ülke olarak mütalaa edilmesi mümkün olmamakla beraber Ermeni Diasporası'nın tutumu da gelecek gelişmelerin tahmin edilmesi için önemlidir. Ermeni sorununda önemli rolü olan ABD, Rusya ve Fransa gibi ülkelerle, Avrupa Birliği'nin ve parlamentoları Ermeni soykırımı iddialarını kabul etmiş ülkelerin de olası tutumlarının belirlenmesi gereklidir.

Türkiye

Türkiye'nin Ermeni sorunu karşısındaki bugünkü tutumunu ele aldığımızda yıllardan beri tüm Türk Hükümetleri'nin soykırım iddialarını kesinlikle reddetmiş olduklarını görüyoruz. Son yıllarda birçok yabancı ülke parlamentosunun bu iddiaları kabul eden kararlar alması karşısında günümüz Türk Hükümeti tehcir olayının ne gibi bir niteliği olduğunun tarihçiler tarafından saptanmasını Ermenistan'a resmen teklif etmiştir.

Türkiye-Ermenistan ilişkilerinde önemli bir gelişme 2008 yılı Eylül ayında Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün iki ülke arasındaki futbol milli maçını izlemek üzere Erivan'ı ziyaret etmesi ve bu ziyaretin Türkiye ve Ermenistan'da olduğu gibi üçüncü ülkeler kamuoylarında da olumlu izlenimler bırakması olmuştur. Bu ziyaret ilişkilerin normalleşmesi için bir müzakere sürecini başlatmıştır. Bu süreç kısa zamanda bir sonuç

* Emekli Büyükelçi.

vermemiş olmakla beraber, iki ülke ilişkilerindeki mevcut gerginlik hafiflemiştir.

Soykırım iddiaları dışında Türkiye'nin Ermenistan ile şu sorunları olduğu görülmektedir: Türkiye, Ermenistan'ın Türkiye'nin sınırlarını tanımasını istemektedir. Buna bağlı olarak Türkiye, Ermenistan Bağımsızlık Bildirgesi'nin Doğu Anadolu'dan Batı Ermenistan olarak bahseden maddesinin değiştirilmesinden yanadır.

Diğer yandan Türkiye Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünün korunmasına büyük önem vermekte ve bunu Kafkasya'da güvenlik koşullarının yaratılması için bir şart olarak görmektedir. Türkiye bu politikasındaki kararlılığını Ermenistan'la olan sınırını kapatmakla göstermiş bulunmaktadır. Türkiye bu sınırın açılması için Karabağ sorununun çözülmesini veya çözüm yoluna girmesini beklemektedir.

Önümüzdeki dönemde Ermeni sorunu ve Türkiye-Ermenistan ilişkilerini, bazı genel gelişmeler etkileyecektir. Bunlardan bir kısmı Türkiye'nin lehinde, diğer bazıları ise aleyhinde sonuç verebilecektir.

Türkiye'nin AB üyesi olması veya üyeliğinin önünde ciddi bir engel olmaması, Türkiye'nin Ermeni sorunu hakkındaki bilimsel araştırmaları Batı bilim çevrelerinin dikkatine getirebilmesi, Türkiye'nin AB ülkelerindeki ve ABD'deki Türk toplumlarını Ermeni soykırım iddialarına karşı seferber edebilmesi, Kafkasya'nın büyük devletlerin etkisinden kurtulması ve Türkiye ile Ermenistan arasında normal ilişkiler kurulması Türkiye lehine olası gelişmelerdir.

Buna karşın Türkiye'nin AB üyeliğinin sürüncemede kalması, Türkiye'de bilimsel çalışmaların plansız bir şekilde sürdürülmesi ve bunların Batı bilim çevrelerine tanıtılamaması, Türkiye'nin yurt dışındaki Türklerden yararlanmaması, Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin husumet havası içinde sürmesi, Ermenistan'da Rusya'nın etkisinin devam etmesi, ABD'nin bu etkiyi azaltmak için Ermenistan'a taviz vermesi ve Türkiye'nin Ermenistan ile olan sorunları dışarıda bırakılarak Karabağ sorununa çözüm bulunması Türkiye aleyhindeki gelişmeler olacaktır.

Önümüzdeki yıllarda Türkiye'nin tutumunda ne gibi gelişmeler görülebileceğine gelince ilk olarak Türk kamuoyunun soykırım iddialarını Türklüğü ve eski Türk kuşaklarını karalamaya yönelik bir girişim olarak gördüğünü, bu tutumun görülebilir bir gelecekte değişmesi olanağının bulunmadığını dikkate almak gerekecektir. Bu nedenle Türk Hükümetleri'nin, ABD ve AB'den ne kadar baskı görürlerse görsünler, iç siyaset bakımından ciddi sakıncalar doğuracağı için, soykırım iddialarını kabul etme olasılığı yok gibidir. Türk Hükümetleri'nin bu kararlılığı AB müzakere sürecinde sınanacaktır. Zira AB üyesi ülkelerden bazılarının

(Fransa, Hollanda, Avusturya veya Güney Kıbrıs) müzakereler sırasında Ermeni soykırımının tanınması koşulunu öne sürmesi mümkündür. Müzakereler başarıyla biterse bu kez Avrupa Parlamentosu'nun Katılım Antlaşması'nı onaylamak için aynı koşulun yerine getirilmesini istemesi olasıdır.

Türkiye bakımından diğer bir gelişme son yıllarda bazı Türk bilim adamlarının Ermeni tezlerini benimseyen tutumunun, kamuoyunun bir kısmında, özellikle bazı üniversite çevrelerinde ve solcu/liberal entelektüel çevrelerde Ermeni tezleri lehinde bir eğilim oluşturmaya devam edecek olmasıdır. Ancak bu eğilimin söz konusu çevrelerle sınırlı kalacağı ve kamuoyunu etkilemeyeceği görülmektedir.

Ermenistan

Ermenistan'ın günümüzdeki Türkiye politikasının ana hatları şöyle özetlenebilir: Ermenistan halen önceliği Türkiye'nin sınırını, herhangi bir önkoşul olmadan açması noktasında toplamıştır. Sınırın açılmasıyla beraber Türkiye ile diplomatik ilişki kurulacağına da inanılmaktadır.

İkinci olarak Ermenistan'ın üzerinde durduğu husus Türkiye'nin Karabağ sorununda mümkün olduğu kadar tarafsız bir tutum alması diğer bir deyimle Azerbaycan'ı desteklemekten vazgeçmesidir.

Ermenistan Türkiye'nin "soykırımı" tanınmasını istemekte ancak bunun diplomatik ilişki kurulması için önkoşul olmadığını ısrarla vurgulamaktadır.

Görüldüğü üzere Ermenistan'ın tutumu Türkiye'nin siyasetiyle bağdaşamayacak kadar aykırıdır. Özellikle Başkan Koçaryan dönemindeki aşırı milliyetçi söylemin sonucu olarak Ermenistan kamuoyunun Türkiye'ye karşı tutumu Diaspora'nın uzlaşmaz tutumuna benzemeye başlamıştır. Ancak yeni Başkan Serj Sarkisyan'ın Türkiye için izlediği açılım politikası ve Cumhurbaşkanı Gül'ün Erivan'ı ziyareti bir yumuşama yaratmış bulunmaktadır. Serj Sarkisyan'ı bu yeni açılıma yönlendiren hususların başında, Ermenistan'ı Avrupa ve Rusya'ya bağlayan tek yolun Gürcistan'dan geçmesi, ancak bu ülkenin gerek iç koşulları gerek Rusya ile olan sorunları nedeniyle söz konusu yolun güvensiz olması gelmektedir. Buna ek olarak Kars-Ahalkalek-Bakü demiryolu hattı inşası üzerinde Türkiye, Gürcistan ve Azerbaycan arasında bir anlaşmaya varılması ve daha kısa olmasına rağmen Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattının ve Erzurum doğalgaz boru hattının Ermenistan'dan geçirilmemesi Ermenistan'da izole edilmekte olduğu endişelerini yaratmıştır. Yeni Başkan Serj Sarkisyan'ın Türkiye'ye karşı yukarıda değindiğimiz açılım politikasının temelinde bu izolasyona son verme isteği bulunmaktadır.

Bu arada Karabağ sorununun çözümü veya çözüm sürecine girmesi de Türkiye-Ermenistan ilişkilerini olumlu etkileyecektir. Karabağ sorunuyla birlikte Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normale dönmesi ve arkadan, soykırımın tanınması koşulu olmadan, Ermenistan ile Türkiye arasında bir işbirliği sürecinin başlaması Türkiye'nin olduğu kadar Ermenistan'ın da lehine olacaktır.

Ermenistan'ın ekonomik durumuna gelince, Diaspora Ermenilerinin yolladığı paralar ve ABD'nin doğrudan veya Dünya Bankası aracılığıyla dolaylı yardımları sayesinde Ermenistan son yıllarda süratli bir kalkınma içinde girmiş bulunmaktadır. Ancak söz konusu yardımların daha fazla artması mümkün olmadığından ekonomik kalkınma hızı ileride yavaşlayacaktır. Bu arada Ermenistan ekonomisi 2008-2009 dünya ekonomik krizinden çok etkilenmiştir.

Diaspora

Diaspora çeşitli ülkelerde yaşayan Ermenilerin oluşturduğu cemaatlere verilen addır. Diaspora Ermenileri atalarının Türkler tarafından soykırıma uğratıldığına, bu "haksızlığın" mutlaka telâfi edilmesi gerektiğine inanmaktadırlar. Soykırım efsanesi Diaspora Ermenilerinin "Ermeni" kimliğinin önemli bir ögesi haline gelmiştir. Diaspora Ermenileri buldukları ülkelerin siyasi yaşamına katılmaları ve medyada önemli mevkiler elde etmelerinin sonucu olarak hala nüfuslarıyla orantılı olmayan ölçüde siyasi güce sahiptirler.

Diaspora Ermenilerinin önceliği Türkiye'nin soykırım iddialarını tanınmasıdır. Bu olduğu takdirde Türkiye'nin "soykırıma" uğrayan kişilere veya onların mirasçılara tazminat ödeyeceğine ve Doğu Anadolu'dan Ermenistan'a toprak vereceğine inanmaktadırlar. Ancak son yıllarda, vazgeçilmemiş olmakla beraber, toprak talebi üzerinde pek durulmadığı görülmektedir. Bunun nedeni bu talebin çok gerçek dışı olması ve hemen hiçbir devlet tarafından desteklenmemesidir. Buna karşın soykırım iddialarının tanınması ve tazminat üzerinde her zamankinden daha fazla ısrar edilmektedir.

Ermeni Diasporaları buldukları memleketlerde Ermenistan'ın çıkarlarını korumak veya bu ülkeye çıkar sağlamak için ciddi çaba içindedir. Buna karşın, Ermenistan'ın düşmanı olarak gördükleri için, buldukları ülkelerde Türkiye ve Azerbaycan'ı kötülemek ve çıkarlarını baltalamak için çalışmaktadır. Koşullar aynı kaldığı sürece Diaspora'nın tutumunda bir değişiklik beklememek gerekir. Bu arada Cumhurbaşkanı Gül'ün Eylül 2008'de Ermenistan'ı ziyaretiyle iki ülke ilişkilerinde gözlemlenen yumuşamanın Diaspora'yı etkilemediği görülmektedir.

Diaspora'nın tutumunu değiştirecek gelişmelerin başında Türkiye ile Ermenistan arasında normal ilişkiler kurulması ve bir işbirliği döneminin başlaması gelmektedir. Böyle bir durum "soykırım" konusunu ikinci plana itecek olduğundan Diaspora'yı çok etkileyecek hatta zaman içinde Diaspora'nın çözülmesine yol açabilecektir.

Türkiye'nin AB üyesi olması veya üyeliğinin önünde ciddi bir engel olmaması da Diaspora'da ciddi bir düş kırıklığı yaratacaktır.

Türkiye'nin bilimsel araştırmaları Batı bilim çevrelerinin dikkatine getirebilmesi ve bu çevrelerin soykırım konusunu daha tarafsız ve adil bir şekilde incelemeye başlamaları da Diaspora'nın aleyhine olacaktır.

Nihayet Türkiye'nin AB ülkeleri ve ABD'deki Türk toplumlarını soykırım iddialarına karşı seferber edebilmesi Diaspora'nın tutumunu zayıflatacaktır.

ABD

ABD, halen tek süper güç olmasının yanında gerek ülkesinde bir milyon kadar Ermeni'nin varlığı gerekse Türkiye ile yakın ilişkileri nedeniyle Ermeni sorununu doğrudan etkileyebilecek durumdadır. Buna karşın ABD bir yandan Ermeni asıllı vatandaşlarının isteklerini dikkate almak, diğer yandan da Türkiye'nin hassasiyetlerini gözetmek gibi bir ikilem karşısındadır. Bu nedenle ABD Hükümetleri bu iki olguyu bağdaştıracak formüller arayışı içindedir. Örneğin, ABD Başkanları her yıl 24 Nisan'da yayınladıkları mesajda 1,5 milyon Ermeni'yi anarken, "soykırım" kelimesini kullanmaktan kaçınmakta ancak bu durumu telafi edebilmek için de her alanda Ermenistan'a yardımcı olmaya çalışmaktadır. Diğer yandan ABD'nin Diaspora aracılığıyla Ermenistan'da nüfuz sahibi olmaya ve bu ülkeyi Rusya'nın etki alanından çıkarmaya çalıştığı görülmektedir.

İleride ABD'nin bu konudaki tutumu Türkiye ile ilişkilerine bağlı olacaktır. Yakın bir işbirliği olduğu sürece ABD, şimdi de olduğu gibi, ülkesindeki Ermenileri bazı alanlarda memnun ederek (mesela Ermenistan'a yardımları artırarak) "soykırım" sorunundan uzak kalmaya gayret edecek, hatta Türk-Ermeni Barışma Komisyonu (TARC) misalinde olduğu gibi, Türkler ile Ermeniler arasında bir mutabakat sağlamaya yönelik yeni girişimlerde bulunabilecektir.

Diğer yandan İran, Irak veya Filistin sorunları gibi veya başka nedenlerle Türkiye ile ABD arasında ciddi bir anlaşmazlık belirirse; ABD'nin, Türkiye'nin direnmesini kırmak için Ermeni sorunundan yararlanması ve bu çerçevede, mesela Kongre'nin "soykırımı" tanıyan bir karar alması mümkündür.

Rusya

Rusya halen Türkiye ile dostane denebilecek siyasi ilişkiler ve yakın ekonomik işbirliği içindedir. Bu nedenle Rusya Hükümeti'nin Ermeni soykırım iddiaları dikkate alması beklenmemelidir. Buna karşın Rus Duması, ülkede sayıları bir milyonu aşan Ermenilerin etkisi altında 1995 ve 2005 yıllarında Ermeni soykırım iddialarını tanıyan kararlar almıştır.

Türkiye ile mevcut siyasi ilişkiler ve yakın ekonomik işbirliği devam ettiği sürece Rusya Hükümeti'nin soykırım iddiaları dikkate alması beklenmemelidir. Ancak Rusya'nın halen Ermenistan'ın hamisi durumunda olduğunu, Kafkaslardaki tek Rus üssünün Ermenistan'da bulunduğunu ve Rus birliklerinin Ermenistan'ın Türkiye ile olan sınırını koruduğunu dikkate almak gerekmektedir. Bu nedenlerle Türkiye ile Ermenistan arasında çıkacak bir bunalım Rusya'yı da doğrudan etkileyecek ve bu ülkeyi büyük olasılıkla Ermeni görüşlerini desteklemeye götürecektir.

Buna karşın Rus Duması'nın, koşullar ne olursa olsun, ılımlı bir şekilde bile olsa, Ermeni tezleri lehinde vaziyet alacağı görülmektedir.

Fransa

Bu ülkedeki 450.000 kadar Ermeni iç siyasette çok aktiftir. Fransız Milli Meclisi, Ermenilerin baskılarına rağmen, Türkiye ile ilişkileri dikkate alarak, bir süre "soykırım" hakkında karar almamış, ancak 2001 yılında, seçim mülahazalarıyla, bu konuda bir kanun kabul etmiştir. Ayrıca 2006 yılında da Ermeni soykırımı iddialarını reddedenlerin hapis ve para cezasına çarptırılmalarını öngören bir tasarı da Meclis'te onaylanmıştır.

Fransız Hükümetleri ise "soykırım" kanununun yarattığı olumsuz havayı Türkiye'nin AB üyeliğini desteklemekle telafi etmeye çalışmıştır. Ancak 2005 yılında Avrupa Anayasası Referandumu münasebetiyle Fransız kamuoyunun Türkiye'nin AB üyeliğine karşı olduğu anlaşılınca hükümet üyeleri soykırımdan bahsetmeye başlamışlar ve hatta Fransa'nın soykırımın tanınması konusunu Türkiye ile müzakereler sırasında dile getireceğini ifade etmişlerdir. Buna karşın Fransız Hükümeti yukarıda değindiğimiz "soykırımı" reddedenlerin cezalandırılmasını öngören kanun tasarısına, Türkiye ile olan ilişkileri dikkate alarak, karşı çıkmıştır. Fransa'da tarihi olaylar hakkındaki kanunlara karşı tarihçilerin başlattığı kampanyanın bir sonucu olarak söz konusu tasarının senato tarafından onaylanması beklenmemektedir.

Avrupa Birliği

Son yıllarda daha ihtiyatlı davranmakla beraber Avrupa Parlamentosu genelde Ermeni soykırımı iddialarını benimsemektedir. Buna karşın gerek Avrupa Komisyonu'nun gerekse Avrupa Konseyi'nin (Devlet ve Hükümet Başkanları'nın) bu konuda belirlenmiş bir tutumu bulunmamaktadır. Diğer yandan aday ülkelerin riayet etmeleri gereken Kopenhag kriterleriyle Türkiye'nin Müzakere Çerçeve Belgesi'nde de soykırım iddialarından bahsedilmemektedir.

Önümüzdeki yıllarda da bu durumun değişmemesi ve soykırım konusunun sadece Avrupa Parlamentosu tarafından ele alınması beklenebilir. Avrupa Parlamentosu'nun tutumu da Türkiye'nin adaylığı konusundaki gelişmelere göre değişiklik gösterecektir. Tam üyelik olasılığı arttığı takdirde soykırım iddiaları azalacak, üyelik olasılığı azaldığı takdirde bu iddiaların gündeme getirilmesi olasılığı artacaktır.

Diğer Ülkeler

Parlamentoları soykırımı iddialarını kabul eden ülkelerden Latin Amerika'da bulunanların (Arjantin, Şili, Uruguay, Venezuela) gelecekte Ermeni iddiaları konusundaki tutumları, Türkiye bakımından bu ülkelerle sınırlı ilişkiler mevcut olduğu için ikinci derecede önem taşıyacaktır. Lübnan ve Vatikan için de aynı görüş geçerlidir. Buna karşın, hayli yoğun ilişkiler yürütölen Kanada ve İsviçre'nin tutumları önem taşımaktadır. Ancak bugünkü eğilimleri devam ederse her iki ülkenin soykırım konusunda daha ileri bir tutum almak istememeleri hatta Türkiye ile olan ilişkilerini düzeltmeye çalışmaları olasıdır.

Avrupa Birliği üyesi olan ülkelerde (Almanya, İtalya, Hollanda, Belçika, Slovakya, Polonya, Litvanya, Yunanistan ve Güney Kıbrıs Rum Yönetimi) bugün olduğu gibi, Türkiye'nin AB üyesi olmaması (ancak AB'den de kopmaması) görüşü galip gelirse, Türkiye'nin AB üyesi olmak için ısrarını kırmak ve diğer bazı ülkelerin Türkiye'ye verebilecekleri desteği caydırmak üzere, bu ülkeler soykırım iddialarından yararlanmayı deneyeceklerdir. Buna karşın, AB üyeleri arasında ılımlı bir Müslüman ülke bulunmasının yararlı olacağı gibi bir düşünceyle Türkiye'nin AB üyeliğine taraftar olurlarsa soykırım iddialarını arka plana iteceklerdir.

Sonuç

Sonuç olarak Ermeni sorununun çözümü ve Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normale dönmesinin bir yandan Karabağ sorununun çözümüne diğer yandan da Türkiye'nin Avrupa Birliği adaylık sürecine bağlı olduğu görölmektedir.

Bu bağlamda Türkiye, çözümlü daha kolay görülen Karabağ sorunu ile birlikte Ermenistan ile ilişkilerini normalleştirmeye çalışmalıdır. Sınırların açılmasına çok önem veren Ermenistan da bunu isteyecektir. Ne var ki, ilişkilerin normalleşmesinde tarafların birbirlerinin toprak bütünlüğünü tanıması (diğer bir deyimle Ermeni Hükümeti'nin Büyük Ermenistan düşünden vazgeçmesi) gerekecek bu da Ermenistan'da güçlü bir hükümet olmasına bağlı olacaktır.

Buna karşın Avrupa Birliği'nde işlerin daha güç olacağı görülmektedir. Zira Ermeni Diasporası "soykırımın" tanınması için baskılara devam edecek, diğer yandan Türkiye'nin adaylığına karşı olan bazı ülkeler "soykırım" konusundan yararlanmaya çalışacaklardır. Türkiye, Ermenistan ile normal ilişkiler kurduğu takdirde Avrupa Birliği üyeliği yolunda daha kolay yürüyebilecektir.

Her hâl ve kârda önümüzdeki dönemde Ermeni sorunu ve Türkiye-Ermenistan ilişkileri günümüzden daha büyük bir oranda Türk diplomasisini meşgul etmeyi sürdürecektir.

III
ERMENİ SORUNUNUN
HUKUKSAL BOYUTU

DEVLETLER HUKUKUNA GÖRE ERMENİ SORUNU

Gündüz AKTAN*

Giriş

1 1915-1916 yıllarında yani I. Dünya Savaşı sırasında, Osmanlı İmparatorluğu'nda vuku bulan Ermeni olayları konusunda çok yazıldı. Bu konuda yazılanların 26 binden fazla olduğu hesaplanıyor. Büyük çoğunluğu Ermeni olan yazarların daha ziyade tarihçi oldukları ve Ermeni olaylarını soykırım olarak niteledikleri görülüyor. Türk yazarların hemen tümü de konuya tarih açısından yaklaşmış ve tehcirin soykırım olmadığını savunmuşlar.

Konunun duygu yüklü oluşu, yayınlara tarafsız bir tarih görüşünün hakim olmasını güçleştirmekle birlikte, dikkatli bir okuyucunun olayların tarihi hakkında yeterli bilgi edinmesi için ortada yeterli yayın bulunduğu kuşku yok. Türkiye'deki ve Ermenistan'daki arşivlerin açık olmadığı ya da bunlara erişimin tam olmadığı yolundaki iddialara rağmen, olayların niteliğini değerlendirmek için yeterli arşiv çalışmasının yapılmış ve yayımlanmış olduğu da söylenebilir.

Doksan üç yıl önce cereyan etmiş olayların anlaşılması için tarihi çalışmalar olmazsa olmaz nitelikte. Ancak uluslararası hukuk alanında eğitim ve tecrübesi yoksa, tarihçi bu olayların soykırım olup olmadığı konusunda yargıda bulunamaz. Görülen o ki, tarihçiler başta olmak üzere, bu konular üzerinde çalışan sosyolog ve siyaset bilimci gibi akademisyenlerle düşünürler, önemli sayıda ölümle sonuçlanan olayları soykırım olarak nitelemek eğilimindedir.¹ Oysa soykırımın, uluslararası bir suç olarak, ancak hukukçular tarafından değerlendirilmesi mümkündür.

* Emekli Büyükelçi.

1 William A. Shabas, *Genocide in International Law*, Cambridge: Cambridge University Press, 2000, s. 7.

Konuya ilişkin hukuki çalışmalar yok denecek kadar az. Bu durumun çeşitli nedenleri var. Türklerin hukuka fazla ilgi duymadıkları biliniyor. Ermenilerin hukuku kasten ihmal etmelerinin nedeni, hukuki değerlendirmelerin, soykırım iddialarını güçlendirmekten ziyade zayıflatma olasılığının daha yüksek olması. Ermeni taraftarı yazarlar olayların trajik niteliğini vurgulamak ve soykırım suçlamasını kolayca yapabilmek için tarihi yaklaşımı yeğlemişler. 1948’de oluşturulan ve 1951’de yürürlüğe giren “Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılmasına Dair Sözleşme”nin (bundan böyle Sözleşme; bkz. Ekler, Belge 64) 1990’ların ortasına kadar ciddi biçimde kullanılmaması veya kullanma fırsatının çıkmamış olması nedeniyle gelişmiş bir içtihadın da bulunmaması, hukuki yolun tercih edilmemesinin bir nedeni olabilir. Nihayet, Sözleşme’nin kabulünden yaklaşık 40 yıl öncesinin olaylarına uygulanmasındaki güçlükler de ortada. Sözleşme öncesi dönemde mevcut olmayan ve Sözleşme tarafından oluşturulan “soykırım” dâhil birçok kavramın, geriye dönük uygulanması hukukla bağdaşmadığından konu hukukçuların ilgisini çekmemiş olabilir.

Buna rağmen bazıları geçmiş olayları soykırımla tanımlayabildiğine göre, sanki bu olaylar bugün oluyormuş ya da soykırım hukuku o günlerde de geçerliymiş gibi bir tür spekülâtif yaklaşım yine de yararlı görülebilir. Bu makalede böyle bir yaklaşım benimseniyor.

Konunun hukuk yönüne yeterince ağırlık verebilmek için, okuyucunun konuya ilişkin tarihi belli ölçüde bildiği varsayılıyor ve tarihi verilere hukuki değerlendirmelerin gerektirdiği kadar değiniliyor.

Sözleşme’ye Kadar Hukuk

1648 Westphalia devletler sistemine göre devlet egemenliği mutlak ilkeydi. İçişlerine karışılmazdı. Azınlıklar devletlerin içişiydi. Devletler ülke içinde vuku bulan olaylarda iç mevzuatı uyguluyorlardı. Uluslararası suç kavramı yoktu. 1839 Tanzimat Fermanı’nı takiben Osmanlı azınlıkları uluslararası anlaşma ve antlaşmalara konu olmuştu. Bu istisnai bir durumdu. Bir yandan çok kültürlü ve çok milletli Osmanlı İmparatorluğu’nun Batı Avrupa ulus-devletleriyle mücadelesinde zayıf düşmesinin, öte yandan da Batı’nın Balkanlar’daki Hristiyan azınlıkları desteklemeyi dış politikasının bir unsuru haline getirmesinin sonucuydu.

Ermeni tehciri 1915 yılının Mayıs ayında başladığında, Osmanlı İmparatorluğu’na karşı savaşmakta olan İngiliz, Fransız ve Rus Hükümetleri’ni 24 Mayıs 1915’te yayınladıkları ortak bildiride “...Türkiye’nin insanlığa ve uygarlığa karşı bu yeni suçları karşısında, müttefik hükümetler, Osmanlı hükümeti mensuplarını ve katliama katılan memurlarını şahsen sorumlu tutacaklarını Bab-ı Ali’ye alenen bildirirler.”

denmekteydi. Buna karşılık, Türk sempatisini olmadığı bilinen Amerikan Dışişleri Bakanı Robert Lansing'in "askeri harekât bölgesinde olması halinde" Türk Hükümeti'nin Ermenileri tehcire (*deport*) "az veya çok hakkı olduğu"nu söylediği de biliniyor. Öte yandan 1912-13 Balkan savaşları sırasında 1907 Lahey kurallarını ihlal suretiyle işlenen savaş suçlarını araştıran bir raporda, özellikle Türklerin başına gelen facialar karşısında insanlığa karşı suçlardan söz edilmemesi manidar olmalı.²

1907 Lahey kuralları bir ülkenin savaşta işlediği suçlarla ilgiliydi. Kendi ülkesinde işlediği iddia edilen suçlara uygulanması öngörülüyordu. Barış Konferansı'nda Yunan Dışişleri Bakanı'nın yeni bir insanlığa karşı suç ihdas edilerek Ermeni katliamının yargılanması önerisine, Başkan W. Wilson'un *ex post facto* hukuk olacağı gerekçesiyle önceleri itiraz ettiği biliniyor. Amerika böyle bir suç oluşturulmasına karşıydı. Almanya ile ilgili Versailles Antlaşması'nda bir uluslararası mahkeme kurulacağı belirtildi. Bu, tarihte ilk kez vuku buluyordu. Ama Hollanda kendisine sığınan Kayser II. Wilhelm'i iade etmediğinden yargılama gerçekleştirilmedi.

10 Ağustos 1920'de imzalanan Sevr Antlaşması'nda Osmanlı İmparatorluğu, söz konusu suçlarla ilgili olarak, Türkiye'de yapılacak bir mahkemeye razı oldu (m. 226). Mahkemeyi oluşturmak galiplere bırakılıyor; istenen kişilerin yakalanıp mahkemeye teslimi taahhüt ediliyordu. Savaş sonunda işgal altındaki İstanbul'da kurulan Nemrut Mustafa Divanı Harbi, Malta'ya götürülen sanıkların, İngiliz Kraliyet savcısının kanıtları yetersiz bulması sonucunda saliverilmeleri, hep tarihçiler tarafından bilinen hususlar. Sevr yerine 24 Temmuz 1923'te Lozan Antlaşması geçti. Bunda 1 Ağustos 1914 ile 20 Kasım 1922 arasında işlenen tüm suçların affı için bir bildiri yer aldı.

Bilindiği gibi, soykırım II. Dünya Savaşı sırasında Nazi Almanyası'nın "nihai çözüm" adı altında Yahudileri yok etmesiyle gerçek boyutlarına kavuştu. "Genocide" sözcüğü bir Polonya Yahudisi olan Raphael Lemkin tarafından icat edildi. Lemkin daha öğrenciyken, bir soykırım saydığı Ermeni olaylarına ilişkin sanıkların yargılanmasını yakından izlemişti. Lemkin'in soykırım anlayışı çok genişti. Azınlıkların siyasi, ekonomik, sosyal, kültürel, moral, fizik ve biyolojik olarak yok edilmesini kapsıyordu. Sonradan gelişen hukuk, her grubun değil, sadece bazı grupların ve sadece fizik ve biyolojik olarak yok edilmesi amacıyla işlenen fiilleri soykırım saydı. Yani Lemkin'in tanımını çok daralttı.

1940'ların başında Nazilerin Yahudilere yaptıkları henüz tam açıklığıyla bilinmediğinden, özellikle İngiltere ve Amerika, Almanya sınırları içinde

2 Report of the International Commission to Inquire into the Causes and Conduct of the Balkan Wars, Washington: Carnegie Endowment for International Peace, 1914, "Katliam, Göç, Asimilasyon" Bölümü, ss. 148-158.

işlenen suçların bir uluslararası mahkemede ele alınmasından yana değildiler. Buna karşılık Almanya'nın ülke dışında, işgal ettiği ülkelerde işlediği fiillerden dolayı sorumluların yargılanmasını savunuyorlardı. Böylece ulus-devlet egemenliğine saygı devam edecekti. Zira savaş hukuku sadece savaş sırasında ülke dışındaki sivillere karşı işlenen suçlardan dolayı bir ülke sorumlularının uluslararası yargıya tabi olmasını öngörüyordu. İnsanlığa karşı suç kavramı doktrinde tartışılmakla birlikte, ülke içinde işlenen suçları kapsayacak şekilde henüz devletler hukukuna girmemişti.

Almanların Yahudilere yaptıkları yavaş yavaş ortaya çıktıkça, ülke içinde işlenen suçlar için de sorumluların yargılanması görüşü ağırlık kazanmaya başladı. 1941'de başlayan çalışmalar 1945'te Amerika'nın Londra Konferansı'na sunduğu bir öneriyle yeni bir aşamaya ulaştı. Bunda Lahey sözleşmelerinde yer alan "Martens Hükümü"nden yararlanıldı. Böylece, bir suç önceden açıkça tanımlanmamışsa, "uygar halkların teamülü, insanlık hukuku ve kamu vicdanının emirlerinden çıkan milletlerin hukuk ilkeleri"nin uygulanması öngörüldü. Ancak "Martens Hükümü" bir savaş hukuku kavramı olduğundan, ülke içinde işlenen suçların yargılanması, saldırı kavramıyla yani savaşı başlatmayla ilişkilendirildi. Böylece savaşa atıf, iç işlerine karışmanın mazereti oluyordu. Londra Konferansı'nın tutanakları incelendiğinde, Almanya'nın iç işlerine karışmanın ilerde kendi iç işlerine de karışmaya emsal oluşturmasına karşı, özellikle Amerika'nın ne denli hassas olduğu görülüyor.

Alman savaş suçularını, bu arada Yahudi soykırımından sorumlu olanları yargılayacak Nuremberg Mahkemesi'nin aynı adla anılan ilkeleri bu anlayış çerçevesinde oluşturuldu. İlkelerin VI olanına göre:

a. Barışa Karşı Suçlar:

(i) Uluslararası anlaşmaları, antlaşmaları ve teminatları ihlal ederek, bir saldırı savaşı yapmak veya planlamak, hazırlamak ve başlatmak;

(ii) (i)'de sözü edilen fiilleri gerçekleştirmek için ortak bir plana veya entrikaya katılmak.

b. Savaş Suçları:

İşgal edilen arazinin sivil nüfusunun veya bu arazide yaşayan sivil nüfusun katli, kötü muameleye tabi tutulması, köleleştirilmesi veya herhangi bir nedenden dolayı sınır dışı edilmesi, savaş esirlerinin veya denizde bulunan insanların katli veya kötü muameleye tabi

tutulması, rehinelerin öldürülmesi, özel veya kamu mülkünün yağma edilmesi, şehirlerin, kasabaların veya köylerin nedensiz yere yıkıma uğratılması veya askeri gerekçelerle haklı gösterilemeyecek şekilde zarar verilmesini içeren fakat bunlarla sınırlı kalmayan savaş hukuku ve teamüllerinin ihlalleri.

c. İnsanlığa Karşı Suçlar:

Barışa karşı suçlar veya savaş suçları ile ilişkili olarak işlenmesi kaydıyla, katil, yok etme, köleleştirme, göçe zorlama ve sivil bir topluma karşı işlenen diğer insanlık dışı fiillerle, siyasi, ırki veya dini nedenlerle yapılan mezalim.

İnsanlığa karşı suç tanımından da görüleceği üzere, Yahudilere karşı işlenen suçlar Almanya'nın içinde işlenmiş olsa dahi, yargı konusu olabilecekti. Tek şart bu suçların savaşla ilişkili olarak savaş sırasında işlenmiş olmasıydı (*nexus*). Böylece galipler bir ülkenin iç işlerine karışmak için, o ülkeyle bir savaş olması gerekçesini aramaktan vazgeçemediler. Yahudilerin ve diğerlerinin, tarihin görmediği bir vahşetle yok edilmesi dahi, bir ülkenin içinde işlenen suçların, kendi başına uluslararası yargıya konu olmasına yetmemişti. O sırada sözcük olarak bilinmesine rağmen soykırım kavramı Nuremberg İlkeleri (bkz. Ekler, Belge 65) arasında sayılmadı; insanlığa karşı suçlar kavramı soykırımı da içerdi. Soykırım henüz bağımsız bir suç kategorisi olacak kadar açıklık ve kesinlik kazanmamıştı.

Nuremberg Mahkemesi Ekim 1945'te 24 Nazi sanık hakkında iddianamenin okunmasıyla başladı. Bir yıl sonra on dokuz sanığın hüküm giymesi ve on ikisinin idamıyla sonuçlandı. Savcı yargılama sırasında zaman zaman soykırım sözcüğünü kullandı; ama mahkeme kararında bu suça atıf yoktu.

Birleşmiş Milletler (BM) Genel Kurulu 96 (I) Sayılı Kararı

Soykırımın yer aldığı ilk hukuki nitelik taşıyan belge, BM Genel Kurulu'nun 1946 Aralık ayında, Nuremberg Mahkemesi sonuçlandıktan kısa bir süre sonra, yaptığı ilk toplantısında aldığı 96 (I) sayılı karardı (bkz. Ekler, Belge 66).

Bu kararın amacı, sonuncu işlem paragrafında belirtildiği gibi, soykırım konusunda ECOSOC'un bir yıl içinde bir sözleşme taslağı hazırlamasının istenmesiydi. Ancak bu arada, Genel Kurul soykırımdan ne anladığını da açıkladı.

Soykırım, insan gruplarının, grup olarak tümüne yaşama hakkı tanımamaktır. Bu, kişiye yaşama hakkı tanımamaya benzetildi. Yaşama hakkına yapılan bu atıf, bilahare insan haklarıyla soykırım arasında bir bağ oluşturdu. Zira soykırımda esas olan kişilerin katledilmesi idi.

Soykırımın, bu insan gruplarının insanlığa yaptığı kültürel ve diğer katkılarının kaybına yol açtığı belirtildi. Böylece Lemkin'in önem verdiği kültürel soykırım kavramı kısmen metne girmiş oldu.

Soykırıma tabi tutulan gruplar, ırki, dini, siyasi ve diğer gruplar olarak sayıldı. Böylece tüm insan gruplarının soykırıma uğrayabilecekleri kabul edilmiş oldu. Soykırım, bir grubun tümünün olduğu gibi, bir kısmının yok edilmesini de kapsadı.

Kararın belki de en önemli yanı, soykırımın devletler hukukuna göre bir suç sayılmasıydı. Bu soykırım suçunun, bir ülke içinde işlenmiş olmasının, devlet egemenliği ilkesi çerçevesinde iç işleri olarak sayılmasına ve uluslararası kovuşturmadan kurtulmasına imkân vermemeyi amaçlıyordu. Soykırım suçunu işleyenlerin, özel veya kamu memuru ya da devlet adamı olmasına bakılmadan cezalandırılması kabul edildi.

Soykırım hukuku henüz gelişmemiş olduğundan, kaynak olarak “ahlaki hukuka” (*moral laws*) aykırılığı vurgulandı ve uygar devletlerin soykırımı kınadığı bildirildi.

Soykırımın gerekçesi ya da soykırım yapanın amacı olarak, soykırıma maruz gruplarla örtüşmek üzere, “dinî, ırkî, siyasi ve diğer nedenler” sayıldı. Bu açıdan Nuremberg İlkeleri arasındaki insanlığa karşı suç çerçevesinde yer alan VI (c)'deki tanım “diğer nedenler”in ilavesiyle daha da genişletilmiş oldu.

Bu kararda, siyasi grupların soykırıma uğrayabileceği hükmü, siyasi mücadele yapan, örneğin sol ideolojik amaçla silaha başvuran veya bağımsızlık için mücadele eden grupların içindeki sivillerin, kısmen dahi olsa, önemli sayıda katledilmesi halinde soykırım işlenmiş olacağını gösteriyordu. Bu haliyle Nuremberg İlkeleri içindeki insanlığa karşı suç kavramı hemen tümüyle soykırım sayılmış olmaktaydı. Ancak, bu karar soykırımın savaş arasındaki bağı ortadan kaldırıyordu. Yani soykırımın savaş sırasında olduğu gibi barış döneminde de işlenebileceği kabul ediliyordu. Öte yandan, soykırım, savaşan ülkenin işgal ettiği yerlerde işlenebileceği gibi, o ülkenin kendi sınırları içinde de işlenebiliyordu.

Böylece hangi nedenle, zamanda ve yerde olursa olsun, ciddi sayıda insan ölümü soykırım suçu sayıldı.

Sözleşme

Soykırım Sözleşmesi 9 Aralık 1948'de kabul edildi, 12 Ocak 1951'de de yürürlüğe girdi. Soykırım suçu Sözleşme'nin 2. maddesinde tanımlanıyor.³ Maddenin uzman olmayan bir çevirisini aşağıya kaydediyorum:

Madde 2. Bu Sözleşmeye göre, soykırım, bir milli, etnik, ırki veya dini grubu, grup olarak, kısmen veya tümüyle, yok etmek kastıyla, aşağıdaki fiillerin işlenmesidir:

- (a) Grubun mensuplarını katletmek;
- (b) Grubun mensuplarına ciddi bedensel ve psikolojik zarar vermek;
- (c) Grubun bedeni varlığının kısmen veya tamamen yok olmasına yol açacak hayat şartlarına kasten tabi tutmak;
- (d) Grup içinde doğumları önlemek kastıyla önlemler dayatmak;
- (e) Grubun çocuklarını bir başka gruba zorla nakletmek.

Sözleşmeyi BM Sekreteryası'nın sunduğu taslak metin üzerinden *Ad hoc* komite ile BM Genel Kurulu'nun hukuk işlerinden sorumlu VI. Komitesi müzakere etti. İleride bu Sözleşme'nin hükümlerini Ermeni olaylarına uygulayıp yorumlarken, müzakerelere atıflar yapılacağından, bu aşamada genelde Sözleşme metninin, özeldi 2. maddenin kısa bir değerlendirmesiyle yetineceğim.

Korunan Gruplar

2. maddede zikredilen, Sözleşme ile korunacak grupların dörtle, yani milli, etnik, ırki ve dini gruplarla sınırlı olduğu görülüyor. Soykırım Sözleşmesi'nin hazırlık aşamasında, soykırım sözcüğünün mucidi ve aslen siyasi grupların soykırım kapsamı içinde ele alınmasını savunmuş olan Lemkin, esasında "siyasi gruplar"ın Sözleşme kapsamı dışında tutulmasını kendisi önerdi. 96 (I) sayılı karardan farklı olarak hem siyasi gruplar hem de "diğer gruplar" Sözleşme kapsamı dışında tutuldu. Bu, çok önemli bir fark oluşturuyor. Zira tarihte en sık görülen ve en çok sivil ölümüne neden olan mücadeleler siyasi amaçlar güden gruplar arasında cereyan ediyor. Örneğin, Kamboçya'da Pol Pot rejiminin yaptığı ve 2 milyona yakın sivilin hayatına mal olan katliamlar Sözleşme'deki soykırım

3 In the present Convention, genocide means any of the following acts committed with intent to destroy, in whole or in part, a national, ethnical, racial or religious group, as such: (a) Killing members of the group; (b) Causing serious bodily or mental harm to members of the group; (c) Deliberately inflicting on the group conditions of life calculated to bring about its physical destruction in whole or in part; (d) Imposing measures intended to prevent births within the group; (e) Forcibly transferring children of the group to another group.

tanımının dışında kalıyor. Aynı şekilde Sovyetler Birliği'nde Ekim Devrimi çerçevesindeki ölümler de soykırım sayılmıyor. Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin birçok kararına göre, bazı istisnai fiiller hariç, Bosna-Hersek'te Sırp'ların etnik temizliği bile soykırım suçu dışına çıkıyor.

Siyasi grup tanımı içine, o grubun siyasetle uğraşan ya da silahlı mücadele veren unsurlarının yanında siviller de giriyor. Bu ilk bakışta karışıklığa yol açıyor. Grubun siyasi grup olarak nitelenip sivillerin yok edilmesinin neden soykırım olmayacağı sorgulanıyor. Oysa bir gruba, siyasi amaçlarla yok edilmeye kalkışılması halinde, siyasi grup deniyor. Yani iki grup arasında siyasi bir mücadele varsa, bu mücadelede bir grup diğeri aleyhine öldürme, yaralama, katliam, tehcir gibi fiiller işliyorsa, zarar gören gruba siyasi grup deniyor. Sorun bir tanımlama sorunu. Yoksa siyasi mücadelede sivil öldürme yine suç. Ancak bu suç soykırım değil.

96 (I) sayılı karardaki grupların insanlığa yaptığı kültürel katkılara Sözleşme'de değinilmemesi, kültürel soykırım kavramının da Sözleşme dışında kaldığını gösteriyor.

Sözleşme'de siyasi gruplara karşı yapılan eylemlerin ve azınlıkların kültürünün zorla yapılan asimilasyon sonucu yok edilmesinin soykırım suçu sayılmaması, Sözleşme'nin uygulama alanını iyice daralttı. Bu nedenle Sözleşme'nin kabul edildiği 1951'den 1992'ye kadar geçen süre içinde, birkaç fazla önemli olmayan istisna dışında uygulanamaması sert tepkilere yol açtı. Sözleşme'nin hiçbir işe yaramadığı söylendi. Buna karşılık, çoğunluğu tarihçi, sosyolog veya düşünürler, Sözleşme metnindeki soykırım tanımını geniş olarak yorumlama yoluna gittiler. Araştırdıkları olaylarda önemli sayıda sivil nüfusun ölmüş olması halinde soykırım işlendiğini iddia ettiler. İkinci bir grup bilim adamıysa, Sözleşme'nin 2. maddesini genişletmek için yeni tanımlar önerdi. Her iki taraf da Sözleşme ile soykırıma karşı korunan dört grubun dışında kalan gruplara dönük katliamların zaten insanlığa karşı suç kavramı çerçevesinde korunmakta olduğunu görmezden geldiler. Zira uluslararası toplum, soykırımdan farklı olarak insanlığa karşı işlenen suçlara karşı aynı duyarlılığı göstermiyordu. Onların korunması için Nuremberg türü uluslararası mahkemeler kurmaya hazır değildi. Özetle, bu grupların barışta insan hakları hukuku, savaşta da insani hukuk ya da savaş hukuku çerçevesinde etkin koruması sağlanamıyordu. Sonuç olarak, soykırım tanımı bazı yorumcular tarafından savaş hukuku ve insan hakları konuları altında işlenen tüm ciddi suçları da kapsayacak şekilde genişletilmişti.

Bu durum Bosna-Hersek ve Ruanda'da cereyan eden olaylardan sonra kurulan iki uluslararası ceza mahkemesinin çalışmalarıyla büyük ölçüde

değiştirdi. İnsanlığa karşı suçlarla savaş suçları işleyenler cezalandırılmaya başladı. Uluslararası Ceza Mahkemesi'ne ilişkin Roma Statüsü (bkz. Ekler, Belge 67) ise hukuktaki tüm boşlukları kapattı. İnsanlığa karşı suçların barış zamanında işlenebileceğine ilave olarak, bu suçların ve savaş suçlarının sadece devletlerarası savaşlarda değil, iç çatışmalarda da işlenebileceği kabul edildi. Roma Statüsü soykırıma ilişkin Sözleşme'nin 2. maddesini aynen alıp kendisinin 6. maddesi yaptı. Buna karşılık yeniden yazımdan geçen insanlığa karşı suçlara ilişkin Roma Statüsü'nün 7. maddesiyle, eski Yugoslavya ve Ruanda için kurulan uluslararası mahkemelerin statülerindeki ilgili maddeler, Sözleşme'nin kapsamadığı diğer gruplara karşı işlenen katliam, mezalim ve tehcir vb. suçlarını da içerdi.

Kasıt

Suç iki kısımdan oluşuyor. Birincisi zihni veya sübjektif unsur ya da *mens rea*. Bu, suç fiilini işlemek niyeti, amacı ve iradesi anlamına geliyor. Diğeri suç fiilin bizzat kendisi, maddi veya objektif unsur ya da *actus reus*. Sözleşme'nin 2. maddesinde zihni unsuru “yok etmek kastıyla” ibaresi temsil ediyor. Bu iradeyle işlenen fiiller ise (a)'dan (e)'ye kadar sayılıyor.

Sözleşme'nin en önemli özelliklerinden biri, soykırım suçunun oluşması için soykırım fiillerinin ancak dört gruptan birini yok etme iradesiyle işlenmesi gereği. Grup olarak yok etme iradesi “özel kasıt” şeklinde olmak zorunda. Yani kuşkuya meydan bırakmayacak, son derece belirgin biçimde ortaya çıkmalı. Yok etme niyeti soykırım fiillerini işleyen veya işlenmesini sağlayanlarca açıkça beyan edilirse mesele kalmıyor. Şayet böyle açık bir sözlü ve yazılı beyan yoksa soykırımın varlığı tartışmalı hale geliyor. Bazı hukukçular bu noktada fiillerin sonucuna bakmak gerektiğini vurgularken, bu fiiller sonucunda söz konusu gruba ilişkin ciddi sayıda ölümün vuku bulmuş olmasını yeterli sayıyorlar.

Ancak, adi suçlar için geçerli olan “genel kasıt” yani fiilin sonucunu görüp, bu fiilin işlenmesinde fiilin sonucuna uygun bir kasıt güdüldüğü yolundaki basit yorum, soykırım fiilinin tanımlanması için yetersiz kalıyor. Öte yandan, soykırım yapanlar yok etme iradesini genellikle açıklamıyorlar. Soykırımı kanıtlamak için yok etme iradesine ilişkin yazılı ve sözlü açık kanıtlar bulunmaması halinde, ciddi sayıdaki ölümün dışındaki bazı unsurları da göze almak gerekiyor. Soykırım suçu çoğunlukla devletlerin ya da devlet gibi yaygın örgütlerin iradesiyle işlendiğinden, “özel kasıt” şartının yerine gelmesi için suçun örgütlü bir güç tarafından işlenmiş olup olmadığına bakılıyor. Soykırım bir grup gibi çok sayıda kişinin yok edilmesi olduğundan, bu örgütlü gücün çok önceden bir plan hazırlayıp hazırlamadığı önemli. Ayrıca bu örgütlü gücün planını

örgütleyerek, eşgüdüm içinde, sistematik ve kitlesel biçimde uygulaması lazım.

Örgütlenmesi, uygulanması ve sonuçları açısından Yahudi soykırımı belki istisnai bir örnek olarak diğer durumlara uygulanamayabilir. Yahudi soykırımı için “nihai çözüm” kararı, 1942 Wannsee toplantısında alındı ve suç Nuremberg Mahkemesi’nde ikrar edildi. Ancak yok etme iradesi böyle açıkça ortaya çıkmıyorsa bile, Yahudilere karşı çıkarılan ayrımcı yasalar, 1938’deki “Kristal Gecesi” dâhil düzenlenen “pogrom” türü saldırılar, Yahudileri toplum dışına çıkarıp normal insan ihtiyaçlarının karşılanamadığı gettolarda yaşamaya zorlamalar, soykırımın öncüleri olarak görülebilirdi. Kaldı ki soykırımdan en az on beş yıl önce başlamış olan militan anti-semitizm akımı çerçevesinde Hitler’in ve Nazi ideologların söz ve yazılarında Yahudileri yok etme niyeti açıklıkla ortaya konuluyordu. Sırlarda ise, 1981 yılından itibaren etnik bakımdan homojen bir vatan toprağına sahip olma söylemi yaygındı. Nitekim etnik temizlik kavramı Sırp paramiliter liderlerden biri olan Seselj tarafından icat edilmişti.

Soykırım için gerekli yok etme iradesinin varlığını ispat için, soykırım fiillerinin uygulanmasından önceki döneme bakıp, bu iradenin oluşmaya başlayıp başlamadığını araştırmak gerekiyor. Örgüt, plan ve örgütlü uygulamanın mevcudiyeti, yok etme kastının mevcudiyetine karine sayılıyor.

Saik (Motif)

Suçun amacı yanında bu amacın nedeni de hayati önemi haiz. Buna motif ya da saik deniyor. Nuremberg İlkeleri VI (c)’de tanımlanan insanlığa karşı suçların “sivil halklara karşı siyasi, ırkî ve dinî nedenlerle” işlenmesi öngörülüyordu.⁴ 96 (I) sayılı kararda ise soykırımın “dinî, ırkî, siyasi ve diğer herhangi bir nedenle” işlenebileceği kaydediliyordu.⁵ Bu haliyle soykırımın saiki insanlığa karşı suçun saikinden bile geniş tutulmuştu. Bir başka ifadeyle, bir grupta mevcut dinî veya siyasi ya da akla gelebilecek herhangi bir ihtilaf nedeniyle (saik) çıkabilecek bir silahlı mücadelede önemli sayıda sivilin öldürülmesi hem soykırım hem insanlığa karşı suç olabiliyordu.

Sözleşmedeki durum ise çok farklı. 2. madde, soykırımdaki yok etme

4 c. Crimes against humanity: Murder, extermination, enslavement, deportation and other inhuman acts done against any civilian population, or persecution on political, racial or religious grounds... Buradaki “grounds” sözcüğünün Türkçe hukuk dilinde “gerekçe” anlamına geldiği ve yasa gerekçesinin İngilizce karşılığı olduğunu; Fransızca’sının ise “neden” anlamına gelen “raison” olduğunu belirtmek gerekir (yazarın notu).

5 ... the crime (genocide) is committed on religious, racial, political or any other grounds...

kastını, belirtilen dört gruba inhisar ettirmekle kalmıyor, yok etmenin nedenini de yukarıda işaret edilen iki belgedeki nedenlere oranla, son derece daraltıyor. Sözleşme müzakerelerinde yok etmenin nedeni konusu uzun tartışmalara yol açtı. Birçok ülke temsilcisi saikin kanıtlanmasının çok zor olduğunu; böyle bir şart aranması halinde mahkemelerin soykırım suçuna karar vermelerinin imkânsızlaşacağını; önemli olanın yok etme iradesiyle fiillerin işlenmesi olduğunu ileri sürdüler. Ancak *Ad hoc* komitede Lübnan temsilcisi saikin önemini vurguladı ve soykırımın “ırkçı nefretle” bir grubu yok etme olduğunu söyledi. Ardından VI. Komitede yapılan müzakerelerde İngiliz ve Amerikan delegelerinin itirazlarına karşılık, “anti-faşist cephe”nin liderliğini yapan Sovyetler Birliği’nin ısrarı, çoğunluğun desteği ve Venezuela’nın aracılığıyla, dört gruptan birini, başkaca bir neden olmadan, sadece o grup olması nedeniyle yok etme amacına dönük fiillerin soykırım olması anlamına gelen “*as such*” ibaresi Sözleşme’nin 2. maddesine eklendi.⁶ İlk bakışta gözden kaçabilen ve Türkçe karşılığı olmadığından açıklayıcı biçimde tercüme etme zorunluluğu yaratan bir ibare bu. Belki de bu nedenle tarihçiler tarafından hep ihmale uğruyor.

Soykırım suçunu işlerken saikin kolektif veya bireysel olma niteliğini göz önüne almak gerekiyor. Bir birey suç işlerken hedef grubun bir mensubunu sadece o gruba ait olduğu için öldürmeyebilir. Parasını ve malını almak, haset duymak, siyasi ihtirası olmak gibi saiklerle de hareket edebilir. Ancak soykırım kolektif bir suç. Soykırımın örgütleyicileri ve plancılarının ırkçı motifle hareket etmeleri, yani soykırım motifine sahip olmaları gerekli. Eğer bunlar gruba karşı ırkçı nefretle değil de başka saiklerle hareket ediyorlarsa, işledikleri suça soykırım denemiyor. Sonuç olarak, soykırım suçunun başarıyla kovuşturulabilmesi için sanıkların bir grubu grup olarak yok etmek nedeniyle nefret duyduklarının kanıtlanması gerekiyor. Soykırımın cezalandırılması bu tür suçları kapsıyor. Başka saiklerle işlenen kolektif suçlar bunun dışında kalıyor. Bu bağlamda klasik soykırımlar Nazilerin Yahudi soykırımı ile Hutuların Ruanda’da yaptıkları soykırım oluyor.⁷

Sosyolojik ve psikolojik olarak, bir grubu grup niteliği dolayısıyla yok etme iradesi zaten sadece ırkçılıkta, daha doğrusu ırkçılığın en yoğun, en son aşamasında, ortaya çıkıyor.

6 Article II: In the present Convention, genocide means any of the following acts committed with intent to destroy, in whole or in part, a national, ethnical, racial or religious groups, as such... Buradaki “as such” veya Fransızca’daki “comme telle” grubun grup olması nedeniyle yok edilmesi anlamına geliyor.

7 Schabas, a.g.e., s. 255; kitabı boyunca Ermenilerin soykırımı uğradıklarını sadece Ermeni yazar Vahakn N. Dadrian’ın yazılarına atfen belirten Schabas, klasik soykırımlar içinde Ermeni “soykırımı”nı zikretmiyor.

İrkçî nefret duygusu, somut bir ihtilafta tarafların birbirlerine karşı duydukları kızgınlıkla karışık doğal nefretten çok farklı. Bu, anti-semitizm gibi Batı Avrupa'daki ırkçî akımların 2 bin yıldır, ama aktif olarak da son bin yıldır Yahudilere duydukları, nedenleri kolay açıklanamayan yoğun ve marazi bir duygu kompleksi. Önyargıların hastalıklı biçimi. Naziler bu kültürün ürünü. Bu duyguyu anlayabilmek için kütüphaneler dolusu yayımlardan bir kaçını okumak yeterli.⁸ Öte yandan Ruanda Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin Akayesu davasına ilişkin belgelerinde Bantu kabilesi çiftçi Hutular ile kıtanın kuzeyinden gelen çoban Nilo-Hamitik Tutsiler arasındaki ırkçî ilişkilerin tarihine dair bilgiler de göz önüne alınabilir.

Dünyanın her yerinde ırksal duygular var. Bunlar hedef grupları derece derece rahatsız edebiliyor. Ancak grubun yok edilmesine varan, yani ırkçılık düzeyine çıkan ırkçılığa yalnızca Batı Avrupa ve onun Kuzey Amerika, Güney Afrika ve Avustralya'daki beyaz sömürgelerinde rastlanıyor.⁹ Bu çerçevede 1206-1248'lerde Katarlar'ın Fransa'da, 1492'de Yahudilerin İspanya'da, 16 ve 17. yüzyılda İnka, Aztek ve Maya uygarlıklarının mirasçısı yerlilerin İspanyollarca, 18. ve 19. yüzyılda Kızılderililer'in Amerikalılarca, 19. ve 20.yüzyılda Hollandalı Boerlerin "apartheid" rejiminin hüküm sürdüğü Güney Afrika'da, aynı dönemde Avustralya yerlilerinin İngiliz kökenlilerce, soykırıma tabi tutulması sayılabilir.

Diğer uygarlıkları oluşturan toplumların da düşman saydıkları sivil nüfuslara mezalim yaptıkları görülüyor. Ancak bunlarda bir grubu grup olarak yok etme iradesine yol açan ırkçî nefret bulunduğu saptanamıyor. Özellikle İslam ve Türk uygarlıklarında soykırım uygulaması bulunmuyor. Aksi halde bu uygarlıkların yüzyıllarca yaşayan imparatorluklar kurmaları mümkün olamazdı. Unutulmaması gereken husus, Batı uygarlığına ait güçlü ülkelerin büyük teknolojik üstünlüğüne rağmen, kurduğu sömürge imparatorlukları bir yüzyıldan biraz fazla yaşayabildi.

Sözleşme'de soykırımın bir grubu grup olarak yok etmek amacıyla sınırlandırılması, başka amaçlarla sivil toplumlara dönük mezalimi dışarıda bırakıyor. Bu boşluk Nuremberg İlkeleri VI (c) maddesinde yer alan insanlığa karşı suçların tanımının bu tür suçları kapsamıyla gideriliyor. Bir yandan eski Yugoslavya Uluslararası Mahkemesi diğer yandan Ruanda Uluslararası Mahkemesi statüleri, nihayet Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin Roma Statüsü'nde bulunan insanlığa karşı suçlar

8 Léon Poliakov, *Le Mythe Aryen*, Paris: Editions Complexe, 1971 başta olmak üzere aynı yazarın eserleri.

9 *Encyclopaedia Britannica*, Macropaedia, Volume 15, 1985, ss. 360-366.

maddeleri bu işlevi görüyor.¹⁰ Böylece soykırım suçu, insanlığa karşı suçların mezalim kategorisinin içinden çıkmakla birlikte, onlardan ayrılıyor ve suçlar hiyerarşisi içinde en yüksek veya en aşağı yeri alıyor.

Kısmen veya Tamamen

Sözleşmenin 2. maddesinde bir grubun, kısmen veya tamamen, yok edilmesi amacıyla işlenen fiillere soykırım deniyor. Yani bu fiillerin soykırımı oluşturması için, bir grubun tümünü yok etmek gerekmiyor. Oysa bir grubu grup olarak yok etme iradesini doğuran ırkçı nefretin, grubun bir kısmını yok etmekle yetinmesi çelişkili görünüyor.

Ancak, Naziler bile tüm Yahudileri yok edemediler. Savaşın başladığı yıla kadar Yahudilerin yaşam şartlarını olağanüstü zorlaştırarak Almanya'yı terk etmelerini sağladılar. Savaş başladıktan sonra kaçmak isteyenlere dahi izin vermediler ve Almanya içindeki tüm Yahudileri yok ettiler. İşgal ettikleri yerlerdeki Yahudileri de sınır dışına atmak yerine soykırıma tabi tuttular.

Buradan iki çıkarsama yapılabilir: Naziler için bile bir grubu grup olarak yok etme saikinin kritik yoğunluğa ulaşması ancak savaş şartlarında gerçekleşti veya Almanların Yahudilere erişme imkânı her şeye rağmen sınırlıydı. Erişebildiklerinin kaçmasına izin vermeden yok ettiler.

Sözleşme'nin yapıcıları, bu hükümlerle, muhtemelen, bir grubun tümünün yok edilmesini beklemeden, uluslararası toplumun soykırım yapıldığı sonucuna varmasını ve 1. maddede öngörülen soykırımın engellemesi ve cezalandırmasını zamanında sağlamayı amaçladılar.

- 10 Uluslararası Ceza Mahkemesi Roma Statüsü Madde 7: İnsanlığa Karşı Suçlar
7/1 : Bu statünün amaçları için "insanlığa karşı suç" herhangi bir sivil nüfusa karşı gerçekleştirilen yaygın ve sistematik saldırının parçası olarak ve saldırının amacını bilerek, aşağıdaki fiilleri işlemektir:
- (a) Katl;
 - (b) Yok etme;
 - (c) Köleleştirme;
 - (d) Tehcir ve zorla yapılan nüfus nakilleri;
 - (e) Kanun dışı tutuklama...;
 - (f) İşkence;
 - (g) Irza geçme...;
 - (h) Bir gruba veya topluluğa, siyasi, ırki, milli, etnik, kültürel, dini, cinsi, ve diğer nedenlerle yapılan mezalim...;
 - (i) Zorla kaybolmalar;
 - (j) Apartheid suçu
 - (k) Diğer insanlık dışı fiiller...
- 7/2 (a): Herhangi bir sivil nüfusa karşı girişilen yaygın ve sistematik saldırı: Yukarıdaki fiillerin (a-k) herhangi bir sivil nüfusa karşı bir devlet veya örgüt politikasının sonucu olarak çok sayıda işlenmesidir.

Hukukun Ermeni Olaylarına Uygulanması

21 Eylül 2000'de Amerikan Temsilciler Meclisi'nin bir alt komisyonunda yapılan sunuşta (*hearing*) Ermeni yanlısı tarihçiler Türk arşivlerinin açılmasına artık ihtiyaçları olmadığını, mevcut bilgilerle Ermenilere soykırım yapılmış olduğu konusunda bir mutabakat hasıl olduğunu söylediler (*the verdict is in*). İddiaları bir bakıma doğrudu. Ama gerçek onların söylediklerinin tam tersiydi. Mevcut arşiv bilgileri soykırım yapılmadığını kanıtlamak açısından yeterliydi. Yeni arşiv bilgilerinin de mevcut bilgilerle çelişkili olması mümkün değildi.

Aşağıdaki değerlendirme Ermeni olaylarının tarihi hakkında yeterli bilgiye sahip olunduğu varsayımıyla yapılıyor. Yine de olayların cereyan ettiği tarihi bağlama kısaca bakmakta yarar olabilir. 19. yüzyılda Rusya'nın Kırım ve Kafkaslara doğru genişlemesi bölgede yaşayan çoğunluğu Türk kökenli Müslüman nüfusu birbiri ardına gelen göç dalgaları ile Anadolu'ya sürdü. Göç edenlerin pek çoğu da yollarda öldü. Kafkaslarda Ermeniler, Rus ordularının ilerlemesine yardım ettiler ve bunun karşılığında etnik olarak Türklerden temizlenmiş bölgelere yerleştirildiler. Bu sürgünler ve yeniden yerleştirmeler 20. yüzyılda bölgede bir Ermeni Devleti'nin doğuşuna yol açtı. Ruslar güneye doğru genişlemeleri sırasında 1827-29, 1854-56 ve 1877-78 savaşları ile Doğu Anadolu'ya girdiler ve her defasında Ermeniler Rus ordularının ilerlemesine yardımcı oldular. Böylelikle gelecekte meydana gelebilecek etnik bir çatışmanın da tohumlarını ektiler.

Balkan Savaşları 1912-13 yıllarında oldu. Osmanlılar Doğu Trakya hariç, tüm Avrupa topraklarını kaybettiler. Bu toprakların büyük bölümünde çoğunluktaydılar. Çok büyük sayıda Türk, Arnavut ve Pomak sivil nüfus hayatını kaybetti. Büyük bir grup da yerlerinden yurtlarından sökülüp Anadolu'ya doğru atıldı. Bir yıl sonra da imparatorluğun bekasını tayin edecek I. Dünya Savaşı başladı. Osmanlılar doğuda Çarlık Rusyası'nın orduları, Çanakkale'de İngiliz ve Fransız donanmaları, güneyde Mısır, Suriye ve Irak cephelerinde de bunların ordularıyla savaşıyordu.

I. Dünya Savaşı'nın başlarında Anadolu'nun nüfusunun 17,5 milyon civarında olduğu hesaplanıyor. Bunun 1,3 milyonunun Ermenilerden, 1,4 milyonun Rumlardan, geri kalanın da Türk ve Müslümanlardan oluştuğu tahmin ediliyor.¹¹ Ermeni kilisesinin, Avrupa Katolik ve Protestan kiliseleri

11 Ermeni nüfusu hakkında tahminler şöyle:

1. Ermeni Patrikhanesi'nin rakamlarını esas alan Marcel Leart'a göre	2.560.000
2. Ermeni tarihçi K.J. Basmacıyan'a göre	2.380.000
3. Paris Barış Konferansı'na katılan Ermeni Heyeti'ne göre	2.250.000
4. Ermeni tarihçi Kevork Aslan'a göre	1.800.000
5. Fransız Sarı Kitap'a göre	1.555.000

gibi, nüfus kayıtları tutmadığı biliniyor. Bu nedenle Ermenilerin verdiği abartılı istatistikler sağlıklı bir kaynağa dayanmıyor. Osmanlı istatistikleri doğruya en yakın olarak kabul ediliyor. Avrupa kaynaklı istatistikler de Osmanlı istatistiklerine çok yakın. İstanbul'da 1892'de kurulan, nüfus sayımından sorumlu idarenin ilk müdürü bir Türk olmakla birlikte, idare daha sonra Fethi Franco adlı bir Yahudi, 1893-1903 arasında Mıgırdıç Şınabyan adlı bir Ermeni ve 1908'den itibaren de bir Amerikalı tarafından yürütülmüş.

Ermenilerin Siyasi Hedef ve Mücadeleleri

Çoğu Ermeni ve tarihçilerin büyük bölümü, 1915-16 olaylarının bir soykırım olduğunu; yani Ermenilerin bir siyasi grup olarak değil de, bir etnik ya da dini grup olarak, soykırım gibi bir tehciye tabi tutulduklarını kanıtlamak için, Ermenilerin terörizm de dahil siyasi amaçlı faaliyetlerinden ya hiç söz etmiyorlar ya da çok kısa geçiştiriyorlar. Bir kısmı da Osmanlı yönetiminin baskıcı olduğunu, buna karşı Ermenilerin kendilerini savunmak ve haklarına sahip olmak amacıyla siyasi faaliyetlerde bulduklarını bildiriyor. Ermenilerin terör türü şiddete başvurusu, Balkanlar'daki Hristiyan halkların komitacıları, hajduk, klepsos ya da çetnikleri gibi, büyük ve zalim bir güce karşı, meşru savunma olarak hoş görülüyor.¹²

Tarihsel olarak devletler hedef gruplara ırkçı saldırılar olmadığı sürece etnik çatışma başlatmazlar. Ancak, daha önce de açıklandığı üzere, Osmanlı İmparatorluğu'nda ırkçılık yoktur. Etnik grupların imparatorlukları parçalamak suretiyle bağımsızlıklarını kazanmak üzere mücadele başlattıkları daha mantıklı bir varsayımdır. İşte Osmanlı İmparatorluğu'nda 19. yüzyılın sonlarında görülen de budur.

Ermeniler de, bu Balkan kurtuluş mücadelesi modelini benimsiyorlar. Hristiyan Balkan halkları gibi örgütlenip siyasi faaliyette bulunuyorlar.

6. Encyclopedia Britannica'ya göre	1.500.000
7. Ludovic de Constenson'a göre	1.400.000
8. H.F.B. Lynch'e göre	1.345.000
9. Revue de Paris'e göre	1.300.000
10. 1893 Osmanlı istatistiklerine göre	1.001.465
11. 1906 Osmanlı istatistiklerine göre	1.120.748
12. I. Dünya Savaşı'ndan hemen önceki Osmanlı istatistiklerine göre	1.295.000
13. İngiliz Yıllığı'na göre	1.056.000
12. Başlıca Ermeni isyanları şunlar: 1862 ve 1895 Zeytin; 20.6.1890 Erzurum; 15.7.1890 Kumkapı; 1892 Merzifon, Kayseri, Yozgat olayları; Ağustos 1894 1. Sassun isyanı; Eylül 1895 Bab-ı Ali gösterileri; 1895-96 Van isyanı; 1895'de Ermenilerin silahlı saldırılar gerçekleştirdikleri şehirler: Trabzon, Erzincan, Bitlis, Maraş, Erzurum, Diyarbakır, Malatya, Harput; 26.8.1896 Osmanlı Bankası baskını; 1904 2. Sassun isyanı; 21.7.1905 Sultan Abdülhamit'e bombalı suikast saldırısı; 1909 Adana İsyanı; Nisan 1915 Van isyanı vb.	

Aslında bunu fazla yadırgamamak da gerek. Zira Fransız Devrimi'nden sonra ortaya çıkan ulus-devletin hakim olmaya başladığı bir çağda, çok dinli ve uluslu bir imparatorluğa karşı bağımsızlık mücadelesi meşru sayılıyor. Ermenilerin de bu faaliyetlere giriştikleri açıkça görülüyor. Bu mücadelenin şiddete başvurmadan başarıya ulaşması da imkânsız. Tabiatıyla şiddetin savaş hukuku kurallarına uyması gerekiyor. Ancak imparatorluktaki Hristiyan halkların silahlı faaliyetleri birçok ahvalde açıkça hukuku çiğniyor. Balkan modeli şiddet genelde komitacı denen terör gruplarının sivil Müslüman halka saldırarak Müslümanları misillemeye tahrik etmesi; Müslüman halkın misilleme yapması ya da yönetimin askeri önlem alması halinde de, Batı Avrupa'yı mezalim çıgıllıklarıyla müdahaleye davet etmesi şeklinde işliyor. Büyük Hristiyan güçler ya da Düvel-i Muazzama Osmanlı'nın Hristiyan ahali lehine reformlar yapmasını dayatıyor. Bu reformlar yerel yönetim haklarından giderek otonomiye uzanıyor. Bir süre sonra belli bölgelerde Osmanlı egemenliği nominal hale geliyor ve ilk silahlı ihtilaf, dış müdahale ve yardımla bağımsızlığa kavuşuluyor.^{13,14,15,16}

1880'lerde Hınçaklar siyasi ve silahlı mücadelelerinin amacı olarak Anadolu'nun doğusunda altı vilayeti kapsayan ve "Vilayat-ı Sitte" denen Erzurum, Van, Elaziz, Diyarbakır, Bitlis ve Sivas'ı kapsayan bölgede bir hayali Ermenistan kurduklarını açıkladılar. Bu, bugünün idari taksimatına

-
- 13 Louise Nalbandian, *Armenian Revolutionary Movement*, Berkeley: University of California Press, 1963, ss. 110-111. Hınçak parti programı hakkında aşağıdaki bilgileri veriyor: "Ajitasyon ve terör halkın moralini yüksek tutmak için gerekliydi. Halk düşmanlara karşı tahrik edilmeli, aynı düşmanların misilleme eylemlerinden de yararlanılabilmeliydi. Terör halkı korumak ve halkın güvenini kazanmak için bir yöntem olarak kullanılmalıydı. Parti, Osmanlı Hükümeti'ni terörlere ederek rejimin itibarını sarsmalı ve tümüyle yıkılması için çalışmalıydı. Hükümet terörün tek hedefi olmayacaktı. Hınçak, muhbirler ve casuslarla, o sırada hükümet için çalışan en tehlikeli Türk ve Ermeni kişileri yok etmek istiyordu. Bu açıdan kendisine yardımcı olması için parti, terörist eylemler yapacak özel bir örgüt kurmuştu. Genel isyan çıkarmak için en uygun zaman Türkiye'nin bir savaşa girmesiydi."
- 14 K. S. Papazian, *Patriotism Perverted*, Boston: Baker Press, 1934, ss. 14-15, Taşnak Derneği hakkında şunları söylüyor: "A. R. Federasyonu [Taşnak] ayaklanma yoluyla Türk Ermenilerinin ekonomik ve siyasi bağımsızlığını sağlamayı amaçlıyordu. ...terörizm başından itibaren Kafkas Taşnak Komitesi tarafından bu amaca ulaşmak için bir yöntem ve politika olarak kabul edilmişti. 'İmkanlar' başlığı altında 1892 yılında kabul ettikleri programda aşağıdaki hususları okuyoruz: Ermeni Devrim Federasyonu [Taşnak] ayaklanmayla amacına ulaşmak için devrimci gruplar oluşturur. Yöntem 8 aşağıdaki gibidir: Savaşmak ve hükümet mensuplarını ve hainleri teröre maruz bırakmak... Yöntem 11 ise: Hükümet kurumlarını yıkmak ve yağmalamak..."
- 15 Jean Loris-Melikoff, *La Révolution Russe et les Nouvelles Républiques Transcaucasiennes*, Paris: Felix Alcan, 1920, s. 81. Taşnak'ın kurucularından ve ideologlarından olan yazar şöyle diyor: "Gerçek şu ki, parti (Taşnak Komitesi), çıkarları halk ve milletin önünde tutan bir oligarşi tarafından yönetiliyordu. Bunlar burjuvazi ve büyük tüccarlardan oluşuyorlardı. Sonunda bu imkanlar tükenince, Rus devriminin öğretisi olan 'amaçlar araçları meşru kılar' ilkesine uygun olarak teröre başvurular."
- 16 28.3.1894'te İstanbul'daki İngiliz Büyükelçisi Currie "Foreign Office"e şunları yazıyordu: "Ermeni devrimcilerin amacı karışıklık çıkarmak, Osmanlıları şiddetle karşılık vermeye zorlamak ve böylece dış güçlerin müdahale etmesini sağlamaktır."

göre Erzincan, Ağrı, Muş, Siirt, Hakkari, Bingöl, Malatya, Mardin, Amasya, Tokat, Giresun, Ordu ve Trabzon'u da kapsıyordu.

Ermeniler bu mücadelelerinde başarılı olamadılar. Bu nedenle kendilerini daha şanslı olan Balkan Hristiyan halklarıyla kıyaslayıp, mazlum ve mağdur hissedebilirler. Ancak soykırım tezini savunabilmek için, siyasi ve silahlı faaliyette bulduklarını inkar ederek, Türklerin kendilerini durup dururken tehcire tabi tuttuğunu, aslında kendilerinin siyasi emelleri dahi olmayacak kadar masum olduklarını, bu nedenlerle Sözleşme'nin 2. maddesine göre, Türklerin kendilerine etnik-dinî-ırkî grup olarak tehcir yoluyla soykırım yaptığını iddia edemezler.

Tarih, Ermenilerin bağımsızlık için silahlı siyasi faaliyette bulunan bir siyasi grup olduğunu açıkça gösteriyor. Düşmanla birleşip hedeflerini gerçekleştirmek için silaha ve bu arada savaş hukukunun ihlali olan sistematik terörist eylemlere başvuran bir siyasi gruba karşı mücadelede, askeri nedenlerle tehcire başvurulması hukuken soykırım tanımına girmediği gibi, bu süreçte işlenen suçlar da, ayrıca işlendikleri kanıtlanmış olsa dahi, soykırım değildir.

Saik

Bir grubun siyasi emelleri nedeniyle siyasi grup olması, aynı zamanda milli, dini, ırki veya etnik grup olmasını etkilemez. Zira siyasi gruplar da diğer özellikleriyle, Ermeniler gibi, etnik, dinî grup veya diğer bir grup olarak da nitelendirilebilirler. Ancak siyasi grup olmak, o grubun maruz kaldığı olayların, grup olmasından değil de siyasi nedenlerden kaynaklandığını gösterir.

Bir grubun siyasi ve silahlı faaliyette bulunduğu andan itibaren Sözleşme tarafından soykırımı karşı korunması gereken gruplar içinde bulunmasına imkân kalmıyor. Ermeniler adına hareket eden parti ya da benzeri kuruluşların, ilk adımda kolektif haklarının genişletilmesi anlamına reformlarla başlayıp, oradan otonomiye geçmek, sonra da bağımsızlığını gerçekleştirmek istediğini ve bu amaçla siyaset yaptığı ve terörizm de dâhil silaha başvurduğunu yukarıda kısaca anlatmaya çalıştım. Söylediğim gibi, bu yönleriyle Ermeniler tehcir başlamadan önce siyasi bir grup oluşturuyorlardı.

Kaldı ki bir grubu grup olarak yok etme iradesinin ancak o grup mensuplarına karşı duyulan ırkçı nefretin yoğunlaşması sonunda ortaya çıktığını yukarıda soykırımı ilişkin hukuku anlatırken gördük. Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermenilere karşı ırkçı nefretin duyulmadığı biliniyor. Aslında, Batı'daki anti-semitizm türü bir ırkçı nefrete İslam ve Türk toplumlarının tarihinde hiç rastlanmıyor. Örneğin; Almanya'da Yahudiler

bağımsızlık için mücadele etmediler, teröre başvurmadılar, toprak istemediler, Almanya'nın savaş düşmanlarıyla işbirliği yapmadılar, Alman ordularını arkadan vurmadılar, lojistik yollarını kesmediler, nihayet terör örgütleriyle Alman sivilleri katletmediler. Alman toplumuna tümüyle entegre olmuş, 40 Nobel ödülünün 11'ini kazanmış, barışçı, uygar ve başarılı bir grup, başka hiçbir neden yokken, sadece grup olması nedeniyle, önceden planlanarak, büyük bir örgütlenme sonucu sistematik ve kitlesel biçimde yok edildi.

Hitler başta, sayısız yazar derin bir Yahudi düşmanlığını yıllarca dile getirdiler. Anti-semitizm, Holokost'un on beş yıl öncesinden itibaren tehlikeli biçimde yükselmiş olmakla birlikte, ikinci binin başından bu yana aktif biçimde devam eden bir akımdı. Genelde Batı Avrupa, özelde Almanya'da veba gibi epidemiler, sel ve deprem gibi doğal afetler ve savaşlarda yenilgilerden sonra toplumların içindeki Yahudilere saldırıldığı, mensuplarının öldürüldüğü, mallarının yağmalandığı görülüyordu. Yani Hristiyan toplumlar başlarına gelen felaketlerden Yahudileri sorumlu tutuyorlardı. Yahudileri, Tanrı sayılan İsa'nın öldürülmesi nedeniyle, tanrı-katili (*deicide*) olarak suçluyorlardı. Bu nedenle onları Deccal olarak görüyorlardı. Anti-semitizmin birçok yönünü açıkça gösteren binlerce belge ve yayın mevcut. Akılcı olması beklenen Rönesans yazarları içinde bile Yahudi düşmanları vardı. Aydınlık çağında romantik yazarlar arasında anti-semitizme sık sık rastlanıyor. Geçen yüzyılın en büyük filozoflarından Heidegger'in ve ünlü psikiyatrist Jung'un bile anti-semitist olduğu biliniyor.

Buna karşılık Osmanlı'da böyle bir anti-Ermenizm hiç olmadı. Onları aşağılayan, insan altı ırk olduklarını ileri süren bir biyolojik akım ve bunun tamamlayıcısı sosyal Darwinizm bulunmuyordu. İslam'da Hristiyanlar "ehli kitap" sayıldığından, Hristiyanların Yahudilere yönelttikleri suçlamaların benzeri Müslümanlarca Hristiyanlara karşı hiç yapılmadı. Doğa ve insan kaynaklı felaketlerde Ermeniler veya diğer Hristiyan gruplar günah keçisi olarak hiç kullanılmadılar. Tersine, Ermeniler "millet-i sadıka" diye vasıflandırıldılar. Kamu alanında da aktiftiler. İçlerinde merkezi idarenin yüksek kademelerinde yer alan memurların yanında, kaymakam, paşa, vali, büyükelçi, hatta dışişleri bakanı olarak Türkiye'yi temsil eden çok sayıda insan vardı. Misyonerler tarafından 19. yüzyılın başından itibaren açılan okullarda eğitildiklerinden, kısa zamanda zenginleştiler ve imparatorluğun ekonomisine hakim oldular. Yahudiler gibi bazı mesleklerden men edilmediler. Gettolarda yaşamaya mahkum edilmediler. En müreffeh sınıfı oluşturdukları halde, haset ve kıskançlıktan "pogrom"lara maruz kalmadılar.

Bu şartlar altında Ermenilerin grup olduklarından dolayı ırkçı nefretle yok edildikleri söylenemez. Bu durumda tehcirin ardındaki saikin saptanması önem kazanıyor. Bu saik Ermenilerin, Ermeni olmalarının

dışında bir başka nedene, örneğin askeri ve siyasi bir nedene dayanıyorsa, bu soykırım kavramına girmez.

Olanları anlayabilmek için yakın tarihe kısa bir göz atmakta yarar olabilir. 1877-78 Osmanlı-Rus savaşının sonunda Yeşilköy'de imzalanan San Stefano Antlaşması'na göre Balkanlar'da, Ege ve Karadeniz'e sahil dar olan ve Makedonya'yı da içine alan büyük Bulgaristan bağımsız bir devlet oluyordu. Bu ülke, savaş sırasında 260.000 sivil Türkün ölmesi ve 515.000'in de ülkeden atılması sonucu nispeten daha homojen bir nüfusa kavuşuyordu. Aynı şekilde savaş sırasında Erzurum'a kadar ilerleyen Rus ordularından kaçan 70.000 Türk Doğu Anadolu'ya sığınmıştı. Bu bölgede ölen sivil halkın sayısı ise bilinmiyordu¹⁷ (bkz. Ekler, Belge 68). Antlaşmada ayrıca Osmanlı topraklarındaki Ermeniler için "reform" yapılması öngörülmüştü. Yeşilköy'e gelmiş olan Grandük Nikola'yı ziyaret eden Ermeni patriği Narses'in talebi üzerine reforma ilişkin bir madde antlaşmaya ilave edildi. Ermeniler böylece Rusya'nın himayesine girdiler. O güne kadar Tanzimat ve Islahat Fermanları ile yapılması istenen reformlar, tüm Hristiyan tebaayı hedef alıyordu. Bu kez bir grubun tek başına reform konusu olması ve bunun Rusya tarafından denetlenmesi söz konusuydu.

Diğer büyük devletlerin Rusya'nın tek başına sağladığı bu ödünleri kabul etmemesi üzerine yapılan Berlin Kongresi'nde Bulgaristan'ın boyutları küçültüldü. Ama yurtlarını terk eden Türklerin geri dönmesi sağlanmadı. Ermeni konusunda öngörülen reformlar ise teyit edildi. Ancak uygulamanın denetlenmesini büyük ülkeler birlikte üstlendiler. Anadolu'da Ermeni nüfusun bulunduğu yerlerde konsolosluklar açtılar. Tehcire kadar geçen 30 yıllık süre içinde Ermenilerin siyasi ve silahlı faaliyetleri, büyük devletlerin bu himayesinin yarattığı Ermeni yanlısı şartlarda gelişti.

1912-13 yıllarında bir yanda Osmanlı İmparatorluğu, öte yanda Yunanistan, Bulgaristan ve Sırbistan arasında Balkan Savaşları oldu. Bu savaşlarda 1.450.000 Türk, Arnavut ve Pomak Müslüman öldü; 410.000'i ise saldırgan orduların önünden kaçarak, yakılan yıkılan yerleşim birimlerini geride bırakarak, bombardımanlar altında Anadolu'ya doğru sürgün edildi. Böylece Türklerin 500 yıldır vatani olan, çoğunlukta oldukları birçok yerde Türk ve Müslüman varlığı sona erdi. Yılların biriktirdiği kültür varlıkları tahrip edildi. I. Dünya Savaşı patladığında yüz binlerce mültecinin gelişinden henüz bir yıl geçmişti.

Osmanlılar Taşnak liderleriyle Ağustos 1914'te bir toplantı yaptılar. Ermenilerden sadık Osmanlı vatandaşları olarak hareket edeceklerine dair söz aldılar. Ancak iki ay önce Erzurum'da yapılan gizli bir Taşnak

17 Justin McCarthy, *Death and Exile: The Ethnic Cleansing of Ottoman Muslims. 1821-1922*, Princeton, New Jersey: The Darwin Press, 1995, s. 339.

toplantısında, savaştan yararlanarak Ermenilerin Osmanlı devletine karşı geniş bir ayaklanma yapması kararlaştırılmıştı. Papazyan'ın da bilahare teyit ettiği gibi, Ermeniler sözlerinde durmadılar ve Rus çıkarlarına hizmet ettiler.

Rus Ermenileri de Osmanlı'ya saldırarak Rus ordularında yerlerini aldılar. Eçmiadzin Katogigosu Rusların Kafkasya genel valisini, "Rusların Osmanlıların Ermeniler için reform yapmasını sağlamalarına karşılık, Ermenilerin Rus savaş çabalarını kayıtsız şartsız destekleyeceği"ni temin ediyordu.¹⁸ Daha sonra, Rus çarı tarafından Tiflis'te kabulünde Katogigos Çar'a "Ermenilerin kurtuluşu Anadolu'da Türk hâkimiyetinin dışında otonom bir Ermenistan'la sonuçlanacak ve bu Rusya'nın yardımıyla gerçekleşecek" dedi.¹⁹ Mart 1915'te Rus kuvvetleri Van'a doğru harekete geçtiler. 11 Nisan günü Van Ermenileri isyan etti ve Müslüman halka saldırdı. 21 Nisan günü Çar II. Nikola Van Ermeni Devrimci Komitesi'ne bir telgraf çekerek, "Ruslara hizmetlerinden dolayı" teşekkür etti. Amerika'daki Ermeni gazetesi *Gochnak* 24 Mayıs tarihli sayısında "Van'da sadece 1.500 Türk kaldığı" müjdesini veriyordu.

Osmanlı sınırını aşan Rus ordusu içindeki Ermeni güçlerine, devrimci ismi Armen Garo olan eski Osmanlı milletvekili Karekin Pastırmacıyan kumanda ediyordu. Diğer bir eski milletvekili Hamparsum Boyacıyan, Murat kod adıyla, Türk köylerine saldıran ve sivil nüfusu katleden gerilla gücünün başındaydı. Yine bir eski milletvekili Papazyan Van, Bitlis ve Muş bölgesinde çarpışan gerillaların lideriydi.

Osmanlı yönetimi Ermeni Patriği nezdinde sonuçsuz kalan bir uyarıda daha bulunduktan sonra 24 Nisan günü Ermenilerin entelektüeller dediği, komitacı liderleri tutuklamaya başladı.

Bu gelişmelerden tehcir kararının nedeni açıkça görülüyor. Ermenilerin Rus ordusuyla işbirliğine başlaması, Van'da isyan çıkarması, Ermeni gerillaların civar illerde etnik temizliğe girişmesi, Osmanlılar için bilinen eski bir hikâyenin tekrarı niteliğindedir. Balkanlar'da Ruslarla birlikte Balkan Hristiyanlarının yaptığı gibi, bu kez Rus ordularıyla birlikte hareket eden Ermeniler, bölgedeki Türk ve Müslümanları etnik temizliğe tabi tutmaya, katletmeye, yerlerini yurtlarını yıkmaya başlamıştı. Ermenilerin önce bu askeri faaliyetlerine, sonra da siyasi emellerini gerçekleştirmelerine imkân vermemek amacıyla imparatorluğun doğu cephesinden uzak bir bölgesine taşınması kararlaştırıldı.

18 Gr. Tchalkouchian, *Le Livre Rouge*, Paris: Imp. Veradzenount, 1919, s. 12.

19 A.y.

Yok Etme Kastı ve İradesi

Sözleşme'nin 2. maddesine göre yok etme amacıyla sayılan beş fiilden birinin işlenmesi, soykırım sayılabiliyor. Bunun için bir grubu grup niteliğiyle yok etme kastının mevcut bulunması gerek. Bu nedenle, Ermeni tarihçiler Osmanlı yöneticilerin Ermenileri grup olarak yok etme amacı taşıdıklarını kanıtlamaya çalıştılar. Böyle bir kanıtı rastlamayınca da yalan söylemekten çekinmediler.²⁰ Aram Andonian adlı bir Ermeni Talat Paşa'ya atfen yok etme emrinin verildiği telgrafları yayımladı. Bunların sahte olduğu kısa zamanda ortaya çıktığı halde, propaganda malzemesi olarak kullanılmaya devam edildi.

Mamafih bir süre sonra yok etme amacını kanıtlayacak belgelerin bulunamaması, Ermeni yanlılarını farklı bir stratejiye itti. Önemli olan sonuçtu. 1,5 milyon Ermeni'nin tehcir sırasında öldüğünü iddia etmeye başladılar. Rakamın yüksek tutulmasının bir nedeni propaganda etkisi iken, diğeri de tehcirle yok etme kastının varlığını dolaylı yoldan ispat ederek soykırımı kanıtlamaktı. Bu amaçla tehcir öncesi Ermeni nüfusunun da yüksek gösterilmesi gerekiyordu. Bir yalan bir başka yalana yol açıyordu. Tarih, hukukun gereklerine göre tahrif ediliyordu.

Bizim açımızdan, Ermenilerin otonomi veya bağımsızlık için siyasi ve silahlı mücadele yapması, grup mensuplarının gruba ait olduğu için öldürüldüğü tezini boşa çıkarıp, tehcirin soykırım olmadığını kanıtlamaya yeterli. Ancak siyasi amaçla dahi olsa bir sivil halkın sistematik ve kitlesel biçimde öldürülmesi insanlığa karşı suç oluşturuyor.²¹ Kaldı ki, Ermeni soykırım tezi artık Sözleşme'nin 2. maddesi (c) fıkrasına dayandırılıyor. Buna göre, Osmanlılar'ın Ermenileri açıkça yok etmekten çekindikleri için, tehcirden yararlanıp, Ermenilerin yok olmalarını sağlayacak yaşam şartlarını onlara dayattıkları; tehcir sırasında saldırılardan koruma, güvenli ulaşım sağlama, gıda ve ilaç tedarik etme, tedavilerini yapma, barınak ihtiyaçlarını karşılama gibi görevlerini yerine getirmeyerek (*omission*) ölümleri hızlandırdıkları; hatta Teşkilat-ı Mahsusa'nın ve hapishanelerden serbest bırakılan canilerin katliamlarını bizzat örgütledikleri ileri sürülüyor. Unutmamak gerekir ki, doğrudan etkisi olan öldürme gibi fiillerin yanında, devletin görevini ihmal ederek ölümlere bilerek neden olması da soykırım fiili sayılabiliyor.

Tehcirin amacının Rus ordularıyla birleşip, Hınçakların haritasındaki Türklerin, Balkanlar'daki Türkler gibi etnik temizliğe maruz kalmasını önlemek olduğunu yukarıda anlatmıştım. Ermeniler, bir yandan Rus ordusu içinde kendi birliklerini kurup Osmanlı ordusuna karşı doğu

20 Aram Andonian, *Documents Officiels concenants les Massacres Arméniens*, Paris: Armenian National Delegation, 1920.

21 Roma Statüsü madde 7 ve Eski Yugoslavya ile Ruanda Uluslararası Mahkemeleri'nin statülerindeki ilgili maddeler.

cephesinde savaşırken, diğer cephelerde savaşan Osmanlı ordularından da kaçarak ülke içinde gerilla grupları oluşturmaya, Türk ve Müslüman yerleşim yerlerine saldırmaya, Osmanlı kuvvetlerini arkadan vurmaya, lojistik hatlarını kesmeye başladılar. Bu faaliyetlerin ilk adımını Van isyanı oluşturdu.

Hükümet Ermenilerle anlaşma imkânlarının kaybolduğunu, Patrik aracılığıyla yaptığı uyarıların dikkate alınmadığını gördükten sonra bölge Ermenilerini, yine Osmanlı topraklarının bir bölümü olan Suriye ve Kuzey Irak'a tehcir etme kararını aldı. Başkumandan vekili Enver Paşa İçişleri Bakanı Talat Paşa'ya 2 Mayıs 1915'te gönderdiği bir telgrafta, Rusların 20 Nisan günü, kendi sınırları içindeki Müslümanları perişan şekilde sınırlarımıza sürdüğünü bildiriyor; Van civarındaki Ermenilerin isyanına da atıfta bulunarak, Ermenilerin ya Rus sınırına sürülmesini ya da başka yerlere dağıtılmasını öneriyordu. Bunun üzerine Talat Paşa sorumluluğu bizzat yüklenerek, Ermeni tehcirini başlattı. Bir süre sonra da sorumluluğu paylaşmak için 30 Mayıs günü konuya ilişkin bir geçici yasa çıkarılmasını sağladı. Böylece komutanlara, asayişi bozan, silahlı saldırgan ve direnişçileri, tecavüz ve direnişleri sırasında imha etme; casusluk ve vatana ihanet eden köy ve kasaba halkını tek tek veya toplu halde başka yerlere sevk ve iskan etme yetkileri verilmekle, tehcir işi orduya devredilmiş oldu.²²

Buradan da görüleceği üzere Ermeni tehciri için çok önceden karar verilmiş olması, bu karara uygun olarak planlar yapılması, gerekli teşkilatlanmanın oluşturulması ve nihayet hazırlıkların tamamlanarak tehcire başlanması söz konusu olmadı. Ortada, doğu cephesindeki gelişmelerden endişelenen bir komutanın acilen önlem alınması talebi var. Hükümet bu talebe derhal cevap vermek istiyor. Önceden hazırlık yapılmadığı öylesine açık ki, İçişleri Bakanı Talat Paşa daha fazla gecikme olmasın diye, gerekli yasayı bile çıkarmadan göç hareketini başlatıyor. Yasa arkadan geliyor. Bu durumda yok etme kastıyla plan ve örgütlenme yapılması söz konusu değil.

Yasanın metninde, sevk sırasında istirahatlarının, can ve mal güvenliklerinin temini; "göç ödeneği"nden gıdalarının sağlanması; iskan için gerekli arazi tahsisi, ihtiyaç sahiplerine hükümetçe konut inşası; çiftçilere tohumluk, alet-edevat dağıtılması; geride bıraktıkları değerlerin bedelinin kendilerine ödenmesi; terk ettikleri gayrı menkullere başkalarının yerleştirilmesi halinde bunların değerinin saptanıp sahiplerine verilmesi gibi hususlar yer alıyor.²³

22 *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler: 1915-1920*, Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, 1994, s. 8.

23 A.y., ss. 31-32.

Ayrıca 10 Haziran 1915 tarihinde yayınlanan talimatname ile de tehcire tabi tutulan Ermenilerin malları koruma altına alındı. Gittikleri yerlere yerleşmelerini kolaylaştırmak içinde nakdi ve aynı yardımda bulunuldu. Sevk edilen Ermenilerin geride kalan taşınmaz malları hükümetçe kendileri namına müzayede ile satıldı ve kurulan komisyonca kendilerine ödendi.²⁴ 25 Kasım 1915 tarihinde Anadolu'daki vilayetlere gönderilen bir emirle tehcir geçici olarak durduruldu. Daha sonra yapılan tehcir mevzii kaldı. Nihayet 1916 sonunda da tehcire fiilen son verildi. Savaşın sona ermesiyle Ermenilerin istedikleri yerlere dönmeleri için izin çıktı. Komisyonlarca hıfzedenilen veya satılan gayri menkullerini geriye almaları için kolaylık gösterildi.²⁵ Tüm bu düzenlemeler bir soykırım girişimine tezat teşkil etmektedir.

Tehcir uygulamasıyla ilgili olarak başkentle taşra teşkilatı arasında cereyan eden yazışmalarda da Ermenileri yok etme kastı kuşkusu yaratan hiçbir atfa rastlanmıyor. Tersine güvenli biçimde sevk edilmelerini sağlamak amacıyla karşılıklı taleplerde bulunduğu görülüyor. Bunlar arasında en ilginç olan yazışmalardan bir bölümü Erzurum Valiliği'yle Talat Paşa arasında geçiyor. Rus sınırında olduğu için öncelik verilen bu bölge Ermenilerinin tüm şahsi eşyalarını birlikte götürebilecekleri bildiriliyor. Diyarbakır, Harput, Sivas Ermenilerinin ihracına gerek olmadığı belirtiliyor ki, Rus tehlikesi Orta Anadolu'ya yönelince bu karar değiştiriliyor. Erzurum'dan sevk edilen 500 kişilik bir gruba Erzincan ile Erzurum arasında "Kürtlerce" saldırılması üzerine, yol boyunca mevcut köy ve kasabalardan yapılacak saldırıların şiddetle cezalandırılması Diyarbakır, Elaziz ve Bitlis'ten isteniyor. Dersim eşkiyasının Erzurum'dan gelen Ermenilere saldırmaları üzerine Elaziz Valiliği'ne acil tedbir alması emrediliyor. Tehcir sırasında Ermenilerin güvenliğinin tam olarak korunamadığını görüp sevki durdurduğu anlaşılan Erzurum valisine ertelemenin askeri nedenlerle mümkün olmadığı anlatılıyor. Buna rağmen zaman zaman Erzurum'dan göçün durdurulduğu görülüyor.²⁶

Tüm bu tedbirlere rağmen sivil Ermenilerin tehcir sırasında öldüğüne kuşku yok. Bu ölümlerin, devletin asli görevini bilerek ihmal etmesinden kaynaklanmadığı açık. Doğu cephesindeki 90.000 kişilik Osmanlı ordusu da Sarıkamış'ta donarak öldü. İklim ve coğrafya şartları, Ermeni konvoylarını korumakla görevli askeri birliklerin yetersizliği, ihtiyacı karşılayacak gıda ve ilaç bulunmaması ve salgın hastalıklar ölümlerin doğal nedenlerini oluşturuyor. Son günlerini yaşamakta olan bir devletin güçsüzlüğü görev ihmali olarak nitelenemez.

24 A.y., s. 11.

25 A.y., s. 12.

26 A.y., ss. 35, 43, 44, 51.

Britanya arşivlerinde bulunan orijinal bir Osmanlı belgesinde (Dosya no: 371, Belge 9518 E. 5523) “Bu talimatın amacı münhasıran [terörle uğraşan] komitelerin kapatılmasıyla ilgili olduğundan, Türklerle Ermenilerin birbirlerini öldürmelerine yol açacak hiçbir uygulama yapılmaması gerekmektedir.” deniyor. Bu belgenin üzerine dış işleri memuru D.G. Osborn, “Her ne pahasına olursa olsun katliamı önlemeyi amaçlıyor” diye not düşüyor.²⁷ Bütün bunlar tehcirin Ermenileri yok etmek amacıyla düzenlenmiş olmadığını gösteriyor.

Bazı Ermeni yanlısı yazarlar, arşivlerin tasnifi nedeniyle gecikerek açılmasını, hükümetin yok etme kararını kanıtlayacak belgelerin ortadan kaldırılmasını amaçladığını ileri sürüyorlar. Bunlar savaş sonunda İttihatçıların kendilerini ilzam eden belgeleri toplayıp imha ettiklerini iddia ediyorlar. Oysa Osmanlı arşiv sisteminde gelen ve giden evrak kayıt defterlerine işleniyor. Bir kez buna kaydedilen bir belgenin yok edilmesi mümkün değil. Kaldı ki Bab-ı Ali'nin gönderdiği çok büyük sayıya varan belgeler çok çeşitli taşra merkezlerine dağılıyor. Büyük bir bölümü de birden çok merkeze gönderilen genelgelerden oluşuyor. Hükümet merkezindeki müsveddelerin imha edildiği varsayılsa dahi, taşradaki asıllarının yok edilmesi pratik olarak imkânsız.

Dönemin hükümetinde Ermenileri yok etme kastının bulunmadığının açık bir kanıtı da sevk sırasında Ermenilere saldıran çetelerle, Ermenilerin durumundan yararlanan, görevlerini yapmayan ve yetkilerini kötüye kullananların Divan-ı Harbe sevk edilerek cezalandırılmaları oluyor. 1918 yılına, yani Mondros Mütarekesi'ne kadar bu çerçevede 1397 kişi çeşitli cezalara çarptırılıyor ve yarısından çoğu idam ediliyor.²⁸ Yahudi soykırımından sorumlu Nazi SS'lerinin böyle nedenlerden değil de, soykırımı etkin biçimde uygulamamalarından dolayı cezalandırıldıkları biliniyor.

Soykırım Fiilleri

Nazilerin Yahudilere yaptığı soykırımı büyük çoğunlukla Sözleşme'nin 2. maddesi (a) fıkrasında kayıtlı olan “gruba mensup kişileri

27 Kamuran Gürün, *Le Dossier Armenien, Société Turque D'Histoire*, Paris: Triangle, 1983, s. 284.

28 A.y., s. 259: Cezalandırılan kişilerin illere göre dağılımı şöyle: Sivas 648, Mamuretülaziz 223, Diyarbakır 70, Bitlis 25, Eskişehir 29, Şebinkarahisar 6, Niğde 8, İzmit 33, Ankara 32, Kayseri 69, Suriye 27, Hüdavendigar 12, Konya 12, Urfa 189, Canik 14.

Son dönemde yayınlanan bir kitapta sayılar şu şekilde verilmiştir: Amasya 2, Ankara 148, Bitlis 29, Canik 89, Diyarbakır 70, Eskişehir 29, Halep 56, Hüdavendigar 21, İzmit 28, Kayseri 146, Konya 16, Mamuretülaziz 249, Niğde 8, Sivas 579, Suriye 27, Urfa 170, toplam 1.673. Yusuf Sarınoy, “Sevk ve İskan.” Prof. Dr. Hikmet Özdemir (Der.), *Türk-Ermeni İhtilafı Makaleleri*, Ankara: TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, No:122, 2007, s. 222.

öldürme” fiilini işledikleri görülüyor. Bilindiği gibi bu katliamlar temerküz kamplarına taşınan, yani “deporte” edilen Yahudilerin bu kamplarda uzun süre yaşanması mümkün olmayan şartlarda tutulmaları, sonra da gazla öldürülmeleri şeklinde oluyor. Bir başka ifadeyle “deportasyon” ölümlere neden olan bir soykırım fiili değil. Buna karşılık kamplardaki yaşam şartları Sözleşme 2. madde (c)’ye, gaz odalarındaki ölümler de aynı madde (a)’ya uygun fiiller. Bu fiiller, Naziler tarafından önceden planlanarak, örgütlenerek ve sistematik ve kitlesel biçimde uygulanarak gerçekleştiriliyor.

Tehcir sırasında Ermeni nüfusa ve yerleşim birimlerine Osmanlı güçlerince silahlı saldırılar olmaması 2. madde (a) ve (b)’de öngörülen fiillerin işlenmediğini gösteriyor. Ermeni taraftarı yazarlar, etnik temizliğin bu temel unsurunun tehcirde bulunmamasını telafi etmek ve tehirci soykırım gibi göstermek için, tehcirin 2. madde (c)’ye göre Ermenilerin fiziksel olarak yok edilmelerini dolaylı yoldan sağlamak için, “grup yaşam şartlarının bilerek ya da kasten bozulmuş” olduğunu ileri sürüyorlar. Kısaca Osmanlılar, Ermenileri açıkça katletmemişler; tehcirin şartlarını Ermenilerin kendilerinden ölmelerini sağlayacak şekilde ayarlamışlar. Ermeni soykırım tezi tümüyle bu zemine oturuyor.

Açıkça soykırım fiilleri işlemekten farklı olarak, tehcirin dolaylı soykırım olduğunu kanıtlamak çok daha zor. Zira soykırım için gerekli yok etme kastının varlığını gösterecek beyan ve talimatlara rastlamak imkânsız. Aksine tüm arşiv belgeleri tehcirin imkân ölçüsünde az kayıpla uygulanmasıyla ilgili.

Bu gerçeği saptırmak için Ermeni yazarlar iki izah yoluna başvuruyor. Tehcir sonucunda ölenlerin sayısı olağanüstü yüksek gösteriliyor. Bu amaçla önce toplam nüfus rakamları yükseltiyor, sonra da buna oranla ölenler çok yüksek saptanıyor ve böylece amacın göç değil öldürme olduğu kanıtlanmak isteniyor. Bu yaklaşımı destekleyen diğer yol ise, sözlü tarih denen ve tehirci yaşamış olanların başlarından geçenlerin derlenmesi suretiyle kastın yok etme olduğunu ispatlamaktan oluşuyor. Denebilir ki, Ermeni tarihçilerin yazdıkları kitapların hemen tümünde soykırım bu yöntemlerle kanıtlanıyor.

Tehcir sırasında çok sayıda aile ve bireyin kişisel trajediler yaşamış olduklarına kuşku yok. Mübadele bile daha hafif ama benzer trajediler yaratıyor. Ancak, bu durum grubun soykırıma uğramış olduğunu göstermez. Bu açıdan sözlü tarih yaklaşımı, hukuki değeri olmamak bir yana, tarih yazımı bakımından da sorunlu, tarihle hatırat arası bir alan.

Yukarıda da belirtildiği üzere tehcir kararı, 20 Nisan 1915 tarihinde Rusların bir Müslüman sivil topluluğu perişan halde sınırlarımıza sokması

olayını Enver Paşa'nın Talat Paşa'ya 2 Mayıs'ta yazılı olarak bildirmesi üzerine resmen alındı. Daha önce Ermenilerin Van'da isyan çıkarmalarını takiben 24 Nisan'da silahlı Ermeni gruplara karşı bazı küçük harekâtlar başlamıştı. Tehcirin soykırım olduğunu kanıtlama sadedinde, aynı gün tutuklanan 235 Ermeni komitacı liderin, Ermeni toplumunun ileri gelen entelektüelleri olduğu iddiasının geçerli olmadığı biliniyor.

Osmanlı Hükümeti, Enver Paşa'nın iki önerisinden diğerini, yani Rusların Müslümanlara yaptığı gibi, Ermenileri Rus sınırına sürmeyi yeğleyebilirdi. Bu, Balkan ülkelerinin Ermenilerden çok daha büyük Türk ve Müslüman nüfusa yaptığı şeydi. İngiliz ve Fransızlara karşı bir ölüm kalım savaşına girmiş olan imparatorluğun, bunların kamuoyundan çekinmesi ve tehcirin arkasına saklanması için fazla bir neden yoktu. Bir başka deyişle, İttihatçılar için, Türklere ve Müslümanlara yapılanın aynısını Ermenilere yapmak sanıldığı kadar zor değildi. Tehcirin seçilmiş olması, bu nedenle, dolaylı öldürme değil, Ermenileri ülkenin savaş güvenliği açısından daha az sakıncalı bir bölgesine taşımaktan ibaretti.

Ermeni toplam nüfusuna gelince, I. Dünya Savaşı öncesi Batı kaynaklarına göre 1.056.000 (*İngiliz Yıllığı*) ile 1.555.000 (*Fransız Sarı Kitabı*) arasında değişiyor. Bu rakam zaman ilerledikçe 3 milyona kadar çıkıyor. Fransız Milli Meclisi'nin kabul ettiği soykırım yasasına esas olan raportör François Rochebloine'in 15 Ocak 2001 tarihli raporunda, Ermeni nüfusu 1,8 milyon olarak veriliyor. Ölümlere ilişkin rakamlarda da sürekli artış trendi izleniyor. *Encyclopaedia Britannica*'nın 1918 tarihli nüshasında 600.000 olarak gösterilen Ermeni ölümlerinin, 1968 nüshasında 1,5 milyona çıktığı görülüyor. Rochebloine raporunda, başka hiçbir yerde rastlanmayan biçimde, 600.000'in buldukları yerde, diğer bir 600.000'in tehcir sırasında olmak üzere 1,2 milyon Ermeni'nin öldüğü; 200.000'in Kafkaslara (Rus ordularıyla birlikte) kaçtığı; 100.000 kişinin kaçırıldığı; 150.000'in tehcirden ölmeden kurtulduğu; 150.000'in de tehciğe uğramadan kaçtığı belirtiliyor.

Ermeni nüfusu olarak, döneminde Batılı iki kaynağın ortalaması olan Osmanlı istatistiklerindeki 1,295 milyonun esas alınması doğru olacak. Zira Osmanlılar vergilendirme ve askere alma gibi işlemleri düzenli bir biçimde gerçekleştirebilmek için nüfus kayıtlarını doğru tutmak zorundaydılar.

Ölenleri hesaplamak için önce tehcirle sağ salım Suriye ve Irak'a ulaşanların sayısını bulmak lazım. Osmanlı İçişleri Bakanlığı'nın 7 Aralık 1916 tarihli raporunda 702.900 kişinin nakledildiği, bu amaçla harcanan para ile birlikte bildiriliyor.²⁹ Milletler Cemiyeti'nin Göçler Komisyonu, I. Dünya Savaşı boyunca Türkiye'den Rusya'ya geçen Ermenilerin

29 Genelkurmay, 1/2, KLS 361, Dosya 1445, F. 15-22.

sayısını 400.000-420.000 olarak veriyor.³⁰ Tehcire tabi tutulmayan İstanbul, Kütahya, Edirne ve Aydın'da (İzmir dâhil) yaşayan Ermenilerin 200.000 civarında olduğu hesaba katıldığında, tehcir dolayısıyla ölen Ermenilerin ciddi bir rakama ulaşmadığı sonucu çıkarıyor.

Sevr müzakerelerinden önce İstanbul Ermeni Patrikhanesi'nin İngilizlere verdiği bilgiye göre, 1920'de Mondros Mütarekesi sonrası Osmanlı sınırları içinde kalan Ermeni nüfus 625.000. Buna Kafkaslara gidenler eklendiğinde 1,045 milyon ediyor. Savaş öncesi toplam nüfus 1,3 milyon olduğuna göre, ölenler 265.000'de kalıyor.

Ermeni Milli Komitesi başkanı olarak Paris Barış Konferansı'na katılan Bogos Nubar Paşa, 700.000 Ermeni'nin başka ülkelere göçtüğünü; 280.000 Ermeni'nin Türkiye sınırları içinde yaşadığını ilan ediyor. Bunların toplamı 1,3 milyondan çıkarıldığında, 320.000 Ermeni'nin öldüğü anlaşılıyor. Ama kendisi 1 milyondan fazla Ermeni'nin öldürüldüğünü iddia edebiliyor ki bunun doğru olabilmesi için savaş öncesi Ermeni nüfusunun 2 milyonu geçmesi gerekiyor. Adı geçen savaş öncesi Osmanlı Ermenileri'nin 4,5 milyonluk bir nüfusa sahip olduğunu vurguluyor ve gelecek kuşaklara açık arttırma konusunda ilk örneği oluşturuyor.

Savaş sırasında propaganda işlerinden sorumlu Arnold Toynbee'nin yazdığı *Mavi Kitap*'ta ölen Ermenilerin 600.000 olduğunu bildiriyor.³¹ Bu rakam bilahare Encyclopaedia Britannica'ya geçiyor. Buna karşılık Toynbee'nin 38 nolu notunda, 5 Nisan 1916'ya kadar tehcirle Zor, Şam ve Halep'e ulaşan Ermenilerin sayısı 500.000 olarak veriliyor. Tehcire tabi olmayan 200.000 ve Kafkaslara giden 400.000 ile birlikte Ermeni nüfusu 1,7 milyona çıkıyor. Nüfus 1,3 milyon olarak alınırsa, ölenlerin 600.000'den 200.000'e inmesi gerekiyor.

Yukarıdaki rakamlardan, Ermeni nüfusuna ilişkin değişik tahminlere göre, Ermeni kayıplarının birkaç binden 600.000'e kadar uzandığı anlaşılıyor. Ölümün 300.000'i aştığını gösteren tüm istatistiklerin savaş öncesi Ermeni nüfusunu aşırı derece yükselttiği görülüyor. Şurası unutulmamalıdır ki, tüm olumsuz koşullara rağmen Toynbee'ye göre bile yaklaşık 500.000 kişi varacakları bölgeye varmışlardı. Bu da olayın bir soykırım olmadığını gösteriyor, zira eğer soykırım gerçekten düşünülseydi, kimse hayatta bırakılmazdı.

Her şeye rağmen ciddi boyutlarda ölümlerin vuku bulmuş olması muhtemel. Ancak tüm ölümlerin tehcir sırasında olmadığını da akılda tutmak gerekiyor. Dönemin savaşlarında düşman ordularının önünden kaçanlar da göç halinde bulunuyorlar. Rus ordusunun 1915 Mayıs ayında

30 Gürün, a.g.e., s. 263.

31 FO. Hc. 1/8008, XC/A-018055, s. 651.

Van civarında başlayan harekâtından sonra, Osmanlı ordusu kaybettiği yerleri geri alıyor. Ondan sonra başlayan çok daha büyük Rus saldırısı Elaziz'e kadar ulaşıyor. 1917 Ekim Devrimi'nin hemen ardından Rus orduları bu kez çekiliyorlar ve Osmanlılar tekrar ilerliyor. Bu ileri geri askeri hareketlerin önünde Türkler de Ermeniler de göçe zorlanıyorlar. Örneğin Doğu Anadolu'da ülke içi göç etmek zorunda kalan Müslüman nüfusun 900.000 civarında olduğu hesaplanıyor.³² Son derece zor bir coğrafyada, çoğu kez Müslüman-Hristiyan ayırımı yapmayan çetelerin saldırı ve soygunlarına da maruz kalarak, ilkel ulaşım şartlarında soğukta yürüyerek veya araba ve atla yapılan göçlerde 3-4 gün içinde yiyeceklerin bitmesi, su sıkıntısı ve yorgunluktan, özellikle çocuk ve yaşlıların zayıf düşmesi üzerine, tifo ve tifüs hastalıklarının ölümleri süratle arttırdığı görülüyor.

Aynı coğrafi ve fizik şartlarda yapılan tehcirin, birçok bakımdan bu tür göçlerden çok daha güvenli ve sağlıklı olduğu söylenebilir.

Kaldı ki, Kurtuluş Savaşı sırasında Maraş'ı boşaltan Fransızlarla birlikte çekilen 5000 Ermeni'nin, 10-24 Şubat 1920'de yaptıkları yolculuğun zor şartları dolayısıyla, dış saldırılara uğramadıkları halde, 2.000-3.000'i ölüyor.³³

Bu nedenlerle, Barış Konferansı sırasında bir Alman raporuna atfen, Bogos Nubar Paşa, Türklerin Ermenilerden daha fazla kayıp verdiğini; Türklerin savaş sırasındaki tüm kayıplarının 2,5 milyon olduğunu; bunun "savaş, epidemi ve kıtlıkla, ilaç ve hastane personeli yetersizliği" dolayısıyla vuku bulduğunu; bu kayıpların en az yarısının "Rus ve Ermeni ordularınca işgal edilen Ermeni vilayetlerinde yaşayan Türkler arasında" gerçekleştiğini bildiriyor. Bu, Doğu Anadolu'da 1,25 milyon Müslüman'ın ölmüş olması demek.

Gerçekten de bilahare yapılan nüfus çalışmaları bu rakamın doğruluğunu büyük ölçüde kanıtıyor. Osmanlı'nın I. Dünya Savaşı sırasında savaş alanı kayıpları 500.000-550.000 civarında. Sivil nüfus kaybıysa 2 milyon. Savaş alanı Anadolu'nun doğusu olduğundan, kuşkusuz, toplam sivil kayıpların yarısından fazlasının bu bölgede olması doğal. Nitekim McCarthy'nin 1914-1921 yılları arasında bölgedeki sivil Müslüman kayıplara ilişkin tahmini de 1,19 milyon.

Nihayet Türk ve Ermeni sivil nüfuslarının "mukatele" denen karşılıklı çatışmalardaki ölümleri de, kesin rakamlar bilinmemekle birlikte, bu toplamın içinde yer alıyor. 1980'lerin başında başlatılan ve toplu mezarların incelenmesini amaçlayan Şüheda Projesi'nin bulgularına göre,

32 McCarthy, a.g.e., s. 339.

33 Georges Boudiere, "Notes sur la campagne de Syrie-Cilicie: L'affaire de Maras (Janvier-Fevrier 1920)", *Turcica*, IX/ 2-X, 1978, s. 160.

Doğu Anadolu'da çok sayıda toplu mezar mevcut. Antropolojik çalışmalar bu mezarların kimlere ait olduğunu bilimsel şekilde ortaya çıkarıyor. Henüz genel bir değerlendirme için erken olmakla birlikte, Türklere ait mezarların daha çok olduğu görülüyor. Bu mezarlardan, halkın Ermeni mezalimi hakkında söylediklerinin bir mitoloji olmadığı da anlaşılıyor. Savaşa katılan Müslümanlar savaş sonuna kadar orduları terk etmiyorlar. Buna karşılık Ermeni kökenli askerlerin yoğun olarak kaçtıkları görülüyor. Bunların oluşturduğu silahlı grupların Müslüman köylerine yaptıkları saldırılara karşı eli silah tutan kimse bulunmadığından, etkin savunma yapma imkânı bulunamıyor. Müslüman ölümleri bu nedenle Ermeni ölümlerinden bu denli daha büyük oluyor.

Anadolu'nun doğusuyla batısından tehcir edilenlerin akıbeti arasında fark var. Batıdan yapılan kısmi tehcir demiryollarının bulunması dolayısıyla çok daha az ölümlere yol açıyor ve savaş sonunda geri dönenlerin sayısı da yüksek oluyor. Buna karşılık doğuda arazinin sarp olması, demiryolu bulunmaması ve çetelerin faaliyetlerine karşı, cephelede savaşmayan çok az sayıda jandarmanın Ermenileri korumakla görevlendirilebilmesi, Ermeni ölümlerinin batıdan daha fazla olmasına neden oluyor.

Yine de Ermeni ölümlerinin iddia edilen çok altında kalan sayısı ve bu ölümlerin çoğunluğunun tehcir dışı vuku bulmuş olduğu gerçeği, tehcirin yok etme kastını gizleyen bir soykırım fiili olmadığını gösteriyor. Aksi halde, "soykırımcı" Türklerin "soykırım kurbanı" Ermenilerden çok daha fazla kayıp verdiği, garip ve izahı zor bir soykırımla karşı karşıya kalmış olacaktık.

Kısmen veya Tamamen

Soykırımda bir grubun tümünü veya bir bölümünü yok etme iradesiyle bazı fiillerin işlenmesi gerekiyor. Soykırımda, bir grubun mensuplarının o gruba ait olduklarından dolayı, ırkçı nefretle yok edilmesi söz konusu olduğundan, yok etme iradesinin mantıken grubun tümüne dönük olması lazım. Soykırım sonunda grubun bir kısmının kurtulması, hepsini yok etme kastının bulunmamış olmasından ziyade, geriye kalanların soykırım yapan örgütlenmenin erişiminin dışında kaldığını ya da soykırım yapanın gücünün işi bitirmeye yetmediğini gösteriyor. Bu, Nazilerin Yahudileri soykırıma uğratmasında böyle olmuştu.

Ermeni tehciri sadece Gregoryan Ermenilerin sevkini öngördü. Katolik ve Protestan Ermeniler tehcir dışı kaldılar. Üç dine mensup Ermenilerin sadece bir dine mensup olanlarının tehcir edilmesi, Osmanlılarda Ermenilerin tümüne dönük bir ırkçı nefretin bulunmadığını gösteriyor. Kaldı ki esasen Katolik ve Protestan gruplara mensup olanlara karşı bir ırkçı nefretin bulunmaması, İslam açısından üç dinin de Hristiyanlığın sadece

farklı mezhepleri olarak algılandığı göz önüne alındığında, Osmanlılarda Gregoryanlara karşı da ırkçı nefretin bulunmadığını kanıtıyor. İmparatorlukta Müslümanlarla Hristiyanlar arasında din konusunda, tehcirle sonuçlanacak bir ihtilafın bulunmadığı da biliniyor. Ortodoks Ruslarla dindaş olan Gregoryan Ermenilerin, Rus ordularının yardımıyla, bölgede etnik temizliğe girişip bağımsızlık kazanması ihtimalini bertaraf etmenin tehcirde payı olduğu aşikar. Rus ordusunun ilerleme hattı üzerinde bulunan bu en büyük Ermeni grubun içinden çıkan terörist ve gerillaların Osmanlı ordusunu arkadan vurması, lojistik yollarını kesmesi, Müslüman yerleşim birimlerinde katliamlara girişmesi tehciri askeri açıdan kaçınılmaz kılıyor. Bu nokta tehcir kararının altında yatan nedenin, ülke savunması, güvenliği ve toprak bütünlüğü ile Türklerin can güvenliğini koruma olduğunu gösteriyor.

Öte yandan bazı kentlerdeki Ermeniler, dini aidiyetlerine bakılmaksızın tehcirin dışında bırakılıyor; İstanbul, Edirne, Kütahya ve Aydın – ki İzmir’i de kapsıyor – Ermenileri bunların arasında bulunuyor. İzmit, Bursa, Kastamonu, Ankara ve Konya’dan tehcir edilen Ermeniler hemen tümüyle geri dönüyorlar. Kayseri, Sivas, Harput, Diyarbakır Ermenileri büyük kısmıyla geri döndükleri halde, köyelerine gidemiyorlar. Erzurum ve Bitlis’ten tehcir edilenler ise Kilikya’ya geçiyorlar³⁴ ve Kurtuluş Savaşı sırasında Fransızlarla birlikte Türklere saldırıyorlar.

Tehcir yapılmayan illerdeki Ermenilerin sayısı 200.000 civarında. Ama bunun sembolik anlamı önemli. İrkçı nefretin yol açtığı Yahudi soykırımında, Berlin veya Münih Yahudilerinin soykırım dışında bırakılabileceğini düşünmek bile mümkün değil. Sadece bu örnek bile Ermenilere soykırım yapılmadığını ortaya koyuyor.

Mahkemeler

Savaşın sonra İstanbul’un işgaliyle birlikte Sevr Antlaşması’na göre Ermeni olaylarını kovuşturmak amacıyla mahkemeler kuruldu. Bunların en ünlüsü Nemrut Mustafa mahkemesiydi. Amiral Calthorpe 24 Ocak 1919 günü Londra’ya gönderdiği bir telgrafta, Vezir-i Azam’ın kendisine 160-200 kişinin tutuklandığını söylediğini bildiriyor. Mahkemenin bir özelliği, İttihat Terakki düşmanı Hürriyet ve İtilaf Hükümeti’nce kurulmuş olmasıysa, diğeri de sanıklara savunma hakkının tanınmaması oldu. Bir süre sonra mahkemenin adil yargı yapamayacağını, belki de etkin yargıda bulunamayacağını anlayan İngiliz işgal kuvvetleri 144 sanığı Malta adasına taşıdı. Günün hukuk kurallarına aykırı olmasına rağmen, İngiliz mahkemesinin bu sanıkları yargılamasını istedi. Savaşa gecikerek girmesi dolayısıyla 1916 yılına kadar açık olan Amerikan Büyükelçiliği ve

34 Ermeni Patriğinin İngilizlere verdiği bilgiler, FO. 371/6556/E.2730/800/44.

Anadolu'daki konsolosluklarının elindeki kanıtların İngiltere'ye verilmesi talep edildi. İngiltere'nin Vaşington Büyükelçiliği'nden bir uzman Amerikan arşivlerini inceledikten sonra, Londra'ya çekilen 13 Temmuz 1921 tarihli bir telgrafta Amerika'nın elinde Malta'daki sanıkları suçlamada kullanılabilecek herhangi bir kanıt olmadığı bildirildi.³⁵ İngiliz Kraliyet Başsavcısı, 29 Temmuz 1921 tarihli raporunda, "...Şu ana kadar sağlanan yazılı tanıklıklarda, sanıklara yöneltilen suçları belli bir kesinlikle ortaya koyan bilgiler elde edilmediğinden, bana sunulan davaların başarısı hakkında herhangi bir beyanda bulunamayacağımı bildiririm" demektedir.³⁶

Bundan sonra hala Ermenilere karşı soykırım suçunun işlendiği iddiası, sadece bir sözleşmenin geriye işletilmesi gibi hukuka aykırı bir istek olmayacak, hakkındaki suçlamalardan dolayı yargılanması dahi mümkün olmadığı karara bağlanan kişilerin, yeni kanıtlar yokken, yargılanmalarını istemek anlamına gelecektir. Eğer Ermeni soykırım iddiaları, Sözleşme'nin 9. maddesindeki devlet sorumluluğu ilkesine dayandırılıyorsa, hukuktaki gelişmenin soykırım fiillerini işleyen kişilere münhasır olduğunu ya da o hale geldiğini de unutmamak gerekir.

Ermeni Tehciri İnsanlığa Karşı Suç muydu?

Yukarıda ayrıntılarıyla anlatıldığı üzere, tehcir, Ermenilerin grup nitelikleriyle, yaşam şartlarını yok olmalarına yol açacak şekilde "kasten" zorlaştırmayı amaçlamadığından, bir soykırım değil.³⁷ Buna karşılık tehcir edilen bir grubun verdiği kayıpları, insanlığa karşı suç kavramı içine sokmaya imkân var mı?

Yukarıda da belirtildiği üzere, Ermeni tehciri başladığında İngiliz, Fransız ve Rus hükümetleri "Türkiye'nin insanlığa ve uygarlığa karşı suçları"ndan söz ederek, ilgilileri sorumlu tutacaklarını 24 Mayıs 1915'te bir ortak bildiriyle ilan etmişlerdi. O tarihlerde insanlığa karşı suç kavramı bir deyişten ibaretti ve henüz hukuki bir kavram olarak kabul edilmemişti. Bu nedenle Ermeni tehciri ile insanlığa karşı suç arasında bu bildiri vasıtasıyla bir ilişki kurmak mümkün olamaz.

Daha önce de belirtildiği gibi, insanlığa karşı suç kavramı uluslararası düzeyde ilk kez (1946) Nuremberg İlkeleri VI (c)'de yer aldı. Bu suçun savaş sırasında işlenmesi öngörülüyordu. Herhangi bir sivil toplumun,

35 Vaşington'daki İngiliz Büyükelçiliği'nin 13 Temmuz 1921 tarihinde Londra'ya çektiği telgraf, No.722, FO 371/6504.

36 Gürün, a.g.e., s. 236.

37 International Law Commission, *Draft Code of Crimes Against Peace and Security of Mankind*, 48th session, 6 May-26 July 1996, s. 92.

siyasi, ırkî veya dinî nedenlerle mezalime tabi tutulması, (mensuplarının) katledilmesi, yok edilmesi, göçe zorlanması vb. fiilleri içeriyordu.

1948 yılında kabul edilen soykırıma ilişkin Sözleşme'nin 2. maddesindeki soykırım suçu tanımı, Nuremberg İlkeleri içinde yer alan bu insanlığa karşı suç kavramından üretildi. Böylece soykırım, insanlığa karşı suçların dışına çıkarılınca, geriye Uluslararası Ceza Mahkemesi (Roma) Statüsü'nün 7. maddesindeki insanlığa karşı modern suç tanımı kaldı. Buna göre; insanlığa karşı suçların Nuremberg İlkeleri'nde öngörülen savaş sırasında işlenmesi şartı terk edildi. Bu suçların işleneceği gruplar sayılmadı. Herhangi bir sivil topluluğa karşı işlenebileceği kabul edildi.

7. maddenin girişinde insanlığa karşı suçların "siyasi, ırkî veya dinî" gibi nedenlerle işlenmesine ise değinilmedi. Bu suçun oluşması için nedenlerin zikredilmemesi, hangi nedenle olursa olsun, öngörülen fiillerin işlenmiş olmasının yeterli olduğunu gösteriyor.

Buna karşılık, 7. maddede, öngörülen fiilin insanlığa karşı suç sayılabilmesi için aranan tek şart, söz konusu fiillerin bir sivil topluluğa karşı yapılan "yaygın ve sistematik bir saldırının parçası olarak ve saldırı amacını bilerek" işlenmesine bağlandı. Yani 7. maddede (a)'dan (k)'ya kadar sayılan 11 fiilin tek başına işlenmesi halinde insanlığa karşı suç oluşturmayacağı benimsendi. Bir topluluğa karşı siyasi, ırkî, milli, etnik, kültürel, dinî ve cinsi nedenlerle yapılan mezalim, insanlığa karşı suçun genel saiki olarak değil de, 11 fiilden biri olarak sayıldı.

Bu açıklamadan, her ikisi de uluslararası suç olan ve dolayısıyla uluslararası yargıya tabi tutulan soykırım ile insanlığa karşı suç arasındaki farklar kendiliğinden ortaya çıkıyor. Sözleşme'nin 2. maddesinin giriş bölümündeki soykırım tanımıyla kıyaslandığında, soykırımın milli, ırkî, etnik ve dinî olmak üzere sadece dört gruba karşı işlenmesi mümkün. Siyasi gruplara karşı işlenen fiiller soykırım içine girmiyor. Buna karşılık insanlığa karşı suçlar her gruba karşı işlenebiliyor. Soykırımda bir grubu yok etme kastıyla bazı fiillerin işlenmesi gerekiyor. İnsanlığa karşı suçun oluşması için yok etme iradesi aranmıyor. Gruba karşı "yaygın ve sistematik saldırı" yeterli görülüyor. Soykırımda fiillerin saiki, bir grubu, grup niteliğiyle, yok etme şeklinde ortaya çıkıyorken ve bu ancak o gruba karşı ırkçı nefretin varlığı halinde geçerliken, Roma Statüsü 7. maddesinin giriş bölümünde, insanlığa karşı suç için herhangi bir genel saik aranmıyor.

Bu şartlar altında, bir siyasi grup da olsa, Ermenilere karşı, ırkçı nefretle yok etme kastı olmadan yapılan tehcir sonunda önemli sayıda Ermeni'nin ölmüş olmasını, insanlığa karşı suç kavramına sokmak için

7. maddede sayılan öldürme (a), katliam (b), tehcir (d), mezalim (h) gibi fiilleri kullanmaya kalkışanlar olabilir.

Yukarıdan da görüldüğü üzere, insanlığa karşı suçun oluşmasının temel şartı, belli fiillerin, bir sivil nüfusa karşı “yaygın ve sistematik bir saldırının parçası” olarak işlenmesidir. Bu nedenle böyle bir saldırının niteliğini iyi tanımlamak gerekiyor. Şayet bir sivil nüfusa karşı açık bir askeri saldırı varsa ayrıca bir kanıtı ihtiyaç yok. Ama saldırı şartının yerine gelmesi için askeri nitelikte bir saldırı olması icap etmiyor. Bir sivil topluluğa karşı, 7. maddede sayılan fiillerin çoğunun, birlikte ve yoğun biçimde işlenmesi gerekiyor. Böyle bir saldırının, devlet veya yaygın bir örgütlenme tarafından aktif biçimde geliştirilmesi, sevk ve teşvik edilmesi şartı da aranıyor.³⁸ 1915-16 Ermeni tehcirini, 7. madde (1) fıkrasında sayılan ve tehcirle ilişkili olan fiillerin ışığında incelemek yararlı olabilir.

7. madde (1)(a) fıkrasında belirtilen öldürme veya ölüme neden olma fiillerinin, böyle yaygın ve sistematik bir saldırının parçası olması ve suçu işleyence böyle “bilinmesi” gerekiyor.

7. madde (1)(b) fıkrasında yer alan yok etme ya da katliam, yine topluluğa karşı yaygın ve sistematik bir saldırının parçası olarak, bir grubun kısmen yok olmasına yol açacak hayat şartlarının önceden hesap edilerek o topluluğa dayatılmasını da içeriyor. Örneğin o topluluğu gıda ve ilaç kaynaklarından kasıtlı olarak mahrum bırakmak da bu çerçeveye giriyor.

7. madde (1)(d) fıkrasında yer alan tehcir veya diğer zorla nakillerin de yaygın ve sistematik saldırının parçası olarak vuku bulmasının yanında, devletler hukukunun izin verdiği askeri gereklilik gibi nedenlerin dışındaki nedenlerle yapılmış olması icap ediyor. Öte yandan tehcir için, topluluğa mensup insanların şiddete başvurularak evlerinden atılmış olmaları gerekmiyor. Şiddet dışı zorlamalarla gerçekleştirilen tehcir de, saldırıya ilişkin şartların yerine gelmesi halinde, insanlığa karşı suç içine giriyor.

7. madde (1)(h) fıkrasında yer alan mezalim, devletler hukukuna aykırı olarak, topluluk mensuplarının temel haklarından mahrum bırakılmasını kapsıyor. Mezalim temel hakların hemen tümünün yoğun biçimde ihlali niteliğindeki çok sayıda fiilden oluşuyor. Bir sivil toplumun kimliğini hedef alıyor. Bu suçu işleyenler, devletler hukukunda yasaklanan siyasi, ırki, milli, etnik, kültürel, dini, cinsi ve diğer nedenlerden hareket ediyorlar.³⁹

1915-16 Ermeni olaylarına, vukuundan 85 yıl sonra yani 2000 yılında oluşan insanlığa karşı suç kavramını uygulamak, değil hukukla, akıl ve

38 PCNICC/2000/INF/3/Add.2, s. 9.

39 A.y., s. 15.

sağduyuyla dahi bağdaşmıyor. Bununla birlikte böyle bir incelemeden şu hususlar ortaya çıkıyor:

7. madde (1) paragrafında sayılan fiillerin insanlığa karşı suç oluşturması için bir topluluğa karşı yaygın ve sistematik bir saldırının parçası olması gerekiyor. Oysa tehcirin bizzat kendisi bir yana bırakılırsa, Ermenilere karşı Osmanlı güvenlik güçleri böyle bir saldırıya girişmiyor. Bir başka ifadeyle Ermeniler “saldırı”yı oluşturan fiillere birlikte ve yoğun biçimde tabi tutulmuyorlar.

Ermenilerin, çeşitli nedenlerle, grup olarak kimliklerini hedef alan bir mezalim yok. I. Dünya Savaşı başlayınca ve doğu cephesinde tehlikeli durum ortaya çıkıncaya kadar, temel haklardan herkes gibi yararlanmaya devam ettikleri gibi, tehcire kadar da bu haklardan mahrumiyetleri söz konusu olmuyor. Tehcir sırasında temel haklara elden geldiğince riayet ediliyor.

Yaygın ve sistematik saldırıların mevcut olmadığı bir ortamda grup mensuplarının ölümleri böyle bir saldırının ne unsuru ne de parçası niteliği taşıyor. Çetelerin tehcir halindeki Ermenilere saldırıları tamamen bir asayiş olayı niteliğinde.

Yukarıda soykırım iddialarını incelerken, yok etme kastının bulunmadığı belirtilmişti. Ermeniler, Osmanlıların tehciri kullanarak “hayat şartlarının yok olmalarını sağlayacak şekilde dayattığı”ni iddia ediyorlar. Bu nedenle katliam ithamıyla birleştirilen tehcir konusunu ele almak doğru olacak. Tehcir, Ermenilere yaygın ve sistematik bir saldırının parçası olarak yapılmadı. Tehcirin kendisi de böyle bir saldırı oluşturmuyor. Bu gerçek, tehcirin insanlığa karşı suç olmadığını açıkça gösteriyor.

Tehcir sürecinde Ermenilere hayat şartlarının yok olmalarına yol açacak şekilde dayatılmasının söz konusu olmadığı, yukarıda soykırıma ilişkin bölümde de açıklanmıştı. Tehcir, Enver Paşa'nın doğu cephesindeki gelişmeler karşısında yaptığı talep üzerine başlatıldı. Ermeni nüfus içindeki silahlı elemanların Osmanlı ordusunun güvenliği açısından yarattığı tehlikeleri bertaraf etmeyi amaçlıyordu. Bu, bir nüfusun başka yere taşınması için devletler hukukuna uygun bir gerekçe oluşturuyor. Öte yandan tehcir sırasında dönemin hükümetinin Ermenilere gıda ve ilaç sınırlaması getirmediği, aynı bölgede göç halinde bulunan Türk-Müslüman nüfusta da gidasızlık ve ilaçsızlık nedeniyle çok daha fazla ölümlerin vuku bulması, Bogos Nubar Paşanın Paris Barış Konferansı'ndaki beyanlarından da anlaşılıyor.

Balkan Savaşları'nın sonuçları ışığında, Ermenilerin işgalci Rus ordularıyla birleşerek, Türk ve Müslümanların büyük çoğunlukta olduğu

doğu bölgesinde soykırım boyutlarında bir etnik temizlik yaparak kendi devletlerini kurma gayretlerini önlemek için tehcir yapıldı. Bu, özellikle günün şartlarında, devletler hukuku bakımından güvenlik gerekçesinden de önemli bir gerekçe oluşturuyor.

Bu şartlar altında Ermeni tehciri meşru oluyor ve tehcir sırasında vuku bulan ölümler de ceza hukuku açısından adi suçları oluşturuyor. Nitekim 1914-18 arasında bu tür suçları işleyen 1397 kişinin çok ağır cezalara çarptırıldığı da biliniyor.

Olayı daha iyi anlamak için, hepsi zorla nüfus nakli olan etnik temizlik, tehcir ve mübadele konularını kısaca gözden geçirmekte yarar olabilir. Etnik temizlik de tehcir de ilk bakışta, bir etnik grubu belli bir toprak parçasından uzaklaştırarak, o toprakta homojen bir nüfus yaratmak amacı taşıyor gibi gözüküyor. Biraz ayrıntıya girildiğinde saiki, yöntemi ve coğrafyası arasında önemli farklar bulunduğu ortaya çıkıyor. Hukuki nitelikte olmayan etnik temizlik kavramı, 1980'lerde eski Yugoslavya'nın Sırbistan bölümünde kullanılmaya başladı. Hatta deyimi Seslj adlı bir Sırp gerilla liderinin bulduğu söyleniyor. Bu nedenle Bosna-Hersek'teki etnik temizliği esas alıp, bunu önce Balkan Savaşları sırasında Türk ve Müslümanlara yapılanlarla ve sonra da Ermeni tehciriyle kıyaslamak lazım.

Etnik temizlik bir tarafın silahlı güçlerinin karşı taraftaki sivil nüfusa saldırmasıyla başlıyor. Doğal olarak, kendilerini savunma imkânına sahip olmayan siviller öldürülüyor, yaralanıyor. Evleri ve yerleşim birimleri yakılıyor. Gıda ve ilaç gibi yardım getirebilecek insani konvoylara izin verilmiyor. Eli silah tutabilecek erkekler tutuklanıyor, yaşama şartları çok bozuk kamplara hapsediliyor veya doğrudan öldürülüyor. Kadınların sistematik ve kitlesel biçimde ırzına geçiliyor. Hedef grubun yaşadığı bölgedeki kültürel değerleri, bu arada dini mabetleri, binaları, kitaplıkları yıkılıyor. Yerlerini terk etmedikleri takdirde, sürekli ateş ya da bombardıman altında tutuluyorlar. Katliam sürüyor. Bir süre sonra bu saldırılar semeresini veriyor ve kitleler sürülmek istenen istikamete doğru kaçıyorlar. Etnik bakımdan temizlenmesi öngörülen bölgenin dışına, daha doğrusu kurulacak devletin olası sınırlarının dışına atılıyorlar. Bunların geriye dönmesi her ne pahasına olursa olsun engelleniyor. Etnik temizliğin belli bir aşamasında saldırgan grupta hedef gruba karşı ırkçı nefrete benzer bir duygu hakim olmaya başlıyor. Örneğin; Boşnaklara "Türk tohumu" deniyor. Geçmiş Osmanlı hakimiyetinin tüm faturası bunlara çıkarılıyor. Irza geçmeler yeni hakim ırka ait bir nesil yaratma amacını taşımaya başlıyor. Bir bölge etnik açıdan homojen hale getirildikten sonra bile erkekler, örneğin Srebrenica'da olduğu gibi, büyük gruplar halinde katlediliyor ve toplu mezarlara gömülüyor. Bugünkü hukuka göre insanlığa karşı suç kavramı içine giren etnik temizlik böylece, bir grubun grup olduğu

için yok edilmesini amaçlayan soykırım fiilleri de içeriyor. Eski Yugoslavya Uluslararası Mahkemesi Savcısı, Karaciç ve General Mladiç için hazırladığı iddianamede bu nedenlerle 9 kez soykırım işlendiğini bildirdi.

1877-78 Rus-Türk Savaşı ve 1912-13 Balkan Savaşları sırasında Türk ve Müslüman nüfusa yapılanlar, Bosna-Hersek'te Sırp'ların gerçekleştirdiği etnik temizlikle özde uyuyor. Tek farkı vüsatının çok daha büyük olması. Balkanlarda Türklere uygulanan etnik temizliğin etkilediği nüfus çok daha büyük. İki savaşta ölen Türk ve Müslümanların 2 milyona vardığı, ülke dışına yani Anadolu'ya göçe zorlananların ise 1 milyona çok yaklaştığı görülüyor.

Ermeni tehcirinde yine zorla göç ettirme var. Ancak göçe zorlama sivil nüfusa saldırı şeklinde olmadığından, yerleşim birimlerinden sökülüp atılmaları için öldürülenler, yaralananlar, ırzına geçilenler, katledilenler, ateş altında tutulanlar, aç bırakılanlar hemen hiç yok. İkinci olarak, tehcire tabi tutulanlar, ülke dışına atılmıyorlar. Ülkenin bir başka yerine götürülüyorlar. Bu nedenle yeni yerleşim yerlerinde yeni hayatlarına uyum sağlamak için bazı nakdi ve aynı imkânlardan yararlanıyorlar. Denebilir ki tehcir başladıktan sonra, günün şartları dolayısıyla yine de ölümler vuku buluyor. Bu doğru. Buna rağmen tehcir, birçok önlem alındığından, etnik temizliğe oranla çok daha az ölümle sonuçlanıyor. Tehcirle göçenler yanlarına çok daha fazla kişisel eşya ve menkul değerler alabiliyorlar. At ve araba gibi taşıt vasıtalarından yararlanabiliyorlar. Geriye bıraktıkları büyük ölçüde yağmadan kurtuluyor. Kültürel değerleri tahrip edilmiyor. Bu şartlar altında, tehcir, soykırım fiillerinin de işlendiği bir insanlığa karşı suç olan etnik temizlikten çok farklı.

Eğer 20. yüzyılın ilk soykırımı aranıyorsa, bunun 1915-16 tehciri değil, 1912-13 Balkan Savaşları sırasında yapılan etnik temizlik olduğuna kuşku yok. Bir bakıma tehcir, Rus ordusuyla Ermeni gerilla ve teröristlerin, Balkanlar'dakine benzer bir etnik temizlik ve soykırımı Doğu Anadolu'da yapmalarını önlemek için yapıldı. Osmanlı istatistiklerine göre tehcire tabi bölgedeki toplam nüfus olan 5.061.857'nin 811.085'i Ermeni idi. Yani Ermeniler nüfusun %16'sına tekabül ediyordu. Şayet tehcir olmasaydı veya Rusya 1917 sonunda savaşı durdurup, Brest-Litovsk Antlaşması'yla çekilmeseydi, bölgedeki nüfus yapısının ışığında, esasen başlamış olan etnik temizlik potansiyelinin boyutlarını tasavvur etmek mümkün.⁴⁰

40	Vilayetin İsmi	Toplam Nüfus	Ermeni Nüfus
	Erzurum	645.702	134.967
	Bitlis	398.625	131.390
	Van	430.000	80.798
	Elaziz	578.814	69.718
	Diyarbakır	471.462	79.129
	Sivas	1.086.015	170.433
	Adana	403.539	97.450
	Trabzon	1.047.700	47.200

Tehciri diğer zorla göç hareketleriyle de kıyaslamak mümkün. II. Dünya Savaşı sırasında Amerika, ülkenin batısında yaşayan Japonları doğuya taşıdı. Bu tehcire “üç küçük bombalama olayı ile, saptanamayan bazı radyo sinyalleri” neden olmuştu. Pearl Harbor baskınından dört ay geçmişti. Japonya’nın Pasifik’i aşip batı Amerika’yı işgale başlayamayacağı anlaşılmıştı. Buna ne niyetleri ne de güçleri vardı. Yani Amerikan Japonlarının Japon ordusuyla birleşip Amerika’ya karşı silahlı harekâta girişmeleri söz konusu değildi. İlgili Amerikan Temyiz Mahkemesi’nin 18 Aralık 1942’de Korematsu davası hakkında verdiği kararda, 112.000 Japon asıllı kadın, erkek, yaşlı ve çocuğun tehcirinin, “günün kritik şartlarında”, “sadık vatandaşların sadık olmayanlardan ayrılmasının mümkün olmaması karşısında” “casusluk ve sabotajları önlemek” gibi “askeri gerekçelerle” başka yere taşınmasının gayri hukuki olmadığı hükme bağlandı. “Savaş zamanında tüm Amerikalıların zorluklarla karşılaşmış” olması mazeret olarak gösterildi. Amerika’ya sadakat yemini etmeyen 5000 civarında Japon bulunduğu hatırlatıldı. Tümgeneral J. L. DeWitt’in raporlarında Japonlar aleyhine ırkçılık sayılabilecek ibareler yer alıyordu. Japonların doğuya taşınması lehine lobi faaliyetinde bulunan yerel grupların da ırkçı argümanlar kullandıkları görüldü.

II. Dünya Savaşı’ndan sonra çoğu Batı Polonya’daki 15 milyon kadar Alman da, 1945 Potsdam Protokolü’nün XIII. maddesi gereğince Almanya’ya göçe zorlandı.⁴¹

Kurtuluş Savaşı’ndan sonra yapılan nüfus mübadelesiyle Türkiye’den Yunanistan’a 900.000 Rum giderken, Yunanistan’dan Türkiye’ye 430.000 Türk daha geldi.

Bu kişilerin onayı alınmadan zorla yapılan nüfus hareketleri sonunda az sayıda insan öldüğüne kuşku yok. 1914-1945 yılları arasında böyle yirmi mübadele anlaşması yapıldı. Barış zamanında yapılan bu göçlerin çok daha düzenli olması ve ulaşım gibi fizik şartların da elverişli bulunması nedeniyle kayıpların düşük düzeyde kalması, göçlerin zorla yapılmış olduğu gerçeğini değiştirmez.

Kısaca, tehcir bir grubu, ne grup niteliğiyle ne de başka bir nedenle yok etmek amacıyla değil; Rus işgal ordularıyla işbirliğine girmiş olan, bu çerçevede kılavuzluk ve casusluk yapan, isyanlar çıkaran, birlikleriyle Osmanlı ordusuna saldıran, lojistik hatlarını kesen, terörist gerillalarıyla Türk-Müslüman yerleşim birimlerine saldırıp katliamlara ve etnik temizliğe girişen Ermenileri doğu cephesinden ülkenin güneyine, savaş dışında kalan bir bölgeye taşımak amacıyla yapıldı. Tehcirin bu askeri gereklilik yönü, bugün geçerli olan hukuka da uygun.⁴²

41 Schabas, a.g.e., s. 195.

42 Protocol II Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, Article 17.

Kaldı ki tehcir yapılmasaydı, tüm işaretler Rus ordusuyla birleşen Ermeni güçlerin, Balkanlar'daki gibi, çoğunluktaki Türk-Müslüman nüfusu soykırım boyutlarında bir etnik temizlikle bertaraf ederek, kendi devletlerini kuracaklarını gösteriyordu. Tehcirin nedeni açık ve kesin biçimde askeri ve Türk-Müslüman nüfusun varlığı ve güvenliğini sağlamakla ilgiliydi. Bu haliyle Ermeni tehcirinin insanlığa karşı suç oluşturması söz konusu olamaz.

Sonuç Olarak

Bu çalışmanın sonuçlarını şöyle özetlemek mümkün:

1. Ermeniler, Osmanlı İmparatorluğu'nun toprakları üzerinde önce otonomi, sonra bağımsız devlet kurmak için siyasi ve silahlı faaliyetlerde bulduklarından siyasi grup niteliğindedir. Bu nedenle Sözleşme'nin 2. maddesi tarafından korunan dört grup arasına girmemektedirler.

2. Osmanlılarda Nazilerin Yahudilere karşı duyduğu anti-semitizme benzer bir anti- Ermenizm, bir başka deyişle Ermenilere karşı ırkçı bir nefret bulunmadığından tehcir, Ermenileri grup olarak yok etme saikiyle yapılmamıştır. Tehcir kararı Ermenilerin Rusya ile tarihi anlaşmalarla teyit edilen dostluk ve işbirliği çerçevesinde Rus işgal ordularıyla birleşip Osmanlı ordularına karşı başlattıkları harekâtı önlemek ve "Vilayat-ı Sitte" denen doğu bölgesindeki nüfusun %84'ünü oluşturan Türk ve Müslümanları, Balkanlar'daki gibi soykırım boyutlarında bir etnik temizlikle yok etmesine engel olmak için alınmıştır. Tehcirin nedeni bir yandan askeri gereklere, öte yandan da Türk-Müslüman nüfusun varlığını savunmaya dönüktür.

3. Osmanlı Hükümeti'nde, Sözleşme'nin 2. maddesinde aranan Ermenileri yok etme kastı bulunmamaktadır. Yok etme niyetini kanıtlayacak yazılı ve sözlü belgeler olmadığı gibi, tüm belgeler tam tersine Ermenilerin korunmasını ve rahatça iskan edilmelerini öngörmektedir. Ölen Ermenilerin sayısı, soykırımın mevcudiyetini ispattan çok uzaktır. Ermeni ölümlerinin önemli bir bölümü tehcir dışı nedenlerden kaynaklanmıştır. Aynı nedenlerle bölgede vuku bulan Türk sivil ölümleri çok daha yüksektir. Bu açıdan tehcir, Sözleşme'nin 2 (c) maddesi anlamında, gizli ya da dolaylı bir soykırım değildir.

4. Katolik ve Protestan Ermenilerle, İstanbul, Aydın (İzmir dâhil), Edirne ve Kütahya Ermenilerinin tehcire tabi tutulmaması, Osmanlıların gücünün yetersizliğinden ziyade, diğer bölgelerdeki Gregoryan Ermenilerin Rusların dindaşı olarak ve Rus ordularının ilerleme hattı üzerinde bulunmaları dolayısıyla tehcir edildiğini göstermekle, olayın askeri nedenini teyit etmektedir.

5. Bu koşullarda Sözleşme'ye göre soykırım olmayan tehcirin ardındaki askeri gerekler de göz önüne alındığında, hukuken insanlığa karşı suç kategorisine girdiği de savunulamaz. Zira tehcir sırasında, Roma Statüsü 7. maddede aranan şartlar yerine gelmemiştir. Yani Ermeni nüfusa karşı, devletin bir planı çerçevesinde “yaygın ve sistematik bir saldırının parçası olarak”, insanlığa karşı suç oluşturan fiillerin çoğunun birlikte işlendiği bir durum ortaya çıkmamıştır. Tehcir, etnik temizlikten farklı olarak, Ermenilerin şiddetle yerinden atılmasını amaçlamamıştır. Ermenilere karşı dini veya başka bir nedenle mezalim yapılması söz konusu olmamıştır. Tehcir askeri güvenlik nedenleriyle yapılmıştır.

6. Bunun da ötesinde, Ermenilerin işgalci Rus ordularıyla birleşerek, Balkan Savaşları'ndaki gibi bölgede çoğunlukta olan Türk ve Müslümanlara karşı soykırım boyutunda bir etnik temizlik yapmalarını engellemeyi amaçlamıştır. Bölgedeki çeteler, devletin olmayan saldırı kastını bilmelerine de imkân bulunmadığından, kendi özel amaçlarıyla göç halindeki Ermenilere saldırmış, öldürmüş ve mallarını yağmalamışlardır. Üç cephede çarpışan Osmanlı elindeki sınırlı jandarma güçleriyle bazen Ermenilerin hepsini etkin biçimde koruyamamıştır. Benzer iklim, coğrafya, gıdasızlık, ilaçsızlık ve hastalık şartları nedenleriyle, göçe zorlanan sivil Türklerin ölümlerinin Ermenilerden fazla olması da, tehcirde dolaylı yoldan yok etme amacı bulunmadığını göstermektedir.

7. Nihayet göç ettirilene karşı göç ettirenlerde bir acıma duygusu, istenmeyen olaylara karşı bir pişmanlık ve saldırganlara karşı kızgınlık doğmuştur. Adi suç kategorisine giren soygun ve öldürme sanıkları savaş sonundan önce yargılanmış ve çoğu idam edilmiştir.

ULUSLARARASI HUKUK AÇISINDAN ERMENİ SORUNU VE 1915 OLAYLARI

Doç. Dr. Sadi ÇAYCI*

Giriş

Ermeni Sorununun incelenmesinde ilk adımın, bu sorunun tanımlanması, unsurlarının belirlenmesi, nitelendirilmesi ve taraflarının saptanmasıyla başlaması gerekir. Sorunun “karşı” tarafı, başta Ermenistan olmak üzere, Ermeni Diasporası, bunlara doğrudan destek sağlayan ülkeler (Ermeni “soykırımı”nın tanınması veya kabulü konusunda karar alan ya da yasa çıkaran ülkeler), kuruluşlar ve kişiler yanında, genel olarak ABD ve Avrupa’nın diğer ülkeleridir. Görünürdeki hedef, Türkiye, Türkler ve Türk ulusal çıkarlarıdır. Asıl amacın ise diğer konular yanında, bu konunun da Türkiye’nin baskı ve denetim altında tutulabilmesi için kullanılması olduğu söylenebilir.

Ermeni Sorunu, bundan başka, siyasi tarih, politika, diplomasi, güvenlik ve savunma, kamu yönetimi, sosyoloji, psikoloji ve özellikle de hukuk boyutları açısından incelenebilir.

Bu genel çerçeveye ek olarak 1915 Ermeni olaylarının güvenlik ve savunma bağlamındaki askerî boyutu, basit bir anlatımla, ayaklanma, düşmanla işbirliği ve ihanet, ayaklanmaya karşı koyma; hukuki boyutu ise, bütün bu süreçte alınan idari önlemlerle, tüm ilgili taraflarca işlenen haksız fiillerden (*wrongful acts-torts*) ve suçlardan (*crimes*) kaynaklanabilecek hukuki (*civil*) ve cezai (*penal-criminal*) sorumluluklardır. Bu makalede özellikle 1915 olayları ile ilgili konular ele alınacaktır.

Ayaklanma

Osmanlı Devleti’nin ayaklanmaya karşı koyma harekâtı, 1915 yılında ve Osmanlı Devleti’nin I. Dünya Savaşı’nda Rusya, İngiltere, Fransa ve

İtalya ile savaş halinde bulunduğu bir zamanda, Ermenilerin bağımsızlık isteği ile ayaklanma başlatmaları, düşmanla işbirliğinden kaçınmaları ve savaş zamanında vatana ihanet suçunu işlemeleri, Müslüman halka karşı katliam yapmaları, buna tepki olarak Müslüman halkın da kendini savunması, ancak bu savunmanın da zaman zaman maksadını ve sınırlarını aşması şeklinde cereyan etmiştir.

Bu sırada, silahlı bir çatışmada yararlanılabilecek bütün erkek bireyleri orduda silahaltında ve çeşitli cephelerde savaşmakta olan Müslüman sivil halk, kendisine karşı girilen katliamlara karşı kendi olanaklarıyla kendini savunmaya çalışmıştır. Zaman zaman intikam (*revenge*), zaman zaman zararla karşılık (*reprisal*) düşüncesiyle hareket edildiği de olmuş, ancak esas olarak, zaten çökmekte olan devlet otoritesinin zaaf içinde bulunduğu mahallerde, bu durumu fırsat bilen gasp, soygun, adam öldürme vb. amaçlı silahlı kişiler ve çeteler de etkin olmuşlardır. Sonuçta tüm tarafları etkileyen bu acı olayları – deyim yerindeyse – tetikleyen unsur Müslüman halk değil, düşmanla işbirliği içinde hareket eden ve kendilerince bir ulusal kurtuluş savaşı süreci başlatmayı uman silahlı Ermenilerden kurulu çetelerin, savunmasız ve masum sivil Müslüman halka yönelik etnik temizlik ve katliam eylemleri olmuştur.

Ayaklanmaya Karşı Koyma

Osmanlı Devleti, içinde bulunulan bütün – dış ve iç – elverişsiz koşullara rağmen, bu bozgunculuğa karşı gerekli ve orantılı tüm politik, diplomatik, askerî, kolluk, idarî ve adli önlemleri almaya ve uygulamaya çalışmıştır. İdarî önlemlerden biri de, ülke içinde toplu göç ettirme (*tehcir - mass relocation*) uygulaması olmuştur. Bu sırada ortaya çıkabilen aksaklıklar ve kötü sonuçlar değerlendirilirken; Osmanlı Devleti'nin, dış ve iç düşmanlarının işbirliği ile sürdürülen açık ve örtülü saldırılar sonucu çökmekte olan bir devlet olduğu gerçeği de göz ardı edilmemelidir. Bütün bu olgulara rağmen Batı, “yavuz hırsız ev sahibini bastırır” misali, Türkiye'yi ve Türkleri suçlamaktadır.

Türk Kurtuluş Savaşı, Moskova ve Kars Antlaşmaları

Bu olayların sonrasında gelişen Türk Bağımsızlık Savaşı, Misak-ı Millî sınırları bağlamında Doğu Cephesinde, Türkiye-Ermenistan Barış Antlaşması (Gümrü, 2 Aralık 1920) ile sonuçlanmış, sınır ve Nahcivan'ın özel statüsü konuları çözümlenmiştir. Aynı antlaşmada, I. Dünya Savaşı sırasında işlenen suçlar, göçmenler, tazminat talepleri gibi konularda da hükümler getirilmiş, genel affa ek olarak, tazminat taleplerinden karşılıklı olarak vazgeçilmiştir. Ancak bu antlaşma, Ermenistan daha sonra Sovyetlerce işgal ve ilhak edildiğinden onaylanamamış ve yürürlüğe

girmemiştir. Birkaç ay sonra, Türkiye ve Sovyet Rusya ilişkileri çerçevesinde konu tekrar müzakere edilmiş, Türkiye-Sovyet Rusya Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması (Moskova, 16 Mart 1921) imzalanmıştır. Bu antlaşma ile Misak-ı Millî sınırları onaylanmış, Nahcivan'ın özel statüsü kararlaştırılmış, önceki antlaşmaların geçersizliği vurgulanmıştır. Antlaşma, kendi çerçevesinde, Güney Kafkasya Cumhuriyetleri'yle de özel antlaşmalar yapılmasını öngörmüş olup, halen yürürlükte bulunmaktadır.

Moskova Antlaşması'nın gereği olarak yeniden yapılan görüşmeler sonucunda, Türkiye ile Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan arasında Dostluk Antlaşması (Kars, 13 Ekim 1921) imzalanmış, Moskova Antlaşması hariç, önceki diğer antlaşmaların geçersiz olduğu bir daha doğrulanmıştır. Kars Antlaşması da Misak-ı Millî sınırlarını onaylamakta, bu şekilde Türkiye'nin kuzeydoğu sınırı kesinleşmiş olmakta, Nahcivan'ın özel statüsü düzenlenmekte ve antlaşma halen de yürürlükte bulunmaktadır.

Sözü geçen Kars Antlaşması'nın 15. maddesinde, "Bağıtlı Taraflardan her biri işbu anlaşmanın imzalanmasından hemen sonra, Kafkas cephesindeki savaş nedeniyle işlenen cinayet ve cürümler için öteki taraf uyrukları yararına tam bir genel af ilan etmeği yükümlenir." hükmü yer almaktadır.

Trajik olayların bir kısmı da, güney bölgelerinde ve Fransa ile işbirliği içinde hareket eden silahlı Ermeni gruplarının Müslüman halka yönelik katliamları nedeniyle ortaya çıkmıştır. Bu konuda Türkiye ve Fransa arasında Ankara'da, 20 Ekim 1921 tarihinde imzalanan anlaşmanın 5. maddesine göre de, "Bağıtlı Taraflar boşaltılacak topraklarda, bu toprakları işgal eder etmez, bir genel af ilan edeceklerdir." Bu antlaşma keza, halen yürürlüktedir.

Lozan Barış Antlaşması

Son olarak, Lozan Barış Antlaşması'na (Lozan, 24 Temmuz 1923) değinmek gerekir. Bir bütün olarak bu antlaşmanın temel amacı, 1914 yılından beri Doğu'nun dirliğini bozan savaş durumuna, kesinlikle son vermektir. Temel ilkeler, devletlerin bağımsızlık ve egemenliğine saygıdır. Lozan Antlaşması'nın 58. maddesine göre, (Yunanistan dışındaki) Bağıtlı Devletler, gerek Türkiye ile bu Devletlerin, gerek, (tüzel kişiler dahil) onların uyruklarının, 1 Ağustos 1914 ve (antlaşmanın yürürlüğe girdiği) 6 Haziran 1924 tarihi arasındaki süre içinde, gerek savaş eylemleri, gerek el koyma, müsadere veya kullanım önlemleri yüzünden doğan, kayıp, zarar ve ziyanlar nedeniyle her türlü tazminat taleplerinden, karşılıklı olarak vazgeçmişlerdir.

74. maddede, ekonomik hükümler bağlamında, sigorta sözleşmeleri ve buna ilişkin zamaşımı konularında, özel hükümler öngörölmüştür. Özetle, bir sigortacı ile sonradan düşman olmuş bir kişi arasında yapılmış olan yaşam sigorta sözleşmeleri, savaş durumunun başlaması ya da o kişinin düşman olması nedeniyle, ortadan kalkmış sayılmayacaktır. Anlaşmanın yapıldığı tarihte bir Müttefik Devlet uyruğu olan Ortaklıklar ile Türkiye uyrukları arasında yapılmış olan yaşam sigortası sözleşmeleri hakkında da özel hükümler vardır. Ancak bu hükümler, Türkiye Cumhuriyeti'nin, taraflar arasındaki özel hukuk ilişkisinden kaynaklanan sorumluluğu üstlenmesi anlamına gelmemektedir. Sadece, taraflar arasındaki sözleşmelerin geçerliliği doğrulanmış olmaktadır.

Lozan Barış Antlaşması'nda konuyla ilgili bir başka düzenleme, Genel Affa İlişkin Açıklama ve Protokol (Ek VIII) hükümleridir. Bunda temel amaç, Doğu'da barışı bozmuş olan olayların unutulmasıdır. Türkiye uyruklarından ve buna karşılık diğer Bağitlı Taraflar uyruklarından olup, Türkiye'de kalacak topraklarda 20 Kasım 1922'den önce, siyasî veya askerî nedenlerle bu Devletler makamlarınca tutuklananlar, kovuşturulanlar ve hükümlüleri genel afftan yararlanacaklardır. Bu nedenlerle verilmiş tüm ceza hükümleri kaldırılacak ve yürütölmekte olan tüm kovuşturmalar durdurulacaktır.

İşte Türkiye Cumhuriyeti halkı, bu hükümler ve Atatürk'ün ortaya koyduğu "yurtta barış, dünyada barış" ilkesi çerçevesinde, uluslararası toplumla arasında yeni bir sayfa açmak düşüncesiyle hareket etmiş, iyi niyet ve ahde vefa ilkeleri gereği, deyim yerindeyse, tarihi kurcalamamış, kendi içinde olabilecek ulusal kin ve nefret duygularını körüklememiştir. Üzücü olan, uluslararası toplumun, Ermeni propagandalarının etkisinde kalarak, Türklerin bu anlamlı suskunluğunu – tarihi gerçekleri, hukuku ve ahlaki sorumluluğu gömemezlikten gelerek – Türklerin suçluluğu kabul ettikleri yönünde yorumlamakta olmasıdır.

Göröldüğü üzere, Türkiye ve Ermenistan arasındaki sorunlar, konuya özel (Moskova ve Kars) antlaşmalarla (*leges specialis*) ve hatta Lozan Barış Antlaşması'ndan önce kesin olarak çözümlenmiştir. Hukuki durum budur. Bunun dışındaki tüm iddia ve girişimler, hukuki dayanaktan yoksun, Türkiye ile siyasi bir uyuşmazlık çıkararak, uluslararası politik baskı yoluyla Türkiye'nin yeni bir hukuki düzenlemeye razı olmasını sağlamak suretiyle sonuç alınması stratejisine dayalı girişimlerdir. Nitekim Lozan Barış Antlaşması'nın müzakeresi sürecinde de Ermeniler benzeri politik girişimlerde bulunmuşlar, ancak bu girişimleri kabul görmemiştir. Hukuki durumda, bugün de bir değişiklik yoktur. Lozan Barış Antlaşması, üçüncü ölkeler için bile objektif sonuçlar doğuran bir statü antlaşmasıdır.

Ermeni “soykırımı” iddialarının peşine takılmış ve onu desteklemekte olan uluslararası toplumun büyük çoğunluğunun, yukarıda özetlenen siyasi, askerî ve hukuki gerçekler hakkında bilgilendirilmesi gerekmektedir.

Aşağıdaki değerlendirmeler, yukarıdaki saptamalar saklı kalmak kaydı ile anlaşılmalı ve yorumlanmalıdır.

Siyasi Bir Uyuşmazlık Olarak Ermeni Sorunu: Hukuki Çerçeve

Türkiye'nin bugün karşı karşıya olduğu “Ermeni Sorunu”, uluslararası hukuk (Birleşmiş Milletler -BM- Şartı, sınır, toprak, tazminat talepleri vb.), uluslararası ceza hukuku (soykırım iddiaları vb.) ve uluslararası özel hukuk (tazminat talepleri) açılarından incelenebilir. Yabancı ülkelerin parlamento kararları, kanuni düzenlemeler, anıt açılışları vb. yabancı ülkeler uygulamaları, bir başka inceleme konusu olabilir.

Bu çerçevede, Ermenistan ve destekçilerinin Türkiye'ye yönelik iddialarının ve taleplerinin, öncelikle BM Şartı ve BM Genel Kurulu'nun 24 Ekim 1970 tarihli ve 2625 (XXV) sayılı, “BM Şartına Uygun Olarak Devletler Arasında Dostça İlişkiler ve İşbirliğine Dair Uluslararası Hukuk İlkeleri Bildirisi” ile 23 Mayıs 1969 tarihli “BM Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi” açısından irdelenmesi gerekir.

- Uluslararası örf ve adet Hukuku kuralları ile uluslararası hukukun amir hükümleri (*jus cogens*),
- BM Uluslararası Adalet Divanı (UAD) Statüsü,
- 9 Aralık 1948 tarihli BM “Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Hakkında Sözleşmesi” (yürürlük tarihi: 12 Ocak 1951),
- 26 Kasım 1968 tarihli BM “Savaş Suçlarına ve İnsanlığa Karşı Suçlara Zamanaşımının Uygulanmaması Hakkında Sözleşme” (yürürlük tarihi: 11 Kasım 1970; bkz. Ekler, Belge 69),
- BM Genel Kurulu'nun 1973 tarihli ve 3074 (XXVIII) sayılı, “Savaş Suçları ve İnsanlığa Karşı Suçlardan Suçlu Bulunanların Aranmasında, Yakalanmasında, İfade Edilmesinde ve Cezalandırılmasında Uluslararası İşbirliği İlkeleri” kararı,
- 17 Temmuz 1998 tarihli Uluslararası Ceza Divanı (UCD) Roma Statüsü (yürürlük tarihi: 1 Temmuz 2002),

güncel ve genel hukuki çerçeveyi oluşturan başlıca temel düzenlemelerdir.

Toplu göç ettirme uygulamalarının doğru anlaşılabilmesi için ayrıca, göç (*immigration*), sınır dışı etme (*deportation*), sığınma (*refuge*), göç ettirme/tehcir (*relocation*), sürgün (*exile*), yerinden edilme (*internal displacement*) kavramlarını anlamları ve farkları da bilinmelidir. Kısaca belirtmek gerekirse, 1915'de Osmanlı döneminde Ermenilere uygulanan idarî önlem, sınır dışı etme değil, topluca göç ettirme (*mass relocation*) olmuştur.

Uluslararası ceza hukukunun uygulanması bakımından da, insanlığa karşı suçlar, soykırım, katliam, zulüm, kıtal/mukatele gibi kavramların doğru anlaşılması gerekmektedir. Kıtal, birbirini öldürme, vuruşma, muharebe (*slaughter-battle*) anlamına gelmektedir.

Soykırım Hukuku

1948 tarihli BM Soykırım Sözleşmesi'nin 2. maddesine göre, soykırım, – ırkçı kin ve nefretin en üst derecesi olmak üzere – ulusal, ırksal veya dinsel bir grubun üyelerini, salt o grubun üyesi oldukları için yok etmek eylemidir. Bu Sözleşme, Taraf Devletlere bu suçu kendi ulusal mevzuatlarında suç sayma ve işlenen suçları kovuşturma yükümlülüğünü getiren bir uluslararası anlaşmadan ibarettir. Taraf Devletlerin yükümlülüğü, soykırım suçlarını önlemek, suçluları cezalandırmak, ceza kovuşturmalarına yardımcı olmakla sınırlıdır. Genel amaç, bu suretle gelecekte soykırım eylemlerinin önlenmesi, aksi halde sorumlu bireylerin kovuşturulması ve cezalandırılmasıdır. Sözleşme tazminat hukuku konularını ayrıca ve açıkça ele almamıştır. Bu boyut, Sözleşme'nin IX. maddesindeki devletin hukuki sorumluluğu bağlamında değerlendirilmektedir. Sözleşme, 12 Ocak 1951 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

1968 tarihli ve zamanaşımı konulu BM Sözleşmesi ise, soykırım suçlarının soruşturulmasında ve kovuşturulmasında zamanaşımının söz konusu olamayacağını hükme bağlamaktadır. Bu Sözleşme, 1948 tarihli Sözleşme'nin yürürlük tarihini değiştirmemekte, etkilememektedir.

1915 olayları, zaman bakımından 1948 ve 1968 Sözleşmelerinin kapsamı dışında kalmaktadır.

Yabancı Parlamentoların Tutumu

Ermeni soykırımı iddialarına ilişkin yabancı parlamentolar uygulamaları

iki ayrı nitelikte olabilmektedir: Siyasi değerlendirme ve beyanlar ve yasal düzenlemeler. Siyasi görüş ve değerlendirme anlamındaki eylem ve işlemlerin hukuki açıdan bağlayıcılığı, anlam ve önemi olmadığı için, bunlara verilecek karşılığın da aynı mahiyette, yani, TBMM’ce yapılacak karşı açıklamalar veya konunun ortak komisyonlar vb. mevcut mekanizmalar dahilinde gündeme getirilmesi gibi siyasi tepkiler olması gerektiği söylenebilir.

Buna karşılık, Fransa’da veya İsviçre’de olduğu gibi “kanun” çıkararak tarihi olguları saptama ve nitelendirme, bu şekilde saptanan sözde gerçekliğin reddini suç sayma, her şeyden önce düşünce ve ifade özgürlüğü, bilim ve araştırma özgürlüğü ile bağdaştırılması mümkün olmayan uygulamalardır. Bu gibi uygulamalarla, öncelikle bu eylem ve işlemlere muhatap olan/olabilecek – mağdur – kişilerce ilgili ülke hukuku çerçevesinde mücadele edilmesi gerekmektedir. Bu şekilde sonuç alınamaması halinde, insan hakları hukuku çerçevesinde uluslararası yargı yollarının işletilmesi söz konusu olabilecektir. Bu süreçte, diplomatik koruma dâhil, Devletçe ve konuyla ilgili sivil toplum kuruluşlarınca, meslek kuruluşlarınca, bu kişilere her türlü destek sağlanmalıdır. Gerektiğinde, gelişmekte olan somut olaylar bağlamında bu gibi kanunlara ve bu kanunların uygulanmasına karşı senaryolar hazırlanmalı, söz konusu kanunun – hukuka aykırı olarak – uygulanması sağlanmalı, uyuşmazlık çıkarılmalı, konu mevzuata karşı – Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) dâhil – tüm yargı yollarına başvurulmalıdır. AİHM bağlamında, devlet başvurusu da bir başka seçenektir.

Özel Hukuk İlişkileri

Son zamanlarda, Ermeni asıllı kişilerin bazı sigorta şirketlerinden tazminat talep etmeleri ve almaları, Ermeni soykırımının kabul edilmekte olduğu şeklinde yorumlanarak basında yer almakta ve Türk kamuoyu yanlış bilgilerle yönlendirilmektedir. Oysa özel hukuk ilişkisi, bu bağlamda varılacak anlaşmalar veya alınacak yargı kararları, sadece bunların tarafları için bağlayıcı nitelik taşır. Örneğin, hayat sigortası poliçesi başlı başına bir özel hukuk sözleşmesidir ve sadece sigorta eden – şirket – ile sigortalı kişi veya mirasçılarını ilgilendirir. Bizim kültürümüz, yanlış olarak, özel hukuka ilişkin uyuşmazlıkların, hatta idare hukuku kaynaklı uyuşmazlıkların bile – çoğu zaman da çözümlenmemesi, sürüncemede bırakılması düşüncesiyle – ulusal yargı organları önüne götürülmesini ön görmektedir. Batı hukuk anlayışı ise tam tersinedir ve doğru olan yaklaşımdır: Esas olan, uyuşmazlıkların mahkemeye gidilmesine gerek kalmadan, taraflar arasında anlaşma ile çözümlenmesidir. Dolayısıyla, yargı dışı çözüm süreçleri eleştiri konusu yapılmamalıdır. Burada söz konusu olan anlaşma üçüncü tarafları, örneğin Türkiye Cumhuriyeti

Devleti'ni elbette bağlamayacaktır. Bu konularla bağlantılı olarak sonradan örneğin sigorta şirketlerince Türkiye'ye karşı yabancı mahkemelerde dava açılmaya teşebbüs edilse bile, bir devletin egemenlik yetkilerinin kullanımıyla ilgili konularda, uluslararası hukuk açısından, kural olarak Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin, yabancı devletlerin yargı yetkisinden bağımsız olduğu hususu unutulmamalıdır.

Ermenistan ve destekçilerince izlenen strateji, Türkiye'ye karşı siyasi ve psikolojik anlamda bir kampanya yürütülmesi, uluslararası baskı oluşturulması ve – deyim yerindeyse – Türkiye'nin pes ettirilerek sonuca ulaşılmasıdır.

Gerçek şudur ki, Ermenistan ve destekçilerinin bu güne kadar Türkiye'ye karşı yürüttükleri kampanyalar için ayırdıkları ve harcadıkları malî kaynak, iyi niyetli ve elde edilebilir hukuki yararların sınırlarının ve ölçütlerinin zaten çok ötesindedir ve asıl amacın hukuki değil, siyasi olduğu kolayca anlaşılabilir.

Hukuki Görüşler:

Geçiş Dönemi Adaleti Uluslararası Merkezi (ICTJ) Raporu

Adına ne denirse densin, mevcut uyuşmazlığın çözümü için çeşitli forumlarda çabalar ve çalışmalar sürmektedir. Bunlardan biri, Geçiş Dönemi Adaleti Uluslararası Merkezi'ne hazırlatılan 4 Şubat 2003 tarihli talihsiz rapordur. Merkeze özel olarak verilen görev talimatı kapsamında saptanan görüş, 1948 tarihli BM Sözleşmesi uyarınca, bireylere veya Devlete karşı, söz konusu olaylardan kaynaklanan herhangi bir hukukî, malî veya toprak talebinde bulunulamayacağıdır. Ancak merkez, kendisini tutamamış, görev talimatı dışına çıkarak ve "Sözleşme'nin uygulama kabiliyeti olsaydı" şeklinde bir varsayıma dayanarak, olaylara katılanlardan bir bölümünün soykırım niyetiyle hareket ettiklerinin söylenebileceğini belirtmiştir.

Hukuki açıdan, herhangi bir iddia gibi, hukukî bir görüş de bağlayıcı nitelik taşımamaktadır.

Uluslararası Adalet Divanı (UAD)

Yukarda değinilen, soykırım iddialarına ilişkin konular esas olarak bireylerin cezai sorumluluklarını ilgilendirmektedir. Birer uluslararası anlaşma olarak, 1948 veya 1968 Sözleşmelerinin uygulanmasından veya yorumlanmasından kaynaklanabilecek uyuşmazlıkların çözümü ise farklı bir konudur ve bu bağlamda – devletin hukuki sorumluluğu dahil – UAD'nin yargı yetkisi söz konusu olabilir. Buna karşılık, bir soykırım suçunun işlenip

işlenmediği vb. iddialar ve talepler, UAD'nin görevine ve yetkisine girebilecek konular değildir. Zira UAD bir hukuk mahkemesidir; ceza mahkemesi değildir.

UAD'nin yargı yetkisinin dayanağı 1948 Sözleşmesi olduğundan, bu Sözleşme ise önceki dönemleri kapsamadığından, 1915 olaylarının bu Divan önüne götürülmesi mümkün değildir.

Hakemlik

Uyuşmazlığın hakemlik yöntemi ile çözümlenmesi, UAD önünde çözüme benzemektedir. Tarafların anlaşması halinde, 1948 Sözleşmesi'nin 1915 olaylarına uygulanması sağlanabilir ise de, yukarıda sayılan konuya özel antlaşmalar hükümleri yok sayılmayacağından, bu yöntemin de uygulama kabiliyeti bulunmamaktadır.

Sonuç

1915'de Anadolu'da cereyan eden, bir ayaklanma, düşmanla işbirliği, ihanet ve bu süreçte yaşanmış olan karşılıklı bir kıyım olayıdır. Kıyım, düşmanla işbirliği içindeki Ermeni çeteleri tarafından başlatılmıştır. Osmanlı Devleti, son derecede elverişsiz koşullar altında ve devletin bekası maksadıyla, bir yandan ayaklanmaya ve katliamlara karşı koymaya çalışmış, idari önlem olarak da yaygın bir "tehcir" uygulamıştır. Ermeni iddiaları, seçilmiş bazı olayların tek taraflı olarak, maksatlı ve saptırılarak uluslararası kamuoyuna soykırım gibi takdimine dayanmaktadır. Böyle bir yaklaşım yanlıştır, ahlaka aykırıdır ve ne hukukî, ne de insanî bakımdan kabul olunamaz.

Öte yandan Ermeniler, kendi iddialarına karşı tüm görüş ve değerlendirme sahiplerini, baskı, tehdit, terör vb. yöntemlerle susturmaktadırlar. ABD Kongresi'nde zaman zaman gündeme getirilmesine çalışılan Ermeni soykırımı konulu tasarıya karşı, aralarında profesörler Dankwart Rustow, Tibor Halasi-Kun, J.C. Hurewitz, Halil İnalçık, Avigdor Levy, Stanford Shaw, Frank Tachau, Pierre Oberling, Bernard Lewis, Heath Lowry, Justin McCarthy, Alan Fischer ve Roderick Davison'un da bulunduğu bir grup bilim adamının yayımladıkları bildiri hatırlardadır. Fanatik Ermenilerce yürütülen yıldırma kampanyası sonucunda, bu isimlerden önemli bir bölümü "sessizleştirilmişlerdir".

Uluslararası toplum, 1821 ve sonrasında, başta Yunanistan'dakiler olmak üzere, Kafkaslar'da, Kırım'da ve Balkanlar'da Türk-Müslüman halka karşı gerçekleştirilen kıyımlar konusunu da aynı titizlikle incelemelidir. 1877-1878'de Rus Ordusu ve Bulgar çeteleri tarafından öldürülen 300.000

ve yerlerinden edilen bir milyonu aşkın Türk ve Müslüman'ın akıbeti hakkında da endişe taşımamalıdır. ASALA terör örgütü tarafından öldürülen Türk diplomatlarını unutmamalıdır. Tarihi olaylardan önce, güncel olaylar üzerine yoğunlaşmalıdır: Ermenilerin Hocalı'da gerçekleştirdiği katliam bunlara sadece bir örnektir. Azerbaycan topraklarının önemli bir bölümünü işgal altında tutan, Türkiye'den toprak talebinde bulunan Ermenistan'ın bu politikalarının haklı, Türkiye'nin meşru tepkilerinin ve önlemlerinin ise haksız olduğunu ifade eden eleştiriler ve talepler bir daha gözden geçirilmeli ve düzeltilmelidir. Ermenistan'ın bu uygulamalarının ne BM ne de AGİT'in amaçları ve ilkeleri ile bağdaştırılabilmesi mümkün olamaz.

Ermeni Sorunu hukuki değil siyasi bir uyuşmazlıktır. Diplomatik yöntemlerle çözümlenmesi mümkün olabilir. Dostça girişim ve uzlaşma, uygun diplomatik yöntemlerdir. Bu nokta saklı kalmak kaydıyla, Türkiye, gerek Ermenistan, gerek uluslararası toplumun diğer üyeleri ile olan ilişkilerinde, gereğine göre, "karşılıklık" (*reciprocity*), "misilleme" (*retaliation*) ve "zararla karşılık" (*reprisal*) kavramlarını, ilkelerini ve yöntemlerini uygulayabilmeyi başarmalı, haklılığını ve kararlılığını gösterebilmelidir.

IV
ERMENİ SORUNUNUN
PSİKOLOJİK VE
SOSYOLOJİK YÖNÜ

ERMENİ SORUNUNUN (GÖZDEN KAÇAN) PSİKOLOJİK BOYUTU

Doç. Dr. Erol GÖKA*

Giriş

Şüphesiz bir halkın adını “sorun” kelimesiyle bir arada anmanın o halk için incitici bir yanı vardır. Ancak burada asla böyle bir amacımız yok. Tam tersine, Ermeni kanaat önderlerinin ve son zamanlarda da bizzat Ermenistan devletinin talepleri üzerine dünya siyasetinin gündemine sokulan “sorun”u tanımlayabilmek ve dün “tarihsel bir olgu” iken bugün yeniden biçimlendirilerek “sorun” halini almış durumun çözümünü amaçlayan bir ortam oluşturabilmek için “Ermeni Sorunu” adını kullanmayı seçiyoruz.

Kaldı ki, nesnelliğin oldukça zor olduğu böyle toplumsal-politik konularda bakışımızı belirleyen şöyle bir “önyargı”mız da var: Bugün Türkiye Cumhuriyeti’nin sınırlarını oluşturan ve önceden Osmanlı İmparatorluğu sınırlarında olup da bugün Türkiye Cumhuriyeti’ne komşu olan coğrafyada Müslüman ve diğer dinlerden halklar arasındaki ilişkilerde esas olan tarihsel gerçek, çatışma değil uzlaşma halidir. Günümüzde Türk-Ermeni ya da Türk-Ortodoks (özellikle Rum) ilişkilerinde yaşanan sorunların çözümü de yeni baştan bu uzlaşma halinin tesis edilebilmesine bağlıdır.

Tarihsel-toplumsal ve politik olguların nasıl ele alınacakları beşeri bilimlerde bitmek tükenmek bilmeyen tartışmalara rağmen hala sorunludur. “Politik psikoloji”, “halklar psikolojisi”, “uluslararası ilişkiler psikolojisi” gibi isimler altında incelenen ve bizim bu yazıyı yazma sırasında içinde olduğumuz alan ise tamamen karışıktır ve henüz akademik konumlanışı konusunda bile bir anlaşma sağlanabilmiş değildir.

* Numune Eğitim ve Araştırma Hastanesi Psikiyatri Kliniği Başkanı.

Akademideki genel eğilim, sorunu sosyal psikolojinin içinde ele almaktadır ve sosyal psikolojide grup içi ve gruplar arası ilişkiler konusunda üretilmiş oldukça değerli teorik ve ampirik bilgi birikimi vardır. Ancak tarihsel-toplumsal ve politik olgular, politikayla, diplomasiyle ve daha da önemlisi gerek grup davranışındaki gerek liderlik tarzındaki psikopatolojiyle çok yakından ilgilidir ve bu yüzden politika ve diplomasi konusunda bilgili ve deneyimli kimi psikanalistler de bu konularda fikirler öne sürmektedirler. Son zamanlarda grup psikoterapisinden ve “küçük grup” incelemelerinden elde edilen bilgilerle “büyük grup” davranışına ve gruplar arası ilişkilere yönelik bir bakış açısı oluşturma çabaları görülmektedir.

Biz bu yazıda Ermeni ve Türk halkları arasındaki gerçek ya da icat edilmiş çatışmanın çözümünü dileyen bir “önyargı”yla ve iki halk arasında yeniden kardeşlik duygularını tesis edebilmek amacıyla, psikodinamik yaklaşım ve grup psikoterapisi deneyimiyle, “Ermeni Sorunu”nun gözden kaçan psikolojik boyutuna ışık düşürmeye çalışacağız.

“Ermeni Sorunu”

“Ermeni Sorunu”, değişik aşamalardan geçmekle birlikte, Osmanlı İmparatorluğu’nun son dönemlerinde ve özellikle İttihat ve Terakki’nin hükümet olduğu Birinci Dünya Savaşı’nın başlangıç yıllarında Ermeni halkının, Türk Hükümeti tarafından Ruslarla işbirliği ve ihanet içinde oldukları gerekçesiyle bir soykırıma tabii tutulduğunun ileri sürülmesi temeline oturmaktadır. Bugün “Holokost”un ardından İkinci Dünya Savaşı sonrası uluslararası hukukta “soykırım” kavramına yer verilmesinin bir devamı olarak “soykırım” olduğu bazı çevrelerce öne sürülen ama geçmişte “mezalim”, “mukatele”, “kıyım”, “kırım” gibi adlarla anılan olayların hemen ertesinden itibaren “Ermeni Sorunu” uluslararası alana hem politik hem hukuksal olarak yansımıştır.

Türk tarafı olaylara tamamen farklı bakmakta, ortada bilinçli bir siyasetin sonucu olan “soykırım” ya da “kırım” gibi bir tutumun olmadığını, savaşın kaotik ortamında, Ermenilerin düşman saflarında ve devlet güçlerine karşı silahlı mücadeleye girişmesi üzerine iki halk arasında adeta “iç savaş” benzeri bir tablo ortaya çıktığını, zamanın hükümetinin de “tehcir” politikası uygulayarak önlem aldığını öne sürmektedir. Ermeni olaylarını gerekçe göstererek ve bazı yöneticileri sorumlu tutarak, olayların hemen ertesinde yapılan yargılamalardan Türk tarafı aleyhine bir sonuç çıkmamıştır. Konuya ilgi duyan tarihçiler arasında zaman zaman kabaran tartışmalar, bir sonuca ulaşmadan bugüne kadar sürmüştür.

Buna rağmen dünyanın birçok yerine ve özellikle Fransa’ya ve Kaliforniya’ya göçmüş ve orada kendi aralarında örgütlenerek bir Diaspora oluşturmuş olan bir kısım Ermenilerin kini dinmemiş, bunlardan bazıları

önce İttihat ve Terakki ileri gelenlerini, daha sonra Türkiye Cumhuriyeti'nin yurtdışındaki görevlilerini öldürmek amacıyla terör örgütleri kurma yoluna gitmişler ve kendilerince başarıyla sonuçlanan birçok suikast eylemi yapmışlardır. 20. yüzyılın son 10 yılında Ermeni örgütleri terör faaliyetlerinin bir sonuç vermemesi üzerine bir eylem yap(a)mamışlardır. Terör örgütleri dışındaki Diaspora faaliyetleri ise, 1970'lerden itibaren özellikle Batılı devletlerin parlamentolarında "Ermeni soykırımı"nın tanınmasına odaklanmıştır.

Bu arada tarih sahnesinde Birinci Dünya Savaşı'nın ardından Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği ve bu sistemin çökmesiyle Bağımsız Devletler Topluluğu içinde yer alan bir Ermenistan devleti vardır. Bağımsızlığın kazanılmasıyla birlikte ayrı bir siyasi güç olarak sesini duyurma, etkinliğini artırma gayreti içine giren ve bu amaçla Diaspora ile işbirliğine girişen Ermenistan, hem Türkiye hem de Azerbaycan ile komşudur ve bağımsızlığın hemen ertesinde Azerbaycan ile savaşa tutuşmuş ve bu ülke topraklarının önemli bir bölümünü işgal etmiştir.

Ermenistan'la ilgili olarak dikkat çeken bir nokta da sosyalizm sonrasında yeni bir ekonomik ve toplumsal yapı inşa etmeye çalışan birçok ülkede olduğu gibi burada da sosyo-ekonomik yönden bir yoksulluk yaşanmasıdır ama farklı olarak Ermenistan bunlar arasında en çok göç veren ülkedir. Hani neredeyse olumsuz ekonomik koşullar, Ermenileri yeni bir "tehcir"le karşı karşıya getirmektedir.

1970'lerden beri çeşitli ülke parlamentolarında kâh gündeme gelip çekilen, kâh kabul edilen, kâh belirsiz bir zamana ertelenerek bekletilen "Ermeni soykırımı yasa tasarıları" 2000 yılıyla birlikte birçok ülkede birden hızla gündeme gelmiş ve birer birer onay almaya başlamıştır. Elbette bu durumdan önce Diaspora Ermenileri'nin Türkiye Cumhuriyeti'nin karşı-propaganda çalışmalarını yüzlerce kat aşan bir maddi ve örgütsel çabayla, kitaplar, bültenler, toplantılar ve lobi faaliyetleriyle konuyu Batılı kamuoyunun gündemine taşıma gayretleri olmuştur ama son yıllarda sorunun çok belirgin bir ivme kazanmış olduğu da açıktır. Doğal olarak her kabul edilen yasa tasarısıyla birlikte o ülkeyle Türkiye Cumhuriyeti'nin arasında bir gerilim yaşanmaktadır ve aslında her iki taraf için de bir sonuç alınması mümkün olmayan bu tür gerilimler, birer komşu ülke olan Türkiye-Ermenistan ilişkilerini patlatacak olan dinamitler olarak uluslararası arenadaki yerlerini almaktadırlar. Parlamentolarda tasarıların yasallaşmasının ardından sonra gelecek adımların Ermenilerin tazminat ve toprak talebi olacağı şeklindeki iddialar da göz önünde tutulduğunda, iki komşu ülkeyi ve halkı nasıl bir tehlike beklediği daha açıkça görülecektir.

Şimdi herkes tarihsel öncüllerine rağmen, neden "Ermeni Sorunu"nun şimdi gündeme geldiğini sormaktadır. Verilen cevaplar arasında

“Kafkasya’nın dünya güç mücadeleleri bakımından taşıdığı jeostratejik ve zengin petrol ve doğal gaz yatakları açısından taşıdığı jeo-ekonomik önem”in hep vurgulanması çok dikkat çekicidir. Şüphesiz bu cevaplarda çok yüksek bir gerçeklik payı vardır ama biz yine de bir başka gerçeklik alanına, sorunun şimdiye kadar gözlerden kaçan psikolojik boyutuna bakmak istiyoruz. Yalnızca jeostratejik değerlendirmeler, sorunun dünyadaki güç mücadelesi açısından önemini göstermekte olup, komşu iki ülke ve kardeş iki halk arasındaki barışın tesisi, çatışmanın dinamikleri ortaya konmadan sağlanamaz.

Neden Şimdi?

“Ermeni soykırımı yasa tasarıları”nın Batı ülkelerinin meclislerinde birer birer onaylanarak yasallaşmasının ardında jeostratejik ve jeo-ekonomik nedenlerden ayrı olarak, şimdi uygun bir psikolojik atmosferin bulunmasının da rolü vardır. Bu psikolojik atmosferin ana çerçevesini, Almanlar tarafından Yahudilere uygulanan “soykırım” (*The Holocaust*) oluşturmaktadır. “Yahudi soykırımı” çerçevesinde, İkinci Dünya Savaşı’nın ardından, bazı sosyologların “insan hakları çağı” diye adlandırdığı bir hukuksal anlayış ve ona bağlı yeni bir ideolojik ve psikolojik atmosfer ortaya çıkmıştır.

Şüphesiz insanlığın daha adaletli bir dünya arayışında bu gelişme çok önemli bir adımdır ama bu adımın bazı psikolojik yan etkiler yapmış olduğu bugün daha iyi anlaşılmaktadır. Bu psikolojik yan etkiler, başlıca ikiye ayrılabilir. Birincisi, “Yahudi Soykırımı”yla birlikte, başta Alman toplumu olmak üzere, tüm Batılı Hristiyan bilincin nesiller boyu sürececek ciddi bir suçluluk duygusuyla kaplanmasıdır. Holokost’a karşı yapılmış binlerce yayın, film vs. böyle bir vahşetin yeniden yaşanmaması için olumlu uyarıcı bir etkiye sahiptir ama bir yandan da olaylarla hiçbir ilişkisi olmayan nesilleri, altından nasıl kalkacaklarını bilemedikleri bir suçluluk duygusuyla doldurmaya devam etmektedir.

“İnsan hakları ideolojisi”nin hiç istenmediği halde yol açtığı ikinci psikolojik yan etkisi, mağduriyetin sürekli olumlanmasının sonucu olarak, mağdurmuş gibi yapılmasından doğrudan avantaj sağlanılacak bir “mağduriyet psikolojisi”nin yaratılmasıdır. “Mağduriyet”, uluslararası kamuoyu nezdinde olumlu bir olgu haline gelince, bazılarının da kendilerini bu elverişli psikolojik ortamdan yararlanmak için mağdurmuş gibi göstermeye çalışmaları gündeme gelmiştir.

Ruh sağlığıyla ilgili olanlar, mağduriyet psikolojisini çok yakından tanırlar. Batılı ülkelerin mahkemeleri, bireysel olarak “travma”ya uğradıklarını ve bu yüzden ruh sağlıklarının bozulduğunu bildiren ve mütecavizin cezalandırılmasını talep eden davalarla doludur. İşin ilginç

yani, mütecevizlikle suçlananların da mağduriyetin kredisinden yararlanmak için aslında kendilerinin mağdur oldukları iddiasıyla örgütlenmekte oluşlarıdır.

Mağduriyetin avantajından yararlanmaya kalkışanların olması, “travma”nın iyi ya da karşı-çıkılmaması gereken bir şey olduğu anlamına gelmez. Mağduriyetin önlenmesi ve mütecevizin cezalandırılması gerektiği açıktır; aksi halde dünya “gücü gücüne yetene” ilkesinin geçerli olduğu bir vahşet arenasına döner. Ama aynı şekilde “sahte-mağduriyet” (*pseudo-victimization*) durumlarını açığa çıkarıp önleyecek, tıpkı futboldaki gibi ceza sahası içinde kendini sahte bir biçimde, penaltı yaptırmak amacıyla yere atan futbolcuları cezalandıran kart sisteminin bir benzerinin uluslararası hukuka eklenmesi gerekmektedir. Aksi halde bir süre sonra, önce münferit devlet parlamentoları daha sonra uluslararası mahkemeler, tıpkı Batılı ülke mahkemeleri gibi “soykırım” davalarıyla dolup taşacak, konunun popüler ifadeyle adeta “yalama” halini almasıyla, gerçek soykırım mağdurları bu kez gerçekten mağdur olacaktır.

Mağduriyetten Mazuriyete

Ermeni yasa tasarılarının neden şimdi gündeme geldiğinin açıklanmasında Batılı-Hristiyan bilincin suçluluk duygusunun ve mağduriyet psikolojisinin payı büyüktür. Ama burada sorulması gereken bir soru daha vardır: “2. Dünya Savaşı sonrası bir mağduriyet psikolojisi atmosferi egemen olmuştur evet bu doğru, ama mağdurun kim olduğuna kim(ler) karar verecektir?”

İşte asıl acıklı manzara, bu soruya verilen cevapla birlikte ortaya çıkmaktadır. Dilediğini “mağduriyetin avantajı”ndan yararlandırırlar ve mağduriyet psikolojisinin gerçek anlamda arkasına saklananlar, dünyadaki gücü elinde tutanlardır ve onlar, her iki dünya savaşından ve milyonlarca insanın ölümünden gerçekten sorumlu olanlardır. Herkes mağdur olduğunu ileri sürebilir; zengin ülkelerin parlamentoları ve kamuoyları gerçek mağdurun saptanması ve desteklenmesi dileğiyle vicdanlarının seslerini dinlemeye çalışabilirler ama bu arada asıl yaptıkları, kendi suçlu bilinçlerini temize çıkarmaktır. Daha doğrusu kendi suçlu bilinçlerini temize çıkarmaya yaradığı için, bu mağduriyet oyununu böylesine istekle oynamaktadırlar.

İşte o yüzden 1. Dünya Savaşı'nın çıkmasından hiç sorumlu olmadıkları halde, bugün kendilerini sahnede bulanlar, bu savaşın en çok acı çekmiş iki halkı, Türkler ve Ermenilerdir. Onların birbirlerine düşmesine asıl sebep olanlar, şimdi hâkim cüppelerini giymişler, sözüm ona ellerini yıkamışlardır. Kimse “iki büyük dünya savaşı neden oldu?”, “Dünyadaki güç mücadelesi ne demektir?” gibi emperyalist emelleri ve tutumları ortaya

çıkarıcı sorular sormamakta, bunun yerine herkes, “Türkler mi yoksa Ermeniler mi daha suçlu?” diye gerçek suçluyu(?) aramaktadırlar.

Mağduriyet psikolojisinin altında işleyen asıl düzenek, iki dünya savaşının sorumlularının “mazuriyet psikolojisi”dir. “Hitler soykırımı Türklerden öğrendi” şeklindeki, son zamanlarda propagandanın ana tematiği olan Ermeni tezinde, bu çocukça düzenek kendini iyice açığa vurmaktadır. Tıpkı kabahat işleyen bir çocuğun, “ama Ali de öyle yapmıştı” diyerek eylemini meşru göstermeye çalışması gibi, tüm Batılı-Hristiyan bilinç de “aslında biz böyle şeyler yapmayız ama Türklerden öğrendik” gibi çocukça bir düzeneğe sarılmakta, böyle komik ve çocuksu bir yolla günahlarından arınmayı ummaktadırlar.

Bu çocuksu düzeneğin uluslararası hukukta bir yer bulabilmesi halinde, tarih her suç için kendinden önce bir fail bulunacak kadar zengin olduğundan, böyle bir durumdan asıl zararı görecektir olanlar gerçek travma mağdurlarıdır. Oysa İsrail devleti ve aydınları “Ermeni soykırımı” iddialarını, dünya kamuoyunun soykırım açısından bilinçlenmesi projesinin bir parçası olarak, bu sonuçları pek düşünmeden desteklemiştir.

“Hitler’in ilk suçlu olmadığı” şeklindeki Ermeni tezinin asıl tamamlayıcısı, bazı Ermeni tezi destekçilerinin (bkz. Julia Pascal’ın *Guardian*’daki 27 Ocak 2001 tarihinde yayınlanan yazısı¹) Batılı kamuoyunda Ermenilere sempati oluşturmak amacıyla yaydıkları “Hristiyanlığı resmen kabul eden ilk devlet, Ermenilerdir” tezidir. Vatikan ve Ortodoks temsilcisinin girişimleri de göz önünde tutulduğunda, Batılı-Hristiyan bilincin Ermenilere tutunarak nasıl günahattan arınmaya çalıştıkları daha iyi anlaşılacaktır.

Diaspora Ermenileri’nin Kimlik Krizi

Bugün Ermeni halkı, üç temel kategoriye ayrılmış durumdadır. Birincisi Ermenistan devletinde ve kısmen de Rusya Federasyonu sınırları içinde yaşayanlar; ikincisi Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olan Ermeniler ve son olarak Diaspora Ermenileri. Bunların her birinin toplumsal psikolojisi farklıdır ve bize göre, Türk düşmanlığını ve bunun bir devamı olarak “soykırım” tezini en çok körükleyenler Diaspora Ermenileridir. Çünkü onlar, çok ciddi kimlik krizi içindedirler ve krizin telafisi için Türk düşmanlığından ve mağduriyet psikolojisinden başka yolları yoktur.

Fransa’da ve Kaliforniya’da yaşayan, ebeveyni Türkiye’den göç etmiş bir Diaspora Ermenisi’nin ruhsal durumunu hayal etmeye çalışın; onun

1 <http://www.guardian.co.uk/theguardian/2001/jan/27/weekend7.weekend2>.

nasıl bir “ben duygusu”na (*self-feeling*) ya da “egokimliği”ne (*ego-identity*) sahip olabileceğini düşünün. Kimliğinin oluşturuca unsurları olarak zihinsel aygıtındaki malzeme şunlardır:

i- Bir Fransız ya da Amerikan vatandaşdır.

ii- Katolik ya da Protestan olmadıysa Ortodoks'tur ama büyük olasılıkla özel bir dinsel eğitim aldığı Ermeni Kilisesi'nden yoksundur.

iii- Ermeni olduğu söylenmektedir ama büyük olasılıkla evde konuşulanlar dışında Ermenice öğrenebileceği bir eğitim olanağından yoksundur.

iv- Türkiye’de Ermenilerin yaşadığını, onların Ermeni kimliği açısından kendilerinden nispeten daha iyi olanaklara sahip olduklarını bilmektedir. (Fransa ve Türkiye’de yaşayan Ermeni nüfus ve sahip oldukları dinsel ve eğitsel olanaklar kabaca karşılaştırıldığında bile ne demek istediğimiz hemen anlaşılacaktır.)

v- Ermenistan diye bir ülke olduğunu bilmektedir ama sosyoekonomik bakımdan çok iyi durumda olmayan bu ülkeye ve bu ülkeden daha iyi durumda olmasına rağmen Türkiye’ye asla gidip yerleşmeyeceğini de çok iyi bilmektedir.

vi- Ermeni tarihiyle ilgili olarak en iyi bildiği tek şey, Türklerin kendilerine neler yaptıklarıdır. Ortak belleklerinin ve kimliklerinin inşasında temel olabilecek bir “zafer nişanesi”, travmanın anıları dışında başkaca temel bir özellik yoktur.

Herkes kolayca kabul eder ki, “Ermeni karşıtlığı” Türklerin toplumsal psikolojilerinde çok önemli bir yer tutmamaktadır. Türkler, kimlik inşası için zaferle dolu ortak bir belleğe sahiptirler. Gerçi Osmanlı İmparatorluğu’nun çökmesiyle büyük bir yıkım ve hüsrana duygusu yaşamışlardır ama sonuçta yine de bu yıkımın ardından bile Kurtuluş Savaşı ve Türkiye Cumhuriyeti gibi iki muzaffer olgu yaratabilmişler ve iyiliklerle donattıkları Mustafa Kemal Atatürk gibi bir ulusal kahraman çıkarabilmişlerdir.

Şimdi Türklerin ulusal kimlik kurma açısından şanslarıyla yukarıda bir kimlik duygusu için muhtemel kurucu unsurlarını sıraladığımız Diaspora Ermenileri’nin konumlarını bir karşılaştıralım. Göreceğimiz şudur: Diaspora Ermenileri için, yaşadıkları zengin Batı ülkesinin kimliğine sarılmak dışında, bir ulusal kimlik şansı hiç yoktur ama grup (cemaat) kimlikleri açısından Türk düşmanlığı ve intikam duyguları kurucu bir işleve sahip olabilir. Grup kimliğine sahip olmanın ve mağduriyet psikolojisinin (hele hele Hristiyan bir mağdur olmanın) avantajlarını Türk düşmanlığı

sayesinde yaşayabilirler. Bir Diaspora Ermenisi'nin etnik grup (cemaat) kimliği geliştirebilmek için ebeveyninden devraldığı ve diğer Ermeni evleriyle kendi evlerinde ortak olan tek miras, Türk düşmanlığıdır. Üstelik hayatlarında hiç Türkiye'yi ve hatta bir Türk'ü görmemiş olan ikinci nesil ve sonraki Ermeni nesilleri için her şey hayali olduğundan, Türk düşmanlığının boyutlarını hayali biçimde artırarak böyle bir kimlik inşası kolayca gerçekleştirilecektir. Öyle ki böyle hayali bir kimlik uğruna, yeni nesil Ermeniler, artık "Türklerin tuvalet taşlarını bile Ermeni mezarlarından yaptıkları" şeklindeki dehşetengiz yalanlara inanabilmekte, (bkz. Julia Pascal'ın *Guardian*'daki andığımız yazısı) hayatlarında en çok yapmak istedikleri şeyin "bir Türk'ün yüzüne tükürmek" olduğunu söyleyebilmektedirler.

Bu yüzden Diaspora Ermenileri'ni tanıma imkânı bulmuş olanlar, nasıl olup da Türk düşmanlığının her yeni nesille birlikte böylesine artmış olduğunu gördüklerinde hayretlerini gizleyemezler. Gerçekten acıya tanık olan ilk nesil Ermeniler böyle öfkeli değillerdir oysa. Hatta ölene kadar hep bir kulakları Türkiye'de olmuş, sanki hiç ayrılmamışlar gibi Türkçe radyo dinlemişler, Türk televizyonlarını izlemişlerdir. Ortak birçok güzel anıları olan Türk komşularını, birlikte geçirdikleri güzel günleri özledikleri olmuştur. Özledikçe öfkelenmişlerdir şüphesiz ama artık bu topraklara geri dönmeyecekleri için, çocukları geleceklerini bu geldikleri ülkede kursunlar diye, geçmişin olumlu yanlarını örtbas etmişler, göçün tüm sorumluluğunu Türklerin üstüne yıkmışlardır.

Şüphesiz her ulusun hem olumlu hem olumsuz birçok özelliği vardır. Ama tarihin çok uzun yılları boyunca hep kardeşlik içinde yaşamış olan Türkleri ve Ermenileri, hep birbirlerinin olumsuz özelliklerini göstererek yeniden karşılıklı olarak birbirlerine kırdırmaya çalışırlar, bu olumsuz özelliklerinden vazgeçmelidirler.

Ya da Türkler ve Ermeniler, onları birbirlerine kırdırmaya kalkanları görüp akıllarını başlarına almalıdırlar.

PSİKOLOJİ VE PSİKANALİZ PENCERESİNDEN TÜRK-ERMENİ MESELESİ: MAĞDURİYET PSİKOLOJİSİ VE BÜYÜK-GRUP KİMLİĞİNİN ETKİSİ

F. Sevinç GÖRAL ALKAN*

Toplumsal olaylarda aslında çok aşına olduğumuz ama bir türlü adlandırarak kadar uzaktan bakamadığımız bazı olgular vardır ki, alttan alta değil, aslında ayan beyan etkilemektedir olayları, algılamaları, davranışları, hisleri, ilişkileri, siyaseti ve hatta dünyayı. Bazı soruların cevapları ise bu olguları anlamadan verilemez. Örneğin, neden bazı toplumlarda bireyler kendilerini daha ziyade bağlı oldukları cemaatlerle, gruplarla, uluslarıyla tanımlarlar da, bazı topluluklarda bu çok yoğun olarak görülmez. Neden bazı toplumlar kolayca hareketlenip bir ideoloji, lider ya da olgu etrafında kenetlenilebilir de, bazıları ancak gerçekten savaş ya da benzer bir tehlike ortaya çıktığında refleks gösterir. Kuşaklar öncesinde yaşanan toplumsal olaylar, nasıl olur da o olayları hiç yaşamamış bireylerde, sanki kendilerinin başına gelmiş gibi canlı duygular uyandırabilir. Ya da kilometrelerce uzakta yaşayan grup üyeleri, nasıl olur da hiç tanımadıkları, muhtemelen hiç görmeyecekleri diğer grup üyelerinin rahatsızlıklarına sanki kendilerinin başına geliyormuş gibi tepki gösterirler de, başka gruptaki bireylerinin acılarına duyarsız kalıp acımasız olabilirler. Bazı grupların kurgusal ya da baştan verili inançları – gerçekliğe ne kadar uzak olursa olsun – nasıl olur da bireylerin sorgusuz sualsiz kabullenip ona göre davranmalarına neden olur. Dünya üzerindeki iki ulus arasında ortaya çıkmış bir çatışma, askerî, siyasî, ekonomik, hukukî önlem ve müdahalelere rağmen, neden kolayca çözümlenemez ve yıllarca canlılığını korur. Çözülse bile, nasıl olur da daha sonraki ufak bir kıvılcımla, sanki her zaman ordaymış gibi capcanlı bir şekilde yeniden ortaya çıkar.

* Uzman Klinik Psikolog.

Bunlara benzer soruların arkasındaki olgular, çoğu zaman uluslararası ilişkiler ve siyaset bilimi ve bazen de sosyoloji kuram ve modelleriyle açıklanmaya çalışılmıştır. Ancak tümünü birden yanıtlayabilecek kapsamda kuramlar hiçbirinde ortaya çıkmamıştır. Oysa dünya üzerinde yaşanan pek çok çatışma, bu soruların yanıtları bilinmeden anlaşılabilir. Bu yazıda, Türkiye için önemli bir çatışma olan Ermeni meselesi, yukarıdaki soruların yanıt alanlarının yardımıyla, yani psikolojik dinamikleri ile anlaşılabilir çalışılacaktır. Bu bakış açısı, hem uluslararası toplumun, hem de her iki tarafın, politika ve stratejilerini belirlemede yararlanacağı bir pencere sağlamaktadır.

Psikoloji ve Psikanalizin Uluslararası Çatışmaları Anlamaya Katkısı

Gruplar, toplumlar ya da uluslar arasında tarih boyunca ortaya çıkmış olan ve şu anda da uluslararası ilişkileri etkileyen grup çatışmaları, savaşlar ve bunların sonucunda ortaya çıkan göçler, yoksulluk ve yeni alt kültür oluşumları gibi olgular, siyaset biliminden, sosyolojiye, tarihten antropolojiye kadar pek çok disiplinin üzerinde çalıştığı alanlar olmuştur.

Stratejik Analiz'in Mart 2005 sayısında yer alan "Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkilerde Siyaset Psikolojisi" başlıklı yazıda¹ belirttiğimiz gibi, uluslararası ilişkiler ve siyaset bilimi son 50-60 yılda Holokost'un yaşanması, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) dağılması, Avrupa Birliği gibi çok uluslu siyasi birliklerin kurulması ve benzeri önemli olayların gelişimini tahmin etmekte başarısız olmuştur. Son dönemlerdeki uluslararası ilişkiler yayınlarında, siyasi kararın rasyonel olduğunu savunan, makro düzeyli analiz yapan ve temel aktörün devlet olduğunu ileri süren gerçekçi yaklaşımın miadını doldurduğu ortaya atılmış, yerine makro düzey analiz ile mikro düzey analizlerin birleştirilmesini, olayları sadece neden-sonuçlarıyla değil, çok boyutlu ve döngüsel olduğu düşünülen süreçleriyle de anlayabilmeyi ve disiplinler arası yaklaşıma ağırlık verilmesini savunan bir yaklaşım önerilmiştir.² Uluslararası ilişkiler disiplininde bu yönde bir evrim görülürken, psikoloji ve psikanaliz gibi mikro düzeyli, bireysel ve ruh içi süreçleri inceleyen disiplinlerde de grup süreçlerinden yola çıkarak etnik grupları ve ulusları, grup-lider ilişkilerini araştıran çalışmalar çoğalmış, bu alandaki bilgi birikimi büyük-gruplar arasındaki çatışmaların çözümünde kullanılmaya başlanmıştır.

Örneğin, bazı sosyal psikoloji teorileri, uluslararası çatışmalarla ilgili

1 F. Sevinç Göral, "Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkilerde Siyaset Psikolojisi", *Stratejik Analiz*, Cilt 5, No. 59, Mart 2005, ss. 77-82.

2 Valerie M. Hudson ve Christopher S. Vore, "Dış Politika Analizinin Dünü, Bugünü ve Yarını". Erol Göka ve Işık Kuşçu (Der.), *Uluslararası İlişkilerin Psikolojisi*, Ankara: ASAM Yayınları, 2002.

olarak, realist yaklaşımın savunduğu argümanlara karşı, uluslararası ilişkilerde karşılıklı ilişkililiğin (*mutuality*) ve insan faktörünün önemine vurgu yapan önermeler getirmiştir. Bunlara göre, uluslararası çatışma, objektif bir değerlendirme sonucu ortaya çıkan rasyonel bir karardan çok, toplulukların kolektif ihtiyaçlarından ya da korkularından kaynaklanan bazı psiko-sosyal süreçlerin sonucunda ortaya çıkar. Uluslararası çatışma, devletlerarası anlaşmazlıklardan çok, toplumlar arası süreçlerde işleyen bir olgudur. Uluslararası çatışma, bir tarafın diğeri üzerinde güç kullanarak yarattığı büyük zarar yüzünden ortaya çıkmaz; iki taraf arasında çok katmanlı fazları olan ve karşılıklı etkileşimle biçimlenen dönüşümlü bir süreçten oluşur. Ayrıca uluslararası çatışmalar, aktörlerin karşılıklı olarak birbirlerine sırayla etki-tepki gösterdikleri bir davranış silsilesi değil, kendi kendini çoğaltan, kıskırtıcı, çoğaltıcı bir dinamiği olan etkileşimsel bir seyir izler.³

Buradan yola çıkarak, diğer disiplinlerin yanı sıra, psikoloji ve psikanalizin uluslararası düzeyde etkili olduğu görülen uluslar arasındaki çatışmaları anlamada kullanılabileceğini ileri sürmek mümkündür.⁴ Psikolojik indirgemecilikten uzak durarak yapılacak psikolojik ve psikanalitik yaklaşımlı analizin, uluslar ve etnik gruplar gibi büyük-gruplar arasında ortaya çıkan çatışmaları anlamada büyük katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Türk-Ermeni İlişkileri

Ermenistan ilk kez 1918'de bağımsızlığını ilan etmiştir. Bundan kısa bir süre sonra 1920'den itibaren SSCB içinde yer almış, SSCB'nin dağılmasından sonra ise 23 Eylül 1991 tarihinde ikinci kez resmî olarak bağımsızlığını ilan etmiştir.⁵ Türkiye, Ermenistan Cumhuriyeti'ni ilk tanıyan devletler arasında olmuştur.⁶

Geçmişte, ayaklanıp silahlı eylemler yaparak, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Doğu Anadolu nüfusunun güvenliğini tehdit eden Ermeni topluluklarının 1915'te yerlerinin değiştirilmesi (ya da "tehcir" edilmesi), Ermenistan ve Türkiye Cumhuriyeti'nin şu andaki dış politikalarını etkileyen ve iki ülke arasında çatışma yaratan en önemli

3 Herbert Kelman ve Ronald Fisher, "Conflict Analysis and Resolution". David Sears, Leonie Huddy ve Robert Jervis (Der.), *Oxford Handbook of Political Psychology*, New York: Oxford University Press, 2003, ss. 316-320.

4 Vamık D. Volkan, "Uluslararası İlişkilerde Psikanaliz ve Psikanalizde Uluslararası İlişkiler 1: Psikanaliz ve Diplomasi Arası İşbirliğinde Engeller", *Stratejik Analiz*, Cilt 6, No. 62, Haziran 2005, ss. 52-57.

5 Ermeni Cumhuriyeti Parlamentosu resmi web sitesi: <http://www.parliament.am/parliament.php?id=history&lang=eng>.

6 21 Aralık 1991 tarihli Dışişleri Belgesi, TC Hükümeti adına Süleyman Demirel'in, Ermenistan Cumhurbaşkanı Levon Ter Petrosyan'a Ermenistan Cumhuriyeti'ni tanıdığına dair resmi mektubu.

olaydır. Bu olayın siyasî, hukukî, askerî ve ekonomik sonuçları her iki toplumu olduğu kadar uluslararası ilişkileri de etkilemektedir.

1988'den itibaren Ermenistan'ın Azerbaycan sınırlarında yer alan Karabağ'a saldırması, oradaki Azerilere etnik temizlik politikası uygulaması ve Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nde alınan, işgal ettikleri Azerbaycan topraklarından şartsız çekilmesi yönündeki kararlara rağmen, hâlâ işgalci durumda olması,⁷ Türkiye'nin Ermenistan ile ilişkilerinde yaptırım yapma eğilimi gösteren bir siyaset izlemesine neden olmuştur. Ayrıca Ermeni Diasporası başta olmak üzere Ermenilerin, pek çok ülkede, özellikle Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa Birliği parlamentolarında Ermeni soykırımını tanıma yönünde yaptıkları lobi çalışmaları, iki ülke arasındaki ilişkilerin daha da gerilemesine neden olmaktadır. Bunların yanı sıra, Ermeniler milattan önce dönemlerden beri yaşadıklarına, ancak diğer kavim ve uluslar tarafından yerlerinden edildiklerine inandıkları toprakların (bu topraklar bugün Azerbaycan, Gürcistan, İran ve Türkiye sınırları içindedir) Ermenistan'a geri verilmesini istemektedir. Ermeniler; Doğu Anadolu illerinden Erzincan, Erzurum, Bitlis, Van, Kars, Artvin, Rize, Trabzon, Giresun, Sivas, Malatya, Tunceli, Bingöl, Elazığ ve Muş topraklarını Batı Ermenistan olarak nitelemekte ve bu toprakların kendilerine verilmesini talep etmektedir.⁸

Bu sorunlar Türk-Ermeni ilişkilerini çatışmalı bir düzleme getirmiştir. Yıllar içinde her iki tarafın birbirlerine karşı izledikleri dış politikalarda ufak tefek değişiklikler gözlenirse de, genelde Türk tarafının savunucu ve tedbirli bir tutum içinde olduğu ve aktif tavır göstermediği, Ermenilerin yaklaşımlarında daha sert, saldırgan ve aktif oldukları gözlenmektedir.⁹

Türk-Ermeni Meselesinde Mağduriyet Psikolojisinin Etkisi

Travma yaşamış bireylerde görülen uzun süreli psikolojik sorunlardan biri, kişinin kendini zayıf, kurban, mağdur; dünyaya ya da diğer insanları güçlü, zalim ve düşman olarak algılaması, gerçeklikten kopuk bir kendilik-kimlik tanımlamasına sahip olması ve bu yüzden kişiler arası ilişkilerde sorunlar yaşamasıdır.¹⁰ Kişinin yaşamını çok genelleşmiş bir sorun olarak

7 Mürtaza Hasanoğlu, "Yeni Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Dağlık Karabağ Problemi ve Ermeni Terörizmi", *Hisar Gazetesi*, http://hisargazetesi.com/dosya_dosyalar/dosya71.htm.

8 Richard G. Hovannisian, "Introduction: The Armenian Genocide", *Remembrance and Denial, The Case of the Armenian Genocide*, Michigan: Wayne State University Press, 1999, s. 18.

9 Ömer E. Lütem, "Türkiye'nin Ermenistan, Ermenistan'ın Türkiye Politikası", *Ermeni Araştırmaları 1. Türkiye Kongresi Bildirileri, Cilt 2*, Ankara: ASAM Yayınları, ss. 283-286.

10 Mağduriyet duygusunun yoğun yaşandığı olgular, kişinin travma algısına bağlı olarak çeşitli travmatik olaylar sonucu görülebilmekle birlikte, özellikle insan eliyle ortaya çıkmış savaş, şiddet olayları, fiziksel ya da cinsel saldırı ya da işkence vs. gibi travmatik olayların kurbanlarında daha sık görülmektedir.

kaplayıp önemli problemlere neden olabilecek bu olgu “mağduriyet psikolojisi” (*victimization*) olarak bilinmektedir.

Mağduriyet psikolojisi olgusu, uluslararası ilişkilerde ortaya çıkan olayları ve politikaları, grup kimliği ve psikolojisi modelinden bakarak anlamaya çalışırken işimize yarayacak bir metafor olabilir. Gruplar arası ilişkilerde yaşanan, başta etnik olmak üzere pek çok dini, kültürel, ekonomik ya da siyasi çatışmanın içinde işleyen bir mekanizma olarak “mağduriyet psikolojisi” Türk-Ermeni sorununda da önemli bir “sürdüren” faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle, ulus-devletler içinde ortaya çıkan ayrılıkçı hareketlerde ya da toplum içindeki marjinallerle ya da azınlıklarla devlet arasındaki ilişkilerde bir tarafın kurban rolüne girdiği görülmekte,¹¹ var olan ilişki ulusal ve uluslararası düzlemde mağdur eden-edilen, kurban-zalim ikiliği olarak algılanmaya başlanmaktadır.

Tarih boyunca gruplar arası ilişkilerde haksızlıklar, mağduriyetler, zalimce uygulamalar ya da bir grubun ya da gücün diğer grup üzerinde aşırı ve/veya haksız güç kullandığı pek çok deneyim gerçekten yaşanmıştır. Amerika'nın Japonya'ya atom bombası atması, farklı etnik yapıdan grupların Balkanlar'da, Kafkasya'da çatışması sırasında eşit olmayan güçlerin ve yanlı politik yaptırımların kullanılması ve Avrupa'da Yahudilerin Naziler tarafından soykırıma uğratılması buna örnek olabilir. Bu örneklerde, uluslararası düzeyde genel geçer kabul görmüş ortak gerçeklik, bir aşırı güç kullanımının varlığıdır. Bu da zarar gören tarafın gerçekten mağdur bırakıldığını düşündürmektedir.

Mağduriyet psikolojisinin bir de görünmeyen yüzü vardır: “mazuriyet psikolojisi!” Bu olgu, insan hakları ve eşitlik gibi Avrupa kökenli batı kültürünün idealleştirdiği nosyonların içinde gizliden gizliye işlemektedir. Öyle ki, modern batılı toplumlar – kökenleri geçmiş barbarlıklarından ve hakkaniyetsiz uygulamalarından gelen – mağdura karşı aşırı ve olumlu yönde ayırım yapma hatta mağduru kayırma eğilimi olarak göze çarpmaktadır.

Doç. Dr. Erol Göka, Ermeni sorununun büyümesindeki psikolojik etmenleri sıralarken toplumlarda soykırım için uygun bir psikolojik atmosferin varlığından söz eder. Göka yazısında, “Bu psikolojik atmosferin ana çerçevesini, Almanlar tarafından Yahudilere uygulanan “Soykırım” (*The Holocaust*) oluşturmaktadır. “Yahudi Soykırımı” çerçevesinde, İkinci Dünya Savaşı'nın ardından, bazı sosyologların “insan hakları çağı” diye adlandırdığı bir hukuksal anlayış ve ona bağlı adeta mağduriyete yüksek prim veren, mağdur rolüne teşvik edici yeni bir ideolojik ve psikolojik atmosfer ortaya çıkmıştır.”¹² diyerek batı toplumlarında giderek daha çok

11 Nuri Bilgin, *Siyaset ve İnsan*, İstanbul: Bağlam Yayınları, 1997, ss. 92-98.

12 Erol Göka, “Ermeni Sorunu'nun (Gözden Kaçan) Psikolojik Boyutu”, *Ermeni Araştırmaları*, Cilt 1, Mart 2001, s. 131.

kabul gören ve olumlu bir olgu olarak popüler hâle gelen mağduriyetin, Ermeniler tarafından istismar edildiğini ve bu gibi grupların haklı kabul edilebilecek acılarının üzerine fazladan mağduriyet giydirerek yarar kazanmaya çalıştıklarını savunmaktadır. Göka, mağduriyet psikolojisinin altında işleyen asıl mekanizmanın, iki dünya savaşının sorumlusu olan batı medeniyeti ülkelerinin “mazuriyet psikolojileri” olduğunu vurgularken, Ermeni Diasporası tarafından empoze edilmek istenen “Hitler soykırım yapmayı Türklerden öğrendi” tezinin gerçekte Batılı-Hristiyan bilinçte günahlarından arınma arzusu ile ortaya çıkmış, “aslında biz böyle şeyler yapmayız ama bunu Türklerden öğrendik” mantığında işleyen bir mekanizmayla arınma isteği olarak ele almaktadır.¹³ Dünyada Yahudiliğin mağduriyetten beslenen, büyüyen, güçlenen bir yapısının olması dikkat çekicidir. Holocoust’un, Yahudilere karşı pozitif yönde ayrımcılık yapılmasına neden olduğu düşünülmektedir. Yahudilik bu durumu da kullanarak güçlenmiştir. Buna örnek verecek olursak, Fransa gibi fikir özgürlüğüne büyük önem verilen bir batı demokrasisinde bile anti-semitist bir yazı yazmak ya da Yahudilere soykırım uygulan-ma-dığını söylemek yazarının hapis cezasına çarptırılmasına neden olmaktadır. Ayrıca 1993’te Avrupa Konseyi bünyesinde Hoşgörüsüzlük ve Irkçılığa Karşı Avrupa Komisyonu (*European Commission against Racism and Intolerance – ECRI*) tarafından yayınlanan ve üye ülkelerin ortak kararıyla imzalanan deklarasyonun ırkçılık ve anti-semitizmle mücadele etme mekanizması olduğunun vurgulanması dikkat çekicidir.¹⁴

Holokost ile Yahudi kimliği arasında ortaya çıkan ilişki, Ermeni kimliğinin inşasında da kullanılmak istenmektedir.¹⁵ 9 Ekim 1948’de Birleşmiş Milletler’de imzalanan “Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması” sözleşmesinden sonra,¹⁶ 1950’lerden itibaren Ermeniler, 1915 tehcirinin de bir soykırım olduğuna dair iddialarını yüksek sesle dile getirmeye başlamışlardır. O dönemde ABD, İngiltere, Fransa, Almanya gibi ülkelerde yaşayan Ermeni Diasporası, dil, yaşam tarzı, cemaat alışkanlıkları gibi Ermeni kimliğinin önemli parçalarının ikinci ve üçüncü kuşak Ermenilerde yok olmaya başladığını, yani asimilasyona uğradıklarını fark etmeye başlamıştır. Özellikle batılı ülkelerde Ermeni kimliğinin erimesinden dolayı var oluş tehdidi yaşamaya başlayan Ermeni Kilisesi, Hınçak ve Taşnak Partileri ve Ermeni yardım kuruluşları, Ermeni toplumunun yaşadığı ülke ile kaynaşmasını önlemeyecek, ancak Ermeni kimliğini canlı tutacak bir formül olarak soykırım iddialarını kullanmıştır. Özellikle diasporada yaşayan Ermenilerin ekonomik, siyasi, kültürel yapı,

13 Erol Göka, “Ermeni Diasporasının Psikolojisi”, *Ermeni Araştırmaları 1. Türkiye Kongresi Bildirileri, Cilt 3*, Ankara: ASAM Yayınları, 2002, s. 43.

14 http://www.eycb.coe.int/compass/en/chapter_4/4_3.html.

15 İbrahim Kaya, “The Holocaust and Armenian Case: Highlighting the Main Differences”, *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 4, 2002, ss. 274-295.

16 Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide, <http://www.preventgenocide.org/law/convention/text.htm>.

doğal kaynak ve sosyal yaşam yönleriyle zayıf olduğu görülen Ermenistan'ı geri dönecek bir anavatan olarak algılamaması, "soykırım zihinsel imgesinin" hem duygusal olarak ortak kimlik inşasını sağlayan, hem bu kimliği kuşaktan kuşağa aktaran ve Ermeni kimliğini pekiştiren güçlü bir zihinsel anavatan işlevi görmesini sağlamıştır.¹⁷

Ermeni kimliğinin önemli bir parçasını oluşturan "mağduriyet psikolojisi", temellerini Ermeni mitolojilerinden alır. Ermeniler ilahi dinlerin kutsal hikâyeleri arasında geçen Nuh Tufanı öyküsünde yer alan, Hz. Nuh'un soyundan çoğalıp kavim haline geldiklerine inanmaktadırlar. Onlara göre, Ağrı Dağı'na çıkarak hayatta kalmayı başaran kavim Ermenilerin atalarıdır. Aynı zamanda Ağrı Dağı'nın da onlara ait kutsal bir toprak olduğuna dair inançları buradan gelmektedir. Bu inanç Ermeni Kilisesi tarafından pekiştirilmektedir. Ermeniler bu inançla kendilerini "seçilmiş ulus" olarak tanımlarlar. Kavimlerinin başlangıç kökenlerinde bile görülebilen Nuh Tufanı gibi zorlu testleri ve hayatta kalma mücadelelerini aşabilme kabiliyeti ve dayanıklılığı gösterdiklerine duydukları inanç, kimliklerinin bir parçası haline gelmiştir. Ermeni Kilisesi'nin 1915 Tehcir olayı ile Nuh Tufanı arasında bağlantı kurmaya çalışması da Ermeni kimliğinde büyük felaketleri atlatıp hayatta kalmayı başarabilmiş "mağdur ulus" imajını güçlendirmektedir. Ermeni Kilisesi'nin bilinçli olarak vurguladığı bu benzetme, aynı zamanda soykırım olarak niteledikleri tehcirin de Ermeni kavmini yeryüzünden silmeye çalışan tufan gibi bir olay olarak algılanmasına ve Ermenilerin tarihte iki defa "yeniden diriliş" yaşadıklarına dair mitlerinin ve imajlarının güçlenmesine neden olmaktadır.¹⁸ Ermeni kimliğinin önemli bir bileşeni ve grup varlıklarının direği, grup olarak paylaştıkları mağdur olma-edilme imajlarına dayalı şemalar ve inançlar kümesidir. Topluluklarının oluşumundan (doğumlarından) bu yana yaşanmış olduğuna inandıkları büyük travmatik olaylar, Ermenileri diğer uluslardan-gruplardan ayırmaktadır. Onlar test edilen, tam yok olmak üzereyken yeniden dirilen ve – başta Türkler olmak üzere – "öteki"ler tarafından yok edilmeye çalışılan bir ulustur. Mağdur edilen taraf tarih boyunca her zaman onlar olmuştur. Bütün bu imaj ve inançlar Ermeni kimliğini biçimlendiren en belirgin unsurlardır. Bu inançlardan türeyen "mağdur edilmiş ulus" imajı özellikle Ermeni Diasporası ve yöneticileri tarafından canlı tutulmaya çalışılan bir kazanç fırsatı olarak algılanmaktadır.

Ermenistan'ın var olan coğrafi konumu ile jeopolitik, demografik, ekonomik, siyasi ve askerî durumu da bahsedilen "mağduriyet" algısını

17 Haluk Özdemir, "Diaspora Ararat'ı Ararken: Ermeni Kimliği ve Soykırım İddiaları", *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 4, 2002, ss. 75-97; Sedat Laçiner, "Ermeni Sorunu'nun Temel Unsurları Olarak Ermeni Kimlik Bunalımı ve Güç Politikaları", *Ermeni Araştırmaları 1. Türkiye Kongresi Bildirileri*, Cilt 3, Ankara: ASAM Yayınları, 2002, ss. 13-25; Erol Göka, "Ermeni Diasporasının...", ss. 39-46; Erol Göka, "Ermeni Sorununun...", ss. 128-136; Ömer E. Lütem, Ermeni Sorunu, ASAM içi yapılan eğitim faaliyeti, 21 Temmuz 2005.

18 Laçiner, a.g.e., s. 20.

pekiştiren bir nitelik taşımaktadır. Ermenistan'ın jeopolitiğini belirleyen etkenler, onun zengin enerji kaynaklarından yoksun bir kara devleti olmasının yanı sıra, güvenlik sorunları yaratabilecek bir unsur olarak etrafını saran komşularının temelde ortak etnik-kültürel kökenden gelen ve kendisiyle ilişkilerinin iyi olmadığı ülkelerden oluşmasıdır. Batısında büyük nüfusu, zengin yeraltı kaynakları ve göreceli olarak daha güçlü ekonomisi olan Türkiye; doğusunda Dağlık Karabağ Bölgesi'nde yaşanan savaşla ilişkilerindeki gerilimin arttığı, ancak doğal kaynakları Ermenistan'a göre daha zengin ve denizde kıyısı olan Azerbaycan; kuzeyinde ilişkilerinin ekonomik alan dışında pek iyi olmadığı ve Ermenistan sınırını siyasi, ekonomik ve tarihsel-kültürel yönden destekçi ülke olan Rusya'dan ayrıran Gürcistan; ve güneyinde nüfusun çoğunluğunu Azerilerin oluşturduğu Kuzey İran bulunan Ermenistan, dört taraftan sarmalanmış olmanın güvensizliği içinde, diasporasının gücüne ve etkinliğine bel bağlayarak mağduriyet psikolojisinden kaynaklanan saldırgan politikasına devam etmektedir. Dört tarafında da iyi ilişki kuramadığı ve etnik olarak düşmanlığını yaptığı ülkelerle çevrili oluşu, Ermeni grup davranışındaki zavallılık, mağduriyet psikolojisini pekiştiren ve batıda da bu mağduriyete prim vermeyi arttıran bir etki yaratmaktadır. Özellikle Rusya ile ilişkilerinde ortaya çıkan baba-oğul tarzı bağımlı ilişki bu sarmalanmayla meşruiyet kazanmaktadır. Aralarında tarihsel ve dinsel bağların oluşu Rusya'nın Kafkasya'da bağımsızlaşan devletler arasında Ermenistan'a daha ayrıcalıklı bir yer vermesinin temel nedeni olarak görülmektedir. Bu temelden yola çıkarak Rusya, Ermenistan üzerindeki gücü ile Kafkasya'da ekonomik, siyasi ve askerî etkinliğini sağlamlaştırmaktadır.¹⁹

Özetle, Ermenistan'ın Türkiye ile yaşadığı sorunda "kimlik", önemli bir etmen olarak karşımıza çıkmaktadır. Mağduriyet psikolojisinin etkisinin Ermeni kimliğinde yaratmış olduğu ve tarihsel-kültürel kökleri oldukça eskiye ve derine dayanan "mağdur ve ezilen" ya da "korunmaya ve savunulmaya ihtiyacı olan" topluluk-grup-ulus algısı, uluslararası ilişkileri biçimlendirecek boyutta önem taşıyan bir etmendir. Ermeni grup varlığı, var oluş pratiğinde Türkiye'yi ötekileştirip ebedi düşman konumuna koyarak, bu algıyı çatışma yaratan düzlemlere taşımakta ve başta hukukî, siyasî ve ekonomik alanlar olmak üzere pek çok platformda bu duruma meşruiyet aramaktadır.

Türk-Ermeni Meselesinde Büyük-Grup Kimliği

Büyük-grup kimliği, bir grubu oluşturan bireylerin büyüme ve sosyalleşme süreci içindeyken içselleştirerek sahip oldukları kodlardan oluşur. Büyük grup kimliği, kişisel kimlik ile iç içe geçmiş olması nedeniyle belirgin bir tehditle karşı karşıya kalınmadığı takdirde varlığından ve etkisinden haberdar olunmayan, ancak aslında bireyin tutum ve

19 Sedat Laçiner, *Türk Ermeni İlişkileri*, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2004, ss. 237-246.

davranışlarını, düşüncelerini ve duygularını kendi kişiliği kadar belirleyebilen, kişinin toplumla ve toplumsalla ilişkilerini ayarlayan zihinsel temsillerdir (*mental representations*). Vamık Volkan çadır modelinde²⁰ büyük-grup kimliğini, kişinin bireysel kimliğini temsil eden giysisinin üzerinde bulunan, o gruptan olan tüm bireyleri örten bir çadır bezi ve liderin çadırın direği olduğu bir imgeyle tasavvur eder. Bu çadır bezi, aslında bireyleri biz-lik duygusu altında bir araya getirir, çadırın dışı ile içi arasında bir sınır oluşturur ve dışarıdan gelecek tehdide karşı grubu korur. Ancak çadır bezinde bir yırtık ya da direğinde bir sarsılma olursa, grubun biz-lik duygusu artar ve bireyler bir çadır altında yaşıyor olduklarını daha belirgin olarak algırlar. Hatta bu tehlike durumlarında büyük-grup kimliği bireylerin kişisel kimliklerinden daha önemli hale gelir.

Bu model içinde dile getirilmeyen ancak önemli olduğu düşünülen bir boyut da bahsedilen tehdidin niteliğidir. Tehdit, grubun “grup-varlığına” tehlike oluşturabilecek her şey olabilir. Gerçek bir tehlike olabileceği gibi, aslında olmayan ancak öyle algılanan bir tehdit de aynı şekilde büyük-grup kimliğini ateşleyebilir. Önemli olan o tehditle ilgili algının grup üyeleri tarafından paylaşılıyor olmasıdır.

1915 Tehciri aslında çete olaylarına katılmayan pek çok Ermeni için suçsuz oldukları halde yaşamaya maruz bırakıldıkları, aynı gruptan diğer insanlarla ortak yaşadıkları, sadece savaş ortamının yarattığı öldürülme riskiyle ilgili tehlikeler yüzünden değil, göçten kaynaklı koşullar, açlık ve salgın hastalıklar yüzünden de tehdit oluşturan önemli bir travmatik olay olmuştur. Hayatta kalanlar yol boyunca travmatik olaylar yaşamışlar ya da bu türden olaylara tanıklık etmişlerdir. Genel olarak bakıldığında bile, Ermenilerin tehcir edilmesinin, bu olayı yaşayanların grup kimliklerini canlandıracak derecede önemli bir travma yaratacağını önceden tahmin etmek zor değildir.

Travma insan zihninde ve psikolojisinde önemli bir etki bırakır. Yaşanan şeyin niteliğinden ziyade, nasıl algılandığı ve anlamlandırıldığı, bu etkilenmeyi belirler. İnsan zihninin travmayı çözümlenip eski işlevselliğine dönebilmesi için çığnmeden yutulmuş bir yiyeceği midenin öğütmesi gibi işlemden geçirmesi, eski zihinsel yapıları yenileriyle değiştirip güncellemesi, yani sarsılmış olan inanç ve değerler sistemini yeniden oluşturması gerekir. Benzer bir süreç kayıp sonrasında yas ve matemde de görülür. Sürecin tamamlanıp kaybın kabul edilebilmesi, kaybedilenin anılarının geçmişte saklanması, geleceğe taşınmaması için kişinin yas sürecini yaşaması gerekir.

Toplumsal travmalar da büyük-grup kimliğinde kayıp ve travmanın yarattığı bu etkilere yol açar. Bir grup kendini diğer grup karşısında aciz,

20 Vamık D. Volkan, *Kanbağı: Etnik Gururdan Etnik Teröre*, İstanbul: Bağlam Yayınları, 1999, s. 40.

zarar görmüş, çaresiz ve mağdur olarak görüyorsa, bunu “seçilmiş travma” olarak algılayıp bu olayı geleceğe taşır. Yas süreci tamamlanana kadar bu olay nesiller arasında aktararak ve çeşitli şekillerde canlı tutularak geleceğe taşınır.²¹ “Nesiller arası geçiş yetişkin bir insanın bilinçdışı olarak, travmatize olmuş benliğini, geliştirmekte olan bir çocuğun kişiliği üzerine dışsallaştırmasıyla oluşur. Çocuk bir önceki neslin istenmeyen, sorunlu parçaları için bir rezervuar (depo) haline gelir.”²² Yetişkin bu aktarımı her zaman bilinçli olarak yapmaz. Sözsüz iletişim kaynaklarından ya da aile geçmişinin aktarılması sırasında farkında olmadan aktarılan zihinsel imgelerle çocuğa “benim yerime benim tutamadığım yası tut”, “ben aşağılandım sen bunu tersine çevir”, “sen benim olamadığım şekilde girişken ol kendini koru ve hakkını savun”, “kurban olma durumumuzu idealize et”, “bana uygulanan şiddetin intikamını al”, “yaşadığımız travmayı tamir et”²³ mesajları verilir.

Bir seçilmiş travma, nesiller arası aktarımı gerçekleştirirken grubun liderleri tarafından çeşitli nedenlerle alevlendirilebilir. Grubu uyanık tutmanın ve istenilen yönde hareketlendirmenin en kolay yollarından biri, dışarıda bir tehdit olduğu algısının yaratılıp, gruptaki uyuyan biz-lik duygusunu uyandırmaktır. Seçilmiş travma bunun için en uygun araçtır. “Zaman çökmesi” kavramı bu noktada önem kazanmaktadır. Uyumakta olan grup kimliği, tarihte yası tam tutulmamış bir kayıp ve/veya travmanın yeniden gündeme getirilmesi durumunda, sanki olay yeni olmuş gibi etki eden bir mekanizma ile yeniden canlandırılır.²⁴ Bu, olay sanki dün yaşanmış, zaman geçmişten gelip “şimdi”nin üzerine çökmüş gibi, toplum içinde çok canlı duyguların yaşanmasına neden olur. Bu duygular toplumsal hareketlendirme (*social mobilization*) amaçlı olarak kullanılır.

Bu pencereden bakıldığında, 1915 Tehcirinin Ermeniler için “seçilmiş travma” olarak işlev gördüğünü, Ermeni kimliğinin güçlenmesinde önemli bir rol oynadığını, özellikle Diaspora’daki Ermeniler için önemli bir biz-lik duygusu kaynağı oluşturduğunu söylemek mümkündür. Ermenistan iç politikasında işgal ettiği konuma ve Ermeni Diasporası’nın soykırımın tanınması yönünde ortaya koyduğu faaliyetlerinin yoğunluğuna bakıldığında 1915 tehcirinin, neredeyse dört kuşak geçmesine rağmen

21 Vamık D. Volkan, *Politik Psikoloji*, Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 1993, s. 70.

22 Volkan, *Kanbağı...*, s. 57.

23 Vamık D. Volkan, “Psikanaliz ve Tarih Bağlantısı”, *Psikanalitik Bakış 2: Bireyin Tarihi, Tarihin Psikanalizi Sempozyumu*, 24-26 Nisan 2004, İstanbul.

24 Vamık D. Volkan buna örnek olarak, Osmanlı Devleti’nin 1389’da Sırp topraklarını aldığı Kosova Savaşında ölen Sırp Prensi Lazar’ın kemiklerinin, Miloseviç tarafından savaşın 600. yılında, 1989’da, köy köy gezdirilmesini ve bunun, daha sonra Bosnalı Müslümanların soykırıma uğratılması suçuna kadar götürülen süreci nasıl başlattığının öyküsünü dile getirmektedir. bkz. Volkan, *Kanbağı...*, ss. 65-100. Ayrıca anıtların, edebiyatın, sinema endüstrisinin vs. seçilmiş travmaları kullanarak biz-lik duygusunu, yani büyük-grup kimliğini belli amaçlarla canlı tuttuğu bilinmektedir.

hâlâ ne denli önemli bir olay olduğu, bireyleri duygusal olarak ne kadar etkilediği görülmektedir. Tehciri yaşamamış olmasına rağmen ikinci ve üçüncü kuşak Ermenilerde, birinci kuşağa göre daha çok Türk düşmanlığının görülmesi ve sonraki kuşakların soykırımın kabul edilmesi taleplerinde daha radikal olması, gerçekliğin arkasında psikolojik kökenli süreçlerin işlediğini dile getirmek için yeterlidir. Ermenistan politikaları medya ve eğitim araçlarından yararlanarak toplumu soykırım yapıldığı söylemi etrafında homojenleştirecek şekilde dezenformasyona tabi tutup, nesiller arası aktarımı pekiştirmeye çalışmakta ve zaman çökmesi yaratmaya çalışarak 1915 Tehcirini kendi çıkarları doğrultusunda Ermeni politikası içinde kullanmaktadır. Aslına bakılırsa hedefine ulaşmış gibi görünmektedir. Ayrıca bu psikolojik süreçler, çıkarlarına uygun olduğu noktalarda uluslararası sistemdeki büyük güçler tarafından da manipülasyon aracı olarak kullanılmaktadır. Örneğin, Ermeni söylemi, Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne üye olmasını istemeyenler tarafından desteklenmekte, üyelik müzakerelerinin başlatılması öncesinde yapay olarak beslenen "Ermeni soykırımının tanınması" talebi Türkiye'nin önüne bir engel olarak konulmaktadır.

Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı'nın (TESEV) Türkiye ve Ermenistan'da yaptığı geniş alan araştırmasının verileri, yukarıda aktarılan fikirleri destekler niteliktedir.²⁵ Örneğin Ermeniler, Türklerle ilgili bilgi alma kaynaklarının büyük bir kısmının sırasıyla basın/TV, tarih kitapları ile eski kuşaklar ve aile büyükleri olduğunu bildirmişlerdir.²⁶ Ayrıca Ermenilerde eğitim seviyesi yükseldikçe Türkiye'nin dini ya da siyasi sistemi gibi bilgilerde yanlış cevap verme oranı artmaktadır.²⁷ Bunlar Ermenistan resmî ideolojisinin toplumu Türkiye hakkında yanlış bilgilendirerek dezenformasyon yaptığını düşündürmüştür.

Araştırma detaylı olarak incelendiğinde Ermenilerin Türklere göre daha önyargılı olduğu görülmektedir. Örneğin, Türkler Ermenistan ve Ermenilerle ilgili bilgi düzeylerinin ölçüldüğü sorulara genelde "bilmiyorum" cevabı verirken Ermeniler Türklerle ilgili benzer sorulara genellikle olumsuz yanıtlar vermiştir.²⁸ Yani aslında Türkler Ermenilere karşı daha yansız yaklaşırken, Ermeniler daha çok olumsuz yansıtma (*projection*)²⁹

25 Ferhat Kentel ve Gevorg Poghosyan, *Ermenistan ve Türkiye Vatandaşları Karşılıklı Algılama Projesi*, Erivan, İstanbul, 2005, TESEV İnternet Sitesi, http://www.tesev.org.tr/etkinlik/Turk_ermen_i_rapor.pdf.

26 A.y., s. 18.

27 A.y., ss. 11-12.

28 A.y., ss. 16-18.

29 Yansıtma (*projection*): İnsanın gelişim sürecinde gösterdiği savunma mekanizmalarından biridir. Bebek saldırganlık içgüdüsünün yıkıcı etkisinden kurtulmak ve hayatta kalmak için henüz bütünleşmemiş bir durumda olan olumsuz zihinsel temsillerini dışarıya yansıtır. Onları sanki dışarıdan geliyor gibi yaşar. İnsan yansıtma ile kendi içindeki kötülüğü dışarıya yansıtır, "kötü olan ben değilim, o" yanılsaması yaşar. Ulusların oluşum ve gelişim sürecinde de yansıtma önemli bir işlev görür. Biz-lik

yapmaktadır. Benzer bir şekilde iki grubun birbirine karşı tutumlarının incelendiği sorularda Türkler genelde geniş dağılımlı, yani olumludan olumsuzaya yayılan bir yelpazede çeşitli cevaplar verirken, Ermenilerin daha homojen bir grup olduğunu düşündürecek şekilde genelde olumsuz yönde ve tek tip cevaplar verdiği görülmektedir. Ayrıca karşılıklı olarak birbirleriyle ilgili düşüncelerinin hangi oranda olumlu ya da olumsuz olduğu sorulan soruya, Ermeniler Türk tarafının Ermenilerle ilgili düşüncelerini, gerçekte olduğundan daha negatif olarak tahmin etmişlerdir. Türkler ise bunun tersine, Ermenilerin Türklerle ilgili fikirlerini gerçekte olduğundan daha olumlu olduğu yönünde tahmin yürütmüşlerdir.³⁰ Türk ve Ermenilerin birbirleriyle ilgili zihinsel temsillerinin araştırıldığı sorularda Ermenilerin Türklerle ilgili verdiği cevapların üçte ikisi “düşman, barbar, kana susamış, katil, vahşi...” gibi oldukça olumsuz yönde, Türklerin verdiği cevapların sadece üçte birinde “egoist, bencil, önyargılı, düşman...” gibi olumsuz temsiller bulunmaktadır. Türklerin söyledikleri tanımlamaların geri kalan bölümünde ise “iyi insanlar, gayretli, dost bir millet, çok zeki, insan, Hristiyan, Ermeni...” gibi kelimeler yer almaktadır.³¹

Nesiller arası aktarımı çok güzel bir şekilde ortaya koyan bir veriye göre, 18-29 yaş grubu Ermeniler, Türkleri en fazla negatif özelliklerle tanımlayan grup olurken, 30-44 yaş arası grup daha normal hatta olumlu tanımlamıştır.³² Ayrıca “Türkiye’de üretilmiş ürünleri satın alır mıydınız?” sorusuna verilen yanıtlara bakıldığında yaş küçüldükçe daha yüksek oranlarda “hayır” yanıtı verildiği görülmektedir.³³ Bu verilere göre birinci ve ikinci kuşağa nazaran üçüncü kuşakta daha fazla oranda Türk düşmanlığı yönünde önyargı olduğu söylenebilir. Buradan yola çıkarak, birinci kuşağın tutamadığı yaşla gelen zihinsel temsillerin, özellikle dede-torun ve nine-torun arası ilişkiler vasıtasıyla birinci kuşaktan üçüncü kuşağa aktarıldığı ve özellikle 1950’lerden itibaren Türk düşmanlığı ve soykırımın kabulü talebi doğrultusunda değişen Ermenistan politikasının, kitle iletişim araçlarını da kullanarak Türk düşmanlığını topluma yaydığı ve pompaladığı söylenebilir.

duygusunun kurulması, tek yumruk olunması ve ülküleştirilmiş özellikler etrafında toplanabilmesi için toplumun içindeki kötülüğü dışarıya yansıtması ve dışarıda bir düşman yani kötü yaratması gerekir. Daha detaylı bilgi için bkz. Erol Göka, F. Sevinç Göral ve F. Volkan Yüksel, “Birbirimize Ne Yapıyoruz? İnsan İlişkilerini Kavramanın Bir Aracı Olarak Yansıtımlı Özdeşim”, *Avrasya Dosyası*, Cilt 10, No. 1, İlkbahar 2004, ss. 279-314.

30 Kentel ve Poghosyan, a.g.e., s. 27.

31 A.y., ss. 28-29.

32 A.y., s. 29.

33 A.y., s. 33.

Sonuç

Türk-Ermeni meselesinin psikolojik dinamiklerini anlamaya çalışan bu yazının nesnesi Türk tarafından ziyade Ermenilerin içinde bulunduğu psikolojik dinamiklerdir. Sorunu doğru ve kapsamlı ele alabilmek için Türk tarafını etkileyen psikolojik faktörlerin de anlaşılması gerekmektedir. Çünkü tüm sistemlerde olduğu gibi uluslararası sistemde de etkileşimsel, döngüsel ve karşılıklı süreçler yaşanmaktadır. İki tarafı ele almadan yapılacak analiz eksik kalacaktır. Ayrıca Türk tarafını etkileyen faktörlerin tamamının de facto olduğunu söylemek mümkün değildir. Türk tarafının da kendi psikolojik dinamiklerinden gelen özellikleri, sorunu sürdüren bir etkiye sahiptir ve bunlar bu yazıyı tamamlayacak şekilde başka bir yazıda ele alınmalıdır.

Burada dile getirilmeye çalışılan temel argüman, aslında uluslararası sistemin işleyen süreçlerinde gerçekliğin pek çok psikolojik süreçle yanıtlanabileceği gerçeğidir. Ermenilerin soykırım taleplerinin arkasında gerçekler değil, temelleri eskiye dayanan psikolojik mekanizmalar bulunmaktadır.

Türk-Ermeni ilişkilerinin çatışmalı yapısının arkasında işleyen psikolojik mekanizmalar, sorunun kökenine inebilmek için anlaşılması gereken önemli veriler sağlamaktadır. Uluslararası ilişkiler boyutunun da etkili olduğu görülen sorunun tam olarak kavranması, ancak insan değişkeninin konu kapsamına alınmasıyla mümkündür. Siyasete gerçekliğin kendisinden çok, insanlar, topluluklar ve uluslar tarafından “algılanan” gerçeklik etki etmektedir. Büyük güçlerin manipülasyonunun önemli etkileri olduğu düşünülen uluslararası sistemde, insan faktörü zaman zaman önceden tahmin edilemez olaylara neden olmakta, bazen de psikolojik zeminler bu güçler tarafından kendi çıkarları doğrultusunda bir araç olarak kullanılmaktadır. Ermenilerin son elli yılda geliştirdikleri mağduriyet psikolojisi ya da grup kimliğinde etkili olan diğer psikolojik mekanizmalar da büyük güçlerin siyasî manevralarında bilinçli bir şekilde ya da farkında olmadan manipülasyon aracı olarak işlev görmektedir.

Ermeni meselesiyle ilgili konjonktüre bakıldığında, Türkiye'nin çok da olumlu olmayan pozisyonunu biraz daha iyi hale getirmek için kendi üzerine yansıtılan düşmanlık ve tehditle bilinçli bir şekilde baş edebilmeyi sağlaması gerekmektedir. Bu, tepkisel ve kutuplaşmayı artırıcı politikalarla olamayacağı gibi, karşı tarafı mazur gören kabullenici bir yaklaşımla da sağlanamaz. Türkiye'nin Ermeni meselesi ile ilgili eylem biçimi, Ermeni tarafının kullandığı dezenformasyon ve lobi faaliyetleri gibi yöntemleri kullanarak oluşturulabilir, ancak temel iç prensipler değişmeli ve konu “soykırım”ın reddi ya da kabulü ikiliğinden çıkarılmalıdır. Bu yeni politika, Ermeni meselesinde işleyen psikolojik mekanizmaları anlamak ve bunların gerçekliği yanıtma olasılığı taşıdığını, sadece iç politikada değil, dış politikada da etkin bir şekilde göstermek yoluyla gerçekleştirilebilir.

AVRUPA'DA IRKÇILIĞIN KÖKENLERİ*

Gündüz AKTAN**

Giriş

“**B**atı Avrupa’da Yeni Irkçılığın Psikolojisi” adlı monografi (Thomson, Haris ve Volkan), uluslararası kuruluşlar tarafından ırkçılığın çağdaş biçimleri üzerine hazırlanmış çeşitli raporları kısaca incelemektedir. Monografide, ırkçılık, ırkçı ayırıcılık ve ırkçı önyargı ile etniklik (*ethnicity*) ve etnosantrizm tanımlanmaya çalışılmış; şiddetli gerginlik (*stress*) zamanlarında ırkçılığa yol açan kişisel ve grup psikolojilerinin altında yatan mekanizmalar de üzerinde de durulmuştur. (Bu monografide, yukarıdaki monografide yer alan tanımlar esas alınmıştır.)

Bu çalışmada ise, Avrupa’daki ırkçılığın nedenleri tarihsel bir perspektiften incelenmektedir. Britannica Ansiklopedisi’nde belirtildiği¹ ve aşağıdaki paragraflarda özetlendiği üzere, ırkçılık yalnız etnosantrizmin evrensel olmasına karşılık arızı olmakla kalmayıp, tarihte oldukça yakın zamanda ortaya çıkmış bir süreçtir ve dünyanın bazı bölgelerinde görülürken, diğerlerinde görülmemektedir.

Hindistan kast sisteminin temelde ırkçı olduğu ve Hindistan’ın ırkçı bir toplum olduğunu ileri sürmek pek inandırıcı değildir. “Bir kere doğmuş” ve “iki kere doğmuş” olanlar arasındaki temel ayrılmanın büyük olasılıkla fetheden Ariler ile fethedilen Dravidianlar arasındaki kültürel farklılık ile ilgisi vardır, ikinci grup muhtemelen daha koyu tenliydi, ama bu fiziksel ayrılığın sosyal açıdan belirleyici rol oynadığı tespit edilememiştir.

İncil eski Samilerin ırkçı olduğuna dair hiçbir unsur taşımaz. Aynı şey Kuran ve İslam gelenekleri için de geçerlidir. Hatta Araplar 19. yüzyıl

* Bu makalenin orijinali 1993 yılında Başbakanlık Türk Politik Psikoloji Merkezi tarafından yayımlanmıştır.

** Emekli Büyükelçi.

1 Encyclopaedia Britannica, Macropaedia, Cilt 15, 1985, ss. 359-366.

ortalarına doğru köle ticareti ile Afrika'ya büyük tahribat yaptıklarında bile tutumları Avrupa köleliliğinin ırkçı unsurlarını taşıyordu.

Doğu Asya uygarlıkları (Çin, Japonya vb.) diğer kültürlerle karşı fiziksel güzellik ve yüksek etnosantrik yargılar taşıyan kendini beğenmişlik (narsisizm) dışında ırkçılık adı verilebilecek herhangi bir tavır göstermezler.

Batı toplumları ile ilişkilerden kaynaklanmadığı söylenebilecek çok az ırkçı yerli sistem vardır. Bunların en önemli olanı Ruanda ve Burundi'deki Tutsi ve Hutular arasındaki ırkçılıktır.

Ancak en geniş, en uzun süreli ve tehlikeli ırkçılık, Batı Avrupa ve onun Afrika, Asya, Avustralya ve Batı yarı küredeki kolonilerinde görülmüştür. Batıdaki bu ırkçılık göreceli olarak yenidir. Eski Yunan ve Roma'da statü kriteri ırkçı değil, kültürel idi. Kölelik ırkçı ve etnik özellikleri olmayan hukuki ve ekonomik bir olguydu. Hiç şüphe yok ki, Roma'ya getirilen zenciler doğuştan aşağı kabul edilmiyorlardı.

Orta çağlarda, grup içi ilişkilerde dini ölçütler ağırlık kazanmışlardı. Yahudi karışılığı açıkça dinî idi ve Rönesans, Reformasyon ve Din Savaşları süresince de devam etti.

Yeni Dünya'nın İspanyollarca fethinin vahşet ortalaması yüksekti ve ekonomik sömürü söz konusuydu. Bugün ırkçılık her ne kadar Latin Amerika'da yok denemezse de kıtanın diğer bölgelerinde (kuzeyinde) çok daha yaygın durumdadır Latin Amerika'nın çoğu bölgesinde, hatta Kızılderililerin yoğun olduğu ülkelerde bile kültürel kriterler fiziksel olanlardan daha önemlidir.

Genelde Portekizlilerin Afrika'daki kolonilerinin ırkçı olmadığını iddia etmeleri en azından İngiltere, Belçika ve Hollanda ile karşılaştırıldığında doğrudur. Bu durum Portekiz rejiminin diğer koloni rejimlerinden daha az ezici ve sömürücü olmadığı anlamına gelmez. Ancak Portekizliler diğerlerine nazaran daha az ırkçı ayırım yapmıştır. Portekizliler ırkçı olmaktan çok etnosantriktir.

Brezilya'da ırk ilişkileri oldukça karışıktır ve bir bölgeden diğerine büyük farklılıklar gösterir. Brezilya ırksal açıdan yüksek düzeyde bilinçli olarak tanımlanabilir; ancak ırkçı ayırımın iyi belirlenememiş formları burada da söz konusudur. Bu tür bir ayırımcılık, çoğunlukla, ırk, etnik ve sosyal sınıf unsurlarının ince bir karışımıdır ve bu karışım da ırk en önemli unsur değildir.

Fransa da, Portekiz ve İspanya gibi, koloni politikasında ırkçı olmaktan çok etnosantrizm eğilimi göstermiştir. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki,

Fransızlar Cezayir’de Araplara karşı hatırı sayılır düzeyde ırkçılık yapmışlardır.

Hollanda ve İngiltere dünyanın gördüğü en büyük ırkçı sömürge toplumlari olan Güney Afrika, Amerika ve Avustralya’nin oluşturulmasından sorumludurlar.

Almanya’da 1930’larda Holokost ile son bulan anti-semitizm dalgası, insanlık tarihindeki en korkunç ırkçı olaydı. Her ne kadar Nazi anti-semitizmi Avrupa’daki uzun süreli din hoşgörüsüzlüğünün bir sonucuysa da, Hitler’in üstün ırk teorisi bunu o güne kadar bilinmeyen bir soykırım faciasına dönüştürmüştür.

Din de önyargı ve ayırimcılık ile ilişkilidir. Avrupa’nın ırk konusunda oldukça hoşgörülü Katolik ülkeleri ile ırkçı Protestan ülkeleri ve bunların sömürge uzantıları arasında inkâr edilemeyecek farklar vardır. Katolik kilisesi daha evrensel tutumlar benimseyip ırkçılığı reddederken, birçok Protestan tarikat, özellikle daha yobaz ve köktendinci olanları, Kutsal kitabı ırkçı tarzda yorumlamışlardır.

Yukarıdaki bakış açısı ile Birleşmiş Milletler (BM) İnsan Hakları Alt Komisyon kararlarında ırkçılığın vuku bulduğu yer olarak “Kuzey Amerika ve Avrupa”ya, Komisyon’un son kararında ise “gelişmiş ülkeler”e atıfta bulunulmasının altında yatan değerlendirme aynıdır. Bu bakımdan, bu monografide ırkçılığın nasıl ve hangi nedenlerle dünyada çok parlak bir uygarlığın yaratıldığı belirli bir coğrafi bölgede oluştuğu açıklanmaya çalışılacaktır. Bu, yeni ırkçı (*neo-racist*) eğilimlerin insanlığın II. Dünya Savaşı ve Holokost ile büyük acılar çekmesinden ancak yarım yüzyıl geçmişken ortaya çıkması ile daha da geçerlilik kazanmaktadır.

İlk bakışta, Avrupa’nın şu sırada savaş, ekonomik depresyon, politik istikrarsızlık veya güvenlik krizleri gibi derin kızgınlık (*frustration*), geri çekilme (*regression*) ve yansıtmalara (*projection*) yol açan hiçbir neden yok gibi görünmektedir. Gerçekte, Avrupa çalkantılı tarihindeki en uzun süreli barış ve refah dönemini yaşamaktadır. Gümrük birliği ve tek pazarı başarmış olan Avrupa Topluluğu ekonomik birliğin son aşaması olan ortak para birimini oluşturmaktadır. İşsizlik göreceli olarak yüksekse de sosyal güvenlik ve yardım ağı oldukça etkili. Ekonomik alanda Avrupa yüksek umutlara ve büyük ihtiraslara sahiptir ve bunda da haklıdır.

Politik birliğe doğru atılan adımlar, ekonomik bütünleşmeyi, makul bir zaman aralığıyla izlemektedir. Mallar, hizmetler ve sermayeye ek olarak Avrupalı vatandaşlar da Avrupa Topluluğu sınırları içinde gittikçe artan bir geçirgenlikle özgürce dolaşabilmektedirler. Ülkelerin fiziksel sınırları kalsa da, politik birlik sonuçta psikolojik sınırları azaltacak ve yok edecektir.

Politik ve savunma birliğini öngören Maastricht Antlaşması'nın onaylanmasında güçlükler yaşandığı doğrudur. Ancak bu yavaşlama yalnızca geçici bir süre için geçerli görünmektedir.

Dâhili olarak, Avrupa hatırı sayılır bir başarı hikâyesidir. Yarım yüzyıldan az bir süre içinde iki büyük savaşa neden olan Avrupa'da istikrarsızlık kaynağı güçler dengesi sistemi bertaraf edilmiş gibidir. Avrupa milli devletleri arasındaki ve özellikle Fransa ve Almanya arasındaki tarihsel düşmanlıklar, korkular ve şüpheler unutulmuş ve yerini yoğun işbirliğine bırakmıştır.

Almanya'nın birleşmesiyle aşağı yukarı bir yüzyıl önce ortaya çıkan kargaşa düşünüldüğünde, Almanya'nın yeniden birleşmesi Avrupa'nın içinde ve dışında hemen hemen kayda değer hiçbir etkiye neden olmamıştır.

Harici olarak, Batı Avrupa bütün zamanların en büyük zaferini tek bir kurşun bile atmadan sağlamıştır. Tarihin en güçlü totaliter ülkesi çökmüş ve Avrupa için ifade ettiği öldürücü tehditler son bulmuştur. Yeni özgür ülkeler politik demokrasi, insan haklarına saygı ve serbest pazar ekonomisi gibi konularda Avrupalı-Batılı değerleri taklit eden uydular halini almıştır.

Bu koşullar altında insan Avrupa'nın zaferin tadını yavaşça çıkarmasını beklerken, tekrar başlayan ırkçılık bu mutluluğu bozmuştur. Bu aynı zamanda insanlığın geleceğe duyduğu güveni de sarsmaktadır. Bu olumlu koşullar içinde bile potansiyel ırkçılık tehlikesi mevcut olabilirse, insanların bu dünyada rahat bir nefes almasına imkân yok demektir. Belki de bizler, bu durumun altında yatan gizli akımları araştırarak, anlaşılması anlamak ve hayata bir ölçüde belirlilik getirmek zorundayız.

Avrupa'daki yabancı sayısı gittikçe artmaktadır. Göç ve ırkçılık süreçleri arasında karşılıklı özel bir ilişki olduğu görülmektedir. Her ne kadar göç kaçınılmaz şekilde ırkçılığı oluşturmaya da, ırkçılığın anti-göç nitelik göstermesi nedeniyle ikisi arasında etkileşim olduğu anlaşılmaktadır.² Avrupa ırkçılığı, belli Avrupa ideallerine dayalı Avrupa'nın inşası sürecinde hızlanmaktadır. Bu çerçevede zor olan soru, Avrupa'yı tanımlamak için "Avrupalının tanımlanması" gerekip gerekmediğidir. Bu soru ırkçılığın kurumsal ve ideolojik boyutlarının analizi için önemlidir. Avrupa çözümünü önceden belirlenmemiş tarihi bir problemdir. Göç ve ırkçılık bu problemin öğelerini oluşturmaktadır.

Avrupa (federal devlet veya çok uluslu imparatorluklar gibi) kapalı bir biçimden ziyade değişik ekonomik-kültürel grupların karşılaştığı açık bir

2 Etienne Balibar, *Les Frontières De La Démocratie* (Bölüm 10), Paris: La Découverte, 1992, s. 170.

birlik olacaktır. Bu Avrupa bazı iç sınırları açıkça görünmüyor diye daha az kapalı olmayacaktır. Sadece politik sınırlar değil, aynı zamanda değişik toplumlar arasındaki işbölümüne dayalı sosyal sınırlar da bulunacaktır. Güneyden ve doğudan gelen göçmenlerin ekonomik ve ideolojik nedenlerden dolayı farklı statüleri olacaktır. Böylece Avrupa bir erime potası veya etnososyal grupların istikrarsız hiyerarşik yapısı oluşmaktadır.

Avrupa, dünyanın politik sorunlarının yansıtıldığı bir yer olacaktır. Bütün Avrupa ülkeleri arasında Almanya ulusal devlet krizini en şiddetli hali ile yaşamaya aday ülkedir. Bu sadece Doğu ve Batı Almanya'nın bir millet olarak birleşmesinin belirsizlikleri olan bir girişim olmasından değil, aynı zamanda yarının Almanya'sının göçleri tümüyle durduramaması halinde çevresindeki dünyadaki bütün etnik ve sosyal gerilimleri yoğun biçimde içine taşıyarak yaşayacak olması nedeniyle de böyle olacaktır. Bu koşullar altında Almanya'nın unutulmuş ya da unutulmuş görünen milliyetçi gelenekleri Avrupa tarihinin belirleyici unsuru olarak su yüzüne çıkacaktır.³

Karşı karşıya olduğumuz ırkçılık, eski ırkçılık türlerinin değişmiş bir şekli değildir. Çağdaş Avrupa'nın sosyal yapı ve güç ilişkilerini yansıtan yeni bir oluşumdur. Bu ırkçılık için üç unsur söz konusudur:

1- Travmatik olaylarla belirlenmiş bir kısmı bilinçli, bir kısmı bilinçaltı olan; kültürün ve kurumların tarihine nüfuz etmiş bulunan, tarihsel olaylarla periyodik olarak harekete geçen ve böylece devamlılığını kanıtlayan ırkçı geleneklerin veya ortak belleğin varlığı;

2- İstikrarlı olmayan, ancak ekonomik güç yapısının fonksiyonunu yerine getiren ve kısmen de olsa devlet organizasyonuna yansımış olan sosyal ayrımcılığın varlığı;

3- Son olarak, devleti, onun ideolojik temellerini, bireyleri ve kurumları kapsayan, bireyin derinden sarsılmış kimliğini etkileyerek onun entelektüel ve manevi güvensizliğini kitleler düzeyinde duymasına neden olan kurumsal krizin varlığı.

İlk olarak Avrupa'da ırkçılık "geleneklerinin" nasıl kök saldığına bakalım.

Avrupa Kimliğinin Gelişimi ve ırkçılık

Her ne kadar milliyetçiliğin geçmişi 18. yüzyıl ortalarına ve ırkçılıktan en az yüz yıl öncesine gitmekteyse de, milli devletin gelişimi bundan çok önce başlamıştır. Ulusal devlet Avrupa tarihinin içinde doğmuştur. Milli

3 A.y., s. 177.

devleti anlamak ırkçılık bilmecesini çözmemize yardımcı olabilir. Milletin, üzerinde yaşadığı toprağa ilkel biçimde duygusal yatırım yapması Avrupa'nın tarihi gelişim sürecinde aşırı derecede artış göstermiştir. (Bu yatırım, feodal beyler arasında toprak için yapılan iç savaşlarla, devletler arasında yaşanan savaşlarda çekilen acılardan, kahramanlıklardan ve yıkıntılardan oluşmaktadır.) Bu olay özel mülkiyet ile el ele başlamış ve gelişmiştir. Sonuç olarak, eski imparatorlukların gevşek sınırları, günümüzün iyi belirlenmiş, katı bir şekilde korunup saygı gösterilen sabit sınırlarına dönüşmüştür. Şurası açıktır ki, ülke sınırları bilinçaltı düzeyde, bireyin kendi beden sınırları ile özdeşleşmiştir.⁴ Başka bir deyişle, milli devlette daha iyi belirlenmiş olan ülke sınırları, bilinçaltı düzeyde bireyin ve grubun sınırları ile özdeş olmuştur. Bu, devletin önceki türlerinde görülmeyen biçimde, daha belirgin ve güçlü birey ve millet kimliğinin oluşmasına katkıda bulunmuştur. Politik birliği amaçlayan Avrupa bütünleşmesi (yani milli sınırların önemini kaybederek ortak Avrupa sınırlarının ağırlık kazanması), psikolojik olarak bilinçaltı düzeyde, devlet sınırlarına yapılan bu etkin yatırımı tehdit etmektedir. Tarihte devlet sınırlarına yapılan bu yatırımın bir nevi boşaltılması sonucu açığa çıkan duygular, telafi olarak milli grup kimliğine yönelip onu güçlendirmekte ve bu olgu bazı grupları aşırı milliyetçilik ve hatta ırkçılığa itmektedir.

Birey, bireysellik (*individualization*) açısından, yine Avrupa'da doğmuştur (ya da Klasik Yunan'dan sonra yeniden doğmuştur). Milli devletin gelişimi bireyin gelişiminden ayrı tutulamaz. Avrupa'da birey politik otoritenin keyfi eylemlerine karşı kendini koruyacak haklar ve özgürlükler için mücadele etmiş ve bunları elde etmiştir. Bu oluşum sivil toplumun gelişmesine yardımcı olmuştur. Sonunda, bireylerden oluşan toplum politik gücün mitik ve mistik temellerini yok etmiş ve yönetime katılımını artırarak ülkenin yönetimini ele geçirmiştir (demokrasi). Böylece bireyler yasal anlamda vatandaş olmuşlardır. Dini ahlak ve morallerini laikleştirmiş; kendileri için iyi ve kötü, doğru ve yanlış gösteren yasalar yapmışlardır.

Bu sürecin sonucu olarak Avrupa'da yeni türde bir birey ve grup kimliği yaratılmıştır. Bu kimlik daha çok tercih ve hareket özgürlüğü ile politik otoriteye karşı daha iyi korunma imkânına sahip olmuştur. Avrupalı bireyler ve uluslar tarihin daha güçlü, daha üretken ve daha yaratıcı kişileri halini almışlardır. Ama bu kimlik pek de güvenli ve istikrarlı değildir. Tam tersine, Avrupalı bireyin kendini, bütün bu kazandıklarını kaybetmek endişesi nedeniyle güvensiz hissetmesi muhtemeldir. Tarihsel bellek bu birey ve grup kimliğinin oluşturulması için girişilen olağanüstü şiddetin ve çatışmaların acı anılarıyla doludur. Bu kimliğin yaratılışı daha uyumlu,

4 Vamik Volkan, *The Need to Have Enemies and Allies*, Northvale, NJ, London: Jason Aronson Inc., 1988, s. 128.

hatta daha homojen kültürel (buna din de dahil) bir sosyal çevreye ihtiyaç göstermiştir. (Kilise ve engizisyon özellikle Orta Çağ'da böyle homojen bir toplum yaratılması için kanlı çabalar sarf etmiştir.) Demokrasi ve insan haklarına saygı kanlı devrimlerle gerçekleştirilmiştir. Ekonomik hakların artması, özellikle toprak mülkiyeti, servet ve gelir dağılımındaki aşırı eşitsizlikleri kabullenmek için özellikle dini değer yargılarında, acı dolu ayarlamalar gerektirmiştir. İnsan zekâsının iman aleyhine rolü artmış, bu gelişmenin sonucunda dinin meşruiyet sağlayan, iyiyi kötünden ayıran ve günahları affeden gücü azalmıştır.

Avrupa'nın bu kimlik oluşturma (ve kimlik kazanma) sürecinin önemli bir özelliği, sık geçirilen gerginlik ve kriz dönemlerinde geri çekilme (*recession*) nedeniyle, kişilik oluşumunda istenmeyen ve karakterle bütünleşmeyen benlik ve nesne (*self- and object representations*) unsurlarının normalden fazla oranlarda ortaya çıkışı olmuştur. (Yoksa istenmeyen unsurların ortaya çıkışı her birey ve grubun kimlik oluşturma sürecinin kaçınılmaz özelliğidir.) Bu nedenle aşırı düzeyde gelişen yansıtma (*projection*), yer değiştirme (*displacement*) ve dışlaştırma (*externalization*) mekanizmaları (bu kimliğin istenmeyen yönlerini "ötekine" atarak kurtulmayı sağlayarak) Avrupalıların ruhsal yapısında ve psikolojik dengeyi yeniden kurmak ve iç endişeleri azaltmakta yoğun biçimde kullanılmıştır.

Bu kimlik oluşturma sürecine girmiş bireyler herhangi bir nedenle aynı kimlik yapılarını geliştiremeyen (bireyselleşemeyen) etnik grupları, kendi kimliklerine karşı adeta potansiyel tehlike olarak algılamıştır. Zira Avrupa toplumlarının içindeki bu etnik gruplar, Avrupalılara kendi kimliklerini oluşturmada başarısız olmanın öldürücü tehlikelerini (*psychological annihilation*) hatırlatmıştır. Bu, bugünün Avrupa toplumları için de geçerlidir. Bu toplumlara göç etmiş yabancı işçiler, mülteciler ve sığınmacılar Avrupalılarla aynı ya da benzer kimliğe sahip değildirler. Bu farklılık Avrupalı bireylerde psikolojik endişeye yol açmaktadır.

Öte yandan, kimlik yapısı açısından farklı diğer etnik grupların Avrupa'daki varlığı, Avrupa toplumları için istemedikleri yönlerini yansıtabilecekleri "uygun dışlaştırma hedef"i (*suitable target of externalization*) görevini de görmektedirler. Bu suretle Avrupa kimliğinin iç istikrar ve güvenliği de artmaktadır.

Avrupa'da veya sömürgecilik döneminde dünyanın diğer bölgelerinde, Avrupalıların hâkimiyetine giren etnik, dini ve azınlık gruplar, Avrupalıların uzun süre yoğun yansıtmalarına hedef olmuş ve bu yansıtmaları içe almayı (*introjection*) kabullenmişlerdir. Bunların Avrupalıların istenmeyen yönleri ile aşırı yüklenen kimlik yapıları bozulmuş ve kendi benliklerine

karşı nefret duymaya başlamışlardır.⁵ Bunlar doğal olarak Avrupalılar gibi güçlü bir kimlik arzu etmişlerdir. Bu nedenle Hristiyanlığı seçmişler, ya da dinlerinden dönmüşlerdir. Kendi kimliklerini reddetmişlerdir. Güçlü toplumun içine girerek kaynaşmak istemişlerdir. Avrupalıların bütün değerlerini taklit etmişlerdir.

Hedef grupların kendi kimliklerini inkâr etmeleri ve Avrupalı kimliğini benimsemeleri aradıkları güçlü kimliği değil, faciayı getirmiştir. Diğer gruplara yansıtılmış olan istenmeyen yönlerinin (zorla veya gönüllü asimilasyonla) Avrupalıya geri dönüşü, Avrupalıda kendi kimliğinin psikolojik yok oluşu (*psychological annihilation*) olarak hissedilmiştir. Avrupalının böyle kriz zamanlarında iki seçeneği olmuştur: Hedef grubu ya ülkeden atacak, ya da yok edecektir.

Bu seçenekleri kullanan Avrupa'daki homojenize güçler yüzyıllar süren bir süreçte iyi belirlenmiş sınırları olan topraklar (anavatan) üstünde, dini, kültürel, sosyal ve politik açıdan homojen toplumlar oluşturmuşlardır.

Yahudiler İngiltere'den 1290, Fransa'dan 1394 ve İspanya'dan 1492'de sürülmüşlerdir. Yahudilerin bir ırk olarak değil de dini bir grup olarak kabul edildiği doğrudur. Yine de İspanya'da iki yüzyıl süren ve Yahudilerin sürülmesi ile sonuçlanan süreçte işleyen psikolojik mekanizmaların, daha sonraki ırkçılık süreciyle birçok benzerliği vardır. Yahudilere savaş, salgın, kıtlık gibi belirli gerginlik dönemlerinde etkili yansıtımlar yapılmıştır. (Bu dönemlerde işledikleri günahlardan dolayı tanrının gazabına uğradıklarını düşünen Hristiyanlar, bu günahların tüm kötülüklerin kaynağı saydıkları Yahudiler tarafından işlendiğini; kendilerinin boşuna cezaya çarptırıldıklarını iddia etmişlerdir.) Yahudiler dövülmüş, öldürülmüş ve ayrı bölgelerde (*ghetto*) yaşamaya zorlanmıştır. Zorla din değiştirmeler olmuş ve bir kere din değiştiren durumları beklenenin aksine daha da kötüleşmiştir. Zira Hristiyanların istenmeyen ve Yahudilere yansıtılan yönleri, Yahudilerin din değiştirmesiyle Hristiyanlığa geriye dönmüştür (boomerang etkisi). Sonra, Yahudilerin din değiştirmesinin gerçek olup olmadığını araştırmak ve (örneğin, Hristiyanların yansıtıktıkları istenmeyen yönlerini taşıdıklarının saptanması halinde işkenceyle bu yönlerinden kurtulmalarını sağlamak amacıyla) yargılamak üzere Engizisyon Mahkemeleri kurulmuştur. Sonunda (engizisyon da fayda etmeyince) Hristiyanların kimliği üzerinde hayati tehdit oluşturan din değiştirmenin "boomerang" etkisi, Yahudilerin ülkeden atılmasıyla ortadan kaldırılmıştır.

Yahudilerin din değiştirdikten sonra bile, "*limpieza de sangre*" (saf kanlı) olmadıklarından, kamu hizmetlerinde çalışmalarına izin verilmemiştir ki, kan saflığı sonradan ortaya çıkan ırkçılığın en önemli unsurunu oluşturmuştur. Müslümanlar 1502'de, Moriscoslar (İslamiyetten

5 Theodor Lessing, *La Haine de Soi*, Paris: Berg International, 1990.

Hristiyanlığa dönenler) ise 1609'da İspanya'dan sürülmüşlerdir. Böylece İberya yarımadasının Müslümanlardan arındırılması da tamamlanmıştır.

Kilise Avrupa'nın asıl homojenize edici gücü olarak dini doktrinlere aykırı olan mürtedi tarikatlarla etkili bir biçimde mücadele etmiştir. Arianizmi yok ettikten sonra, Güney Fransa'daki Katarları da yok etmek amacıyla 1208'de Haçlı Seferleri düzenlemiştir. Haçlıların Kudüs'e seferleri 1097'de başlamış; iki yüzyıl sonra Avrupa'da "biz ve onlar" kavramını yaratarak son bulmuştur. Osmanlılar'ın Balkanlarda ilerlemesi (nin başlattığı mücadele) ve Avrupa'nın (bu mücadelede) seçilmiş zafer ve travmaları (*chosen glories and traumas*) törenlerle kimliğine nakşetmesi, "Hristiyan Avrupa" ve "Müslüman düşman" ayırımını pekiştirmiştir. Haçlı seferleri, Müslümanlar, Araplar ve Türklere karşı geniş bir stereotip oluşmasına neden olmuştur. Bunların etkisi hala devam etmektedir. Aynı homojenize edici güçlerin, tek tanrılı bir dine sahip Müslüman göçmen işçilere karşı, Avrupa'da tekrar ortaya çıkıp çıkmadığı önemli bir soru olarak önümüzde durmaktadır.

Din ve Irkçılık

Irkçılık Batı Avrupa ve onun koloni uzantıları olan Afrika, Asya, Avustralya ve Kuzey Amerika'da gelişmiştir. Dünyanın bu bölgelerinde en etkin din Hristiyanlık olduğuna göre, bunun ırkçılıkla bir ilgisi olup olmadığının incelenmesi ilginç olacaktır.

Hristiyanlığın kutsal kitap, doktrin ve tapınma usullerinde ırkçılıktan hiçbir iz yoktur. Tam tersine, ırkçılığın tüm insanlara ve Tanrı'ya sevgiyle yaklaşan bu dinle bağdaşması imkânsızdır. Gerçekten dini açıdan bakıldığında ırkçılığın Hristiyan toplumlarında gelişmesi bir muammadır.

Türkiye Cumhurbaşkanı Turgut Özal'a göre ırkçılıkta dinin rolünü anlayabilmek için anahtar, Yahudi sorunudur. Özal *Avrupa'da Türkiye* adlı kitabında şöyle demektedir: "Hızla batılılaşan dünyanın kurtuluşu için Yahudi sorununun kökenlerini tarafsız olarak anlamamız son derece önemlidir."

Hristiyan kendini Tanrı imajında görür. Tarihsel olarak, İsa'nın insanoğlunun günahları için çarmıha gerilmesi yoluyla Tanrı ile yapılan bu özdeşleşme, bireyin Tanrı ile birlikte bazı hayati doğal içgüdüleri benliğinde bulundurmasını çok zorlaştırmış, bu da fevkalade sert bir ahlak yapısına neden olmuştur. (İnsanlığın günahları için ölen İsa'yı içine alıp onunla özdeşleşen Hristiyanın kendi içgüdülerinden aşırı derecede rahatsız olması doğaldır.). Bu ahlak, "kötü" olarak reddettiği her şeyi ruhandan atmak amacıyla, diğer gruplarla birlikte Yahudileri de yansıtılar için hedef olarak kullanmış ve bu nedenle engizisyona ve

soykırımı dahi başvurmuştur. Şunu ifade etmek gerekir ki, bu konuda İslam, dinî açıdan kurallara bağlamak ve kötüye kullanılmasını yasaklamak kaydıyla, tüm doğal içgüdüleri kutsal kabul etmiştir. Tarihsel olarak İslam'ın bu yönü mizah konusu yapılarak eleştirilmiştir. Oysa Müslümanların yansıtma mekanizmalarına çok az ihtiyaçları olduğu açıkça görülmektedir.

Aydınlanma Dönemi'nin geniş laikleşme etkileri nedeniyle dinin doğal içgüdüler üzerindeki baskısının büyük ölçüde azaldığı bir dönemde Holokost'un vuku bulmasının bir çelişki olduğu söylenebilir. Bu gerçekten doğrudur. Ama burada birbirine bağlı iki süreç vardır. İlk olarak, başlangıçta ahlakı yaratan dinin etkisinin azalmasına ve ahlaki davranış kurallarının dini özünün boşalmasına rağmen, içgüdülere karşı olan ahlak geleneği yaşamaya devam etmiştir. Bu sosyal sürece paralel olarak birey, ahlaki değerlerden uzaklaştıkça daha çok bilinçaltı suçluluk duymaya başlamıştır. (Dinin etkisinin kaybolması, günah işleyenin tövbe ederek affolması imkânını da ortadan kaldırmıştır.) Başka bir deyişle, kültürel devamlılık, ahlak kurallarının bariz şekilde rasyonalize edilmesine rağmen, ahlak dışı eylemler karşısında kişinin cezalandırılma ihtiyacının devamını sağlamıştır. Bu durumda tek çıkış yolu olarak kültüre iyice yerleşmiş olan yansıtma mekanizmasının kullanılması kalmıştır.

Batı uygarlığının temeli olarak Hristiyanlığın yanında ismi geçen Aydınlanma Dönemi'nde ortaya patlayarak çıkan "akıl" sadece dinin mantıksız unsurlarını yok etmekle kalmamış, aynı zamanda dinin kendisini, kısmen de olsa, yok etmiştir. Aydınlanma'nın deizm ve hatta ateizmi, Hristiyanlık öncesi Doğa Ana'ya tapınma dönemine geri dönülmesi anlamına gelmektedir. Acaba, hedef gruplara dönük zulüm ve soykırım ile birlikte milli devletler arasındaki savaşların artmasının asıl nedeni, bu aşırı "desakralizasyon" (kutsal şeylerden aşırı uzaklaşma) sonucu ilkel din dönemlerinde görülen karşılıklı şiddete dayalı kısır döngünün yeniden canlanmış olması mıdır?

"Ben bir uygarlığın diğerine olan üstünlüğünü savunmuyorum. Bütün anlatmaya çalıştığım, gelişim denilen süreçte ödenen sosyal bedeldir."⁶

Batı Avrupa'nın, kabaca Latin Akdeniz ve kuzeybatıdaki çoğunlukla "Germen" bölümlerinden oluştuğunu farz edelim. Her iki kesimin de benzer bireysel ve ulusal kimlik yaratma sürecinden geçmesine rağmen, neden Almanya'nın daha çok ırkçılık eğilimine sahip olduğunun araştırılması gereklidir.

6 Turgut Özal, *Turkey in Europe and Europe in Turkey*, London: K. Rüstem & Brother, 1991, ss. 106-108.

26 Aralık 1992 tarihli *Le Monde*'un başmakale köşesinde Almanya'da son sonbaharda ortaya çıkan ırkçı ve yabancı düşmanlığı dalgasından bahsedilirken, bunun geleceği olmayan ani bir yüksek ateş nöbeti olup olmadığı sorgulanmakta ve şunlar belirtilmektedir:

Her ne kadar çoğunluk tersine inanmak istese de, gerçek çok daha az masumdur. Gösteriler ne kadar coşkulu ve etkileyici olursa olsun, ruhlara iyice yerleşmiş "öteki" ile olan ilişkilerin sorgulaması yapılamamaktadır. Bu gösteriler Lutheranizm'in iliklere işlediği bu ülkede kendini ulusça günahkâr hissedenden toplumun günahtan kurtulmaya çalışmasının kanıtlarıdır.

Protestanlık ve günah duygularının artışı arasındaki ilişkiyi yorumlamak bu monografinin amacının dışındadır. Belki de, "sert ahlak", "Tanrının seslenişi" (*call*) ve "kesin kader" (*predestination*) kavramlarının bu dinin temel özellikleri olduğunu söylemek yeterlidir.

Protestanlık, "Tanrı'nın mutlak yüceliğine dayalı sert doktrinler ile birlikte insanla ilgili kötü olan her şeyin kişinin bedeninde bulunduğunu, insanın temel yalnızlığını, kültür ve din içindeki bütün haz ve duygu unsurlarına karşı tümüyle olumsuz bir tavrı içerir."⁷ Öte yanda Katolik ahlaki eylemden ziyade niyetlerle ilgilidir. Oldukça gerçekçi olan Katolik kilisesi insanın şu veya bu şekilde yargılanacak kadar temiz bir varlık olmadığını, onun manevi hayatında çatışan motifler olduğunu ve hareketlerinde çelişkiler bulunduğunu fark etmiştir. Tabii ki, bu din de, ilke olarak, insanın hayatını (iyi yönde) değiştirmesini istemektedir. Ancak bu isteğini "günahların affedilmesi" yöntemiyle zayıflatmıştır.⁸ Katolik papazı kefaret, merhamet için ümit ve af dağıtmış ve bu suretle insanların, Kalvinistlerin sebep olduğu büyük gerilimden kurtulmalarını sağlamıştır. Kalvinizmin Tanrısı inananlardan sadece iyi bir veya birkaç iş değil, yaşamları boyunca kesintisiz iyi işler istemekteydi. Kalvinizm, Katolik günah döngüsüne, yani insanın günah işledikten sonra, tövbe, kefaret, azat ile yeniden günah işlemesine imkân vermemiştir.⁹

Protestanlığın, insan olarak yerine getirilmesi mümkün olmayan bu tür aşırı taleplerinin, günah ve suçluluk duygularında ve bunların hem toplum içinde, hem de toplum dışındaki uygun hedeflere yöneltilmesinde (*suitable target of externalization*) bir artışa neden olup olmadığının araştırılması gerekir.

Araştırılması gereken başka bir konu da, katı Protestan (ve Kalvinist) ahlaki ile özellikle aşırı temizlik, kasti ve sistematik bedensel veya psikolojik cezalandırmalar (öfkeyle ve fevri biçimde dövmeden farklı

7 Max Weber, *The Protestant Ethic and The Spirit of Capitalism*, New York: Charles Scribner's Sons, 1958, s. 105.

8 A.y., s. 116.

9 A.y., s. 117.

olarak) ve eğitim amacıyla çocukların iradesini tahrip etme gibi müdahaleci/zorlayıcı çocuk yetiştirme şekilleri (*intrusive mode of childrearing*) arasındaki ilişkilerdir.

Kuzeybatı Avrupa toplulukları genellikle aşırı temiz ve düzenlidirler. Bu kısmen modern teknolojinin ihtiyaçları, toplumsal veya kişisel hijyen, mimari estetik gerekleri ve şehir planlaması, ya da trafiğin güvenliği ile açıklanabilir. Ancak bu tip aşırı düzenliliğin kuralcı/zorlayıcı (*compulsive*) özelliği gözden kaçmamaktadır. Almanya'da 13 yıl yaşayan bir Amerikalı yazar, yazılarının birinde bu durumun yarattığı potansiyel tehlikeyi göstermek için üç "önemsiz" olayı anlattıktan sonra şunları söylemektedir:

Eğer Almanlar bu düzenliliği daha da ileri götürürlerse, endişe etmek için neden var demektir. Düzenlilikleri arttıkça dikkatli olun, çünkü ilk olarak düzenli olmayan bütün yabancıları hedef alacaklardır. Almanlar kendi toplumsal sorunlarının nedenlerini aradıklarında, günahlarını yükleyecekleri bu yabancılar, abajur veya tıbbi deneyler haline dönüşecek, talihsiz bir kadere sahip olacaklardır.¹⁰

Aşırı düzenliliğe ve mükemmeliğe dayalı zorlayıcı tutumların düzenin makul gerekleri ile çok az ilgisi vardır. Zorlayıcı insanlar (*compulsive*) ilkel süperegonun "kurallarına" itaat etmeye kendilerini mecbur hissederler ve "dağınık", "kirli", "düzensiz" vb. insanlardan nefret ederler. Dahası zorlayıcı karakter sahipleri özellikle rahat, ilgisiz, kaygısız ve kurnalsız yabancılarla karşı sert, toleranssız ve muhafazakârdırlar.¹¹

Milliyetçilik, Etnosantizm ve Irkçılığın Almanya'daki Gelişimi

Almanya'daki ırkçılığın başka önemli nedenleri var mıdır? Batı Alman toplumunda kamuoyunu etkileyen odaklar savaştan sonra Alman kimliklerini geçmişte bırakmaya çalışmışlardır. İnsanlar kendilerini o kadar Avrupalılaştırmışlardır ki, geleneksel Almanlar olarak tanınmaz hale gelmişlerdir.

Hitler'in yönetimi altında Almanya adına işlenen faciaların farkına varınca ortaya çıkan tek şey kendinden nefret olmuştur. Duyguları uyuşmuş (geçmiş) unutmak ve bu nefreti hissetmemek için) bir halk yeni özgürlüğünden yararlanarak "Almanlık"tan uzaklaşmayı ve "dünya vatandaşlığı" kültürüne sahipmiş gibi hareket etmeyi, geçmişten kurtulmanın en iyi yolu olarak görmüştür.

10 Michael Peterson, "Germany: The Descendants are Plain Dangerous", *International Herald Tribune*, 8 Ocak 1993.

11 Zorlayıcı kişilikler (*compulsive*) kuvvetle baskı altında tuttukları kir veya reddedilen analite ve anal saldırganlığa dönük arzularını zorlayıcı endişesi olmayanlara yansıtırlar.

Bu kadar çok benlikten uzaklaşmanın (*self-alienation*) faturası ortaya çıkmaktadır. Almanlar şimdi birden kendilerine bakmaya ve bir kere daha kendi gerçek kimliklerini araştırmaya başlamaktadırlar.¹²

Milli kimliğin reddi ve inkârı hiçbir zaman bedelsiz olamaz. Evrensel bir kimlik milli kimliğin yerine geçemez. Evrensel kimlik, ancak iyi yapılanmış bir milli kimlik ile bütünleşebiliyorsa bir şey ifade eder. II. Dünya Savaşı'ndan sonra Almanya tamamen demokratik bir ülke olmuş ve Nazi kimliğini tarihe gömmüştür. Ülkedeki güçlü insan hakları akımları, dünyadaki insan haklarına saygıyı savunmak görevini üstlenmişlerdir. Bu akımlar, büyük olasılıkla, istenmeyen geçmişi kendi kimliklerinden ayırmış ve insan haklarını ihlal ettiği düşünülen diğer ülkelere yansıtılmıştır.

Yeni nesiller ve özellikle yeniden birleşme ile Almanlar Alman kimliğini bu defa demokratik insan haklarına saygı temelleri üzerinde yeniden yapılandırmaya ihtiyaç duymuş olabilirler. Yeni Alman kimliği arayışı ise kültürel olarak nesilden nesile devredilen Alman milliyetçiliğinin tarihsel tecrübesinden kaynaklanmak zorundadır. Bu nedenle yeni-ırkçılık ile bir ilişkisi olup olmadığını görmek için Alman milliyetçiliğinin tarihine bakmak gereklidir.

Milliyetçiliğin İngiliz ve Fransız türleri önceden var olan devlet yapıları üzerinde doğmuştur. Almanya'nın Fransız İhtilali'nin arifesinde Kutsal Roma İmparatorluğunu oluşturan 350 önemsiz krallığa bölünmüş olması, milliyetçilik fikrinin "doğal gelişimine" imkân vermemiştir.¹³

Napolyon savaşlarında Almanlar Kutsal Roma İmparatorluğu'nun Napolyon tarafından sona erdirilmesi (1806) ve Prusya'nın çökmesi ile "aşağılanmıştı".¹⁴ Tarihçiler, Alman entelektüellerinin Avrupa kozmopolitliğinden veya yerel bağlardan milliyetçiliğe dönüşünün, 1805-1807 arasında Almanya'nın Fransız orduları tarafından saldırıya uğradığı yıllarda vuku bulduğunu belirtmektedirler. Aslında daha önce 30 Yıl Savaşları'nda da benzer durumlar olmuş; ancak savaşlar Kutsal Roma İmparatorluğu'nun yok oluşuyla sonuçlanmamıştı. Her ne kadar Kutsal Roma İmparatorluğu gerçekten çok bir hayal idiyse de, bilinçaltı düzeyde süreklilik, istikrar ve ölümsüzlüğü sembolize etmekteydi ve her şeye rağmen bin yıldır yaşamaktaydı. Alman milliyetçilerinin ona bilinçle sadakat göstermemiş olması, sona erişini yine de bir ölüm olayı gibi algılamalarını engellememiştir. Alman milliyetçileri kendilerini Prusya ile özdeşleştirmişler; Jena'da "aşağılayıcı" yenilgisinden sonra Prusya'nın sınırlarının küçülmesini vücutlarından bir uzvun kesilmesi gibi

12 Thomas Kielinger, "A Storm over Asylum", *The European*, 11 Ekim 1991.

13 David R. Beisel, "German Nationalism", *The Journal of Psychohistory*, Cilt 8, Sayı 1, Yaz 1980, s. 3.

14 A.y., s. 5.

hissetmişlerdir. Jahn, "Tilsit Barışı ile Prusya bazı uzuvlarını kaybetmiştir" diye yazmıştır.¹⁵

Almanya için yapılan milli mücadele "ödip" nitelikte kardeş kavgalarının çok büyük ölçekli bir örneği olmuştur. "Ana" Almanya'ya Almanların, kısmen bilinçli kısmen de bilinçaltında, Töton kökenli kardeş olarak algıladıkları Fransızlar duhul etmiştir. Fichte, Fransızların Alman "ırkının bir başka kolu" olduğunu belirtmektedir. Fransızlar şiddet ve askeri işgal ile "ana" Almanya'ya cinsel yönden sahip olmayı başardığından, Almanlarca nefret edilen rakip kardeşler olarak hissedilmişlerdir.

Bunun gibi ödipal fantaziler ile benlikte anayla ilişkili "iyi" ve "kötü" unsurların ilkel bölünmesi (*primitive splittings*) Alman milliyetçilerinin aralık konusundaki olağanüstü meşguliyetlerini izah etmektedir. Arndt'ın yazdığına göre:

Almanya yabancılarca piçleştirilmemiş ve melezleştirilmemiştir. Almanlar diğer halklardan daha fazla kendilerine özgü saflıklarını korumuşlardır... Tacitus... gelecekte Alman halkının büyüklüğü ve ihtişamı için saf olmalarının, melez olmamalarının ve kendilerinden başka kimseye benzememelerinin önemini görmüştür.¹⁶

Fichte ulusun "hiçbir yabancı unsurla karışmadan ve yozlaşmadan" var olacağına inanmış ve tekrar tekrar "özgün Alman kavminden" bahsetmiştir.¹⁷

Alman milletinin suni olarak yapılmış olduğu gerçeğini, birçok şeyin yanında bunun objektif bir gerçek olduğunu ispat için harcanan olağanüstü enerji de açıkça ortaya koymuştur. Bunun bir başka yolu da, ulusun organik bir varlık olduğunda ısrar etmek olmuştur. Millet bir tercihin, tarihin, sosyal mukavelenin veya anayasa yapmanın ürünü olarak değil de, ancak doğal, doğada başından beri var olan organik bir varlık olarak düşünülmüştür. Görres'in yazdığına göre, "bütün üyeleri bir bütün olarak birbirine bağlayan, bütün yapay mukavelelerden evvel ve üstün olan doğa kanunudur".¹⁸ Fichte'ye göre ise "halk ve vatan, her zaman devletten çok üstündür".¹⁹ Kaldı ki, Kutsal Roma İmparatorluğu'nun politik-yasal kişiliği de son bulmuştur.

15 A.y., s. 13.

16 Ernst Moritz Arndt, "Fantasien zur Berichtigung der Urteile über künftige deutsche Verfassungen." Heinrich Meisner and Robert Geerds (Der.), *Ausgewählte Werke*, Leipzig, 1815, s. 115.

17 Beisel, a.g.e., s. 14.

18 Hans Kohn, *Prelude to Nation States: French and German Experience, 1789-1815*, New Jersey: Princeton University Press, 1967, ss. 294-295'ten alıntıdır.

19 Blandine Kriegel, Marc A. Lepain ve Jeffrey C. Cohen, *The State and the Rule of Law*, New Jersey: Princeton University Press, 1995, s. 106.

Arndt'ın 1913 tarihli şiirinin başlığı olan “Alman Vatanı Nerede?”, sadece şiirsel etkiyi arttırmak için kullanılmamış; aynı zamanda Alman milliyetçilerinde endişeye yol açan bir belirsizliği de yansıtmıştır. Arndt hiçbir politik gerçeği olmayan bir “millet” ile özdeşleşmenin yarattığı güvensizlik duygusunu hissetmiş ve okuyucularına Alman vatanının nerede olduğunu söylemek için, nerede olmadığına adeta iki kat fazla yer ayırmıştır.²⁰

Alman ulusunun belirsiz varlığının Almanlığın ne olmadığını belirterek tanımlanması, Almanların kendilerinde görmekten nefret ettikleri olumsuz özelliklerini Fransızlara yansıtmalarıyla aynı anlama gelmektedir. Almanlar Fransızların olumsuz özelliklerine ait uzun listeler hazırlamışlar; böylece kendi kişiliklerindeki istenmeyen yönlerine dönük nefreti korktukları ve nefret ettikleri dış nesneye (Fransızlara) yönlendirmişlerdir. “Ebedi gerçekler, derin coşku, cezbe ve özlemlere sahip olmayan ve bunları anlatacak kelimeleri bile bulunmayan Fransızlar, insanların en kutsal ve yücesiyle (herhalde Almanlarla) sırf espri olsun diye alay etmekteydiler”. Esasen, çoğu duygu kaynaklı olan Alman halkının erdemleri, bu olumsuz Fransız özelliklerinin tersiydi.

Milletin politik bir birlik olmaması, yüce ve organik olması ve ancak sahip olmadığı unsurlarla tanımlanması nedeniyle, yapay oluşturulmuş bu birimin varlığından emin olmak için Alman milliyetçilerin tek yolu onu hissetmektir.²¹

Alman milliyetçileri tarafından Alman milletin varlığına dair gösterilen tek somut örnek Alman kültürünü kanıtlayan Alman dili olmuştur.²²

Alman milliyetçileri dile çocuklukları ile açık bir bağlantısı olduğu için ilgi duyuyorlardı. Denklem şuydu: Alman milletin analığa ait grup fantezisi = Alman anadili = Ana. 1807'de Jahn'ın yazdığı şekliyle: “her insanın bir annesi vardır, anadili de onun için yeterlidir. Anne sevgisi ilk iletişim yoludur; anadil kalbe, anılara ve mantığa açık olan kapıdır”. Modern psikoloji dilin 2-4 yaş arası çocuklarda gelişmesi için, çocuk ile anne arasında yakın ve sevgi dolu bir ilişkinin şart olduğunu ortaya koymuştur. Alman milliyetçilerinin, Avrupa'daki tek özgün dil olarak Almanca'nın kaldığına ilişkin sürekli saplantı içinde olmaları, ilk yıllarda anneye yaşanan yakınlığı günün şartlarında yakalamaya çalıştıklarını göstermektedir. İlk Alman milliyetçileri için (ve belki de tüm milliyetçiler için) temel sorun her zaman bir tür anne sevgisi olmuştur.²³

20 Beisel, a.g.e., s. 7.

21 A.y., s. 6.

22 A.y., s. 7.

23 A.y., s. 9.

İnsanlar, yüksek düzeyde, gerçek ya da hayali gerginlik (*stress*) içine girdiklerinde çocukluğun erken ruhsal düzeylerine geri çekilme (*regression*) eğilimi hâkim olmaktadır. (Bu çok yaygın bir psikolojik savunma mekanizması olup bir çeşit geçmişe, ana-baba tarafından korunulan döneme sığınma niteliğindedir. Öte yandan, birçok durumda aşırı, derin ve uzun süreli geri çekilmenin ciddi ruhsal sorunlar yarattığı da doğrudur.) Napolyon döneminde Alman milliyetçileri de geri çekilerek ödip-öncesi ana (*pre-oedipal mother*) ile bütünleşme (*maternal fusion*) içine girmişlerdir.²⁴ (Bu ruhsal yapının ilk ve en eski dönemine yapılan bir geri çekilmedir.) Fantezi düzeyinde (veya bilinçaltında) grupların çoğunlukla ana olarak algılandığı bilinmektedir. Almanlar kendi grupları (millet) hakkında bir fantezi yaratmaya çalışırken, gerçekte analığa ait bir fantezi yaratmışlardır. Anayı temsil eden gruba (millete) mensup olmak, onunla kaynaşmak ve bir bütün oluşturmanın insanlarda ne denli yoğun endişe yarattığı (çünkü bir bakıma bunlar ensest korkularını da uyandırmaktadır) Alman milliyetçilerinin “ana” Almanya’ya “babavatan” diyerek bu endişelerinden kendilerini korumaya çalışmalarından da anlaşılmalıdır.²⁵

Bütünlüğü olan devlet yapısından ve belirgin sınırları olan bir vatandan yoksun olması nedeniyle Alman milliyetçiliği millet kavramına aşırı ölçüde ağırlık vermek zorunda kalmış; ancak bunu nesnel ve politik bir gerçek olarak değil de, “doğal”, “organik”, “önceden doğada var olan” ve “doğanın kanunu gereği” gibi tanımlamalarla yapmıştır. Milletin temelde biyolojik unsurlara bağlı bu tanımı ırkçılığa çok yakındır. Böylece ırkın saflığı ve Alman dilinin özgürlüğü, ya da saflığının bozulmamış olması, milliyetçiliğin odaklaştığı noktalar olmuştur. Acaba, yabancılar sadece farklı davranış ve yaşam tarzları ile değil de, bozuk Almancalarıyla da mı, Alman dilinin sürekli saplantılı ve mükemmelmci saflığını rahatsız etmekteydiler?

Almanya, Alman milliyetçiliğinin doğuşundan yarım yüzyıl sonra siyasi birliğini sağlamıştır. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ve Fransa’yı yenince 1878’de Berlin Konferansı’nda Avrupa’nın hâkim gücü halini almıştır.

Alman milliyetçiliğinin yukarıda belirtilen, özelliklerinin I. Dünya Savaşı’na neden olup olmadığını tartışmak, bu çalışmanın sınırları dışındadır. Savaş ve savaş sonrasının olağanüstü zor koşulları Nafi rejiminin iktidara gelmesine yol açmıştır. Bu rejim Holokost ile sonuçlanan ırkçılığın en habis şeklini ortaya koymuştur.

Napolyon Savaşları zamanından farklı olarak I. Dünya Savaşı sonunda Almanya düşmanlarınca istila edilmemişti. Bununla birlikte Versailles Anlaşması’nın şartları sadece aşağılayıcı değil, aynı zamanda savaş sonu sorunlarından kurtulmaya yardım edici türden de değildi. Savaş borçları hiper-enflasyona neden oldu. Büyük depresyon ekonomide etkisini gösterdi. İşsizlik arttı. İdeolojik kutuplaşma ve politik istikrarsızlık ortaya çıktı.

24 A.y., s. 11.

25 A.y., s. 9.

Yenilgi travmasının yarattığı moral çöküntü Nazizmin yükselişinin temel nedeni olarak görülmüştür. Napolyon savaşları koşullarından farklı olarak, yenik de olsa Almanya bu kez birleşik devlet yapısı, büyük “babavatan” ve belirgin sınırları ile Avrupa’nın en büyük gücü idi. Milliyetçiliğin başlangıcındaki çelimsiz etnosantrizm duygusu giderek büyümüş ve Bismark Almanyası’nın temel manevi güç kaynağını oluşturmuştu. Bu nedenle, I. Dünya Savaşı yenilgisi etnosantrizmin bu zirvesinden adeta tepe taklak düşmesine sebep olmuştur. Alman toplumunda ruhsal geri çekilme de aynı oranda derinlemesine vuku bulmuştur.

İrkçi Teorilerin Analizi

Aşağıda incelenecek diğer bazı unsurların etkisiyle geri çekilmenin derinliği daha da artmıştır.

19. yüzyıl ırkçı teorilerin gelişmesine sahne olmuştur. Alman milliyetçiliği biyolojik niteliğiyle bu teorilerin etkisine son derece açık durumdaydı. Bu nedenle Almanya’nın I. Dünya Savaşı yenilgisi travmasına karşı geri çekilmesi, savaş öncesinde aşırı büyümüş etnosantrizmden, büyük ölçüde ırkçı teorilerle doymuş (ilkel) milliyetçilik düzeyine derinlemesine iniş şeklinde olmuştur.

Leon Poliakov *The Aryan Myth: A History of Racist and Nationalistic Ideas in Europe* adlı eserinde 17. yüzyıl ve 18. yüzyıl bilimselciliğinin yarattığı ciddi sorunlara değinmektedir. Bilim adamları ve düşünürler yeni keşfettikleri deneysel metotları insanın dünyasına uygulamaya çalışırken, deri rengi, beynin şekli gibi pek belirgin olmayan morfolojik ve psikolojik olgular üzerinde cüretkâr ve tehlikeli genellemelere gitmişlerdir. Poliakov, bu yaklaşımın Aydınlanmanın temel başarısı olan bilim devriminin dokusuna ilkel ırkçılığı nakşettiğini söylemektedir.

O dönemde yapılan bu genellemeler Avrupa insanını insanlığın zirvesine oturtmaya yaramıştır. “Daha aşağı ırklar” denilen zenciler ve Yahudiler gibi gruplar giderek Avrupalılardan sadece farklı insanlar olarak değil, daha çok ayrı canlı türleri olarak algılanmaya başlamıştır. Poliakov’un belirttiğine göre bu bilimsel yaklaşımın başlıca etkisi insanı kutsallığından mahrum bırakmak olmuştur. “Akıl Çağı”ndan bu yana insan doğanın bir parçası, üzerinde çalışılan, sınıflandırılan ve duruma göre kontrol edilen ve kınanan bir varlık olarak ele alınmıştır. Bu yaklaşım, adeta, doğanın, yaşamaya gücü yetmeyen veya uygun olmayan türlere dönük (yok edici) tavrını andırır.²⁶ (*natural selection*)

26 Robert A. Pois, “Psychohistory and the National Socialist Revolution in Symbolism”, *The Journal of Psychohistory*, Cilt 7, Sayı 3, Kış 1979/80, s. 309.

Musa'nın dini Tanrı'nın imajında yaratılan insan ile dünyadaki diğer bütün canlılar arasındaki temel farkı vurgulamaktadır. Oysa Aydınlanma Dönemi'nin oldukça ham "bilmi", insanın kutsal görülmediği; tersine ağaçta yaşayan akrabalarından biraz daha fazla beyinli ve biraz daha az tüylü bir maymun olarak ele alındığı bir süreci başlatmıştır.²⁷

Irak efsanesinin kendisi, akılcı bilim dünyasının kurutucu etkisine karşı üretilen ve romantizm olarak adlandırılan tepkiydi. Romantizm dünyası, bir kısmı kâbusla, ama çoğunluğuyla sezgi, düşün ve duygularla bağlantılı bir görüntüler dünyasıydı. Kendine ait hayalleri kırılan, ya da yok olan insan, aklın parlak ışığından, hayal gücünün ve duyguların alacakaranlığına sığınmıştır. Akla isyan etmelerine rağmen, romantikler insanların tümüne kaybettikleri itibarı yeniden kazandıracak bir arayışa da girmemişlerdir. Her halkın kendi içinde itibara benzer bir şeyler olduğunu farz etmişlerdir. Fichte ve Schlegel gibi kendini kaybolan "Ari Hindistan"a adanlar, romantik rüyayı insanlığın başlangıcını araştırmaya yönelmişlerdir. Poliakov'a göre bu geriye dönüş rüyası, kısmen anaya kavuşmaya dönük bu tehlikeli istek, giderek ırkların kaynağını araştırma halini almıştır. Irklarla dil gruplarını karıştıran bu talihsiz eğilim *Ari Mit*'nin meydana gelmesinde başlıca sorumlu olmuştur.²⁸

Bu bilimsel ırkçılık, bir yandan Judeo-Hristiyan geleneğine karşı gelirken, öte yandan da yeni bir dinin, doğa dininin çıkması için gerekli tüm unsurları içeriyordu. 1850 ile I. Dünya Savaşı arasında bu olgunun Batı dünyasında yaygın olduğu doğru olmakla birlikte, en çok Almanya'da görüldüğü de bir gerçektir. Nasyonel sosyalistler bu mirasın varisleri olmuşlar; doğa dini Hitler'in ve çevresindekilerin düşünce ve hareketlerini şekillendirmiştir. Nazi ideologları ısrarla hareketlerinin temelini sağlık verici "doğal ilkeler" olduğunu, bunlara ve amaçlarına bağlılığın kişiyi doğa kurallarına uygun hale getireceğini iddia etmişlerdir. Böylece Judeo-Hristiyan gelenek yeni bir din tarafından ikame edilmiştir. Bu yeni biyolojik yaklaşım mistisizm ile karışmıştır. "Doğal insanın" "yaşamın kanunları"na uygun eylemlerinin kendiliğinden doğru olduğu kabul görmüş; Musa kanunlarına inanan zararlı ve ruhsuzların hiçbir pişmanlık duymadan yok edilmesine gidilmiştir. Çünkü bu aşağı yaratıkların nasılsa çok alt düzeyde varlıklarını sürdürmekte oldukları düşünülmüştür. Bu nedenle, Himmler Yahudilerle "mücadelenin" "doğal" olduğunu ilan etmiştir. Nasyonel sosyalist hayat tarzı (*Weltanschauung*) tarafından savunulan yeni "hayat yolu" (*Lebensweg*), büyü ve gizemle doğal dünyanın birleştiği bozulmaz bir senteze yol açan organik bir yaklaşım olmuştur.²⁹

Ari Mit'nde Poliakov insanı doğa ile özdeşleştirme eğilimine bir açıklama getirmekte ve psikanalizin bu "rüyayı" şöyle açıkladığını

27 A.y., s. 310.

28 A.y., s. 312.

29 A.y., s. 314.

söylemektedir: Psikanaliz bireyselleşmeden (*individualization*) önceki en eski aşamaya dönüşün arzusunu ifade eden bu rüyayı açıklamaktadır. Bu aşama “ilkel narsisizm”dir. Bu karanlık başlangıçta (doğumun hemen öncesi ve sonrası), kişi kendini etrafını saran evrenin içinde onunla tek parçaymış gibi hissetmektedir. Aynı zamanda her kişi kendini sanki panteizmin tanrısı gibi organik olarak bütünün tümüymüş gibi de algılamaktadır. Bu mutlak mutluluk dolu çocukluk cenneti, dünyaya gelmeden önce rahimdeki bilinç öncesi yaşama tekabül etmektedir.³⁰

Eğer bir grup, olağanüstü stresler nedeniyle bu tür ilkel maternal birleşme düzeyine geri çekilirse günlük yaşamdaki her şey, her yetişkin eylemi, seksüel olsun ya da olmasın, yaygın suçluluk duygusuna yol açabilmektedir. Bu durumda söz konusu grubun suçluluk ve cezalandırılma duygusuyla ilişkili bütün benlik parçalarını kişilikten ayırıp, bir dış gruba yansıtması zorunluluk olmaktadır. Bu yansıtmanın amacı, grubun iç dayanışmasını, maternal birleşmenin gerektirdiği yoğun düzeye ulaştırmaktır. Tüm istenmeyen elemanlarından temizlenmediği zaman bu maternal birleşme ve kaynaşma ruhsal açıdan çok tehlikeli olabilmektedir. Öte yandan iç grup bu ilkel gerileme düzeyinde kaldığı surece de, yansıtma mekanizmasının aktif olması gerekmektedir. İç grubun istenmeyen kişilik parçaları dış gruba tümüyle yüklendiğinde ise, iki grup arasındaki ortak yönler tehlikeli bir şekilde tamamlanmakta; psikolojik açıdan dış grup iç grubun adeta aynısı olmaktadır. O zaman iç grubun kendini (dış gruba attığı ancak benzeşme dolayısıyla geriye gelmiş gibi hissettiği) suç ve günah duygularından kurtarmak için iki seçeneği kalmaktadır: ya dış grubu koyacak, ya da yok edecektir (Böylece dış grupla birlikte kendi günah ve suçları da gidecek veya yok olacaktır.)

Hedef Grubun Benlik Reddi ve Irkçılık

Sorunun başka bir boyutu da iç grubun yansıtmalarına karşı dış grubun tavrıdır.

Avrupa’da ırkçılığın doğuşu ile Fransız ihtilalinin sonucunda Yahudilerin özgürlüğüne kavuşmasının aynı anda vuku bulmuş olması ilginçtir. Uzun yıllar süren ayrımcılık ve zulüm yüzünden tamamen yılmış olan bu özgür Yahudiler, Aydınlanma döneminin yarattığı ortamda Judaizmi fiilen bırakarak Avrupa toplumlarının içinde asimile olmağa başlamışlardır.

Orta sınıf Yahudileri, vasat, dar kafalı, incelmemiş, kültürsüz, yabancı, kendini büyük sanan büyümlü bir dinden oluşan küçük “ghetto” Doğu Avrupa Yahudileri olmadıklarını kanıtlamaya çalışmaktaydılar. Asimile olmak

30 A.y., s. 315.

isteyen laik Yahudiler, Yahudi kimlik ve miraslarının hatırı sayılır bir kısmını reddetme eğilimindeydiler. Ev sahibi toplumun içinden gelen tehditkâr veya alay dolu Yahudi tanımlamalarını içine zararlı ruhsal maddeler gibi akıtan Yahudi'nin, kimliği de esasen sakatlanmış olduğundan, çok az iç koruması kalmıştı.³¹

Batı ve Orta Avrupa'da 18. yüzyılda özgürlüklerini kazanana kadar Yahudiler, ev sahibi toplum tarafından, hakları, yükümlülükleri, ekonomik işlevleri ve birçok sınırlamaları olan "corporate" gruplar olarak belirlenmişlerdi. Özgürlük ile birlikte birey olmaları ve kişiliklerini gerçekleştirmeleri baş döndürücü imkânlar olarak belirdi. "Yeninin akıl almaz bolluğunun" heyecanı ile (Kafka, 1920), hırs ile yöneltilen benlik doyumuyla ve yeni ortaya çıkan amaçlara ulaşmak için gösterdiği kararlılıkla; eşsiz zekâlarının tarihin nadir kültürel olaylarına renk vermesinin övüncüyle; Kafka'nın belirttiği gibi, "Yiddish" kültüründen ayrılmaya çalışmak. "nesillerin zincirini kırmak", kendi dil ve kültürünü ve geçmişe ilişkin bilgisini bırakmak ve böylece benliğinin sınırlarını çizecek güçten de mahrum olmak; eski kurumları ve gelenekleri tarafından desteklenememek ve bunun sonucunda krizlere karşı çırılçıplak savunmasız kalmak; genellikle teröre konu olan, teröristlerle özdeşleşen benlik nefreti ile, dinden dönmeye duydukları sürekli özlemin utanç duygusu yaratan psikolojik sürecinde yaşamak; ev sahibi toplum içinde statü ve kimlik arama arzuları ve sonunda başarıları ne olursa olsun ya istikrarsız saygı görmek ya da hiç saygı görmemek; ve sürekli sığınacak bir yeri olmamasının derin endişesini taşımak söz konusuydu. Havada sanki kendilerinin ve torunlarının avlanacağı, yaralanacağı ve öldürüleceğine dair bir sezgi vardı (cf. Appelfeld, 1980). Geçmişlerini teslim etmişlerdi ve gelecekleri yoktu. Kafka Yahudi yaratıcılığının sadece Yahudilerin ızdırabından esinlendiğini; sorun Alman sorunu olmadığından bu yaratıcılığın da Alman kültürünün bir ürünü olmadığını yazmaktadır. Kafka'nın *Metamorfoz*'u Yahudilerin kendileri hakkında yaptıkları tanımlamaların dahi ev sahibi toplumun değer yargılarını yansıttığını anlatmaktadır: Bu çerçevede Yahudiler, hamam böceği, solucan, pislik, aşağılık insan ve ev sahibinin evinde bir utanç kaynağıdır.³²

Yahudilerin İspanya'dan sürülmesi ile Holokost arasındaki bazı benzerlikler dışında önemli nicelik ve nitelik farklılıkları vardır. 14-15. yüzyıllarda İspanya'da zorla din değiştirilmelerinden farklı olarak, 19. ve 20. yüzyılın başlarının Yahudileri, Hristiyanlarla kaynaşmayı kendileri istemişlerdir. Bu şekilde kimliklerinin en son ve önemli dayanağı olan dini bırakmışlardır. Yahudi ve Hristiyan kimlikleri arasındaki sınırın yok olması

31 Stanley Rosenman, "The Late Conceptualization of the Self in Psychoanalysis: The German Language and Jewish Identity", *The Journal of Psychohistory*, Cilt 11, Sayı 1, Yaz 1983, ss. 13-14.

32 A.y., ss. 16-17.

Hristiyan ruhuna yüzyılların istenmeyen ve Yahudilere yansıtılmış parçalarını geri getirmiştir. Hristiyanlığa dönen bu parçaların Yahudilere daha şiddetli ve yoğun şekilde yeniden yansıtılması gerekmiştir. Bu suretle, tehlikeli biçimde istikrarsızlaşan gruplar arası ilişkiler I. Dünya Savaşı sonrası şartlarında daha da şiddetlenmiş ve Holokost ile sonuçlanmıştır. İki yüzyıl süresince İspanya'da olanlar Almanya'da 20 yıl içinde toplanınca şiddetin yoğunluğu olağanüstü artmıştır.

Holokost'ta vahşetin kıyas kabul etmez şekilde fazla olmasının bir başka, belki de daha önemli nedeni ise, iç grubun (Almanların) geri çekilme düzeyinin (savaş sonu streslerden dolayı çok) daha derin olmasıdır. Soykırımın söylemi artık dini değil de, biyolojik, yani kanla ve doğa diniyle ilgili olmuştur. Bu geri çekilme düzeyi insan gelişimindeki en ilkel, kültür öncesi ve tek tanrılı dinlerden çok evvelki ilkel dönemlere tekabül etmiştir. Oysa Yahudilerin İspanya'dan sürülmesi bazı ırkçı özellikleri olan temelde dini bir çatışmanın sonucu idi. (Dinin biyolojik-hayvani döneme nazaran çok daha ileri bir kültür düzeyini temsil etmesi şiddeti sınırlayan bir unsur olmuştur.)

II. Dünya Savaşı'nın üstünden yarım yüzyıl geçti. Güçlü kimlik oluşturan diğer gruplar gibi, Almanlar da, başlangıçta, içte bölünmüş, narsistik (kendini beğenen), başkasını hor gören, rekabetçi, diğer gruplara endişe ve sıkıntılarını atıcı bir biçimde aşırı yansıtımlar ve içe almalarla dolu, bir süreç yaşamışlardır.³³ Olgunlaşan bir grubun yapması gereken şey bu erken gelişim aşamasını geride bırakmak; olumsuz algılanan dış grubun da bazı mezziyetleri bulunduğunu ve başkalarına yüklenen olumsuzlukların asıl kaynağının iç grup olduğunu fark etmek; kısacası iki grubun aynı insanlığı paylaştıklarını anlamaktır.

Ancak, Almanların I. Dünya Savaşı'ndan sonra II. Dünya Savaşı'nın tahripkâr travmasını da yaşamış olmaları bu olgunlaşma sürecinin tamamlanmasını engellemiştir. Son savaşın sonucunda neredeyse millet dönemi öncesine, yani 19. yüzyıl Avrupa kozmopolit milliyetçiliğe geri çekilmek zorunda kalmışlardır. Alman kimliklerini, Avrupalı veya evrensel kimlik sahibi olmak uğruna reddetmişlerdir. Bu olay gerekirse milli kimlikleri kısmen terk ederek oluşturulacak yeni Avrupa kimliği arayışlarını harekete geçiren Avrupa bütünleşmesi ile aynı zamana tesadüf etmiştir. Bu noktada diğer bazı AT ülkelerinde olduğu gibi Almanya'da da aşırı sağ merkezci güçler ortaya çıkmıştır. Bunlar şimdi Alman kimliğini takviye etmeye çalışmaktadırlar. Şurası açıktır ki, milli kimliğe dönüş, ırkçılık ile karışmış olan tarihsel milliyetçilik tecrübesinden ayrılamaz. Başka bir deyişle, Alman milliyetçiliği bir kez daha ırkçılık unsurları ve belirtileri ile geri dönmektedir. Aşağılayıcı olaylarla (savaş suçları ve Holokost) ilgisi

33 cf. Klein, 1932, 1948; Jacobson, 1964; Friedlander, 1978; Stein, 1980.

yüzünden reddedilen milli kimliğin yeniden oluşturulmasındaki başarı, bu olayların sebep olduğu narsistik yaraların acısının (bir tür toplumsal psikanaliz çerçevesinde) yeniden hissedilmesine bağlıdır. Narsistik yaraların hatırlanması, savunma mekanizmalarını ve özellikle etnosantrizmi yeniden harekete geçirme eğilimindedir. Ancak etnosantrizm veya etnosantrizmin geri çekilmiş şekli olan ırkçılığın başlangıçta bu faciaların ortaya çıkmasına sebep olduğu hatırlanırsa, bütün Avrupalıların yeniden dirilen ırkçılıktan neden bu kadar korkuya kapıldıklarını anlamak mümkündür.

Avrupa'da Yeni-Irkçılık ve Avrupa Kimliği

Irkçı olaylar sadece Almanya'da değil, daha küçük boyutlarda da olsa diğer Batı Avrupa ülkelerinde de görüldüğü için, milliyetçilik ve kimlik yapılanmasında Almanya ile aynı tarihsel deneyimleri tümüyle paylaşmayan diğer Avrupa ülkelerindeki ırkçılık nedenlerine de ayrıca bakmak doğru olacaktır.

Sadece geçmişteki ırkçılığa atıfla yeni ırkçılığın nedenlerini ve yapılarını açıklamak mümkün değildir. Önceden belirttiğimiz gibi bugün stres sayılabilecek önemde görünür bir neden yoktur. Tam tersine AT Avrupası en refah ve barış dolu dönemini yaşamaktadır. Bu Avrupa şimdiden dünyadaki en büyük ekonomik ve ticari birlik halini almıştır ve başarıyla politik birliğe doğru gitmektedir. Bu şartlarda Avrupalılarda geri çekilme ve yansıtmaya neyin neden olduğunu anlamak hiç de kolay değildir.

Avrupa'da istihdam yapısıyla ilişkili kurumsallaşmış bir ayırıcılık vardır. Avrupa'daki özel sektörler Avrupalıların hemen hemen bir yüzyıldır yararlandıkları sendikal haklara sahip olmayan çevre ülkelerden insan gücü getirerek işçi ücretlerini düşük tutabilmektedirler. Açıkçası, AT, işgücünün etnik hiyerarşisi ve eşitsizliği üzerinde kurulmuş bir sistemi resmen idame ettirmektedir. Bu objektif gerçeğin yanında olayın "subjektif" tarafı ise ırkçı ve kültürel önyargıların hâkim grup ile hâkimiyet altındaki grup arasındaki kurumsallaştırılmış olmasıdır.³⁴

Göçmen işçiler kitleler halinde gelip belli işlere girmişlerdir. Şimdi sonsuza dek Avrupa'ya yerleşmiş gibi görünmektedirler. Aile birleşmeleri gerçekleşmiştir. İkinci, bazı durumlarda üçüncü nesil iş piyasasına girmeye başlamıştır. Bu noktada teknolojinin ilerlemesi ile vasıfsız işçiye duyulan ihtiyacın azalmasına bağlı işsizlikle karşılaşmaktadır. Bu işsizlik sadece yabancı işçileri etkilememektedir. Hızlı teknolojik gelişim bütün işçilerin iş güvenliğini sarsmakta ve bütün güçlükleriyle birlikte sık iş

34 Balibar, a.g.e., s. 183.

değiştirme için sürekli eğitim gerekliliği doğurmaktadır. İşgücü piyasasındaki “milli” ve “yabancı” işçiler arası rekabet de ırkçılığa katkıda bulunmaktadır.

Kendi devletlerinin koruyucu şemsiyesinden mahrum kalan ve sınırlı haklara sahip olan yabancı işçiler, aynı zamanda ırkçılar tarafından aşağılanmakta ve insanlık dışı davranışlarla karşılaşmaktadırlar. Hissettikleri öfke ve tepki onların geleneklerine ve dinlerine bir tür savunma duygusu ile daha fazla bağlanmalarına neden olmaktadır. Ev sahibi insanlar göçmen işçilerin bu savunma tepkisine artan ırkçılıkla tepki göstermektedirler. Sonuç olarak her iki taraf da kendi tutumlarını tırmandırarak sürdürmektedirler.

Bu bağlamda Avrupa’da devlet kavramının geçirmekte olduğu krizin ev sahibi halk üzerindeki etkileri gündeme gelmektedir. Çağdaş ırkçılık “öteki”ni hastalıklı biçimde algılamaya elverişli kültürel ve sosyal farklara dayanan basit bir ilişki değildir. Devletin aracılığı ile “öteki”ne uzanan bir ilişkidir. Veya daha açıkçası, ırkçılık, Avrupa halklarının temelde devletleriyle içinde buldukları ihtilafli ilişkiyi ötekine (yabancı işçilere), bir çeşit çarpıtmayla, yansıtmaları sonucu ortaya çıkmaktadır.

Fransız aşırı sağının çıkardığı (yabancıya karşı) “ulusal tercih” sloganı bunun ışığında açıklanabilir. Bu tercih vatandaşların devletlerine olan özel bağımlılık ilişkilerini yorumladıkları hem kurumsal hem de hayati bir tercihtir. Özellikle ayrıcalıklı değilsek, ayrımcılığa uğramışsak, yönetim, okul ve politik mekanizmalarca bir edilgen gibi muamele görmüşsek, hiçbirimiz böyle bir bağımlılık duygusundan tamamen kurtulamayız.

Batı Avrupa’da devlet bir yanda vatandaş hakları ve milliyet, öte yanda bireysel ve kolektif sosyal haklar arasında bir bağlantı kurmuştur. Sonuç olarak, sadece devletin ulusal yurttaşları tüm sosyal haklardan yararlanabilmektedirler.

“Avrupa’da halen devlet nedir?” sorusu ırkçılığı anlamak için gereklidir. Avrupa’da devlet ne milli ne de supranasyondur ve bu belirsizlik azalacağına artmaktadır. Milli devletler ve AT kurumları arasındaki yetki dağılımında, öyle görünüyor ki bir çekişme vardır. Gerçekte bu milli devletin dağılıma sürecidir. Milli devletin yetki ve sorumlulukları daralmaktadır. Avrupa’nın yapılanmasında güzel lafların dışında gerçek bir sosyal boyut da yoktur. Avrupa devletinin sosyal devlet olmasını ne piyasa güçleri, ne de milli hükümetler istemektedirler.

Sonuç olarak, gerçek anlamda, yani “état-providence” olarak ortada bir devlet yokken, uygulamaları, baskı gücü, çıkarlar arası (sınıflar ve uluslararası çıkarlar dâhil) hakemlik rolü devam eden bir devlet mevcuttur.

Birçok bakımdan durum 3. dünyada görmeye alıştığımız türden bir duruma benzemektedir. Böylece kolektif kimlik krizi oluşturan tüm ortak duygular bir araya gelmiş durumdadır. Her ne kadar bireyler, özellikle politik güçten uzaklaştırılmış veya bundan mahrum edilmiş olanlar devletten korkmaktadırlar denebilirse de, aynı kişilerin devletin çözülmesinden ve yok olmasından daha da çok korktukları anlaşılmaktadır.

Bugünün Avrupa'sında, vatandaş olanlar (yani vatandaşlık hakları olanlar) ve ötekiler (politik hakları olmayanlar) vardır. Ancak ilk grup olmayan (ya da yok olan) devletin vatandaşları iken, ikincilerin "hakları olmayan" bir durumda tutulmasını düşündürmek imkânsızdır. Bu ırkçılığa neden olan savunulamaz durum, Avrupa'da halkın ne olduğu sorusu cevaplanamadığı sürece devam edecektir.

Devlet kavramı, birey ve grup ruhunda hem paternal hem maternal özellikler taşır. Genel olarak, devlet yabancı düşmanlara karşı halkı koruyan, kanun ve düzen koyan özellikleriyle paternaldir. İş, eğitim, sağlık hizmetleri veren ve sosyal güvenlik ile sosyal adaleti sağlayan yönü ile maternaldir. Diğer yandan, birey ve grup benlikleri ulus ve ülkeyi temsil eden devletle özdeşleşmiştir. Volkan, devletin kendisinin uzun vadede idealize edilmiş bireyin benliği olduğu görüşünü modern psikanalize daha yakın bulmuştur.³⁵ O zaman devletin çözülmesi, gerçek ya da hayali olsun, birey ve grup kimliğinin çözülmesi gibi algılanmaktadır.

Ancak devlet kimliğinin aşınması uzun vadeli bir süreçtir. Dünya ekonomisindeki globalleşme süreci, ulusal devletin ekonomik politika araçlarının etkisini zaten kademeli olarak azaltmaktadır. Ulusal paraların değerleri dalgalanmaktadır. Faiz hadleri ulusal düzeyde belirlenmemektedir. Dünya üretiminin yarısı hükümetler yerine yatırım kararları veren çok uluslu şirketler tarafından yapılmaktadır. Bir ülkede istihdam büyük ölçüde yüksek düzeyde üretken, disiplinli ve az ücrete razı olan bir işgücünün varlığına dayanmaktadır. Çünkü uluslararası yatırımlar bu tür ülkeleri tercih etmektedir. Tam istihdam modası geçmiş bir hedef halini almıştır.

Korumacı baskılar veya önlemlere karşı protesto sesleri yükselmesine rağmen, sanayi mallarının gümrük tarifeleri 1950'de %40 ortalamadan bugün %6'lara düşmüştür. Ticaret hacmi her sene üretimin iki katı artmakta, böylece ekonomik büyümenin motoru halini almaktadır. Ekonomilerini ticari liberalleşme ve rekabete uyarlayabilmiş ülkeler başarılı olmaktadır. Uluslararası rekabetin gerektirdiği yapısal uyum eski ve verimsiz sanayi veya üretimin tasfiyesine ve kitlesel işten çıkarmalara yol açmaktadır.

³⁵ Volkan, a.g.e., s. 131.

İşsizlikten ve güvensizlikten etkilenenler başta halk olmak üzere, “küçük devlet” ve “müdahale etmeme” esaslarına dayalı neo-klasik ekonomik politikalar nedeniyle hükümetlerin ekonomik faaliyet alanlarının daralmasını ve etkinliğinin azalmasını, devletin maternal ve koruyucu niteliklerinin giderek yok oluşu şeklinde algılamaktadır.

AT ülkelerinin modern dünyada diğer ülkeler gibi gelişmeleri göğüslemesi gerekmektedir. Bu konuda Avrupalı işçilerin yabancı işçilerle kendi ülkelerinde rekabet etmeleri dışında, Avrupa'ya özgü bir durum yoktur. Ama bu tartışmanın şu gerçeğin ışığında değerlendirilmesi gerekir: Avrupa işgücü piyasasında iş bölümü etnik çizgiden etkilenmekte, örneğin, vasıfsız işler yabancı işçilere bırakılmaktadır. (Teknolojinin daha çok vasıfsız işçileri işsiz bıraktığı düşünüldüğünde, yabancı işçiler arasında işsizliğin neden daha yüksek olduğu anlaşılır.)

İrkçilik, ekonomik durgunluk ve işsizlik dönemlerinde milli ve yabancı işçiler arasında artan rekabet ile izah edilemez. Zira benzer, hatta daha kötü durumdaki diğer ülkelerde neden ırkçılık olmadığını açıklamak zordur. Dahası, milli işçiler yabancılara karşı rahatsızlıklarını, dövmekten, öldürmekten ve yakmaktan daha barışçı yollarla da ortaya koyabilirler. Kaldı ki, ırkçı olayları yabancılarla rekabetten zarar gören işçiler çıkarmamaktadırlar.

AT'da tüm bu olgular ve ilave bazı şeyler daha görülmektedir. Yukarıda belirtildiği gibi, Avrupa ekonomik bütünleşme yoluyla politik birliğe doğru gitmektedir. Bütünleşme devlet güç ve yetkilerinin Brüksel'e transfer edilmesi süreci ile gerçekleştirilmektedir. Sonuç olarak Topluluk kurumları devletin birçok niteliğini kazanarak devlet-üstü otorite olmaktadır. Bununla birlikte Brüksel milli devlet kimliklerinin yerine geçecek yeni bir Avrupa kimliğinin kaynağı haline henüz gelememiştir. İnsanların sadakati hâlâ devletlerine dönüktür. Böylece devlet gücünü iktisap eden merkezin insanların sadakatine sahip olamaması ile güç ve yetkilerini kaybeden ancak ulusal kimliğin kaynağı olmaya devam eden milli devlet arasında gerilim belirmiştir. (Bu durum, Avrupa milletlerinin devlete ilişkin kimlik krizinin önemli bir veçhesidir.)

Daha geniş bir bütünleşmeye doğru atılacak her adım buna paralel olarak bütünleşen birimlerin kendi içlerinde çözülmesini getirmektedir. Son 35 yıl içinde Avrupa'da, gerçek veya düş düzeyinde olan da budur. Tarihsel bölgeler ve uzun süredir unutulmuş, etnik grupların kimliklerinin önemi sürekli olarak artmaktadır.

Bunlar, yeni Avrupa mimarisinin yapıları olacaklarını iddia etmektedirler. Bir başka ifadeyle, Avrupa'da sadece devlet ortadan

kalkmamaktadır, milli birlikte, bilinç üstü ve altı düzeyde, bölgelere ve etnik azınlıklara bölünüyor şeklinde algılanmaktadır. (Bu da devletin paternal niteliğinin aşınmasına örnektir.)

Yukarıda belirtildiği üzere, ulusal devletin çözülmesi, bireyin kimliğinin çözülmesi ile özdeşleşmekte ve bu çok acı verici bir (psikolojik) süreç olarak hissedilmektedir. İlk bakışta, Avrupa insanlarında geri çekilmeye neden olacak ve dış gruplara karşı yansıtma mekanizmalarını başlatacak hiçbir travma yokmuş gibi görünmektedir. Ne I. Dünya Savaşı gibi intihar tipi bir savaş, ne de devletin Kutsal Roma İmparatorluğu'nun çöküşü gibi parçalanması söz konusudur. Tam tersine, Avrupa, zafer dolu bir şekilde, eski bir düş olan politik-ekonomik birliğe ve dünyanın en güçlü birimlerinden biri olmaya doğru ilerlemektedir. Ancak süreç çözülerek birleşme süreci olduğu için felaket dolu bir travmanın getirebileceği bir geri çekilmeye yol açmaktadır.

Aşırı sağ partiler veya hareketler bu sürece tepki olarak ortaya çıkmışlar ve ülkenin birlik ve beraberliğini savunmaya başlamışlardır. Bu güçler ayrılıkçı eğilimli etnik gruplardan çok yabancılara karşı gibi görünmektedirler. İlk bakışta bu tuhaf gelebilir. Ama demokrasi, insan hakları ve özgürlüklerine saygı, etnik gruplara karşı tavır almayı engelliyor olabilir. Merkezkaç güçlere karşı duyulan nefret yabancılara yöneltilebilir. Onların kovulmasını istemekle, bu sağ güçler kendi ülkelerindeki etnik grupları ayrılıkçı eğilimlerinden arındırmayı ve böylece ülkelerin kaybettiği iç bütünlüğü bilinçaltında yeniden sağlamayı amaçlayabilirler. Bu durumda, aşırı sağın ve aynı zamanda AT ülkelerindeki halkların ırkçılığı, yabancılara ülke bütünlüğünü değilse bile saflığını bozduğu ithamıyla, milli devletin çözülmesine karşı gösterdikleri bir tepkidir.

Toplumun Alt Sınıflarının Irkçı Şiddeti

Birleşmiş Milletler raporunun belirttiği gibi yabancı korkusu, yabancı reddi veya yabancıya karşı görünmeyen (*latent*) husumet, varoluşçu bir hoşnutsuzluğun belirtileri olup ülkedeki bütün toplumsal sınıflara ayrılmıştır ve her an saldırgan ırkçılık haline dönüşmek üzere yatağından taşma potansiyeli taşımaktadır.

Her ne kadar üst sınıf insanların birçoğu yabancılara karşı ırkçı duygularını ifadede “böcekler kadar iğrenç”, “her yeri çöplüğe çeviren”, “ülkemizi kirleten” gibi sözler sarf etmekteyseler de, birçok Avrupa ülkesinde özellikle Almanya’da ırkçılık toplumun alt kesimlerinden çıkmaktadır. Bu kesim yüksek düzeyde rekabetçi ve kuralcı/zorlayıcı bir toplumda işsiz, okuldan atılmış, harcanmış ve toplumun kıyısına itilmiş genç insanlardan oluşmaktadır. Görünüşe göre, Yahudiler gibi

yansıtılmalara hedef olan bir etnik grubun artık mevcut olmaması karşısında Avrupalılar, özellikle Almanlar yansıtılmalarının bir kısmını kendi toplumlarının alt sınıflarına yöneltmektedirler.³⁶

Tarihsel olarak tahribata uğramış ulusal kimliğinin yerine evrensel veya Avrupalı kimliği ikame eden ve devletini kaybetme tehlikesi yaşayan bir ülkede, alt sınıfın aşırı ve saldırgan bir milliyetçilikle topluma sadakatini ve mensubiyetini göstermeye çalışması, kabul edilmese bile, anlaşılabilir bir durumdur. Grass şöyle demektedir:

Doğu ve Batı Almanya'nın aşağıya itilmiş en zayıf insanları birilerinin üstünde olmak veya biri olmak için mücadele etmektedirler. Almanlar arası nefret bu toplumsal şiddetin asıl nedenidir. Bunlar (aşağıdaki Almanlar) diğer Almanlara üstün gelemeyeceklerini bilmekte ve dolayısıyla en zayıf olanın üstüne gitmektedirler. Onların altında kim vardır? Yabancılar.³⁷

Almanya'nın yeniden birleşmesi ırkçılığın ortaya çıkmasına hız kazandırmış görünmektedir. Aynı ayrı devletler iken Batı Almanya'dakiler Doğu Almanları istenmeyen yönlerini atmak için adeta depo gibi kullanıyorlardı. Doğu ve Batı Berlin'i ayıran duvar, bilinçle bilinçaltı, ya da ego ve id arasında istenmeyen şeylerin geri dönüşünü engelleyen sembolik bir "engel" görevini görüyordu. Duvarların yıkılması ve

36 İrkçılığı diğer çatışmalardan ayırmak önemlidir. Alt Komisyonun kararlarında ırkçılığın "yerliler, göçmen işçiler, diğer azınlıklar ve hassas gruplara" yöneltilebileceği belirtilmektedir. Eğer sözü geçen bu gruplar ülkelerindeki çoğunlukla politik iktidar, ekonomik kaynaklar veya toprak için çatışmaya girse, çoğunluğun hedef gruba yaptığı muameleye her zaman ırkçılık denemez. Örneğin, iki etnik grup bir toprak parçası için bir savaş verebilirler ve etnik-temizleme dâhil her türlü suçu işleyebilirler. Bu şekilde oluşan nefret ırkçı nefrete çok benzeyebilir. Bununla birlikte, bu durumda nefret için gerçek bir neden vardır ve karşılıklı şiddet mutlaka karşılıklı nefrete yol açmaktadır. İrkçılığın ideal biçiminde hedef grup "masum"dur. Zira toplumun geri kalan kısmı ile somut bir çıkarı ilişkin çatışmaya girmiş değildir. İrkçılığın en saf şeklinde kurbanlar ırkçı saldırılara karşılık bile vermezler. Onların (hedef grubun) oradaki mevcudiyeti ve varlığı ırkçı saldırıların tek nedenidir.

Hedef gruplar toplum için "gerçek" bir tehdit teşkil etmeseler de, ırkçılar onları gerçekten tehdit olarak algıladılar ve bunlara karşı duydukları ırkçı nefretleri ile buna bağlı şiddetlerini rasyonalize etmeye çalışırlar. Tarihsel olarak Yahudiler Tanrı'ya (İsa'yı) öldürmek, dini törenlerle Hristiyan çocukları kurban etmek, kuyuları zehirlemek vb. şeylerle suçlanmışlar ve ırkçı saldırılar bu suçlamaları izlemiştir. Şimdi de, geçmişte olduğu gibi hedef gruplar çirkin, kokuşmuş, şehvet düşkün, pis, düzensiz, güdültücü, tembel, uğursuz, cani, terörist ithamlarıyla aşağılanmaktadır. İrkçılığın yeni türlerinde yabancıların "istilası" ve bunun ev sahibi ülke insanları için doğurduğu ekonomik maliyet ve iş kaybı, ırkçı olayların sebeplerini açıklayan listeye eklenmiştir. İrkçılığa kaynak gösterilen nedenler çok fazla inandırıcı görünmemekte ve böylesi aşırı ırkçı şiddeti haklı da çıkarmamaktadır. İrkçı argümanlarda neden-sonuç ilişkisi olmadığı göz önüne alındığında, ırkçı nefret ve şiddeti, sahte neden-sonuç açıklamanın ırkçılığın temel özelliğini oluşturduğu anlaşılır.

37 "Günter Grass: New Germany's Mr. Gloom", *International Herald Tribune*, 31 Aralık 1992 - 1 Ocak 1993.

yansıtılmış kişilik kesimlerinin sel baskını gibi geriye gelişi, kendini Nazi geçmişinden arındırmış, demokratik ve uygar olmuş Batı Almanya kimliğine, bilinçaltı düzeyde, ölümcül tehdit gibi hissedilmiştir. Bu nedenle Batı'daki Almanlar aniden geri dönen istenmeyen materyeli yabancılara, sığınmacılara ve mültecilere yönelterek yansıtmak için çırpınmaktadırlar. Bu istenmeyen materyelin bir kısmı, uzun süre özgürlük ve demokrasiden mahrum kaldıkları gerekçesiyle, diğer bütün kusurları meyanında ırkçı olmakla da suçlanan Doğu Alman kardeşlerine yeniden yansıtılmaktadır. Batıların Doğuluları sert şekilde eleştirmesi şeklinde vuku bulan bu yeniden yansıtmanın da Doğu'da yabancılara karşı ırkçılığı şiddetlendirmiş olması muhtemeldir. Kaldı ki kendini toplumca reddedilmiş hisseden marjinal kesimler de kin ve nefretlerini yabancılara yönlendirerek içlerini boşaltmaktadırlar.

Şiddet hareketleri ile ırkçılar ülkelerinde iyi durumda olan toplum kesimlerine şu mesajı vermek istemektedirler: "Bakın bizler aynı ulus ve ırkın insanlarıyız. Bu yabancılar bizden değil. Bizim yerimize onlar işsiz kalmalı, kenara atılmalı ve reddedilmelidir." Genellikle çalışkan, tasarrufçu ve disiplinli göçmen işçilerin buldukları ülkedeki alt toplum kesimlerinde yarattıkları kıskançlık ve nefret de ırkçılığa katkıda bulunmuştur. Aslında Alman "devleti"nin kendisi bu yabancılara ülkeye getirmiştir. Aile ilişkilerini örnek alırsak, yabancılar ne akraba, ne üvey kardeş, ne de evlatlıktırlar. İç grup onları hizmetkar olarak algılıyor olabilir. "Hizmetkârların" aile bireyleri ile eşit haklara sahip olma isteği, ırkçı duyguların artışında rol oynamış olabilir. Grup için bazı üyelerin, bu duruma sebep olduğu için devlete (ebeveynlerine) olan kızgınlığını da dış gruba ırkçı tarzda yöneltmiş (*displaced*) olması muhtemeldir. Zira bireyin ailesine kızgınlığını dış grubun üyelerine (örneğin göçmen işçilere) yöneltmesi her zaman çok daha kolaydır.

Bu süreçte, ırkçılar kuralcı/zorlayıcı toplumlarının kendilerine yönelttiği bütün suçlamaları yansıtmakla yabancılara atmaktadırlar. Biz değil; yabancılar kirli, düzensiz, tembel, çirkin, şehvet düşkününü vb. der gibidirler. Ancak, bu özellikleri yabancılara yansıtmakla daha temiz, düzenli, çalışkan olmaya da çalışmamaktadırlar. Toplumlarının kendilerine yansıttığı ve kendilerinin de içe alıp (*introjection*) kabul ettikleri bu olumsuz yönler artık ırkçıların kimlik yapılarını oluşturduğundan bu yönlerini muhafaza etmektedirler. Bir başka ifadeyle, olumsuz kimliklerini korurken, toplumlarına bağlılıklarını aşırı milliyetçi ve ırkçı niteliklerini vurgulayarak sağlamaktadırlar.

Avrupalılararası Düşmanlığın Azalması ve İrkçilik

Avrupa bütünleşmesinin asıl hedefi Avrupa milli devletleri arası intihar türü savaşılar neden olan düşmanlığın yok edilmesidir. Alman

milliyetçiliğinde ve sonraki savaşlarda önemli rol oynayan Fransız-Alman düşmanlığı ortadan kalkmış ve yerini AT içinde yoğun bir işbirliğine bırakmıştır. Aynı gelişme Almanya ile diğer ülkelerin ilişkilerinde de görülmektedir. Avrupa milletleri arasındaki tarihsel düşmanlık duygularının, Avrupa birleşmesi ile hedeflerinden yoksun kalmaları sonucu, soğuk savaş sırasındaki Sovyetler Birliği'ne kaydırılmış olması (*displaced*) çok muhtemeldir. Özellikle komünizmin çöküşünden sonra, bu yeniden hedefsiz kalan nefret duygularının insan haklarını ihlal eden ülkelere dışlaştırılmış (*externalized*) olması da aynı şekilde mümkündür. Belki de ırkçılığa uğrayan çoğu göçmenin bu ikinci grup ülkelerden gelmiş olması bir rastlantı değildir. Avrupa'daki yabancıların karşılaştığı ırkçılık, kısmen de olsa, bu yabancıların ülkelere, daha önce kaydırılmış olan nefretten kaynaklanmaktadır.

Özellikle Avrupa kimliğinden gelen yansıtmanın hedefi olmak suretiyle bu kimliğin istikrarına hizmet eden Sovyet düşmanın çöküşünden sonra, yeni düşmana duyulan bilinçaltı ihtiyaç derinden hissedilmiş olmalıdır. Komünizmin çöküşünün dünyadaki değişik bölgelerde değişik etkileri vardır. Örneğin; Türkiye'deki ideolojik terörizm Sovyetler Birliği'nin komünizm ideolojisi yıkılınca etnik terörizm halini almıştır. Benzer şekilde, Avrupa ulusları içinde buldukları bütünleşme sürecinde milliyetçilik karşıtı komünist ideolojinin temsilcisi olan Sovyetler Birliği'ne yönelttikleri düşmanlık yansıtmasını geri alırken, içinde Müslümanların da olduğu aşırı milliyetçi ve köktendinci gruplara yeniden yansıtılmaktadırlar.³⁸

Orta Doğu çatışmaları, yarım yüzyıldır, sadece Müslüman ve Yahudiler arasında değil, Müslümanlar ve Hristiyanlar arasında da derin düşmanlık duygularını tahrik etmektedir. Zayıf topluluk tarafından başvurulan terörizm Batı'da Arapların kınanmasına ve Arap imajının tahribata uğramasına yol açmıştır. Köktendincilik kısmen Batı'ya tepki olarak, kısmen Batı'ya alternatif olan (komünist) ideolojinin yok olmasına tepki olarak ortaya çıkmış ve karşılıklı anlayışsızlığı daha da arttırmıştır.

Yahudilerin yok edilmesinin üzerinden 50 yıl geçmişken, yine tek tanrılı bir dine mensup, olan Müslümanların tam şu sırada Avrupa'daki yabancıların çoğunluğunu oluşturması, tarihin kötü bir cilvesidir. Fazladan, bu yabancılar geleneksel ırkçılığın değişik derecelerde her zaman var olduğu Almanya, Belçika, Hollanda, Fransa ve İngiltere'de yoğunlaşmaktadır. Şimdi köktendinci Müslüman düşman imajı atfedilen ülkelerle Avrupa'daki Müslüman gruplara yapılan yansıtımalar arasında yoğun bir etkileşim süreci başlamıştır.

38 Abdülkadir Çevik, Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Psikiyatri Profesörü, "Turkey after the Collapse of Soviet Empire-Psychopolitical Observations", *Konferans Sunumu, Charlottesville ABD, 6 Ağustos 1992*.

Bu gelişmeler nedeniyle Avrupa'daki göçmen işçiler milliyetçiliklerine, kültürel geleneklerine ve dinlerine artan bir şekilde bağlanmaktadır. Genelde Avrupalılar ve özelde Almanların, yabancıların bu temelde geri çekilme biçimindeki savunularına günden güne azalan bir empati (anlayış) ile karşılık verdikleri görülmektedir. Gerçekte Avrupalıların da bu duruma tepkisi eşit şekilde geri çekilmiş bir savunma, yani ırkçılık olmaktadır. Hepimiz etnik grupların asimilasyonunun Avrupa'nın geçmişte birçok kere içine düştüğü karanlık bir girdap olduğunu aklımızda tutmalıyız. Çağdaş dünyada sürgün ve yok etme artık söz konusu olamayacağına göre, tek çıkış yolu yabancılarla karşı empati geliştirmektir. Empati ise bireyin yaptığı yansımaları geriye çekmesini ve "öteki"lerle aynı insanlığı paylaşmasını gerektirmektedir.

V
TÜRKİYE VE AZERBAJCAN'IN
ERMENİSTAN İLE SORUNLARI

TÜRKİYE-ERMENİSTAN İLİŞKİLERİ (1918-2009)

M. Serdar PALABIYIK*
Yıldız DEVECİ BOZKUŞ**

Türkiye'nin doğu komşularından biri olan Ermenistan ile ilişkileri genellikle literatürde oldukça az incelenmiş bir konudur. İki ülke arasındaki ilişkiler dendiğinde akla ilk olarak Ermeni soykırımı iddialarının gelmesi, bu konunun siyasi, ekonomik ve sosyo-kültürel boyutlarının "soykırım" konusunun gölgesinde kalması sonucunu doğurmuştur. Son yıllarda soykırım iddialarının Türkiye'nin karşısına sıklıkla çıkarıldığı bir dönemde özellikle Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin son on yılı inceleme konusu olmuş ve bu konuda bazı makaleler yayımlanmıştır. Yine de özellikle Ermenistan Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında iki ülke arasındaki ilişkilerle ilgili yayınlar oldukça sınırlı kalmıştır.

İşte bu makale, Türkiye ve Ermenistan arasındaki ilişkileri topluca incelemek ve iki ülkenin birbirlerini nasıl algıladıkları ve nasıl değerlendirdiklerini analiz etmek üzere kaleme alınmıştır. Bu yapılırken "soykırım" konusu da dahil olmak üzere iki ülke arasındaki sorunların yapısı ve yıllar boyunca geliştirilen çözüm önerileri incelenmiş, bu çerçevede farklı siyasi aktörlerin dış politika oluşturma süreçleri de göz ardı edilmemiştir. Diğer bir deyişle bu makalenin amacı Ermenistan'ın ilk kez bağımsızlığını kazandığı 1918 yılından günümüze Türkiye ile olan ilişkilerini kronolojik bir sıra takip ederek analiz etmektir.

Makale temel olarak dört bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde Demokratik Ermenistan Cumhuriyeti adıyla tarih sahnesine çıkan kısa ömürlü bir devletin (1918-1920) doğrudan ve Sovyet hâkimiyetine girdikten (1920-1991) sonra dolaylı olarak Türkiye ile kurduğu ilişkiler incelenecektir. Bunu 1991 yılında yeniden bağımsız bir cumhuriyet olan

* Araştırma Görevlisi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü.

** TRT 6 Kanal Koordinatörlüğü.

Ermenistan'ın ilk Devlet Başkanı Levon Ter-Petrosyan döneminde (1991-1998) Türkiye-Ermenistan ilişkilerin analizinin yapıldığı ikinci bölüm takip edecektir. Makalenin odak noktasını oluşturan üçüncü bölümü ise Ter-Petrosyan'dan sonra Devlet Başkanlığı koltuğuna oturan Robert Koçaryan döneminde iki ülke arasındaki ilişkilerin seyrinin incelenmesi oluşturacaktır. Son olarak Serzh Sarkisyan'ın Başbakanlığı ve Devlet Başkanlığı dönemi (2007 sonrası) Türkiye-Ermenistan ilişkileri ele alınacaktır.

Yukarıda da ifade edildiği üzere makale kronolojik bir yapıda ilerleyecektir. Ancak zaman zaman tematik alt bölümlerle iki ülke arasındaki ilişkilerin farklı boyutları da gözler önüne serilecektir. Bu kronolojik sınıflandırma Türkiye tarihi değil Ermenistan tarihi göz önüne alınarak yapılmıştır; zira Türkiye'nin Ermenistan ile ilgili dış politikası bazı nüanslar dışında devamlılık arz ederken, özellikle Ermenistan Cumhuriyeti'nin Türkiye ile ilgili dış politikasında siyasi aktörler açısından göreceli bir farklılaşma gözlemlenmektedir. Bu farklılaşmayı vurgulamak ise iki ülke arasındaki ilişkilerin seyrinin daha iyi anlaşılması için son derece faydalı olacaktır.

Bu makale uzun bir zaman dilimindeki bütün olayların detaylı bir analizini yapmak iddiasında değildir. Bazı konular makalenin genel seyrini bozacağından makalenin dışında bırakılmış, bazı konulara ancak bazı dönemler veya temalar üzerinde durulurken belli ölçüde incelenmiştir. Eğer okuyucuya iki ülke arasındaki ilişkilerin zaman içerisinde yaşadığı dönüşümler genel hatlarıyla sunulabiliyorsa, makale amacına ulaşmış demektir.

1. Türkiye-Ermenistan İlişkilerinin Tarihsel Arka Planı: Demokratik Ermenistan Cumhuriyeti'nden Ermenistan'ın Bağımsızlığına Kadar (1918-1991)

Türkiye-Ermenistan ilişkilerini incelerken, bu incelemeyi doğrudan doğruya 1991'den başlatmaktansa ilk bağımsız Ermeni Cumhuriyeti'ne geri dönmek ve buradan hareketle iki ülke arasındaki ilişkilerin tarihsel arka planını incelemek konunun daha iyi anlaşılması açısından faydalı olacaktır. Bu nedenle bu bölümde 1918-1991 yılları arasında Türkiye-Ermenistan ilişkileri, Ermenistan'ın bağımsız hükümetleri ve sonrasındaki Sovyet yönetiminin Türkiye ile ilgili politikaları baz alınarak analiz edilecektir.

Şubat 1917'de başlayan ve Rusya'da Çarlık rejimini yıkan Ekim Devrimi'nin ardından kurulan Rus Hükümeti merkezde kontrolü ele aldıktan sonra ülkenin çevre bölgelerinde de kontrol tesis etmeyi amaçlamıştır. Bu çerçevede Kafkasya'ya bu bölgenin üç toplumunu

temsilen (Türk, Ermeni ve Gürcü) üç delegeden oluşan bir heyet göndermiştir.¹ Bu arada Ekim devriminin yarattığı karmaşayı fırsat bilen bölge ulusları bağımsız devletler kurmak için girişimlerde bulunmuşlardır. 1917 Eylül'ünde Tiflis'te Ermeni Milli Meclisi toplanması bu bağımsızlık hareketlerinin örneklerinden biridir. Ancak Devrimciler ilk anda bağımsızlığa izin vermeyerek bölgede Kafkasya Yürütme Meclisi adında bir idari yapılanma kurmuşlar ve bölgede yaşayan üç büyük topluma bu Meclis'te temsil hakkı vererek ayrılıkçı hareketleri engellemeye çalışmışlardır. Bu Meclis'in kurulmasıyla Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan'dan müteşekkil Transkafkasya Demokratik Federatif Cumhuriyeti ilan edilmiştir. Bu devletin ilanının ardından Kafkasya Yürütme Meclisi içinden bir hükümet kurulmuştur; bu hükümetin beş bakanı Gürcü, üç bakanı Ermeni, üç bakanı da Türk'tür.²

Rusya'nın Birinci Dünya Savaşı'ndan çekilmek için Osmanlı Devleti'ne barış teklif etmesinin ardından 3 Mart 1918'de Brest-Litovsk antlaşması bu devlet ile imzalanmış ve Osmanlı Devleti Kars, Ardahan, Batum ve Erzurum'u Ruslardan geri almıştı. Bu durum Transkafkasya Demokratik Federatif Cumhuriyetini oluşturan üç ülke arasında büyük bir anlaşmazlık doğmasına neden oldu. Özellikle Ermeniler Osmanlıların geri aldıkları toprakların kendilerine ait olduğunu ileri sürerek diğer iki toplumun bu konuda sessiz kalmasına tepki gösteriyorlardı. Bu anlaşmazlık neticesinde devrimcilerin kendi aralarındaki çatışmaları fırsat bilerek 1918 yılının Mayıs ayında Transkafkasya Demokratik Federatif Cumhuriyeti dağıldı. Gürcistan ve Azerbaycan 26 Mayıs'ta Ermenistan da 28 Mayıs'ta bağımsızlığını ilan etti. Böylelikle ömrü yalnızca iki yıl olan Demokratik Ermenistan Cumhuriyeti kurulmuş oldu. Bu yeni devletin ağırlıklı olarak Taşnakçılardan kurulan Ermenistan Hükümeti'nin Başbakanlığı'na Hovhannes Katchaznuni getirildi.

Kuruluşunun hemen ardından Ermenistan hemen hemen bütün komşuları ile çatışmaya başlamıştır. Önce Gürcistan ile Lori ve Cevahati bölgelerinde bir sınır anlaşmazlığını bahane ederek Gürcistan'a saldıran Ermenistan yenilince iki ülke arasında İngiltere'nin aracılığı ile bir ateşkes imzalanmıştır. 1919 yılında ise Ermenistan bu kez Azerbaycan'a saldırarak Şuşa ve civarını işgal etmiştir; ancak Azeri ordusu 1920 başlarında işgal edilen topraklardan Ermenileri geri püskürtmüştür.³

1 Bu heyet Ermeni kökenli Babacanyan, Gürcü kökenli Chengeli ve Türk kökenli Caferof'dan oluşuyordu. Bkz. Esat Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, İstanbul: Belge Yayınları, 1998, s. 639.

2 Uras, a.g.e., s. 640.

3 Richard Hovannisian, "The Republic of Armenia", Richard Hovannisian (Ed.), *Armenian People from Ancient to Modern Times*, Cilt 2, New York: St. Martin's Press, 2004, s. 318.

Bu arada Osmanlı Devleti 1918 yılında Mondros Ateşkes Antlaşması'nı imzalayarak Kars, Ardahan ve Batum'dan geri çekilmiştir. Bunu fırsat bilen Ermeniler Kars ve Ardahan'a saldırarak bu kentleri ele geçirmişler ve yaklaşık bir buçuk yıl boyunca fiilen bölgeyi kontrol altında tutmuşlardır. 1920 yılının yaz aylarından itibaren Kazım Karabekir komutasındaki Türk kuvvetleri Ermenistan işgaline son vermek için harekete geçmişler 3 Eylül'de Oltu'yu, 29 Eylül'de Sarıkamış ve Kağızman'ı geri alarak 28 Ekim'de Kars'ı kuşatmışlar ve 30 Ekim'de Kars'ı geri almışlardır. Bunu 7 Kasım'da Gümrü'nün ele geçirilmesi izlemiştir. Ermeniler 8 Kasım'da karargâhını Gümrü'de kuran Kazım Karabekir'den barış istemişlerdir.

26 Kasım'da başlayan barış görüşmelerinin ardından 2 Aralık'ı 3 Aralık'a bağlayan gece Gümrü Antlaşması imzalandı. Bu antlaşmaya göre Kars ve yöresi Türkiye'ye geri verilecek; Ermenistan'ın Türkiye'ye karşı diğer devletlerle yaptığı tüm antlaşmalar kaldırılacak; Aras Nehri'nden Çıldır Gölüne kadar uzanan hat Doğu sınırı olarak çizilecek; Sevr antlaşmasını ve Türkiye çıkarlarına uygun olmayan antlaşmaları Ermenistan Hükümeti de kabul etmeyecek; Türkiye'deki Ermenilerle, Ermenistan'daki Müslümanların diğer yurttaşlar gibi eşit haklardan yararlanacak; iki ülke arasında en erken vakitte diplomatik ilişkiler, telgraf ve telefon ulaşımları kurulacak; Türk koruyuculuğu altında yerel özerklik verilecek olan İtur ve Nahçıvan illeri kendi kaderlerini kendileri tayin edecekler; Ermenistan saldırıya uğrar ve yardım isterse, Türkiye ona askeri yardım da bulunacak; Ermenistan silah ithal etmeyecek; her iki taraf birbirinden savaş ödeneği istemeyecek; Türk ordusu, Ermeni ordusu antlaşmada saptanan sayıya indirildiği takdirde Ermeni topraklarını boşaltacaktır.⁴

Bu antlaşmanın imzalanmasının ertesi günü 29 Kasım'dan itibaren Ermenistan'ı işgal etmeye başlayan Rus Kızıl Ordusu Erivan'a girmiş ve Ermenistan Demokratik Cumhuriyeti fiilen sona ermiştir. Bu nedenle Gümrü Antlaşması onaylanmamış ve yürürlüğe girememiştir. Dört ay sonra artık bu topraklardaki tek egemen güç durumuna gelmiş olan Sovyetler Birliği'yle Moskova'da yapılan bir antlaşma ile iki ülke arasında bugünkü sınırlar kabul edilmiştir; böylelikle sınırlar bakımından Gümrü Antlaşması'nın hükümleri teyit edilmiştir. Sovyetlerin federal yapısının sınırların statüsü hakkında muğlâk yorumlara yol açabileceği endişesiyle Ankara Hükümeti doğu sınırlarının Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan Sovyet idareleri tarafından da kabul edilmesini istemiş; bu da 13 Ekim 1921 tarihli Kars Antlaşması'yla sağlanmıştır.⁵ Sonuç olarak, Moskova ve Kars antlaşmaları

4 Antlaşma ile ilgili olarak bkz. http://tr.wikisource.org/wiki/G%C3%BCmr%C3%BC_Antla%C5%9Fmas%C4%B1.

5 Kars Antlaşması'nın tam metni için bkz. http://tr.wikisource.org/wiki/Kars_Antla%C5%9Fmas%C4%B1.

Ermenistan-Türkiye sınırını kesin bir biçimde belirlemiş, böylelikle iki ülkenin birbirlerinin toprak bütünlüğüne saygı göstermeleri sağlanmıştır.

1922 yılında Transkafkasya Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti adı altında Gürcistan ve Azerbaycan ile Sovyetler Birliği'ne bağlanan Ermenistan, 1936 yılında bu birliğin dağılması ile Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti adını almış ve 1991 yılında yeniden bağımsız olana kadar Sovyetler Birliği'nin bir parçası olmuştur. Bu dönemde Ermenistan ile Türkiye arasında doğrudan bir ilişki söz konusu olmamakla beraber Sovyetler Birliği zaman zaman Türkiye aleyhine ve Ermenistan lehine olabilecek bazı politikalar izlemek veya en azından böyle politikaların izlenmesine müsaade etmek yoluna başvurmuştur.

İkinci Dünya Savaşı'nın hemen ardından Sovyetler Birliği Türkiye Cumhuriyeti ile imzaladığı 1925 tarihli Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nı yenilemeyecek Türkiye'ye baskı yapmaya başlamış; daha sonra bununla da yetinmeyerek Türkiye'den Kars ve Ardahan'ın Sovyetler Birliği'ne verilmesini ve Boğazlar'da bir Rus üssü kurulmasını istemiştir. Sovyet Dışişleri Bakanı toprak talebini, 1921 Moskova Antlaşması'nın Sovyetler Birliği'nin zayıf olduğu bir zamanda yapıldığını, şimdi durumun düzeltilmesi gerektiğini ifade ederek açıklamış ve ayrıca Ermenistan'ın ve Gürcistan'ın toprağa ihtiyacı olduğunu ileri sürmüştür. Bu talepler Ermenistan'da yeni seçilen Eçmiyazin Katogigosu tarafından da desteklenmiştir.⁶

Sovyetler Birliği döneminde Ermenistan'da da Türkiye karşıtlığı 1960'ların başından itibaren yeniden bir ulusal politika olarak uyanmaya başlamıştır. 1915 olaylarının 50. yılına tekabül eden 1965 senesi, yalnızca Ermenistan'da değil tüm dünyada Ermeni Diasporası'nın girişimleri neticesinde Ermeni "soykırımının" 50. yıldönümü olarak tanıtılmıştır.

Erivan'da 24 Nisan 1965'de çıkan binlerce Ermeni'nin katıldığı bir anma mitingi düzenlenmiştir. İlk başlarda bir anma töreni havasında sessizce hareket eden topluluk kısa sürede kontrol çıkmış ve miting Türkiye karşıtı bir eyleme dönüşmüştür. Kalabalık sloganlarında Türklerin "Ermeni toprakları"ni kendilerine geri iade etmesini ve 1915 olaylarındaki sorumluluklarını kabul etmesini istemiştir.⁷

Kısacası her ne kadar hukuki olarak Ermeni Sorunu 1923 yılında imzalanan Lozan Antlaşması ile çözümlenmiş olsa da özellikle 1960'larda genel olarak Ermeni Diasporası sayesinde bütün dünyada, özel olarak da

6 Ömer Engin Lütem, "Lozan'dan Günümüze Ermeni Sorunu". Makalenin tam metni için bkz. www.eraren.org, Temel Bilgi ve Belgeler.

7 Sedat Laçiner, "1965: Ermeni Sorununda Dönüm Noktası". Makalenin tam metni için bkz. <http://www.usakgundem.com/makale.php?id=178>.

Ermenistan'da yeniden gündeme getirilmiştir. 1990'ların başında Ermeni ulusal bağımsızlık hareketleri de “soykırım” temasını sıklıkla kullanmışlardır. Ermenistan'ın bağımsızlığını kazanmasının ardından yaşanan gelişmeler gelecek bölümde detaylı olarak incelenmektedir.

2. Levon Ter-Petrosyan Dönemi ve Türkiye-Ermenistan İlişkileri (1991-1998)

Ermenistan Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında Türkiye ile ilişkilerini incelemeye geçmeden önce, bu dönemin en önemli siyasi aktörü olan Ermenistan'ın ilk Devlet Başkanı Levon Ter-Petrosyan'ın hayatını kısaca gözden geçirmekte yarar vardır. 1945 yılında Suriye'de doğan Ter-Petrosyan bir yaşındayken ailesiyle beraber Ermenistan'a göç etmiştir. Erivan Devlet Üniversitesi Ortadoğu Çalışmaları bölümünden mezun olan Ter-Petrosyan 1987 yılında doktorasını almıştır. Ağırlıklı olarak edebiyat ve tarih alanında yaptığı çalışmalarla adını duyuran Ter-Petrosyan Ermenice, Rusça ve Fransızca yaklaşık yetmişden fazla akademik yayına imzasını atmıştır.

Ter-Petrosyan'ın siyasete atılması ise oldukça geç olmuştur. 1980'lerin sonunda Karabağ'ın bağımsızlığı için mücadele eden Karabağ Komitesi'ne dâhil olan Ter-Petrosyan, 1989 yılında Pan-Ermeni Ulusal Hareketi'ne katılmış, kısa bir süre sonra da bu hareketin başkanlığına getirilmiştir. 1989 seçimlerinde Ermenistan Yüksek Sovyeti'ne milletvekili olarak giren Ter-Petrosyan bir yıl sonra Ermenistan Yüksek Sovyeti Başkanı olmuştur. 16 Ekim 1991 tarihinde bağımsız Ermenistan Cumhuriyeti'nin ilk Devlet Başkanı olarak seçilmiş ve 1998'deki istifasına kadar bu görevi yürütmüştür.⁸

Ermenistan 23 Ağustos 1990 tarihinde bir Bağımsızlık Bildirgesi kabul ederek bağımsızlığını ilan etmiştir. Ancak Ermenistan Cumhuriyeti'nin bağımsız bir devlet olarak ilan edilmesi 21 Eylül 1991 tarihinde gerçekleşmiştir. Ermenistan-Türkiye ilişkilerini yakından etkileyen bir belge olarak Ermenistan Bağımsızlık Bildirgesi'nin özellikle 11. maddesine yakından bakmak yerinde olacaktır.⁹ Bu madde şöyledir:

“Ermenistan Cumhuriyeti, Osmanlı Türkiyesi ve Batı Ermenistan'da gerçekleştirilen 1915 soykırımının uluslararası düzeyde tanınması çabalarını destekleyecektir.”

Bu maddede iki ülke arasındaki ilişkileri derinden etkileyen iki husus göze çarpmaktadır. Bunlardan birincisi “soykırım” kavramı açıkça dile

8 Ter-Petrosyan'ın biyografisi için bkz. http://en.wikipedia.org/wiki/Levon_Ter-Petrosyan.

9 Ermenistan Bağımsızlık Bildirgesi'nin tam metni için bkz. Ermenistan Dışişleri Bakanlığı resmi web sitesi: <http://www.armeniaforeignministry.com/htms/doi.html>.

getirilmiş ve Ermeni “soykırımı”nın uluslararası toplum tarafından tanınması için çaba gösterileceği vurgulanmıştır. Diğer bir deyişle, tarihsel bir iddia bir “gerçek” olarak yansıtılmış ve Türkiye dolaylı olarak “soykırım” suçu ile suçlanmıştır. İkinci husus ise Doğu Anadolu Bölgesi’nden “Batı Ermenistan” ifadesi ile bahsedilmiş olmasıdır. Buna göre Ermenistan Türkiye’nin toprak bütünlüğünü tanımamakta ve Türkiye’nin doğusunu kendi toprakları gibi algılamaktadır. Bu durum açıkça uluslararası hukuk kurallarına ve iki devlet arasında imzalanmış olan antlaşmalara aykırıdır. Kısacası Ermenistan’ın daha bağımsızlığını ilan ederken Türkiye’yi “soykırım” suçu ile suçlaması ve Türkiye’nin toprak bütünlüğünü tanımaması iki ülke arasındaki ilişkilerin gergin olacağını izlenimlerini vermektedir. Ancak bu ilişkiler Ermenistan’ın bağımsızlığını ilan etmesinin hemen ardından ortaya çıkan Karabağ sorunu ile iyice bozulacaktır.

Ter-Petrosyan 16 Ekim 1991’de Ermenistan Devlet Başkanı seçilmesinden iki ay sonra, 10 Aralık 1991’de Karabağ Ermenileri Karabağ’ın bağımsızlığını ilan ettiler. Azerbaycan Hükümeti bu oldu-bittiyi tanımadı ve Karabağ’ın otonom statüsünü kaldırarak Karabağ’ın Azerbaycan’a bağlandığını ilan etti. Bunun üzerine Ermenistan Azerbaycan topraklarını işgal etmeye başladı. 1992’nin Şubat ayında iki taraf arasındaki çatışmalar iyice yoğunlaşmıştı. 15 Mart’ta İran’ın arabuluculuğu ile geçici bir ateşkes ilan edildi.

Bu dönemde Türkiye’nin bu krize yönelik dış politikası incelendiğinde dönemin Türk Hükümeti’nin ilk başlarda Ermenistan ile ilişkileri bozmadan Azerbaycan’a yardım eden ve tarafsızlığını mümkün olduğunca korumaya çalışan bir strateji izlemeye gayret ettiği görülmektedir. Ancak Ermenistan’ın Mayıs ayında ateşkesi bozarak Şuşa’yı ele geçirmesi, daha sonra da Nahçıvan’a saldırması üzerine çatışmalar Türkiye sınırına yaklaşmaya başladı. Türk Hükümeti bu bunalımı diplomatik yollarla aşmaya kararlı görünüyordu. Bu amaçla ilgili tüm ülkeler ve uluslararası kuruluşlarla temas kuruldu ve dönemin Başbakanı Süleyman Demirel’in deyişiyle Ermenistan diplomatik kısıpaca alındı. Bu diplomatik girişimler sonucunda ABD, İngiltere, İran, Gürcistan, Avrupa Birliği ve NATO sınırların kuvvet kullanarak değiştirilemeyeceğine dair beyanlarda bulundular. Rusya Federasyonu’nun da yasa dışı eylemleri desteklemeyeceğini bildirerek Ermenistan’ı kınaması Nahçıvan bunalımını sona erdirdi.¹⁰

Ancak Ermenistan saldırılarını durdurmuyarak Mayıs 1992’de Azerbaycan toprağı olan Laçın bölgesini ele geçirdi. Böylelikle Ermenistan ve Karabağ arasında bir kara koridoru meydana geldi. Bununla yetinmeyerek 1993 yılının Mart ayının son haftasında saldırıya geçen

10 Ömer Engin Lütem, “Karabağ Sorunu”. Makalenin tam metni için bkz. www.eraren.org, Temel Bilgi ve Belgeler

Ermeni kuvvetleri 4 Nisan'da Kelbecer şehri ile civarını ele geçirdiler; böylelikle Karabağ ile Ermenistan arasında ikinci bir koridor daha açılmış oldu. Laçın gibi Kelbecer ve Fuzuli kentleri de Karabağ'ın dışındaki Azerbaycan toprağıydı. Kelbecer'in düşmesi üzerine Türkiye iki karar aldı: İlk olarak, tarifeli veya tarifersiz, Ermenistan'a giden veya Ermenistan'dan gelen tüm uçak seferlerini durdurdu. İkinci olarak konuyu Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'ne götürdü. Konsey Başkanı 7 Nisan'da bir açıklama yaparak gelişmeler karşısında ciddi endişe duyulduğunu bildirdi, ateşkes yapılmasını ve Ermeni güçlerinin işgal ettiği bölgelerden çekilmesini istedi. Ancak Ermenistan'ın Azerbaycan'a yaptığı saldırının kınanması hakkındaki Türk istemini reddetti.¹¹

Her ne kadar Ermenistan'ın bu saldırgan politikası Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin aldığı dört kararla durdurulmaya çalışılsa da Ermenistan bu kararlara uymamış ve işgallerini sürdürmüştür. 1994 yılında taraflar arasındaki çatışma sona erse de Ermenistan halen daha fiilen Azerbaycan topraklarının yaklaşık %20'sini uluslararası hukuk kurallarına aykırı bir biçimde işgal altında tutmaktadır.

Türkiye Karabağ sorununun ilk aşamalarında açıkça Ermenistan'a karşı bir tavır almamış, hatta kış koşulları altında açlıkla mücadele eden Ermeni halkına 100.000 ton buğday hibe etmiştir. Ancak Ermenistan bu olumlu tutuma aynı şekilde cevap vermemiş ve işgal politikasını sürdürmüştür. Türkiye için bardağı taşıran son damla Ermenistan'ın 3 Nisan 1993'te Kelbecer bölgesini işgal etmesi olmuştur. Bu işgalin ardından, yukarıda da belirtildiği üzere dönemin Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin, basına yaptığı açıklamada, Ermenistan'ın Azerbaycan'a son saldırılarından sonra Türkiye üzerinden geçmekte olan tüm insanî yardım uçuşlarının da durdurulduğunu, hiçbir uçuşa izin verilmeyeceğini, buna rağmen geçmek isteyen uçakların gerektiğinde ateş açılarak indirileceğini bildirmiştir.¹² Bunun hemen ardından da Ermenistan ile olan kara sınırı kapatılmıştır.

1994'teki ateşkesin ardından Ter-Petrosyan Ermenistan-Türkiye ilişkilerinin düzeltilmesi konusunda bazı açılımlar yapmaya çalışmıştır. Ülkesinin asıl sorunu olarak sürekli gündeme getirilen "Türkiye tehdidi"nin yapay bir tehdit olduğunu düşünen Ter-Petrosyan, Ermenistan'ın kaynaklarını "soykırım" iddialarının tanınması gibi sonu olmayan bir politika ile harcamak yerine geri kalmışlığı ortadan kaldırmak için kullanmayı amaçlayan pragmatist bir politikacıydı. Türkiye ve Azerbaycan ile çatışmanın sürdürülmesinin Ermenistan'ı Kafkaslarda yalıtılmış bir devlet haline getirdiğinin farkındaydı. Özellikle sürekli çatışma halinde olan

11 A.y.

12 Araz Arslanlı, "Türkiye-Ermenistan Sınırı Açılmalı mı?" Makalenin tam metni için bkz. <http://www.ermenisorunu.gen.tr/turkce/makaleler/makale59.html>.

bir ülke olan Ermenistan'ın Ermeni Diasporası'nın ve Rusya'nın güdümünden çıkması için çaba harcanması gerektiğinin bilincindeydi.

Ancak Ter-Petrosyan'ın barışçı politikaları özellikle Ermeni Diasporası'nın ve onun Ermenistan'daki uzantısı olan Taşnak Partisi'nin tepkisini çekiyordu. 1994 yılının Aralık ayında Ter-Petrosyan'ın Ermeni Devrimci Federasyonu'nu (Taşnak Partisi) bu partinin kurucularının yurt dışında yaşadığı ve bunun Ermenistan anayasasına aykırı olduğu gerekçesiyle kapatması Taşnakçıların sert tepkisine yol açmıştı. Ocak 1995'te Ermenistan Yüksek Mahkemesi Taşnak Partisi'nin uyuşturucu kaçakçılığına karıştığını ve gizli "Dro" örgütü ile siyasi terörizm faaliyetlerinde bulunduğunu ilan etti.¹³ Böylelikle Ter-Petrosyan Taşnakçılarla, dolayısıyla da Ermeni Diasporası ile köprüleri atıyordu. Bu siyasetin sonucunda Diaspora daha önce dolaylı olarak desteklediği Ter-Petrosyan karşıtı hareketleri açıkça desteklemeye ve mevcut yönetimi değiştirmeye yönelik çalışmalar yapmaya başladı.

Bu arada Ter-Petrosyan'ın olumlu açılımları ve Türkiye-Ermenistan ilişkilerini geliştirme yönünde attığı adımlar Türk tarafından da olumlu cevaplarla karşılanıyordu. Örneğin 19 Nisan 1995'te dönemin Başbakanı Tansu Çiller Ermenistan'ın ticari uçuşları için mevcut hava koridorlarından birinin açıldığını ilan etmişti.¹⁴

Ancak Ter-Petrosyan 1997 sonlarında Karabağ sorununun barışçıl yollarla çözülmesi için girişimlerde bulunacağı sinyallerini verince, bu durum Ermenistan'da büyük bir tepkiyle karşılandı. Özellikle Diaspora ve Taşnakçılar tarafından kısıktılan ve hâlihazırda ülkedeki ekonomik koşullardan ve yolsuzluk iddialarından bunalmış olan halk Ter-Petrosyan'ın istifasını istemek üzere sokaklara döküldü. Dönemin Başbakanı Robert Koçaryan da Karabağ sorununun çözümü yolundaki herhangi bir girişimin Ermenistan'ın dış politikasından taviz vermek anlamına geldiğini ileri sürerek Ter-Petrosyan'ın politikalarını benimsemediğini bildirdi. Bunun üzerine 1998 Şubatı'nda Ter Petrosyan istifa ettiğini açıkladı.

3. Robert Koçaryan Dönemi ve (1998-2007)

Ermenistan'da 1998 yılının Mart ayında yapılan başkanlık seçimleri ile Robert Sedraki Koçaryan Devlet Başkanı seçilmişti. Bu, Ermenistan'da yeni bir dönemin açıldığı şeklinde yorumlanabilirdi; zira Koçaryan gerek siyasi duruşu, gerekse vizyonu ile öncülü Ter-

13 Bkz. <http://www.aaainc.org/info/armChrono.php>.

14 Bkz. <http://www.aaainc.org/info/armChrono.php>.

Petrosyan'ın izlediği politikalarından farklı bir çizgide ilerleyeceğinin sinyallerini vermekteydi.

Koçaryan'ın siyasi duruşunun arka planını anlamak için, Ermenistan'ın son on yılına damgasını vuran bu siyasetçiyi daha yakından tanımak gerekir. Koçaryan, 1954 yılında o zaman Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne bağlı Karabağ Otonom Oblastı'nın başkenti olan Stepanakert'te¹⁵ doğdu. 1971'de bu kentin elektrik santralinde mühendis olarak çalışmaya başlayan Koçaryan daha sonra 1982 yılında Erivan Politeknik Enstitüsü'nü bitirerek yüksek makine mühendisi oldu. Ancak bu teknik görevi kendisinin siyasetle ilgilenmesine engel olamadı. 1980'lerin ortalarından itibaren Dağlık Karabağ Komünist Partisi'nin çeşitli kademelerinde görev alan Koçaryan parti içinde hızla yükseldi ve Sovyetler Birliği idarecilerinin dikkatini çekti. 1989 yılında Ermenistan Yüksek Sovyeti'ne milletvekili olarak girdi. Bunu 1991 yılında ilan edilen Karabağ Cumhuriyeti'nin Yüksek Sovyeti'ne milletvekili olarak girmesi izledi. Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki çatışmaların yoğunlaştığı bir dönem olan 1992 yılında ise artık Karabağ Devlet Savunma Komitesi Başkanı olmuş ve Azerbaycan'a karşı düzenlenen saldırıların baş aktörü konumuna gelmişti. Bu görevinin hemen ardından 1994 yılında uluslararası toplum tarafından tanınmayan Karabağ Cumhuriyeti'nin Devlet Başkanı olarak seçilmiş ve 1997'de Ermenistan Başbakanı olarak atanana kadar bu görevde kalmıştı.¹⁶

Levon Ter-Petrosyan'ın barışçı politikalarının aksine, Robert Koçaryan'ın sert ve uzlaşmaz dış politikasının arkasında Kafkasya'da 20. yüzyılın son on yılına damgasını vuran Ermenistan-Azerbaycan çatışmasında oynadığı aktif rolün etkisi büyüktür. Gerek askeri gerek siyasi mevkilerde bulunan Koçaryan'ın Karabağ konusundaki tutumlarını Karabağ kökenli olması büyük ölçüde şekillendirmiştir.

Robert Koçaryan, Levon Ter-Petrosyan döneminde Türkiye ile Ermenistan arasındaki ilişkilerin yumuşatılması sürecini şiddetle eleştirmiş, bu siyaseti bir taviz siyaseti olarak algılamıştır. Koçaryan'ın Başkan seçilir seçilmez Karabağ konusunda dönemin Azerbaycan Devlet Başkanı Haydar Aliyev ile görüşmeyi reddetmesi, Avrupa'da Konvansiyonel Kuvvetlerin Azaltılması Sözleşmesi uyarınca Ermenistan'ın konvansiyonel silahlarını denetleyen uluslararası komisyondaki Türk görevlilerin sayısının azaltılmasını talep etmesi ve Türkiye karşıtı görüşleri ile tanınan Ermeni Devrimci Federasyonu'nun (Taşnak Partisi) yeniden açılmasına ve siyasi faaliyet göstermesine izin vermesi bu yeni siyasetin ilk adımlarını teşkil etmiştir.¹⁷

15 Bu kente Ermeniler Stepanakert, Azeriler ise Hankenti demektedirler.

16 Robert Koçaryan'ın biyografisi için bkz. Ermenistan Devlet Başkanlığı resmi sitesi <http://www.president.am/library/presidents/eng/?president=2>.

17 Kamer Kasım, "Armenia's Foreign Policy: Basic Parameters of Ter-Petrosian and Kocharian Era", *Review of Armenian Studies*, Cilt 1, Sayı 1, 2002, ss. 90-103.

Ancak başkanlık seçimlerinden bir buçuk yıl sonra Ermenistan 27 Ekim 1999'da büyük bir şok yaşamıştır. Nairi Hunanyan adlı eski bir Taşnak üyesinin liderliğinde küçük bir Ermeni grup Ermenistan Parlamentosu'na girmiş, otomatik silahlarla toplantı halindeki milletvekillerine saldırarak başta dönemin Ermenistan Başbakanı Vazgen Sarkisyan olmak üzere Meclis Başkanı Karen Demirciyan, Meclis Başkan Yardımcıları Yuri Bakshian ve Ruben Miroian da dâhil olmak üzere sekiz kişiyi öldürmüş, yaklaşık 30 kişiyi de yaralamıştır. 40'a yakın milletvekilini de rehin alan saldırganlar, Koçaryan ile yaptıkları pazarlık sonucunda eylemi bırakmışlar ve ömür boyu hapis cezasına çarptırılmışlardır. Saldırıda öldürülen Karen Demirciyan ve Vazgen Sarkisyan'ın Koçaryan'ın en güçlü siyasi rakipleri olması ve Demirciyan'ın bir yıl önceki başkanlık seçimlerinde Koçaryan'ın karşısına çıkması, saldırının ardında Koçaryan'ın olduğu dedikodularının yapılmasına yol açmıştır. Öyle ki, saldırının ikinci yılında Erivan'da düzenlenen 7000 kişinin katıldığı bir anma mitinginde katılımcılar Koçaryan'ın istifasını talep etmişlerdir.¹⁸

Bu dedikodular hiçbir biçimde kanıtlanamadıysa da Koçaryan 2000'li yılların başında büyük ölçüde rakipsiz kalmıştır. Muhalefetin bölünmüş olması Koçaryan'ın işini daha da kolaylaştırmıştır. Koçaryan gerektiğinde var olan zayıf muhalefeti de baskı yoluyla susturmayı tercih etmiştir. Örneğin 2000 yılının Ekim ayında Koçaryan aleyhine düzenlenen bazı mitingleri finanse eden Ermeni asıllı Rus uyruklu iş adamı Arkadi Vardanyan sudan bir bahane ile tutuklanarak hapse atılmış, büyük servetinin yardımıyla lehine oluşturduğu bir kampanyaya rağmen yargılanmadan dört ay hapiste kalmış ve ancak sağlık durumunun bozulması nedeniyle hapisten çıkarılmıştır.¹⁹

Robert Koçaryan'ın Türkiye hakkındaki düşüncelerini anlamak için gazeteci Mehmet Ali Birand'a 1 Şubat 2001 tarihinde verdiği bir mülakat son derece faydalıdır. Koçaryan bu mülakat sırasında özellikle Türkiye'nin Ermeni "soykırımını" tanıması ve Ermenistan'dan özür dilemesi üzerinde durmuş, böyle yapıldığı takdirde bundan, Ermenistan Devleti için, hukuken Türkiye'den tazminat ve toprak talep etmesi sonucunun çıkmayacağını defalarca vurgulamıştır. Koçaryan "Böyle basit bir adımla sorunu kökünden halledebilirsiniz ve ilişkilerimizin geleceğini değiştirebilirsiniz" demiştir.²⁰

18 "Rally demands Armenian head's resignation", *BBC News*, 26 Ekim 2001, bkz. <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/1622868.stm>.

19 Ömer Engin Lütem, "Olaylar ve Yorumlar", *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 1, Bahar 2001, makalenin tam metni için bkz. <http://www.eraren.org/index.php?Page=Dergilcerik&IcerikNo=156>.

20 *CNN-Türk*, 1 Şubat 2001.

Koçaryan'ın bu mülakatının bazı Avrupa ülkelerinin parlamentolarında Ermeni "soykırımı"nı tanıyan kararlar alınması ile aynı zamana denk gelmesi özellikle dikkat çekicidir. Nitekim mülakat Fransa'nın 18 Ocak 2001'de "Fransa 1915 Ermeni soykırımını açıkça tanı" cümlesinden ibaren bir kanunu kabul etmesinden iki hafta sonra yapılmıştır. Koçaryan'ın uluslararası alandaki bu gelişmelerin Türkiye'yi en azından "soykırım" konusunda müzakereye hazır hale getirdiği varsayımından hareket etmiş olması olasıdır. Bu uluslararası atmosferi arkasına almak isteyen Koçaryan'ın, tazminat ve özellikle toprak talep etmekte ısrarlı olduğu takdirde, bu yardımı alamayacağı, bu talepleri ileri sürmeye devam ederse Türkiye'nin hiçbir şekilde masaya oturmayacağını düşünerek herkes tarafından kabul görecektir bir çözüm aradığı ve bunun için de Türkiye'nin "soykırımı" tanıması ve özür dilemesi karşılığında, hiç olmazsa başlangıçta, Ermenistan'ın Türkiye'den toprak ve tazminat istememesi formülünü bulduğu akla gelmektedir.²¹

Bu mülakata gerek Taşnaklar, gerekse Hınçaklar sert tepki göstermişler ve Koçaryan'ın aslında "ölümü gösterip sıtmaya razı etmek" olarak özetlenebilecek olan bu politikasını yetersiz bulduklarını, "soykırımın" tanınmasının "Ermeni davasının çözümünün ancak ilk safhasını oluşturduğunu" ifade etmişlerdir.²² Diğer bir deyişle her iki grup da tazminat ve toprak taleplerinden hiçbir biçimde vazgeçmeyeceklerinin altını çizmiştir.

Türkiye'nin resmi makamları bu mülakata bir yanıt vermemekle beraber yanıt niteliğinde bir beyan 2001 yılının Haziran ayında dönemin Başbakanı Bülent Ecevit'ten gelmiştir. Bilindiği üzere Türkiye'nin Ermenistan ile diplomatik ilişki kurmamasının nedeni, Ermenistan tarafından sürekli ileri sürülen "soykırım" iddiaları ve Ermenistan'ın Karabağ da dâhil olmak üzere Azerbaycan topraklarının yaklaşık %20'sini işgal altında tutmasıdır. Dönemin Amerikan Savunma Bakanı Donald Rumsfeld'in Ankara ziyareti sırasında Ecevit, Ermenistan ile diplomatik ilişki kurmanın koşulları olarak Ermenistan'ın Dağlık Karabağ'ı tamamen boşaltması ve Nahçıvan ile Azerbaycan arasında güvenli bir koridor açılması gerektiğini söylemiştir.²³ Bu beyana Ermenistan tarafından tepki gecikmemiş ve Ermenistan Dışişleri Bakanı Vartan Oskanyan Türk tarafının Ermenistan ile diplomatik ilişki kurmak için ön şart ileri sürmesinin kabul edilemez olduğunu dile getirmiştir.²⁴

Bu dönemde, bir taraftan resmi kanallar arasında bu tür sert tartışmalar devam ederken diğer taraftan sivil girişimler vasıtasıyla Türk ve Ermeni

21 Ömer Engin Lütem, "Olaylar ve Yorumlar", *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 1, Bahar 2001.

22 *Massis Weekly Online*, 17 Şubat 2001.

23 *Hürriyet*, 6 Haziran 2001.

24 *Prime News*, 13 Haziran 2001.

toplumları arasında bir uzlaşma sağlama yolunda bir takım girişimler de göze çarpmaktadır. Bunun en önemli örneklerinden biri de 2001 yılının ortalarında Türkiye ve Ermenistan arasındaki ilişkilerin normalleştirilmesi yönünde bir adım atmak amacıyla, altı Türk ve dört Ermeni²⁵ tarafından 9 Temmuz 2001'de Cenevre'de bir "Türk-Ermeni Barışma Komisyonu"nun (*Turkish-Armenian Reconciliation Commission* – TEBK) kurulduğunun kamuoyuna duyurulması olmuştur.²⁶ Bu Komisyonun amacı "*Terms of Reference*" adlı kuruluş bildirgesinde ifade edildiği üzere "Türkler ve Ermeniler arasında karşılıklı anlayış ve iyi niyeti geliştirmek; Ermenistan ve Türkiye ilişkilerinin iyileştirilmesini teşvik etmek; Türk-Ermeni sivil toplum örgütleri ve Ermeni Diasporası'ndaki mevcut barışma arzusundan yararlanmak ve söz konusu örgütler arasında temas, diyalog ve işbirliğini desteklemek; doğrudan bazı faaliyetlere girişmek ve diğer kuruluşların projelerinin gerçekleşmesine yardımcı olmak; hükümetlere sunulmak üzere bazı tavsiyeler geliştirmek; iş dünyası, turizm, kültür, eğitim, araştırma, çevre, medya ve güven artırıcı önlemler alanında resmi olmayan işbirliğini desteklemek; talep üzerine, tarihi, psikolojik, hukuki ve diğer alanlardaki bazı projeler için uzman incelemesi sağlamak" olarak belirlenmiştir.²⁷

TEBK'nın kuruluşu Türkiye'de çok fazla ilgi uyandırmadıysa da Ermenistan'da ve özellikle Ermeni Diasporası'nda büyük yankı bulmuştur. Her iki taraftan katılımcıların da resmi bir sıfat ve görevi olmamakla beraber özellikle siyaset ve diplomasi alanında isim yapmış kişilerden oluşturulan bu Komisyon, her ne kadar "soykırım" konusu gibi hassas bir konuya değinmeyeceğini dile getirse de, Ermenistan'da ve Ermeni Diasporası'nda bugüne kadar sürdürülen Ermeni politikasının verdiği bir taviz olarak algılanmıştır. Özellikle Amerikan Ermeni Asamblesi'nin Komisyon'un kuruluşundaki aktif desteği bir başka önemli Diaspora kuruluşu olan ANCA tarafından şiddetle eleştirilmiştir.²⁸

TEBK Cenevre'deki bu ilk toplantısının ardından ikinci toplantıyı 23-25 Eylül 2001 tarihlerinde İstanbul'da gerçekleştirmiştir. Bu toplantıda alınan

25 Türk tarafının katılımcıları Emekli Büyükelçiler Gündüz Aktan, Özdem Sanberk ve İlater Türkmen ile Emekli Korgeneral Şadi Ergüvenç, Boğaziçi Üniversitesi eski Rektörü Üstün Ergüner ve Virginia Üniversitesi Psikiyatri Bölümü'nden Prof. Dr. Vamık Volkan'dır. Ermeni tarafının katılımcıları ise Amerikan Ermeni Asamblesi Mütevelli Heyeti Başkanı Van Krikorian, Ermenistan eski Devlet Bakanı Alexander Arzumanyan, Erivan Devlet Üniversitesi'nden Ermenistan'ın eski Şam Büyükelçisi Prof. Dr. David Hovannissian ve Boris Yeltsin'in eski danışmanlarından Andranik Migranian'dır.

26 Türk-Ermeni Barışma Komisyonu'yla ilgili kapsamlı değerlendirme için, bkz. Kamer Kasım, "Turkish-Armenian Reconciliation Commission: A Missed Opportunity", *Armenian Studies*, Cilt 1, Sayı 4, Aralık 2001-Ocak-Şubat 2002, ss. 256-273.

27 "Terms of Reference" belgesinin tam metni için bkz. *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 2, Yaz 2001, ss. 267-268.

28 "ARF Bureau Declaration Regarding the Turkish-Armenian Reconciliation Commission", *Asbarez*, 14 Temmuz 2001.

kararlar arasında Komisyon'un Ermeni üyelerinin sayısının artırılması, Komisyon için bir sekreteryaya kurulması, bir web sitesi açılması ve Uluslararası Geçiş Hukuku Merkezi'nin (*International Center for Transitional Justice*) uluslararası barış modellerini de içeren hukuksal konular üzerinde bir seminer düzenlemeye davet edilmesi vardır. Toplantı ilkinde olduğu gibi özellikle Ermeni Diasporası'nın şiddetli tepkisiyle karşılaşmıştır. Öyle ki, Avrupa'daki başlıca Ermeni kuruluşlarını bir araya getiren Avrupa Ermeni Birlikleri Forumu Komisyon'un Ermeni üyelerini istifaya davet etmiştir.²⁹ Bunun yanı sıra Komisyon'un Amerikan Dışişleri Bakanlığı tarafından finanse edildiğine dair iddialar da ortaya atılmıştır.³⁰

Aslında TEBK yukarıda da belirttiği üzere "soykırım" konusunun gündeme getirilmeyeceği, bundan özellikle kaçınılacağı bir platform olarak tasarlanmıştı. Ancak Ermeni Diasporası Komisyon'un amacının Ermeni "soykırımı"nın tanınmasına vurulan bir darbe olarak nitelendirmiş ve Komisyon'un Ermeni üyeleri üzerinde bir kamuoyu baskısı kurmayı amaçlamıştı. Bu baskı etkisini göstermekte gecikmemiş ve Ermeni üyeler İstanbul toplantısında "soykırım" konusunun dolaylı veya dolaysız bir şekilde ele alınması ve özellikle bu hususa toplantı bildirilerinde yer verilmesini istemeye başlamışlardır.³¹

Komisyon'un 18-21 Kasım 2001 tarihlerinde New York'ta yapılan üçüncü toplantısı bu tartışmaların gölgesinde yapılmıştır. Toplantıda, 1948 Birleşmiş Milletler Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi'nin 1915 olaylarına uygulanıp uygulanmayacağına bağımsız bir kuruluş olan Uluslararası Geçiş Hukuku Merkezi tarafından incelenmesi kabul edildi.³² Ancak, toplantılara başkanlık eden Amerikalı David L. Phillips'in bu husustaki sözleri uluslararası basında "Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan Ermenilerin 1915 yılında kitle halinde öldürülmelerinin ve sürülmelerinin bir "soykırım" olup olmadığının tespit edilmesi" olarak yansıtıldı.³³ Kısaca sözleşmenin geriye işleyip işlemeyeceği gibi nispeten basit bir hukukî husus, sözleşmeye göre olayların "soykırım" olup olmadığının saptanmasına gibi tarihsel bir değerlendirmeye dönüştürüldü. Komisyon'un Türk üyeleri bu hususu Uluslararası Geçiş Hukuku Merkezi'ne bildirdiklerinde Komisyon'un Ermeni üyeleri bu Komisyon'un devam etmeyeceğini belirten bir yazıyı David L. Phillips'e gönderdiler. Böylelikle TEBK'nin varlığı fiilen sona erdi.

29 AZG, 6 Kasım 2001.

30 Armenian National Committee of America, Basın Açıklaması, 13 Ekim 2001.

31 Ömer Engin Lütem, "Olaylar ve Yorumlar", *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 4, Kış 2001. Makalenin tam metni için bkz. <http://www.eraren.org/index.php?Page=Dergilerik&IcerikNo=265>.

32 Gündüz Aktan, "TARC: Çıkamaz Sokak", *Radikal*, 12 Aralık 2001.

33 *RFE/RL Armenia Report*, 28 Kasım 2001.

İki ülke arasında karşılıklı anlayış havasını hâkim kılmaya çalışan bu girişimin sona ermesinin ardından Taşnak Partisi bir bildiri yayınlarak Türkler ve Ermeniler arasında ancak Türkiye'nin Ermeni "soykırımı"nı tanımamasından sonra diyalog olabileceğini, Türkiye'nin Ermeni "soykırımı" konusundaki sorumluluğunun Türk-Ermeni ilişkilerinden ayrılamayacağını, bu nedenle Ermeni "soykırımı"nın tanınmasının Ermenistan dış politikasının ayrılmaz bir parçası olduğunu ve şimdi her zamandan daha fazla Ermeni "soykırımı"nın tanınması için çaba gösterilmesi gerektiğini bildirmiştir.³⁴

Bu olumsuz, hatta saldırgan olarak nitelendirilebilecek beyanlara rağmen 2002 yılının Ocak ayında Türkiye Ermenistan'a bir iyi niyet ifadesi olarak sınırda vize uygulamasını yeniden başlatmıştır. Ermenistan vatandaşlarını vize almak için Tiflis veya Moskova'ya gitmek mecburiyetinde bırakan ve sonuçta Türkiye'ye gelen Ermenilerin sayısında azalma olmasına sebep olan uygulama kaldırılarak, Türkiye'ye gelmek isteyen Ermenistan vatandaşlarına sınırda vize verilmesine olanak sağlayan bir uygulamaya geçilmiştir. Türkiye'nin bu uygulaması Ermenistan'da olumlu karşılanmış ve Dışişleri Bakanlığı'nın bir sözcüsü, bunun "iki halk arasındaki temasları olumlu etkileyeceğini ve gergin olan Türk-Ermeni ilişkilerinin genel havasını iyileştireceği"ni söylemiştir.³⁵ Dönemin Amerikan Dışişleri Bakanlığı sözcüsü Richard Boucher ise bu hususta Türkiye'nin kararını olumlu bulduklarını ve bunun Türk-Ermeni ilişkilerinin iyileştirilmesine katkıda bulunmasını ümit ettiklerini ifade ederek, ilişkilerin normalleşmesi yolunda hükümetlerin veya özel kuruluşların girişimlerini teşvik ettiklerini belirtmiştir.³⁶

Bu uygulamanın yarattığı olumlu havanın etkisiyle, TEBK gibi gayiresmî kanallar aracılığı ile yürütülen iki ülke ve iki toplum arasındaki ilişkiler daha üst seviyeye taşınmış ve 2002 yılı Dışişleri Bakanları seviyesinde birçok görüşmenin gerçekleştiği bir yıl olmuştur. Bu görüşmelerin ilki Türkiye ve Ermenistan Dışişleri Bakanları'nın Dünya Ekonomik Forumu münasebetiyle New York'ta buldukları bir sırada gerçekleşmiştir. Ermenistan Dışişleri Bakanı Vartan Oskanyan bu görüşme ile ilgili verdiği bir mülakatta "yakın bir gelecekte bu toplantının bir devamı olacağını düşünüyorum" demiş ve iki tarafın da doğrudan diyalog yoluyla ikili sorunlara çözüm bulunmasına çalışılması düşüncesinde olduğunu ifade etmiştir.³⁷

İkinci görüşme ise Türkiye'nin girişimi ile Türkiye, Ermenistan ve Azerbaycan Dışişleri Bakanları'nın 15 Mayıs 2002'de Reykjavik'de NATO

34 *Yerkir*, 13 Aralık 2001.

35 *RFE/RL Armenia Report*, 16 Ocak 2002.

36 Armenian National Committee of America, Basın Açıklaması, 16 Ocak 2002.

37 *RFE/RL Armenia Report*, 2 Şubat 2002.

Dışişleri Bakanları toplantısı münasebetiyle bir araya gelmesi ile gerçekleştirilmiştir. Bu toplantıdan sonra dönemin Dışişleri Bakanı İsmail Cem yaptığı basın açıklamasında toplantının Türkiye'nin girişimi ve Azerbaycan ve Ermenistan'ın desteği ile yapıldığını, bunun üç ülkenin Dışişleri Bakanları arasındaki ilk toplantı olduğunu, Bakanların mevcut güvenlik sorunları ve diğer bölgesel sorunları ve bu sorunlarla mücadele edebilmek için nasıl işbirliği yapılması gerektiği gibi konuları görüştüğünü, toplantının gelecek için olumlu bir adım teşkil ettiğini ve Bakanların, üyesi oldukları Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı çerçevesinde tekrar bir araya gelebileceklerini söylemiştir.³⁸

Bu görüşmeden yaklaşık bir ay sonra Türkiye ve Ermenistan Dışişleri Bakanları Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'nın kuruluşunun onuncu yıldönümü vesilesiyle İstanbul'da yapılan kutlama toplantısından yararlanarak 25 Haziran 2002 tarihinde üçüncü bir görüşme daha yapmışlardır. Bu toplantı ile ilgili bilgi veren bir Dışişleri Bakanlığı yetkilisi Karabağ sorunu da dâhil olmak üzere görüşmelerin Güney Kafkasya'daki genel durum üzerinde odaklandığını, tarafların ilişkilerini normalleştirme konusunu ayrıntılı olarak görüşmediklerini, Oskanyan'ın bu konudaki Ermeni görüşlerini dile getirdiğini ifade etmiştir. Bir diğer Türk diplomatı ise toplantıyı olumlu olarak nitelendirdikten sonra, tarafların görüşmeye devam etme kararı verdiklerini dile getirmiştir.³⁹ Türk basınında ise toplantıyla ilgili olarak Ermenistan'ın, ilişkilerin geliştirilmesi için Karabağ'ın işgaline son verilmesi şartını kaldırmasını Türkiye'den istediğini, ancak Türk tarafının bunun Türkiye'nin temel politikası olduğunu belirterek "önce Karabağ, sonra ilişkiler" mesajını verdiği yolunda haberler çıkmıştır.⁴⁰

Toplantıyla ilgili olarak Ermenistan Dışişleri Bakanı Oskanyan, tarafların Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin bugünkü durumunu da görüştüklerini, bu ilişkilerde ani bir düzelme olmasının beklenmemesi gerektiğini, ancak bu gibi görüşmelerin ilişkilerin geliştirilmesi için yararlı olduğunu söylemiştir. Oskanyan ayrıca, Türkiye'nin Karabağ'a ilişkin tutumunda son bir yıl içinde köklü bir değişim olduğunu, Türkiye'nin bu konuda, 2001 yılında, arabuluculuk yapmak istediğini, Ermenistan'ın Minsk Grubu'nun arabuluculuk yaptığını ileri sürerek bunu kabul etmediğini ifade etmiş ve Türkiye'nin Karabağ sorununun çözümünde yapıcı bir rol oynamak istemesinin bu soruna yaklaşımında daha dengeli davranmasını gerektirdiğini belirtmiştir.⁴¹

38 *Anadolu Ajansı*, 15 Mayıs 2002.

39 Ömer Engin Lütem, "Olaylar ve Yorumlar", *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 6, Yaz 2002. Makalenin tam metni için bkz. <http://www.eraren.org/index.php?Lisan=tr&Page=Dergilerik&IcerikNo=82>.

40 A.y.

41 A.y.

Kıscacası bu toplantı her iki tarafın birbirinden neler beklediğini ortaya koyması açısından son derece önemli olmuştur. Ermeni tarafının amacı önkoşul olmaksızın Türkiye ve Ermenistan arasında diplomatik ilişki kurulmasını sağlamaktır. Karabağ meselesine gelince, Ermenistan Türkiye'nin bu konuda müdahil olmasını istememektedir. Türkiye ise Karabağ sorunu çözümlenmeden ikili ilişkilerde bir iyileşme sağlanamayacağı noktasından hareketle bu çözüme aktif olarak katılmayı arzulamakta ve bu nedenle de Ermenilerin diplomatik ilişki kurma taleplerine değil Karabağ sorununun görüşülmesine öncelik vermektedir.⁴²

Bu arada Ermenistan Dışişleri Bakanı Oskanyan İstanbul'da İsmail Cem ile yaptığı görüşmenin ertesi günü Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etütler Vakfı (TESEV) tarafından düzenlenen bir organizasyonda Türk-Ermeni ilişkileri ile ilgili bir konuşma yapmıştır.⁴³ Oskanyan'ın bu konuşmasını üç ana başlık altında özetlemek mümkündür:

- **Azerbaycan ve Karabağ Meselesi:** Oskanyan Türkiye ile Azerbaycan arasındaki ilişkilerin Ermenistan'ı tecrit edecek bir boyut almasından duyduğu rahatsızlığı üstü kapalı bir biçimde dile getirmiştir. Oskanyan ayrıca Karabağ'ın hiçbir zaman bağımsız Azerbaycan'ın bir parçası olmadığını, Sovyet dönemi hariç, bu bölgenin Azerbaycan tarafından da kontrol edilmediğini, Karabağ halkının, anayasa hükümleri çerçevesinde, Azerbaycan'dan ayrılmış olduğunu iddia etmiştir.
- **Ermenistan Sınırının Kapalı Olması:** Oskanyan Türkiye-Ermenistan sınırının kapalı olmasını Türkiye'nin Ermenistan'a uyguladığı bir ambargo olarak nitelendirmiş ve bu ambargonun Azerbaycan'ın ikna girişimleri sonucunda konduğunu belirtmiştir. Ancak ambargonun Ermenistan ekonomisi üzerinde olumsuz bir etkisi olmadığını, ekonominin istikrarlı bir biçimde büyüdüğünü vurgulamıştır.
- **“Soykırım” ve Diplomatik İlişki Kurma Konusu:** Oskanyan konuşmasında “soykırım” kelimesini kullanmamış ancak bu iddiayı “acılı anılar”, “eziyetli geçmiş”, “kurban olmanın açtığı yaralar” gibi kavramlarla dile getirmiştir. Türkiye'nin “soykırımı” tanımını açıkça ifade etmeyen Oskanyan bunun yerine, inkârcılığın hafızayı ortadan kaldırmayacağı, sorumluluğu gerçek anlamda kabul etmenin yeniden güven duymanın ön şartı olduğu, geçmişin önemsiz olduğuna inananların, milletlerin ortak belleğine gömülmüş

42 A.y.

43 Konuşmanın tam metni için bkz. Ermenistan Dışişleri Bakanlığı resmi web sitesi http://www.armeniaforeignministry.com/speeches/020626turk_econ_fnd.html

yüzyıllık anlaşmazlıkları çözümlenemeyeceği gibi ifadeler kullanmıştır.

Kısacası Oskanyan bu konuşmasında Türkiye-Ermenistan arasındaki sorunların kaynağı olarak Azerbaycan'ı gördüğünü belirtmiş ve Ermenistan'ın politikalarını mazur göstermeye gayret etmiştir. Oysa Türkiye'nin bu konudaki politikası son derece açıktır. İki ülke arasındaki ilişkilerin normalleştirilebilmesi için Türkiye Ermenistan'dan Türkiye'nin toprak bütünlüğünü tanımasını, "soykırım" iddialarını tarihsel bir gerçek olarak göstermekten vazgeçmesini ve Azerbaycan'da uluslararası hukuk kurallarına aykırı bir biçimde sürdürdüğü işgal politikasından vazgeçerek Azerbaycan topraklarından çekilmesini istemektedir. Ermenistan'ın sürekli olarak "ön şart" olarak gündeme getirdiği ve iki ülke arasındaki ilişkilerin normalleştirilememesinden Türkiye'yi sorumlu tuttuğu şartlar işte bunlardır. Bu şartlar incelendiğinde bunların uluslararası hukuk kurallarının yerine getirilmesini istemekten başka bir anlamı olmadığı kolayca görülmektedir. Bir ülkenin toprak bütünlüğünün tanınması, uluslararası bir sözleşmeye (1948 tarihli Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi) aykırı bir siyasetten vazgeçilmesi ve yine uluslararası hukuk kurallarına aykırı olarak işgal edilen toprakların geri verilmesi olarak özetlenebilecek bu istekler iki ülke arasındaki ilişkilerin normalleştirilmesi için yerine getirilmesi gereken asgari koşullardan ibarettir.

2002 yılında Türkiye-Ermenistan ilişkileri ile ilgili gelişmelere geri dönecek olursak, Türkiye'de 2002 yılının Kasım ayında yapılan seçimlerin ardından kurulan Adalet ve Kalkınma Partisi Hükümeti'ne karşı uzunca bir süre Ermenistan resmi makamlarından bir tepki gelmemiştir. Ancak 22 Kasım 2002 tarihinde Prag'da düzenlenen NATO Zirvesi'ne katılan Ermenistan Devlet Başkanı Koçaryan Türkiye'nin yeni hükümeti ile ilgili olarak "Ermenistan, ön koşulsuz olarak, Türkiye ile diplomatik ilişkiler kurulmasına ve ticaretin artırılması için sınırların açılmasına hazırdır... Türk makamlarıyla görüşmek istediğimiz sorunlar mevcuttur, ancak günümüz ilişkileri herhangi bir önkoşul ileri sürülmeden kurulmalıdır"⁴⁴ diyerek Türkiye'ye karşı tutumunda bir değişiklik olmadığını göstermiştir.

2002 yılının son günlerinde Ermeni basınında Türkiye Dışişleri Bakanı Yaşar Yakış'ın, Azerbaycan memnun olmasa da Türkiye'nin Ermenistan ile ilişkilerini geliştireceğini ifade ettiğine dair haberler çıkmıştır. Ermenistan Dışişleri Bakanı Oskanyan kendisine bu konuda yöneltilen sorulara bu tutumu memnuniyetle karşıladıklarını ve Türkiye ile önkoşul olmadan işbirliğine hazır oldukları cevabını vermiş, ayrıca Ermenistan ile diplomatik ilişki kurmasının ve uyguladığı ambargoyu kaldırmasının Türkiye'nin

44 *Armenpress News Agency*, 25 Kasım 2002.

Avrupa Birliği'ne üye olması perspektiflerini daha gerçekçi kılıcağını söylemiştir.⁴⁵ Ancak bu tür haberlerin gerçeği tam olarak yansıtmadığı kısa süre içerisinde anlaşılmıştır. Özellikle Adalet ve Kalkınma Partisi Başkanı Tayyip Erdoğan'ın 7 Ocak 2003 tarihinde Azerbaycan'a yaptığı ziyaret sırasında kendisinin ve beraberindekilerin yaptığı konuşmalar yeni Türk Hükümeti'nin Ermenistan ve Karabağ sorunu ile ilgili politikasına açıklık getirmiş ve Azerbaycan'da bu konuda olabilecek endişeleri ortadan kaldırmıştır. Erdoğan özetle yeni Türk Hükümeti'nin Ermenistan ile olan ihtilafında Azerbaycan'ın haklı tutumunu desteklemeye devam edeceğini, Türkiye'nin Karabağ sorunu çözülmeden Ermenistan ile ilişkilerini geliştirmeyeceğini, Karabağ sorununun çözümü için Ermenistan ve Azerbaycan devlet başkanları arasında doğrudan temasların desteklendiğini ve Ermenistan, Azerbaycan ve Türkiye arasında üçlü bir diyalogun Karabağ sorununun çözümüne olumlu bir etki yapabileceğini dile getirmiştir.⁴⁶ Diğer bir deyişle, Ermenistan'ın katı tutumuna karşılık olarak, Türkiye de Ermenistan politikasında bir değişiklik olmadığını açık bir dille ifade etmiştir.

Ermenistan özellikle 2002 yılının ikinci yarısından itibaren Şubat 2003'te yapılacağı ilan edilen başkanlık seçimlerine odaklanmıştır. Başkanlık seçimlerine Koçaryan dışında birçok partinin genel başkanı adaylığını koymuşsa da, muhalefetin bölünmüşlüğü, medya ve muhalefet üzerindeki devlet baskısı ve Ermenistan ekonomisindeki göreceli iyileşme⁴⁷ gibi nedenlerle, Koçaryan oyların %67,5'ini alarak bir kez daha Devlet Başkanı seçilmiştir. En yakın rakibi Halk Partisi Başkanı Stepan Demirciyan oyların ancak %32,5'ini alabilmiştir. Seçimi gözlemleyen uluslararası kuruluşlar seçimlerde birçok yolsuzluk yapıldığını dile getirmişlerdir.⁴⁸

Seçim sürecinde Koçaryan ve Demirciyan 3 Mart 2003 akşamı televizyonda katıldıkları bir açık oturumda Türkiye-Ermenistan ilişkilerine de temas etmişlerdir. Bu programda Petros Gazaryan isimli bir gazeteci, Ermenistan'ın Türkiye ile ilişkileri iyileştirme şansının ve bu iyileştirmenin bedelinin ne olduğunu Demirciyan ve Koçaryan'a sormuştur. Demirciyan bu soruya "ilişkilerin iyileştirilmesi milli değerlerimizin aleyhine olmamalı ve tarihi adalet gerçekleşmelidir. Birçok ülke Ermeni "soykırımı"ını tanımıştır. Bölge ülkeleriyle ve komşularınızla gelecekte ilişkilerimizi iyileştirmemiz

45 Ömer Engin Lütem, "Olaylar ve Yorumlar", *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 8, Kış 2003. Makalenin tam metni için bkz. <http://www.eraren.org/index.php?Page=Dergilcerik&IcerikNo=80>.

46 A.y.

47 Ter-Petrosyan döneminde, ülkenin liberal bir ekonomik sisteme geçebilmesi için hızlı bir özelleştirme politikasına gidilmiş, bunun sonucunda enflasyon artarak bireylerin alım gücü düşmüştür. Bu ekonomik kriz döneminde halkın Ter-Petrosyan'ı istifaya zorlamasının nedenlerinden biri de budur.

48 Bu kuruluşların arasında Avrupa Konseyi ve AGİT de bulunmaktadır.

gerektiğine inanıyorum” cevabını vermiş, gazetecinin “soykırım” konusunda taviz verilmeyeceği hakkındaki görüşüne katıldıktan sonra “Sovyetler Birliği zamanında, hem ülke içinde hem de dışında soykırımın tanınması için kampanya yaptık. Bu bir milli sorundur” demiştir. Koçaryan ise gazetecinin sorusuna açıkça cevap vermek yerine diğer başkan adaylarının seçim programlarının “soykırım” konusunu içermediğini belirtmiş ve Demirciyan’a “sizin seçim programınızın Ermeni halkı için hayati önemi olan bu konuyu neden içermediğini anlamıyorum” diyerek rakibinin bu konuyu önemsemediğini vurgulamaya çalışmıştır.⁴⁹ Oysa Koçaryan dışında hiçbir başkan adayının “soykırım” konusunu seçim programına almamış olması “soykırım” konusunu önemsiz veya ikincil bir konu olarak algılamalarından değil, bu konunun herkes tarafından bilinen önemini sorgulamadan kabul etmelerinden kaynaklanmaktadır.

Ermenistan’da 2003 yılının Şubat ayında yapılan başkanlık seçimlerini 25 Mayıs 2003’te yapılan parlamento seçimleri izlemiştir. Bu seçim de Başkanlık seçimleri gibi yolsuzluk iddialarının gündeme geldiği bir seçim olmuş, sonuçta hiçbir parti çoğunluğu elde edememiştir. Seçim sonuçlarına göre hâlihazırda iktidarda olan Cumhuriyetçi Parti oyların %23,5’ini alarak 131 sandalyeli Ermenistan Parlamentosu’nda 31 sandalye elde etmiştir. 1999’daki Parlamento saldırılarının ardından bu saldırıda ölen siyasetçilerin yakınlarının kurmuş olduğu Adalet Bloğu en fazla oy alan ikinci parti olmasına rağmen (toplam oyların %13,6’sı), Ermenistan’daki seçim sistemindeki aksaklıklar nedeniyle 14 sandalye elde edebilmiştir. Seçimden üçüncü parti olarak çıkan Hukuk Devleti Partisi (toplam oyların %12,3’ü), 19 sandalye ile Meclis’teki ikinci parti olmuştur. Ermeni Devrimci Federasyonu (Taşnak Partisi) de toplam oyların %11,4’ünü alarak 11 sandalye elde etmiştir. Seçimin ardından 11 Haziran 2003’te Cumhuriyetçi Parti, Hukuk Devleti Partisi ve Ermeni Devrimci Federasyonu bir memorandum imzalayarak bir koalisyon hükümeti kurmuşlardır.⁵⁰ Başbakanlığa Cumhuriyetçi Parti’nin Başkanı Andranik Margaryan, Millet Meclis Başkanlığı’na Hukuk Devleti Partisi’nin 34 yaşındaki Başkanı Artur Bağdasaryan seçilmiş, yardımcılıklarına ise Cumhuriyetçi Parti’den Tigran Torosyan ile Taşnak Partisi’nden Vahan Hovannisyan getirilmiştir.

Seçimlerin ardından yeni kurulan hükümette de Dışişleri Bakanlığı’ni sürdüren Vartan Oskanyan, Haziran ayının başlarında Madrid’de yapılan NATO Avrupa-Atlantik Ortaklık Konseyi’ne katılan Dışişleri Bakanı Abdullah Gül ile görüşmüştür. Ermenistan Dışişleri Bakanlığı’nın bu toplantı ile ilgili basın bildirisine göre Bakanlar “...bölgesel sorunları,

49 “Armenian Presidential Candidates TV Debates”, *Public Television of Armenia*, Erivan, 3 Mart 2003.

50 2003 seçimlerinin sonuçları ile ilgili istatistikler için bkz. http://en.wikipedia.org/wiki/Elections_in_Armenia.

Karabağ sorunun çözüm sürecini ve ikili konuları ele almışlardır. Bakanlar iki ülke ilişkilerinin iyileşmesinin bölge istikrar ve güvenliğini olumlu etkileyeceği hususunda mutabık kalmışlardır. İki Bakan bu görüşmelerinin diyalogun geliştirilmesi bakımından yararlı bulmuşlar ve tekrar toplanmaya karar vermişlerdir.”⁵¹

Bu görüşmenin iki ülke ilişkilerinin geleceği için yarattığı olumlu hava Taşnaklar’ı bu konuda kendi tutumlarını açıklamaya yöneltmiştir. Parti ileri gelenlerinden Armen Rustamyan bir gazetecinin sorusuna cevaben “Türkiye önce Karabağ sorununda tarafsız davranmalı, ikinci olarak da Ermeni ‘soykırımı’ını tanımalıdır. Eğer bu iki koşul yerine getirilirse o zaman Türkiye ile gerçekten normal ilişkiler geliştirilmesini düşünmek mümkün olur” demiştir.⁵² Bu söylem Ermenistan Hükümeti’nin genel söylemine uymamaktadır; zira hükümet her defasında iki ülke arasında herhangi bir önkoşul olmaksızın diplomatik ilişki kurulmasını savunmaktadır. Oysa Taşnaklar, Karabağ meselesi ve “soykırım”ın tanınmasını önkoşul olarak ileri sürerek hükümetteki diğer partilerden daha radikal bir tutum aldıklarını ortaya koymuşlardır.

30 Haziran’da yayınlanan bir diğer Taşnak bildirisinde ise şu ifadelere yer verilmiştir:

Ermeni Devrimci Federasyonu Ermenistan ile Türkiye arasında normal ilişkiler kurulmasını desteklediğini çeşitli vesilelerle açıklamış bulunmaktadır. Fakat bu, ancak Türkiye tarihi gerçeği kabul ettiği zaman gerçekleşebilir. Ermeni-Türk diyalogu ancak Türkiye, müzakere konusu olmayan, Ermeni “soykırımı” olayını kabul ettiği zaman sonuç verebilir. Türkiye Karabağ sorununda taraf tuttuğu ve Ermenistan’a uyguladığı ambargoyu kaldırmadığı sürece Ermenistan-Türkiye veya Ermeni-Türk diyalogunun bir geleceği mevcut değildir.

Böylelikle Taşnaklar, iki ülke arasında ilişkilerin yeniden tesis edilebilmesi için sürdükları önkoşul sayısını üçe çıkarmışlardır. Bu önkoşullar Türkiye’nin sözde Ermeni soykırımını tanıması, Karabağ sorununda Azerbaycan’ı desteklememesi ve yeni bir koşul olarak da Ermenistan’a uyguladığı ambargoyu kaldırmasıdır.⁵³

Madrid görüşmesinin ardından gerek Başbakan Recep Tayyip Erdoğan, gerekse Dışişleri Bakanı Abdullah Gül’ün Ermenistan ile diplomatik ilişkilerin yeniden tesis edilmesi ve sınır kapısı ile ilgili verdikleri bazı demeçler, Ermenistan tarafında Türkiye’nin bazı tavizler vererek sınır

51 Ermenistan Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, Basın Açıklaması, 4 Haziran 2003.

52 *Asbarez*, 12 Haziran 2003.

53 *Asbarez*, 30 Haziran 2003.

kapılarını açacağı yolunda yorumlanmıştır. Bu yorumlar üzerine Ermenistan Dışişleri Bakanı Oskanyan Ermenistan Devlet Televizyonu'na verdiği bir demeçte özetle Türkiye'nin artık Karabağ konusuna daha az vurgu yaparak ağırlıklı olarak iki ülke arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi konusunun altını çizdiğini belirtmiş ve bundan duyduğu memnuniyeti dile getirmiştir. Oskanyan ayrıca "soykırım" konusunda Ermenistan'ın Ermeni-Türk ilişkilerin normalleştirilmesi için "soykırımın" tanınmasını hiçbir zaman bir şart olarak ileri sürmediğini belirtmiş ve Türkiye ile diplomatik ilişkiler kurduktan sonra "soykırım" konusunun çözümünü ele alacaklarını ifade etmiştir.⁵⁴ Böylelikle hem Ermenistan kamuoyunda hem de uluslararası toplum nezdinde Türkiye'nin bu konuda adım atmak istediği yolunda bir izlenim oluşturmaya çalışmıştır. Oysa bu dönemde de Karabağ ve Ermenistan ile ilgili olarak Türk dış politikasında herhangi bir değişiklik göze çarpmamaktadır.

İki ülkenin Dışişleri Bakanları 2003 yılı içerisinde ikinci olarak 25 Eylül 2003'te Birleşmiş Milletler Genel Kurul Toplantıları'na katılmak üzere gittikleri New York'ta görüşmüşlerdir. Bu görüşmeden önce her iki Dışişleri Bakanı da BM Genel Kurulu'nda birer konuşma yapmıştır. Ermenistan Dışişleri Bakanı Oskanyan'ın konuşmasının odak noktasını Karabağ sorunu ile ilgili görüşleri oluştururken, her yıl olduğu gibi o yıl da konuşmasını Ermeni "soykırımı" ile ilgili ifadelerle tamamlamıştır:

Bizim için, tüm insanlık için, önemli olan bir diğer konu da Ermenistan'ın dünyadaki ülkeleri ve hükümetleri yirminci yüzyılın ilk soykırımını tanımaya ve kınamaya çağırmasıdır. Soykırımından kurtulanlar ile onların çocukları, geleceğe dönük olarak, ancak geçmişi de unutmadan, demokratik Ermenistan'ın kurulmasına yardım etmektedirler.⁵⁵

Dışişleri Bakanı Abdullah Gül ise yaptığı konuşmada Ermenistan hakkında sadece Karabağ sorununa değinerek şunları söylemiştir: "Türkiye, Karabağ sorununa acil ve adil bir çözüm bulunabilmesi için, Ermenistan'ın bu konudaki Birleşmiş Milletler kararlarına tam olarak uymasını beklemektedir. Bu anlaşmazlığın barışçı yollarla çözümü Türk-Ermeni ilişkilerinin ve aynı zamanda bölgesel işbirliğinin normal hale gelmesine olumlu katkıda bulunacaktır."⁵⁶ Bakanın bu ifadeleri incelendiğinde Türkiye'nin Ermeni siyasetçilerin iddia ettiği gibi "taviz" olarak nitelendirilebilecek bir yola sapmadığının açıkça dile getirildiği görülmektedir.

54 *Ermenistan Devlet Televizyonu*, Erivan, 2 Temmuz 2003.

55 Ömer Engin Lütem, "Facts and Comments", *Review of Armenian Studies*, Volume 2, Number 5, 2003, <http://www.eraren.org/index.php?Page=Dergiler&IcerikNo=124&Lisan=en>.

56 *Anadolu Ajansı*, 26 Eylül 2003.

İki ülkenin Dışişleri Bakanları arasında 2003 yılında yapılan son görüşme, 5 Aralık 2003 tarihinde Avrupa-Atlantik Ortaklık Konseyi Bakanlar Toplantısı münasebetiyle gittikleri Brüksel’de gerçekleşmiştir. Anadolu Ajansı’nın verdiği habere göre iki Bakan, Gürcistan’daki durum,⁵⁷ Kafkasya ülkelerinin istikrarı, bu ülkelerin Avrupa ve NATO ile ilişkilerinin geliştirilmesi ve Barış için Ortaklık faaliyetlerine daha fazla içerik kazandırılması konularını görüşmüşlerdir.⁵⁸ Ancak Vartan Oskanyan Ermenistan basınına görüşme ile ilgili olarak Brüksel toplantısının, geçen iki toplantıya göre, nitelik bakımından farklı olduğunu, Türkiye-Ermenistan ilişkilerinde ilk adımın atılmasının yakın bulunduğunu, açık konuşmak için erken olmakla beraber, birkaç ay içinde, Türkiye-Ermenistan sınırı sorununda, küçük de olsa, ilk olumlu sonuca varılacağını söylemiştir.⁵⁹

Bütün bu açıklamalar Azerbaycan’da ciddi bir endişe yaratmış ve Türkiye’nin Ermenistan sınırını açarak Karabağ politikasında taviz vereceği düşüncesinin gündeme gelmesine neden olmuştur. Bunun üzerine bu endişeleri gidermek ve Türkiye’nin Karabağ politikasında bir değişiklik olmadığını vurgulamak üzere Dışişleri Bakanı Abdullah Gül 9-10 Ocak 2004’te Azerbaycan’a resmi bir ziyarette bulunmuştur. Bu ziyaret sırasında yaptığı açıklamalarda Gül, Azerbaycan toprakları işgal altında olduğu sürece Karabağ sorununun çözümlenemeyeceğini, Türkiye’nin Ermenistan’a karşı tutumunda bir değişiklik bulunmadığını,⁶⁰ şimdilik Türkiye-Ermenistan sınırlarının açılmasının söz konusu olmadığını, Türkiye’nin barışçı bir çözüm istediğini ve bu amaçla gelecekte Ermenistan, Türkiye ve Azerbaycan temsilcilerinin katılacağı üçlü bir toplantının düzenlenebileceğini söylemiştir.⁶¹ Diğer yandan Gül, Başkan İlham Aliyev’i ziyareti sırasında yaptığı konuşmada Türkiye’nin tutumunu açıklıkla ortaya koymuş ve şu ifadeleri kullanmıştır:

Bildiğiniz gibi Karabağ sorunu yalnız sizin değil bizim de sorunumuzdur. Bu sorunun, Azerbaycan’ın toprak bütünlüğü çerçevesinde barışçı yollarla çözümlenmesi için, çaba harcanmaktadır. Diğer tarafın da iyi niyet göstereceğini ve yapıcı bir tutum alacağını ve dünyanın bu anlaşmazlığın barışçı bir şekilde ve adil olarak çözümlenmesine yardım edeceğini ve Azerbaycan’ın işgal altındaki topraklarının kurtarılacağını ümit ediyoruz. Türkiye bu yönde elinden gelenin azamisini yapacaktır. Bundan şüphe duyulmamalıdır.⁶²

57 2003 yılının Kasım ayında Gürcistan’da Devlet Başkanı Eduard Şevardnadze “Gül Devrimi” olarak adlandırılan bir halk hareketi neticesinde görevden alınmış ve devrimin önderlerinden biri olan Saakaşvili 4 Ocak 2004’te Gürcistan Devlet Başkanı seçilmiştir.

58 *Anadolu Ajansı*, 5 Aralık 2003.

59 *Mediamax News Agency*, 6 Aralık 2003.

60 *Baku Today*, 9 Ocak 2004.

61 *Associated Press*, 9 Ocak 2004.

62 *Azer Tag*, 10 Ocak 2004.

Bütün bu açıklamalar da Vartan Oskanyan'ın açıklamalarının aksine Türkiye'nin Ermenistan politikasında ilk adımı Ermenistan'dan beklediğini göstermektedir.

Bu arada 2003'ün son döneminde Türkiye'nin Ermeni meselesi ile ilgili ilkesel tutumunu bir kez daha gözler önüne seren iki üst düzey açıklama yapılmıştır. Bunlardan birincisi Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılışı münasebetiyle, 1 Ekim 2003 tarihinde yaptığı ve ülkenin iç ve dış sorunlarına değindiği konuşmasında Ermenistan ile ilişkiler konusunda yaptığı açıklamalardır. Sezer konuşmasında şu ifadeleri kullanmıştır:

Türkiye, tüm komşularıyla iyi ilişkiler geliştirmek yönündeki isteği doğrultusunda, Ermenistan'la da ilişkilerini normalleştirmek amacındadır. Ancak, bu amaca ulaşılması, Ermenistan'ın iyi komşuluk ve uluslararası hukuk ilkeleriyle uyumlu bir dış siyaset izlemesine, komşularıyla sorunlarını bu doğrultuda çözme yönünde ciddi çaba göstermesine, geçmişiyile barışmak yönünde son seçimini yaparak tarihin yargılanmasını tarihçilere bırakmasına bağlıdır. Doğal olarak, Ermenistan'ın bu davranış içine girmesi ve bu yönde siyasal istenç göstermesi Türkiye tarafından karşılıksız bırakılmayacağı gibi, böyle bir olumlu gelişme tüm Güney Kafkasya bölgesinin istikrar ve gönencine somut katkı sağlayacaktır.⁶³

Türkiye-Ermenistan ilişkileri ile ilgili devlet politikasını yansıtan ikinci açıklama ise Dışişleri Bakanı Abdullah Gül tarafından Dışişleri Bakanlığı'nın 2004 Mali Yılı Bütçe Tasarısının Türkiye Büyük Millet Meclisi Plan ve Bütçe Komisyonunda takdimi vesilesiyle 3 Kasım 2003 tarihinde yaptığı konuşmada yer almıştır. Bu konuşmanın Ermenistan ile ilgili bölümünde Bakan Gül şu ifadelere yer vermiştir:

Türkiye Ermenistan'la ilişkilerini normalleştirmek ve bu ülkeyle iyi komşuluk ilişkileri çerçevesinde işbirliğini geliştirmek istemektedir. Bu hedefe ulaşmak ise Ermenistan'ın uluslararası hukuk ilkelerine riayet etmesine, geçmişiyile barışma yönünde nihai seçimini yaparak tarihin yargılanmasını tarihçilere bırakmasına ve komşularıyla sorunlarını çözümlenmek yönünde ciddi irade göstermesine bağlıdır. Bu yönde bir yaklaşım benimsendiğini açıkça ortaya koyması halinde Ermenistan'ın bu tutumu Türkiye tarafından karşılıksız bırakılmayacak bu durum da güney Kafkasya bölgesinin istikrar ve refahına önemli katkılar getirecektir.⁶⁴

63 Bu konuşmanın tam metni için bkz. Cumhurbaşkanlığı resmi web sitesi http://www.tccb.gov.tr/sayfa/cumhurbaskanlarimiz/ahmet_necdet_sezer/konusma/.

64 "Dışişleri Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Sayın Abdullah Gül'ün Dışişleri Bakanlığı 2004 Mâli Yılı Bütçe Tasarısını Türkiye Büyük Millet Meclisi Plan ve Bütçe Komisyonu'na Takdimi Vesilesiyle Hazırlanan Kitapçık". Ömer Engin Lütem, "Olaylar ve Yorumlar", *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 11, Sonbahar 2003'den alıntılanmıştır.

Bu iki ifadeden de görüleceği üzere Türkiye'nin Ermenistan ile ilişkilerini üç temel ilke çerçevesinde değerlendirmek mümkündür.⁶⁵ Bunlardan birincisi Ermenistan'ın uluslararası hukuk ilkelerine uyarak Türkiye'nin toprak bütünlüğünü tanınması, Türkiye'den herhangi bir toprak talebinde bulunmaması ve uluslararası hukuk kurallarına aykırı olarak işgal ettiği Azerbaycan topraklarından çekilmesinin gerekliliğidir. İkincisi Ermenistan'ın komşularıyla olan sorunlarını uluslararası hukuk ilkeleri doğrultusunda çözmesi yönünde çaba göstermesi gerekliliğidir. Üçüncüsü ise Ermenistan'ın tarihi meselelerin çözümünü gündelik siyasetin dışına çıkararak tarihçilere bırakması gerekliliğidir. Ermenistan, söz konusu ilkelere uyduğu takdirde, Türkiye'nin, "tüm komşularıyla iyi ilişkiler geliştirmek yönündeki isteği doğrultusunda", Ermenistan'la da ilişkilerini normalleştireceği diğer bir deyimle kara sınırlarını açacağı ve diplomatik ilişki kuracağı anlaşılmaktadır.⁶⁶

2004 yılının ilk aylarına gelindiğinde "soykırım" iddialarının bilimsel olarak araştırılması ile ilgili olarak yeni bir sivil girişim başlatılmıştır. Avusturya Türk Bilim Ofisi'nden Dr. İnanç Atılğan 9 Mart 2004 tarihinde yaptığı bir açıklamada, Viyana Türk-Ermeni Platformu'nun (VAT) kurulduğunu bildirmiştir. Açıklamaya göre, resmi niteliği olmayan bu girişimin amacı 1915 olayları ile ilgili olarak bilimsel malzeme ve yöntemlerin kullanılacağı bir diyalog ortamı hazırlamaktır. Platformun kurucuları iki Avusturyalı (Prof. Dr. Wolfdieter Bihl ve K. Tomenendal), bir Ermeni (Dr. A. Ohancanyan) ve bir Türk'tür (Dr. İnanç Atılğan). Platformda 1915 olaylarının Türk Tarih Kurumu ve Ermenistan Bilimler Akademisi'nden ikişer bilim adamı tarafından tartışılması ve bu tartışmanın moderatörlüğünü Avusturyalı Prof. Bihl'in üstlenmesi kararlaştırılmıştır. Toplantılara Türkiye'den dönemin Türk Tarih Kurumu Başkanı Prof. Dr. Yusuf Halaçoğlu ile kurumun Ermeni Masası Başkanı Prof. Dr. Hikmet Özdemir; Ermenistan'dan ise Erivan Soykırım Müzesi Müdürü Prof. Dr. Lavrenti Barseghian ve Ermeni Bilimler Akademisi Tarih Enstitüsü'nden Prof. Dr. Ashot Melkonian katılması da alınan kararlar arasındadır. Ayrıca her iki tarafın da 2004 yılı içerisinde yüzer belgeyi VAT'a sunmalarına, gerektiğinde ileriki aşamalarda daha fazla sayıda belgenin de sunulmasına karar verilmiştir. 2005 yılı baharında verilen belgelere ilişkin bir toplantı düzenlenmesi ve bu toplantıda elde edilen sonuçların yayımlanması da alınan kararlardan bir diğeridir.⁶⁷

65 Ömer Engin Lütem, "Olaylar ve Yorumlar", *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 11, Sonbahar 2003. Makalenin tam metni için bkz. <http://www.eraren.org/index.php?Lisan=tr&Page=Dergilericik&IcerikNo=46>.

66 A.y.

67 Ömer E. Lütem, "Olaylar ve Yorumlar", *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 12-13, Kış 2003-Bahar 2004.

2004 yılının ilk aylarında iki ülke arasındaki ilişkilerle ilgili olarak ön plana çıkan bir diğer konu da Türkiye-Ermenistan sınırının açılması ile ilgili tartışmalardır. Yukarıda da belirtildiği üzere Ermenistan basını Türk siyasetçilerin sınırla ilgili açıklamalarını abartılı bir biçimde yorumlamışlar ve Türkiye'nin Ermenistan sınırını açmaya hazır olduğu yönünde bir izlenim vermeye çalışmışlardır. Bu durum Azerbaycan'daki hoşnutsuzluğu arttırsa da, gerek Azeri gerekse Türk yetkililerin yaptıkları açıklamalar Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin hızlı ve köklü bir biçimde değişmeyeceğini ve Türkiye'nin bu konudaki politikasında ciddi bir değişiklik olmayacağını göstermiştir. Bu arada Ermenistan'da bazı iç karışıklıklar yaşanmış, Koçaryan karşıtı gösteriler hız kazanmıştır. Koçaryan özellikle Türkiye'ye karşı sert bir tepki göstererek ülkesindeki aşırı milliyetçilerin sempatisini kazanmak ve dikkatleri dış politikaya çekmek için 29 Haziran 2004 tarihinde İstanbul'da yapılacak olan NATO Zirve Toplantısı'na katılmayacağını bildirmiş ve gerekçe olarak Türk-Ermeni ilişkilerinin içinde bulunduğu durumu göstermiştir. Diğer bir deyişle Türk ve Azeri yetkililerin açıklamalarının Koçaryan tarafından olumsuz gelişmeler olarak algılandığı söylenebilir.

Dahası, Koçaryan 24 Haziran 2004'te Avrupa Konseyi Asamblesi'nde bir konuşma yaparak Ermenistan Türkiye ilişkilerini şu ifadelerle değerlendirmiştir:

Bu çerçevede Türkiye-Ermenistan ilişkileri üzerinde, daha ziyade ilişki olmaması üzerinde, durmak istiyorum. Bu ilişkiler geçmişin anıları tarafından gölgelenmiştir. Bunlar soykırım, sonuçları ve pişmanlık duyulmamasıdır. Günümüzde durum Türkiye'nin Ermenistan'a abluka uygulamasıyla daha da kötüleşmiştir. Bana göre, bu çıkmazdan kurtulmak için, çok önemli olan iki esası belirtmek istiyorum: Her şeyden önce geçmişten miras kalan sorunlar hakkında pratik temas ve görüşmelerin gelişmesi çeşitli düzeylerde olmalı ve birbirini etkilememelidir. İkinci olarak Ermenistan-Türkiye ilişkileri üçüncü bir ülke (Azerbaycan) ile olan ilişkilerimizle koşullandırılmamalıdır. Herhangi bir önkoşul olumlu beklentilere son verir.⁶⁸

Diğer bir deyişle Koçaryan Ermenistan ile bir süredir yürütülen görüşmelerin geleceği için ümit vermemektedir. Benzer açıklamalar Ermenistan Başbakanı Margaryan tarafından da dile getirilmiştir. Margaryan Koçaryan'dan bir adım daha ileri giderek Ermenistan'ın Türkiye'den toprak talebinde bulunduğunu dolaylı olarak şu sözlerle ifade etmiştir:

68 Ömer Engin Lütem, "Olaylar ve Yorumlar", *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 14-15, Yaz - Sonbahar 2004. Makalenin tam metni için bkz. <http://www.eraren.org/index.php?Page=Dergilerik&IcerikNo=22>

Türkiye'den toprak talebi sorunu Ermenistan Hükümeti'nin dış politikası gündeminde değildir. Ermenistan'ın çabası, önkoşul olmaksızın, Ankara ile diplomatik ilişki kurmaktır; sorunlu konular daha sonra ele alınabilir. Ermenistan halkının milli çıkarları çerçevesinde, her şeyden önce, Ermenistan devletinin güçlendirilmesi, ekonomik refaha ulaşılması ve sorunlara çözüm bulabilmek için uluslararası alanda otoritesinin artması gereklidir. Karabağ sorununun barışçı bir çözümü, Osmanlı Türkiyesi'nde vuku bulan Ermeni soykırımının uluslararası alanda tanınması ve Ankara'dan tazminat olarak toprak alınması ancak Ermenistan'da güçlü bir devlet kurulmasından sonra mümkündür... Ankara'dan tazminat olarak toprak almak istiyorsak bunu her yerde yüksek sesle dile getirmeye lüzum yoktur.⁶⁹

29 Haziran'daki NATO Zirve Toplantısı'nda Ermenistan'ı Dışişleri Bakanı Vartan Oskanyan temsil etmiştir. Oskanyan toplantının ardından Türkiye ve Azerbaycan Dışişleri Bakanları ile bir araya gelmiştir. Bu görüşmelerin ardından yaptığı açıklamada Oskanyan sıcak bir görüşme ortamı olduğunu belirtmiş, bununla beraber Ermenistan'ın Türkiye'ye ihtiyacı olmadığını, ambargoya rağmen Ermenistan ekonomisinin gelişmeye devam ettiğini, o nedenle Türkiye ile ilişkilerin iyileştirilmesinin Ermenistan için bir ölüm kalım meselesi olmadığını, sadece komşularıyla normal ilişkiler içinde olmamak istediklerini söylemiştir. Diğer yandan, soykırım iddiaları, toprak talepleri gibi Türkiye ile Ermenistan arasındaki ciddi sorunların varlığına hiç değinmeden, Türkiye ile normal ilişki kurulması için bir engel görmedikleri de dile getirmiştir. Kısacası Oskanyan, her zaman olduğu gibi, iki ülke arasındaki ilişkilerin normalleştirilememesinin sorumluluğunu Türkiye'nin üzerine atarak Ermenistan'ı mazur gösterme çabalarını tekrarlamıştır.⁷⁰

Ermeniler ve Ermeni tezlerini destekleyenlerin Ermeni "soykırımı"nın doksananıncı yılı olarak telaffuz ettikleri 2005 yılına gelindiğinde, Ermeni Sorunu ve Türkiye-Ermenistan ilişkileri daha önceki yıllardan çok daha ciddi bir biçimde ele alınmaya başlanmıştır. Özellikle yabancı ülke parlamentolarında kabul edilen "soykırım" tasarıları, Türkiye'yi bu konuyla ilgili daha ciddi önlemler alma noktasına getirmiştir. Bunun ilk örneklerinden birini Cumhuriyet Halk Partisi'nin girişimleri oluşturmaktadır.

CHP Genel Başkanı Deniz Baykal, 1 Mart 2005 tarihinde Meclis Grubu'nda yaptığı bir konuşmada sorunun çözümü için üç aşamalı yeni bir politika izlenmesini önermiştir. Buna göre birinci aşamada tehcir konusunu incelemek üzere, eşit sayıda Türk ve Ermeni tarihçilerden oluşacak bir komisyon kurulacak, ikinci aşamada yalnız Türkiye ve Ermenistan'ın değil,

69 A.y.

70 *Haykakan Jamanak*, 1 Temmuz 2004.

soruna taraftar olan diğer ülkelerin (ABD, İngiltere, Rusya, Almanya, Fransa ve diğer) arşivleri de incelemeye açılacak, üçüncü aşamada ise komisyonun yapacağı inceleme ve tartışmaların zabitleri uluslararası bir kuruluş (mesela UNESCO) tarafından tutulup kamuoyuna açıklanacaktır.⁷¹

Bu politika çerçevesinde bir taraftan asıl adı *Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermenilere Yapılan Muamele* olan ancak daha genel kullanımıyla *Mavi Kitap* olarak bilinen İngiliz propaganda çalışmasının yürütülmesi ile ilgili bir çalışma hazırlanması, diğer taraftan da ünlü Amerikalı tarihçi Prof. Dr. Justin McCarthy'nin TBMM'de Ermeni "soykırımı" iddiaları ile ilgili bir konferans vermesi planlanmıştır.

Bu arada CHP Genel Başkanı Deniz Baykal, 8 Mart 2005 tarihinde Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ı ziyaret etmiştir. Görüşme sonunda taraflar Ermeni "soykırım" iddialarına karşı izlenecek yol üzerinde mutabık kaldıklarını açıklamışlardır. Bu mutabakata göre Türk ve Ermeni tarihçiler ve diğer uzmanlardan bir komisyon kurulması ve tüm arşivlerin kısıtlama olmadan açılması yolunda bir siyasetin ilan edilmesi; ayrıca *Mavi Kitap* ile ilgili olarak hazırlanacak bir mektubun bütün milletvekilleri tarafından imzalanmasından sonra, İngiltere Parlamentosu'na gönderilmesi kararlaştırılmıştır.⁷²

Bütün bu gelişmeler karşısında Ermenistan sessiz kalmamış ve tepkisini Dışişleri Bakanı Vartan Oskanyan aracılığıyla duyurmuştur. Oskanyan bu mutabakatın basına yansımalarının ardından bir açıklama yaparak tarihçilerin tehcir konusunu incelemesi önerisine değinmiş, bu konuda tarihçilerin yapacağı bir şey kalmadığını, Türkiye'nin artık tutumunu tayin etmesi gerektiğini söylemiştir. Bunun yanı sıra Ermeni Bakan, Türkiye'nin Ermeni "soykırımı"nın 90. yılı münasebetiyle yapılacak etkinliklere karşı önlem almak amacıyla hareket ettiğini, Türkiye'nin Ermeni iddialarına karşı geniş bir cephe açmaya çalıştığını, ancak bu cephenin sadece Ermenistan'a karşı değil, uluslararası topluma ve insanlığa karşı da olduğunu, 1915 olayları konusunda tek bir "gerçek" olduğunu ve Türkiye'nin bu "gerçekle" yaşaması gerektiğini söylemiştir. Oskanyan ayrıca, Ermeni "soykırımı"nın uluslararası toplum tarafından tanınması ile Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin birbiriyle ilgisi olmayan konular olduğunu, "soykırım" konusunun Türkiye ile ilişkilerin normal hale getirilmesinin ön koşulu olmadığını, Türkiye ile her zaman diyaloga hazır bulduklarını, ancak "soykırım" hususunda ısrarlı olacaklarını ifade etmiştir.⁷³ Kısacası Oskanyan Türkiye'nin Ermeni Sorunu ile ilgili çok daha aktif bir politika izleyeceğinin işaretlerini vermesinin ardından üslubunu ve

71 *Radikal*, 1 Mart 2005.

72 *CNN-Türk*, 8 Mart 2005.

73 *Panarmenian News*, 24 Mart 2005.

ifadelerini sertleştirerek “soykırım” konusunun bilimsel olarak incelenmesinden duyduğu endişeyi açığa vurmuştur.

Oskanyan'ın bu çıkışını, 2004 yılında kurulan Viyana Türk-Ermeni Platformu'nun çalışmalarının fiilen durması takip etmiştir. 2004 yazında yüzer belge teslim eden taraflar daha sonra seksener belge daha sunmaya karar vermişlerdir. Türk tarafı ikinci grup belgeyi VAT'a gönderdiyse de Ermeni tarafı çalışmanın bu ikinci aşamasına katılmayı reddetmiştir. Böylece Türk-Ermeni Barışma Komisyonu gibi VAT süreci de Ermeni tarafının masadan kalkmasıyla sona ermiştir.

CHP ve AKP'nin Mart başında vardıkları mutabakatın bir sonucu olarak 24 Mart 2005'te Prof. Dr. Justin McCarthy TBMM eski Senato Salonu'nda Ermeni meselesi ve “soykırım” iddiaları ile ilgili bir konferans vermiştir. Konferansında temel olarak Ermeni Sorununun hangi koşullar altında ortaya çıktığı ve geliştiğini açıklayan ve bu çerçevede büyük devletlerin oynadığı role değinen McCarthy, Ermeni Sorununa ilişkin araştırmalarda propaganda yaklaşımlarına de işaret etmiş, bu konuda bazı örnekler vererek tarih yazımında arşivlerin birinci derecedeki önemini belirtmiştir. McCarthy Türklerin “yalan bir tarihi” kabul etmeyeceklerini, “gerçeği tarihi kanıtlarıyla dünyaya duyuracaklarını” ve Türklerin suçlu olduğu yolunda halen Avrupa ve Amerika kamuoyunda hâkim olan ön yargıyı yıkabileceklerini vurgulamıştır.⁷⁴

Bütün bu çalışmaların son aşaması, TBMM'de 13 Nisan 2005 tarihinde Ermeni Sorunu hakkında bir genel görüşme yapılmasıdır. Bu genel görüşme sırasında Dışişleri Bakanı Abdullah Gül ve çeşitli partilerden milletvekilleri konuşmalar yapmışlar, bu konuşmalarda 1915 yılında yaşanan olayların “soykırım” olarak değerlendirilemeyeceğini, bu konunun tartışılmasının tarihçilere bırakılması gerektiğini, bu konuyla ilgili olarak yabancı ülkelerin parlamentolarında “soykırımı” tanıyan kararlar alınmasının sorunun çözümüne katkıda bulunmadığını, Türkiye'nin Ermeni iddiaları konusunda inisiyatif alan ve tarihi gerçeklerin ortaya çıkartılması için her türlü gayreti gösteren bir politika izleyeceğini, Türkiye'nin tarihi ile yüzleşmeye hazır olduğunu, Türkiye'nin tarihinde utanılacak hiçbir dönem olmadığını, bu mücadelede sonuna kadar gidileceğini, çalışmaların kurumlar arasında en geniş ve etkin bir işbirliği ve eş güdüm içinde yürütüleceğini vurgulamışlardır.⁷⁵

74 Konuşmanın geniş bir özeti için bkz.

http://www.meclishaber.gov.tr/develop/owa/haber_portal.aciklama?p1=%2020204.

75 Bu konuşmaların tam metni Meclis tutanaklarında mevcuttur. 13 Nisan 2005 tarihli tutanaklar için bkz. http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_b_sd.birlesim_baslangic?P4=14205&P5=B&PAGE1=1&PAGE2=72.

Genel görüşmenin sonunda TBMM bütün milletvekillerinin oybirliği ile bir bildiriye kabul etmiştir. Bu bildiriye Türkiye ile Ermenistan'ın kendi tarihçilerinden oluşacak ortak bir komisyon kurmaları, ulusal arşivlerini kısıtlamaya tabi tutmadan araştırmaya açmaları ve ilgili diğer ülkeler arşivlerinde de sürdürülecek araştırma sonuçlarının dünya kamuoyuna açıklanması hususundaki iktidar ve ana muhalefet partilerinin önerisinin TBMM tarafından tümüyle benimsendiği ve desteklendiği ifade edilmiştir. Bildiriye ayrıca bu girişimin uygulanabilmesi için Ermenistan Hükümeti'nin desteğinin şart olduğu; Türkiye ve Ermenistan'ın tarihleriyle hesaplaşmaya hazır olmaları ve Ermenistan'ın, Türkiye ile iyi ilişkiler kurmak ve işbirliğini geliştirmek istiyorsa, Türkiye'nin ortak bir komisyon kurulması önerisini kabul etmesi gerektiği; Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin düzelmesini içtenlikle isteyen ve bu arada özellikle parlamentolarında Ermeni iddialarına ilişkin karar alan devletlerin bu girişimi desteklemelerinin beklendiği; TBMM'nin bu tür kararları yakışıksız, anlamsız, keyfi ve adaletsiz uygulamalar olarak gördüğü ve Türkiye'nin tarihinin tek yanlı ve yanıltıcı değerlendirmeler üzerinde bina edilmesini kabul etmeyeceği gibi hususlar yer almıştır.⁷⁶

Bu bildirin kabul edilmesinin ardından Başbakan Erdoğan Ermenistan Devlet Başkanı Robert Koçaryan'a bir mektup göndererek, Ermenistan ve Türk arşivleri de dâhil olmak üzere Ermeni meselesi ile ilgili olabilecek bütün arşivlerin açılmasını ve iki ülke tarihçilerin oluşturulacak bir komisyonun bu arşivlerde ortak çalışma yapmasını teklif etmiştir.⁷⁷ Koçaryan bu mektuba cevabını hemen vermemeyi tercih etmiş, önce tepkileri beklemiştir.

Ermenistan'ın bu mektuba tepkisi son derece olumsuzdur. Ermenistan Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Hamlet Gasparyan, bir soru üzerine, daha önce de bezer girişimler olduğunu ve bu girişimlere Ermenistan'ın "soykırım"ın tartışılmayacağı cevabını verdiğini, Ermenistan'ın sadece "soykırım"ın sonuçlarının ortadan kaldırılması konusunu tartışabileceğini söylemiştir.⁷⁸ Ermenistan Meclis Başkanı Artur Bagdasaryan ise "soykırım" hakkında bütün tartışmaların tamamlandığını ve bu konuyu yeniden ele almanın gereği olmadığını belirtmiştir.⁷⁹ Başbakan Andranik Margaryan düzenlediği bir basın toplantısında Türkiye'nin teklif ettiği komisyon, "soykırım" olup olmadığını araştırıcaksa buna karşı olduğunu, kendi ailesinde de "soykırım" kurbanları bulunduğunu, şayet Türkiye ile diplomatik ilişki kurulur, sınırlar açılır ve tüm sorunların tartışılabilmesi bir ortam yaratılırsa bunun bir ilerleme ve başarı

76 Bildirinin tam metni için bkz. http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_b_sd.birlesim_baslangic?P4=14205&P5=B&PAGE1=1&PAGE2=72.

77 Mektubun tam metni için bkz. *Milliyet*, 15 Nisan 2005, <http://www.milliyet.com.tr/2005/04/15/siyaset/axsiy02.html>.

78 *Asbarez*, 15 Nisan 2005.

79 *Panarmenian News*, 15 Nisan 2005.

olacağını söylemiştir.⁸⁰ Dışişleri Bakanı Vartan Oskanyan ise Başbakan'ın mektubunda yer alan önerinin aslında yıllardan beri mevcut bulunduğunu, kendi yanıtlarının hep aynı olduğunu, an azından hükümet düzeyinde soykırım gerçeğini kimse ile tartışmayacaklarını söylemiş, ancak diyaloga açık olduklarını da belirtmiştir.⁸¹

Bu arada Ermeni "soykırımı"nın 90. yılı münasebetiyle 20-22 Nisan 2005 tarihleri arasında "En Büyük Suç, En Büyük Meydan Okuma: Soykırım ve İnsan Hakları" başlığını taşıyan bir konferans yapılmıştır. Ermenistan siyasetinin önde gelen isimleri ile soykırım iddiasını kabul eden bazı yabancı ve Türklerin katıldığı bu konferans Ermeni görüşlerinin desteklendiği ve bu arada Türkiye'nin şiddetle yerildiği bir propaganda forumuna dönüşmüştür.⁸² Konferansın açılışında konuşan Koçaryan, Türkiye'nin sadece geçmişi reddetmekle kalmayıp Ermenistan'a abluka uygulamasını anlamadıklarını, soykırımın uluslararası tanınmasının Türkiye'nin geçmişiyle yüzleşmesini ve nesilden nesile geçen ve Ermenistan ile de sorunlar yaratan bazı komplekslerden kurtulmasını sağlayacağını ifade etmiştir.⁸³

Aslında bu açılış konuşmasının Koçaryan'ın cevabi mektubu hakkında fikir verdiği açıktır. Nitekim 24 Nisan'da yapılan "soykırımı" anma faaliyetlerinin hemen ardından 25 Nisan 2005'te Koçaryan Erdoğan'a cevabi mektubunu göndermiştir. Bu mektupta Erdoğan'ın ortak arşiv çalışması teklifine açık bir cevap vermekten çekinen Koçaryan ikili ilişkilerin geliştirilmesi sorumluluğunun tarihçilere bırakılmayacağını ifade ederek aslında bu teklife sıcak yaklaşmadığını ima etmiştir. Koçaryan yalnızca Ermeni Sorununu değil iki ülke arasındaki bütün sorunları tartışacak bir komisyon önerisinde bulunarak "soykırım" meselesinin tek başına incelenmesinin önünü açmaya çalışmıştır.⁸⁴

2004'ün ilk yarısı bu çalışmalar ve tartışmalarla geçerken, ikinci yarısında Türkiye-Ermenistan ilişkileri konusunda gündeme gelen bir diğer konu da Azerbaycan ve Türkiye arasında Ermenistan'ı dışarıda bırakan bir demiryolu hattı kurulması ile ilgili çalışmaların hız kazanmasıydı. İlk kez 1993 yılında Ankara'da yapılan Gürcistan-Türkiye Karma Ulaştırma Komisyonu Toplantısı'nda gündeme gelen ve Türkiye ile Gürcistan arasında doğrudan bir demiryolu hattı kurarak Kafkasya ile Orta Asya Türk

80 *Agence France Press*, 14 Nisan 2005.

81 *NTV*, 21 Nisan 2005.

82 Ömer Engin Lütem, "Olaylar ve Yorumlar", *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 16-17, Kış 2004-Bahar 2005. Makalenin tam metni için bkz. <http://www.eraren.org/index.php?Page=Dergilcerik&IcerikNo=11>.

83 *Armenpress*, 20 Nisan 2005. Koçaryan'ın konuşmasını tam metni için bkz. <http://www.armeniaforeignministry.com/conference/index.html>.

84 Bu mektubun tam metni için bkz. *Panarmenian News*, 26 Nisan 2005, <http://www.panarmenian.net/news/eng/?nid=13056&date=2005-04-26>.

Cumhuriyetleri arasında demiryolu bağlantısının sağlanması amacını taşıyan Kars-Tiflis demiryolunun inşası konusunda Türkiye ve Gürcistan arasında bir mutabakata varılmış, bu mutabakatın ardından her iki taraftan teknik heyetler 1994 yılında bir araya gelip demiryolu projesinin inşasına yönelik çalışmalarla ilgili görüşmelerde bulunmuştur.⁸⁵ Bu çalışmalar uzunca bir süre dış finansman eksikliği nedeniyle devam ettirilememiş, ancak Bakü-Ceyhan petrol boru hattının açılışı münasebetiyle Bakü'de buluşan Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye Devlet Başkanlarının 25 Mayıs 2005 tarihinde "Uluslararası Kars-Tiflis-Bakü Demiryolu Koridorunun Oluşturulması Deklarasyonu"nu imzalamalarının ardından proje yeniden canlandırılmıştır.

Projenin uygulanmaya başlaması Ermenistan'ı fazlasıyla telaşlandırmıştır; Ermeni yetkililer hem AB hem de ABD nezdinde projenin durdurulması için bazı girişimlerde bulunmuşlardır. Örneğin; Ermenistan Dışişleri Bakanı Vartan Oskanyan Bakü Deklarasyonu'ndan bir hafta kadar sonra nakliye işlerini koordine eden AB Komisyonu Başkan Yardımcısı Jacques Barrot'a 21 Mayıs tarihli bir mektupla başvurarak, Kars'ı Gümrü'den geçerek Tiflis'e bağlayan bir demiryolu hattı olduğunu, bu hattın AB'nin TRACECA adlı uluslararası yollar programında yer aldığını ancak Türkiye'nin Ermenistan'a abluka uygulama kararı sonunda kullanılmadığını, yeni bir demiryolu hattı inşasının büyük mali kaynaklar gerektireceğini ve Türkiye'nin abluka politikasına hizmet edeceğini, Ermenistan-Türkiye sınırının Avrupa'da ablukaya tabi tek sınır olduğunu, Avrupa Güney Kafkasya'da işbirliği istiyorsa Kars-Gümrü hattının açılmasının buna iyi şekilde katkıda bulunacağını, ayrıca bu hattın kullanılmamasının Avrupa'nın yeni komşuluk siyasetinin uygulanması için engel oluşturacağını bildirmiştir.⁸⁶

ABD Kongresi'nde de benzer bir girişimde bulunulmuştur. Ermeni Çıkarları Grubu Eş Başkanları olan Joe Knollenberg ile Frank Pallone, eskiden beri ABD'de Ermeni Diasporası'yla işbirliği yapan George Radanovich ile birlikte 21 Temmuz 2005 tarihinde Temsilciler Meclisi'ne H. Res. 3361 sayılı ve "Güney Kafkasya'da Açık ve Entegre Demiryolları Kanunu" başlığını taşıyan bir kanun tasarısı vermişlerdir. Bu tasarının gerekçe kısmında Kars-Ahalkalek demiryolu projesi hakkında yukarıda değinilen Ermeni görüşleri tekrar edildikten sonra, işlem bölümünde Ermenistan'dan geçmeyen veya Ermenistan ile bağlantılı olmayan ancak Bakü, Tiflis ve Kars'tan geçen veya bu kentleri bağlayan demiryolu veya

85 Oya Eren, "Kars-Tiflis-Bakü Demiryolu Projesi ve Engellemeler", 11 Aralık 2006. Bu yorum yazısının tam metni için bkz. <http://www.eraren.org/index.php?Page=Makaleler&MakaleNo=957>.

86 Ömer Engin Lütem, "Olaylar ve Yorumlar", *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 18, Yaz 2005. Makalenin tam metni için bkz. <http://www.eraren.org/index.php?Page=Dergiler&IcerikNo=2>.

demiryolu bağlantılı yolların geliştirilmesine ABD'nin yardım etmesinin yasaklanması istenmiştir.⁸⁷ Nitekim 2006 yılında Temsilciler Meclisi bu projenin ABD Eximbank'ı tarafından desteklenmesini yasaklayan bir karar almıştır. Ancak projeyi yürüten ülkeler zaten böyle bir talepte bulunmadığı için bu karar Temsilciler Meclisi'nde Ermeni lobbiesinin etkinliğini sürdürdüğünü kanıtlamaktan başka bir anlam ifade etmemektedir.

Gerek Mart ve Nisan aylarında TBMM'de yapılan çalışmalar, gerekse Kars-Ahalkelek demiryolu projesinin hayata geçirilmesi Ermenistan'ın Türkiye'ye karşı daha sert bir politika izlemesine yol açmıştır. 2003 yılından itibaren iki ülke arasında Dışişleri Bakanları seviyesinde yürütülen görüşmeler 2005 yılında adeta bir kesintiye uğramıştır. Örneğin Koçaryan, Başbakan Erdoğan'ın katılacağı önceden bilindiği halde, NATO Parlamenter Asamblesi'nin Kasım ayında Kopenhag'daki yıllık olağan toplantısına katılması için kendisine yapılan bir daveti kabul etmemiştir. Dışişleri Bakanı Oskanyan ise bu konuda daha ileri giderek *Suddeutsche Zeitung*'a verdiği bir mülakatta Türk tarafı ile protokol toplantıları yapmak istemediğini, bu tür toplantıların Türkiye ile Ermenistan'ın müzakere ettiklerine dünyayı inandırmayı amaçladığını, bu toplantılardan bir sonuç alınmadığının gerçek olduğunu, Ankara'nın ciddi adımlar atmaya hazır olmadığını, Türkiye'nin üçüncü bir ülkenin çıkarlarıyla bağlı olduğunu, bu nedenle de Türkiye'nin kendi menfaatine uygun olanları yapacak cesareti bulunmadığını söylemiştir.⁸⁸

2006 yılı iki ülke arasındaki ilişkilerde ciddi bir hareketliliğin görülmediği bir yıl olmuştur. Bunun en önemli nedeni ise bu yıl içerisinde gündemi en fazla, Fransa'da kabul edilen ve Ermeni "soykırımı'nın inkârını cezalandıran bir kanunun meşgul etmesidir. Gerçekten de ifade özgürlüğünün sınırlandırılması anlamına gelen bu tasarının Fransa gibi bir Avrupa Birliği ülkesinde kabul edilmesi sadece Türkiye'nin değil, düşünce özgürlüğünü savunan bütün devletlerin tepkisini çekmiştir. Ermenistan'da bile Ermeni "soykırımının" inkârının cezalandırılması konusunda herhangi bir yasal düzenleme bulunmazken Fransa'nın böyle bir karar alması dikkat çekicidir. Nitekim Ermenistan Parlamentosu, Fransa'nın ardından sessiz sedasız benzeri bir yasa tasarısını kabul etmiştir.⁸⁹

2007 yılının ilk aylarına ise *Agos* gazetesi Genel Yayın Yönetmeni Hrant Dink'in öldürülmesinin ardından düzenlenen cenaze töreni ve bu olayın Türkiye-Ermenistan ilişkileri üzerindeki etkileri damgasını vurmuştur. Hrant Dink'in cenaze töreni için İstanbul'a gelen Ermenistan

87 A.y.

88 Ömer Engin Lütem, "Olaylar ve Yorumlar", *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 19, Sonbahar 2005. Makalenin tam metni için bkz.

<http://www.eraren.org/index.php?Page=Dergiler&icerikNo=361>.

89 *Milliyet*, 7 Ekim 2006.

Dışişleri Bakan Yardımcısı Arman Kirakosyan gazetecilere Türkiye ile önkoşulsuz olarak diplomatik ilişki kurmaya hazır olduklarını söylemiş, bu sözler Türk basınına Ermenistan tarafının iki ülke arasındaki ilişkilerin normalleştirilmesi için yeni bir açılımı şeklinde yansımıştır. Oysa Ermenistan yıllardır önkoşulsuz diplomatik ilişki teklifini yapmakta böylelikle uluslararası topluma Türkiye'nin çözüm istemeyen taraf olduğu izlenimini yaymaya çalışmaktadır.

Koçaryan'ın başkanlığının sonlarına doğru iki ülke arasındaki ilişkilerle ilgili bir diğer gelişme de Kars-Tiflis-Bakü demiryolu hattı ile ilgili somut adımlar atılmasıdır. 7 Şubat 2007 tarihinde, "Demirden İpekyolu" olarak da adlandırılmaya başlanan Kars-Tiflis-Bakü Demiryolu Hattı Projesi'nin "Çerçeve Anlaşması", Tiflis'te Gürcistan Parlamentosu'nda imzalanmıştır. Başbakan Tayyip Erdoğan, Gürcistan Devlet Başkanı Mihail Saakaşvili ile Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in hazır bulunduğu imza töreninde, projenin üç ülke için önemi, ekonomik getirileri ve bölgeye sağlayacağı istikrar üzerinde durulmuştur. 2007 yılının Ağustos ayında inşasına başlanması beklenen hattın kısa bir süre içerisinde tamamlanması öngörülmektedir. Kars-Tiflis-Bakü Demiryolu Hattı üç ülke için de bir prestij projesi haline gelmiş olup bu projenin tamamlanması, ekonomik getirilerin yanı sıra, üç ülkenin jeopolitik önemini daha da artıracak ayrıca proje Kafkasya'da bölgesel işbirliğine de önemli katkıda bulunacaktır.⁹⁰ Ermenistan'ın Kafkaslar'daki güvenlik ve istikrar sürecine katkıda bulunmaması ve Azerbaycan ile olan sorunlarını çözmemesi bu projeye dâhil edilmesini önlemiş, bu da Ermenistan'ın bölgede yalıtılmışlık hissiyatını arttırmıştır. Bu durum Serzh Sarkisyan'ın devlet başkanlığı döneminde kendini iyiden iyiye hissettirecek ve Ermenistan tarafından yeni açılımları gündeme getirecektir.

4. Serzh Sarkisyan'ın Başbakanlığı ve Devlet Başkanlığı Dönemi (2007 sonrası)

Cumhuriyetçi Parti lideri ve Ermenistan Başbakanı Andranik Margaryan'ın 25 Mart 2007 tarihinde geçirdiği kalp krizi neticesinde hayatını kaybetmesi üzerine, Savunma Bakanlığı görevinde bulunan Serzh Sarkisyan Cumhuriyetçi Parti'nin liderliğine seçilmiş, böylelikle kendisine başbakanlık ve devlet başkanlığına giden yol açılmıştır. 12 Mayıs 2007 tarihinde yapılan Ermenistan parlamento seçimlerinde Sarkisyan'ın partisi Cumhuriyetçi parti oyların %23,5'ini ve parlamentodaki 131 sandalyenin 40'ını almış olsa da, hiçbir parti hükümeti tek başına kuracak oy çokluğuna ulaşamamıştır. Bu sebeple Cumhuriyetçi Parti,

90 Oya Eren, "Kars-Tiflis-Bakü Demiryolu Projesi'nde Bir Adım Daha", 9 Şubat 2007. Bu yorum yazısının tam metni için bkz. <http://www.eraren.org/index.php?Page=Makaleler&MakaleNo=1682>.

Hukukun Üstünlüğü Partisi ve Ermeni Devrimci Federasyonu (Taşnak Partisi) tarafından oluşturulan koalisyon hükümeti, Serzh Sarkisyan'ın başbakanlığında 21 Nisan 2008'de göreve başlamıştır.

Tıpkı Koçaryan gibi Sarkisyan da Karabağlıdır ve 1980'lerin sonunda ve 1990'ların başında bölgedeki Ermeni-Azeri çatışmalarında aktif bir rol oynamıştır. Daha sonra Ermenistan Parlamentosu'na milletvekili olarak girmiş ve birçok hükümette savunma bakanlığı görevini yürütmüştür. Koçaryan'ın oldukça yakın bir çalışma arkadaşı olarak bilinen Sarkisyan, Türkiye-Ermenistan ilişkileri ve Karabağ sorununa ilişkin halefi ile oldukça benzer bir siyasi anlayışa sahiptir. Başbakan olarak atanmasından kısa bir süre sonra devlet başkanlığı seçimleri için adaylığını koyacağını açıklamayı, siyasi hırslarını açıkça göstermesi bakımından oldukça ilginçtir. Aslında bu sıralarda, görev süresi 2008 yılında dolacak olan Koçaryan da Sarkisyan'ı kendi meşru halefi olarak algılamaktaydı.

2007 yılının Kasım ayında, Türkiye Cumhurbaşkanı Abdullah Gül Azerbaycan'ı ziyaret etti ve bu ziyaret kendisinin Azerbaycan Devlet Başkanı İlham Aliyev ile Türk ve Azeri Diasporaların daha etkin bir işbirliği geliştirmesi ve Karabağ sorununun barışçıl yollarla çözülmesi hakkında ortak bir açıklaması ile sonuçlandı. Gül ve Aliyev, komşularına karşı yürüttüğü tepkisel dış politikayı değiştirme yönünde adım attığı sürece Ermenistan'ın doğal gaz boru hatları ve Bakü-Tiflis-Kars demiryolu projeleri gibi bölgesel girişimlerden dışlanmasına yönelik bir niyet olmadığını vurguladılar.⁹¹

Bu ziyaretin hemen ardından 19-20 Aralık tarihlerinde, Erivan'da Ermenistan Parlamentosu Dış İlişkiler Komitesi tarafından "Ermenistan-Türkiye İlişkileri: Sorunlar ve Beklentiler" başlıklı bir konferans düzenlendi. Bu konferans kısa süre içerisinde, özellikle Taşnak Partisi'nden Ermeni aktivistler tarafından, Türkiye-Ermenistan sınırının yeniden belirlenmesi ve Türkiye'nin Ermeni "soykırımı" mağdurlarına tazminat ödemesi gibi uzun süredir dile getirilen taleplerin ortaya konduğu bir platforma dönüştürülmüştür.⁹² Bu konferans bir kez daha göstermiştir ki, Ermeni aktivistler Türkiye ve Ermenistan arasında bir uzlaşma ortamı yaratabilecek bir politika takip etmemek konusunda ısrarcıdırlar.

Ocak 2008'de bazı Türk gazetelerinde Ermenistan'ın terör örgütü PKK'yı desteklediği yönünde ilginç bir iddia dile getirilmeye

91 Oya Eren, "Cumhurbaşkanı Gül'ün Azerbaycan Ziyareti Heyecan Uyandırdı", *Stratejik Analiz*, Cilt 8, Sayı 92, Aralık 2007, ss. 16-17.

92 Yıldız Deveci Bozkuş, "Ermenistan-Türkiye İlişkileri: Sorunlar ve Beklentiler' Konulu Toplantının Düşündürdükleri", *Stratejik Analiz*, Cilt 8, Sayı 94, Şubat 2008, ss. 90-91.

başlanmıştı.⁹³ Bu iddiaya göre Türkiye terör örgütünün Kuzey Irak'taki üslerine yönelik bir hareket düzenleyeceğini ilan ettikten sonra, PKK örgütün bir kısmını Karabağ'a taşımaya ve operasyonlarını Ermenistan'ın desteğiyle bu bölgeden yürütmeye karar vermiştir. Dahası Ermenistan'ın Karabağ'daki nüfus dengesini Azerilerin aleyhine bozacak bir biçimde kasten bölgeye Kürt nüfus yerleştirdiği yönünde de bazı iddialar ortaya atılmıştır.⁹⁴ Ancak Ermeni Hükümeti bu iddiaları açıkça reddetmiş ve bu tartışma kısa süre içerisinde gündemden düşmüştür.

19 Şubat 2008'de Ermenistan'ın eski Devlet Başkanı Levon Ter-Petrosyan ile hâlihazırdaki Başbakanı Serzh Sarkisyan arasında yoğun bir rekabete yol açan devlet başkanlığı seçimleri gerçekleştirilmiştir. Sarkisyan seçimleri kazanmış olsa da muhalefet seçim süresince yaşanan yoğun yolsuzluklara istinaden seçim sonuçlarını tanımayı reddetmiştir. Seçimlerin ardından başlayan gösteriler güvenlik güçleri tarafından şiddetle bastırılmış, çıkan çatışmalarda sekiz kişi polisler tarafından öldürülmüştür. Çatışmaların yoğunlaşması üzerine hükümet 1 Mart'ta yirmi gün süreyle geçerli olmak üzere sıkıyönetim ilan etmiştir. Bu arada Sarkisyan da 9 Nisan'da Ermenistan Devlet Başkanı olarak yemin etmiş ve yeni hükümet Tigran Sarkisyan tarafından aynı gün kurulmuştur. Sarkisyan'ın Tigran Sarkisyan'ı başbakanlığa getirmesi oldukça şaşırtıcı olmuştur; zira daha önce Ermenistan Merkez Bankası başkanı olarak görev yapan Tigran Sarkisyan'ın herhangi bir siyasi tecrübesi yoktur. Bu nedenle bu seçim, devlet başkanının ülkenin siyasi yapısını kontrol etmeye devam edeceği şeklinde yorumlanmıştır.

Ermenistan'ın yeni devlet başkanı ve yeni hükümetine yönelik Türkiye'deki olumlu beklentiler 24 Nisan'da Erivan'da yapılan gösteriler neticesinde kısa sürede ortadan kayboldu. Özellikle, bu gösterilerde gözlemlenen yoğun Türk karşıtı hava ve Türk bayrağının yakılması gibi yakışıksız hadiseler, Türkiye'nin Ermenistan'daki yeni yönetime karşı daha mesafeli bir tutum geliştirmesine neden oldu.⁹⁵

Ancak bu gösterilerden kısa bir süre sonra, Sarkisyan ilginç ve sürpriz bir girişimle Türk meslektaşını 2010 Dünya Kupası grup elemeleri çerçevesinde 6 Eylül'de Erivan'da yapılacak olan Türkiye-Ermenistan futbol maçını izlemeye davet etti. Aslında Sarkisyan'ın Türkiye'ye yönelik

93 "PKK Kandil'i boşaltıyor", <http://eurasiaforum.de/showthread.php?tid=181>, 3 Kasım 2007; "Musavat: Karabağ'daki PKK'ya Türk-Azeri operasyonu yapılacak", <http://www.usakgundem.com/haber.php?id=18142>, 8 Mart 2008; "Azeri basını: PKK, Karabağ'a yerleşiyor", *Hürriyet*, 19 Şubat 2008; "PKK'nın yeni yuvası Ermenistan", <http://www.samanyoluhaber.com/haber-81805.html>, *Akşam*, 3 Aralık 2007.

94 Yıldız Deveci Bozkuş, "PKK, Dağlık Karabağ'a Yerleşebilir mi?", *Stratejik Analiz*, Cilt 8, Sayı 93, Ocak 2008, ss. 8-9.

95 "Ankara Condemns Disrespect for its Flag in Armenia Commemoration", *Today's Zaman*, 25 Nisan 2008.

bu açılımının nedenini, bu kararın alındığı günlerde uluslararası toplumun Ermenistan'a yönelik bakışında bulmak mümkündür. Bu bağlamda üç gelişmenin önemli etkileri olmuştur. Bunlardan birincisi, Ermenistan başkanlık seçimlerinde gündeme gelen yolsuzluk iddialarının, seçimlerden sonra muhalefetin şiddetle bastırılmasının ve sıkıyönetim ilan edilmesinin uluslararası kamuoyu nezdinde Ermenistan'ın güvenilirliğini sarsmış olmasıdır. Dahası, iki uluslararası kuruluş Ermeni "soykırımı" iddiaları ve Karabağ sorunu ile ilgili önemli kararlar almışlardır. İlk karar 14 Mart'ta Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından alınmıştır ve Ermenistan'ın işgal altında tuttuğu Azeri topraklarından çekilmesini, bir milyonu aşkın Azeri'nin evlerine geri dönmelerini ve Karabağ sorununa Minsk Grubu çerçevesinde bir çözüm bulunmasını talep etmektedir.⁹⁶ Ermenistan'ı ilgilendiren karar alan ikinci uluslararası kuruluş ise AGİT Parlamenterler Asamblesi'dir. 29 Haziran-3 Temmuz tarihleri arasında Kazakistan'ın başkenti Astana'da yapılan AGİT Parlamenterler Asamblesi'nin 17. Genel Kurulu'nun sonuç bildirgesinde, "soykırım" olduğu iddia edilen olayların ancak tarihçiler tarafından yapılacak olan arşiv çalışmaları ile tanımlanabileceği belirtilmiş, böylelikle Türkiye'nin 1915'te gerçekleşen olayların oluşturulacak olan bir ortak tarihçiler komisyonu tarafından değerlendirilmesi teklifi dolaylı olarak desteklenmiştir.⁹⁷

Sonuç olarak, Ermenistan'ın başkanlık seçimlerinden sonra yapılan gösterilere karşı geliştirdiği tepki neticesinde ortaya çıkan olumsuz hava ve yukarıda belirtilen iki uluslararası kuruluşun kararları Sarkisyan'ı Ermenistan'ın uluslararası güvenilirliğinin büyük ölçüde azaldığı yolunda bir düşünceye sevk etmiştir. Bu da onu, uluslararası kamuoyunda Ermenistan'ın Türkiye ve Ermenistan arasında uzlaşmacı bir ortam doğması hususunda istekli olduğu yönünde bir izlenim oluşturmak için yeni bir açılımın gerekliliğine ikna etmiştir. Bu nedenle de Cumhurbaşkanı Gül'ü Ermenistan'ın Türkiye'ye yönelik iyi niyetlerini gösteren bir jest olarak Erivan'a davet etmiştir.

Gürcistan krizi ve Rusya'nın Abhazya ve Güney Osetya'yı işgali Ermenistan için durumu daha da kötüleştirmiştir. Ermenistan'ın Türkiye ve Azerbaycan ile olan sınırları kapalı olduğu ve İran sınırı da karlı bir ticaret için coğrafi olarak fazla elverişli olmadığı için Ermenistan'ın dış dünyaya açılan kapısı uzun süredir Gürcistan'ın Poti limanıydı. Ancak Rusya-Gürcistan krizi sırasında Poti limanının geçici olarak kapatılması ve Gürcistan'daki netameli ortam Ermenistan ekonomisi için büyük sorunlar yaratma potansiyeline sahiptir; zira Ermenistan, ticaretini temel olarak Gürcistan üzerinden yürütmektedir. Bu nedenle Sarkisyan, Türkiye ve

96 Bu kararın detaylı bir analizi için bkz. Ömer Engin Lütem, "Olaylar ve Yorumlar", *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 30, 2008, ss. 52-58.

97 Yıldız Deveci Bozkuş, "AGİT'in Kararı 1915 Olayları Konusunda Yeni Bir Başlangıç Olabilir mi?", <http://www.asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=2350&kat1=44&kat2=>.

Ermenistan arasındaki ilişkilerin düzelmesinin ve bunun sonucunda Türkiye-Ermenistan sınırının açılmasının, Ermenistan ekonomisini tekrar yoluna koymak ve Ermenistan'ın uluslararası toplum nezdindeki imajını düzeltmek için yegâne seçenek olduğunu düşünmeye başlamıştır.

Eylül ayının ilk günlerinde Cumhurbaşkanı Gül, Sarkisyan'ın davetini kabul ettiğini ve maçı izlemek üzere Erivan'a gideceğini belirtmiştir. Bu davetin kabul edilmesinin temel nedeni, Türkiye'nin 2005 yılında Ermeni soykırım iddialarının araştırılması için ortak bir tarihçiler komisyonu kurma fikrini ileri sürmesinin ardından uluslararası kamuoyu nezdinde oluşturduğu olumlu havanın, yani Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin geliştirilmesi hususunda istekli olan tarafın Türkiye olduğu izleniminin zedelenmemesinin istenmesidir. Ancak hem Türkiye'deki muhalefet hem de Azerbaycan kamuoyu Erivan'daki futbol maçına katılım meselesine tepki göstermiştir. Türkiye'deki muhalefet partileri Türkiye ve Ermenistan arasındaki üç temel sorun, yani Ermenistan'ın Türkiye'nin toprak bütünlüğünü tanımaması, Ermenistan'ın uluslararası kamuoyunu Ermeni "soykırımı" iddialarını tanımaya yönlendirmesi ve Karabağ'ın ve çevresindeki Azerbaycan topraklarının Ermenistan tarafından işgal altında tutulması sorunları çözümlenmeden Ermenistan'a yönelik bu kadar üst düzey bir seyahatin doğru bir fikir olmadığını, hatta bunun büyük bir ödün olarak algılanacağını ileri sürmüşlerdir.⁹⁸ Azerbaycan'da her ne kadar büyük ölçekli bir resmi tepki uyandırmasa da, Ermeni tarafı Karabağ sorununun çözümü konusunda somut bir adım atmadığı için, Azeri kamuoyu da Gül'ün Erivan ziyaretine tepki göstermiştir.

Aslında Ermenistan'ın jestine bir yanıt vermenin ötesinde Cumhurbaşkanı Gül'ün Erivan'a gitmesindeki tek neden Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin iyileştirilmesi değildi. Bu ziyaretten Ermenistan'ın Türkiye'nin Kafkasya'daki çatışmaları çözmek ve bölge devletlerini siyasi ve ekonomik konularda daha fazla işbirliği yapma konusunda teşvik etmek amacıyla başlattığı Kafkasya İstikrar ve İşbirliği Platformu girişimine dâhil olması da beklenmekteydi.⁹⁹

Gül'ün Erivan'a ziyareti uluslararası toplum tarafından olumlu karşılanmıştır. Hem Amerikan hem de Avrupalı karar alıcılar Türkiye ve Ermenistan arasındaki bu uzlaşma girişiminden memnuniyetlerini açıkça dile getirmişlerdir.¹⁰⁰

98 "Baykal'dan Gül'e Ermeni Taşı!", *Hyetert*, 1 Eylül 2008; "Tarihi Gaflet", *Akşam*, 2 Eylül 2008.

99 Yıldız Deveci Bozkuş, "Kafkas İttifakı Önerisi Türkiye-Ermenistan İlişkilerinde Yeni Bir Başlangıç mı?", <http://www.asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=2503&kat1=44&kat2=>.

100 "Turkey, Armenia Mend Ties Through Football", *Associated Press*, 5 Eylül 2008; "Gul's Yerevan Visit Welcomed by All But Extremist Opposition", *Today's Zaman*, 4 Eylül 2008; "EU Hails Turkey's 'historic' Armenia visit", *EUobserver*, 5 Eylül 2008; "Turkey's President Makes Historic Visit to Armenia", *The New York Times*, 6 Eylül 2008; "Turkish President To Visit Armenia", *International Herald Tribune*, 4 Eylül 2008.

Azeri kamuoyunu yatıştırmak ve Azerbaycan Devlet Başkanı İlham Aliyev'i Türkiye ve Ermenistan arasındaki bu yeni uzlaşmacı ilişkinin Ermenistan'a Azerbaycan aleyhine verilen bir taviz anlamına gelmediğine ikna etmek için Cumhurbaşkanı Gül, Erivan'dan döndükten çok kısa bir süre sonra Bakü'ye resmi bir ziyarette bulunmuştur. Bu ziyarette Gül yalnızca Azeri yetkilileri Türkiye'nin Karabağ sorunu konusunda Azerbaycan'ın yanında olduğu konusunda ikna etmekle kalmamış, aynı zamanda Azerbaycan'ı Kafkasya İstikrar ve İşbirliği Platformu'na dâhil olmaya çağırmıştır.

Gül'ün Erivan ve Bakü ziyaretlerinin ortaya koyduğu olumlu hava üç ülkenin, yani Türkiye, Azerbaycan ve Ermenistan'ın Dışişleri Bakanları'nın 26 Eylül'de New York'ta yapılan Birleşmiş Milletler Genel Kurulu toplantısı sırasında bir araya gelerek bir toplantı yapmalarıyla daha da geliştirilmiştir. Bu toplantıda Ermenistan tarafı, Türkiye ile önkoşulsuz diplomatik ilişki kurma yönünde uzun süredir dile getirdiği talebini yinelemiş, Azerbaycan ise bir kez daha Ermeni birliklerinin Azeri topraklarından çekilmesini istemiştir. Türkiye ise bir taraftan Karabağ sorunu hususunda Azerbaycan'ın talebini desteklerken, diğer taraftan Ermenistan'ı, Karabağ sorununun barışçıl yollardan çözümü için somut adımlar attığı takdirde bölgedeki enerji ve ulaşım projelerine dâhil edileceği konusunda ikna etmeye çalışmıştır.¹⁰¹

Bu toplantı her zaman olduğu gibi somut bir sonuca varamadan sona erse de, diplomatik kanalların iletişime açık olması önemlidir. Türk medyası, yukarıda bahsedilen bu son gelişmeleri Türkiye ve Ermenistan arasında "yeni bir dönem" olarak nitelendirmekte ve bu durumu, en nihayetinde iki ülke arasında olduğu kadar Ermenistan ve Azerbaycan arasındaki sorunların çözümüne de katkıda bulunacağı şeklinde yansıtmaktadır.¹⁰² Ancak, bu ülkeler arasındaki son derece karmaşık ve tarihsel açıdan yerleşmiş sorunların kısa vadede çözüleceğini iddia etmek oldukça iyimser bir yaklaşım olacaktır. Dolayısıyla Türkiye ve Ermenistan arasındaki ilişkilere yönelik aşırı iyimser hedeflerin gerçekleşmesi imkansız değilse bile oldukça zordur. Yine de eğer Ermeni yetkililer Türkiye'nin Ermenistan ile iyi ilişkiler geliştirme yolundaki iyi niyetine olumlu yanıt verirlerse ve Karabağ sorununun barışçıl yollarla çözümü

101 "Türkiye-Ermenistan-Azerbaycan görüşmeleri", *Cumhuriyet*, 27 Eylül 2008; "Barış üçgeni: Ermenistan Türkiye Azerbaycan", *Yeni Şafak*, 11 Eylül 2009; "New York Görüşmelerinin Ardından Türkiye-Ermenistan-Azerbaycan İlişkileri", <http://www.asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=2861&kat2=2>, 6 Eylül 2008; "Türkiye-Azerbaycan-Ermenistan Zirvesinde Tarafların Beklentileri", <http://www.asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=2634&kat1=44&kat2=2>, 12 Eylül 2008.

102 "Kafkas İttifakı Önerisi Türkiye-Ermenistan İlişkilerinde Yeni Bir Başlangıç mı?", 20 Ağustos 2008, <http://www.asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=2503&kat1=44&kat2=2>; "Ermenistan'ın Kafkas İttifakı Önerisine Yaklaşımı ve Türkiye'nin Tavrı", 22 Ağustos 2008, <http://www.asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=2510&kat1=44&kat2=2>.

hususunda bazı somut adımlar atarlarsa, hem Türkiye ve Ermenistan hem de Ermenistan ve Azerbaycan arasındaki ikili ilişkilerin orta ve uzun vadede büyük ölçüde gelişeceğini söylemek mümkündür.

Türkiye ve Ermenistan arasındaki ilişkiler Cumhurbaşkanı Gül'ün Erivan'a gitmesiyle ivme kazanmış olsa da 2008 yılının sonlarında ve 2009 yılının başlarında kayda değer bir gelişme yaşanmamıştır. Ancak 2009 yılının Nisan ayının başında Amerika Birleşik Devletleri'nin yeni başkanı Barack Obama'nın ilk denizaşırı seyahatini Türkiye'ye gerçekleştirmesi ve TBMM'de yaptığı konuşma, iki ülke arasındaki ilişkilere hareket kazandırmıştır. 6 Nisan'da yapılan bu konuşmada Obama soykırım iddialarına açıkça değinmemiş, ancak 1915 yılında yaşanan "korkunç olaylar" ile ilgili parlamentoda güçlü fikirler olduğunu belirtmiştir. Diğer bir deyişle TBMM'nin bu konudaki resmi görüşlerinin neler olduğunu bildiğini ifade etmiştir. Bunun yanı sıra Türk ve Ermeni liderlerin ilişkilerin geliştirilmesi için çaba harcadığını, iki halkın da dürüst ve yapıcı bir anlayış içinde olduklarını, Türk-Ermeni sınırının açılmasının her iki ülkenin de çıkarına olacağını belirtmiştir. Ancak Karabağ konusunda daha belirsiz konuşmuş, çatışmalar konusunda yapılabilecek bazı düzenlemeler olduğunu ifade etmekle beraber bu düzenlemelerin ne olduğu konusunda herhangi bir açıklama yapmamıştır.¹⁰³

Daha sonra Cumhurbaşkanı Gül ile yaptığı basın toplantısında Obama, Ermeni "soykırımı" konusundaki görüşlerinin kayıt altında olduğunu dile getirmiştir. Diğer bir deyişle dolaylı olarak "soykırımı" tarihi bir gerçek olarak kabul ettiğini ifade etmiştir. Bunun yanı sıra Türkiye ve Ermenistan arasındaki müzakere sürecini dikkatle takip ettiğini, bu süreçte kendi görüşlerine değil, Türkiye'nin görüşlerine odaklanılması gerektiğini söylemiştir. Bu açıklamalara cevaben Cumhurbaşkanı Gül 1915 olaylarının tarihi koşullarını hatırlattıktan sonra, Türkiye'nin bu konudaki resmi tutumunu bir kez daha dile getirmiş ve ortak tarihçiler komisyonu önerisinde bulduklarını belirtmiştir.¹⁰⁴

Obama'nın ziyaretinin hemen akabinde Türk ve dünya basınında Türkiye'nin Ermenistan sınırını açacağı iddiaları birbirinin peşi sıra ortaya atılmaya başlandı. Özellikle Ermenistan Devlet Başkanı Sarkisyan'ın 7 Ekim 2009'da İstanbul'da yapılacak olan Türkiye-Ermenistan maçından önce sınırın açılacağını umduğunu belirten konuşmasının ardından Türkiye, Azerbaycan ve Ermenistan liderleri arasında demeç yarışı hızlandı. Azerbaycan Devlet Başkanı İlham Aliyev, Karabağ sorunu çözülmeden sınırın açılmasının büyük bir taviz olacağını ifade ettikten sonra Medeniyetler İttifakı platformunun İstanbul'da yapılan toplantısına

103 "Obama'dan Tarihi Konuşma", *Hürriyet*, 7 Nisan 2009.

104 "Ermeni İddialarında Görüşüm Belli Ama...", *Hürriyet*, 7 Nisan 2009.

katılmama kararı aldı. Bunun yanı sıra Azerbaycan'ın Türkiye ve Ermenistan arasındaki ikili ilişkilere karışmayacağını ancak bölgede bir değişim olacaksa stratejisini yeniden belirleyeceğini ifade etti. Bu açıklama Azerbaycan'ın Rusya'ya daha fazla yaklaşıcağı şeklinde yorumlandı. Ermenistan Dışişleri Bakanı Nalbantyan ise Medeniyetler İttifakı toplantısına gelmeden önce bir açıklama yaparak Ermenistan ve Türkiye arasındaki ikili ilişkilerin Ermeni "soykırımı"nın gerçekliğine şüphe düşürmediğini ifade etti ve Karabağ sorununun ikili görüşmelerin tamamen dışında kalacağı garantisini almadan İstanbul'a gelmeyeceğini ifade etti. Başbakan Erdoğan ise yaptığı açıklamada Karabağ sorununun çözümü konusunda adım atılmadığı takdirde sınırın açılmayacağını açıkça ifade etti.¹⁰⁵ Sınır tartışmasına hem Azeri kamuoyundan hem de Türk kamuoyundan önemli tepkiler geldi. Azeri basını Türkiye'nin sınırı açma yönündeki girişimlerini ihanet olarak değerlendirirken, bazı Türk sivil toplum kuruluşları bu açılımı protesto ettiler.¹⁰⁶ Türk siyasetçiler ise Azeri kamuoyunu teskin etmeye yönelik açıklamalarda bulundular. Gerek Cumhurbaşkanı Gül, gerek Başbakan Erdoğan, gerekse TBMM Başkanı Toptan çeşitli açıklamalarla Karabağ sorununun çözümü konusunda somut adımlar atılmadan sınırın açılmayacağı konusunda garanti verdiler.¹⁰⁷

Bu tartışmaların gölgesinde 24 Nisan tarihi yaklaştığında Türk-Ermeni ilişkilerinin belirli bir açılım sergilediği bu süreçte ABD Başkanı Obama'nın 24 Nisan konuşmasında "soykırım" kelimesini kullanmaktan kaçınacağı, aksine bir tavrın Obama'nın Türkiye ziyareti sırasında konuyla ilgili açıklamaları ile çelişeceği yorumları yapıldı. Obama'nın 24 Nisan'da yaptığı konuşma ise bu yorumları ancak kısmen haklı çıkardı. Obama bu konuşmasında açıkça "soykırım" kelimesini kullanmamakla beraber, haleflerinin aksine "katliam" kelimesini kullanmadı, bunun yerine Ermenice'de "Büyük Katliam" anlamına gelen ve Ermeni "soykırımını" tanımlamak için kullanılan "Meds Yeghern" tabirini tercih etti. Bu konuşmasında Obama şu ifadelere yer verdi:

Doksan dört yıl önce, yirminci yüzyılın en büyük katliamlarından biri başladı. Her yıl, Osmanlı İmparatorluğu'nun son günlerinde bir buçuk milyon Ermeni'nin katledilmesi veya ölüme yürümesini anıyoruz... Türk ve Ermeni halklarının, bu acılı tarih üzerinde dürüst, açık ve yapıcı bir biçimde çalışılması çabalarını kuvvetle destekliyorum. Ermeniler ve Türkler arasında ve Türkiye içinde cesur ve önemli diyaloglar gerçekleştiriliyor. Aynı zamanda Türkiye ile Ermenistan'ın ikili ilişkilerini normalleştirme çabalarını kuvvetle destekliyorum... Ermenistan ve Türkiye birlikte barışçı, üretken ve

105 Ferai Tınç, "Ermenistan Açılımı Liderlik Zaafına Takıldı", 10 Nisan 2009.

106 "Ermenistan Sınırı Tartışması Devam Ediyor", *Hürriyet*, 15 Nisan 2009.

107 "Azeri Vekillerden Tokat Gibi Armağan", *Hürriyet*, 15 Nisan 2009.

refah içinde bir ilişki kurabilir. Ve birlikte, Ermeni ve Türk halkları, kendi ortak tarihlerini kabul edip, ortak insanlıklarını kabul ettikleri zaman daha güçlü olacaklardır. Hiçbir şey, “büyük felaket” ile kaybedilenleri geri getiremez.¹⁰⁸

Bu konuşma ne Türk tarafını ne de Ermeni tarafını tatmin etti. Türk tarafı “Meds Yeghern” tabirinin kullanılmasını eleştirirken Obama’nın açıklamasının tek taraflı olduğunun altı çizildi. Cumhurbaşkanı Gül bu konuşmada katılmadığı tarafların olduğunu ifade ettikten sonra 1915 olaylarında hayatını kaybeden herkesin acısının paylaşılması gerektiğini ifade etti. Başbakan Erdoğan ise konuşma metnini dengeli bulduğunu ancak Türkiye’yi tatmin etmediğini belirtti. Muhalefet liderleri Baykal ve Bahçeli ise açıklamayı oldukça sert bir dille eleştirerek Obama’nın “Meds Yeghern” tabirini kullanarak Ermeni “soykırımı”nı açıkça tanıdığını belirttiler.¹⁰⁹ Ermenistan tarafı da yapılan açıklamadan tatmin olmadı. Ermeni diasporası “soykırım” kelimesinin konuşmada açıkça geçmemesinin son derece talihsiz bir durum olduğunu ifade etti ve Diaspora örgütleri birçok protesto gösterisinde bulundular.¹¹⁰ Ermenistan’da hükümet ortağı olan Taşnak Partisi ise bir açıklama yaparak Obama’nın tavrını “fırsatçılık” olarak nitelendirdi ve “soykırım” kelimesinin kullanılmamasını şiddetle eleştirdi.¹¹¹ Sonuç olarak Obama’nın konuşması her iki tarafta da geçtiğimiz yıllarda olduğundan daha büyük bir tartışmaya yol açtı.

Bu arada 24 Nisan’dan önce, 22 Nisan gecesi Türk Dışişleri Bakanlığı internet sitesinde aşağıdaki açıklamayı yayımlamıştır:

Türkiye ve Ermenistan, İsviçre’nin arabuluculuğunda, ikili ilişkilerini normalleştirmek; iyi komşuluk ve karşılıklı saygı çerçevesinde geliştirmek ve bu suretle tüm bölgede barış, güvenlik ve istikrarı ileri götürmek amacıyla yoğun çaba göstermektedirler. İki taraf, bu süreçte somut ilerleme ve karşılıklı anlayış sağlamış ve ikili ilişkilerinin her iki tarafı da tatmin edecek şekilde normalizasyonu için kapsamlı bir çerçeve üzerinde mutabık kalmışlardır. Bu çerçevede, bir yol haritası belirlenmiştir. Üzerinde mutabık kalınan bu zemin, devam eden bu süreç için olumlu bir perspektif sağlamaktadır.¹¹²

Bu açıklamanın ardından Türk basınında Türkiye ve Ermenistan arasındaki bu mutabakatın neleri içerdiği konusunda bir tartışma

108 “Obama ‘Soykırım’ Demedi”, *Sabah*, 25 Nisan 2009.

109 “Gül’den Tepki Erdoğan’dan Temkinli Açıklama”, *Hürriyet*, 25 Nisan 2009.

110 “Ermeniler: Obama Bizi Çok Üzdü”, *Sabah*, 26 Nisan 2009.

111 “Taşnak Partisi Fırsatçılık Yaptı, Hata Hükümetin”, *Sabah*, 26 Nisan 2009.

112 Açıklama için bkz. http://www.mfa.gov.tr/no_-56_-22-nisan-2009_-turkiye-ermenistan-iliskileri-hk_.tr.mfa

başladı. Buna göre mutabakatın ana hatları basında şu şekilde yer aldı:¹¹³

- Ermenistan, Sovyetler ile Türkiye arasında imzalanan Kars Anlaşması'nı tanıyacak.
- Soykırım iddialarının ele alınacağı tarih komisyonuna üçüncü ülkeler katılabilecek.
- İki ülke arasındaki sınırlar açılacak. Ticaretin gelişimi için gerekli anlaşmalar tamamlanacak.
- İki ülke önce Tiflis büyükelçilerini akredite edecek. Sonra karşılıklı büyükelçilik açılacak.
- Yol haritasıyla ilgili Meclis onayı gerektiren anlaşmalar TBMM'ye gelecek.

Bu mutabakat ABD ve AB çevrelerince oldukça olumlu karşılanırsa da Azerbaycan'da ve Türkiye'de tartışmalara yol açtı. Özellikle mutabakatta Karabağ konusunda doğrudan doğruya atıfta bulunulmaması dikkat çekti. Azerbaycan Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Elkhan Polukhov, mutabakat açıklamasıyla ilgili olarak "Her bağımsız devletin başka devletlerle ilişki kurma hakkı var. Azerbaycan, Türkiye- Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesi ve sınırların açılmasının, Ermeni askerlerinin Azerbaycan topraklarından çekilmesine paralel olarak gerçekleşmesi gerektiğini düşünüyor" diyerek bu konudaki tepkileri dile getirdi.¹¹⁴ Muhalefet lideri Baykal ise Türkiye-Ermenistan ilişkilerine ilişkin "yol haritası" açıklamasının, Obama'nın konuşmasını etkilemek için yapıldığını, ancak bunun başarısız olduğunu ifade ederek Türkiye ve Azerbaycan arasındaki ilişkilerin bozulmasının sorumluluğunu iktidara yüklemiştir.¹¹⁵ Bahçeli ise toplumun çok hassas olduğu bu konuda, son aşamaya geldiği anlaşılan mutabakat sürecinde nelerin olduğunu Ermenistan, İsviçre, Rusya Federasyonu, ABD ve AB'nin bildiğini, Azerbaycan'ın dolaylı olarak bilgilendirilmesine karşın TBMM'nin ve Türk Milletinin yeterince bilgilendirilmediğini ifade etmiştir.¹¹⁶ Bu arada Ermenistan Hükümeti de mutabakat tartışmalarının ardından bir kriz yaşamış ve Taşnak Partisi Türkiye ve Ermenistan ilişkilerinin normalleştirilmesine karşı çıkarak koalisyondan çekildiğini açıklamıştır.¹¹⁷

113 "İşte Türk-Ermeni Yol Haritası", *Sabah*, 23 Nisan 2009.

114 "Beş Adımda Anlaşma", *Sabah*, 24 Nisan 2009.

115 "Baykal Başbakan Adına Özur Diledi", *Sabah*, 28 Nisan 2009.

116 "Bahçeli, Obama ve Erdoğan'ı Eleştirdi", *Sabah*, 28 Nisan 2009.

117 "Taşnak Partisi Koalisyonla Yolunu Ayırdı", *Sabah*, 28 Nisan 2009.

Sonuç olarak 2008 Eylül'ünden bu yana durgunlaşan Türkiye ve Ermenistan ilişkileri 2009 yılının Nisan ayında yeniden hareketlenmiştir. Önce ABD Başkanı Obama'nın Türkiye ziyareti sırasında yaptığı açıklamalar, daha sonra Ermenistan sınırının açılacağına ilişkin iddialar ve son olarak 24 Nisan'da Obama'nın yaptığı konuşma ve hemen akabinde ortaya çıkan mutabakat tartışmaları siyasi gündemi bir anda hareketlendirmiştir. Türkiye'de iktidar ilişkilerin normalleşmesi konusunda somut adımlar atılması yönünde çalışmalar yaparken, muhalefet iktidarı taviz vermekle ve kamuoyunu yeterince bilgilendirmemekle suçlamıştır. Ermenistan'da ise Türkiye'nin açıklımlarına samimi bir kamuoyu desteği bulunmadığı gibi iktidarın çelişkili açıklamaları sürecin sağlıklı bir biçimde ilerlemesini zorlaştırmaktadır. Azerbaycan'da Türkiye'nin bu politikalarına yönelik ciddi eleştiriler gündeme gelirken, Türkiye'nin Azerbaycan'ı ikna çabalarının yeterince başarılı olmadığı görülmektedir.

Sonuç

Türkiye ile Ermenistan arasında 1918 yılında Ermenistan Demokratik Cumhuriyeti'nin kurulması ile tesis edilen devletlerarası ilişkiler farklı aşamalardan geçerek günümüze gelmiştir. Bu ilk bağımsız Ermenistan Cumhuriyeti revizyonist bir dış politika izlemeyi tercih etmiş, kendisinin küçük bir bölgeye hapsedildiği ve "Büyük Ermenistan" olarak tabir edilen devletin topraklarının yalnızca bir kısmının üzerinde hakimiyet kurduğu algısından hareketle komşularının toprakları üzerinde hak iddia etmiştir. Ancak gerek Azerbaycan gerekse Gürcistan ile girdiği sınır çatışmalarını kaybetmiş, Türk topraklarını işgali ise Kazım Karabekir komutasındaki Türk ordusu tarafından geri püskürtülmüş, Ermenistan Cumhuriyeti'nin bu maceralı ömrü Sovyet Kızıl Ordu'sunun işgali ile sona ermiştir.

Sovyetler Birliği'ne bağlı bir devlet olarak varlığını sürdüren Ermenistan'da 1960'ların başından itibaren Ermeni milliyetçiliği yeniden canlandırılmış, bu durum Türkiye ile ilgili olarak son derece olumsuz ön yargıların ülkede yerleşmesine neden olmuştur. Ermenistan'ın 23 Ağustos 1990 tarihli Bağımsızlık Bildirgesi'nde "soykırım" konusuna atıfta bulunulması ve Türkiye'nin Doğu Anadolu bölgesindeki topraklardan "Batı Ermenistan" olarak bahsedilmesi, diğer bir deyişle Türkiye'nin toprak bütünlüğünün kabul edilmeyeceği izleniminin verilmesi Türkiye ile bağımsızlık arifesinde olan Ermenistan arasındaki ilişkilerin sorunlu olacağına sinyallerini vermiştir.

Bağımsızlığın hemen ardından, Azerbaycan'a bağlı bir özerk cumhuriyet olan Karabağ'ın bağımsızlığını ilan etmesi, Azerbaycan'ın bu oldu-bittiği kabul etmemesi üzerine Ermenistan'ın Karabağ ve çevresindeki Azerbaycan topraklarını işgal etmesi Türkiye-Ermenistan

ilişkileri açısında ciddi bir dönüm noktasıdır. Türkiye'nin Ermenistan ile olan kara sınırını kapatmasının nedeni bu haksız işgaldir.

Yine de özellikle Ermenistan ve Azerbaycan arasındaki çatışmalar belli bir ölçüde yatıştıktan sonra dönemin Ermenistan Devlet Başkanı Levon Ter-Petrosyan Türkiye ile ilişkilerin normalleştirilmesinin Ermenistan'ın yararına olduğunu farkına vararak bazı açılımlarda bulunmak istemiş, ancak bu durumun radikal milliyetçi görüşlere sahip Ermeni Diasporası ve onun Ermenistan'daki uzantıları tarafından tepkiyle karşılanması neticesinde istifaya zorlanmıştır.

1998 yılında Ter-Petrosyan'ın ardından Devlet Başkanı olan Robert Koçaryan ise öncülünün aksine Türkiye ile ilişkilerin normalleştirilmesi için herhangi bir çaba göstermek yerine uluslararası kamuoyunu çözüm istemeyen tarafın Türkiye olduğuna ikna etmek için çaba harcama yolunu seçmiştir. Bunun için sürekli olarak Türkiye ile önkoşulsuz ilişki kurma teklifini ileri sürmüş ancak daha toprak bütünlüğünü bile tanımadığı bir devlet ile ilişkilerin nasıl normalleştirilebileceği konusunu göz ardı etmiştir.

Sarkisyan'ın başkanlığı ise gerek Türkiye'de gerekse Ermenistan'da Türkiye-Ermenistan ilişkilerinde "yeni dönem" olarak yorumlansa da henüz iyimser olmak için çok erken olduğu düşüncesi ağırlık kazanmaktadır. Zira iki ülke arasında uzun bir tarihsel arka plana sahip olan sorunların kısa sürede aşılması pek mümkün görünmemektedir.

Sonuç olarak Ermenistan ile diplomatik ilişki kurulmamasının ve bu ülke ile olan kara sınırının kapalı tutulmasının nedenleri son derece açıktır. Bir kez daha vurgulamak gerekirse bunlar Ermenistan'ın "soykırım" konusunu tarihsel bir gerçek olarak kabul ettirmeye çalışması, Türkiye'nin toprak bütünlüğünü resmen kabul etmemiş olması ve Azerbaycan topraklarının yaklaşık %20'sini haksız bir biçimde işgal etmiş olmasıdır. Bütün bu sorunların çözümü ise öncelikle Ermenistan'ın atacağı adımlara bağlıdır. Kısacası Türkiye bütün komşularıyla olduğu gibi Ermenistan'la da iyi ilişkiler kurmaya hazırdır; ancak bunun için yukarıda belirtilen sorunların çözümü hususunda Ermenistan tarafının da hazır olması gerekmektedir. Bu sorunlar çözüldüğü takdirde Türkiye ile Ermenistan arasındaki ilişkilerin uzun vadede de olsa iyileşmemesi için bir engel yoktur.

KARABAĞ SORUNU

Ömer Engin LÜTEM*

Bu yazıda Güney Kafkaslar'da en önemli anlaşmazlığı oluşturan Karabağ sorununun kısa tarihçesi, Azerbaycan'a ait bu bölgenin Ermeni güçleri tarafından işgal edilmesi, sorunun çözümü için uluslararası çabalar, bu konuda uluslararası kuruluşlarda alınmış başlıca kararlar ve sorunun çözümlenmesinin bu bölge ülkelerine sağlayacağı yararlar incelenmektedir.

Karabağ ve Dağlık Karabağ coğrafya bakımından iki ayrı terimi ifade etmektedir. Karabağ, Azerbaycan'ın Kür ve Aras nehirleri ile Ermenistan'ın Sevan Gölü (Çökçe Gölü) arasında bulunan, yaklaşık 18.000 km² büyüklüğündeki bölgedir. Bu bölgenin dağlık olup, stratejik değeri de bulunan 4300 km² büyüklüğündeki kısmına Ruslar, Dağlık Karabağ adını vermişlerdir. Günümüzde Ermenistan ile Azerbaycan arasında anlaşmazlık konusu olan bu bölgedir ve artık, kolaylık olmak üzere, sadece "Karabağ" olarak adlandırılmaktadır (ayrıntılı bir Karabağ haritası için bkz. Ekler, Harita 5).

Karabağ sorunu yaklaşık iki asır kadar önce Rus İmparatorluğu tarafından jeostratejik nedenlerle yaratılmıştır. 19. yüzyıl başlarında günümüz Ermenistan'ına ve Karabağ bölgesine tekabül eden topraklarda başta Azeriler olmak üzere Türk unsurlar çoğunlukta, Ermeniler ise azınlıktaydı. Ermenilerin çoğu Osmanlı İmparatorluğu ve İran topraklarında yaşamaktaydı. Karabağ ise çoğunluğunu Azerilerin oluşturduğu bir Hanlıktı.

Rus İmparatorluğu, Kafkasya'yı ele geçirdikten sonra bu bölgenin idaresini kolaylaştıracağı düşüncesiyle Ermeni nüfusunun arttırılması politikasını benimsemiştir.¹

* Emekli Büyükelçi.

1 Ömer Göksel İşyar, *Sovyet-Rus Dış Politikaları ve Karabağ Sorunu*, İstanbul: Alfa Yayınları, 2004, ss. 207-216.

Bu amaçla özellikle İran'da ve Osmanlı İmparatorluğu'nun doğu bölgelerinde yaşayan Ermenilerin Kafkasya'ya yerleştirilmesine çalışılmıştır. Ermenilerin bölgeye yerleşmesine paralel olarak özellikle Karabağ'da Müslüman halkın bir kısmı Azerbaycan'ın diğer bölgelerine ve Osmanlı topraklarına göç ettirilmiştir. Böylelikle Rusya'nın Kafkaslara Ermeni iskânı siyaseti bölgede ve özellikle Karabağ'da etnik yapıyı değiştirmiştir. Ermenilerin Güney Kafkasya'ya iskânı 19. asır boyunca devam etmiş olmakla beraber Ermeniler, bazı bölgeler hariç, çoğunluğa sahip olamamıştır. Ancak Balkan Savaşları'ndan sonra Doğu Anadolu'dan Kafkasya'ya yapılan Ermeni göçleri ve özellikle Birinci Dünya Savaşı içinde ve sonrasında Doğu Anadolu Ermenilerinden yaklaşık 420.000 kişinin² Kafkasya'ya gitmesi günümüz Ermenistan'ına tekabül eden bir bölgede Ermenilerin çoğunluğu oluşturmaya yol açmıştır.

Rusların Ermenileri Kafkasya'ya yerleştirmesi siyasetinin şu sonuçları verdiği görülmektedir: Kafkaslar'da Ermenilerin sayısının artması bu bölgedeki Müslüman halkların istilacı Rusya'ya karşı birleşmelerini ve bölgenin Müslüman güçleri olan Osmanlı İmparatorluğu ve İran ile de Rusya'ya karşı işbirliği yapmalarını önlemiştir. Rusya hâkimiyetindeki Ermeniler, Osmanlı Ermenileri'nin devlete karşı isyan etmelerinde ve bağımsız Ermenistan fikrinin yayılmasında önemli rol oynamışlardır. Osmanlı Ermenileri ise bu etkiler altında Birinci Dünya Savaşı'nda Rus orduları yanında yer almışlardır. Diğer yandan Karabağ'a Ermenilerin iskân edilmesi 20. yüzyılın başından günümüze kadar, Ermenistan ve Azerbaycan arasında zaman zaman silahlı çatışmaya kadar varan derin bir anlaşmazlık yaratmıştır.

Rus İmparatorluğu'nun yıkılması sonucunda 1918'de Kafkasya'da bir Ermeni devleti kurulmuştu. Osmanlı İmparatorluğu'nu tasfiye eden Sevr Antlaşması Doğu Anadolu'dan Ermenistan'a büyük topraklar vermiştir. Ermeniler bu toprakları ele geçirmek için başlattıkları savaşta Türk kuvvetlerine yenilmişler ve günümüz sınırlarını kabul etmişlerdir. Hemen sonra Ermenistan bağımsız bir devlet olmaktan çıkarak Sovyetler Birliği'ne katılmıştır.

Kafkasların tamamı Sovyet hakimiyetine geçtikten sonra Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi kurulmuş ve Azerbaycan'a bağlanmıştır. Ermeni kaynaklarına göre³ o sıralarda nüfusunun büyük çoğunluğu Ermeni olan Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan'a bağlanmasının esas nedeninin Sovyetlerin "böl ve yönet" politikası olduğu görülmektedir. Gürcü kökenli

2 Kamuran Gürün, *Ermeni Dosyası*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1983, s. 227; 1919 Paris Barış Konferansı'ndaki Ermenistan Temsilcisi Avetis Aharonian Osmanlı İmparatorluğu'ndan gelen Ermenilerin sayısını 400.000 ile 500.000 olarak vermektedir, Arşiv Belgeleri, *Ermeni Araştırmaları*, Sayı: 22, s. 205.

3 P. Donebédian ve C. Moutafian, *Artash: Histoire du Karabagh*, Paris: Sevig Press, 1991, s. 93.

olması nedeniyle Kafkaslardaki koşulları çok iyi bilen Stalin'in çizdiği harita şudur: Nahcivan, bir Ermeni koridoruyla Azerbaycan'dan ayrılmıştır. Böylelikle Azerbaycan'ın önemli bir eyaleti ile doğrudan bağlantısı kesilmiştir. Ayrıca Türkiye'nin Azerbaycan'a komşu olması önlenmiştir. Karabağ, özerk de olsa, Azerbaycan'a bağlanmak suretiyle Azerbaycan ve Ermenistan arasında devamlı bir anlaşmazlık kaynağı yaratılmış ve Moskova'nın hakemliğine başvurmaları sağlanmıştır. Bu arada Karabağ'a nüfusunun çoğunluğu Ermeni olduğu için özerklik verilirken, Ermenistan'da ve Gürcistan'daki Müslümanlar için böyle bir idare öngörülmemiştir. Aynı şekilde Gürcistan'ın Ahılkelek bölgesindeki Ermeniler için de özerklik söz konusu olmamıştır.

Karabağ'ın Ermenistan'a bağlanmasına ilişkin olarak ortaya atılan talepler Stalin döneminde Moskova'nın şiddetli tepkisiyle karşılanmıştır. Örneğin, Ermenistan Komünist Partisi Birinci Sekreteri Hancıyan'ın 1936 yılında öldürülmesinin nedenlerinden birinin Karabağ sorunu olduğu iddia edilmiştir.⁴ İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Sovyetler Birliği'nin Boğazların kontrolü yanında Türkiye'den Kars ve Ardahan illerini talep etmesi, diğer yandan Diaspora Ermenileri'ni Ermenistan'a yerleşmeye çağırması, Ermenistan'da esasen mevcut milliyetçiliğin daha da güçlenmesine neden olmuştur. Ancak Sovyetler bu milliyetçiliğin dışa dönük işlev yapmasına, diğer bir deyimle Türkiye'ye karşı olmasına izin verirken, Karabağ gibi ülke içi sorunları etkilememesine çalışmıştır.

Karabağ sorunu ancak, Stalin'in ölümünden sonra beliren göreceli özgürlük havası içinde yeniden ortaya atılabilmektedir. Karabağlılar bölgenin Azerbaycan'a bağlanması için birçok kez Moskova'ya başvurmuşlardır. 1968 yılında, artık Stepanakert adını taşıyan bölgenin başkenti Hankenti'nde Azeriler ve Ermeniler arasında çatışmalar çıkmıştır. Bu olaylar Karabağ'da Ermenistan'a bağlanmak için ciddi bir eğilim olduğunu göstermiştir. Bu eğilimin Ermenistan tarafından el altından desteklendiği de anlaşılmaktadır. Büyük Ermenistan hayalleri peşinde koşan Ermeni Diasporası da daima Karabağ'ın Ermenistan'a bağlanmasını istemiştir. Moskova ise mevcut düzeni bozan bu talepleri dikkate almamıştır. 1973 yılında Karabağ Komünist Partisi'nin başına getirilen Boris Kevorkov bu görevde 15 yıl kalarak Moskova'nın istediği gibi statükoyu korumuştur. Bu dönemde Ermenistan'a bağlanmak isteyenler Taşnak propagandası yapmakla suçlanmışlardır.

1985 yılında Sovyetler Birliği Komünist Partisi Genel Sekreteri olan Mihail Gorbaçev, ülkenin o sırada çok ihtiyaç duyduğu ancak tutucu parti kadrolarının önlediği reformları gerçekleştirmeye çalışmıştır. Bu reformların *pereskroyka* (yeniden yapılanma), *glasnost* (açıklık,

4 A.y., s. 95.

saydamlık), *demokratizatsiia* (demokratikleşme) ve *novoe mysshlenia* (yeni düşünce) gibi bazı temel ilkelere dayanmasını istemiştir. Böylelikle Sovyetler Birliği'nde göreceli bir liberalleşme başlamış, bu da o zamana kadar dile getirilemeyen talep ve şikayetlerin ortaya atılmasına neden olmuş ve ayrıca milliyetçilik de güçlenmiştir. Ermenistan ve Karabağ'da da kısa zamanda milliyetçi akımlar ortaya çıkmış, Karabağ bölgesinin Ermenistan'a bağlanması talepleri artmış ve sokak gösterileri yapılmıştır.

Ermenistan'ın Karabağlıların taleplerini desteklemesi Azerbaycan ve Ermenistan arasında ciddi bir bunalım başlatmıştır. Sovyetler Birliği dağılma sürecine girdiğinden bu bunalımın aşılması için yeter derecede kararlı davranmamıştır. Bir süre sonra ise daha ziyade bölgede varlığını muhafaza etmek kaygısına düşmüş ve bu amaçla çok kere Ermenistan'ı bazen de Azerbaycan'ı destekleyen bir politika izlemiştir. ABD ve Avrupa'nın büyük ülkeleri, o sırada bölgede kayda değer bir etkileri bulunmadığından, barış girişimlerini desteklemekle beraber, genelde karışmazlık siyasetini benimsemişlerdir. Devletlerin bu tutumu Ermenistan için müsait bir konjonktür yaratmıştır.

1988 yılı Şubat ayında Karabağ'da ve özellikle Ermenistan'da gösterilerin sürdüğü bir sırada, 140 üyesinden 110'u Ermeni olan Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi Meclisi (kısaca Karabağ Meclisi), 18 Şubat 1988 tarihinde bölgenin Ermenistan'a bağlanması kararını almıştır. Ancak Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkez Komitesi, ülkedeki milletlerin birbirleriyle olan ilişkilerine zarar verdiğini ve aşırı milliyetçilerin tahriki olduğunu belirterek bu kararı kabul etmemiştir. Bu arada gösteriler büyümüş ve 22 Şubat'ta Erivan'da 100.000 kişi Opera Meydanı'nda toplanmıştır. Gösteriler Gorbaçev'in 26 Şubat'ta yatıştırıcı bir konuşma yapması ve Erivan'da seçilen bir "Karabağ Komitesi" temsilcilerini kabul etmesi sonucunda durmuştur. Ne var ki Ermenistan'da yaşayan Azerbaycanlıların kendilerine yapılan saldırılar sonucunda kaçmaya başlaması, Bakü'de ve Sumgayt'ta Ermeni ve Azeriler arasında çatışmalara neden olmuştur. Sumgayt'ta 28-29 Şubat'taki çatışmalarda altı Azeri, 26 Ermeni olmak üzere 32 kişi ölmüş ve 197 kişi yaralanmıştır.⁵

Yasaklara rağmen gösteriler sürmüş ayrıca Karabağ Meclisi 12 Mart 1988 tarihinde Ermenistan'a bağlanma isteğini yenileyen bir karar daha almıştır. 21 Mayıs 1988'de Moskova Azerbaycan Komünist Partisi Birinci Sekreteri Bağirov ile Ermenistan Komünist Partisi Birinci Sekreteri Demirciyan görevlerinden sağlık nedenleriyle almış, yerlerine Ermenistan'da Suren Harutunyan, Azerbaycan'da Abdülrahman Vezirov atanmıştır.⁶

5 *Keesing's Contemporary Archives, Records of World Events*, Cilt 34, London, 1988-2000, s. 36034.

6 A.y., s. 36035.

Ermenistan Meclisi 15 Haziran'da, Karabağ'ın Ermenistan'a bağlanmasının Azerbaycan Meclisi'nden ve Sovyetler Birliği Yüksek Meclisi'nden istenmesine dair bir karar almıştır. Bu karar Sovyetler Birliği Anayasası'nın, Birliğin halkların kendi kaderlerini özgürce tayini ve aralarında eşit olan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri'nin gönüllü katılımıyla oluşmuş çok uluslu, federal bütün bir devlet olduğunu belirten 70. maddesine dayandırılmıştır. Azerbaycan Meclisi ise bu konuda 17 Haziran'da bir karar alarak, Sovyetler Birliği Anayasası'nın 78. maddesindeki bir Birlik Cumhuriyeti toprağının o cumhuriyetin rızası olmadan değiştirilemeyeceğine dair hüküm gereğince, Ermeni Meclisi kararının geçersiz olduğunu belirtmiştir. Konuya tamamen hukuki açıdan bakıldığında bir Sovyet Cumhuriyeti olmayan Karabağ bölgesinin Sovyet Anayasası'nın 70. maddesi hükmünden yararlanamayacağı görülmektedir.

Ermenistan Meclisi'nden sonra Karabağ Meclisi de, 12 Temmuz 1988 tarihinde, derhal Azerbaycan'dan ayrılarak Artsah adı altında Ermenistan'a bağlanmayı istemiştir.⁷ Bu konu 18 Temmuz'da Sovyet Parlamentosu Yüksek Kurulu'nda görüşülmüş ve Karabağ'ın talebi reddedilmiştir. Bu karar Ermenistan ve Karabağ'da büyük gösteriler ve grevler yapılmasına neden olmuştur.

Moskova, Ermenistan ve Azerbaycan yerel idarecilerinin Karabağ konusunu çözümlenmekteki yetersizliklerini veya isteksizliklerini dikkate alarak, Temmuz ayı sonlarında "Karabağ'ın İdaresi için Özel Komite" kurmuş ve başına Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkez Komitesi'nden Arkady Volsky'i getirmiştir.

Azerbaycan'ın o dönemde adı Kirovabad olan Gence şehrinde ve Nahcivan'da 24 Kasım 1988'de örfi idare ilân edilmiş ve üç gün sonra bu şehir ve bölgenin parti başkanları görevden alınmıştır. Askeri birlikler Ermenileri bu bölgelerden tahliye etmeye başlamışlardır. Bu olayı izleyen haftalarda on binlerce Azeri ve Ermeni Azerbaycan'dan ve Ermenistan'dan kaçmıştır. Moskova'da yapılan açıklamada olaylarda 87 kişinin öldüğü 1500 kişinin de yaralandığı, 158.000 Ermeni'nin Azerbaycan'dan ve 141.000 Azeri'nin de Ermenistan'dan ayrıldığı bildirilmiş, ayrıca 15.855 silah yakalanmış olduğu açıklanmıştır.⁸

7 Aralık 1988 tarihinde Ermenistan'da yaklaşık 25.000 kişinin öldüğü bir deprem olmuştur. Bu trajik olay dahi Ermenistan'da gösterileri azaltmamıştır. Gorbaçev 11 Aralık'ta televizyonda yaptığı bir konuşmada depremden siyasi amaçlar için yararlanmak isteyenleri kınamıştır. O

7 A.y., s. 36036.

8 *Keesing's*, C:35, ss. 36471, 36490.

sıralarda kişilerin deprem bölgesinden çıkarılmasının aslında Ermenileri dağıtmak amacıyla yapıldığına dair söylentiler yayılmıştır.

Moskova durmak bilmeyen karışıklıklar karşısında 1989 yılı başında tutumunu sertleştirmiştir. Ermenistan'da gösterileri düzenleyen Karabağ Komitesi mensupları tevkif edilmiş ve gece sokağa çıkma yasağı konmuştur. Ayrıca Ermenistan ve Azerbaycan komünist partilerinde ve yerel hükümetlerde birçok değişiklik yapılmıştır. 28 Ocak 1989 tarihinde Azerbaycan Başbakanı Hasan Seyitov "sağlık nedeniyle" görevinden alınmış, yerine Ayaz Mutalibov atanmıştır. Karabağ'da ise Komünist Partisi Birinci Sekreteri Genrik Pogosyan da "sağlık nedeniyle" görevinden çekilmiştir. Ayrıca Karabağ, 12 Ocak 1989 tarihinde, doğrudan Moskova'nın idaresine alınmıştır.⁹ Ancak Karabağ'ın Azerbaycan'a bağlı olmaya devam ettiği belirtilmiştir.

Moskova'nın aldığı bu sert önlemler bir süre için göreceli bir sükûnet sağlamıştır. Ancak birkaç ay sonra, Karabağ Komitesi'nin tevkif edilmiş bulunan üyelerinin serbest bırakılması için Ermenistan'da gösteriler başlamıştır. Artık doğrudan Moskova tarafından idare edilen Karabağ'da ise Mayıs ayında Ermeniler ve Azeriler arasında çıkan çatışmalar Sovyet birliklerince önlenmiştir. Bu arada, 16 Ağustos 1989 tarihinde Karabağ'da sadece Ermenilerin katıldığı bir Milli Konsey kurulmuştur.

Sovyet Parlamentosu Yüksek Kurulu (*Prezidyum*) 28 Kasım 1989 tarihinde Karabağ'ın doğrudan Moskova tarafından yönetilmesi sistemine son vermiştir. Karabağ'ın idaresi için Özel Komite de lağvedilmiştir. Ancak Sovyet askerleri Karabağ'da kalmaya devam etmiştir. Böylece Karabağ, kuramsal olarak Azerbaycan idaresine geri dönmüştür. Ancak Sovyet Yüksek Kurulu Azerbaycan'dan, Karabağ'a tam ve gerçek özerklik veren kanunları iki ay içinde çıkarmasını istemiştir. Karabağ'ın Azerbaycan idaresine geri dönmesine tepki olarak Ermenistan Meclisi, yukarıda değindiğimiz Karabağ Milli Konseyi ile birlikte, Karabağ'ın Birleşmiş Ermenistan Cumhuriyeti'nin bir parçası olduğunu belirten bir bildirgeyi 1 Aralık 1989 tarihinde kabul etmiştir. Buna göre Ermenistan kanunları Karabağ'da da geçerli olacaktı. Ayrıca Karabağ Milli Konseyi, Karabağ'ın meşru hükümeti olarak kabul ediliyordu. Bu karar Bakü'de gitgide güçlenen Halk Cephesi'nin düzenlediği ve yaklaşık 500.000 kişinin katıldığı bir gösteride protesto edilmiş ve Ermenistan'a giden demiryolu bir hafta süreyle kapatılmıştır.

1990 yılı Ocak ayında Ermenistan Meclisi tarafından kabul edilen Ermenistan bütçesinde Karabağ da yer almış ve Ermenistan seçim kanunlarının Karabağ'da da geçerli olması kararlaştırılmıştır. Ermenistan

9 A.y., s. 36402.

Parlamentosu'nun yukarıda değindiğimiz “Birleşmiş Ermenistan” hakkındaki kararı Moskova'da Sovyet Yüksek Kurulu tarafından Anayasa'ya aykırı bulununca, Ermeni Parlamentosu Moskova'da kabul edilen kanunların Ermenistan Meclisi'nce veto edilebileceğine dair bir karar almıştır.¹⁰ Bu kararlar Ermenistan'ın bağımsızlık yoluna girdiğini ayrıca Karabağ'ı da ilhak etmek istediğini açıkça göstermiştir.

Azerbaycan'da ise Karabağ ve Ermenistan'dan kaçan kişilerin çoğunluğu oluşturduğu Halk Cephesi tarafından düzenlenen büyük gösterilerde Azerbaycan hükümetinden Karabağ üzerinde egemenliğini kurması veya istifa etmesi istenmiştir. Karabağ 10 ay Moskova'nın idaresi altında kaldıktan sonra 28 Kasım'da tekrar Azerbaycan'ın idaresine geri verilmiş ancak burada asayiş sağlanamamıştır.

13 Ocak 1990 tarihinde Bakü'de Ermeniler ile Azeriler arasında çatışmalar başladı. Birkaç gün içinde çoğunluğu Ermeni 60 kişi öldü. 15 Ocak'ta Moskova'da Sovyet Yüksek Meclisi şiddet hareketlerini önlemek üzere Azerbaycan'a askeri kuvvet göndermeye karar verdi. Bu kuvvetlere ateş etme yetkisi verildi. Yüksek Meclis ayrıca Karabağ'da ve Karabağ'ın Azerbaycan'a yakın bölgelerinde ve sonra da Bakü'de olağanüstü hal ilân etti. Bu arada Bakü'de hükümetin istifasını isteyen gösteriler devam ediyor, şehir dışında barikatlar kuruluyordu. Sovyetler Birliği Azerbaycan'a 11.600 asker gönderdi. Önceden mevcut 6000 kişi ile birlikte asker sayısı 17.000 kişiyi geçti. Bu birlikler 19 Ocak'ta karadan ve denizden Bakü'ye karşı saldırıya geçtiler. Sokak savaşlarında resmi kaynaklara göre 82, Halk Cephesi'ne göre 600'den fazla kişi öldü. 20 Ocak'ta Azerbaycan Komünist Partisi Birinci Sekreteri Abdülrahman Vezirov istifa etti, yerine Başbakan Ayaz Mutalibov atandı. Hasan Hasanov da Başbakan oldu.¹¹

22 Ocak'ta ölenlerin cenaze merasimi için 750.000 kişi toplanması Sovyetlere karşı direnmenin büyük halk desteğine sahip olduğunu gösterdi. Ancak Sovyet kuvvetleri şiddet kullanmaya devam ettiler. Halk Cephesi ileri gelenlerinden 43 kişi 24 Ocak'ta tevkif edildi. Grev ve gösteriler yasaklandı. Kişilerin mahkemeye çıkarılmadan 30 gün süre ile tutuklanacağı bildirildi. Sonunda Bakü göreceli bir sükûnete kavuştu. Bu arada Bakü'deki Ermeniler ve Ruslardan oluşan 30.000 kişi tahliye edilmişti. Tahliyeler, Halk Cephesi'nin güvenlik garantisi vermesinden sonra durdu. Resmi rakamlara göre 1990 yılı Ocak ayı içinde Azerbaycan'daki ve Ermenistan-Azerbaycan sınır bölgelerindeki çatışmalarda ölenlerin sayısı iki yüzü aştı. 24 Ocak'ta Azerbaycan Halk Cephesi'yle Ermenistan Milli Hareketi temsilcileri Letonya'nın Riga şehrinde buluştular. 15 Şubat'ta ateşkes yapılması ve rehinenin serbest bırakılması hususunda anlaşıldılar. Ancak taraflar arasında, düşük düzeyde

10 *Keasing's*, C:36, s. 37169.

11 A.y., s. 37169.

de olsa, çatışmalar devam etti. Bu arada 13 Şubat'ta Ermenistan'a giden demiryolu açıldı. Moskova'da Sovyet Yüksek Meclisi, Kafkasya'da durumun normalleşmesi çabalarının olumlu sonuçlar vermediğine işaretle, Ermenistan ve Azerbaycan makamlarının derhal görüşmelere başlamalarını ve güven sağlayacak bir anlaşma yapmalarını istedi. Bunun üzerine Azerbaycan ve Ermenistan Başbakanları 30 Mart'ta Tiflis'te bir toplantı yaptılarsa da sonuç alamadılar.

Bu arada Moskova Hükümeti Sovyetler Birliği'nde yasal olmayan tüm silahlı kuruluşların kapatılmaları ve silahlarını teslim etmeleri, aksi halde güvenlik güçleri ve hatta ordu tarafından ezileceklerine dair bir kararname yayınladı. Bu karar sadece Kafkasya'daki silahlı grupları değil, Orta Asya Cumhuriyetleri'ni de ilgilendiriyor ve karışıklıkların başladığı Baltık ülkeleri için bir ihtar niteliği taşıyordu. Yeni seçilen Ermenistan Meclisi bu kararnamenin Ermenistan'da uygulanmasını durdurdu.

Ermenistan'da yapılan seçimlerden sonra yeni meclis 20 Temmuz'da açıldı. Levon Ter-Petrosyan 4 Ağustos 1990 tarihinde Ermenistan Meclisi Başkanlığı'na seçildi. Bu makam devlet başkanlığına tekabül etmekteydi. Ter-Petrosyan'ın 140 oyuna karşılık Komünist Partisi adayı olan Vladimir Movsisyan 80 oy alabildi. Başbakanlığa da Vazgen Manukyan atandı.¹² Ter-Petrosyan ve Vazgen Manukyan yukarıda değindiğimiz Karabağ Komitesi'nin üyesiydi. Bu kişilerin Ermenistan'ın en yüksek iki makamına seçilmesi Ermenistan'da komünist rejimin fiilen sona erdiğini gösteriyordu.

Ermenistan Meclisi 23 Ağustos 1990 tarihinde bir Bağımsızlık Bildirgesi kabul etti. Buna göre Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin adı Ermenistan Cumhuriyeti oldu. Ermenistan Cumhuriyeti'nin kendi kendini idare eden, devlet otoritesine sahip, bağımsız, egemen bir devlet olduğu, Ermenistan'da sadece Ermenistan Anayasası ile kanunlarının geçerli olduğu belirtildi. Bildirgeye göre Ermenistan kendi ordusunu ve güvenlik güçlerini kuracak, başka ülkelerin Ermenistan toprakları üzerinde askeri birlikler bulundurması ve askeri üsler kurması sadece Ermenistan Devleti'nin kararıyla mümkün olabilecekti. Ermenistan Cumhuriyeti bağımsız bir dış politika güdecek, yabancı ülkelerle ve Sovyetler Birliği'nin diğer cumhuriyetleriyle doğrudan ilişki kurabilecekti. Ermenistan'ın kendi parası, milli bankası, vergi ve gümrük daireleri ve eğitim sistemi olacaktı. Görüldüğü üzere Ermenistan tam bağımsız bir devlet oluyordu. Ancak bildirgede Ermenistan'ın Sovyetler Birliği'nden ayrıldığı ilân edilmiyordu. Anlaşılan Ermenistan bir yandan bağımsız olurken diğer yandan da Sovyetler Birliği himayesinden yararlanmak istiyordu.

Ermenistan Bağımsızlık Bildirgesi'nde Ermenistan ve Karabağ'ın birleşmiş olduğuna dair sadece atıf yapılmakla yetinilmesi bu birleşmenin

12 A.y., s. 37664.

gerçekleşmiş olduğunun varsayılmasından ileri gelmektedir. Oysa bu birleşme, ne Karabağ'ın bağlı olduğu Azerbaycan, ne de bu "özerk bölge"nin statüsü hakkında söz sahibi Sovyetler Birliği tarafından kabul edilmiş olduğundan yasal değildi.

Bu arada Ermenistan Bağımsızlık Bildirgesi'nin Türkiye hakkında da bir madde içerdiğini belirtmemiz gerekmektedir. Bildirgenin 11. maddesi şöyledir: "Ermenistan Cumhuriyeti, Türkiye'de ve Batı Ermenistan'da vuku bulmuş olan 1915 soykırımının uluslararası boyutta tanınmasını sağlamak görevini destekler." Söz konusu madde, Türkiye'nin kesinlikle karşı çıktığı soykırım iddiasını benimsedikten başka, bu iddianın uluslararası toplum nezdinde kabul görmesi için çalışılacağını belirtmekte, diğer yandan da Doğu Anadolu'yu Batı Ermenistan olarak adlandırarak Türkiye'nin toprak bütünlüğünün tanınmadığını dolaylı bir şekilde dile getirmektedir. Nitekim Ermenistan, Türkiye ile Ermenistan arasındaki sınırı tespit eden ve Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti tarafından da imzalanmış olan 13 Ekim 1921 tarihli Kars Antlaşması'nı tanıdığını ilân etmemiş ancak tanımadığını da bildirmemiştir.

Kısaca Ermenistan'ın Bağımsızlık Bildirgesi Ermenistan için, Karabağ nedeniyle Azerbaycan'la, soykırım iddiaları ve toprak bütünlüğü nedeniyle de Türkiye ile, halen de süren ciddi anlaşmazlıklar yaratmış bulunmaktadır.

Ermenistan ve Azerbaycan'ın sınır bölgelerindeki çatışmalar birkaç ay sonra yoğunluk kazanınca, Moskova'nın yukarıda değindiğimiz kararnamesi gereğince, Sovyet Birlikleri Azerbaycan güçlerine yardım ettiler. Bu ise Ermenistan'ın itirazına neden oldu. Ter-Petrosyan Sovyet liderlerini Azerbaycan ile işbirliği yaparak Ermeni milliyetçi hükümetini cezalandırmak ve Azerbaycan'daki komünist rejimi desteklemekle itham etti. Gorbaçev, yıkılmakta olan Sovyetler Birliği'ni kurtarabilmek amacıyla, 23 Nisan 1991 tarihinde yeni bir Birlik Antlaşması hazırlamıştı. Azerbaycan, diğer sekiz Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'yle antlaşmayı imzaladı, buna karşın Ermenistan bu birliğe dahil olmayı reddetti.¹³

Çarpışmaların devam ettiği bir sırada, Rusya Federasyonu Başkanı Boris Yeltsin ile Kazakistan Başkanı Nursultan Nazarbayev, Ermenistan, Azerbaycan ve Karabağ arasında 24 Eylül 1991 tarihinde bir ateşkes anlaşması imzalanmasını sağladılar. Buna göre yıl sonuna kadar tüm gruplar silahlarını bırakacak ve Karabağ'dan çekilecek, Karabağ'da sadece Sovyet birlikleri kalacaktı. Rehineler serbest kalacak ve kaçan kişiler yerlerine dönecekti. Karabağ'daki çatışmalarda, 1988 yılından beri, iki taraftan da yaklaşık 800 kişi ölmüştü. Bu nedenle yapılan ateşkes anlaşması iyi karşılandı. Ne var ki iki gün sonra tekrar başlayan çatışmalarda 15 kişi öldü. Ermenistan'ın olduğu kadar Azerbaycan'ın da

13 *Keesing's*, C:37, s. 38078.

silahlı gruplara tam olarak hakim olduğu söylenemezdi. 20 Kasım'da bir Azerbaycan helikopteri içinde yüksek rütbeli subay ve siviller olduğu halde düşürüldü. Ermenistan Azerbaycan'ın bu konudaki suçlamalarını kabul etmedi. Daha önce Azerbaycan Ermenistan'a giden gaz boru hattını kesmiş bulunuyordu.

Azerbaycan Parlamentosu, 26 Kasım 1991 tarihinde aldığı bir kararla, Karabağ bölgesinin özerk statüsünü kaldırdı ve bu bölgenin bir Milli Birlik Konseyi tarafından idare edileceğini bildirdi.¹⁴ Ancak Sovyetler Birliği ertesi gün Ermenistan ve Azerbaycan'dan Karabağ'ın hukuki statüsünde değişiklik yapacak her hareketten kaçınmalarını istedi. İki ülke de bu kararı kabul ettiler. Bu karar, Karabağ hukuken kendisine bağlı olduğu için, Azerbaycan'ın lehineydi.

Ermenistan'ın Sovyetler Birliği'nden bağımsız olması için 21 Eylül 1991 tarihinde yapılan referanduma katılım %95 gibi çok yüksek bir orana ulaştı. Katılanların %94'ü bağımsızlık lehinde oy kullandılar.¹⁵ Ülkenin bağımsızlığı 23 Eylül 1991'de ilân edildi. Yeni Ermeni Devleti 29.800 km² alanı kapsıyordu. Nüfus 3.283.000 kişiydi. Ermenistan, Cumhurbaşkanı Ter-Petrosyan'ın da dahil olduğu Milliyetçi Parti tarafından idare ediliyordu. Ermenistan Komünist Partisi Ağustos ayında faaliyetini durdurmuştu.

Azerbaycan'da 9 Eylül 1991 tarihinde yapılan başkanlık seçimlerine sadece Ayaz Mutalibov katıldı. Ülkenin yükselen siyasi gücü olan Halk Cephesi o sırada iç sorunlarıyla uğraşıyordu. Azerbaycan Meclisi 18 Ekim'de bağımsızlık kararını aldı. 29 Aralık'ta düzenlenen referandum bağımsızlığı onayladı.¹⁶ Yeni kurulan Azerbaycan Cumhuriyeti 86.600 km² idi. Nüfusu 7.023.000 kişi idi. Ülke, Ayaz Mutalibov'un başkanlığını yaptığı Komünist Partisi tarafından idare ediliyordu.

Karabağ'da Ermeniler, 10 Aralık 1991 tarihinde bölgenin hakim oldukları kısımlarında düzenlenen bir referandumla bağımsızlıklarını ilân ettiler.¹⁷ 28 Aralık'ta Karabağ Ermenileri aralarında parlamento seçimleri yaptılar. Meclisteki 81 sandalyenin 11'i Azeri milletvekillerine ayrıldı. Ancak Azeriler seçimlere katılmadıklarından ve esasen bu seçimleri meşru da görmediklerinden bu sandalyeler boş kaldı. 3 Ocak 1992 tarihinde Ermenistan Meclisi Karabağ'ın bağımsızlığını tanıdı. 8 Ocak'ta ise Artur Mıgırdıçyan Devlet Başkanı oldu.¹⁸ Bu arada Karabağ, Bağımsız Devletler Topluluğu'na üye olmak için başvurdu ancak bir sonuç alamadı.

14 A.y., s. 38582.

15 A.y., s. 38418.

16 *Keesing's*, C:38, s. R120.

17 A.y., s. 38733.

18 Mıgırdıçyan 14 Nisan'da evinde vurularak öldürüldü. Karabağ Meclisi bu ölümün bir kaza sonucunda vuku bulunduğunu bildirdi. Bu konu için bkz. Patrick Karam ve Thibault Mourgès, *Les Guerres de Caucase, des Tsars à la Tchétchénie*, Paris: Librairie Perrin, 1995, s. 91.

Sovyetler Birliği'nin 1979 nüfus sayımına göre, Karabağ'ın nüfusu 160.000 kadar olup, bunun %75'i Ermeni, gerisi Azeri'di.¹⁹ Savaş nedeniyle Azeriler bu bölgeden kaçtıklarından veya terke zorlandıklarından, bağımsızlığını ilân ettiği sıralarda Karabağ'da yaklaşık 120.000 Ermeni yaşıyordu.

Azerbaycan, Karabağ'ın bağımsızlığını ilân etmesine karşılık olmak üzere, bu bölgeyi 2 Ocak 1992 tarihinde doğrudan Azerbaycan Başkanlığı'na bağladı. Karabağ idaresinin başına Salam Mehmetov getirildi. Ancak Azerbaycan Karabağ'ın büyük kısmına hâkim olmadığından bu tayin bir yarar sağlamadı.

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği ise 21 Aralık 1991 tarihinde son buldu. Bu birliği kuran cumhuriyetlerden, Ermenistan ve Azerbaycan dahil on biri, aralarında bazı alanlarda gevşek işbirliği bağları oluşturan Bağımsız Devletler Topluluğu'nu kurdular. Baltık ülkeleri ve Gürcistan bu topluluğa katılmadılar.

Türkiye, Ermenistan'ın bağımsızlığını, ABD'den iki gün önce, 24 Aralık 1991 tarihinde tanıdı. Başbakan Demirel Ermenistan Devlet Başkanı Ter-Petrosyan'a gönderdiği bir mesajda toprak bütünlüğü ve sınırların değişmezliği ilkesine saygı gösterilmesini istedi.²⁰ Demirel'in bu mesajı Ermenistan Anayasa Bildirgesi'ndeki Türk toprakları üzerinde dolaylı hak iddialarına karşı bir cevap niteliği taşıyordu. Diğer yandan Türkiye, Ermenistan Anayasa Bildirgesi'ndeki soykırım iddialarından da rahatsızdı. Ermenistan bu konularda bir değişiklik yapmayınca Türkiye de bu ülke ile diplomatik ilişki kurmadı.

Buna karşın Süleyman Demirel Hükümeti Ermenistan ile iyi ilişkiler kurmaya çalıştı. Ermenistan enerjisini Sovyetler Birliği'nden aldığı doğal gaz ile bir nükleer santralden sağlıyordu. Gürcistan'daki iç durum nedeniyle doğal gaz sevkiyatı bazen kesiliyor bazen demiryolu da işlemedi. Diğer yandan eski teknoloji ile çalışan Metsamor nükleer santrali sık sık kapatılıyordu. Türkiye, ekonomik yönden ciddi güçlükler içinde bulunduğu bu dönemde, Ermenistan'a elektrik verdi. Ayrıca 100.000 ton da buğday hibe etti. Diğer yandan Karabağ anlaşmazlığının barışçı yollarla çözümlenmesi için büyük gayret sarf etti. Başbakan Demirel Türkiye'nin politikasını şu şekilde özetliyordu: "Çatışmadan uzak kalmak ve çatışmanın durması için diplomatik yolları işletmek".²¹ Ne var ki Türkiye'nin bu ilımlı ve yapıcı politikası Ermenistan'ın Karabağ konusundaki tutumunda ve Türkiye'ye yönelttiği taleplerinde bir değişiklik yapmadı.

19 Donabédian ve Mutafian, a.g.e., s. 93.

20 *Ayın Tarihi*, 24 Aralık 1991, Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, bkz. www.bygm.gov.tr.

21 *Ayın Tarihi*, 19 Mart 1992.

Ermeni kuvvetleri Karabağ'ı işgale başlayınca Türkiye, Ermenistan ile mevcut iyi ilişkilerini bozmadan Azerbaycan'a yardım etmeye çalıştı. Ermeni Diasporası'nın etkisi altında ABD ve Avrupa ülkelerinde Ermenistan lehine bir tutum belirmişti. Demirel Hükümeti yaptığı temaslarda Ermenistan-Azerbaycan çatışmasında taraf tutulmamasını, Kafkasya'da yeni bir İsrail yaratılmamasını ve Batı ülkeleri Ermenistan'ı desteklerlerse Ermenistan'ın uzlaşmaz bir tutum alabileceğini ısrarla belirtti.²² Buna karşın Batı ülkelerinden Ermenistan'a "insani" olduğu belirtilerek çok miktarda yardım yapılıyordu. Türkiye, bu yardımların kendi karayollarından veya hava sahasından geçmesine izin verdi. Ancak silah içerebileceği endişesiyle bunları sıkı bir denetime tabi tuttu.

Demirel Hükümeti'nin Ermenistan'a karşı izlediği bu ılımlı politika Türkiye'de çok tenkit edildi. Muhalefet partileri liderleri Mesut Yılmaz ve Bülent Ecevit, hükümeti birçok kez pasif bir politika izlemekle suçladılar. Aşağıda göreceğimiz gibi Cumhurbaşkanı Turgut Özal da benzer bir tutum içindeydi. Diğer yandan Türkiye'nin birçok şehrinde Ermenistan'ı yeren gösteriler yapılıyordu.

Türkiye Azerbaycan'a da yardım etmeye başlayınca Ermenistan idarecileri arasında da Türkiye'ye karşı izlenecek politika hakkında fikir ayrılıkları ortaya çıktı. Ermenistan'ın Amerikan uyuşunda olan Dışişleri Bakanı Raffi Hovannisyan, gözlemci olarak katıldığı Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi'nin İstanbul toplantısında 10 Eylül 1992 tarihinde yaptığı bir konuşmada soykırım iddialarını dile getirdi ve ayrıca Türkiye'nin Karabağ sorununda başlangıçta takındığı tarafsız tutumu yitirdiğini ifade ederek, Türkiye'nin Ermenistan ile olan ilişkilerini normalleştirmek için Karabağ sorununun çözümünü ön koşul olarak ileri sürmemesini istedi.²³ Hovannisyan, ABD Başkanı Bush'u da Karabağ sorununda tarafsız bir politika izlediği için tenkit ediyordu. Hovannisyan 16 Ekim 1992 tarihinde Başkan Ter-Petrosyan'ın isteği üzerine istifa etti.

Sovyetler Birliği'nin dağılması Karabağ sorunu üzerinde olumsuz etki yaptı. Sovyetler Birliği hukuken bu bölgenin nasıl ve kimler tarafından idare edilebileceğini tayin edebiliyordu. Nitekim bir süre bu idareyi kendisi üstlenmiş ve olaylar azalmıştı. Diğer yandan Sovyetler Birliği bu bölgeye askeri güç de gönderme yetkisine sahipti. Ancak Sovyetler'in dağılacağı kesinlik kazanınca Karabağ ve çevresindeki Sovyet birlikleri geri çekilmeye başladı. Bu ise Ermeniler ve Azeriler arasındaki çatışmaları hızlandırdı. Aşağıda göreceğimiz Hocalı katliamından sonra, Bağımsız Devletler Topluluğu Başkomutanı Mareşal Yevgeni Şapoşnikov 28 Şubat 1992'de Karabağ'daki ve Ermenistan-Azerbaycan sınırındaki askeri

22 *Ayın Tarihi*, 12 Şubat 1992.

23 *Ayın Tarihi*, 10 Eylül 1992.

kuvvetlere geri çekilmeleri ve beraberinde getiremeyecekleri silahları imha etmeleri emrini verdi. Ancak Sovyet kuvvetlerinin tümüyle çekilmesi zaman aldı ve fiilen o yılın Haziran ayında başladı. Sovyet kuvvetlerinin bir kısmı Ermenistan'da kalmaya devam etti. Sonraları Rusya Ermenistan'da bir askeri üs kurdu.

Karabağ'da çatışmalar 1992 Şubat ayında arttı. Azerbaycan Dışişleri Bakanı Hüseyin Sadıkov ile Ermenistan Dışişleri Bakanı Raffi Hovannisyan 20 Şubat'ta Moskova'da buluştular. Ateşkes ve insani yardım konularında anlaştılar. Bu arada Azerbaycan Başkanı Ayaz Mutalibov'un Karabağ'ın Azerbaycan içinde kalması bu bölgeye kültürel özerklik sağlanmasını esas alan bir barış planı Azerbaycan Meclisi'nde reddedildi.

Ermeni güçleri 25 Şubat 1992 tarihinde Stepanakert'in (Hankenti) kuzeyindeki Hocalı kasabasını ele geçirdiler. Bir kaynak çarpışmalarda 600'den fazla sivilin öldüğünü, 127 kişinin yaralandığını ve 487 kişinin Ermenilerce rehlin alındığını bildirmektedir.²⁴ Hocalı saldırısında o sırada henüz Karabağ'dan ayrılmamış bulunan Sovyetler'in 366. alayının katıldığına dair gözlemler mevcuttur.²⁵ Ancak Moskova'nın bu konuda emir vermiş olduğuna dair bir bulgu yoktur. O sıralarda Sovyetler Birliği kıtalarında disiplin kalmadığı, eratin çoğunluğunun kaçtığı, silahlarını sattığı ve para mukabilinde bir veya öteki tarafı top ateşine tuttuğuna²⁶ dair duyular vardır.

Hocalı katliamı Azerbaycan kamuoyunda büyük infial uyandırdı. Moskova'nın istekleri doğrultusunda Karabağ sorununa bir çözüm bulmaya çalışan Ayaz Mutalibov, katliamdan iki hafta kadar sonra, 6 Mart 1992 tarihinde, aleyhindeki büyük gösterilerin etkisi ve Karabağlı Azerilerin hayatını kurtaramadığı ithamları altında istifa etti. Yerine geçici bir süre için Yakup Mehmetov atandı.

Hocalı katliamı Türkiye'de de büyük duyarlılık yarattı. İstanbul'da protesto gösterileri yapıldı. Cumhurbaşkanı Turgut Özal, İngiliz *Financial Times* gazetesine verdiği bir demeçte Azerbaycan'ın desteklenmesi için Ermenistan'a abluka uygulanması fikrini ortaya attı.²⁷ Ancak Demirel Hükümeti ihtiyatlı idi. Gıda ve ilaç yardımı dışında Ermenistan'a gidecek uçaklara izin verilmezken, ateşkesin sağlanması için Rusya Federasyonu, ABD ve Fransa'nın desteği sağlanmaya çalışıldı. Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin, Brüksel'de ilgili tüm taraflara, uluslararası kuruluşlara ve BM

24 Araz Aslanlı, "Tarihten Günümüze Karabağ Sorunu", *Avrasya Dosyası*, Cilt 7, Sayı 1, ilkbahar 2001, s. 404.

25 Thomas De Wall, *Black Garden, Armenia and Azerbaijan through Peace and War*, New York: New York University Press, 2003, s. 170; Thomas Goltz, *Azerbaijan Diaries*, New York: M.E. Sharp, 1998, s. 124; Aslanlı, a.g.e., s. 404.

26 De Wall, a.g.e., s. 312.

27 *Ayın Tarihi*, 7 Mart 1992.

Güvenlik Konseyi üyelerine, Dağlık Karabağ sorununa çözüm önerilerini içeren 6 maddelik bir barış planı sundu. Ancak Ermenistan Türkiye'yi Karabağ anlaşmazlığında tarafsız davranmamakla itham ederek bu planı incelemeyi reddetti.

Buna karşın İran, Ermenistan ve Azerbaycan temsilcilerini Tahran'da bir araya getirmeyi başararak 15 Mart 1992 tarihinde ateşkes yapılmasını ve ekonomik yaptırımların kaldırılmasını öngören bir anlaşma imzalanmasını sağladı. Taraflar arasında zaman zaman bazı bölgelerde çarpışmalar olduysa da ilke olarak bu anlaşmaya riayet edildi.

AGİK'in 1992 Mart ayında Helsinki'de yapılan Dışişleri Bakanları toplantısında Karabağ sorununu bir çözüme kavuşturabilmek üzere Minsk'te bir konferans düzenlenmesi kararlaştırıldı. Konferansa ilgili ülkeler olan Ermenistan ve Azerbaycan'ın yanında Karabağ'dan bir heyet gözlemci olarak katılacaktı. Ayrıca ABD, Rusya Federasyonu, Almanya, Fransa, İtalya, Çekoslovakya ve Türkiye de konferansa katılacaktı. Bu konferansın hazırlıkları için Roma'da toplantılar yapıldı. Ancak Karabağ Ermeni idaresinin gözlemci statüsünü kabul etmemesi konferansın toplanmasını engelledi. Konferansa katılacak ülkeler bundan sonra Minsk Grubu adı altında Karabağ sorununun çözümü için faaliyet gösterdiler. Başarı sağlayamamasına rağmen Minsk Grubu günümüze kadar bu konuda başlıca yetkili kuruluş olmayı sürdürdü.

8 Mayıs 1992 tarihinde Ermeni güçlerinin Şuşa şehrini ele geçirmesiyle çatışmalar tekrar başladı. Azerbaycan'ın tarihi bakımdan önemli bir merkezi olan Şuşa'nın kaybıyla Karabağ bölgesinin neredeyse tamamı Ermenilerin eline geçmiş oldu. Ermeni güçleri bundan sonra Karabağ dışındaki hedeflere yöneldiler ve Karabağ'ın, Ermenistan'a en yakın bölgesindeki Laçin şehrini 17 Mayıs'ta aldılar. Böylelikle Ermenistan ile Karabağ karadan bir koridor ile birleşti.

Tarihi Şuşa şehrinin düşmesi Azerbaycan'da karışıklıklara neden oldu. Azerbaycan Meclisi 14 Mayıs'ta geçici Başkan Yakup Mehmetov'u durumdan sorumlu tutarak Ayaz Mutalibov'u tekrar başkanlığa getirdi. Mutalibov 7 Haziran'da yapılacak olan başkanlık seçimlerini iptal etti ve Bakü'de olağanüstü hal ilân etti. Ancak ertesi gün Halk Cephesi taraftarı 20.000 kişi parlamento binasını ve başkanlık sarayını işgal etti. Mutalibov kaçtı. İsa Kamber seçimlere kadar başkan seçildi.

Şuşa'nın düşmesinden bir gün sonra Ermeni kuvvetleri Nahcivan'ın Türk sınırına yaklaşık 10 kilometre mesafedeki Sederek kasabasına hücum ettiler. Nahcivan Azerbaycan'a bağlı bir özerk cumhuriyetti. Ermeni milliyetçileri "tarihi Ermeni toprakları" içinde bulunduğu iddiasıyla Nahcivan üzerinde hak iddia ede gelmişlerdir. Karabağ gibi Nahcivan'ın adının da

Ermenice olmaması bu iddialar için yeterli bir cevap olabilir. Diğer yandan Karabağ'ın aksine Nahcivan'ın nüfusu Azeridir.

Türkiye, hem ortak sınırı bulunması hem de 1921 Kars Antlaşması ile Sovyetler Birliği, Azerbaycan ve Ermenistan ile birlikte bu bölgenin statüsünü saptayan ülkelerden biri olması nedeniyle Nahcivan ile yakından ilgilidir. Sederek'e yapılan saldırı Ankara'da endişe uyandırdı. Zira Karabağ'ın kolayca Ermeniler tarafından işgal edilmiş olması Nahcivan'da da aynı senaryonun tekrarlanacağını düşündürüyordu. Bakanlar Kurulu toplanarak Türkiye'nin Nahcivan'ın işgaline izin vermeyeceğinin ve sınırların değiştirilmesini kabul etmeyeceğinin Ermenistan'a bildirilmesine karar verdi.²⁸ Azerbaycan'ın geçici Başkanı İsa Kamber 1921 Kars Antlaşması'nın Türkiye'ye, Nahcivan'a askeri müdahalede bulunmak hakkını verdiğini ileri sürdü; Nahcivan bölgesi Başkanı Haydar Aliyev Türkiye'den askeri yardım istedi. Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Muhittin Fisunoğlu da ordunun muhtemel bir hareket için hazır olduğunu bildirdi.²⁹

Muhalefet liderlerinden Bülent Ecevit'in Türkiye'nin bir an önce Nahcivan'a müdahale etmesi gerektiği, Ermenistan Nahcivan'ı işgal ettikten sonra Türkiye'den de toprak isteyeceği şeklindeki uyarılarına³⁰ karşılık Başbakan Demirel hemen askeri müdahalenin söz konusu olmadığını ifade ediyordu.³¹ Cumhurbaşkanı Özal ise Ermenilerin Karabağ ve Nahcivan'da ele geçirdiği yerlerin geri alınması gerektiğini ve bu hususta Türkiye'ye görev düştüğünü söylüyordu.³²

Bu arada Bağımsız Devletler Topluluğu komutanı Yevgeni Şapoşnikov Nahcivan'daki çatışmalara diğer bir ülkenin katılmasının Üçüncü Dünya Savaşı'na götürebileceğini ifade etti.³³ Sederek saldırısından üç gün önce, 15 Mayıs 1992 tarihinde Taşkent'te Rusya Federasyonu ile Ermenistan dahil, ancak Azerbaycan hariç, beş Bağımsız Devletler Topluluğu üyesi arasında bir karşılıklı savunma antlaşması imzalanmıştı. Buna göre devletler güvenlikleri tehlikeye düştüğünde birbirlerine yardım edeceklerdi. Bu durumda Nahcivan nedeniyle Ermenistan güvenliği tehlikeye girerse Rusya Federasyonu'nun Ermenistan'a yardım etmesi gerekiyordu.

Türk Hükümeti bu bunalımı diplomatik yollarla aşmaya kararlı görünüyordu. Bu amaçla ilgili tüm ülkeler ve uluslararası kuruluşlarla temas kuruldu ve Başbakan Demirel'in deyişiyle Ermenistan diplomatik

28 *Ayın Tarihi*, 18 Mart 1992.

29 *Ayın Tarihi*, 18 Mart 1992.

30 *Ayın Tarihi*, 19 Mayıs 1992.

31 *Ayın Tarihi*, 19 Mayıs 1992.

32 *Ayın Tarihi*, 21 Mayıs 1992.

33 Kamer Kasım, "The Nagorno Karabakh Conflict from its Inception to the Peace Process", *Ermeni Araştırmaları/Armenian Studies*, Sayı 2, 2001, s. 174.

kıskaca alındı.³⁴ Sonuçta ABD, İngiltere, İran, Gürcistan, Avrupa Birliği ve NATO, sınırların kuvvet kullanarak değiştirilemeyeceğine dair beyanlarda bulundular. Rusya Federasyonu'nun da yasa dışı eylemleri desteklemeyeceğini bildirerek Ermenistan'ı kınaması Nahcivan bunalımını sona erdirdi.

Nahcivan konusunda aydınlatılmasında yarar olan bir husus, 1921 yılında imzalanan Moskova ve Kars Antlaşmaları'nın gerektiğinde Türkiye'ye, Nahcivan'a askeri müdahalede bulunmak hakkı verip vermediğidir. Moskova Antlaşması ile Türkiye ve Sovyetler Birliği; Kars Antlaşması ile de Türkiye, Ermenistan ve Azerbaycan, Nahcivan'ın Azerbaycan'ın himayesinde özerk bir bölge olması konusunda anlaşmışlardır. Bu anlaşmaya riayet edilmediği takdirde tarafların nasıl davranacaklarına ve çerçevede askeri müdahale hakları olup olmadığına dair antlaşmalarda bir kayıt yoktur. Bu durumda Nahcivan'ın özerk statüsü bozulduğunda nasıl hareket edileceğini her devletin kendisinin tayin etmesi gerekecektir.

Karabağ ile ilgili olaylara dönersek 7 Haziran 1992'de yapılan başkanlık seçimlerini Halk Cephesi Lideri Ebulfeyz Elçibey kazandı. 12 Haziran'da karşı taarruza geçen Azerbaycan güçleri Karabağ bölgesinin kuzey doğusundaki Mardakert ve civarındaki 15 köyü ele geçirdiler. Azerbaycan kuvvetlerinin bu başarısında Sovyetler Birliği silahlarından payına düşenleri almış olmasının da payı vardı.³⁵

Mardakert'in geri alınması Karabağ'da bir bunalıma yol açtı. Hükümet istifa etti ve olağanüstü hal ilân edildi. Savaş sonuna kadar hükümet yetkilerine sahip olacak bir Savunma Komitesi kuruldu. Bu komitenin başkanlığına Robert Koçaryan getirildi. Koçaryan Ermenistan Başkanı Ter-Petrosyan ile yakın işbirliği içindeydi.

Azeri güçlerinin Karabağ'daki başarıları Ermenistan'ı Karabağ konusundaki ilkesel tutumunu gözden geçirmeye sevk etti. Ermenistan Parlamentosu 8 Temmuz'da aldığı bir kararla, Karabağ'a ve halkına verdiği devamlı desteği belirttikten sonra, Karabağ Cumhuriyeti'ni Azerbaycan'ın bir parçası olarak gösteren herhangi bir belgenin kabul edilmeyeceğini vurguladı.³⁶ Böylece Ermenistan, Karabağ sorununa Azerbaycan sınırları içinde kalması koşuluyla çözüm bulunmasını peşinen reddetmiş oldu.

34 *Ayın Tarihi*, 22 Mayıs 1992.

35 SSCB'nin askeri mirası 15 Mayıs 1992 tarihli Taşkent Antlaşması'yla eski Sovyet Cumhuriyetleri arasında paylaşılmıştır. Buna göre Azerbaycan'a 220 tank, 285 top, 220 askeri araç verilmiş ancak bu anlaşmada yer alan 100 uçak ve 50 helikopter teslim edilmemiştir. Bkz. Nazım Cafersoy, *Elçibey Dönemi Azerbaycan Dış Politikası, Bir Bağımsızlık Mücadelesinin Diplomatik Öyküsü*, Ankara: ASAM, 2001, s. 73.

36 *Keesing's*, C:38, s. 39018.

Çarpışmalar daha sonra Laçın bölgesinde, Ermenistan ile Karabağ arasında kurulmuş olan koridor etrafında cereyan etti. 28 Ağustos'ta Kazakistan'ın aracılığı ile sağlanan bir ateşkes kısa sürede bozuldu. 25 Eylül'de Rusya tarafından sağlanan diğer bir ateşkes de ihlâl edildi. Azerbaycan güçlerinin Laçın Koridoru'nu ele geçirmek için 4 Ekim'de başlattıkları saldırı püskürtüldü. Ermeni güçleri Aralık ayında başlattıkları bir saldırıyla kaybettikleri yerlerin çoğunu geri aldılar.

Yukarıda değindiğimiz gibi Azerbaycan, Bağımsız Devletler Topluluğu'na katılmak için bir antlaşma imzalamıştı. Ancak Azerbaycan Meclisi, 7 Ekim 1992 tarihinde bu antlaşmayı onaylamadı. Buna karşın birkaç gün sonra, 12 Ekim'de, Elçibey Moskova'da Boris Yeltsin ile "Azerbaycan ile Rusya Arasında Dostluk, İşbirliği ve Karşılıklı Güvenlik Antlaşması"ni imzaladı.³⁷ Bu antlaşmaya göre taraflar, özetle, birbirlerinin bağımsızlığına, toprak bütünlüğüne, sınırların değişmezliğine saygı göstermek, iç işlerine müdahale etmemek, güç kullanmamak, güç kullanma tehdidinde bulunmamak, insan haklarına riayet etmek gibi ilkeler çerçevesinde ilişkilerini yürütmek taahhüdünde bulunuyorlardı. Toprak bütünlüğü ve sınırların değişmezliği gibi ilkeler Karabağ konusunda Azerbaycan'ın elini güçlendiriyordu. Buna karşın Ermenistan, Karabağ'ın hiçbir zaman bağımsız Azerbaycan'ın bir parçası olmamış olduğunu iddia ettiğinden, kendini bu ilkeleri ihlâl etmiş saymıyordu.

1993 yılı ABD Başkanı George Bush ve Rusya Federasyonu Başkanı Boris Yeltsin'in bir barış girişimiyle başladı. İki başkan 3 Ocak'ta yayınladıkları bir bildiriyle çarpışmaların derhal durmasını ve AGİT aracılığıyla barış müzakerelerine yeniden başlanmasını istediler. Ancak çarpışmalar, kışın da etkisiyle, düşük düzeyde de olsa, devam etti.

Ermenistan güç bir kış geçirdi. Sanayi üretimi iki hafta durdu. Gürcistan'dan gelen gaz boru hattının bir bölümü Azeriler tarafından havaya uçurulunca, 23 Ocak'ta tüm Ermenistan elektriksiz kaldı. Başbakan Hosrov Harutunyan istifa etti. Başbakanlığa atanan Hrant Bagratyan, hükümetin önceliğinin yiyecek ve enerji krizlerini çözmek olduğunu bildirdi. Ermenistan ABD'nin yardımıyla Dünya Bankası'ndan 13 milyon dolar kredi aldı. Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası'ndan da 59,4 milyon dolar kredi sağlandı.³⁸

Türkiye'de ise muhalefet partileri hükümeti Ermenistan'a buğday ve elektrik vermesi nedeniyle eleştirmeye devam ettiler. Hükümet ise barış girişimlerini sürdürdü. Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin Azerbaycan'da yaptığı bir ziyaret sırasında Ermenistan-Azerbaycan anlaşmazlığını sona erdirmeyi öngören üç aşamalı bir planı Rusya ile hazırladıklarını ifade etti.

37 A.y., s. 39156.

38 *Keesing's*, C:39, s. 39332.

Planın birinci aşamasında taraflar ateşkes ilân edecekler, ikinci aşamada Karabağ ve çevresindeki tüm yabancı askeri güçler çekilecek, üçüncü aşamada ise Azerbaycan, Ermenistan ve Nahcivan'a giden tüm ulaşım yolları açılacaktı. Aşağıda anlatacağımız olaylar bu planın ele alınmasını önledi.

Mart ayının son haftasında saldırıya geçen Ermeni kuvvetleri 4 Nisan'da Kelbecer şehri ile civarını ele geçirdiler; böylelikle Karabağ ile Ermenistan arasında ikinci bir koridor daha açılmış oldu. Bu bölgede oturan Azerilerden yaklaşık 40.000 kişi kaçtı. Ermeni güçleri ayrıca güneydeki Fuzuli kenti bölgesine doğru saldırıya geçti. Laçin gibi Kelbecer ve Fuzuli kentleri de Karabağ'ın dışındaki Azerbaycan toprağıydı. Çarpışmaların Karabağ'ı taşıp Azerbaycan'a sıçraması bir tırmanma teşkil ediyordu. Ermenistan çarpışmalara kendi nizami kuvvetlerinin katıldığını inkâr etti. Ermenistan'a göre savaşın Karabağlı Ermenilerdi. Ancak en fazla 120.000 kişi olan Karabağlı Ermenilerin 7 milyonu aşan Azerilere karşı kolayca başarı kazanmalarına inanmak zordu.

Kelbecer'in düşmesi üzerine Türkiye iki karar aldı: İlk olarak, tarifeli veya tarifersiz, Ermenistan'a giden veya Ermenistan'dan gelen tüm uçak seferlerini durdurdu. İkinci olarak konuyu BM Güvenlik Konseyi'ne götürdü. Konsey Başkanı 7 Nisan'da bir açıklama yaparak gelişmeler karşısında ciddi endişe duyulduğunu bildirdi, ateşkes yapılmasını ve Ermeni güçlerinin işgal ettiği bölgelerden çekilmesini istedi. Ancak Ermenistan'ın Azerbaycan'a yaptığı saldırının kınanması hakkındaki Türk istemini reddetti.

Kelbecer'in düşmesi Cumhurbaşkanı Özal ile Demirel Hükümeti arasındaki görüş ayrılıklarını tekrar ortaya koydu. Başbakan Demirel Türkiye'nin Ermenistan'a askeri müdahalesinin söz konusu olmadığını söylüyordu.³⁹ Buna karşın Cumhurbaşkanı Özal, Ermeni-Azeri anlaşmazlığının artık Karabağ meselesi olmaktan çıkıp "Büyük Ermenistan hayali" haline geldiğini, Türkiye'nin askeri önlemler alması gerektiğini, Ermenistan sınırında askeri manevra yapılabileceğini, bugünkü dünyada risk almadan hiçbir netice alınamayacağını ifade ediyordu.⁴⁰

Turgut Özal, hiç beklenmedik bir şekilde, 17 Nisan 1993 tarihinde vefat etti. Elçibey ve Ter-Petrosyan, Özal'ın cenaze töreni vesilesiyle geldikleri Ankara'da görüştüler. Müzakerelerin AGİK çerçevesinde yeniden başlaması kararlaştırıldı.

Diğer yandan, BM Güvenlik Konseyi 30 Nisan 1993 tarihinde kabul

39 *Ayın Tarihi*, 8 Nisan 1993.

40 *Ayın Tarihi*, 7 ve 13 Nisan 1993.

ettiği 822 sayılı kararla (bkz. Ekler, Belge 70), kalıcı bir ateşkes sağlanabilmesi için, tüm çatışmaların ve düşmanca hareketlerin derhal durdurulmasını, Kelbecer bölgesinden ve Azerbaycan'ın yakın zamanda işgal edilmiş diğer bölgelerinden tüm işgalci güçlerin çekilmesini istedi. Konsey ayrıca anlaşmazlığın çözümlenmesi için, AGİT'in Minsk Grubu barış süreci çerçevesinde, ilgili tüm tarafların derhal görüşmelere başlamalarını talep etti. Kararın giriş bölümünde bölgedeki tüm devletlerin egemenliğine ve toprak bütünlüğüne saygı gösterilmesi gereğinden, uluslararası sınırların dokunulmazlığından ve toprak kazanmak için kuvvete başvurulmasının kabul edilemeyeceğinden bahsediliyordu. Kelbecer ve civarının Azerbaycan toprağı olduğundan şüphe bulunmadığından, bu ifadeler Azerbaycan'ın lehineydi. Buna karşılık Kelbecer'in yöresel Ermeni güçleri tarafından işgal edildiğinin belirtilmesi Ermenistan'ın bu olaylardan sorumlu olmadığı gibi bir izlenim yaratıyordu. Ancak, bu gibi durumlarda adet olduğu gibi, saldırgan kınanmıyordu. Son olarak çatışmaların durması, işgalci güçlerin geri çekilmesi gibi hususlar yerine getirilmediği takdirde Güvenlik Konseyi'nin ne yapacağı belirtilmemişti. Kısaca bu karar saldırganları caydıracak bir nitelik taşııyordu.

Bu kararın kabulünden üç gün sonra Türkiye, Rusya ve ABD bir barış planı açıkladılar. Buna göre Ermeni güçleri Mayıs ayı ortasına kadar Kelbecer'den çekilecek, iki ay süre ile ateşkes ilân edilecek ve bu süre zarfında AGİK çerçevesinde görüşmeler başlayacaktı. Azerbaycan planı kabul etti. Ermenistan ise planı olumlu bulduğunu ifade etmekle beraber, "Karabağ Cumhuriyeti"nin bazı açıklamalar istediğini belirterek onaylamadı. Planın biraz değiştirilmiş şekli 26 Mayıs'ta Azerbaycan ve Ermenistan tarafından kabul edildi. Ancak Karabağ bu planı, Karabağ halkının güvenliği için yeterli garantiler içermediği ve Azerbaycan'ın uyguladığı ekonomik ablukanın sona ermesini öngörmediği için reddetti.⁴¹

Ermenilerle yapılan savaşlarda uğranılan yenilgiler Azerbaycan'da Elçibey idaresinin zayıflamasına yol açmıştı. Verilen emirlere itaat etmediği için rütbesi geri alınan Albay Suret Hüseyinov, Gence'de isyan etti. Azerbaycan ordusu kuvvetlerini püskürttü ve Bakü'ye doğru ilerlemeye başladı. Bu olay Başbakan Panah Hüseyinov'un ve Meclis Başkanı İsa Kamber'in istifasına yol açtı. Nahcivan bölgesi Başkanı Haydar Aliyev 15 Haziran 1993 tarihinde Azerbaycan Meclis Başkanlığı'na seçildi. Suret Hüseyinov kuvvetlerinin Bakü'ye ilerlemesi önlenemeyince, Elçibey 18 Haziran'da Nahcivan'a gitti, ancak istifa etmedi. Hüseyinov kuvvetleri 21 Haziran'da Bakü'ye girdi ve Hüseyinov devlet başkanının tüm yetkilerine sahip olduğunu açıkladı. Ancak Azerbaycan Millet Meclisi, Elçibey'in ülkede durumu fiilen kontrol edemediğini ve görevini

41 *Keesing's*, C:39, s. 39475.

yapamadığını belirterek, başkanlık yetkilerini Aliyev'e verdi. Hüseyinov da Başbakan ve Başkomutan olarak atandı.⁴²

Azerbaycan'ın bu karışık durumu Ermenilerin yeniden saldırıya geçmesine neden oldu. Karabağ bölgesinde Azerilerin elindeki tek yer olan Mardakert (Ağdara) 27 Haziran'da alındı ve Rusya'nın aracılığıyla ateşkes ilân edildi. Üç hafta kadar sonra Ermeni kuvvetleri yeniden saldırıya geçerek 24 Temmuz'da, Karabağ'ın doğusundaki Akdam kentini ve civarını ele geçirdi.

Türkiye tarafından ivedi olarak toplantıya çağrılan BM Güvenlik Konseyi 29 Temmuz 1993 tarihinde toplanarak 853 sayılı kararı (bkz. Ekler, Belge 71) kabul etti. Bu karar yukarıda değindiğimiz 822 sayılı kararın öğelerini tekrarlamaktadır. Yenilik, Akdam bölgesinin ve Azerbaycan'ın diğer bazı bölgelerinin işgal edilmesinin, sivillere karşı saldırılar ile meskûn yerlerin bombardıman edilmesinin ve bölgedeki tüm düşmanca hareketlerin kınanmasıdır. Ancak bu kararda saldırıları kimin yaptığı ve kimin kınandığı belli değildir. Kararda, ayrıca, 822 sayılı kararı uygulamaları ve Minsk Grubu'nun önerilerini kabul etmeleri için Ermenistan'ın, "Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Karabağ Bölgesi" Ermenileri üzerinde nüfuzunu kullanması istenmektedir. Bu ifadelerden dolayı olarak saldırganların Karabağ Ermenileri olduğu sonucuna varılabilir. Kararın tek olumlu yönü, dolaylı da olsa Karabağ'ın Azerbaycan'a ait olduğunu teyit etmesidir.

Bu haliyle söz konusu kararın, 822 sayılı karar gibi, Ermeniler üzerinde bir etkisi olmayacağı açıktı. Nitekim Ermeni güçleri 18 Ağustos'ta Cebrail'i, 23 Ağustos'ta Fuzuli'yi, 31 Ağustos'ta Kubatlı'yı ve 3 Eylül'de de Horadiz'i almışlardır. Rusya'nın girişimiyle ateşkes ilân edilmiştir.

Sayıdığımız kentler İran'a çok yakındır. Ermenilerden kaçan Azeriler İran'a sığınmıştır. İran'ın bu bölgesi etnik Azerilerle meskun olduğundan, İran hükümeti mülteci akımını önlemek istemiş ve 1000 kadar İran askeri Azerbaycan'a girmiştir. Bu olay Karabağ savaşında bir tırmanma olarak görülmüş ve Türkiye dahil ilgili ülkelerin itirazlarına neden olmuştur. Sorun, İran'ın sınır bölgesinde 100.000 kadar mülteciyi barındıracak tesisler yapmayı kabul etmesiyle aşılmıştır.⁴³

Bu arada Ermenistan sınırındaki Türk birliklerinin takviye edilmesinin Ermenistan'da tedirginlik yarattığı görülmüştür. Ter-Petrosyan 6 Eylül'de Cumhurbaşkanı Demirel'i telefonla arayarak bu kaygıyı dile getirmiş ve olaylara kendilerinin değil Karabağ Ermenileri'nin neden olduğunu

42 Suret Hüseyinov bir darbe girişimi öncesinde Başkan Aliyev tarafından 6 Ocak 1994 tarihinde görevinden alındı.

43 *Keasing's*, C:39, s. 39650.

belirtmiştir. Demirel ise Azerbaycan topraklarının işgalinin Türkiye’de infial yarattığı ve işgale bir an evvel son verilmesi gerektiği cevabını vermiştir.⁴⁴

Bu sırada Azerbaycan’da önemli iç gelişmeler yaşanıyordu. 29 Ağustos 1993 tarihinde yapılan ve Elçibey’e güvenilip güvenilmediğini soran bir referandumda oy verenlerin %97,5’i güvenmediklerini belirttiler. Aliyev 3 Ekim 1993’de yapılan başkanlık seçimini oyların %98,8’ini alarak kazandı.⁴⁵

Aliyev iktidara geldikten sonra iki önemli karar aldı. Birincisi Azerbaycan’ın Bağımsız Devletler Topluluğu üyesi olmasıdır. Rusya’nın Elçibey hükümetine yönelttiği en önemli eleştiri Azerbaycan’ı Bağımsız Devletler Topluluğu’nun dışında tutmasıydı. Rusya’nın Karabağ anlaşmazlığında Ermenistan’ı kayıran tutumunun da bundan kaynaklandığı söylenirdi. Azerbaycan’ın topluluk üyesi olmasıyla Rusya’nın Karabağ konusunda daha dengeli davranacağı bekleniyordu. Ancak Rusya ile Azerbaycan’ın ilişkilerinde bir iyileşme olmakla beraber Karabağ’da yenilgiler devam etti.

Aliyev’in ikinci önemli kararı, BP’nin temsil ettiği batılı petrol şirketlerinden oluşan bir konsorsiyum ile 2 Kasım 1993 tarihinde bir anlaşma imzalamak olmuştur. Böylece Azerbaycan, önemli mali kaynaklara kavuşmanın yanında görüşlerini özellikle ABD’de daha kolay savunma olanağını bulmuştur.

Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi 14 Ekim 1993 tarihinde Karabağ anlaşmazlığı konusunda 874 sayılı bir diğer kararı (bkz. Ekler, Belge 72) kabul etti. Bu karar, yukarıda özetlediğimiz 822 ve 853 sayılı kararların esaslarını tekrar etmekte ve ateşkesin etkili ve kalıcı olması için ilgili tüm taraflara çağrıda bulunmaktadır. Kararda ayrıca, son olarak işgal edilen yerlerden kuvvetlerin çekilmesi ve haberleşme ve nakliyeyle ilişkin tüm engellerin kaldırılması için Minsk Grubu tarafından hazırlanan takvime uyulması istenmektedir. Kararda kınama yoktur.

Ermeni kuvvetleri bu karardan on gün kadar sonra ateşkesi ihlâl ederek Azerbaycan’ın Zengilân bölgesine saldırdılar. Yaklaşık 50.000 Azeri, Aras nehrini geçerek, İran’a sığındı. Güvenlik Konseyi 12 Kasım 1993 tarihinde kabul ettiği 884 sayılı kararda (bkz. Ekler, Belge 73), artık adet olduğu gibi, daha önceki kararlarının esaslarını tekrar etti. Ayrıca Karabağ anlaşmazlığının ve Ermenistan ile Azerbaycan arasındaki gerilimin bölgedeki barış ve güvenliği tehlikeye atacağı belirtildi. Ateşkes ihlalleri ile Zengilân bölgesi ile Horadiz şehirlerinin işgal edilmesi, sivillere saldırılması ve Azerbaycan topraklarının bombalanması kınandı. Silahlı

44 *Ayın Tarihi*, 6 Eylül 1993.

45 *Keesing’s*, C:39, s. 39694.

çatışmaların derhal durdurulması, işgal güçlerinin Zengilân bölgesinden, Horadiz şehriden ve Azerbaycan'ın son zamanlarda işgal edilmiş diğer bölgelerinden derhal çekilmesi, ilgili tüm tarafların ateşkesi etkin ve devamlı hale getirmeleri ve Minsk süreci çerçevesinde anlaşmazlığın müzakereler yoluyla çözümlenmesini araştırmaya devam etmeleri istendi.

21 Aralık 1993 tarihinde Azerbaycan güçleri karşı taarruza geçtiler. Ocak ayının başlarında Horadiz ve Akdam'ı geri aldılar. Kelbecer bölgesinde de bazı ilerlemeler kaydettiler. Rusya'nın girişimleriyle 1 Mart 1994 tarihinden itibaren geçerli olmak üzere bir ateşkes imzalandıysa da çarpışmalar düşük düzeyde devam etti. Ermeni kuvvetleri ise 22 Mart'ta saldırıya geçtiler ve Nisan ayı içinde söz konusu yerlerin tamamına yakınına geri aldılar. Bu son çatışmalar Azeri güçlerinin işgal altındaki toprakları kurtaramadığını buna karşın Ermeni güçlerinin de daha fazla ilerleyemediklerini gösterdi. İki taraf da olanaklarının sonuna gelmişti. Bu olgu devamlı bir ateşkesi mümkün kıldı.

Azerbaycan Milli Meclisi Başkanı Resul Guliev Kırgızistan başkenti Bişkek'te 9 Mayıs 1994 tarihinde, daha önce Bağımsız Devletler Topluluğu Parlamenter Asamblesi Başkanı ile Ermenistan, Karabağ ve Kırgızistan Meclis Başkanları'nın imzalamış olduğu bir ateşkes protokolünü imzaladı. Protokol, özetle, Karabağ ve çevresinde ateş kesilmesini ve uluslararası güçlerin barış gücü olarak bölgeye yerleştirilmelerini öngörüyordu. Bu protokolün Azerbaycan Meclisi'nce tasdiki güç oldu. Bir grup muhalefet milletvekili protokolün Karabağ'ı bağımsız bir birim olarak tanıdığını, diğer yandan Rus güçlerinin bu bölgeye barış gücü kisvesi altında girmesine imkân verdiğini belirterek, protokole karşı çıktılar. Başkan Aliyev'in Rus birliklerinin bölgeye girmesine müsaade edilmeyeceğine dair güvence vermesinden sonra protokol Azerbaycan Meclisi'nde onaylandı.⁴⁶ (Karabağ dâhil, Ermeni işgalindeki Azerbaycan topraklarını gösteren bir harita eklidir. Bkz. Ekler, Harita 6)

Böylece altı yıldan beri süren çatışmalar son buldu, ancak aradan on beş yıl geçmesine rağmen Azerbaycan ve Ermenistan arasında barış kurulamadı.

Karabağ anlaşmazlığında Azerbaycan'ın aldığı yenilginin ana nedeni Azerbaycan'daki iç karışıklıklar ve Karabağ konusunda uygulanan farklı politikalarıdır.

Ermenistan ve Azerbaycan'ın bağımsız olmalarından sonra çatışmalar sona erene kadar Ermenistan tek bir başkan (Ter-Petrosyan) tarafından idare edilirken Azerbaycan'da üç lider değişmiştir. Ayrıca Mutalibov ve Elçibey'in iktidardan ayrılmaları anormal koşullar altında cereyan etmiş,

⁴⁶ *Keesing's*, C:40, ss. 40019, 40020.

ülkede büyük iç çekişmeler yaşanmış ve bu iktidar mücadelesi Karabağ sorununu zaman zaman arka plana itmiştir. Diğer yandan Azerbaycan'ın bu dönemdeki başkanları Karabağ konusunda ayrı politikalar izlemişlerdir. Mutalibov'un tamamen Moskova yanlısı politikası Karabağ sorununun çözümüne yardımcı olmamıştır. Karabağ bölgesinin Azerbaycan'ın kontrolünden çıkması Mutalibov döneminde olmuştur. Ebüfeyz Elçibey ise Moskova'yı dikkate almayan bir politika izlemiş, diğer yandan Türkçü tutumları, Türkiye'de olduğu gibi Orta Asya'nın Türki ülkelerinde de kayda değer bir destek görmemiştir. Elçibey döneminde Karabağ dışındaki bazı Azerbaycan toprakları Ermeniler tarafından ele geçirilmiştir. Rusya'nın daha dengeli davranacağı ümidiyle Azerbaycan'ı Bağımsız Devletler Topluluğu'na üye yapan Haydar Aliyev de Karabağ sorununda Rusya'dan ciddi bir yardım alamamıştır. Akdam, Fuzuli, Cebrail, Kubatlı, Horodiz ve Zengilân gibi bazı Azerbaycan şehirleri Haydar Aliyev zamanında Ermenilerce işgal edilmiştir.

Ermenistan'a gelince, yukarıda anlattığımız gibi, Karabağ'ın Azerbaycan idaresinden ayrılması için 1920'lerden beri ısrarla izlenen politika, Sovyetler Birliği'nin dağılma sürecinde sonuç vermiştir. Karabağ'ın Ermenistan tarafından ilhak edilmesi, sınırların dokunulmazlığı ve ülkelerin toprak bütünlüğünün korunması gibi evrensel hukuk kurallarının ihlâli olacağından, Karabağ Ermenileri'nin kendi kaderini kendisi tayin etmek hakkını kullanarak Azerbaycan'dan ayrıldığı ve bağımsız bir devlet kurduğu savı ortaya atılmıştır. Ne var ki bu sanal devlet kimse tarafından tanınmamıştır.

Diğer yandan Türkiye ve Azerbaycan'ın Ermenistan'a uyguladıkları kısıtlayıcı ekonomik önlemler ve Gürcistan'daki iç karışıklıklar nedeniyle sık sık kesilen yollar Ermenistan'ı kısa zamanda abluka altında bir ülke haline getirmiştir. Ekonomik kriz yaklaşık bir milyon Ermeni'nin, başta Rusya Federasyonu olmak üzere, diğer ülkelere göç etmesine sebep olmuştur. Ermenistan ekonomisi gelişmemiş, Diaspora'nın gönderdiği fonlar, ABD gibi bazı ülkelerin yardımları ile Dünya Bankası ve Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası'ndan alınan krediler hayati önem taşımaya başlamıştır.

Karabağ anlaşmazlığının bir diğer sonucu da Ermenistan'ın Rusya Federasyonu'na bağımlı hale gelmesidir. Rusya Ermenistan'ın bir numaralı ekonomik partneri olmuştur. Hemen her alanda Rusya'nın desteği ve himayesine ihtiyaç duyan Ermenistan bu ülkeye askeri üs de vermiştir. Zamanla daha dengeli bir siyaset izlemenin yararları anlaşılmiş ve ABD ile AB ülkeleriyle daha sıkı ilişkiler geliştirilmesine çalışılmıştır. Tamamlayıcı siyaset (*complementarity*) Ermenistan'ın Rusya'ya bağımlılığı nedeniyle tam olarak uygulanamamıştır. Bugün Ermenistan Rusya Federasyonu'nun bir uydusu görünümündedir.

Türkiye ise Ermenistan ile iyi ilişkiler kurmaya ve sürdürmeye çalışmıştır. Bu amaçla Türkiye Ermenistan'ı ilk tanıyan devletlerden biri olmuş, ayrıca, Karabağ bunalımına rağmen Ermenistan'a elektrik vermiş, 100.000 ton buğday da hibe etmiştir. Ancak Ermenistan tarihten gelen önyargıların etkisi altında, soykırım iddialarının kabulüne çalışmış ayrıca Türkiye'nin sınırlarını tanımaktan kaçınmıştır. Buna karşın Türkiye'nin Azerbaycan'a yaptığı yardımlar sınırlı kalmıştır. Türkiye bu pasif denebilecek tutumunu telafi etmek üzere Karabağ'da çarpışmaların sona ermesi ve bu soruna Azerbaycan'ın çıkarlarını gözetken kalıcı bir çözüm bulunması için çok yoğun bir diplomatik faaliyet yürütmüştür. Ancak buralardan da bir sonuç alınamamıştır. Kısaca Türkiye'nin Ermenistan ile iyi ilişkiler kurmak ve Karabağ sorununun çözümüne katkıda bulunmak politikası başarılı olamamıştır.

Rusya Federasyonu'nun Kafkaslar politikası bu bölgede Sovyetler'in sahip olduğu nüfuzu yeniden kazanmak olarak özetlenebilir. Ancak Abhazya ve Acarya'da ayrılıkçı hareketleri desteklemiş olduğu için Gürcistan'la, Karabağ anlaşmazlığında Ermenistan'ı desteklemiş olması nedeniyle de Azerbaycan'la anlaşmazlık içine girmiştir. Bu durum Ermenistan'ı Rusya Federasyonu'nun Kafkaslarda başlıca müttefiki haline getirmiş, bu ülkede askeri üsler alması Ermenistan'ın Rusya nazarındaki değerini daha da arttırmıştır. Halen iki devletin bir stratejik ortaklık içinde oldukları belirtilmektedir. Rusya'nın Ermenistan ile olan çok yakın ilişkileri Karabağ sorununun Rusya'nın katkısı olmadan çözülemeyeceğini ortaya koymaktadır.

Amerika Birleşik Devletleri'nin Kafkaslara ve özel olarak Ermenistan'a yaklaşımlarında şu hususların dikkate alınması gerekmektedir. ABD, stratejik mülahazalarla, Kafkaslar'da güvenlik koşullarının mevcut olmasını ve bölge ülkelerinin demokrasi ile idare edilmesini istemektedir. Bu nedenle ABD Karabağ sorununun çözümünden yanadır. Ancak ABD'de siyasi bakımdan aktif bir Ermeni Diasporası vardır. Bu Diaspora, Ermenistan ve Karabağ lehine olduğu kadar Türkiye ve Azerbaycan aleyhinde faaliyet göstermektedir. Mesela saldırıya uğrayan taraf Azerbaycan olmasına karşın Amerikan Kongresi, Azerbaycan'ın Ermenistan'a uyguladığı ekonomik ambargoyu dikkate alarak, Özgürlük Desteği Kanunu'nda 1992'de bir değişiklik yapmış ve Azerbaycan'a insani yardım yapılmasını engellemiştir. Amerika'da Azerbaycan lehine olan tek husus bu ülkedeki zengin petrol yataklarıdır. Azerbaycan'ın petrolün çıkarılmasını ve nakliyesini batı ülkelerinin petrol şirketlerine vermiş olması ABD'de takdir toplamıştır.

Karabağ'da ateşkes ilan edildikten sonra AGİK Minsk Grubu müzakere sürecini hızlandırmıştır. Minsk Grubu 1997 yılından itibaren, eş başkan olan Rusya, ABD ve Fransa aracılığıyla çalışmalarını yürütmüştür.

Rusya'nın stratejik nedenlerle, ABD ve Fransa'nın da ülkelerindeki Ermeni azınlığı nedeniyle daha ziyade Ermenistan görüşlerine yakın olması Azerbaycan yetkililerinin şikayetine neden olmuş ancak bu üç ülke günümüze kadar barış sürecini yöneltmeye devam etmişlerdir.

Minsk Grubu eş başkanları tarafından 1997 Mayıs ayında hazırlanan bir plan Karabağ'ın Azerbaycan'a bağlı özerk bir bölge olmasını, kendi anayasasını hazırlama hakkına sahip bulunmasını, Ermeni güçlerinin Karabağ dışındaki Azerbaycan topraklarından ve Şuşa şehrinden çekilmesini, buralarda güvenliğin AGİT güçlerince sağlanmasını ve Karabağ'ın serbest ekonomik bölge olmasını öngörüyordu.⁴⁷ Bu plan Azerbaycan tarafından kabul edilmiştir.

Karabağ bölgesi Başkanı Robert Koçaryan 1997 Mayıs ayında Ermenistan'a başbakan olmuştu. Eylül ayında Karabağ başkanlık seçimlerini kazanan Arkadi Gukasyan, Karabağ'ın bağımsızlığını engellediğini ileri sürerek Minsk Grubu planını reddetmiştir. Daha sonra ise Azerbaycan ve Karabağ'ın eşit haklara sahip olacağı bir federal devlet veya bir ortak devlet kurulmasını önermiştir.

1997 yılının Aralık ayında Minsk Grubu taraflara, aşamalı olarak nitelendirilen bir ikinci plan sunmuştur. Buna göre birinci aşamada, Şuşa ve Laçın koridoru hariç, Ermeni güçleri işgal edilmiş Azerbaycan topraklarından çekilecek ve mülteciler evlerine geri dönecekti. Şuşa ve Laçın koridorunun durumu sonra tayin edilecekti.

Ermenistan'da Minsk Grubu önerileri hakkında fikir ayrılığı belirmiştir. Başkan Ter-Petrosyan Karabağ'a bağımsızlık verilmesini gerçekçi bulmamış,⁴⁸ ayrıca bu sorunun aşamalı bir şekilde çözümlenmesinden yana olmuştur. Karabağ'daki Ermeni idaresi ise bağımsızlık için ısrar etmenin yanında, çözümün bir kerede alınacak önlemlerle gerçekleştirilmesini istemiştir. Başbakan Koçaryan, beklendiği gibi, Karabağ görüşlerini savunmuştur. Ter-Petrosyan, Karabağ konusunda görüşleri Milli Meclis tarafından desteklenmeyince, 3 Şubat 1998 tarihinde istifa etmiştir. Anayasa gereğince seçimlere kadar Cumhurbaşkanlığı'na vekalet eden Başbakan Koçaryan başkanlık seçimlerini 30 Mart 1998 tarihinde yapılan ikinci turda kazanmıştır.

AGİT Minsk Grubu'nun Kasım 1998'de hazırladığı üçüncü bir barış planı Azerbaycan ve Karabağ'ın ortak bir devlet kurmasını öngörüyordu. Ancak Azerbaycan bu planı, kendi toprak bütünlüğünü tehdit ettiğini belirterek reddetmiş ve Minsk Grubu'nun daha önce hazırladığı ve

47 *Keasing's*, C:43, s. 41710.

48 *A.y.*, s. 41878.

Karabağ'a Azerbaycan içinde geniş otonomi verilmesini öngören planı desteklediğini bildirmiştir.⁴⁹ Azerbaycan daha sonra, 21 Şubat 2001 tarihinde, Minsk Grubu'nun hazırladığı planları kamuoyuna açıklamıştır. "Ortak Devlet" formülünün Karabağ'a fiilen bağımsızlık verdiği, zira Karabağ'ın kendi anayasası ve ordusunun olmasını ve Azerbaycan Millet Meclisi'nin alacağı kararları veto etme hakkına sahip bulunmasını öngördüğü meydana çıkmıştır.

Azerbaycan'ın Minsk Grubu'na karşı duyduğu güvensizlik iki ülke devlet başkanlarının doğrudan görüşmeye başlamaları sonucunu vermiş ve Minsk Grubu bu görüşmeleri kolaylaştırıcı bir rol oynamakla yetinmiştir. İki ülke başkanları 2001 yılının Mart ayında Paris'te ve Nisan ayında da ABD'de Key West'te yoğun görüşmeler yapmışlardır. Basın haberlerine göre taraflar şu formül üzerinde durmuşlardır: Karabağ hukuken Azerbaycan'a bağlı bir bölge olacak ancak çok geniş bir özerkliğe sahip olacaktır. Ermenistan bir koridor ile Karabağ'a, Nahcivan da bir koridorla Azerbaycan'a bağlanacaktır. Bu koridorların Laçin ve Megri bölgelerinde olacağı anlaşılmaktadır.⁵⁰ Ermeni güçleri işgal ettikleri bölgelerden çekilecektir. Demiryolu hattı işletmeye açılacaktır. Bu formülden bir sonuç alınamamıştır.

2005 yılında ele alınan bir diğer plan, Karabağ bölgesi etrafında, Ermenilerce işgal edilmiş olan yedi Azeri ilinden (rayon) beşinin boşaltılarak Azerbaycan'a iade edilmesini, Nahcivan bölgesinin Ermenistan ve Karabağ'dan geçecek bir yolla Azerbaycan'a bağlanmasını, bu yolun ve Ermenistan ve Azerbaycan'ın sınır bölgelerinin uluslararası bir barış gücü tarafından denetlenmesini, Karabağ'ın statüsünün diğer bir deyimle bağımsız mı olacağı, Ermenistan'a mı, yoksa Azerbaycan'a mı bağlanacağı hususunun 10 ile 15 yıl sonra yapılacak bir referandumla saptanmasını öngörmektedir.

Bu formül Azeri rayonlarının, kısmen de olsa, Azerbaycan'a verilmesi, Karabağ sorunu çözümünün ise 10-15 yıl gibi uzun bir süre ertelenmesi esasına dayanmaktadır. Bu süre sonunda Karabağ'ın statüsü referandumla belirleneceğinden ve Karabağ halkının da referandumda Ermenistan'a katılmak için oy kullanacağından şüphe bulunmadığından, Ermenistan'ın, halen fiilen hâkim olduğu Karabağ'ı, en geç 15 yıl sonra hukuken de topraklarına katacağı anlaşılmaktadır. Kısaca bu çözüm, Azerbaycan'ın kendisine ait olan rayonları geri almasına karşın, 10 ile 15 yıl sonra da olsa Karabağ'ı Ermenistan'a bırakmaktadır.

49 *Keesing's*, C:44, s. 42636.

50 Ömer E. Lütem, "Olaylar ve Yorumlar", *Ermeni Araştırmaları/Armenian Studies*, Sayı 1, 2001, ss. 30-31.

Minsk Grubu uzun bir süredir iki ülke devlet başkanları ve ayrıca dışişleri bakanlarının aralarında toplanarak Karabağ sorununu ele almalarını teşvik etmektedir. Haydar Aliyev'in döneminde başlayan bu yöntem, yerine geçen oğlu İlham Aliyev'le de devam edilmiştir. 2003'ten bu yana devlet başkanları 6 kez, dışişleri bakanları da birçok kez bir araya gelmiş olmakla beraber bir sonuç alınamamıştır.

Taraflar arasındaki bu temas yoğunluğunun yarattığı iyimserliğin Dağlık Karabağ'da 10 Aralık 2006'da yapılan ve "Dağlık Karabağ'ın bağımsız, egemen, demokratik, hukuki ve sosyal bir devlet" olmasını öngören bir anayasanın kabulüyle sonuçlanan bir referandumla gölgelendiğini söylemek mümkündür. Bu referandum bazı ülke ve uluslararası kuruluşların tepkisine neden olmuş ve referandumun Azerbaycan anayasasına aykırı olduğu belirtilmiştir. GUAM örgütünün, Azerbaycan'ın yanı sıra, üye ülkeleri olan Gürcistan, Ukrayna ve Moldova da söz konusu referandumu kınadıklarını belirtmişler ve Azeri anayasasına aykırı bu girişimin uluslararası hukuka göre de geçersiz olduğunu dile getirmişlerdir. Türkiye de referanduma tepki göstermiştir. Diğer yandan Avrupa Konseyi Genel Sekreteri Terry Davis bu konuda yaptığı bir açıklamada, Dağlık Karabağ'ın "fiili" otoriteleri tarafından düzenlenen referandumun uluslararası toplum tarafından tanınmayacağını ve herhangi bir hukuki sonuç yaratmayacağını bildirmiştir.

2007 yılında Ermenistan'da parlamento seçimi, 2008 yılında ise hem Ermenistan hem de Azerbaycan'da devlet başkanı seçimi yapılacak olması, bu iki yıl içinde bir ilerleme sağlamanın güç olacağı, o nedenle de Karabağ sorununun 2006 yılı içinde çözümlenmesine çalışılması gerektiği Minsk Grubu eş başkanlar dâhil, genel olarak kabul edilen bir görüş olmuş ve bu nedenle 2006 yılında çözüm için yoğun faaliyette bulunulmuştur. İki ülke dışişleri bakanlarının birçok kez bir araya gelmeleri yanında Aliyev ve Koçaryan Şubat ayında Fransa'da Rambouillet'de, Haziran'da Bükreşte ve Aralık ayında da Minsk'te görüşmüşler, ancak Karabağ'ın statüsü konusunda bir anlaşmaya varamamışlardır.

Bu arada Minsk Grubu eş başkanları, 22 Haziran 2006 tarihinde grubun bağlı olduğu AGİT Daimi Konseyi'ne Karabağ sorununun çözümü için öngördükleri ana ilkeleri bildirmişlerdir.⁵¹ Söz konusu ilkeler şöyle özetlenebilir:

- Ermeni kuvvetlerinin Karabağ'ı çevreleyen topraklardan çekilmesi
- Ermenistan ile Karabağ arasında bir koridor kurulması

51 "Statement by the Minsk Group Co-Chairs to the OSCE Permanent Council", AZG, *Armenian Daily*, 29 Haziran 2006, <http://www.azg.am/EN/2006062901>.

- Söz konusu toprakların silahsızlandırılması ve bir barış gücünün denetimine verilmesi
- Karabağ'ın nihai hukuki statüsünü saptamak için bir referandum veya halk oylaması yapılması
- Kişilerin işgal edilmiş topraklara ve Karabağ'ın savaştan etkilenmiş bölgelerine geri dönmeleri için uluslararası yardım sağlanması
- Tarafların kuvvet kullanmaktan veya kuvvet kullanma tehdidinde bulunmaktan vazgeçmeleri
- İki taraflı veya uluslararası güvenlik garantilerinin verilmesi

Karabağ'ın nihai statüsünün ne olacağına belli olmaması tarafların bir anlaşmaya varmasını engellemiş, ancak müzakereler, seçim yılları olan 2007 ve 2008'de de sürmüştür.

2007'de Karabağ'da başkanlık seçimlerinin yapılması bu bölgenin statüsü konusunu yeniden ön plana taşımıştır. 1991 yılında bağımsızlığını ilân eden Karabağ'ın ilk başkanı Robert Koçaryan'dır. Adı geçenin, 1997 yılında Ermenistan'a başbakan olmasından sonra (bir yıl sonra Ermenistan devlet başkanlığına seçilmiştir) yerine Arkady Gukasyan seçilmiştir. 2002 yılında da tekrar başkan olan Gukasyan, üçüncü kez aday olamayacağı için seçime girmemiştir. 19 Temmuz 2007 tarihinde yapılan seçimde oyların % 85'ini alan Bako Saakyan başkan olmuştur.

Karabağ'daki "başkanlık seçimleri" Ermenistan hariç, hiçbir ülke tarafından tanınmamıştır. Bu arada Türkiye Dışişleri Bakanlığı bu konuda seçimden önce bir açıklama yayımlayarak⁵² bu seçimlerin "Yukarı Karabağ'da hukuka aykırı mevcut durumu tek yanlı olarak meşrulaştırma çabalarının bir parçası" olarak görüldüğünü, aynı zamanda bu seçimlerin "uluslararası hukuk ilkelerinin, BM Güvenlik Konseyi kararlarının ve AGIT ilkelerinin açık ihlali" niteliğinde olduğunu belirtmiştir. Diğer yandan bu seçim kınanırken, bunun uluslararası hukuk bakımından herhangi bir bağlayıcılığı olmayacağı ve sonuçlarının tanınmayacağı da vurgulanmıştır. Minsk Grubu eş başkanları da Yukarı Karabağ'ı bağımsız bir devlet olarak tanımadıklarını belirtmişlerdir.⁵³

52 Yukarı Karabağ'daki Seçimler Hakkında 16 Temmuz 2007 tarihli ve 106 sayılı açıklama, http://www.mfa.gov.tr/no_106--16-temmuz-2007_-yukari-karabag_daki-secimler-hk_.tr.mfa.

53 "OSCE MG: Preservation of the Status Quo in the Karabakh Conflict May Seem Less Difficult for Sides Than Mutual Compromises", *PanARMENIAN.Net*, 13 Temmuz 2007, <http://www.panarmenian.net/news/eng/?nid=22983&date=2007-07-13>.

Minsk Grubu eş başkanları, AGİT Dışişleri Bakanları toplantısı sırasında, 29 Kasım 2007’de, Madrid’de “Yukarı Karabağ Anlaşmazlığının Barışçı Çözümü için Temel İlkeler”i içeren bir belgeyi Azerbaycan ve Ermenistan Dışişleri Bakanlarına vermişlerdir. Eş başkanlar, yıllardan beri yürütülen müzakerelerde iki taraf arasında çözümlenmesi gereken az sayıda görüş ayrılığı kaldığını, ortaklaşa yaptıkları önerilerin bu görüş ayrılıklarına âdil ve yapıcı çözümler getirdiğini ifade etmişler, ayrıca taraflardan söz konusu Temel İlkeleri kabul etmeleri ve kısa zamanda kapsamlı bir barış antlaşması kaleme almalarını istemişlerdir.⁵⁴

Söz konusu Temel İlkeler açıklanmamıştır. Basın haberlerine göre⁵⁵ bu belge üç konu içermektedir: Üzerinde anlaşma sağlanan noktalar, anlaşmaya varılamayan noktalar ve bunlar için çözüm önerileri.

Üzerinde anlaşma sağlanan noktalar şöyle özetlenmektedir:

- Ermeni güçleri, Karabağ’ı çevreleyen yedi Azerbaycan ilinden beşinden çekileceklerdir.
- Savaş sırasında bu bölgeleri terk etmek zorunda kalan Azeriler evlerine dönecektir.
- Kelbecer daha ileri bir tarihte Ermeniler tarafından boşaltılacak ve bu bölge Azerileri de evlerine dönecektir. Bu aşama Karabağ’ın statüsünün saptanması sürecindeki ilerlemelere bağlı olacaktır.
- Laçin ili veya bir kısmı Karabağ’ı Ermenistan’a bağlayan bir koridor için kullanılacaktır.
- Güvenlik, bir uluslararası barış gücü tarafından sağlanacaktır.

Üzerinde anlaşma olmayan husus ise, tahmin edilebileceği üzere, Karabağ’ın statüsüdür. Tekrar etmek gerekirse Azerbaycan’ın, geniş bir özerkliğe sahip olmakla beraber Karabağ’ın hukuken Azerbaycan’a bağlı olmaya devam etmesi görüşüne karşılık, Ermenistan bu bölgeye bağımsızlık verilmesinde ısrar etmektedir.

Minsk Grubu eş başkanlarının Karabağ’ın statüsünün tespiti için ne gibi önerilerde bulunduğu belli değildir. Ancak bunların daha önce ileri sürülmüş olan referandum fikrinden çok uzak olmaması olasıdır. Bir diğer

54 “OSCE Minsk Group Co-Chairs Issue Statement on Nagorno-Karabakh”, Madrid, 29 November 2007, <http://www.osce.org/item/28515.html>.

55 Haroutiun Khachatryan, “Karabakh in Madrid: Great Powers Seek Continuity in the Peace Process Turbulent Year Ahead” *Central Asia-Caucasus Institute Analyst*, Sayı 10, 9 Ocak 2008, <http://www.cacianalyst.org/files/080109Analyst.pdf>.

olasılık da Karabağ'ı çevreleyen Azerbaycan illerinin boşaltılmasıyla yetinilmesi ve Karabağ'ın statüsünün saptanmasının belli olmayan bir tarihe bırakılmasıdır. Böyle olduğu takdirde, Karabağ üzerinde Ermeni hâkimiyeti sürecektir, Azerbaycan da statüsü belli olmadığı için bu bölge üzerinde hak iddia etmeye devam edebilecektir.⁵⁶

2008 yılının ilk yarısına damgasını vuran olay Ermenistan'da başkan seçimleri olmuştur. Bu seçimlerde, bir önceki seçime göre, Karabağ konusu yoğun bir şekilde tartışılmıştır. Bunun nedeni eski devlet başkanı olup da yeniden başkanlığa aday olan Levon Ter-Petrosyan'ın, 1998 yılında Karabağ sorunu nedeniyle başkanlıktan ayrılmasına yol açan konuları gündeme getirmesi ve o zaman başbakan olan ve Ter-Petrosyan'ın ayrılmasında başlıca rolü oynamış bulunan Robert Koçaryan'ın bu eleştirilere cevap verirken ayrıca suçlamalarda da bulunmasıdır.

Seçimlerden sonra Ermenistan'da yaşanan kargaşa Karabağ sorununu da etkilemiş, Azerbaycan'la olan sınır bölgelerinde çarpışmalar olmaya başlamış ve yeniden savaş çıkabileceği endişeleri yaşanmıştır.⁵⁷ ABD Hükümeti, Ermenistan ve Azerbaycan'a ateşkesi ihlal etmemeleri çağrısını yapmıştır.⁵⁸ Kısa süre sonra Minsk Grubu'nun eş başkanları da benzer bir talepte bulunmuşlar ve tarafları görüşmeye çağırmışlardır.⁵⁹ Seçimlerden sonra da önce dışişleri bakanları düzeyinde sonra da Nisan ayı başında NATO Doruk Toplantısı sırasında Aliyev ile Sarkisyan arasında görüşmeler olmuş ancak bir sonuç alınmamıştır.

Ermenistan'ın yeni Dışişleri Bakanı Edvard Nalbantyan Karabağ sorununun çözümününün dayanması gereken ilkeler hakkında basına verdiği bir demeçte⁶⁰ bu ilkelerin başında Karabağ'ın Azerbaycan otoritesi altında olamayacağını belirtti. Başkan Aliyev ise Ağustos ayı başında yaptığı bir konuşmada⁶¹ "Azerbaycan Karabağ'a hiçbir zaman, kendi toprak bütünlüğü dışında herhangi bir statü vermeyecektir" sözleriyle ülkesinin tutumunu bir kez daha ortaya koymuştur.

56 Emil Danielyan, "Karabakh Peace in Question After Armenian Vote", *Eurasia Daily Monitor*, 3 Nisan 2008, http://www.jamestown.org/edm/article.php?volume_id=427&issue_id=4443&article_id=2372942.

57 "Vers une nouvelle guerre au Haut Karabakh?", *Armenews*, 8 Mart 2008, http://www.armenews.com/article.php3?id_article=39233.

58 "US Urges Azerbaijan, Armenia to Avoid Further Ceasefire Violation", *Agence France Press*, 5 Mart 2008, <http://www.thenews.com.pk/updates.asp?id=39329>.

59 <http://www.osce.org/item/30349.html>.

60 "Just and Peaceful Resolution of Nagorno Karabakh Conflict Remains a Priority of Armenia's Foreign Policy", *Armradio*, 23 Haziran 2008, <http://www.armradio.am/news/?part=pol&id=13032>.

61 "Azerbaijan Territorial Integrity Vital in Karabakh Settlement", *Itar-Tass*, 5 Ağustos 2008.

Cumhurbaşkanı Gül'ün 6 Eylül 2008 tarihinde Ermenistan'a yaptığı ziyaretin yarattığı olumlu hava Türkiye'nin de Karabağ sorununun çözümüne yardımcı olmasını gündeme getirmiştir. Bu amaçla Türkiye, Ermenistan ve Azerbaycan dışişleri bakanları Eylül 2008 ayında New York'ta bir araya gelerek çeşitli olasılıkları tartışmışlardır. Bu vesileyle Karabağ sorununda arabuluculuğun Minsk Grubu eş başkanları tarafından yürütülmeye devam edileceğini, Türkiye'nin ise Azerbaycan ve Ermenistan'la temaslarda bulunarak çözüme yardımcı olmaya çalışacağını belirtelim.

Son olarak, 15 Ekim 2008 tarihinde Azerbaycan'da yapılan başkanlık seçimlerinden sonra, Karabağ konusunda sonuca ulaşabilecek adımlar atılabileceği hakkında çok yaygın bir kanının mevcut olduğunu bildirmemizde yarar vardır.

Uluslararası Kuruluşlarda Karabağ Sorunu

Karabağ sorunu bazı uluslararası kuruluşlarca da ele alınmıştır. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin bu konuda almış olduğu kararlar hakkında yukarıda bilgi verdik. Bu kararlarda bölgedeki tüm ülkelerin egemenlik ve toprak bütünlüğüne saygı gösterilmesi, sınırların dokunulmazlığı, toprak elde etmek için kuvvet kullanmanın kabul edilmezliği ilkeleri teyit edilmektedir. Ayrıca bu kararlarda yer alan, Ermeni güçlerinin işgal ettikleri yerlerden çekilmeleri ve Karabağ'ın Azerbaycan'a bağlı bir bölge olduğu gibi hususlar, Ermenilerce ileri sürülen Karabağ'ın bağımsız bir devlet olduğu ve kendine ait toprakları ele geçirdiği gibi görüşlere açıkça ters düşmektedir. Buna karşın BM Güvenlik Konseyi kararları Ermenistan'ı saldırgan olarak göstermemiş ve kınamamıştır.

Avrupa Konseyi

Avrupa Konseyi, Azerbaycan ve Ermenistan'ın bu teşkilata 2001 yılında üye olmasından sonra, Karabağ sorununa yakın ilgi göstermiştir. Konseyin Parlamenter Asamblesi'nin 25 Ocak 2005 tarihinde Karabağ sorunu hakkında kabul ettiği 1416 sayılı karar (bkz. Ekler, Belge 74) özel bir önem taşıdığı için aşağıda yakından incelenmiştir.

Bu kararda, Karabağ'da silahlı çatışmalar başlamasında on yıldan fazla zaman geçmiş olmasına rağmen Karabağ sorunun hala çözümlenmemiş bulunmasının esefle karşılandığı ifade olunmaktadır. Karar, yüz binlerce kişinin yerlerinden olduğunu ve sefil durumda yaşadığını belirttikten sonra Azerbaycan topraklarının önemli bir kısmının halen Ermeni güçlerinin işgali altında bulunduğunu ve ayrıca Karabağ bölgesinin ayrılıkçı Ermeni güçler tarafından kontrol edildiğini ifade

etmektedir. Kararda Karabağ'daki çarpışmaların bazı etnik unsurların bölgeden çıkarılmasına ve etnik temizliğe benzer şekilde tek etnikten oluşan bölgeler yaratılmasına neden olduğunu vurgulamaktadır. Kararda bir devlet toprağından bir bölgenin ayrılarak bağımsızlık kazanmasının, ilgili bölge halkının demokratik desteğini temel alan yasal ve barışçı bir süreç içinde gerçekleşebileceği ifade edilmektedir. Kararda bir silahlı çatışmayla etnik unsurların zorla göç ettirilmesi ve ilgili bölgenin fiilen diğer bir devlete ilhak edilmesi sonucunda bir bölgenin ayrılmasının ve bağımsızlık kazanmasının mümkün olmayacağını da vurgulanmaktadır.

Karar, Avrupa Konseyi üyesi bir devlet tarafından yabancı bir toprağı işgal etmenin o devletin Konsey üyesi olarak edindiği taahhütlerinin vahim bir ihlâlî oluşturacağını tekrarlamakta ve Azerbaycan ve Ermenistan'ın 2001 yılında Avrupa Konseyi'ne üye olurken anlaşmazlıkları sadece barışçı yollarla çözmeyi ve komşularına karşı kuvvet kullanma tehdidinde bulunmamayı taahhüt ettiklerini belirtmektedir.

Kararda Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin 822, 853, 874 ve 884 sayılı kararlarına atıfta bulunulmakta ve özellikle 853 sayılı karara değinilerek tüm üye devletlerden anlaşmazlığın artmasına veya toprak işgalinin devamına neden olabilecek şekilde, taraflara silah ve mühimmat vermekten kaçınmaları istenmektedir.

Karar, anlaşmazlık sonucunda yerlerinden edilmiş kişilerin güvenli bir şekilde evlerine dönme hakkı olduğunu belirtmekte ayrıca tüm üye devletlerin bu kişilere insani yardım yapmasını istemektedir.

Karar, herhangi bir önkoşul öne sürmeden, bölgenin gelecekteki statüsü hakkında Karabağ'daki iki toplumun siyasi temsilcileriyle temas kurmasını Azerbaycan hükümetinden istemektedir.

Karar, Minsk Grubu Eş Başkanları aracılığıyla yürütülen müzakereler başarısızlıkla sonuçlanırsa, Azerbaycan ve Ermenistan'ın Uluslararası Adalet Divanı'na başvurmasını telkin etmektedir.

Görüldüğü üzere Avrupa Konseyi Parlamenter Asamblesi'nin 1416 sayılı kararı Karabağ sorunu hakkında Ermenistan'ın görüşlerine uygun değildir. Bu arada özellikle iki husus Ermenistan'ın aleyhindedir: Birincisi, karara göre, Karabağ'ın bağımsız bir devlet statüsünde olamayacağıdır. Zira, bağımsız olabilmek için gerekli olan, ilgili bölge halkının demokratik desteğini temel alan yasal ve barışçı bir süreç Karabağ'da yaşanmamıştır. Aksine Karabağ Azerileri evlerinden kovulmuş ve bazıları katledilmiştir. Böylelikle kararda bağımsızlığı önleyen, "etnik unsurların bölge dışına çıkartılmasına götüren bir silahlı çatışma" meydana gelmiştir. İkinci olarak karar, Azerbaycan topraklarının önemli bir kısmının halen Ermeni

güçlerinin işgali altında bulunduğunu ifade etmekte aynı zamanda üye bir devletin yabancı bir toprağı işgalinin o devletin Avrupa Konseyi üyesi olarak edindiğı taahhütlerinin vahim bir ihlâli oluşturacağını belirtmektedir. Bu sözler, bir kınama olmasa da, Ermenistan'a yöneltilmiş ağır eleştirilerdir.

İslam Konferansı Örgütü (İKÖ)

İslam Konferansı Örgütü'nün Karabağ konusunda 1994 yılından beri gerek yıllık dışişleri bakanları toplantılarında, gerek her iki veya üç yılda bir yapılan zirve toplantılarında birçok karar almış bulunmaktadır. Bunların hepsi Azerbaycan'ın görüşlerini benimsemektedir. Biz, bir fikir vermek üzere bunlardan en sonuncusuna, 23-25 Mayıs 2009 tarihinde Şam'da yapılan Dışişleri Bakanları toplantısında alınan karara (bkz. Ekler, Belge 75) değineceğiz. 9/36-POL sayılı olan ve "Ermenistan Cumhuriyeti'nin Azerbaycan Cumhuriyeti'ne Saldırısı" başlığını taşıyan kararın önemli noktaları şöyle özetlenebilir:

- Ermenistan'ın Azerbaycan'a yapmış olduğu saldırı şiddetle kınanmaktadır.
- Azerbaycan sivil halkına karşı yapılan eylemler insanlığa karşı suç olarak kabul edilmektedir.
- Azerbaycan'ın işgal edilmiş topraklarındaki arkeolojik, kültürel ve dini anıtların yağmalanması ve tahrip edilmesi şiddetle kınanmaktadır.
- Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin Karabağ konusunda doksanlı yıllarda almış olduğu 822, 853, 874 ve 884 sayılı kararların ve Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun 62/243 sayılı kararının uygulanması, Ermeni kuvvetlerinin, Karabağ dâhil, işgal edilmiş Azerbaycan topraklarından tamamen ve koşulsuz olarak çekilmesi ve Ermenistan'ın Azerbaycan'ın egemenliğine ve toprak bütünlüğüne saygı göstermesi istenmektedir.
- Azerbaycan'a karşı yapılmış bir saldırının varlığını tanınması, daha önce kabul ettiği kararlar uyarınca BM Antlaşması'nın VII bölümündeki⁶² önlemleri alması için (diğer bir deyimle Ermeni güçlerinin geri çekilmesini sağlaması için) Güvenlik Konseyi'ne çağrıdır.

62 Birleşmiş Milletler Antlaşması'nın VII. bölümü barışın tehdidi, bozulması ve saldırı fiili halinde yapılacak hareketle ilgilidir. Bu hareket içinde silahlı kuvvet kullanmasını gerektiren ve gerektirmeyen önlemler vardır.

- Tüm devletlerin Ermenistan'a silah ve askeri malzeme sağlamaktan kaçınması, üye ülkelerin topraklarının bu silah ve malzemenin taşınması için kullanılmaması istenmektedir.
- Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki anlaşmazlığın barışçıl çözümünün devletlerin toprak bütünlüğü ve uluslararası tanınmış sınırların dokunulmazlığı ilkelerine saygıya dayanması gerektiği belirtilmektedir.

AGIT Minsk Grubu'nun faaliyetlerinin ve Ermenistan ve Azerbaycan dışişleri bakanları arasında yapılan istişarelerin desteklendiği, aşamalı bir çözümün Azerbaycan'a yapılmış olan saldırının sonuçlarının tedrici bir şekilde ortadan kalkmasına yardımcı olacağı ifade olunmaktadır.

Yukarıda değindiğimiz gibi, bu karar ve bu konuda İKÖ organları tarafından alınmış diğer tüm kararlar Azerbaycan'ın görüşlerini yansıtmakta ve bu ülkenin Karabağ konusundaki taleplerini kuvvetli bir şekilde desteklemektedir. Söz konusu kararlar, İKÖ'nün diğer konulardaki kararları gibi, ne dünya ne de Türkiye medyasında fazla bir yer bulmamaktadır. Bunun başlıca nedeni kararların tavsiye niteliğinde olması ve bağlayıcılığının olmamasıdır. Böyle de olsa, elliden fazla üyesi olan İKÖ'nün Karabağ sorununda Azerbaycan'ı çekincesiz desteklemesi, Müslüman ülkelerin de üye olduğu uluslararası kuruluşlarda Azerbaycan görüşlerine rağbet edileceği ve Ermeni görüşlerinin kabul edilme şansının bulunmadığını göstermektedir. Nitekim aşağıda açıklayacağımız gibi, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda böyle olmuştur.

Birleşmiş Milletler Genel Kurulu Kararı

Azerbaycan, Karabağ sorunu konusunu Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'na götürerek kendi görüşleri doğrultusunda bir karar aldirtmayı başarmıştır. Hemen belirtmemiz gerekir ki Genel Kurul kararları, aynen Avrupa Parlamentosu veya Avrupa Konseyi Asamblesi veya AGIT Parlamenter Asamblesi kararları gibi, bağlayıcı olmayıp daha ziyade bu kuruluşlarda çoğunluğun görüşünü yansıtan ve tavsiye niteliği taşıyan kararlardır. Ancak, BM Genel Kurulu'nun kararları, bu kurulda hükümetler temsil edildiği için, ayrı bir öneme sahiptir. BM Genel Kurulu'ndan kendi görüşleri lehinde karar aldiran taraf müzakere sürecinde önemli bir koza sahip olmaktadır.

BM Genel Kurulu tarafından 14 Mart 2008 tarihinde 62/243 sayı ile kabul edilen ve "Azerbaycan'ın İşgal Altındaki Topraklarında Durum" başlığını taşıyan kararın (bkz. Ekler, Belge 76) önemli noktaları aşağıdadır:

• Uluslararası tanınmış sınırları içinde Azerbaycan Cumhuriyeti'nin egemenlik ve toprak bütünlüğüne saygı gösterilmesi ve desteklenmesi teyit edilmektedir. "Uluslararası tanınmış sınırlar" Azerbaycan'ın Sovyetler Birliğinden ayrıldığı zamanki sınırlardır. Karabağ da bu sınırların içindedir.

• Tüm Ermeni güçlerinin Azerbaycan'ın işgal edilmiş topraklarından derhal, tamamen ve koşulsuz olarak çekilmesi talep edilmektedir. Buradaki "tüm Ermeni güçleri" deyimini hem Ermenistan hem de Karabağ'daki askeri güçlerini ifade etmektedir.

• Azerbaycan'ın işgal edilmiş topraklarından çıkartılmış olan halkın evlerine dönme hususunda vazgeçilemez bir hakkı olduğunu teyit edilmektedir.

• Azerbaycan'ın Karabağ bölgesindeki Ermeni ve Azeri toplumlarına normal, güvenli ve eşit yaşam koşulları sağlamanın gerekli olduğu belirtilmekte ve bunun, Azerbaycan Cumhuriyeti içindeki bu bölgede, etkili demokratik bir kendini idare sistemi kurulmasına yol açacağı belirtilmektedir. Ayrıca, Karabağ'da, günümüzün aksine, Ermeni ve Azeri toplumlarının beraberce yaşayacağı ve bunların kendini idare edeceği, diğer bir deyimle özerk olacağı belirtilmekte ve bu bölgenin Azerbaycan içinde kalacağı da vurgulanmaktadır. Bu ifadeler Ermenilerin bağımsız Karabağ hayallerine son vermekte en azından bağımsız bir Karabağ'ın tanınmayacağını göstermektedir.

• Azerbaycan topraklarının işgalinden doğan durumun hiçbir devlet tarafından yasal olarak tanınmayacağı ve bu durumun sürdürülmesi için yardım yapılamayacağı teyit edilmektedir. Bu ifadeler de Karabağ için olduğu gibi bu bölgeyi çevreleyen Azerbaycan topraklarının, mesela bağımsızlık vermek veya Ermenistan'a ilhak etmek gibi yollarla statülerine bir değişiklik yapılmasının kabul edilmeyeceği anlamına gelmektedir.

• Anlaşmazlığın barışçıl çözümünü amaçlayan, uluslararası hukukun ilke ve kurallarına uygun, arabuluculuk çabaları ve özellikle Minsk Grubu eş başkanları çabaları desteklenmekte ve bunların artırılması istenmektedir. Burada önemli olan sadece Minsk Grubu'ndan değil tüm uluslararası arabuluculuk çabalarından bahsedilmesi ve desteklenmesidir. Diğer yandan çözümün uluslararası hukukun ilke ve kurallarına uygun olması gerektiği belirtilmek suretiyle egemenlik ve toprak bütünlüğüne de dolaylı atıf yapılmış olmaktadır.

- BM üyesi tüm devletlerin ve ayrıca uluslararası kuruluşların anlaşmazlığın çözüm sürecine katkıda bulunmaları istenmektedir.
- Son olarak BM Genel Sekreteri'nden Genel Kurul'un bundan sonraki oturumuna (63. oturum) sunulmak üzere bu kararın uygulaması hakkında kapsamlı bir rapor hazırlaması istenmekte ve 63. oturumun gündemine "Azerbaycan'ın İşgal Altındaki Topraklarında Durum" maddesinin konacağı belirtilmektedir. Konunun gelecek oturumun gündemine konması ve genel sekreterin bu konuda rapor hazırlanması Karabağ ve Azerbaycan'ın işgal edilmiş diğer toprakları konusunun gelecek yıl da (2009) görüşüleceğini ve sorun o zamana kadar çözülmediği takdirde bunun Ermenistan üzerinde önemli bir baskı oluşturacağını göstermektedir.

Karar için yapılan oylamada 39 ülke lehte, 7 ülke aleyhte oy vermiş, 97 ülke de çekimser kalmıştır. 46 ülke de oylamaya katılmamıştır. Çekimser kalanların oyları sayılmadığından karar kabul edilmiştir.

Lehte oy veren 39 ülkeden 31'i İKÖ ülkesi ülkelerdir. Geri kalan sekiz ülke Kamboçya, Kolombiya, Gürcistan, Moldova, Myanmar, Sırbistan, Tuvalu ve Ukrayna'dır. Bu ülkeler ne coğrafi ne de siyasi bakımdan bir bütünlük göstermektedir. Daha ziyade Türkiye ve/veya Azerbaycan'ın etkisiyle oy verdikleri düşünülebilir. Hiçbir AB ülkesi ülke lehte oy vermemiştir. "Türki" ülkelerden Azerbaycan dışında sadece Özbekistan lehte oy vermiştir.

Aleyhte oy veren 7 ülkeden üçü, Minsk Grubu eş başkanları olan ABD, Rusya Federasyonu ve Fransa'dır. Ermenistan da, doğal olarak, aleyhte oy kullanmıştır. Hindistan'ın aleyhte oy vermesinin tek nedeni Azerbaycan ile Pakistan arasındaki iyi ilişkiler olsa gerektir. Afrika'daki Angola ve Pasifiklerdeki Vanuatu'nun aleyhte oy verme nedeni bilinmemektedir. Ancak Genel Kurul oylamalarında küçük devletlerin kendilerini hiç ilgilendirmeyen konularda taraf tutar şekilde oy kullandıkları sıkça görülen bir durumdur ve genelde bilinçsizlik veya sorumsuzluk sonucudur.

Çekimser kalan 97 ülke BM üyelerinin yaklaşık yarısını oluşturmaktadır. Fransa dışındaki tüm AB ülkeleri çekimser kalmıştır. Ayrıca çekimseler arasında Japonya, Çin, Brezilya, İsrail gibi önemli ülkeler de vardır. Çekimserlerin sayısının bu derecede fazla olmasının başlıca nedeni Minsk Grubu eş başkanı olan ABD, Rusya Federasyonu ve Fransa'nın bu yolda tavsiyede bulunmuş olmalarıdır. İKÖ üyesi ülkeler yukarıda değindiğimiz Dakar Zirve Toplantısı kararını oy birliği ile aldıklarından bu ülkelerin BM Genel Kurulu'nda da olumlu oy vermeleri gerekirdi ve en azından böyle yapmaları tutarlı olurdu. Oysa İKÖ üyesi 8

ülke çekimser kalmıştır. Bunlar Arnavutluk, Cezayir, Kamerun, Mısır, Kazakistan, Mozambik, Surinam ve Togo'dur. Bu olguda Fransa'nın (Cezayir, Kamerun, Surinam ve Togo için) ve Rusya Federasyonu'nun (Kazakistan) etkisini görmek mümkündür.

BM üyesi bazı ülkeler çok küçüktür. Bunların tüm çalışmalara katılmaları ve oy vermeleri olası değildir. Bunlar dışında kalan ülkelerin tüm çalışmalara katılması ve olumlu, olumsuz veya çekimser oy kullanmaları beklenir. Hal böyle iken, İKÖ ülkelerinden 17'si Azerbaycan kararı için oy kullanmamıştır. Bunların arasında İran ve Suriye gibi önemli ülkeler vardır. "Türki" ülkelerden Kırgızistan ve Türkmenistan da oy kullanmamıştır.

Bu oylamada en fazla dikkat çeken husus, Minsk Grubu eş başkanlarının aleyhte oy kullanmasıdır. Normal koşullarda bu ülkelerin, yapmakta oldukları arabuluculuk rolünü dikkate alarak, çekimser kalmaları gerekirdi. Bu karara aleyhte oy vermek Azerbaycan'ın egemenlik ve toprak bütünlüğüne saygı gösterilmesine, Ermeni güçlerinin Azerbaycan'ın işgal edilmiş topraklarından derhal, tamamen ve koşulsuz olarak çekilmesine, işgal edilmiş topraklarından çıkartılmış olan Azerilerin evlerine dönmelerine karşı çıkmak demektir. Ancak eş başkanların yorumu bu şekilde değildir. Oylamadan sonra ortaklaşa yaptıkları bir "oy açıklamasında" 2007 Kasım ayında AGİT Madrid toplantısında Azerbaycan ve Ermenistan'a Karabağ sorununun çözümü için "Temel İlkeler"i içeren bir belge verdiklerini ve Azerbaycan karar tasarısına bu ilkelerin ancak bazılarını içerdiği için oy vermediklerini belirtmişlerdir. Yakından bakıldığında Azerbaycan kararında bulunmayan tek ilkenin kendi kaderini tayin (*self-determination*) olduğu görülmektedir. Azerbaycan, haklı olarak, Azeriler zorla çıkarıldıktan sonra sadece Ermenilerin yaşadığı Karabağ'da bir halk oylaması yapılmasına karşı çıkmaktadırlar. Kanımızca eş başkanların bu karara karşı çıkmalarının esas nedeni, Karabağ sorunu AGİT dışında uluslararası kuruluşlarda ve özellikle Müslüman ülkelerin ağırlığı olan BM Genel Kurulu'nda görüşülmeye başlanırsa halen sahip oldukları kontrolü elden kaçıracakları korkusudur; ancak kararın alınmasını da engelleyememişlerdir. 2009 yılında da aynı konu Genel Kurul'da görüşülecek ve olasılıkla benzer bir karar alınacaktır.

Yukarıda belirttiğimiz gibi, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin, Avrupa Konseyi'nin ve İslam Konferansı Örgütü'nün Karabağ sorunu hakkında almış oldukları kararlar mecburi değildir. Ancak bu kuruluşlarca öne sürülen toprak bütünlüğüne saygı, sınırların dokunulmazlığı, anlaşmazlıkların barışçı yollarla çözümlenmesi, toprak edinmek için güç kullanmanın kabul edilmezliği gibi ilkeler dikkate alınmadan uluslararası anlaşmazlıkların çözümlenebileceğini düşünmek de gerçekçi değildir. Nitekim Ermenistan, Karabağ ve diğer bazı Azerbaycan topraklarını on

beş yıldır işgal etmesine rağmen, ne Karabağ'ın bağımsız bir devlet olduğunu ne de Azerbaycan topraklarından bir kısmının Karabağ'ın savunması için gerekli olduğu görüşlerini kimseye kabul ettirebilmiş değildir.

Karabağ sorununun çözümü Ermenistan'a büyük yarar sağlayacaktır. Azerbaycan ve Türkiye'nin Ermenistan'a karşı uyguladıkları kısıtlayıcı ekonomik önlemler kalkacak ve Ermenistan etrafı kapalı bir ülke durumundan çıkarak, Türkiye üzerinden Avrupa ve Yakın Doğu ülkelerine erişebilecektir. Bu ise Ermenistan ekonomisi üzerinde çok olumlu etki yapacaktır. Ermenistan'ın komşularıyla olan sorunlarını çözülmesi, kredi alma olanaklarını ve bazı ülkelerin ikili yardımları ile uluslararası kuruluşların yardımlarını arttıracaktır. Diğer yandan Ermenistan halen savunma için harcadığı kaynaklardan önemli bir bölümünü kalkınma projeleri için kullanabilecektir. Kısaca komşularıyla olan ilişkilerini çözümlendiği takdirde Ermenistan, süratle kalkınan bir ülke haline gelecektir. Bu tablonun gerçekleşmesi için Ermenistan'dan beklenen Karabağ'ın, çok geniş özerklikle, Azerbaycan'a bağlanmasını kabul etmesi ve halen işgal ettiği topraklardan çekilmesidir. Diğer yandan Ermenistan'a değil Azerbaycan'a bağlı olmak ekonomik açıdan Karabağ'ın lehinedir.

Azerbaycan da Karabağ sorunun çözümünden çok yararlanacaktır. Yaklaşık on beş yıldır devam eden savaş psikozu ortadan kalkacak, mültecilerin sorunlarına çözüm bulunacak ve savunmaya ayrılan büyük kaynaklar başka amaçlar için kullanılabilir. Karabağ sorununu çözmüş bir Azerbaycan'ın, petrol gelirlerinin de artmasıyla, Güney Kafkasya'nın en güçlü devleti haline gelmesi normaldir.

Karabağ sorunu bir çözüme kavuştuğu takdirde Rusya Federasyonu'nun Ermenistan üzerinde halen sahip olduğu büyük nüfuz giderek azalacaktır. Bu çerçevede Ermenistan'daki Rus askeri üstlerinin kapanması da beklenebilir. Buna karşılık, Karabağ sorununun çözümlenmesinin yaratacağı barış atmosferinin, bölgenin Abhazya, Güney Osetya ve Çeçenistan gibi diğer anlaşmazlıkları üzerinde psikolojik alanda olumlu bir etki yapması da mümkündür. Bu durumdan Rusya Federasyonu olduğu kadar Gürcistan da yararlanacaktır.

İran, ülkesinde yaşayan on beş milyon kadar Azeri'nin Azerbaycan ile birleşmesi olasılığından endişe duyduğu için Karabağ sorununda Ermenistan'ı desteklemiştir. O itibarla Karabağ sorununun çözümlenmesi, ilke olarak, İran'da memnurlukla karşılanmayacaktır. Ancak bu durum sonsuza kadar sürmeyeceğine göre İran etnik sorunlarını, başka usullerle, mesela Azerbaycan'la iyi ilişkiler kurmak ve ülkesinde Farisi olmayan halklara geniş kültürel haklar tanımak suretiyle aşmaya çalışmalıdır.

Karabağ sorununun çözümlenmesi Kafkasya'da güvenliğin artırılması ve Azerbaycan'ın da daha güçlü bir devlet haline gelecek olması nedenleriyle, jeopolitik alanda Türkiye'nin lehinedir. Bunun yanında Ermenistan sınırının açılması bu ülke ile olan ticareti arttıracak ayrıca Azerbaycan ile olan ulaşımda Ermenistan yolları da kullanılabilir. Ne var ki Türkiye'nin Ermenistan ile olan sorunlarının başında Karabağ sorunu değil, Ermenistan'ın Türkiye'nin toprak bütünlüğünü tanımaması ve soykırım iddiaları bulunmaktadır. O itibarla Karabağ sorununun çözümü Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normal hale gelmesi için yeterli olmayacaktır. Karabağ sorunu ile eş zamanlı olarak bu sorunların çözümünün sağlanması da gereklidir.

EKLER

A - BELGELER

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA ERMENİ İSYANLARININ LİSTESİ*

İSYAN	TARİH
Anavatan Müdafileri Olayı	8 Aralık 1882
Armenakan Çeteleriyle Çatışma	Mayıs 1889
Musa Bey Olayı	Ağustos 1889
Erzurum İsyanı	20 Haziran 1890
Kumkapı Nümayişi	15 Temmuz 1890
Merzifon, Kayseri, Yozgat Olayları	1892-1893
Birinci Sasun İsyanı	Ağustos 1894
Zeytun (Süleymanlı) İsyanı	1-6 Eylül 1895
Divriği (Sivas) İsyanı	29 Eylül 1895
Babialı Olayı	30 Eylül 1895
Trabzon İsyanı	2 Ekim 1895
EğİN (Mamuratü'l Aziz) İsyanı	6 Ekim 1895
Develi (Kayseri) İsyanı	7 Ekim 1895
Akhisar (İzmit) İsyanı	9 Ekim 1895
Erzincan (Erzurum) İsyanı	21 Ekim 1895
Gümüşhane (Trabzon) İsyanı	25 Ekim 1895
Bitlis İsyanı	25 Ekim 1895
Bayburt (Erzurum) İsyanı	26 Ekim 1895
Maraş (Halep) İsyanı	27 Ekim 1895
Urfa (Halep) İsyanı	29 Ekim 1895
Erzurum İsyanı	30 Ekim 1895
Diyarbakır İsyanı	2 Kasım 1895
Siverek (Diyarbakır) İsyanı	2 Kasım 1895
Malatya (Mamuratü'l- Aziz) İsyanı	4 Kasım 1895
Harput (Mamuratü'l- Aziz) İsyanı	7 Kasım 1895
Arapkir (Mamuratü'l- Aziz) İsyanı	9 Kasım 1895
Sivas İsyanı	15 Kasım 1895
Merzifon (Sivas) İsyanı	15 Kasım 1895
Ayıntab (Halep) İsyanı	16 Kasım 1895
Maraş (Halep) İsyanı	18 Kasım 1895
Muş (Bitlis) İsyanı	22 Kasım 1895
Kayseri (Ankara) İsyanı	3 Aralık 1895
Yozgat (Ankara) İsyanı	3 Aralık 1895
Zeytun İsyanı	1895 -1896
Birinci Van İsyanı	2 Haziran 1896
Osmanlı Bankası Baskını	14 Temmuz 1896
İkinci Sasun İsyanı	Temmuz 1897
Sultan Abdülhamid'e Suikast	21 Temmuz 1905
Adana İsyanı	14 Nisan 1909

* şenol Kantarcı, Kamer Kasım, İbrahim Kaya, Sedat Laçiner, *Ermeni Sorunu El Kitabı*, Ankara: Ankara Üniversitesi Basım Evi, 2002.

**SEVR ANTLAŞMASI'NIN ERMENİSTAN'IN KURULMASI,
AZINLIKLARIN KORUNMASI VE SAVAŞ SUÇLULARININ
CEZALANDIRILMASINA DAİR MADDELERİ***

BÖLÜM VI.

ERMENİSTAN

MADDE 88.

Türkiye, öteki Müttefik Devletlerin yapmış oldukları gibi, Ermenistan'ı özgür ve bağımsız bir Devlet olarak tanıdığını bildirir.

MADDE 89.

Öteki Bağıtlı Yüksek Taraflar gibi, Türkiye ile Ermenistan da, Erzurum, Trabzon, Van ve Bitlis vilayetlerinde, Türkiye ile Ermenistan arasındaki sınırın saptanması işini Amerika Birleşik Devletleri Başkanı'nın hakemliğine sunmayı ve bu konudaki kararını olduğu kadar, Ermenistan'ın denize çıkışı ile sözü geçen sınıra bitişik bütün Osmanlı topraklarının askersizleştirilmesine ilişkin ileri sürebileceği bütün hükümleri kabul etmeyi kararlaştırmışlardır.

MADDE 90.

89. Madde uyarınca sınır saptanması, sözü geçen vilayetlerin topraklarının tümünün ya da bir kesiminin Ermenistan'a aktarılmasına yol açacak olursa, Türkiye, aktarılan toprak üzerindeki bütün haklarından ve sıfatlarından, karar tarihinden başlamak üzere geçerli olarak, vazgeçtiğini şimdiden bildirir. İşbu Antlaşmanın, Türkiye'den ayrılan topraklara uygulanacak hükümleri, o andan başlayarak, bu topraklara da uygulanacaktır.

Ermenistan'ın, kendi egemenliği altına girmiş topraklar nedeniyle üstlenmesi gereken, Türkiye'ye ait malî yükümlülüklerin ya da hakların oranı ve niteliği, işbu Antlaşmanın VIII. Bölümünün (Malî Hükümler) 241. Maddesinden 244. Maddesine kadarki Maddeleri uyarınca saptanacaktır.

* Sevr Antlaşması'nın tam metni için bkz. Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri. Cilt: I (Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları)*, Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi, 1953, ss. 525-691. Bu antlaşmanın tam metnine ayrıca Türk Tarih Kurumu'nun resmi web sitesinden ulaşılabilir: <http://www.ttk.org.tr/index.php?Page=Sayfa&No=120>.

İşbu Antlaşma ile çözüme bağlanamayan ve sözü geçen toprağın aktarılmasından doğabilecek bütün sorunlar, gerekirse, daha sonra yapılacak sözleşmelerle çözüme bağlanacaktır.

MADDE 91.

89. Maddede belirtilen toprağın bir kesiminin Ermenistan'a aktarılması durumunda, sözü geçen Maddede öngörülen karardan sonra üç ay içinde, Ermenistan ile Türkiye arasında, bu kararın ortaya çıkaracağı sınırı arazi üzerinde çizmek için, kuruluş biçimi daha sonra saptanacak, bir Sınır Komisyonu kurulacaktır.

MADDE 92.

Ermenistan'ın, Azerbaycan ve Gürcistan ile sınırları, ilgili Devletler arasında, her biriyle ortaklaşa anlaşma yoluyla saptanacaktır.

89. Maddede öngörülen karar alındığında, ilgili Devletler, iki durumdan birinde, sınırlarını ortaklaşa anlaşmayla saptayamamışlarsa, bu sınır, Başlıca Müttefik Devletlerce saptanacak ve sınırın arazi üzerinde çizilmesini de bu Devletler yapacaklardır. .

MADDE 93.

Ermenistan, Ermenistan'da oturanların çoğunluğundan soy, dil ya da din bakımından ayrı olanların çıkarlarını korumak için, Başlıca Müttefik Devletlerin gerekli görecekları hükümleri, bunları bu Devletlerle yapacağı bir Antlaşmaya da geçirmeye rıza göstererek, kabul eder.

Ermenistan, ayrıca, transit [geçiş] özgürlüğünü ve öteki ulusların ticareti için hak gözetir bir rejimi korumak üzere Başlıca Müttefik Devletlerce gerekli görülecek hükümlerin bu Devletlerle yapılacak bir Antlaşmaya konulmasını kabul eder.

BÖLÜM IV.

AZINLIKLARIN KORUNMASI

MADDE 140.

Türkiye, 141., 145. ve 147. Maddelerin kapsadığı hükümlerin temel yasalar olarak tanınmasını ve hiçbir yasanın, hiçbir tüzüğün ve hiçbir

Padişah Buyruğunun ya da resmi işlemin, bu hükümlere aykırı ya da bunlarla çelişir olmamasını, hiçbir yasanın, hiçbir tüzüğün, hiçbir Padişah Buyruğunun ve hiçbir resmî işlemin söz konusu hükümlerden üstün sayılmamasını yükümlenir.

MADDE 141.

Türkiye, Türkiye’de oturan herkesin, doğum, bir ulusal topluluktan olmak, dil, soy ya da din ayrımı yapılmaksızın, yaşamlarını ve özgürlüklerini korumayı, tam ve eksiksiz olarak sağlamayı yükümlenir.

Türkiye’de oturan herkes, her inancın, dinin ya da mezhebin gereklerini, ister açıkta ister özel olarak, özgürce yerine getirme hakkına sahip olacaktır.

Yukarıdaki paragrafta öngörülen hakkın özgürce yerine getirilmesine karşı herhangi bir saldırı, ilgili mezhep hangisi olursa olsun, aynı cezalarla cezalandırılacaktır.

MADDE 142.

1 Kasım 1914’den beri Türkiye’de bir tedhiş rejimi bulunduğu için, İslam dinine geçişlerden hiçbiri olağan koşullar altında gerçekleşmiş olamayacağından, bu tarihten sonraki İslam’ı benimsemelerin tanınmayacak ve, 1 Kasım 1914’den önce Müslüman olmayan bir kimse, özgürlüğüne kavuştuktan sonra, kendi isteğiyle İslam’ı benimsemesi için gerekli işlemleri yerine getirmediği Müslüman sayılmayacaktır.

Türk Hükümeti, savaş süresince Türkiye’de yapılan topluca öldürmeler sırasında kişilere verilen zararları en geniş ölçüde karşılamak için, 1 Kasım 1914’den beri hangi ırktan ya da dinden olursa olsun, ortadan yok olmuş, zorla götürülmüş, gözaltına alınmış ya da tutuklanmış kişilerin aranması ve kurtarılması için, kendisinin ve Türk makamlarının tüm desteğini sağlamayı yükümlenir.

Türk Hükümeti, zarar görenlerin, ailelerinin ve yakınlarının şikayetlerini dinlemek, gerekli soruşturmalarda bulunmak ve sözü edilen kişilerin özgürlüklerine kavuşmaları için buyruk çıkarmak amacıyla, Milletler Cemiyeti Konseyi’nce atanacak karma komisyonların çalışmalarını kolaylaştırmayı yükümlenir.

Türk Hükümeti, bu komisyonların kararlarına saygı gösterilmesini ve haklarının tam olarak idrak edilmesi temin edilen herkesin güvenliğini ve özgürlüğünü sağlamayı yükümlenir.

MADDE 143.

Türkiye, ırk azınlıklarından olan kişilerin karşılıklı ve gönüllü göçlerine ilişkin olarak Müttefik Devletlerin uygun görecekları hükümleri tanımayı yükümlenir.

Türkiye, karşılıklı göç konusunda, Yunanistan'la Bulgaristan arasında 27 Kasım 1919'da Neuilly-sur-Seine'de imzalanan Sözleşmenin 16. Maddesinden yararlanabileceği her haktan vazgeçer. İşbu Antlaşmanın yürürlüğe girişini izleyecek altı ay içinde, Yunanistan ile Türkiye, Yunanistan'a aktarılan ya da Türkiye'de kalan topraklardaki Türk ve Yunan soylu halkın karşılıklı ve gönüllü göçüne ilişkin özel bir anlaşma yapacaklardır.

Bir anlaşmaya varılamaması durumunda, Yunanistan ve Türkiye, Milletler Cemiyeti Konseyine başvurmak hakkına sahip olacaklar ve Konsey sözü edilen anlaşmanın koşullarını saptayacaktır.

MADDE 144.

Türk Hükümeti, Bırakılmış Mallar [Emval-i Metrûke] konusundaki 1915 tarihli yasa ile ek hükümlerin haksızlığını kabul eder ve bunların tümüyle hükümsüz ve gelecekte olduğu gibi geçmişte de, geçersiz olduklarını bildirir.

Türk Hükümeti, 1 Ocak 1914'den beri, topluca öldürölme korkusuyla ya da başka herhangi bir zorlama yüzünden, yurtlarından kovulmuş, Türk ırkından olmayan Türk uyruklarının yurtlarına dönüşlerini ve yeniden işlerine başlayabilmelerini, olabildiği ölçüde kolaylaştırmayı resmen yükümlenir. Sözü edilen Türk uyruklarıyla, bunların üyesi buldukları toplulukların malı olan ve yeniden elde edilebilecek taşınır ya da taşınmaz malların, kimin elinde bulunurlarsa bulunsunlar, bir an önce geri verilmesi gerektiğini Türk Hükümeti kabul eder. Bu mallar, onlara yükletilmiş olabilecek her türlü kısıtlamadan ve vergiden arındırılmış olarak ve bugün onlara sahip olanlara ya da onları ellerinde tutanlara hiçbir tazminat ödenmeksizin, geri verilecektir; şu kadar ki, bunların, mülkiyet ya da elde bulundurma hakkını kendilerinden edindikleri kimselere karşı dâva hakları saklı tutulacaktır.

Türk Hükümeti, gerekli görülecek her yerde, Milletler Cemiyeti Konseyi'nce hakemlik komisyonları atanmasını kabul eder. Bu komisyonların her biri, Türk Hükümetinin bir temsilcisi ile, zarara uğradığını öne süren ya da üyelerinden birinin zarara uğradığı savında bulunan topluluğun bir temsilcisinden ve Milletler Cemiyeti Konseyince atanan bir Başkandan oluşacaktır. Hakemlik komisyonları, işbu Maddede

öngörülen bütün istemleri inceleyecek ve bunları özet prosedür ile karara bağlayacaktır.

Sözü edilen hakemlik komisyonları aşağıdaki konularda buyurma yetkisine sahip olacaklardır:

(1) Gerekli görecekları her çeşit yeniden yapım ve onarım işleri için Türk Hükümeti'nce işgücü sağlanması. Bu işgücü, hakemlik komisyonunca sözü geçen işlerin yapılmasına gerek gördüğü topraklarda yaşayan ırklardan kişiler arasından sağlanacaktır;

(2) Soruşturma sonucu, topluca öldürmeler ya da zorla yerinden etmelere eylemsel olarak katıldığı, ya da bunlara yol açtığı kanıtlanan her kişinin görevinden uzaklaştırılması; bu gibi kimselerin malları konusunda alınacak önlemleri komisyon belirleyecektir;

(3) Bir topluluğun, 1 Ocak 1914'den beri, mirasçısız olarak ölmüş ya da kaybolmuş üyelerinin bütün taşınır ya da taşınmaz malları Devlet yerine, o topluluğa aktarılması;

(4) 1 Ocak 1914'den sonra, taşınmaz mallar üzerinde yapılan bütün satış işlemleriyle, hak yaratan işlemlerin geçersiz sayılması. Bu malları ellerinde bulunduranlara tazminat ödenmesi, geri vermenin geciktirilmesine bahane olarak kullanılamayacak biçimde, Türk Hükümeti'nin yükümlülüğünde olacaktır. Ancak, sözü edilen malları şimdi ellerinde bulunduranlarca bir ödemede bulunmuşsa, hakemlik komisyonunun ilgililer arasında hak gözetirliğe uygun bir çözüm yolu kabul ettirme yetkisi olacaktır.

Türk Hükümeti, komisyonların işleyişini ve kesin nitelikte olacak kararlarının yerine getirilmesini, olanak ölçüsünde, kolaylaştırmayı yükümlenir. Bunlara karşı, yargısal ya da yönetimsel, hiçbir Osmanlı makamının kararı öne sürülmeyecektir.

MADDE 145.

Bütün Türk uyrukları, yasa önünde eşit olacaklar ve ırk, dil ya da din ayrılığı gözetilmeksizin aynı yurttaşlık haklarıyla siyasal haklardan yararlanacaklardır.

Din, inanç ya da mezhep ayrılığı, hiçbir Türk uyruğunun yurttaşlık haklarıyla siyasal haklardan yararlanması, özellikle kamu hizmetlerine ve görevlerine kabul edilmesi, yükseltme, onurlandırma ya da çeşitli mesleklerde ve iş kollarında çalışması için, bir engel sayılmayacaktır.

Türk Hükümeti, işbu Antlaşmanın yürürlüğe girmesinden başlayarak iki yıllık bir süre içinde, Müttefik Devletlere, ırk azınlıklarının orantılı temsili ilkesine dayalı bir seçim sistemi düzenlenmesi tasarısı sunacaktır.

Herhangi bir Türk uyruğunun, gerek özel gerekse ticaret ilişkilerinde, din, basın ya da her çeşit yayın konularıyla açık toplantılarında, dilediği bir dili kullanmasına karşı hiçbir kısıtlama konulmayacaktır. Türkçe'den başka bir dil konuşan Türk uyruklarına, mahkemelerde, ister sözlü ister yazılı olsun, kendi dillerini kullanabilmeleri bakımından uygun kolaylıklar sağlanacaktır.

MADDE 146.

Türk Hükümeti, tanınmış yabancı üniversitelerden ve okullardan verilen diplomaların geçerliliğini tanımayı ve bunları almış olanların, bu diplomaların tanımladığı mesleklerde ve sanatlarda özgürce çalışmalarını kabul etmeyi yükümlenir.

Bu hüküm, Türkiye'de oturan Müttefik Devletler uyruklarına da eşit bir biçimde uygulanacaktır.

MADDE 147.

İrk, din ya da dil azınlıklarından olan Türk uyrukları, hem hukuk bakımından hem de uygulamada, öteki Türk uyruklarıyla aynı işlemlerden ve aynı güvencelerden yararlanacaklardır. Bunların, özellikle, bağımsız olarak ve Türk makamları hiçbir biçimde karışmaksızın, giderlerini kendileri ödemek üzere, her türlü hayır kurumlarıyla, dinsel ya da sosyal kurumlar, ilk, orta ve yüksek okullarla, başka her çeşit öğretim kurumları - buralarda kendi dillerini özgürce kullanmak ve kendi dinlerini özgürce uygulamak hakkına da sahip olarak - kurmak, yönetmek ve denetlemek konularında eşit hakka sahip olacaklardır.

MADDE 148.

İrk, dil ya da din azınlıklarından olan Türk uyruklarının önemli bir oranda buldukları kentlerde ya da bölgelerde, söz konusu azınlıklar, Devlet bütçesi ile belediyeler bütçesi ya da öteki bütçelerce eğitim ya da hayır işlerine kamu gelirlerinden sağlanacak paralardan yararlanmaya hak gözetirliğe uygun bir ölçüde katılacaklardır.

Söz konusu bu paralar, ilgili toplulukların yetkili temsilcilerine verilecektir.

MADDE 149.

Türk Hükümeti, Türkiye'deki bütün ırk azınlıklarının kilise ve okul konularında özerkliğini tanımayı ve buna saygı göstermeyi yükümlenir. Türk Hükümeti, bu amaçla ve işbu Antlaşmanın aykırı düşen hükümleri saklı kalmak üzere, Müslüman olmayan soylara kilise, okul ya da adalet konularında Padişahlar tarafından verilmiş fermanlar, hatlar, beratlar ve bu gibi özel buyruklar ya da, Bakanlık ya da Sadrazamlık buyrukları ile tanınmış ayrıcalıklarla bağımsızlıkları tümüyle muhafaza eder ve gelecekte de destekleyeceğini bildirir.

Türk Hükümetinin çıkardığı ve sözü edilen ayrıcalıklarla bağımsızlıkların kaldırılmasını, kısıtlanmasını ya da değiştirilmesini öngören bütün kararname, yasalar, yönetmelikler ya da genelgeler geçersiz sayılacaktır.

İşbu Antlaşma hükümlerine uygun olarak Türk adalet rejiminde yapılacak her değişiklik - bu değişiklik ırk azınlıklarından kişileri etkilemekte ise - işbu Madde hükümlerinden üstün sayılacaktır.

MADDE 150.

Hıristiyan ya da Yahudi dininden Türk uyruklarının önemli oranda oturdukları kentlerde ve bölgelerde, Türk Hükümeti, bu Türk uyruklarının inançlarına ya da dinsel uygulamalarına bir saldırı sayılabilecek herhangi bir eylemi yapmağa zorlanmamalarını, ve hafta tatili günlerinde mahkemelerde hazır bulunmamalarını ya da yasal bir işlemi yerine getirmemeleri yüzünden, haklarını hiçbir biçimde yitirme melerini yükümlenir. Bununla birlikte, bu hüküm, bu Hıristiyan ya da Yahudi Türk uyruklarını, kamu düzeninin korunması için, bütün öteki Türk uyruklarına yükletilen yükümlülükler dışında tutar anlamına gelmeyecektir.

MADDE 151.

Başlıca Müttefik Devletler, bu Bölümdeki hükümlerin yerine getirilmesini güvence altına almak için ne gibi önlemler alınması gerektiğini, Milletler Cemiyeti Konseyi ile birlikte inceledikten sonra saptayacaklardır. Türk Hükümeti, bu konuda alınacak bütün kararları şimdiden kabul ettiğini bildirir.

BÖLÜM VII.

YAPTIRIMLAR

MADDE 226.

Türk Hükümeti, Müttefik Devletlere, savaş yasalarına ve teamül kurallarına aykırı eylemlerde bulunmakla suçlanan kişileri, kendi askerî mahkemelerine vermek hakkını tanır. Suçluluğu kanıtlanan kişilere, yasaların öngördüğü cezalar uygulanacaktır. Bu hüküm, Türkiye'nin ya da Müttefiklerinin mahkemeleri önündeki her çeşit kovuşturmalar ya da dâvalardan ayrı olarak, uygulanacaktır.

Türk Hükümeti, savaş yasalarına ve teamül kurallarına aykırı bir eylem işlemiş bulunmakla suçlanmış olup, adıyla, ya da Türk makamlarınca kendilerine verilmiş rütbe, görev ya da iş tanımlanarak belirtilmiş olan bütün kişileri, Müttefik Devletlere ya da Müttefik Devletlerden bu kimseleri istemiş olduğunu bildirmiş olana teslim edecektir.

MADDE 227.

Müttefik Devletlerden birinin uyruklarına karşı [suç sayılacak bir] eylemde bulunanlar, bu Devletin askerî mahkemelerinde yargılanacaklardır.

Müttefik Devletlerden birkaçının uyruklarına karşı [suç sayılacak bir] eylem işlemiş olanlar, ilgili Devletlerin askerî mahkemeleri üyelerinden kurulu askerî mahkemelerde yargılanacaklardır.

Bütün bu durumlarda, sanık, kendi avukatını seçmek hakkına sahip olacaktır.

MADDE 228.

Türk Hükümeti, suçlama konusu olan olayların tam bilinmesi, suçluların aranması ve sorumlulukların kesinlikle saptanması için ortaya konulması gerekli görülebilecek, ne çeşit olursa olsun, bütün bilgileri ve belgeleri sağlamayı yükümlenir.

MADDE 229.

226. Maddeden 228. Maddeye kadar olan Maddelerin hükümleri, savaş yasalarına ve teamül kurallarına aykırı eylemler işlemiş olmakla

suçlanan ve kendi topraklarında ya da buyrukları altında bulunan kişiler bakımından, eski Türk İmparatorluğu'nun toprakları kendilerine verilen ya da verilecek olan Devletlerin Hükümetlerine de uygulanacaktır.

Sözü edilen kişiler, bu Devletlerden birinin uyrukluğunu almışsa, ilgili Devletin istemesi üzerine ve onunla anlaşarak, ya da bütün Müttefik Devletlerin topluca iste meleri üzerine, bu kişilerin kovuşturulmasını ve cezalandırılmasını sağlamak için gerekli bütün önlemleri almayı, bu Devletin Hükümeti yükümlenir.

MADDE 230.

Osmanlı Hükümeti, 1 Ağustos 1914 tarihinde Türk İmparatorluğu'nun parçası bulunan herhangi bir toprak üzerinde, savaş durumu sırasında işlenen topluca öldürmelerden sorumlu olan Müttefik Devletlerce istenen kişileri kendilerine teslim etmeyi yükümlenir.

Müttefik Devletler, bu nedenle suçlanan kişileri yargılamakla görevlendirilecek mahkemeyi göstermek hakkını saklı tutarlar ve Türk Hükümeti bu Mahkemeyi tanımayı yükümlenir.

Uygun bir süre içinde, Milletler Cemiyeti, sözü edilen topluca öldürmeleri yargılamaya yetkili bir mahkeme kurarsa, Müttefik Devletler, sözü geçen sanıkları bu mahkemeye vermek haklarını saklı tutarlar ve Türk Hükümeti bu mahkemeyi tanımayı da yükümlenir.

228. Madde hükümleri, bu Maddede öngörülen durumlara da uygulanır.

KARS ANTLAŞMASI*

TÜRKİYE İLE ERMENİSTAN, AZERBAYCAN VE GÜRCİSTAN ARASINDA DOSTLUK ANTLAŞMASI

Kars, 13 Ekim 1921

Ulusların kardeşliği ilkesini ve kavimlerin kendi geleceklerini öz gurce saptamak hakkını tanımakta birleşmiş bulunan ve aralarında her zaman iyi ilişkilerin ve karşılıklı çıkarlara dayanan gerçek dostluk bağlarının kurulmuş olduğunu görmek özleminde olan, bir yandan Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti öte yandan Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan Sosyalist Sovyetler Cumhuriyetleri, Hükümetleri Rusya Sovyetleri Sosyalist Cumhuriyeti Hükümetinin de katılmasıyla, bir Dostluk Antlaşması yapılması için görüşmelere girişilmesine karar vermişler ve bu amaçla;

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti:

Büyük Millet Meclisinde Edirne Milletvekili ve Doğu Cephesi Komutanı Kazım Karabekir Paşa'yı;

Büyük Millet Meclisinde Burdur Milletvekili ve Bayındırlık Bakanlığı eski Müsteşarı Muhtar ve Türkiye'nin Azerbaycan Temsilcisi Memduh Şevket Bey'leri;

Ermenistan Sosyalist Sovyet Cumhuriyeti:

Dışişleri Komiseri İskinaz Maradya ve İçişleri Komiseri Boğuz Makizyan'ı;

Azerbaycan Sosyalist Sovyet Cumhuriyeti:

Devlet Denetimi Halk Komiseri Behbut Şah Tahtineski'yi;

Gürcistan Sosyalist Sovyet Cumhuriyeti:

Kara ve Deniz Kuvvetleri Halk Komiseri Şalva İlyava ve Dışişleri ve Maliye Komiseri Aleksandr Sıvanidze'yi

* Kars Antlaşması'nın tam metni için bkz. İsmail Soysal, *Tarihleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1983.

Rusya Sovyetleri Sosyalist Federal Cumhuriyeti:

Letonya'daki Temsilcisi Jak Halski'yi yetkili Temsilci atamışlardır.

Adı geçen yetkili Temsilciler, yöntemine uygun görülen yetki belgelerini veriştikten sonra, aşağıdaki maddeleri kararlaştırmışlardır.

Madde I

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti ile Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan Sosyalist Sovyetler Cumhuriyetleri Hükümetleri Bağlı Tarafların ülkelerinin parçalarından bulunan topraklar üzerinde daha önce egemenlik haklarını kullanmış olan Hükümetler arasında kararlaştırılmış olup söz konusu topraklara ilişkin Antlaşmalar ile Üçüncü Hükümetler arasında yapılmış Güney Kafkasya Cumhuriyetlerine ilişkin Antlaşmaları geçersiz sayarlar. Moskova'da 16 Mart 1921 (1337) günü imza edilen Türk - Rus Antlaşması bu Madde hükmü nün dışında tutulmuştur.

Madde II

Bağlı Taraflar, içlerinden birine zorla kabul ettirilmek istenilecek her hangi bir barış Antlaşması ya da uluslararası bir bağıtı tanımamak konusunda görüş birliği içindedirler. Bu Antlaşma gereğince, Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan Sovyetler Cumhuriyetleri Hükümetleri Türkiye'ye ilişkin olup da bugün Büyük Millet Meclisince temsil edilen Türkiye Hükümetinin tanımadığı hiç bir uluslararası bağıtı tanımamağı kabul ederler. İşbu Antlaşmada yazılı "Türkiye" terimi ile İstanbul'da toplanan Osmanlı Millet Meclisince kabul edilip açıklanan ve tüm devletler ile basına bildirilen 28 Aralık 1336 (1920) günkü Misak-ı Milli'nin kapsadığı topraklar anlaşılır.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti de Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan'a ilişkin olup bu ülkelerin bugün Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan Sovyetlerince temsil olunan Hükümetlerince tanınmayan hiç bir uluslararası bağıtı tanımamağı kabul eder.

Madde III

Ermenistan Azerbaycan ve Gürcistan Sovyetler Cumhuriyetleri Hükümetleri Kapitülasyonlar yönteminin her ülkenin ulusal gelişmesinin özgürce sürmesi ve egemenlik haklarının bütünüyle kullanılmasıyla bağdaşmadığını kabul ederek, Türkiye'de bu yöntemle herhangi bir biçimde ilişkili her türlü yetkilerin ve hakların kullanılmasını geçersiz ve kaldırılmış sayar.

Madde IV

Türkiye'nin kuzey - doğu sınırı (Rus Genelkurmayının 1/210.000 ölçekli, 1 parmak, 5 verstlik mesafe haritasına göre) Karadeniz kıyısında bulunan Sarp Köyünden başlayarak Hedis Meta Dağı – Şavyet Dağında suların bölündüğü çizgi - Kani Dağı ve oradan, sürekli olarak, Ardahan ve Kars Sancaklarının eski yönetim sınırlarının kuzeyini ve Arpa Çay ile Aras ırmaklarının talveğini Nizni - Kara Su'nun döküldüğü yere dek izleyen çizgi ile belirlenmiştir. (Sınırın ayrıntıları ve buna ilişkin işler için I ve II sayılı Ekler ile Bağlı Taraflarca imzalanmış ilişik haritaya başvurulması. Antlaşma metni ile harita arasında çelişki bulunursa Antlaşma metni haritaya yeğ tutulacaktır.)

Rusya Sovyetleri Sosyalist Federal Cumhuriyeti Hükümetinin bir temsilcisinin de katılımıyla eşit sayıda üyelerden oluşacak bir Karma Sınır Çizme Komisyonu topraklar üzerinde sınırı ayrıntılarıyla saptamak ve sınır işaretlerini koymakla görevlidir (İlişik 4 sayılı Harita).

Madde V

Türkiye Hükümeti ile Ermenistan ve Azerbaycan Sovyetler Hükümetleri işbu Antlaşmanın III sayılı Ekinde belirtilen sınırlar içinde olmak üzere, Nahcivan bölgesinin Azerbaycan'ın koruyuculuğunda özerk bir ülke oluşturulması konusunda anlaşmışlardır.

Madde VI

Türkiye, işbu Antlaşmanın 4. maddesinde gösterilen sınırların kuzeyinde bulunan ve Batum Livasına ilişkin topraklar ile Batum kenti ve limanı üzerindeki egemenlik hakkını, şu koşullarla, Gürcistan'a bırakmağa razı olur:

Birincisi: İşbu Maddede belirtilen yerler halkının, her topluluğun kültürel ve dinsel haklarını sağlayacak ve bu halkın yukarıda sözü geçen yerlerde isteklerine uygun bir tarım toprakları rejimi kurma olanağına sahip olacak biçimde geniş bir yönetsel özerkliğe kavuşması.

İkincisi: Batum limanı üzerinden Türkiye'ye giden ya da oradan gelen ticaret malları ve tüm nesnelere gümrük vergisine bağlı tutulmayarak ve hiç bir engelle karşılaşmayarak, her türlü vergi ve ücretten başışık biçimde, serbest transit hakkı ile birlikte, Türkiye'nin özel harcamalarından da ayrı olarak, Batum limanından yararlanmasının sağlanması.

Bu Maddenin uygulanması için işbu Antlaşmanın imzasından hemen sonra ilgili Taraflar temsilcilerinden oluşun bir Komisyon kurulacaktır.

Madde VII

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti ile Gürcistan Sosyalist Sovyet Cumhuriyeti Hükümeti, ortak sınır bölgeleri halklarının Karma bir Komisyonca, gümrük, polis ve sağlık işleri alanlarında konulacak öncelikli yasalara uymaları koşulu ile, Sınırı geçmelerini kolaylaştırmağı yükümlenirler.

Madde VIII

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti ile Gürcistan Sosyalist Sovyet Cumhuriyeti Hükümeti iki ülkenin sınır bölgesi halklarının sınırın öteki yanında bulunan kışlık ve yazlık otlakların-dan yararlanmaları zorunluluğunu göz önünde tutarak, söz konusu halkların hayvanlarını sınırdan geçirmek ve alışıldığı üzere, otlaklardan yararlanmak hakkını vermeği kabul ederler. Sınırdan geçiş sırasında uygulanacak gümrük işlemleri ile polis, sağlık vb. önlemleri Karma bir Komisyonca belirlenecektir.

Madde IX

Boğazların tüm ulusların ticaretine açılması ve geçiş özgürlüğünün sağlanması için Türkiye ile Gürcistan, Karadeniz ve Boğazların bağlı olacağı rejimin kesin biçimde hazırlanması işinin, kıyı devletlerinin temsilcilerinden oluşmak üzere, daha sonra yapılacak bir Konferansa bırakılmasını uygun bulurlar. Şu da var ki, bu Konferans ta alınacak kararların Türkiye'nin salt egemenliğine ve Türkiye ile onun başkenti İstanbul'un güvenliğine hiç bir zarar getirmemesi gerekir.

Madde X

Bağıtlı Taraflar, toprakları üzerinde, karşı Taraf ülkesinin ya da ona bağlı topraklardan birinin Hükümeti rolünü üstlenmek savında bulunan örgüt ve grupların kurulmasını ya da yerleşmesini ve öteki ülkeye karşı savaşım amacıyla olan grupların yerleşmesini hiç bir zaman kabul etmemeği yükümlenirler. Şurası belirlidir ki, işbu Maddede söz konusu olan "Türkiye toprakları" Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin doğrudan doğruya sivil ve askersel yönetimi altında bulunan topraklardır.

Madde XI

Bağıtlı Taraflardan birinin öteki Taraf topraklarında oturan uyrukları, yerleşmiş oldukları ülke yasalarından doğan hak ve görevlere uygun biçimde işlem görmekle birlikte, ulusal savunmaya ilişkin yasalardan

bağışık tutulup onlara uymaları istenilmeyecektir. Aile veraset hakları ile ehliyete ilişkin işlerde de Tarafların uyrukları işbu Madde hükümlerinin dışında kalacaklardır. Bu konular bir özel anlaşma yapılarak çözümlenecektir.

Madde XII

Bağılı Taraflar, içlerinden birinin öteki ülke topraklarında oturan uyrukları için En Çok Gözetilen Ulus işlemi uygulanmasına izin verirler. Bu Madde Sovyetler Cumhuriyetlerinin kendi topraklarında öteki müttefik Rus Sovyet Cumhuriyetleri yurttaşlarına tanıdıkları haklar ile Türkiye tarafından kendisinin müttefikleri olan Müslüman devletlerinin uyruklarına tanınan hakları hiç bir zaman kapsamaz.

Madde XIII

1918 yılından önce Rusya'ya bağlı iken, üzerinde Türkiye'nin egemenlik hakkı doğrulanan topraklar halkından olup Türk uyrukluğundan çıkmak isteyenler eşyasını, mallarını ve paralarını birlikte alarak Türkiye'yi özgürce terk etmek hakkına sahip olacaklardır. Bunun gibi, egemenlik hakkı Türkiye tarafından Gürcistan'a bırakılmış olan toprakların halkından olup da Gürcistan uyrukluğundan çıkmak isteyenler, eşya ve mallarını ya da bunların karşılığı parayı birlikte alarak Gürcistan'ı terk etme hakkına sahip olacaklardır.

Madde XIV

Bağılı Taraflar, işbu Antlaşmanın imzalanmasından sonra altı aylık bir süre içinde 1918 ve 1920 Savaşları mültecileri konusunda özel bir anlaşma yapmağı yükümlenirler.

Madde XV

Bağılı Taraflardan her biri işbu Antlaşmanın imzalanmasından hemen sonra, Kafkas cephesindeki savaş nedeniyle işlenen cinayet ve cürümler için öteki Taraf uyrukları yararına tam bir genel af ilan etmeğı yükümlenir.

Madde XVI

Bağılı Taraflar işbu Antlaşmanın imzalanmasından sonra iki aylık bir süre içinde, kendi toprakları üzerinde bulunan eski asker ve sivil tutsakları karşılıklı olarak yurtlarına geri yollamağı kabul ederler.

Madde XVII

Bağıtlı Taraflar, ülkeleri arasındaki bağlantıların kesilmeden sürdürülmesi amacıyla, demiryolu, telgraf vb. ulaşım ve iletişimi koruma ve geliştirmeği ve zorluklarla karşılaşmaksızın, kişi ve malların özgürce geçişini sağlamak için gerekli önlemlerin aralarında anlaşarak alınmasını yükümlenirler. Bununla birlikte, yolcuların ve ticaret eşya sınırın giriş çıkışında Bağıtlı ülkelerin her birinde yürürlükte bulunan yasalar bütünüyle uygulanacaktır.

Madde XVIII

Bağıtlı ülkeler arasındaki ilişkileri güçlendirmek için gerekli ticaret ilişkilerinin kurulması ve ekonomik, parasal vb. işlerin çözülmesi amacıyla, işbu Antlaşmanın imzalanmasından sonra, Tiflis'te ilgili ülkeler temsilcilerinden oluşan bir Komisyon toplanacaktır.

Madde XIX

Bağıtlı Taraflar işbu Antlaşmanın imzalanmasından sonra üç aylık bir süre içinde, Konsolosluk Sözleşmeleri yapmağı yükümlenirler.

Madde XX

Türkiye, Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan arasında yapılan bu Antlaşma onay işlemi görecektir. Onay belgelerinin verişimi en kısa bir süre içinde Erivan'da yapılacaktır.

Antlaşma imzalanır imzalanmaz yürürlüğe girecek olan 6, 14, 15, 16, 18, 19 uncu Maddeler ayrı tutulmak üzere, işbu Antlaşma onay belgelerinin verişimi gününde yürürlüğe girecektir.

Bu hükümlere olan inançla, yukarıda adları yazılan yetkili Temsilciler işbu Antlaşmayı imza etmişler ve mühürlemişlerdir.

İşbu Antlaşma 13 Ekim 1337 (1921) günü Kars'ta, beş örnek olarak düzenlenmiştir.

KAZIM KARABEKİR
VELİ
MUHTAR
MEMDUH ŞEVKET
SVANİDZE
HANETZKY

MRAVİAN
MAKİNZİAN
CHAHUTAHTİNSKY
ELİAVA

EK I

[Türkiye ile Ermenistan, Azerbaycan, ve Gürcistan arasında sınır çizgisini tanımlayan bu Ek, 16 Mart 1921 günü imzalanan Türk - Sovyet Rusya Antlaşmasının 1 (A) Ekinin hemen hemen eşidir. Tek fark bu tanım yapılırken Gürcistan - Ermenistan ve Ermenistan - Azerbaycan sınırlarının kesiştiği yerlerin de belirtilmesidir]

EK II

[Bu Ek'in metni Türk - Sovyet Antlaşmasının I (B) Ekinin eşidir.]

EK III

[Nahcivan bölgesine ilişkin bu Ek'in metni Türk - Sovyet Antlaşmasının Ek (C) metnine oranla daha ayrıntılı olduğundan olduğu gibi aşağıya alınmıştır]

Nahcivan Toprakları:

Urmıye Köyü - oradan düz bir çizgi ile (Arazdayan) İstasyonuna (Bu İstasyon Ermenistan Sosyalist Cumhuriyetine kalacaktır) daha sonra düz bir çizgi ile batı Taşburun (3142) Dağına - doğu Taşburun Dağında suların bölüştüğü çizgi (4108)-Cehennem Deresini Rovne (Bolak) güneyinde keser - Yağırısık dağında (6607) ya da (6587) suların bölüştüğü çizgiyi izler - oradan eski Erivan Kafkasının ve Şarur Yalagüz'ün yönetim sınırını izleyerek 6629 rakımlı tepeden Kömürlü Dağ (6839) ya da (6930) ve oradan 3080 rakımlı tepeye gelir - Sayat Dağı (7868) - Kürtkulak Köyü - Gamsor Dağı (8160) - 8022 rakımlı tepe ve Gökdağ (10282) - eski Nahcivan Kazasının yönetim sınırının doğusu.

KAZIM KARABEKİR
VELİ
MUHTAR
MEMDUH ŞEVKET
SVANİDZE
HANETZKY

MRAVİAN
MAKİNZİAN
CHAHUTAHTİNSKY
ELİAVA

LOZAN ANTLAŞMASI'NIN ERMENİLERİ DE İLGİLENDİREN BAZI MADDELERİ*

KESİM III

AZINLIKLARIN KORUNMASI

Madde 37

Türkiye, 38 nci Maddeden 44 ncü Maddeye kadar olan Maddelerin kapsadığı hükümlerin temel yasalar olarak tanınmasını ve hiç bir kanunun, hiç bir yönetmeliğin (tüzüğün) ve hiç bir resmi işlemin bu hükümlere aykırı ya da bunlarla çelişir olmamasını ve hiç bir kanun, hiç bir yönetmelik (tüzük) ve hiç bir resmi işlemin söz konusu hükümlerden üstün sayılmamasını yükümlenir.

Madde 38

Türk Hükümeti, Türkiye'de oturan herkesin, doğum, bir ulusal topluluktan olma [milliyet, nationalité], dil, soy ya da din ayırımı yapmaksızın, hayatlarını ve özgürlüklerini korumayı tam ve eksiksiz olarak sağlamayı yükümlenir.

Türkiye'de oturan herkes, her inancım, dinin ya da mezhebin, kamu düzeni ve ahlâk kurallarıyla çatışmayan gereklerini, ister açıkta isterse özel olarak, serbestçe yerine getirme hakkına sahip olacaktır.

Müslüman-olmayan azınlıklar, bütün Türk uyruklarına uygulanan ve Türk Hükümetince, ulusal savunma amacıyla ya da kamu düzeninin korunması için, ülkenin tümü ya da bir parçası üzerinde alınabilecek tedbirler saklı kalmak şartıyla, dolaşım ve göç etme özgürlüklerinden tam olarak yararlanacaklardır.

Madde 39

Müslüman-olmayan azınlıklara mensup Türk uyrukları, Müslümanların yararlandıkları aynı yurttaşlık [medenî] haklarıyla siyasal haklardan yararlanacaklardır.

Türkiye'de oturan herkes, din ayırımı gözetilmeksizin, kanun önünde eşit olacaktır.

* Seha L. Meray, Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar – Belgeler, İstanbul: YKB, 2001.

Din, inanç ya da mezhep ayrılığı, hiç bir Türk uyruğunun, yurttaşlık haklarıyla [medenî haklarla] siyasal haklarından yararlanmasına, özellikle kamu hizmet ve görevlerine kabul edilme, yükseltilme, onurlanma ya da çeşitli mesleklerde ve iş kollarında çalışma bakımından, bir engel sayılmayacaktır.

Herhangi bir Türk uyruğunun, gerek özel gerekse ticaret ilişkilerinde, din, basın ya da her çeşit yayın konularıyla açık toplantılarında, dilediği bir dili kullanmasına karşı hiç bir kısıtlama konulmayacaktır.

Devletin resmî dili bulunmasına rağmen, Türkçeden başka bir dil konuşan Türk uyruklarına, mahkemelerde kendi dillerini sözlü olarak kullanabilmeleri bakımından uygun düşen kolaylıklar sağlanacaktır.

Madde 40

Müslüman-olmayan azınlıklara mensup Türk uyrukları, hem hukuk bakımından hem de uygulamada, öteki Türk uyruklarıyla aynı işlemlerden ve aynı güvencelerden [garantilerden] yararlanacaklardır. Özellikle, giderlerini kendileri ödemek üzere, her türlü hayır kurumlarıyla, dinsel ve sosyal kurumlar, her türlü okullar ve buna benzer öğretim ve eğitim kurumları kurmak, yönetmek ve denetlemek ve buralarda kendi dillerini serbestçe kullanmak ve dinsel âyinlerini serbestçe yapmak konularında eşit hakka sahip olacaklardır.

Madde 41

Genel [kamusal] eğitim konusunda, Türk Hükümeti, Müslüman-olmayan uyrukların önemli bir oranda oturmakta oldukları il ve ilçelerde, bu Türk uyruklarının çocuklarına ilkokullarda ana dilleriyle öğretimde bulunulmasını sağlamak bakımından, uygun düşen kolaylıkları gösterecektir. Bu hüküm, Türk Hükümetinin, söz konusu okullarda Türk dilinin öğrenimini zorunlu kılmasına engel olmayacaktır.

Müslüman-olmayan azınlıklara mensup Türk uyruklarının önemli bir oranda buldukları il ve ilçelerde, söz konusu azınlıklar, Devletler bütçesi, belediye bütçesi ya da öteki bütçelerce, eğitim, din ya da hayır işlerine genel gelirlerden sağlanabilecek paralardan yararlanmaya ve pay ayrılmasına hak gözetirliğe uygun ölçülerde katılacaklardır.

Bu paralar, ilgili kurumların (établissements et institutions) yetkili temsilcilerine teslim edilecektir.

Madde 42

Türk Hükümeti, Müslüman-olmayan azınlıkların aile durumlarıyla [statüleriyle, aile hukukuyla] kişisel durumları [statüleri, kişi halleri] konusunda, bu sorunları, söz konusu azınlıkların gelenek ve görenekleri uyarınca çözümlenmesine elverecek bütün tedbirleri almayı kabul eder.

Bu tedbirler, Türk Hükümetiyle ilgili azınlıklardan her birinin eşit sayıda temsilcilerinden kurulu özel Komisyonlarca düzenlenecektir. Anlaşmazlık çıkarsa, Türk Hükümetiyle Milletler Cemiyeti Meclisi, Avrupalı hukukçular arasından birlikte seçecekleri bir üst-hakem atayacaklardır.

Türk Hükümeti, söz konusu azınlıklara ait kiliselere, havralara, mezarlıklara ve öteki din kurumlarına tam bir koruma sağlamayı yükümlenir. Bu azınlıkların Türkiye'deki vakıflarına, din ve hayır işleri kurumlarına her türlü kolaylıklar ve izinler sağlanacak ve Türk Hükümeti, yeniden din ve hayır kurumları kurulması için, bu nitelikteki öteki özel kurumlara sağlanmış gerekli kolaylıklardan hiç birini esirgemeyecektir.

Madde 43

Müslüman-olmayan azınlıklara mensup Türk uyrukları, inançlarına ya da dinsel âyinlerine aykırı herhangi bir davranışta bulunmaya zorlanamayacakları gibi, hafta tatili günlerinde mahkemelerde hazır bulunmaları ya da kanunun öngördüğü herhangi bir işlemi yerine getirmemeleri yüzünden haklarını yitirmeyeceklerdir

Bununla birlikte bu hüküm, söz konusu Türk uyruklarını, kamu düzeninin korunması için, öteki Türk uyruklarına yükletilen yükümler dışında tutar anlamına gelmeyecektir.

Madde 44

Türkiye, bu Kesimin bundan önceki Maddelerindeki hükümlerin, Türkiye'nin Müslüman-olmayan azınlıklarıyla ilgili olduğu ölçüde, uluslararası nitelikte yükümler meydana getirmelerini ve Milletler Cemiyetinin güvencesi [garantisini] altına konulmalarını kabul eder. Bu hükümler, Milletler Cemiyeti Meclisinin çoğunluğunca uygun bulunmadıkça, değiştirilemeyecektir. İngiliz İmparatorluğu, Fransa, İtalya ve Japon Hükümetleri, Milletler Cemiyeti Meclisinin çoğunluğunca razı olunacak herhangi bir değişikliği reddetmemeyi, işbu Andlaşma uyarınca kabul ederler.

Türkiye, Milletler Cemiyeti Meclisi üyelerinden her birinin, bu yükümlerden herhangi birine aykırı herhangi bir davranışı ya da böyle bir

davranışta bulunamama tehlikesini Meclise sunmaya yetkili olacağını ve Meclisin, duruma göre, uygun ve etkili sayacağı yolda davranabileceğini ve gerekli göreceği yönergeleri [talimatı] verebileceğini kabul eder.

Türkiye, bundan başka, bu maddelere ilişkin olarak, hukuk bakımından ya da uygulamada, Türk Hükümetiyle imzacı öteki Devletlerden herhangi biri ya da Milletler Cemiyeti Meclisine üye herhangi bir başka Devlet arasında görüş ayrılığı çıkarsa, bu anlaşmazlığın, Milletler Cemiyeti Misakının 14 ncü Maddesi uyarınca uluslararası nitelikte sayılmasını kabul eder. Türk Hükümeti, böyle bir anlaşmazlığın, öteki taraf isterse, Milletlerarası Daimi Adalet Divanına götürülmesini kabul eder. Divanın kararı kesin ve Milletler Cemiyeti Misakının 13 ncü maddesi uyarınca verilmiş bir karar gücünde ve değerinde olacaktır.

KESİM II

ÇEŞİTLİ HÜKÜMLER

Madde 58

Bir yandan Türkiye, ve öte yandan (Yunanistan dışında) öteki Bağlı Devletler, bu Devletlerle (tüzel kişileri de kapsamak üzere) uyruklarının, 1 Ağustos 1914 tarihiyle işbu Andlaşmanın yürürlüğe giriş tarihi arasındaki süre boyunca uğramış oldukları, gerek savaş eylemleri, gerekse zoralm, haciz, dilediği gibi kullanma ve el koyma tedbirlerinden doğan kayıp ve zararlardan dolayı her türlü parasal istemde bulunma hakkında karşılıklı olarak vazgeçerler.

Bununla birlikte, yukarıdaki hüküm, işbu Andlaşmanın III ncü Bölümünde (Ekonomik hükümler) öngörülen hükümlere halel getirmeyecektir.

Türkiye, Almanya ile yapılmış 28 Haziran 1919 tarihli Barış Andlaşmasının 259 ncü Maddesinin birinci fıkrası ve Avusturya ile yapılmış 10 Eylül 1919 tarihli Barış Andlaşmasının 210 ncü Maddesinin birinci fıkrası uyarınca, Almanya ile Avusturya'nın geçirmiş [transfer etmiş] oldukları altın paralar üzerindeki her türlü haktan, (Yunanistan dışında) öteki Bağlı Devletler yararına vazgeçer.

Sürüme [tedavüle] çıkarılan birinci tertip Türk kağıt paralarına ilişkin olarak, gerek 20 Haziran 1331 (3 Temmuz 1915) tarihli sözleşme, gerekse söz konusu kağıt paraların arkasında yazılı metin uyarınca, Osmanlı Devlet Borcu Meclisine yükletilmiş bütün ödeme yükümleri geçersiz sayılmıştır.

Bunun gibi, Türkiye, Osmanlı Hükümetince İngiltere'ye ismarlanmış ve İngiliz Hükümetince 1914 de el konmuş olan savaş gemileri için ödenmiş bulunan paranın geri verilmesini İngiliz Hükümetinden ya da İngiliz uyruklarından istememeyi kabul eder ve bu yüzden her türlü istemde bulunmaktan vazgeçer.

BÖLÜM III

EKONOMİK HÜKÜMLER

Madde 64

Bu Bölümde, "Müttefik Devletler" (Puissances alliées) terimi, Türkiye'den başka bağıtlı Devletler anlamına gelmektedir; "Müttefik uyrukları" (ressortissants alliés) terimi, Türkiye'den başka bağıtlı Devletlerin uyrukluğunda bulunan ya da bu Devletlerin koruyuculuğu (protectorat) altında bulunan bir Devletin ya da bir ülkenin uyrukluğunda olan gerçek kişileri, dernekleri ve kurumları kapsamaktadır.

Bu Bölümün, sözü geçen "Müttefik uyrukları"na ilişkin hükümleri, Müttefik Devletlerin uyrukluğunda bulunmamakla birlikte, bu Devletlerin olgusal [fiili] korumasından (protection) yararlanmış bulunmaları yüzünden, Osmanlı makamlarınca kendilerine Müttefik uyrukları gibi işlem yapılmış ve bu yüzden de zarar görmüş olan kimselere de uygulanacaktır.

KESİM I

MALLAR, HAKLAR VE ÇIKARLAR

Madde 65

İşbu Andlaşmanın yürürlüğe giriş tarihinde Türk egemenliği altında kalmış bir ülkede bugün de bulunup kimliği ortaya konulabilecek ve 29 Ekim 1914 tarihinde Müttefiklerin uyruğu olan kimselere ait mallar, haklar ve çıkarlar, buldukları durumlarıyla, derhal hak sahiplerine geri verilecektir.

Karşılıklı olarak, 29 Ekim 1914 tarihinde Müttefik Devletlerin egemenliği ya da koruyuculuğu altına konulmuş ülkelerde ya da Balkan Savaşlarından sonra Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılacak bugün sözü geçen Devletlerin egemenliği altına konulmuş ülkelerde bulunup da Türk

uyruklarına ait olan mallar, haklar ve çıkarlar, derhal hak sahiplerine geri verilecektir. İşbu Andlaşma uyarınca Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılmış ülkelerde bulunan ve Müttefik Devletler makamlarınca tasfiye konusu yapılmış ya da başka herhangi olağanüstü tedbirler uygulanmış, Türk uyruklarına ait olan mallar, haklar ve çıkarlar konusunda da bu hüküm uygulanacaktır.

İşbu Andlaşma uyarınca Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılmış bir ülkede bulunup, Osmanlı Hükümetince uygulanan kural-dışı [istisnai] bir savaş tedbirine konu olduktan sonra, bu ülkede yetkilerini [otoritesini] kullanan Bağitli Yüksek Tarafların şimdi elinde bulunan mallardan kimliği ortaya konulabilecek olanlar, buldukları durumlarıyla, meşru maliklerine geri verilecektir. Bu ülkede yetkilerini [otoritesini] kullanan Bağitli Devletçe tasfiye edilmiş taşınmaz mallar konusunda da aynı işlem yapılacaktır. Özel kişiler arasında bunlar dışında kalan istemler, yetkili yerel mahkemelere sunulacaktır.

İstenmiş malların kimin olduğu ya da bunların geri verilmesi konusunda ortaya çıkacak her türlü anlaşmazlıklar, bu Bölümün V nci Kesiminde öngörülen Hakemlik Karma Mahkemesine sunulacaktır.

Madde 66

65 nci Maddenin 1 nci ve 2 nci fıkralarındaki hükümleri yürürlüğe koymak için, Bağitli Yüksek Taraflar, en hızlı bir yönetim süreci uygulayarak, maliklerin rızası olmaksızın konmuş olabilecek her türlü yükümlerden ya da yararlanma haklarından arınmış olarak, maliklere, mallarını, haklarını ve çıkarlarını geri verdireceklerdir. Malları, hakları, ve çıkarları, bu geri verilmeyi yaptıracak olan Hükümetten dolayı ya da dolaysız olarak edinmiş olan ve bu geri vermeden zarara uğramış bulunabilecek üçüncü kişilerin zararlarını gidermekle, geri verilmeyi yaptıran Hükümet yükümlü olacaktır. Bu zarar-giderim konusunda ortaya çıkabilecek olan anlaşmazlıkların çözümünde ortak (genel) hukuk mahkemeleri yetkili olacaktır.

Bütün öteki durumlarda, zarar-giderimde bulunmaları gerekenlere karşı, zarara uğramış üçüncü kişilerin dava açma hakları olacaktır.

Bu amaçla, Bağitli Yüksek Taraflarca, düşman mallarına, haklarına ve çıkarlarına ilişkin olarak alınmış bütün kullanım (geçirim) işlemleri ya da başka olağanüstü savaş tedbirleri - henüz tamamlanmamış bir tasfiye söz konusu ise - derhal kaldırılacak ve durdurulacaktır. İstemde bulunan maliklerin malları, hakları ve çıkarları - bunların sahipleri belli olur olmaz - derhal geri verilerek, bu istemler yerine getirilecektir.

Geri verilmesi 65 nci maddede öngörülen mallar, haklar ve çıkarlar, işbu Andlaşmanın imzası tarihinde Bağlı Yüksek Taraflardan birinin yetkili makamlarınca tasfiye edilmiş bulunursa, bu Bağlı Taraf, tasfiye tutarını, malların, hakların ve çıkarların maliklerine ödeyerek, geri verme yükümünden aklanmış [kurtulmuş, ibra edilmiş] olacaktır. Malikin başvurusu üzerine, Hakemlik Karma Mahkemesi, tasfiyenin haklı bir değeri tutturacak koşullar altında yapılmamış olduğu kanısında bulunursa, bu Mahkeme, taraflar anlaşamazlarsa, tasfiyeden elde edilen geliri, hakgözetirliğe uygun göreceği ölçüde arttırabilecektir. Söz konusu mallar, haklar ve çıkarlar, malikleriyle yapılmış anlaşmadan ya da yukarıda öngörülen Hakemlik Karma Mahkemesinin kararından sonra iki ay içinde ödeme yapılmamışsa, geri verilecektir.

Madde 67

Bir yandan Yunanistan, Romanya, Sırp-Hırvat-Sloven Devleti, ve öte yandan Türkiye, Türkiye ülkesinde ve karşılıklı olarak, Yunanistan, Romanya ve Sırp-Hırvat-Sloven Devleti ülkelerinde, ordularınca ya da yönetim makamlarınca el konmuş, haczedilmiş ve geçici olarak el konulmuş olup da şimdi de bu ülkede bulunan her türlü taşınır malların kendi ülkelerinde aranmasını ve bulunanların geri verilmesini, gerek uygun düşen yönetim tedbirleri alarak, gerekse bunlara ilişkin bütün belgeleri teslim ederek kolaylaştıracaktır.

Bu araştırma ve geri verme, Almanya, Avusturya-Macaristan ve Bulgaristan ordularınca ve makamlarınca, Yunanistan, Romanya, ve Sırp-Hırvat-Sloven Devleti ülkesinde haczedilmiş ya da geçici olarak el konulmuş ve Türkiye'ye ya da Türk uyruklarına geçirilmiş mallarla, Yunanistan, Romanya ve Sırp-Hırvat-Sloven Devleti ordularınca Türk ülkesinde el konularak ya da haczedilerek Yunanistan'a, Romanya'ya ya da Sırp-Hırvat-Sloven Devletine ya da bunların uyruklarına geçirilmiş mallar için de uygulanacaktır.

Bu araştırmalara ve geri vermeye ilişkin istemler [dilekçeler], işbu Andlaşmanın yürürlüğe giriş tarihinden başlayarak altı aylık bir süre içinde sunulacaktır.

Madde 68

Türkiye'de Yunan ordusunca işgal olunan bölgelerde, bir yandan Yunan makamları ve yönetimleri ile, öte yandan Türk uyrukları arasında yapılmış sözleşmelerden doğan borçlar, bu sözleşmelerde öngörülen şartlar içinde, Yunan Hükümetince ödenecektir.

Madde 69

1922-1923 mali yılından önceki malî yıllar için, Müttefiklerin uyruklarından ya da bunların mallarından, Müttefik uyruklarının ve mallarının 1 Ağustos 1914 de yararlandıkları statü uyarınca bağlı kılınmamış buldukları hiç bir vergi resim ya da ek-resim (vergi) alınmayacaktır.

1922-1923 mali yılından önceki malî yıllar için, 15 Mayıs 1923'den sonra para alınmış bulunuyorsa, işbu Andlaşma yürürlüğe girer girmez, bu paralar hak sahiplerine geri verilecektir.

15 Mayıs 1923'den önce alınmış paralar için hiç bir başvuruda bulunulmayacaktır.

Madde 70

65 nci, 66 ncı ve 69 ncu Maddelere dayandırılacak istemlerin, işbu Andlaşmanın yürürlüğe konuluşundan başlayarak yetkili makamlara altı ay içinde ve, anlaşmaya varılamazsa, Hakemlik Karma Mahkemesine onsekiz aylık bir süre içinde sunulmuş olmaları gerekmektedir.

Madde 71

İngiliz İmparatorluğu, Fransa, İtalya, Romanya ve Sırp-Hırvat-Sloven Devleti ya da bunların uyrukları, kendi malları, hakları ve çıkarlarına ilişkin olarak, 19 Ekim 1914 tarihinden önce Osmanlı Hükümetine istemlerde bulunmuş ya da dava açmış olduklarından, işbu Kesimin hükümleri, sözü geçen istemleri ya da davaları hiç bir zaman etkilemeyecektir. İngiliz İmparatorluğu, Fransa, İtalya, Romanya ve Sırp-Hırvat-Sloven Hükümetlerine Osmanlı Hükümetince ya da Osmanlı uyruklarınca sunulmuş istemlere ya da açılmış dâvalara da aynı işlem uygulanacaktır. Bu istemler ya da dâvalar, Türk Hükümetiyle işbu Maddede belirtilen öteki Hükümetlere karşı, Kapitülasyonlara son verilmiş olduğu göz önünde tutularak, kovuşturulacaktır.

Madde 72

İşbu Andlaşma uyarınca Türk kalan topraklarda, Almanya'ya, Avusturya'ya, Macaristan'a ve Bulgaristan'a ya da bunların uyruklarına ait olup da, işbu Andlaşmanın yürürlüğe girişinden önce Müttefik Hükümetlerce el konulmuş ya da işgal edilmiş olan mallar, haklar ve çıkarlar, bu [Müttefik] Hükümetlerle Almanya, Avusturya, Macaristan ve Bulgaristan Hükümetleri ya da ilgili uyrukları arasında anlaşmaların

(düzenlemelerin) yapılmasına kadar, Müttefik Hükümetlerin elinde kalacaktır. Bu mallar, haklar ve çıkarlar tasfiye edilmişlerse, yapılmış tasfiyelerin geçerli olduğu doğrudandır.

İşbu Andlaşma uyarınca Türkiye'den ayrılan topraklarda, Almanya'ya, Avusturya'ya, Macaristan'a ve Bulgaristan'a ya da bunların uyruklarına ait malları, hakları ve çıkarları, söz konusu ülkelerde yetkilerini [otoritelerini] kullanan Hükümetler, işbu Andlaşmanın yürürlüğe konuluşundan başlayarak altı ay içinde, tasfiye edebileceklerdir.

Daha önce yapılmış ya da yapılmamış olsun, tasfiyelerden elde edilen para, tasfiye edilmiş mallar Almanya, Avusturya, Macaristan ya da Bulgaristan Devletlerinin mülkiyetinde ise, ilgili Devletle yapılmış Barış Andlaşmasının kurmuş olduğu Onarımlar Komisyonuna [Tamirat Komisyonuna, la Commission des Réparations] ödenecektir. Tasfiye edilen mallar özel kişilerin ise, tasfiyeden elde edilen para, doğrudan doğruya malların sahiplerine ödenecektir.

İşbu Maddenin hükümleri, Osmanlı anonim ortaklıklarına [şirketlerine] uygulanmayacaktır.

KESİM II

SÖZLEŞMELER VE SÜRE AŞIMLARI

Madde 73

82 nci Maddede tanımlandığı biçimde, sonradan düşman durumuna girmiş bulunan taraflar arasında ve bu Maddede belirtilmiş tarihten önce yapılmış, aşağıdaki kategorilere giren sözleşmeler (contrats), bu sözleşmelerin kapsadığı hükümlerle işbu Andlaşmanın hükümleri saklı tutulmak Şartıyla, yürürlükte kalacaklardır:

a) Teslim işlemi 82 nci Maddenin hükümleri uyarınca tarafların düşman durumuna girmelerinden önce gerçekten yapılmış bulunan, taşınmaz malların satışına ilişkin Sözleşmeler — asıl satış işlemi usulüne uygun olarak gerçekleştirilmiş olmasa bile;

b) Özel kişiler arasında yapılmış kiralama, kiraya verme sözleşmeleriyle, kira vaadi sözleşmeleri;

c) Madenlerin, ormanların ve tarım topraklarının işletilmesine ilişkin olarak, özel kişiler arasında yapılmış sözleşmeler;

d) İpotek, teminat ve emanet konusunda sözleşmeler;

e) Ortaklıkların kurulmasına ilişkin sözleşmeler; bu hüküm, yönetildikleri kanun uyarınca, ortakların kişiliğinden ayrı bir kişilik oluşturmayan kolektif ortaklıklara (partnerships) uygulanmaz;

f) Özel kişilerle ya da ortaklıklarla, Devlet, vilâyetler, belediyeler ya da bunlara benzer yönetim tüzel kişileri arasında, herhangi bir konuda, yapılmış sözleşmeler;

g) Aile durumuna [statüsüne] ilişkin sözleşmeler;

h) Her çeşit bağışlara, [hibe ve teberrulara, à des donations ou à des libéralités] ilişkin sözleşmeler.

İşbu Madde, sözleşmelere, yapıldıkları sıradaki değerlerinden başka bir değer verdirme amacıyla öne sürülemeyecektir.

İşbu Madde, ayrıcalık [imtiyaz] sözleşmelerine uygulanmayacaktır.

LOZAN ANTLAŞMASI'NA EK GENEL AFFA İLİŞKİN BİLDİRİ VE PROTOKOL*

24 TEMMUZ 1923 TARİHİNDE İMZALANMIŞTIR

Bugünkü tarihli Barış Andlaşmasını imzalayan Devletler, Doğu'da barışı bozmuş olan olayların unutulması isteğinde de birleşmiş olduklarından,

Yetki belgeleri uyarınca davranan, AŞAGIDA İMZALARI BULUNANLAR, şu bildiriye bulunmak üzere anlaşmaya varmışlardır:

I

Türkiye'de oturanlardan hiç kimse ve karşılıklı olarak Yunanistan'da oturanlardan hiç kimse, 1 Ağustos 1914 ile 20 Kasım 1922 tarihleri arasında askeri ya da siyasal davranışı yüzünden, ya da bugünkü tarihli Barış Andlaşmasında imza koymuş bir yabancı Devlete, ya da böyle bir Devletin uyruklarına bir yardımda bulunmasından Ötürü, Türkiye'de ve karşılıklı olarak Yunanistan'da, hiç bir bahane ile tedirgin edilmeyecek ve incitilmeyecektir.

II

Bunun gibi, işbu Barış Andlaşması uyarınca Türkiye'den ayrılmış topraklarda oturanlardan hiç kimse, gerek 1 Ağustos 1914 tarihinden 20 Kasım 1922 tarihine kadar geçen süre içinde Türkiye'ye karşı ya da Türkiye'den yana siyasal askeri davranışı yüzünden, gerekse işbu Andlaşma uyarınca uyrukluğunun saptanması yüzünden, tedirgin edilmeyecek ya da incitilmeyecektir.

III

Aynı süre içinde işlenmiş olan ve bu süre içinde cereyan eden siyasal olaylarla açıkça bağlantılı bulunan bütün suçlar (crimes et dél its) bakımından, Türk Hükümeti ile Yunan Hükümeti, karşılıklı olarak, tam ve eksiksiz genel af ilan edeceklerdir.

IV

Türk uyruklarından, ve karşılıklı olarak, bugünkü tarihli Barış

* Seha L. Meray, Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar – Belgeler, İstanbul: YKB, 2001.

Andlaşmasını imzalayan öteki Devletlerin uyruklarından, 20 Kasım 1922 tarihinden önce, işbu Barış Andlaşması uyarınca Türk kalacak bir toprakta, siyasal ve askerî nitelikte nedenlerle, bu Devletlerin makamlarınca ya da karşılıklı olarak Türk makamlarınca tutuklanmış, kovuşturulmuş ya da hüküm giydirilmiş olabilecek kimseler, genel aştan yararlanacaklar ve, tutuklanmış iseler, uyruğu buldukları Devletlerin makamlarına teslim edileceklerdir, İşgal ordularının bir üyesine karşı ölüm ya da ağır yaralama ile sonuçlanan eylemler işlemiş olanlar dışında, bu hüküm, yukarıda belirtilen tarihten önce işlenmiş adi suçlar yüzünden olsa bile, ve suçlular da Türkiye dışına çıkartılmış bulunsalar bile, yukarıda belirtilen toprağın bir parçasını işgal etmiş olan Devletlerin makamlarınca tutuklanmış, kovuşturulmuş ya da hüküm giydirilmiş Türk uyruklarına da uygulanabilecektir.

V

Bu nedenlerle verilmiş hükümler [mahkûmiyetler] kaldırılacak ve yürütölmekte olan kovuşturmalar durdurulacaktır.

VI

Bütün Devletlerin duymakta olduğu genel barış isteğini paylaşan Türk Hükümeti, savaş yüzünden dağılmış aileleri yeniden bir araya getirmek ve meşru hak sahiplerini mallarına yeniden kavuşturmak amacıyla, Müttefiklerin koruyuculuğu altında ve 20 Ekim 1918 tarihiyle 20 Kasım 1922 tarihi arasında yapılmış işlemlere itiraz etmeme niyetinde olduğunu açıklar.

Bununla birlikte, böyle bir niyet, ilgililerin başvurusu üzerine, söz konusu işlemlerin yeniden gözden geçirilmesine engel olmayacaktır. Kişilere ve mallara ilişkin hak istemleri, Kızılay'la Kızılhaç'ın birer temsilcisinden kurulu bir Komisyonca incelenecektir. Anlaşmazlık çıkarsa, bu temsilciler bir üst-hakem seçeceklerdir; bu seçimde anlaşmaya varamazlarsa, üst-hakem, Milletler Cemiyeti Meclisince atanacaktır.

VII

Sivil rehinelerin geri verilmesi ve savaş tutsaklarının mübadelesi konusunda Yunan ve Türk Hükümetleri arasında 30 Ocak 1923 tarihinde yapılmış Anlaşmanın 5 nci Maddesinde öngörölen yatıştırıcı tedbirlerin yararlı olduğunu kabul eden İngiliz, Fransız ve İtalyan Hükümetleri, 20 Kasım 1922 tarihinden sonra, yürürlükteki yasalara aykırı olarak adi suçlar (crimes et dél its de droit commun) işlemiş olanlar dışında, Türk Hükümetince de karşılıklı olarak aynı biçimde davranılmak şartıyla, Türk

savaş tutsaklarıyla gözaltı edilmiş siviller yararına aynı tedbirleri almaya hazır olduklarını bildirirler.

LAUSANNE'da, 24 Temmuz 1923 tarihinde düzenlenmiştir.

Horace RUMBOLD.
PELLÉ.
GARRONİ.
C. C. MONTAGNA.
K. OTCHİAİ.
E. K. VÉNİSÉLOS.
D. CACLAMANOS.
Const. DIAMANDY.
Const. CONTZESCO.
M. ISMET.
Dr. RIZA NUR.
HASAN.

PROTOKOL

Şurası kararlaştırılmıştır ki, Genel Affa ilişkin Bildiri'nin I nci Paragrafı yürürlükte kalmakla birlikte, Türk Hükümeti, bu maddede öngörülen kimseler kategorisine giren yüz elli kişinin Türkiye'ye girişini ve orada oturmalarını yasaklama hakkını saklı tutmaktadır. Bunun sonucu olarak, Türk Hükümeti, söz konusu kimselerden şimdi kendi ülkesinde bulunanları yurtdışı edebilecek ve yabancı ülkelerde bulunanların Türkiye'ye dönüşlerini yasaklayabilecektir. Bu kimselerin adları, bugünkü tarihli Barış Andlaşmasının yürürlüğe girişinde, Genel Af Bildirisi'ni, kendi açısından yürürlüğe koymak üzere, Türk Hükümetince yayınlanacak genel af ilânına eklenecektir. Bundan başka, şurası da kararlaştırılmıştır ki, Türk Hükümeti, niyetli olduğunu bildirdiği üzere, bu kimselerin Türkiye içindeki mallarını tasfiye etmelerine karar verirse, bu tasfiyeyi kendi istekleriyle yapmaları için, onlara, yukarıda belirtilen Genel Af ilânı tarihinden başlayarak dokuz aylık bir süre tanınacak ve bu sürenin bitiminden sonra, tasfiyenin Türk Hükümetince yapılması durumunda, elde edilen gelir, tümüyle bu kimselere teslim edilecektir.

Şurası da kararlaştırılmıştır ki, Genel Affa ilişkin Bildiri'nin I nci Paragrafında hiçbir şey, Yunan Hükümetinin, Yunanistan'la Türkiye arasındaki savaş sırasında askerlik ödevlerinde kusur sayılan nedenler yüzünden, kendi ordusuna mensup bulunan ya da bulunmuş olan

Müslüman-olmayan uyruklarını kovuşturma hakkına hâlel vermeyecektir.

LAUSANNE'da, 24 Temmuz 1923 tarihinde düzenlenmiştir.

Horace RUMBOLD.

PELLÉ.

GARRONİ.

C. C. MONTAGNA.

K. OTCHIAİ.

E. K. VÉNİSÉLOS.

D, CACLAMANOS.

Const. DIAMANDY.

Const. CONTZESCO.

M. İSMET.

Dr. RIZA NUR.

HASAN.

**ERMENİ TERÖRİSTLERCE ŞEHİT EDİLEN
KAMU GÖREVLİLERİ VE AİLE FERTLERİ**

Tarih	Şehir	Görev	Adı Soyadı
27.01.1973	Santa Barbara	Başkonsolos	Mehmet BAYDAR
27.01.1973	Santa Barbara	Konsolos	Bahadır DEMİR
22.10.1975	Viyana	Büyükelçi	Daniş TUNALIGİL
24.10.1975	Paris	Büyükelçi	İsmail EREZ
24.10.1975	Paris	Şoför	Talip YENER
16.02.1976	Beyrut	Başkatip	Oktar CİRİT
09.06.1977	Vatikan	Büyükelçi	Taha CARIM
02.06.1978	Madrid	Büyükelçi Eşi	Necla KUNERALP
02.06.1978	Madrid	Emekli Büyükelçi	Beşir BALCIOĞLU
12.10.1979	Lahey	Büyükelçi Oğlu	Ahmet BENLER
22.12.1979	Paris	Turizm Müşaviri	Yılmaz ÇOLPAN
31.07.1980	Atina	İdari Ataşe	Galip ÖZMEN
31.07.1980	Atina	İdari Ataşe Kızı	Neslihan ÖZMEN
17.12.1980	Sidney	Başkonsolos	Şark ARIYAK
17.12.1980	Sidney	Güvenlik Ataşesi	Engin SEVER
04.03.1981	Paris	Çalışma Ataşesi	Reşat MORALI
04.03.1981	Paris	Din Görevlisi	Tecelli ARI
09.06.1981	Cenevre	Sözleşmeli Sekreter	M. Savaş YERGÜZ
24.09.1981	Paris	Güvenlik Ataşesi	Cemal ÖZEN
28.01.1982	Los Angeles	Başkonsolos	Kemal ARIKAN
04.05.1982	Boston	Fahri Başkonsolos	Orhan GÜNDÜZ
07.06.1982	Lizbon	İdare Ataşe	Erkut AKBAY
07.06.1982	Lizbon	İdare Ataşe Eşi	Nadide AKBAY
27.08.1982	Ottava	Askeri Ataşe	Alb. Attila ALTIKAT
09.09.1982	Burgaz	İdare Ataşe	Bora SÜELKAN
09.03.1983	Belgrad	Büyükelçi	Galip BALKAR
14.07.1983	Brüksel	İdare Ataşe	Dursun AKSOY
27.07.1983	Lizbon	Müsteşar Eşi	Cahide MIHÇIOĞLU
28.04.1984	Tahran	Sözleşmeli Sekreter Eşi	Işık YÖNDER
20.06.1984	Viyana	Çalışma Ataşesi	Erdoğan ÖZEN
19.11.1984	Viyana	Uluslararası Memur	Enver ERGUN

**ERMENİ TERÖRÜNÜN NEDEN OLDUĞU ÖLÜM, YARALAMA VE
REHİN ALMA OLAYLARININ ÜLKELERE GÖRE DAĞLIMI**

Ülkeler	Ölüm	Yaralama	Rehin Alma	Toplam
Fransa	18	206	68	292
Türkiye	15	95	25	135
İspanya	3	64	0	67
İsviçre	1	32	0	33
İtalya	1	32	0	33
Lübnan	4	27	0	31
Almanya	2	25	0	27
Kanada	2	2	12	16
ABD	4	10	0	14
İran	3	7	0	10
Avusturya	3	5	0	8
Portekiz	4	3	0	7
Danimarka	0	6	0	6
Yugoslavya	2	4	0	6
Yunanistan	3	2	0	5
Avustralya	2	2	0	4
Belçika	1	1	0	2
Hollanda	1	1	0	2
Bulgaristan	1	0	0	1
Toplam	70	524	105	699

AVRUPA PARLAMENTOSU KARARI – 18 HAZİRAN 1987

European Parliament Resolution on a political solution to the Armenian question – June 18, 1987

Doc. A2-33/87

“Believes that the tragic events in 1915-1917 involving the Armenians living in the territory of the Ottoman Empire constitute genocide within the meaning of the convention on the prevention and the punishment of the crime of genocide adopted by the UN General Assembly on 9 December 1948.”

The European Parliament,

-having regard to the motion for a resolution tabled by Mr. Saby and others on behalf of the Socialist Group on a political solution to the Armenian question (Doc. 2-737/84),

-having regard to the motion for a resolution tabled by Mr. Kolokotronis on the Armenian question and the declaration of 24 April as Armenian Genocide Day (Doc. V 2-360/85),

-having regard to the report of the Political Affairs Committee (Doc. 2-33/87),

A. having regard to:

-the motion for a resolution by Mr. Jaquet and others on the situation of the Armenian people (Doc. 1-782/81),

-the motion for a resolution by Mrs. Duport and Mr. Glinne on behalf of the Socialist Group on a political solution to the Armenian question (Doc. 1-735/83), and

-the written question by Mrs. Duport on the Armenian question,

-the resolution of the Ministers with responsibility for Cultural Affairs, meeting within the Council of 13 November 1986 on the protection of Europe's architectural heritage, including that outside the territory of the Community.

B. convinced that recognition of the identity of the Armenian people in Turkey as an ethnic, cultural, linguistic and religious minority follows on from recognition of its own history,

C. whereas the Armenian side regards these events as planned genocide within the meaning of the 1948 UN Convention.

D. whereas the Turkish State rejects the charge of genocide as unfounded,

E. whereas, to date, the Turkish Government, by refusing to recognize the genocide of 1915, continues to deprive the Armenian people of the right to their own history,

F. whereas the historically proven Armenian genocide has so far neither been the object of political condemnation nor received due compensation,

G. whereas the recognition of the Armenian genocide by Turkey must therefore be viewed as a profoundly humane act of moral rehabilitation towards the Armenians, which can only bring honor to the Turkish Government;

H. profoundly regretting and condemning the mindless terrorism by groups of Armenians who were responsible between 1973 and 1986 of several attacks causing death or injury to innocent victims and deplored by an overwhelming majority of the Armenian people,

I. whereas the obdurate stance of every Turkish Government towards the Armenian question has in no way helped to reduce the tension,

1. Believes that the Armenian question and the question of minorities in Turkey must be resituated within the framework of relations between Turkey and the Community; points out that democracy cannot be solidly implanted in a country unless the latter recognizes and enriches its history with its ethnic and cultural diversity;

2. Believes that the tragic events in 1915-1917 involving the Armenians living in the territory of the Ottoman Empire constitute genocide within the meaning of the convention on the prevention and the punishment of the crime of genocide adopted by the UN General Assembly on 9 December 1948; Recognizes, however, that the present Turkey cannot be held responsible for the tragedy experienced by the Armenians of the Ottoman Empire and stresses that neither political nor legal or material claims against present-day Turkey can be derived from the recognition of this historical event as an act of genocide;

3.Calls on the Council to obtain from the present Turkish Government as acknowledgment of the genocide perpetrated against the Armenians in 1915-1917 and promote the establishment of a political dialogue between Turkey and the representatives of the Armenians;

4.Believes that the refusal by the present Turkish Government to acknowledge the genocide against the Armenian people committed by the Young Turk government, its reluctance to apply the principles of international law to its differences of opinion with Greece, the maintenance of Turkish occupation forces in Cyprus and the denial of existence of the Kurdish question, together with the lack of true parliamentary democracy and the failure to respect individual and collective freedoms, in particular freedom of religion, in that country are insurmountable obstacles to consideration of the possibility of Turkey's accession to the Community;

5.Conscious of those past misfortunes, supports its desire for the development of a specific identity, the securing of its minority rights and the unrestricted exercise of its people's human and civil rights as defined in the European Convention of Human Rights and its five protocols;

6.Calls for fair treatment of the Armenian minority in Turkey as regards their identity, language, religion, culture and school system, and makes an emphatic plea for improvements in the care of monuments and for the maintenance and conservation of the Armenian religious architectural heritage in Turkey and invites the Community to examine how it could make an appropriate contribution;

7.Calls on Turkey in this connection to abide faithfully by the provisions for the protection of the non-Muslim minorities as stipulated in Articles 37 to 45 of the 1923 Treaty of Lausanne which, moreover, was signed by most Member States of the Community;

8.Considers that the protection of monuments and the maintenance and conservation of the Armenian religious architectural heritage in Turkey must be regarded as part of a wider policy designed to preserve the cultural heritage of all civilizations which have developed over the centuries on present-day Turkish territory and, in particular, that of the Christian minorities that formed part of the Ottoman Empire;

9.Calls therefore on the Community to extend the Association Agreement with Turkey to the cultural field so that the remains of Christian or other civilizations such as the ancient classical, Hittite, Ottoman, etc., in that country are preserved and made generally accessible;

10. Expresses its concern at the difficulties currently being experienced by the Armenian community in Iran with respect to the Armenian language and their own education in accordance with the rules of their own religion;

11. Condemns the violations of individual freedoms committed in the Soviet Union against the Armenian population;

12. Condemns strongly any violence and any form of terrorism carried out by isolated groupings unrepresentative of the Armenian people, and calls for reconciliation between Armenians and Turks;

13. Calls on the Community Member States to dedicate a day to the memory of the genocide and crimes against humanity perpetrated in the 20th century, specifically against the Armenians and Jews;

14. Commits itself to making a substantial contribution to initiatives to encourage negotiations between the Armenian and Turkish peoples;

15. Instructs its President to forward this resolution to the Commission, the European Council, the Foreign Ministers meeting in political cooperation, the EEC/Turkey Association Council and the Turkish, Iranian and Soviet Governments and the UN Secretary General.

Resolution discussed and approved by European Parliament on June 18, 1987.

**URUGUAY SENATOSU VE TEMSİLCİLER MECLİSİ KARARI –
20 NİSAN 1965**

Uruguay Senate and House of Representatives Resolution – April 20, 1965

Law No. 13.326

Day of Remembrance for the Armenian Martyrs

Legislative Power.

The Senate and House of Representatives of Uruguay meeting in the General Assembly,

Decree

Article 1.

Declares the following 24th of April “Day of Remembrance for the Armenian Martyrs”, in honor of the members of that nationality slain in 1915.

Article 2.

The stations of the Official Radio Service must on that date conduct part of their broadcast in honor of the mentioned nation.

Article 3.

Armenian descendants who are public servants are authorized to miss work on the mentioned date.

Article 4.

Designate with the name of “Armenia”, the 2nd Grade School, No. 156, in the Department of Montevideo.

Article 5.

Communicate, etc.

Senate chambers, in Montevideo, the 20th of April, 1965

Martin R. Echegoyen
President

Jose Pastor Salvanach
Secretary

URUGUAY YASASI – 26 MART 2004

Uruguay Law – March 26, 2004

Day of Recognition for the Armenian Martyrs**Bill Number 17.752**

Article 1- The day of April 24 is declared as the “Day of Recognition for the Armenian Martyrs” in homage to the victims of this national massacre in 1915.

Article 2- The National Broadcasting Service of Uruguay (SODRE), and also other radio and television services, have the duty on this date to allocate part of their programming to the recognition of this event.

The President of the Republic of Uruguay and the Secretary of the Press and Broadcasting.

**GÜNEY KIBRIS RUM YÖNETİMİ TEMSİLCİLER MECLİSİ KARARI –
29 NİSAN 1982**

Cyprus House of Representatives Resolution – April 29, 1982

Resolution Unanimously Adopted By The House of Representatives of
the Republic of Cyprus on the 29th April, 1982

The House of Representatives

On the occasion of the Anniversary of the genocide of the Armenian
people which was started in 1915 in an organized manner by the then
Turkish regime,

1. Notes with abhorrence and condemns unreservedly the crime
against the Armenian people which had the dimensions of genocide and
which uprooted the Armenians from ancestral lands.

2. Supports the full restoration of the inalienable rights of the Armenian
people.

3. Underlines the harmonious and long-standing coexistence and
brotherly cooperation with the Armenians of Cyprus and their contribution
to the political, economic and cultural life of our country.

4. Considers this coexistence as evidence of the real possibility for
harmonious coexistence of all the people of Cyprus regardless of
language, religion or national origin.

5. In parallel considers it necessary to condemn the crime committed
against the people of Cyprus by the Turkish invasion of 1974.

ARJANTİN SENATOSU KARARI – 5 MAYIS 1993

Argentinean Senate Resolution – May 5, 1993

May 5, 1993

Number of Resolution: 1554/92

S-92-1554: Losada.

Resolution of Declaration

The Senate of the Nation

Declares:

Its complete solidarity with the Armenian community, which was the victim of the first genocide of the 20th century, in commemorating once again the anniversary of a crime against humanity that was to culminate with the death of 1,500,000 Armenians at the hands of the Turkish government between the years 1915 and 1917.

Likewise, it manifests its deep concern for the constant violations of human rights that have taken place in the autonomous region of Nagorno Karabakh against the majority Armenian population.

Mario A. Losada.-

ARJANTİN SENATOSU BİLDİRİSİ – 20 AĞUSTOS 2003

Argentinean Senate Resolution – August 20, 2003

Bill Number: 664/03

Type of Bill: Declaration

National Senate

Secretary of Parliament

Director of Publications

(S-664/03)

Declaration

The Honorable National Senate

It is declared

With deep sorrow we commemorate the 88th anniversary of the genocide of 1.5 million Armenians, perpetrated by the Turkish State between the years 1915 and 1923.

This is also a manifesto of much empathy repudiating the considerable crimes against humanity that are still unpunished.

Guillermo Raúl Jenefes.-

ARJANTİN YASASI – 18 MART 2004

TASARI NO: 51/04

Tasarı tipi: YASA TASARISI

Senato Parlamento Sekreterliği

Yayınlar Müdürlüğü

(S-0051/04)

YASA TASARISI

Senato ve Millet Meclisi,...

Madde 1- İlköğretim, orta öğretim ve üniversite düzeyinde ülkedeki tüm eğitim müfredatı programlarının içeriğine Ermeni soykırımına ilişkin konunun dahil edilmesi ve bu söz konusu edilen düzeylerdeki öğrencilere bu konunun dünya barışı, insanlık onuru ve insan hakları açısından ele alınarak eğitimciler tarafından kapsamlı ve güçlü bir biçimde anlatılması;

Madde 2- Ülkedeki tüm ilk, orta ve yüksek öğrenimin akademik takvimine 24 Nisan tarihinin Ermeni soykırımı kurbanlarını anma günü olarak işlenmesi;

Madde 3- Bu hususların Yürütme Organına iletilmesi.

Diana B. Conti.-

ARJANTİN SENATOSU BİLDİRİSİ – 31 MART 2004

Bill Number: 571/04

Type of Bill: DECLARACION

National Senate

Secretary of Parliament

Publications Director

(S-0571/04)

Declaration

National Senate:

Declares:

1. – In solidarity with the Armenian Community, the victims of the first genocide of the 20th century, to implement a new commemoration of the crime that ended the lives of more than 1.5 million Armenians by the Turkish State between the years 1915-1918.

2. – To condemn all forms of human rights violations of people, and not to allow crimes against humanity to go unpunished.

ARJANTİN SENATOSU KARARI – 20 NİSAN 2005

SENATO AŞAĞIDAKİ HUSUSLARI BİLDİRMEKTEDİR:

1. Yaklaşan 24 Nisan tarihinde Ermeni soykırımının 90. yıldönümü nedeniyle ülkemizde Arjantin Ermeni Cemaati (CAA) tarafından gerçekleştirilecek olan anma törenlerine katılarak, soykırım kurbanlarına saygı göstermek;
2. 1915-1923 yılları arasında Türk Devleti tarafından uygulanmış olan soykırım kurbanlarının yakınlarıyla dayanışma içerisinde olmak;
3. Şüpheye yer vermeyecek biçimde belgelenmiş olan olayların çeşitli Türk yetkili makamlarınca sistematik bir şekilde inkâr edilmesini kınamak;
4. Bu olayları anmak ve yeniden meydana gelmesini önlemek amacıyla tüm insanlık adına bu soykırım kurbanlarının, insan haklarının uluslararası hukuk çerçevesinde değerlendirilmesini sağlamak.

BU KARARLAR BUENOS AİRES KENTİ'NDE ARJANTİN SENATOSU'NUN OTURUM SALONU'NDA 20 NİSAN 2005 TARİHİNDE ALINMIŞTIR.

ARJANTİN SENATOSU ÖZEL BİLDİRİSİ – 19 NİSAN 2006

Arjantin Senatosu ve Buenos Aires Taşra Meclisi 13478 sayılı Yasa gereği müeyyide koyarlar:

Madde 1.- Buenos Aires Vilayeti sınırlarında her yıl 24 Nisan'da Ermeni toplumunun kurbanı olduğu "XX. Yüzyılın İlk Soykırımı'nı Anma Günü" düzenlenmesi.

Madde 2.- Yürütme Yetkisi'ne bilgi geçilmesi.

ARJANTİN YASASI – 15 OCAK 2007

YASA 26.199

ANMA GÜNLERİ

BUENOS AIRES, 13 Aralık 2006

RESMİ GAZETE, 15 Ocak 2007

ANMAGÜNLERİ-SOYKIRIM-ERMENİSTAN

KONU

ANMAGÜNLERİ-SOYKIRIM-ERMENİSTAN

Arjantin Ulusu, Meclisi ve Senatosu, Kongre Binası'nda toplanarak yasayı onaylamışlardır.

GENEL BİLGİYE İSTİNADEN

5 No'lu NORM'U DÜZENLEYEN MADDELER

MADDE 1: Ermeni toplumunun kurbanı olduğu soykırımı anmak, bıraktığı anıdaki ruhla şu an aldığımız adımlara ve gelecekteki amaçlarımıza kalıcı bir ders olması için her yıl için 24 Nisan Gününün "Halklar arası saygı ve hoşgörü için eylem günü" olarak ilan edilmesi.

MADDE 2: Kendi toplumlarını etkileyen bu tradejinin anma gününde gerçekleştirilen etkinliklere katılabilmeleri ve destek verebilmeleri için her yıl 24 Nisan gününde, menşei Ermeni olan tüm kamu işçi ve memurlarına izin verilmesi.

MADDE 3: İlk veya orta öğretim okullarında olsalar bile Ermeni menşeli bütün öğrencilere Madde 1 uyarınca izin verilmesi.

MADDE 4: Söz konusu bu kanunun gereklerine uymaları için taşra yönetimlerinin davet edilmesi.

İMZALAYANLAR

BALESTRINI-PAMPURO-Hidalgo-Estrada

ARJANTİN SENATOSU KARARI – 16 NİSAN 2008

Senate of the Nation

DR=134/08

THE SENATE OF THE NATION,

D E C L A R E S:

Its adherence to the “Day of action for tolerance and respect among peoples”, on April 24, in commemoration for the genocide of which the Armenian people were victims.

That it manifests its solidarity with the victims and family relatives of the Armenian community.

That it rejects all forms of the crime of genocide, declared an imprescriptible crime against humanity by the United Nations.

That it condemns the diffusion of ideas or doctrines that deny or justify this crime.

PROVIDED AT THE HALL OF SESSIONS OF THE ARGENTINE SENATE, IN BUENOS AIRES, ON THE SIXTEENTH DAY OF THE MONTH OF APRIL OF THE YEAR TWO THOUSAND AND EIGHT.

RUSYA DUMASI KARARI – 14 NİSAN 1995

Resolution by the State Duma of Federal Assembly of the Russian Federation

April 14, 1995

Based on irrefutable historic facts which attest to the extermination of Armenians on the territory of Western Armenia from 1915 to 1922 and, in accordance with the following Conventions adopted by the United Nations:

Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide, December 9, 1948;

Convention on the Non-Applicability of Statutory Limitations to War Crimes and Crimes Against Humanity, November 26, 1968;

Aspiring to restore the humanitarian traditions of the Russian State and,

Emphasizing that through the initiative of Russia, the Great European Powers already in 1915 characterized the actions of the Turkish Empire against the Armenian people as a “Crime Against Humanity” and,

Noting that the physical extermination of the fraternal Armenian people in its historic homeland aimed at destroying Russia;

The State Duma of the Federal Assembly of the Russian Federation:

Condemns the perpetrators of the extermination of Armenians from 1915 to 1922;

Expresses its deep sympathy to the Armenian people and recognizes April 24 as a day of remembrance for the victims of the Genocide.

KANADA AVAM KAMARASI KARARI – 23 NİSAN 1996

Canada House of Commons Resolution – April 23, 1996

That this House recognize, on the occasion of the 81st anniversary of the Armenian tragedy which claimed some 1.5 million lives that took place on April 24, 1915, and in recognition of other crimes against humanity, the week of April 20 to 27 of each year as the week of remembrance of the inhumanity of people toward one another.

The question was put on the main motion, as amended, and it was agreed to.

KANADA SENATOSU KARARI – 13 HAZİRAN 2002

Canada House of Commons Resolution – June 13, 2002

Debates of the Senate (Hansard)

1st Session, 37th Parliament,

Volume 139, Issue 124

Thursday, June 13, 2002

That this House calls upon the Government of Canada:

(a) to recognize the genocide of the Armenians and to condemn any attempt to deny or distort a historical truth as being anything less than genocide, a crime against humanity, and

(b) to designate April 24th of every year hereafter throughout Canada as a day of remembrance of the 1.5 million Armenians who fell victim to the first genocide of the twentieth century.

KANADA AVAM KAMARASI KARARI – 21 NİSAN 2004

Canada House of Commons Resolution – April 21, 2004

“That this House acknowledge the Armenian genocide of 1915 and condemn this act as a crime against humanity.”

Private Members' Business

Pursuant to Standing Order 93(1), the House proceeded to the taking of the deferred recorded division on the motion of Ms. Dalphond-Guiral (Laval Centre), seconded by Mr. Assadourian (Brampton Centre), Mr. Kenney (Calgary Southeast) and Ms. McDonough (Halifax), — That this House acknowledge the Armenian genocide of 1915 and condemn this act as a crime against humanity. (Private Members' Business M-380)

YUNANİSTAN PARLAMENTOSU KARARI – 25 NİSAN 1996**Hellenic Parliament Resolution 2397/1996****25 April 1996**

The bill “For the establishment of the 24th of April as the day of commemoration of the genocide of Armenians by Turkey” was unanimously accepted in principle, in article and in its entirety in one discussion and is as follows:

The 24th of April is established as the day of commemoration of the genocide of Armenians by Turkey.

Article 1

The 24th of April is defined as the day of commemoration of the genocide of Armenians by Turkey.

Article 2

The character, content, bearer and manner of organization of the commemoration events are determined by a presidential decree that is issued with the proposal of the Ministries of the Interior, and of Public Administration and Decentralization, after taking into consideration the advice of the most recognized Armenian guilds and organizations.

Article 3

The present law will be in effect after its publication in the Official Gazette of the Hellenic Government.

LÜBNAN PARLAMENTOSU KARARI – 3 NİSAN 1997

Lebanese Chamber of Deputies Resolution – April 3, 1997

Republic of Lebanon
Chamber of Deputies

The Lebanese Chamber of Deputies

Feeling the pains and suffering that the Lebanese-Armenian people lived through between 1915 and 1923, similar to the suffering of the Lebanese people and the peoples of the region, which continues until today, resulting from the organized extermination acts against our peoples at the hands of the colonizer in the beginning of the century.

Whereas the 24th day of April of each year constitutes an occasion to mark this catastrophe embodied by the massacres committed against the Armenian people.

The Chamber of Deputies calls upon the people of Lebanon to declare their solidarity with the Armenian people on this day.

LÜBNAN PARLAMENTOSU KARARI – 11 MAYIS 2000*Lebanese Parliament Resolution – May 11, 2000*

On the occasion of the 85th anniversary of massacres perpetrated by the Ottoman authorities in the year 1915, as a result of which 1.5 million Armenians fell victim, the Lebanese Chamber of Deputies recognizes and condemns the genocide perpetrated against the Armenian people and expresses its complete solidarity with demands of its Armenian citizens. Furthermore, it believes that the international recognition of this genocide is a necessary condition for the prevention of similar crimes that may occur in the future.

BELÇİKA SENATOSU KARARI – 26 MART 1998

Belgian Senate Resolution – March 26, 1998

“...that the recognition of mistakes and crimes of the past is a precondition for reconciliation between peoples and that there cannot be peace without justice...”

26 March 1998

Belgian Senate

1997-1998 Session

Resolution 1-736/3 Concerning the 1915 Genocide of Armenians living in Turkey

The Senate,

Considering the numerous studies dedicated to the situation of the Armenian population in Turkey at the beginning of the 20th century;

Considering the UN convention on the prevention and punishment of genocide, which provides a definition of the concept of genocide;

Considering the judicial verdicts that have applied this term to describe the state of Armenians living in Turkey in 1915, more specifically the verdict of the “tribunal de grande instance” in Paris on 21 June 1995;

Considering the resolution by the European Parliament on 18 June 1987 concerning a “political solution to the Armenian Question”, wherein it is recognized that the Armenians living in Turkey in 1915 were the victims of a genocide perpetrated by the Ottoman government of the time;

Considering that there cannot be the slightest doubt over the historical evidence regarding the organized and systematic murder of the Armenians;

Considering that the recognition of mistakes and crimes of the past is a precondition for reconciliation between peoples and that there cannot be peace without justice, either in Armenia or elsewhere;

Furthermore considering that only through the recognition of crimes committed by previous regimes it is possible to distance oneself from their aims and strive politically for reconciliation;

Considering that the differences between the Turkish and Armenian nations continue to drag on and even today lead to the loss of human lives, to the eviction of ethnic groups and to numerous violations of human rights in that region;

Considering that the Turkish and Armenian peoples have no choice but to co-exist peacefully in the long term;

Considering the friendly ties and co-operation between, on the one hand, Turkey, Belgium and the European Union and, on the other hand, Armenia, Belgium and the European Union;

Remarking that the 1987 resolution by the European Parliament has not led the Turkish government to recognize the historic reality of the 1915 genocide;

Requests the Turkish government to recognize the historic reality of the genocide committed in 1915 by the last government of the Ottoman Empire;

Requests the parliaments of the member states of the European Union to contribute to the reconciliation between the Turkish and Armenian peoples;

Requests the European Union and its member states to lend their support to initiatives in all domains aimed at promoting a dialogue between the Armenian and Turkish peoples;

Asks the government to transmit this resolution to the prime minister of the Turkish government, to the chairman of the European parliament, to the chairman of the European Commission, to the chairmen of the parliaments of the member states of the European Union, as well as to the chairman of the parliament of the Republic of Armenia.

İTALYAN MECLİSİ KARARI – 16 KASIM 2000

Italian Parliament Resolution – November 16, 2000

November 16, 2000

Resolution

The Italian Chamber of Deputies has observed that on November 15, 2000, the European Parliament approved by a large majority a proposal deriving from the Periodic Review on the progress made by Turkey towards admission to the European Union, a review completed by the European Commission in 1999. The Turkish government has been encouraged to intensify its efforts towards democratization, especially in the fields of criminal law reform, independence of the judiciary, freedom of expression, and the rights of minorities.

The Italian Chamber of Deputies has also observed that the recent resolution deals with questions concerning the Armenian people in three paragraphs of particular significance: “we urge recognition of the genocide inflicted upon the Armenian minority [within the Ottoman Empire] committed before the creation of the modern Republic of Turkey (paragraph 10); improvements of relations with Turkey's neighbors in the Caucuses, as proposed by the Turkish government itself (paragraph 20);” and, in support of the suggestions put forward in paragraph 21 by the Hon. D. Cohn-Bendit, President of the Bipartisan Parliamentary Commission on EU-Turkish Relations, “invites the Turkish government to open negotiations with the Republic of Armenia, restore diplomatic relations and trade between the two countries, placing an end to the blockade currently in place.”

The Chamber of Deputies therefore urges the Italian Government, in concordance with the proposals described above, to pursue energetically the easing of all tensions between peoples and minorities in that area [i.e. the Caucasus], in order to create, with due observance of the territorial integrity of the two states, pacific coexistence and respect for human rights, thereby expediting a more rapid integration of Turkey within the European Community.

**VATIKAN - PAPA JEAN-PAUL II İLE ERMENİ KATOGİGOSU
KAREKİN İI'NİN ORTAK BİLDİRİSİ – 10 KASIM 2000**

Joint Communiqué of Pope John Paul II and Catholicos Karekin II – November 10, 2000

“...The Armenian genocide, which began the century, was a prologue to horrors that would follow. Two world wars, countless regional conflicts and deliberately organized campaigns of extermination took the lives of millions of faithful...”

His Holiness Pope John Paul II, Bishop of Rome, and His Holiness Karekin II, Supreme Patriarch and Catholicos of All Armenians, give thanks to the Lord and Saviour Jesus Christ, for enabling them to meet together on the occasion of the Jubilee of the Year 2000 and on the threshold of the 1700th anniversary of the proclamation of Christianity as the state religion of Armenia.

They also give thanks in the Holy Spirit that the fraternal relations between the See of Rome and the See of Etchmiadzin have further developed and deepened in recent years. This progress finds its expression in their present personal meeting and particularly in the gift of a relic of Saint Gregory the Illuminator, the holy missionary who converted the king of Armenia (301 A.D.) and established the line of Catholicos of the Armenian Church. The present meeting builds upon the previous encounters between Pope Paul VI and Catholicos Vasken I (1970) and upon the two meetings between Pope John Paul II and Catholicos Karekin I (1996 and 1999). Pope John Paul II and Catholicos Karekin II now continue to look forward to a possible meeting in Armenia. On the present occasion, they wish to state together the following.

Together we confess our faith in the Triune God and in one Lord Jesus Christ, the only Son of God, who became man for our salvation. We also believe in One, Catholic, Apostolic and Holy Church. The Church, as the Body of Christ, indeed, is one and unique. This is our common faith, based on the teachings of the Apostles and the Fathers of the Church. We acknowledge furthermore that both the Catholic Church and the Armenian Church have true sacraments, above all – by apostolic succession of bishops – the priesthood and the Eucharist. We continue to pray for full and visible communion between us. The liturgical celebration we preside over together, the sign of peace we exchange and the blessing we give together in the name of our Lord Jesus Christ, testify that we are brothers in the episcopacy. Together we are jointly responsible for what is our

common mission: to teach the apostolic faith and to witness to the love of Christ for all human beings, especially those living in difficult circumstances.

The Catholic Church and the Armenian Church share a long history of mutual respect, considering their various theological, liturgical and canonical traditions as complementary, rather than conflicting. Today, too, we have much to receive from one another. For the Armenian Church, the vast resources of Catholic learning can become a treasure and source of inspiration, through the exchange of scholars and students, through common translations and academic initiatives, through different forms of theological dialogue. Likewise, for the Catholic Church, the steadfast, patient faith of a martyred nation like Armenia can become a source of spiritual strength, particularly through common prayer. It is our firm desire to see these many forms of mutual exchange and rapprochement between us improved and intensified.

As we embark upon the third millennium, we look back on the past and forward to the future. As to the past, we thank God for the many blessings we have received from his infinite bounty, for the holy witness given by so many saints and martyrs, for the spiritual and cultural heritage bequeathed by our ancestors. Many times, however, both the Catholic Church and the Armenian Church have lived through dark and difficult periods. Christian faith was contested by atheistic and materialistic ideologies; Christian witness was opposed by totalitarian and violent regimes; Christian love was suffocated by individualism and the pursuit of personal interest. Leaders of nations no longer feared God, nor did they feel ashamed before humankind. For both of us, the 20th century was marked by extreme violence. The Armenian genocide, which began the century, was a prologue to horrors that would follow. Two world wars, countless regional conflicts and deliberately organized campaigns of extermination took the lives of millions of faithful. Nevertheless, without diminishing the horror of these events and their consequences, there may be a kind of divine challenge in them, if in response Christians are persuaded to join together in deeper friendship in the cause of Christian truth and love.

We now look to the future with hope and confidence. At this juncture in history, we see new horizons for us Christians and for the world. Both in the East and in the West, after having experienced the deadly consequences of godless regimes and lifestyles, many people are yearning for the knowledge of truth and the way of salvation. Together, guided by charity and respect for freedom, we seek to answer their desire, so as to bring them to the sources of authentic life and true happiness. We seek the intercession of the Apostles Peter and Paul, Thaddeus and Bartholomew, of Saint Gregory the Illuminator and all Sainly Pastors of

the Catholic Church and the Armenian Church, and pray the Lord to guide our communities so that, with one voice, we may give witness to the Lord and proclaim the truth of salvation. We also pray that around the world, wherever members of the Armenian and the Catholic Church live side by side, all ordained ministers, religious and faithful will “help to carry one another’s burdens, and in this way obey the law of Christ” (Gal 6: 2). May they mutually sustain and assist one another, in full respect of their particular identities and ecclesiastical traditions, avoiding to prevail one over another: “so then, as often as we have the chance, we should do good to everyone, and especially to those who belong to our family in the faith” (Gal 6:10).

Finally, we seek the intercession of the Holy Mother of God for the sake of peace. May the Lord grant wisdom to the leaders of nations, so that justice and peace may prevail throughout the world. In these days in particular, we pray for peace in the Middle East. May all the children of Abraham grow in mutual respect and find appropriate ways for living peacefully together in this sacred part of the world.

**VATIKAN - PAPA JEAN-PAUL II İLE ERMENİ KATOGİGOSU
KAREKİN II'NİN ORTAK BİLDİRİSİ – 27 EYLÜL 2001**

Common Declaration of his Holiness John Paul II and his Holiness Karekin II at Holy Etchmiadzin, Republic of Armenia – September 27, 2001

The celebration of the 1700th anniversary of the proclamation of Christianity as the religion of Armenia has brought us together — John Paul II, Bishop of Rome and Pastor of the Catholic Church, and Karekin II, the Supreme Patriarch and Catholicos of All Armenians — and we thank God for giving us this joyous opportunity to join again in common prayer, in praise of his all-holy Name. Blessed be the Holy Trinity — Father, Son and Holy Spirit — now and for ever.

As we commemorate this wondrous event, we remember with reverence, gratitude and love the great confessor of our Lord Jesus Christ, Saint Gregory the Illuminator, as well as his collaborators and successors. They enlightened not only the people of Armenia but also others in the neighboring countries of the Caucasus. Thanks to their witness, dedication and example, the Armenian people in A. D. 301 were bathed in the divine light and earnestly turned to Christ as the Truth, the Life, and the Way to salvation.

They worshipped God as their Father, professed Christ as their Lord and invoked the Holy Spirit as their Sanctifier; they loved the apostolic universal Church as their Mother. Christ's supreme commandment, to love God above all and our neighbor as ourselves, became a way of life for the Armenians of old. Endowed with great faith, they chose to bear witness to the Truth and accept death when necessary, in order to share eternal life. Martyrdom for the love of Christ thus became a great legacy of many generations of Armenians. The most valuable treasure that one generation could bequeath to the next was fidelity to the Gospel, so that, with the grace of the Holy Spirit, the young would become as resolute as their ancestors in bearing witness to the Truth. The extermination of a million and a half Armenian Christians, in what is generally referred to as the first genocide of the twentieth century, and the subsequent annihilation of thousands under the former totalitarian regime are tragedies that still live in the memory of the present-day generation. These innocents who were butchered in vain are not canonized, but many among them were certainly confessors and martyrs for the name of Christ. We pray for the repose of their souls, and urge the faithful never to lose sight of the meaning of their sacrifice. We thank God for the fact that Christianity in Armenia has survived the adversities of the past seventeen centuries, and that the Armenian Church is now free to carry out her mission of proclaiming the Good News in the modern Republic of Armenia and in many areas near and far where Armenian communities are present.

Armenia is again a free country, as in the early days of King Tiridates and Saint Gregory the Illuminator. Over the past ten years, the right of citizens in the burgeoning Republic to worship and practice their religion in freedom has been recognized. In Armenia and in the diaspora, new Armenian institutions have been established, churches have been built, associations and schools have been founded. In all of this we acknowledge the loving hand of God. For he has made his miracles visible in the continuing history of a small nation, which has preserved its particular identity thanks to its Christian faith. Because of their faith and their Church, the Armenian people have developed a unique Christian culture, which is indeed a most valuable contribution to the treasury of Christianity as a whole.

The example of Christian Armenia testifies that faith in Christ brings hope to every human situation, no matter how difficult. We pray that the saving light of Christian faith may shine on both the weak and the strong, on both the developed and developing nations of this world. Particularly today, the complexities and challenges of the international situation require a choice between good and evil, darkness and light, humanity and inhumanity, truth and falsehood. Present issues of law, politics, science, and family life touch upon the very meaning of humanity and its vocation. They call today's Christians no less than the martyrs of other times to bear witness to the Truth even at the risk of paying a high price.

This witness will be all the more convincing if all of Christ's disciples could profess together the one faith and heal the wounds of division among themselves. May the Holy Spirit guide Christians, and indeed all people of good will, on the path of reconciliation and brotherhood. Here at Holy Etchmiadzin we renew our solemn commitment to pray and work to hasten the day of communion among all the members of Christ's faithful flock, with true regard for our respective sacred traditions.

With God's help, we shall do nothing against love, but "surrounded by so great a cloud of witnesses, we shall lay aside every weight, and sin which clings so closely, and shall run with perseverance the race that is set before us" (cf. Heb 12:1)

We urge our faithful to pray without ceasing that the Holy Spirit will fill us all, as he did the holy martyrs of every time and place, with the wisdom and courage to follow Christ, the Way, the Truth and the Life.

Holy Etchmiadzin, 27 September 2001

His Holiness John Paul II

His Holiness Karekin II

FRANSIZ MECLİSİ KANUN TASARISI – 29 MAYIS 1998

French National Assembly Law – May 29, 1998

Adopted Text no. 140

“Small law”

National Assembly

October 4, 1958 Constitution

Eleventh Legislature

Ordinary Session of 1997-1998

May 29, 1998

Law Proposal

Adopted in first reading by the National Assembly relating to recognition of the Armenian genocide of 1915.

The National Assembly adopted the law proposal, the content of which follows:

See numbers: 895 and 925.

Human rights and civil liberties.

Single Article

France publicly recognizes the Armenian genocide of 1915. Publicly deliberated, in Paris, on May 29, 1998.

The President,

Signed: Laurent Fabius.

FRANSIZ SENATOSU KANUN TASARISI – 7 KASIM 2000

French Senate Law – November 7, 2000

N°22 SENATE REGULAR SESSION OF 2000-2001
PROPOSED LAW

Adopted by the Senate concerning the recognition of the Armenian Genocide of 1915.

Single article

France publicly recognizes the Armenian Genocide of 1915.

Deliberated in public session in Paris on November 7, 2000.

The President,

Signed: Christian PONCELET.N° 22 SÉNAT SESSION ORDINAIRE
DE 2000-2001

FRANSIZ YASASI – 29 OCAK 2001

French Law – January 29, 2001

Law no. 2001-70 of January 29, 2001, relating to the recognition of the Armenian Genocide of 1915:

The National Assembly and the Senate have adopted and the President of the Republic proclaims the following law:

France publicly recognizes the Armenian Genocide of 1915.

The present law shall be executed as a law of the state.

Done at Paris on January 29, 2001.

Jacque Chirac

For the President of the Republic:

Prime Minister Lionel Jospin

(1) Preparatory documents: Law no. 2001-70.

Senate: Proposed law no. 60, discussed and adopted on November 7, 2000.

National Assembly: Proposed law adopted by the Senate, No. 2688.

Report by François Rochebloine for the Ministry of Foreign Affairs, no. 2855, discussed and adopted on January 18, 2001.

İSVIÇRE MİLLİ KONSEYİ KARARI – 16 ARALIK 2003

02.3069 - Postulat.

Reconnaissance du génocide des Arméniens de 1915

Déposé par: Vaudroz Jean-Claude

Repris par: de Buman Dominique

Date de dépôt: 18-03-2002

Déposé au: Conseil national

Etat actuel: Liquidé

Texte déposé

Le Conseil national reconnaît le génocide des Arméniens de 1915. Il demande au Conseil fédéral d'en prendre acte et de transmettre sa position par les voies diplomatiques usuelles.

Développement

1. L'extermination des Arméniens de l'Empire Ottoman pendant la Première Guerre mondiale a anéanti plus d'un million de personnes déportées et massacrées sur l'ordre du pouvoir ottoman. Ces faits, incontestables dans leur signification et leur ampleur, ont servi de référence à Raphael Lemkin, le juriste qui a défini la notion de génocide. Les normes fixées par l'ONU dans la Convention de 1948 correspondent très exactement au processus de destruction subi par les Arméniens.

2. Par la reconnaissance du génocide des Arméniens, la Suisse rendra justice aux victimes, aux rescapés et à leurs descendants et contribuera à la prévention d'autres crimes contre l'humanité. C'est un geste décisif par lequel la Suisse montrera son engagement pour les droits de l'homme, le respect des minorités et la justice pénale internationale. Elle rappelle en outre le caractère imprescriptible des crimes contre l'humanité et entend contribuer à la lutte contre le négationnisme.

3. Le génocide des Arméniens a été reconnu par l'ONU en 1985 à travers l'adoption du rapport d'une de ses commissions d'experts, la sous-commission pour la prévention des discriminations et pour la protection des minorités, puis par le Parlement européen dans une résolution en 1987. Au cours de ces dernières années, les parlements français, suédois et italien ont fait de même, ainsi que de nombreux parlements en Europe et ailleurs. Le canton de Genève l'a fait à deux reprises: par le Grand

Conseil en 1998 et par le Conseil d'Etat en décembre dernier. On peut citer enfin les prises de position du Conseil oecuménique des Eglises, à travers la Déclaration adoptée en 1983.

4. Le 13 mars 2001, le Conseil national, après décision unanime des Commissions de politique extérieure des deux Chambres, a transmis au Conseil fédéral la pétition de l'Association des opposants au génocide (Francfort-sur-le-Main) "pour qu'il en prenne acte" et l'ont invité à "aborder la question du génocide arménien dans le cadre du dialogue politique entre la Suisse et la Turquie". Il est donc naturel que le Conseil national entérine cette prise de position par une déclaration solennelle.

5. Le Conseil national souhaite par l'adoption de ce postulat contribuer à l'établissement d'une paix durable entre Turcs et Arméniens, paix qui ne peut s'établir que sur une vision commune et conforme à la vérité de l'histoire.

Prise de position du Conseil fédéral 15-05-2002

Le Conseil fédéral a plusieurs fois déjà, dans ses réponses à des interventions parlementaires – dont récemment le postulat Zisyadis 00.3245, "Génocide arménien. Reconnaissance par la Suisse", du 6 juin 2000 – regretté et condamné les tragiques déportations en masse et les massacres qui ont marqué la fin de l'Empire Ottoman et ont fait de très nombreuses victimes dans la population arménienne. La Turquie ne conteste pas ces massacres, mais porte sur leur organisation délibérée par les personnalités au pouvoir à l'époque un jugement différent de celui de nombreux historiens et historiennes. Le Conseil fédéral estime que cette question relève de la recherche historique.

La politique extérieure de la Suisse vise à un équilibre durable dans le Caucase, en particulier entre la Turquie et l'Arménie. Dans ce contexte, il importe que le dialogue s'instaure dans la région elle-même. La question turco-arménienne a été soulevée à plusieurs reprises lors de contacts bilatéraux officiels avec la Turquie. Il y a par exemple été question des activités du comité de réconciliation turco-arménien et de l'accès des chercheuses et des chercheurs aux archives. La conviction prévaut que, s'agissant d'un épisode douloureux de l'histoire, l'effort de mémoire collective doit être réalisé sur place, et avant tout par les pays concernés. La politique extérieure de la Suisse veut contribuer à l'entente turco-arménienne par le dialogue politique qui s'est instauré entre la Suisse et la Turquie en 2000 et qui porte notamment sur les droits de l'homme. L'adoption du postulat risquerait de porter atteinte au dialogue officiel et régulier qui a été établi.

Les cosignataires du postulat voudraient que leur démarche contribue à la paix durable entre la Turquie et l'Arménie en adressant un message

de justice aux descendants des victimes arméniennes. Mais l'acceptation de ce postulat pourrait avoir l'effet contraire et ajouter encore à la charge émotionnelle qui pèse sur les relations entre la Turquie et l'Arménie.

Déclaration du Conseil fédéral 15-05-2002

Le Conseil fédéral propose de rejeter le postulat.

SLOVAKYA PARLAMENTOSU KARARI – 30 KASIM 2004

Slovakya Cumhuriyeti Milli Meclisi (III. çalışma dönemi)

Sayı: 1754/2004

1341

Slovakya Cumhuriyeti Milli Meclisi'nin duyurusu

30 Kasım 2004

Avrupa Birliği'nin Türkiye Cumhuriyeti ile tam üyelik müzakerelerini başlatıp başlatmaması gerektiği üzerine Slovakya Cumhuriyeti'nin tutumunun ne olduğu hakkında yürütülen tartışmada (madde 962), milletvekili Františko Mikloški'nin gündeme getirdiği konu üzerine,

Slovakya Cumhuriyeti Milli Meclisi,

1915 yılında Ermeniler üzerinde işlenen ve Osmanlı İmparatorluğu içinde yüz binlerce Ermeninin ölümüne yol açan soykırımı tanıyor ve bu fiili insanlığa karşı işlenmiş bir suç olarak nitelendiriyor.

Pavao Hrušovský,

Slovakya Cumhuriyeti Milli Meclisi Başkanı

Onaylayanlar

Jozef Heriban

Igor Federiã

HOLLANDA PARLAMENTOSU KARARI – 21 ARALIK 2004*The Netherlands Parliament Resolution – December 21, 2004*

December 21, 2004

The Second Chamber (House of Representatives) of the States
General Assembly

Year 2004-2005

21 501-20 European Council

Nr. 270

MOTION OF THE MEMBER ROUVOET C.S.

Presented 21 December 2004

The Chamber,

on the advice of the deliberation,

Noting that the European Council, in the meeting on 16 and 17 December 2004 in Brussels, has decided the start of the accession negotiations with Turkey on 3 October 2005;

Noting that the European Council in its conclusion has settled that an intensive political and cultural dialogue will take place with Turkey, whereby civil society is also involved, in order to improve the reciprocal understanding by bringing together the people (conclusion 23);

Being of the opinion that herewith an honest acceptance of its own history of candidate member state is inextricably connected;

Asks the government within the framework of its dialogue with Turkey to continuously and expressly raise the recognition of the Armenian genocide;

and proceeds to the order of the day.

Rouvoet

Van Bommel

Van der Staaij

Van der Laan

Van Baalen

Herbens

Duyvendak

Wilders

POLONYA PARLAMENTOSU KARARI – 19 NİSAN 2005

Polish Parliament Resolution – April 19, 2005

April 19, 2005

Memo # 3918

19th April 2005

The Polish Parliament, on the basis of Art. 33 of the rules of the Polish Parliament – after agreement with the Senior's MP Club, presents the draft of the following resolution:

On the 90th anniversary of the Armenian Genocide in Turkey during the 1st World War.

The resolution is motivated by the representative of the Presidium of the Polish Parliament.

Signed

Wladzimirz Cimoszewicz
Parliament's President

Project

Resolution of the Polish Parliament

April 19, 2005-07-13

Art 33 of the Sejm regulation

On the 90th anniversary of the genocide committed on the Armenians in Turkey during the 1st World War.

Sejm/Parliament of the Republic of Poland pays its respects to the victims of the genocide committed on the Armenians in Turkey during the 1st World War.

The memory of the victims, the crime committed and the need to condemn it is a moral obligation for the whole of humanity, all nations and people of good will.

ALMANYA FEDERAL MECLİSİ KARARI – 15 HAZİRAN 2005

Almanya Federal Meclisi
15. Yasama Dönemi
15.6.2005

SPD (Sosyal Demokrat Parti), CDU/CSU (Hıristiyan Demokrat Birlik ve Hıristiyan Sosyal Birlik Partileri), Bündnis 90/Die Grünen (Birlik 90/Yeşiller) ve FDP (Hür Demokrat Parti) gruplarının Önergesi

1915 yılında Ermenilere uygulanan sürgün ve katliamların hatırlanması ve anılması – Almanya Türklerle Ermenilerin barışmasına katkıda bulunmalıdır

Federal Meclis tarafından alınması önerilen karar:

Almanya Federal Meclisi, Ermeni halkının birinci Dünya Savaşı sırasında ve öncesinde hedef olduğu şiddet, katliam ve sürgünün anısı önünde eğilmektedir. Osmanlı İmparatorluğu döneminde Jön Türk Hükümeti'nin, Anadolu'da Ermenilerin neredeyse tamamen katledilmesine yol açan girişimlerinden üzüntü duymaktadır. Federal Meclis, Ermenilerin organize bir şekilde sürgün edilmeleri ve yok edilmeleriyle ilgili kapsamlı bilgilere rağmen bu korkunç olayları durdurmaya teşebbüs dahi etmemiş olan Alman İmparatorluğu'nun oynadığı yüz kızartıcı rolden de üzüntü duymaktadır.

Federal Meclis bu olayları anarak, zor koşullarda ve dönemin hükümetine direnerek Ermeni kadınlarının, erkeklerinin ve çocuklarının kurtarılması için sözle ve eylemleriyle çaba sarf eden tüm Almanların ve Türklerin önünde saygıyla eğilmektedir. Özellikle, kararlılıkla ve etkili bir şekilde Ermeni halkının kurtulması için mücadele eden Dr. Johannes Lepsius anısı canlı tutulmalı ve Ermeni, Alman ve Türk halkları arasındaki ilişkilerin iyileştirilmesi amacıyla geliştirilerek korunmalıdır.

Almanya Federal Meclisi kendi uzun deneyimlerine dayanarak, kendi geçmişinin karanlık yönleriyle yüzleşmenin her millet için ne kadar zor olduğunun bilincindedir. Ancak aynı zamanda, geçmişin dürüstçe ele alınması gerektiği ve bunun barışma için en önemli temel olduğu inancını da taşımaktadır. Bu özellikle Avrupa'nın, her milletin tarihinin karanlık yönlerinin açık bir şekilde ele alındığı anımsama kültürü çerçevesinde geçerlidir.

Federal Meclis bu bağlamda, Osmanlı döneminde meydana gelen olayların Türkiye'de günümüzde kapsamlı bir biçimde tartışılmasının halen

mümkün olmamasını ve Türk tarihinin bu bölümüyle ilgilenmek isteyen bilim adamlarının ve yazarlarının ceza takibatına uğramalarını veya kamuoyunda karalanmalarını üzüntüyle karşılamaktadır. Ancak Federal Meclis aynı zamanda Türkiye'nin, Avrupa'nın daha önce sözü edilen anımsama kültürü anlamında bu konuyla daha fazla ilgilenmeye başladığı yönünde olumlu işaretler görmektedir. Bunun bazı örnekleri şunlardır:

- Türkiye Büyük Millet Meclisi ilk defa Ermeni asilli Türk vatandaşlarını Ermenilere karşı islenen suçlar ve Türk-Ermeni ilişkileri hakkında görüşmelerde bulunmak için davet etmiştir.

- Viyana'da Türk-Ermeni Kadınlar Diyalogu gerçekleşmiştir.

- Türk ve Ermeni tarihçiler arasında ilk temaslarla belgeler konusunda karşılıklı bir değiş tokuş başlatılmıştır.

- Başbakan Erdoğan Ermeni Patriği Mesrob ile birlikte İstanbul'da Türkiye'nin ilk Ermeni müzesinin açılışını yapmış, Türk ve Ermeni tarihçilerinden oluşan ikili bir komisyonun kurulmasını kamuoyunda önermiştir.

Ancak bu bağlamda, 25-27 Mayıs 2005 tarihlerinde uluslararası düzeyde saygın Türk bilim adamlarının katılımıyla İstanbul düzenlenmesi öngörülen Ermeni Konferansı'nın Türk Adalet Bakanı tarafından engellenmesi ve bu bilim adamlarının Türk Hükümeti'nin görüşüne ters düşen fikirlerinin "Türk milletinin arkadan hançerlenmesi" anlamına geldiği şeklinde karalanması Almanya Federal Meclis'inde derin bir endişe uyandırmıştır. Başbakan Erdoğan'ın ortak bir Türk-Ermeni tarihçi komisyonunun kurulması yönündeki önerisi sadece özgür ve herkese açık ve ilmi bir tartışma temelinde uygulanması durumunda başarılı olabilir.

Ermeni halkına karşı islenen suçların yok sayılmasında katkısı bulunan Almanya da, kendi sorumluluğuyla yüzleşmek durumundadır. Bunun için, geçmişin açtığı uçurumları asarak barışma ve anlaşmanın yollarını aramaları konusunda Türklerle Ermenileri desteklemek de bu sorumlulukların bir parçasıdır.

Almanya'nın iki büyük kilise örgütü Türkiye'den gelen Ermenilerin entegrasyonu için uzun süredir çaba sarf etmektedir. Burada oluşan Ermeni cemaatleri buluşma ve anma imkanları sunmaktadır. Özellikle Almanya'da Türkiye'den gelen çok sayıda Müslüman Türk'ün yaşaması nedeniyle geçmişi göz önünde bulundurmamak ve böylece barışmaya katkıda bulunmak önemli bir görevdir.

Bu tarihi olayları sorgulamak, şimdiki zaman için de doğrudan önem taşımaktadır. Türkiye Cumhuriyeti ile Ermenistan Cumhuriyeti arasındaki ilişkilerin normalleşmesi günümüzde bütün bölgenin geleceği açısından çok önemlidir. Her iki tarafın AGIT ilkeleri anlamında güven oluşturucu önlemler alması acil bir gerekliliktir. Örneğin, Türkiye sınırını açarak Ermenistan'ın tecrit durumunu sona erdirebilir ve diplomatik ilişkilerin başlatılmasına katkıda bulunabilir.

Almanya, Türkiye ve Ermenistan arasındaki ilişkilerde oynadığı tarihi rol nedeniyle günümüzde Avrupa Birliği'nin komşuluk girişimleri çerçevesinde özel bir sorumluluğa sahiptir. Hedef, Ermenistan ile Türkiye arasındaki ilişkilerin normalleşmesinin ve iyileşmesinin mümkün kılınmasına ve böylece Kafkasların istikrara kavuşmasına katkıda bulunmak olmalıdır.

Federal Eyaletler anma girişimlerine önemli bir katkı sağlayabilirler. Ermenilere uygulanan sürgün ve yok etmelerin ele alınmasının, 20. yüzyılda etnik sorunların tarihinin ele alınmasının bir parçası olarak Almanya'da gerçekleştirilmesi eğitim politikalarının görevidir.

Almanya Federal Meclisi Federal Hükümeti

- konuyu ele alarak, barışmayla ve tarihi suçun affedilmesiyle Türklerle Ermeniler arasında bir telafinin sağlanmasına katkıda bulunmaya,

- Türkiye'de parlamentonun, hükümetin ve toplumun geçmişte ve günümüzde Ermeni halkına yönelik olarak oynadığı rolünü kayıtsız şartsız sorgulaması için girişimde bulunmaya,

- Türk ve Ermeni bilim adamlarının yanı sıra uluslararası uzmanların da yer aldığı bir tarihçi komisyonunun oluşturulması için girişimde bulunmaya,

- kamuoyunun sadece bu konudaki Osmanlı İmparatorluğu'nun belgelerine değil, aynı zamanda Alman Dışişleri Bakanlığı'nın arşivinden Almanya'nın Türkiye'ye verdiği belgelerin fotokopilerine de ulaşabilmesini sağlamaya,

- İstanbul'da planlanan ve devlet baskısı üzerine ertelenen konferansın fiilen gerçekleşmesi için girişimde bulunmaya,

- Türkiye'de, özellikle Ermenilerin akıbeti konusunda da olmak üzere, fikir özgürlüğünün teminat altına alınması için girişimde bulunmaya,

- Türkiye ile Ermenistan'ın devletler arası ilişkilerini normalleştirmeleri konusunda yardımcı olmaya çağırılmaktadır.

Berlin, 15 Haziran 2005

Franz Müntefering ve Parti Grubu

Dr. Angela Merkel, Michael Glos ve Parti Grubu

Katrin Göring-Eckardt, Krista Sager ve Parti Grubu

Dr. Wolfgang Gerhardt ve Parti Grubu

Gerekçe:

90 yıl önce, 24 Nisan 1915 tarihinde Osmanlı İmparatorluğu'nu yöneten Jön Türk hareketinin emri üzerine İstanbul'un siyasi ve kültürel Ermeni eliti tutuklanarak ülkenin iç kesimlerine sürülmüş ve büyük çoğunluğu katledilmiştir. Bu tarih dünyanın her yerindeki Ermeniler için Osmanlı İmparatorluğu'nun tebaası olan Ermenilere uygulanan ve 19. yüzyılın sonlarında başlayarak 1. Dünya Savaşı sırasında artarak devam eden sürgün ve katliamları anma günü olarak kabul edilmiştir.

Osmanlı ordusunda silah altına alınan Ermeni askerleri Osmanlı İmparatorluğu'nun savaşa girmesiyle çalışma taburlarında toplanarak çoğunlukla katledilmişlerdir. Kadınlar, çocuklar ve yaşlılar 1915 ilkbaharından itibaren Suriye çöllerinde ölüme gönderildiler. Sürülenlerden yolda henüz katledilmeyen veya ölmeyenler en geç Deir ez-Zor bölgesindeki çölde bulunan insanlık dışı kamplarda aynı kaderi paylaştılar. Katliamlar, bu amaç için oluşturulan özel birimlerce de gerçekleştirildi. Bu uygulamaya karşı gelen üst düzey Türk devlet memurlarına ve Osmanlı parlamentosundan gelen eleştiriler Jön Türk rejimi tarafından şiddetle reddediliyordu. Hristiyan Ermenilerin sürüldüğü birçok bölgeye Kürtler ve Balkan savaşlarının Müslüman mültecileri yerleştirildi. Aynı zamanda, basta Arami/Süryani ve Keldani Hristiyanlar olmak üzere, başka Hristiyan halk grupları ve bazı Müslümanlar da sürgün ve katliamlara maruz kaldılar.

Sürgün ve kitlesel katliamlarda tarafsız hesaplamalara göre 1 milyondan fazla Ermeni hayatını kaybetmiştir. Çok sayıda tarafsız tarihçi, parlamento ve uluslararası kuruluş Ermenilerin sürgün edilmesini ve katledilmesini soykırım olarak tanımlamaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun yasal halefi olan Türkiye Cumhuriyeti olgulara rağmen bu olayların planlı bir şekilde düzenlendiğini ya da sürgünler esnasında meydana gelen kitlesel ölümlerin ve katliamların Osmanlı hükümeti tarafından amaçlandığını günümüze kadar reddetmektedir. Çok sayıda Ermeni'nin hem 1878 yılında hem 1914/15 yıllarında Rusya'nın yanında Türkiye'ye karşı mücadele etmiş olması ve Ermenilerin Birinci Dünya Savaşı'nda da Osmanlı İmparatorluğu'na ihanet edebilecekleri tehlikesi, Ermenilere karşı uygulandığı kabul edilen sertliğe gerekçe olarak gösterilmektedir. Türkiye'nin diğer mazeretleri, Türk

tarafınca uygulanan sürgüne karşı silahla direnirken Ermenilerin Türklere şiddet uygulamış olmalarına dayanmaktadır. 80'li yıllara kadar Ermenilerin Türklere karşı işledikleri terörist saldırılarda Türk pozisyonun haklı olduğunun bir gerekçesi olarak gösterilmektedir.

Katliamların ve sürgünün boyutları Türkiye'de halen genel olarak küçümsenmekte ve inkâr edilmektedir. Türkiye'nin bu tutumu bir değerler topluluğu olan Avrupa Birliği'nin belirleyici barışma fikriyle çelişmektedir. Türkiye'de tarihçiler Emenilere uygulanan sürgün ve katliamların tarihini araştırmakta günümüzde halen özgür değildirlir ve cezaî müeyyidelerin hafifletilmiş olmasına rağmen büyük baskı altındadırlar.

Osmanlı İmparatorluğu'nun askeri açıdan baş müttefiki olan Alman İmparatorluğu da büyük ölçüde bu olayların içersindeydi. Alman İmparatorluğu'nun gerek siyasi, gerek askeri yönetimi Ermenilere uygulanan takibat ve katliamlar konusunda başından beri bilgi sahibiydi. Osmanlı İmparatorluğu'nda görev yapan Alman büyükelçilerinin ve konsoloslarının raporlarına dayanan Alman Dışişleri Bakanlığı dosyaları katliamların ve sürgünlerin planlı bir şekilde düzenlendiğini belgelemektedir. Aralarında Philipp Scheidemann, Karl Liebknecht veya Matthias Erzberger gibi siyasetçilerin, gerek Protestan gerekse Katolik kilisesinin tanınmış şahsiyetlerinden Adolf von Harnack ve Loreny Werthmann'ın da bulunduğu Alman bilim, siyaset ve kilise çevrelerinden çok sayıda şahsiyetin acil başvurularına rağmen Alman İmparatorluğu Osmanlı müttefikine etkili bir şekilde baskı uygulamaktan kaçınmıştır.

Protestan din bilimcisi Dr. Johannes Lepsius 5 Ekim 1915 tarihinde 1915 Temmuz/Ağustos aylarında İstanbul'da yürüttüğü araştırmaların sonuçlarını Alman parlamentosuna sunduğunda, Ermeni konusu İmparatorluk hükümeti tarafından tümüyle sansür altına alındı. Aynı şekilde Alman askeri sansürü de 1916 yılında Johannes Lepsius'un "Türkiye'de Emeni Halkının Durumu" başlıklı raporunu yasaklayıp toplatmıştır. Lepsius'un Alman parlamentosunun milletvekillerine doğrudan gönderdiği bu dokümantasyon resmi makamlar tarafından durdurulmuş ve ancak 1919 yılında savaşın bitiminden sonra teslim edilmiştir.

Alman İmparatorluğu'nun bu neredeyse unutulmuş bastırma politikası, tarihin bu bölümünün Almanya'da da halen yeterince ele alınmadığının bir göstergesidir.

VENEZUELA PARLAMENTOSU KARARI – 14 TEMMUZ 2005

July 14, 2005

The National Assembly of the Bolivarian Republic of Venezuela

President: Nicolas Maduro Moros

Resolution: Agreement by means of which this Assembly expresses to the Armenian people, to its government, and to the strong and growing Armenian-Venezuelan community the endorsement in its just and delayed humanitarian vindications

Official Gazette: No. 38.230 of 7/18/2005

Whereas

The first scientifically planned, organized and executed genocide in the history of humanity took place 90 years ago, perpetrated by the regime of the “Young Turks” and their ideology of “Panturkism”, against the Armenian People, involving the extermination of almost two million people.

Whereas

Crimes of this nature must be denounced in order to prevent them from happening again, in order to restore to the victims their human and national rights and to condemn the perpetrators.

Whereas

This genocide deserves repudiation from the Turkish People and all the peoples of the world.

Whereas

The People and the State of Venezuela have continuously condemned terrorism and racial, ethnical, religious and political discrimination.

Whereas

The People and the State of Venezuela fight permanently against all types of terrorism, including State Terrorism.

Whereas

Due to political causes and interests, there is an ongoing attempt to change history through the negation of this genocide.

The National Assembly Resolves

First: To express to the Armenian People, to their government and to the strong Armenian-Venezuelan Community, support on their valid and delayed humanitarian aspirations of justice.

Second: To request the European Union to postpone Turkey's membership bid, until the recognition by Turkey of the Armenian Genocide.

Third: To designate a Committee in charge of delivering this resolution to the Armenian Parliament and to the Armenian Religious Authorities.

Fourth: To form the Parliamentary Group of Friendship to the Armenian People.

Given, signed, and sealed, in the Federal Legislative Palace, headquarters of the National Assembly, in Caracas, on the 14th day of the month of July of 2005. Year #195 of the Independence and 146th of the federation.

Nicolas Maduro Moros President

Ricardo Gutierrez First Vice President

Pedro Carreno Second Vice President

Ivan Zerpa Guerrero Secretary

Jose Gregorio Viana Undersecretary

LITVANYA PARLAMENTOSU KARARI – 15 ARALIK 2005

Lithuanian Parliament Resolution – December 15, 2005

Approved Seimas resolution “Acknowledgement of the genocide of the Armenian nation”

15 December 2005 VIR(3)

(from preinary sittings)

Evening plenary sitting

Algis Kasëta, the Liberal, presented (47 memebbers of Seimas) the project of Seimas resolution No. XP-976. “Acknowledgement of the genocide of the Armenian nation” Votes: “in favour” – 48, abstainers – 3.

The text of the resolution:

“Seimas of the Republic of Lithuania,

commemorating 90th anniversary of the genocid of the Armenian nation,

condemning the genocide of the Armenian nation, committed by the Turkish Ottoman Empire in 1915,

calls on the Turkish Republic to acknowledge this historical fact”.

ŞİLİ SENATOSU KARARI – 5 HAZİRAN 2007

Text of the Chile Senate Resolution Recognizing the Armenian Genocide

Adopted June 5, 2007

Honorable Senate Considering:

1. that 24th of April, 1915, in Constantinople, then the capital of the Turkish Empire, after the unjust arrest and later the disappearance of the entire leading class of the Armenian community, marks the beginning of a policy of systematic extermination of the Armenian population on the part of the imperial authorities;

2. that the brutal genocide, enacted between 1915 and 1923, resulted in the deaths of over 1.5 million Armenian citizens that lived in the lands of their ancestors for thousands of years;

3. that this reproachable action constituted the first ethnic cleansing of the 20th century and more than that or even any judgment or interpretation of it, signifies a flagrant violation of the human rights of that nation;

4. that in spite of the attempt to erase these acts from the collective memory of mankind and the insensitivity of the great powers to end them, the Armenians and their several organizations worldwide find themselves committed, on behalf of the international community, to acknowledge the genocide of which they were victims of;

5. that such a recognition was granted in 1985 by the Subcommission on Prevention of Discrimination and Protection of Minorities of the UN that clarified the Armenian case as a genocide;

6. that nations such as Uruguay, Argentina, Greece, Bulgaria, Belgium, Russia, Italy, Lebanon, Sweden, Switzerland, Holland, Venezuela, Lithuania, Canada and France as well as the European Parliament, the World Council of Churches and the Permanent People's Tribunal have made their own resolutions;

7. that although our nation has not yet done it, in spite of permanently invoking the supremacy of Human Rights in international relations above any agreement or compromise, regardless of how important they may be, and

8. that consequently it constitutes an ethical and moral imperative that Chile makes a resolution along the lines of that from 1985 which recognizes that the Ottoman Empire committed a brutal genocide in Armenia against a defenseless people that now cry out for moral reparations from part of the international community and especially Turkey.

By virtue of these outlined issues, the Honorable Senate of the Republic has agreed:

1. To support the Armenian nation, condemning the genocide of its people and,

2. To request His Excellency that the government of Chile adheres to the 1985 United Nations agreement.

Communicated to His Excellency in virtue of the previous agreement.

ABD TEMSİLCİLER MECLİSİ ORTAK KARARI 148 – 9 NİSAN 1975

U.S. House of Representatives Joint Resolution 148 – April 9, 1975

94th Congress

1st Session

H.J. Resolution 148 [House Joint Resolution 148]

In the Senate of the United States

April 9, 1975

Read twice and referred to the Committee on the Judiciary

Joint Resolution

To designate April 24, 1975, as “National Day of Remembrance of Man’s Inhumanity to Man”.

Resolved by the Senate and House of Representatives of the United States of America in Congress assembled, That April 24, 1975, is hereby designated as “National Day of Remembrance of Man’s Inhumanity to Man”, and the President of the United States is authorized and requested to issue a proclamation calling upon the people of the United States to observe such day as a day of remembrance for all the victims of genocide, especially those of Armenian ancestry who succumbed to the genocide perpetrated in 1915, and in whose memory this date is commemorated by all Armenians and their friends throughout the world.

Passed the House of Representatives April 8, 1975.

Attest: W. Pat Jennings, Clerk.

ABD TEMSİLCİLER MECLİSİ ORTAK KARARI 247 – 10 EYLÜL 1984

U.S. House of Representatives Joint Resolution 247 – September 10, 1984

98th Congress

2nd Session

H.J. Resolution 247 [House Joint Resolution 247]

In the Senate of the United States

September 12, 1984

Received; read twice and referred to the Committee on the Judiciary

Joint Resolution

To designate April 24, 1985, as “National Day of Remembrance of Man’s Inhumanity to Man”.

Resolved by the Senate and House of Representatives of the United States of America in Congress assembled, That April 24, 1985, is hereby designated as “National Day of Remembrance of Man’s Inhumanity to Man”, and the President of the United States is authorized and requested to issue a proclamation calling upon the people of the United States to observe such day as a day of remembrance for all the victims of genocide, especially the one and one-half million people of Armenian ancestry who were the victims of the genocide perpetrated in Turkey between 1915 and 1923, and in whose memory this date is commemorated by all Armenians and their friends throughout the world.

Passed the House of Representatives September 10, 1984.

Attest: Benjamin J. Guthrie, Clerk.

ABD TEMSİLCİLER MECLİSİ KARARI 3540 – 11 HAZİRAN 1996

U.S. House of Representatives Joint Resolution 3540 – June 11, 1996

104th Congress

2nd Session

House Resolution 3540

An Act

Making appropriations for foreign operations, export financing, and related programs for the fiscal year ending September 30, 1997, and for other purposes.

Be it enacted by the Senate and House of Representatives of the United States of America in Congress assembled,

...

LIMITATION OF ASSISTANCE TO TURKEY

SEC. 547. Not more than \$22,000,000 of the funds appropriated in this Act under the heading "Economic Support Fund" may be made available to the Government of Turkey, except when it is made known to the Federal official having authority to obligate or expend such funds that the Government of Turkey has (1) joined the United States in acknowledging the atrocity committed against the Armenian population of the Ottoman Empire from 1915 to 1923; and (2) taken all appropriate steps to honor the memory of the victims of the Armenian genocide.

...

That the following sums are appropriated, out of any money in the Treasury not otherwise appropriated, for the fiscal year ending September 30, 1997, and for other purposes, namely:

...

Passed the House of Representatives June 11, 1996.

Attest: Clerk.

JIMMY CARTER'IN BEYANI – 16 MAYIS 1978

Jimmy Carter's Statement – May 16, 1978

Reception Honoring Armenian Americans

Remarks at the White House Reception, May 16, 1978

The first thing I want to say is that it is an honor for Rosalynn and me to have you here in our home, which is also your home.

In preparation for the previous meeting that I had with your group in the Roosevelt Room in the West Wing, I went back and studied some of the history of the Armenian people. And I, again, am impressed with the tremendous contribution that you've made to our own Nation, the high examples that you've set in leadership, in music, arts, in business, in politics, in education, and in your sound political judgment in choosing to be Democrats, also in your very early support of me when I ran for President. Yours was the first group that had confidence in me, and I will always remember it. And your help for our party and our country is something that I appreciate very much.

As one of the oldest people in the world, you have, I think, struggled with great courage and tenacity to preserve your own identity, your own customs, and, too, in a very modest way, let the world come to appreciate what you've accomplished.

I feel close to you because you were the first Christian people, first Christian nation, and because of that, your deep religious beliefs, I doubt that any other people have ever suffered more. I know that through the early years of the foundation of your people's home, you suffered a great deal. But it's generally not known in the world that in the years preceding 1916, there was a concerted effort made to eliminate all the Armenian people, probably one of the greatest tragedies that ever befell any group. And there weren't any Nuremberg trials. There weren't any high public figures who recognized how much you and your families had to suffer.

Well, I feel very deeply that I, as President, ought to make sure that this is never forgotten, not only the tragedy of your history but also the present contributions that you make and the bright future that you have.

Jimmy Carter

RONALD REAGAN'IN BEYANI – 22 NİSAN 1981

Ronald Reagan's Statement – April 22, 1981

“Like the genocide of the Armenians before it, and the genocide of the Cambodians which followed it — and like too many other such persecutions of too many other peoples — the lessons of the Holocaust must never be forgotten.”

Proclamation 4838 of April 22, 1981

Days of Remembrance of Victims of the Holocaust by the President of the United States of America

A Proclamation

The Congress of the United States established the United States Holocaust Memorial Council to create a living memorial to the victims of the Nazi Holocaust. Its purpose: So mankind will never lose memory of that terrible moment in time when the awful specter of death camps stained the history of our world.

When America and its allies liberated those haunting places of terror and sick destructiveness, the world came to a vivid and tragic understanding of the evil it faced in those years of the Second World War. Each of those names — Auschwitz, Buchenwald, Dachau, Treblinka and so many others — became synonymous with horror.

The millions of death, the gas chambers, the inhuman crematoria, and the thousands of people who somehow survived with lifetime scars are all now part of the conscience of history. Forever must we remember just how precious is civilization, how important is liberty, and how heroic is the human spirit.

Like the genocide of the Armenians before it, and the genocide of the Cambodians which followed it — and like too many other such persecutions of too many other peoples — the lessons of the Holocaust must never be forgotten.

As part of its mandate, the Holocaust Memorial Council has been directed to designate annual Day of Remembrance as a national, civic commemoration of the Holocaust, and to encourage and sponsor appropriate observances throughout the United States. This year, the national Days of Remembrance will be observed on April 26 through May 3.

NOW, THEREFORE, I, RONALD REAGAN, President of the United States of America, do hereby ask the people of the United States to observe this solemn anniversary of the liberation of the Nazi death camps, with appropriate study, prayers and commemoration, as a tribute to the spirit of freedom and justice which Americans fought so hard and well to preserve.

IN WITNESS WHEREOF, I have hereunto set my hand this 22nd day of April, in the year of our Lord Nineteen hundred and eight-one, and of the Independence of the United States of America the two hundred and fifth.

Ronald Reagan

GEORGE BUSH'UN BEYANI – 20 NİSAN 1990

George Bush's Statement – April 20, 1990

April 20, 1990 — Armenian Remembrance Day

Throughout this century, the United States has had a special, enduring relationship with the Armenian people. Armenians around the world share with their friends in the United States a love of freedom, and as proud people they have a strong commitment to the preservation of their heritage and culture.

Their history, though marked by a number of tragedies, nonetheless reflects their faith and the strength and resilience of their tradition. Those tragedies include the Earthquake of 1988 and, most prominently, the terrible massacres suffered in 1915-1923 at the hands of the rulers of the Ottoman Empire.

The United States responded to the victims of the crime against humanity by leading international diplomatic and private relief efforts.

The Armenian-American community now numbers nearly one million people. Those who emigrated to the United States, and their descendants, continue to make significant contributions to the betterment of our country in many fields of endeavor.

On this seventy-fifth anniversary of the massacres, I wish to join with Armenians and all peoples in observing April 24, 1990 as a day of remembrance for the more than a million Armenian people who were victims. I call upon all peoples to work to prevent future acts of inhumanity against mankind, and my comments of June 1988 represent the depth of my feeling for the Armenian people and the sufferings they have endured.

George Bush

BILL CLINTON'IN BEYANI – 24 NİSAN 1994

Bill Clinton's Statement – April 24, 1994

April 22, 1994 — Armenian Remembrance Day

On this solemn day, I join Armenians from around the world in remembering the victims of the 1915 massacres in the Ottoman Empire. The effects of that tragedy have profoundly touched all of us, and together we mourn the terrible loss of so many innocent lives.

Yet even in the face of this devastating event, the rich and vibrant Armenian culture has continued to thrive. Demonstrating remarkable resilience and courage, Armenian Americans have made enormous contributions to our development and success as a country. Now, with the creation of a new and independent Armenia under President Ter-Petrosyan's leadership, the Armenian people are bringing the same determination to creating a democracy and a modern economy in their native land. Recalling the brave spirit of those who died in the violence of 1915, these important efforts honor their lasting legacy.

As we rededicate ourselves to building an Armenia of great prosperity and lasting peace, I extend best wishes to all for a meaningful observance.

Bill Clinton

BILL CLINTON'IN BEYANI – 23 NISAN 1995

Bill Clinton's Statement – April 23, 1995

April 23, 1995 — Armenian Remembrance Day

On this solemn day, I join with Armenians throughout the United States, in Armenia, and around the world in remembering the 80th anniversary of the Armenians who perished, victims of massacres in the last years of the Ottoman Empire. Their loss is our loss; their courage a testament to mankind's indomitable spirit.

It is this spirit that kept the hope of Armenians alive through the centuries of persecution. It is this spirit that lives today in the hearts of all Armenians — in their church, in their language, in their culture. And, it is this spirit that underpins the remarkable resilience and courage of Armenians around the world. The Armenian American community — now nearly one million strong — has made enormous contributions to America. Now, with the emergence of an independent Armenia, the Armenian people are bringing the same determination to building democracy and a modern economy in their native land.

Even as we commemorate the past — which we must never forget — we commit ourselves today to Armenia's future as an independent and prosperous nation, at peace with its neighbors and with close ties to the West. That is why the United States has provided more than \$445 million in assistance to alleviate humanitarian needs and support democratic and economic reform. I will do everything in my power to preserve assistance levels for Armenia.

I continue to be deeply concerned about the conflict in the region surrounding Armenia. The terrible effects of this war have been felt throughout the Caucasus: tens of thousands have died, more than a million have been displaced, economies have been shattered, and security threatened. The United States is committed to working with the Organization on Security and Cooperation in Europe (OSCE) to encourage Armenia and Azerbaijan to move beyond their cease-fire to a lasting political settlement. I plan to nominate a Special Negotiator for Nagorno-Karabakh at the rank of Ambassador to advance those negotiations. And I pledge United States support of OSCE efforts to back that settlement with a peacekeeping force.

The U.S. also seeks to encourage the regional cooperation that will

build prosperity and reinforce peace. I commend the recent decision of the Government of Turkey to open air corridors to Armenia, which will make assistance delivery faster, cheaper and more reliable. We had urged that it do so and hope this is a first step toward lifting other blockades in the region, initially for humanitarian deliveries and then overall. Open borders would help create the conditions needed for economic recovery and development, including construction of a Caspian oil pipeline through the Caucasus to Turkey, which is a key to long-term prosperity in the region.

The Administration's efforts — assistance in support of reform, reinforced efforts toward peace settlement, building broad regional cooperation and encouraging the development of a Caspian oil pipeline through the Caucasus to Turkey — represent the key building blocks of U.S. policy to support the development of an independent and prosperous Armenia.

On this 80th anniversary of the Armenian massacres, I call upon all people to work to prevent future acts of such inhumanity. And, as we remember the past, let us also rededicate ourselves to building a democratic Armenia of prosperity and lasting peace.

BILL CLINTON'IN BEYANI – 24 NISAN 1996

Bill Clinton's Statement – April 24, 1996

April 24, 1996 – Armenian Remembrance Day

Eighty-one years ago today, in the city of Constantinople, more than two hundred Armenian civic, political, and intellectual leaders were arrested, deported and subsequently executed. That day marked the beginning of one of this century's darkest moments.

I join with Armenians around the world, on this solemn day, in commemorating the senseless deportations and massacres of one and a half million Armenians that took place from 1915-1923 in the Ottoman Empire. Tragically, our century has repeatedly borne witness to man's senseless inhumanity to man. Together we mourn the terrible loss of so many innocent lives.

Despite this tragedy, your faith and courage helped you survive and prosper. You never lost sight of your Armenian heritage; you preserved it and passed it on through the generations. As a result, Armenian Americans have made immense contributions to America's prosperity, science, and culture. Your great spirit also kept alive the dream of an independent Armenia and helped to overcome Soviet rule. Today, that same spirit is helping to build a free and prosperous state in your homeland. Your contributions around the world, and now especially in Armenia, honor the memory of those who died unjustly in the massacres.

As we rededicate ourselves to the future of Armenia as a free and prosperous state secured by lasting peace with its neighbors, I extend to Armenians across the globe my heartfelt wishes for a meaningful observance.

Bill Clinton

BILL CLINTON'IN BEYANI – 22 NİSAN 1997

Bill Clinton's Statement – April 22, 1997

April 22, 1997 — Armenian Remembrance Day

Each year on Remembrance Day, we join Armenian-Americans across our nation and the Armenian Community around the world in solemnly marking one of the darkest chapters in the history of the twentieth century: the massacre of untold thousands of Armenians in the Ottoman Empire between 1915 and 1923. We remember the victims of that terrible time, some one and a half million innocent people who suffered deportation and death.

The Armenian people responded nobly to this tragedy. Holding fast to their heritage and their faith, Armenians established vibrant and prosperous communities throughout the world. The United States has benefited greatly from the contributions of the many Armenian-Americans who have played leadership roles in every aspect of our national life.

Over the decades of this century, Armenians around the world kept alive the vision of an independent Armenia, and in 1991 that dream became a reality. Today Armenia is a free and sovereign state, a living monument to the memory of those who died eighty-two years ago and a lasting pledge that such a tragedy never again will occur.

To preserve the historic establishment of a free Armenia, we must redouble our commitment to peace and stability in the Caucasus region. It is in this spirit of peace that I extend to all Armenians my best wishes as we solemnly observe Remembrance Day.

Bill Clinton

BILL CLINTON'IN BEYANI – 24 NİSAN 1998

Bill Clinton's Statement – April 24, 1998

April 24, 1998 — Armenian Remembrance Day

This year, as in the past, we join with Armenian-Americans throughout the nation in commemorating one of the saddest chapters in the history of this century, the deportations and massacres of a million and a half Armenians in the Ottoman Empire in the years 1915-1923.

This painful event from the past also serves as a powerful lesson for the future: that man's inhumanity to man must not be tolerated, and that evil cannot conquer. The Armenian people have endured, surviving the ravages of two World Wars and seven decades of Soviet rule. Throughout the world, and especially in this country, Armenians have contributed to the material, intellectual and spiritual lives of their adopted homes. Today's Armenians are building a free and independent nation that stands as a living tribute to all those who died.

The United States will continue working to preserve a free Armenia in a peaceful, stable and prosperous Caucasus region. In that spirit, I extend to all Armenians my best wishes on Remembrance Day in the fervent hope that those who died will never be forgotten.

Bill Clinton

BILL CLINTON'IN BEYANI – 19 NİSAN 1999

Bill Clinton's Statement – April 19, 1999

The White House

April 19, 1999

Office of the Press Secretary

STATEMENT BY THE PRESIDENT

This week marks the commemoration of one of the saddest chapters of this century: the deportations and massacres of one and a half million Armenians in the closing years of the Ottoman empire. We join with Armenian-Americans across the nation and with the Armenian community abroad to mourn the loss of so many innocent lives. Today, against the background of events in Kosovo, all Americans should recommit themselves to building a world where such events never occur again.

As we learn from the past, we also build for the future. In this country, Armenian-Americans have made great contributions to every field, from science, to commerce, to culture. Meanwhile, the people of Armenia, who suffered not only from the massacres, but the ravages of two world wars and the pain of seventy years of Soviet rule, at last have obtained their independence and their freedom. Armenia is pursuing democratic and market reforms, assuming its rightful place among the members of the Euro-Atlantic community of nations. We wish the people of Armenia – and all of their neighbors in the Caucasus region – success in their efforts to bring about the lasting peace and prosperity that they deserve. America will continue to support these efforts.

On behalf of the American people, I extend my best wishes to all Armenians at this time of remembrance.

BILL CLINTON'IN BEYANI – 24 NISAN 2000

Bill Clinton's Statement – April 24, 2000

April 24, 2000

STATEMENT BY THE PRESIDENT

THE WHITE HOUSE

Office of the Press Secretary

(New York, New York)

For Immediate Release

Today we remember a great tragedy of the twentieth century: the deportations and massacres of roughly one and a half million Armenians in the final years of the Ottoman Empire. I join Armenians around the world, including the Armenian-American community, in mourning the loss of those innocent lives. I also extend my sympathy to the survivors and their descendants for the hardships they suffered. I call upon all Americans to renew their commitment to build a world where such events are not allowed to happen again. The lesson we must learn from the stark annals of history is that we must forge a more humane future for the peoples of all nations.

Our own society has benefited immeasurably from the contributions of Armenian-Americans. They have enriched every aspect of American life, from science, to commerce, to the arts. For the past eight and a half years, the Armenian people have been engaged in an historic undertaking to establish democracy and prosperity in the independent Republic of Armenia. Their courage, energy and resourcefulness inspire the admiration of all Americans, and we are proud to extend our assistance to help realize the dream of a vital and vibrant Armenia. The United States fully supports the efforts of Armenia and its neighbors to make lasting peace with one another and to begin an era of security and cooperation in the Caucasus region. We encourage any and all dialogue between citizens of the region that hastens reconciliation and understanding.

On behalf of the American people, I extend my best wishes to all Armenians on this solemn day of remembrance.

GEORGE W. BUSH'UN BEYANI – 24 NİSAN 2001

George W. Bush's Statement – April 24, 2001

Today marks the commemoration of one of the great tragedies of history: the forced exile and annihilation of approximately 1.5 million Armenians in the closing years of the Ottoman Empire. These infamous killings darkened the 20th century and continue to haunt us to this day. Today, I join Armenian Americans and the Armenian community abroad to mourn the loss of so many innocent lives. I ask all Americans to reflect on these terrible events.

While we mourn the tragedy that scarred the history of the Armenian people, let us also celebrate their indomitable will which has allowed Armenian culture, religion, and identity to flourish through the ages. Let us mark this year the 1700th anniversary of the establishment of Christianity in Armenia. Let us celebrate the spirit that illuminated the pages of history in 451 when the Armenians refused to bow to Persian demands that they renounce their faith. The Armenian reply was both courageous and unequivocal: "From this faith none can shake us, neither angels, nor men, neither sword, fire or water, nor any bitter torturers." This is the spirit that survived again in the face of the bitter fate that befell so many Armenians at the end of the Ottoman Empire.

Today, that same spirit not only survives, but thrives in Armenian communities the world over. Many Armenian survivors and their descendents chose to live in the United States, where they found safety and built new lives. We are grateful for the countless ways in which Armenian Americans continue to enrich America's science, culture, commerce and, indeed, all aspects of our national life.

One of the most important ways in which we can honor the memory of Armenian victims of the past is to help modern Armenia build a secure and prosperous future. I am proud that the United States actively supports Armenia and its neighbors in finding a permanent and fair settlement to the Nagorno-Karabakh dispute. I hope that this year we will see peace and reconciliation flourish in the south Caucasus region between Armenia and all its neighbors. The United States welcomes the opportunity to support the courageous efforts by the Armenian people to overcome years of hardship and Soviet repression to create a prospering, democratic, and sovereign Republic of Armenia.

Let us remember the past and let its lessons guide us as we seek to build a better future. In the name of the American people, I extend my heartfelt best wishes to all Armenians as we observe this solemn day of remembrance.

GEORGE W. BUSH'UN BEYANI – 24 NİSAN 2002*George W. Bush's Statement – April 24, 2002*

Today, we commemorate an appalling tragedy of the 20th century, the massacre of as many as 1.5 million Armenians through forced exile and murder at the end of the Ottoman Empire. These horrific killings left wounds that remain painful for people in Armenia, in Turkey, and around the world. I join the Armenian community in America and across the globe in mourning this horrendous loss of life.

Today is an occasion for the world to reflect upon and draw lessons from these terrible events. It is a day for recognizing that demonizing others lays the foundation for a dark cycle of hatred. Transcending this venomous pattern requires painful introspection about the past and wise determination to forge a new future based on truth and reconciliation. In this spirit, I look forward to Turkey restoring economic, political, and cultural links with Armenia.

The United States greatly values the contributions that Armenians make to our national life. With faith and courage, generations of Armenians have overcome great suffering and proudly preserved their centuries-old culture, traditions, and religion. The United States is also deeply grateful for Armenia's swift and decisive cooperation in the war against terrorism.

Just as the United States reached out to the Armenian people to provide shelter and freedom early in the last century, so did Armenia extend a supportive hand to the American people in the immediate aftermath of September 11. Our two peoples stand together in this fight in support of values that define civilization itself.

I am also very proud of America's strong support for a free Armenian state, whose citizens enjoy the fruits of peace and increasing prosperity. In the months to come, America will continue to increase its security cooperation with Armenia and with Armenia's neighbors to combat terrorism and pursue a lasting and just settlement to the Nagorno-Karabakh conflict, which will strengthen peace and stability in the Caucasus. The United States will also continue its strong support for Armenia's efforts to develop democratic and free market institutions, and to deepen its integration into the Euro-Atlantic community.

On behalf of the American people, I send warm wishes and expressions of solidarity to the Armenian people on this solemn day of remembrance. Together, our nations look with hope and determination toward a future of peace, prosperity, and freedom.

GEORGE W. BUSH'UN BEYANI – 24 NİSAN 2003

George W. Bush's Statement – April 24, 2003

Presidential Message: Armenian Remembrance Day, 2003

Today marks the anniversary of a horrible tragedy, the mass killings and forced exile of countless Armenians in the final days of the Ottoman Empire. Many Armenians refer to these appalling events as the “great calamity,” reflecting a deep sorrow that continues to haunt them and their neighbors, the Turkish people. The suffering that befell the Armenian people in 1915 is a tragedy for all humanity, which the world should not forget. I join the Armenian-American community and Armenians around the world in mourning the horrendous loss of life.

I also salute our wise and bold friends from Armenia and Turkey who are coming together in a spirit of reconciliation to consider these events and their significance. I applaud them for rising above bitterness, and taking action to create a better future. I wish them success, building on their recent and significant achievements, as they work together in a spirit of hope and understanding.

As we remember those who perished and suffered, we salute the nation of Armenia, and Armenians everywhere. The United States is grateful for the contributions of Armenian Americans to our national life. Generations of Armenians have employed wisdom, courage, and centuries-old traditions to overcome great suffering and enrich their adopted American homeland.

The United States is proud to be a friend of Armenia, a young state with an ancient heritage. We are deepening our partnership to help achieve a secure, prosperous, and dignified future for the citizens of Armenia. The United States is committed to achieving a just and lasting settlement to the Nagorno-Karabakh conflict. We will also continue to help Armenia as it strives to strengthen its democracy and market economy.

On behalf of the American people, I send solemn wishes to the Armenian people on this day of remembrance. Our nations stand together, determined to create a future of peace, prosperity, and freedom for the citizens of our countries, for our regions, and for the world.

Signed

GEORGE W. BUSH

GEORGE W. BUSH'UN BEYANI – 24 NİSAN 2004

George W. Bush's Statement – April 24, 2004

Armenian Remembrance Day

On this day, we pause in remembrance of one of the most horrible tragedies of the 20th century, the annihilation of as many as 1.5 million Armenians through forced exile and murder at the end of the Ottoman Empire. This terrible event remains a source of pain for people in Armenia and Turkey and for all those who believe in freedom, tolerance, and the dignity of every human life. I join with my fellow Americans and the Armenian community in the United States and around the world in mourning this loss of life.

The United States is proud of the strong ties we share with Armenia. From the end of World War I and again since the reemergence of an independent Armenian state in 1991, our country has sought a partnership with Armenia that promotes democracy, security cooperation, and free markets. Today, our Nation remains committed to a peace settlement in the Nagorno-Karabakh conflict and is grateful for Armenia's continuing cooperation in the war on terror. By advancing understanding and goodwill, free nations can help build a brighter future for the world. Our country seeks to help Armenia expand its strategic relations with the United States and our European allies.

Generations of Armenian Americans have also strengthened our communities and enriched our Nation's character. By preserving their heritage, faith, and traditions, Armenian Americans enhance the diversity that makes America great.

I commend individuals in Armenia and Turkey who have worked to support peace and reconciliation, including through the Turkish-Armenian Reconciliation Commission, and call on Armenia and Turkey to restore their economic, political, and cultural ties. I also send warm wishes and expressions of solidarity to the Armenian people on this solemn day of remembrance.

GEORGE W. BUSH

GEORGE W. BUSH'UN BEYANI – 24 NİSAN 2005

George W. Bush's Statement – April 24, 2005

For Immediate Release

Office of the Press Secretary

April 24, 2005

President's Statement on Armenian Remembrance Day.

On Armenian Remembrance Day, we remember the forced exile and mass killings of as many as 1.5 million Armenians during the last days of the Ottoman Empire. This terrible event is what many Armenian people have come to call the "Great Calamity." I join my fellow Americans and Armenian people around the world in expressing my deepest condolences for this horrible loss of life.

Today, as we commemorate the 90th anniversary of this human tragedy and reflect on the suffering of the Armenian people, we also look toward a promising future for an independent Armenian state. The United States is grateful for Armenia's contributions to the war on terror and to efforts to build a democratic and peaceful Iraq. We remain committed to supporting the historic reforms Armenia has pursued for over a decade. We call on the Government of Armenia to advance democratic freedoms that will further advance the aspirations of the Armenian people. We remain committed to a lasting and peaceful settlement of the Nagorno-Karabakh conflict. We also seek a deeper partnership with Armenia that includes security cooperation and is rooted in the shared values of democratic and market economic freedoms.

I applaud individuals in Armenia and Turkey who have sought to examine the historical events of the early 20th century with honesty and sensitivity. The recent analysis by the International Center for Transitional Justice did not provide the final word, yet marked a significant step toward reconciliation and restoration of the spirit of tolerance and cultural richness that has connected the people of the Caucasus and Anatolia for centuries. We look to a future of freedom, peace, and prosperity in Armenia and Turkey and hope that Prime Minister Erdogan's recent proposal for a joint Turkish-Armenian commission can help advance these processes.

Millions of Americans proudly trace their ancestry to Armenia. Their faith, traditions, and patriotism enrich the cultural, political, and economic life of the United States. I appreciate all individuals who work to promote peace, tolerance, and reconciliation.

On this solemn day of remembrance, I send my best wishes and expressions of solidarity to Armenian people around the world.

GEORGE W. BUSH'UN BEYANI – 24 NİSAN 2006

George W. Bush's Statement – April 24, 2006

Presidential Message

April 24, 2006

Today, we remember one of the horrible tragedies of the 20th century – the mass killings and forced exile of as many as 1.5 million Armenians in the final days of the Ottoman Empire in 1915. This was a tragedy for all humanity and one that we and the world must never forget.

We mourn this terrible chapter of history and recognize that it remains a source of pain for people in Armenia and for all those who believe in freedom, tolerance, and the dignity and value of every human life. It is a credit to the human spirit and generations of Armenians who live in Armenia, America, and around the globe that they have overcome this suffering and proudly preserved their centuries-old culture, traditions, and religion.

We praise the individuals in Armenia and Turkey who have sought to examine the historical events of this time with honesty and sensitivity. The analysis by the International Center for Transitional Justice, while not the final word, has made a significant contribution toward deepening our understanding of these events. We encourage dialogues, including through joint commissions, that strive for a shared understanding of these tragic events and move Armenia and Turkey towards normalized relations.

Today, we look with hope to a bright future for Armenia. Armenia's Millennium Challenge Compact reflects our confidence and the importance we place in Armenia making progress on democratic reform and advancement of free markets. We seek to help Armenia bolster its security and deepen its inclusion in the Euro-Atlantic family. We remain committed to securing a peaceful and lasting settlement of the Nagorno-Karabakh conflict and hope the leaders of Armenia and Azerbaijan will take bold steps to achieve this goal.

On this solemn day of remembrance, Laura and I express our deepest condolences to the Armenian people. Our nations stand together, determined to create a future of peace, prosperity, and freedom for the citizens of our countries and the world.

GEORGE W. BUSH

GEORGE W. BUSH'UN BEYANI – 24 NİSAN 2007

George W. Bush's Statement – April 24, 2007

Presidential Message: Honoring Memory of 1.5 Million Armenian Lives Lost During Ottoman Empire

April 24, 2007

Each year on this day, we pause to remember the victims of one of the greatest tragedies of the 20th century, when as many as 1.5 million Armenians lost their lives in the final years of the Ottoman Empire, many of them victims of mass killings and forced exile. I join my fellow Americans and Armenian people around the world in commemorating this tragedy and honoring the memory of the innocent lives that were taken. The world must never forget this painful chapter of its history.

All who cherish freedom and value the sanctity of human life look back on these horrific events in sorrow and disbelief. Many of those who survived were forced from their ancestral home and spread across the globe. Yet, in the midst of this terrible struggle, the world witnessed the indomitable spirit and character of the Armenian people. Many of the brave survivors came to America, where they have preserved a deep connection with their history and culture. Generations of Armenians in the United States have enriched our country and inspired us with their courage and conviction.

Today, we remember the past and also look forward to a brighter future. We commend the individuals in Armenia and Turkey who are working to normalize the relationship between their two countries. A sincere and open examination of the historic events of the late-Ottoman period is an essential part of this process. The United States supports and encourages those in both countries who are working to build a shared understanding of history as a basis for a more hopeful future.

We value the strong and vibrant ties between the United States and Armenia. Our Nation is grateful for Armenia's contributions to the war on terror, particularly for its efforts to help build a peaceful and democratic Iraq. The United States remains committed to working with Armenia and Azerbaijan to promote a peaceful settlement of the Nagorno-Karabakh conflict. We are also working to promote democratic and economic reform in Armenia that will advance the cause of freedom and justice.

Laura and I express our deepest condolences to Armenian people around the world on this solemn day of remembrance. We stand together in our determination to build a more peaceful, more prosperous, and more just world.

GEORGE W. BUSH

GEORGE W. BUSH'UN BEYANI – 24 NİSAN 2008

George W. Bush's Statement – April 24, 2008

24 April 2008

Statement by the President on Armenian Remembrance Day

On this day of remembrance, we honor the memory of the victims of one of the greatest tragedies of the 20th century, the mass killings and forced exile of as many as 1.5 million Armenians at the end of the Ottoman Empire. I join the Armenian community in America and around the world in commemorating this tragedy and mourning the loss of so many innocent lives.

As we reflect on this epic human tragedy, we must resolve to redouble our efforts to promote peace, tolerance, and respect for the dignity of human life. The Armenian people's unalterable determination to triumph over tragedy and flourish is a testament to their strength of character and spirit. We are grateful for the many contributions Americans of Armenian heritage have made to our Nation.

We welcome the efforts by individuals in Armenia and Turkey to foster reconciliation and peace, and support joint efforts for an open examination of the past in search of a shared understanding of these tragic events. We look forward to the realization of a fully normalized Armenia-Turkey relationship.

The United States is committed to a strong relationship with Armenia based on shared values. We call on the Government of Armenia to take decisive steps to promote democracy, and will continue our support for Armenia to this end. We remain committed to serving as an honest broker in pursuit of a lasting and peaceful settlement of the Nagorno-Karabakh conflict.

On this solemn day of remembrance, Laura and I express our deepest condolences to Armenian people around the world.

BARACK OBAMA'NIN BEYANI – 24 NİSAN 2009

THE WHITE HOUSE

Office of the Press Secretary

For Immediate Release

April 24, 2009

Statement of President Barack Obama on Armenian Remembrance Day

Ninety four years ago, one of the great atrocities of the 20th century began. Each year, we pause to remember the 1.5 million Armenians who were subsequently massacred or marched to their death in the final days of the Ottoman Empire. The Meds Yeghern must live on in our memories, just as it lives on in the hearts of the Armenian people.

History, unresolved, can be a heavy weight. Just as the terrible events of 1915 remind us of the dark prospect of man's inhumanity to man, reckoning with the past holds out the powerful promise of reconciliation. I have consistently stated my own view of what occurred in 1915, and my view of that history has not changed. My interest remains the achievement of a full, frank and just acknowledgment of the facts.

The best way to advance that goal right now is for the Armenian and Turkish people to address the facts of the past as a part of their efforts to move forward. I strongly support efforts by the Turkish and Armenian people to work through this painful history in a way that is honest, open, and constructive. To that end, there has been courageous and important dialogue among Armenians and Turks, and within Turkey itself. I also strongly support the efforts by Turkey and Armenia to normalize their bilateral relations. Under Swiss auspices, the two governments have agreed on a framework and roadmap for normalization. I commend this progress, and urge them to fulfill its promise.

Together, Armenia and Turkey can forge a relationship that is peaceful, productive and prosperous. And together, the Armenian and Turkish people will be stronger as they acknowledge their common history and recognize their common humanity.

Nothing can bring back those who were lost in the Meds Yeghern. But the contributions that Armenians have made over the last ninety-four years stand as a testament to the talent, dynamism and resilience of the

Armenian people, and as the ultimate rebuke to those who tried to destroy them. The United States of America is a far richer country because of the many Americans of Armenian descent who have contributed to our society, many of whom immigrated to this country in the aftermath of 1915. Today, I stand with them and with Armenians everywhere with a sense of friendship, solidarity, and deep respect.

1948 BİRLEŞMİŞ MİLLETLER SOYKIRIM SUÇUNUN ÖNLENMESİ VE CEZALANDIRILMASI SÖZLEŞMESİ

United Nations Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide, 1948

Adopted by Resolution 260 (III) A of the United Nations General Assembly on 9 December 1948.

Article 1

The Contracting Parties confirm that genocide, whether committed in time of peace or in time of war, is a crime under international law which they undertake to prevent and to punish.

Article 2

In the present Convention, genocide means any of the following acts committed with intent to destroy, in whole or in part, a national, ethnical, racial or religious group, as such:

- * (a) Killing members of the group;
- * (b) Causing serious bodily or mental harm to members of the group;
- * (c) Deliberately inflicting on the group conditions of life calculated to bring about its physical destruction in whole or in part;
- * (d) Imposing measures intended to prevent births within the group;
- * (e) Forcibly transferring children of the group to another group.

Article 3

The following acts shall be punishable:

- * (a) Genocide;
- * (b) Conspiracy to commit genocide;
- * (c) Direct and public incitement to commit genocide;
- * (d) Attempt to commit genocide;
- * (e) Complicity in genocide.

Article 4

Persons committing genocide or any of the other acts enumerated in Article 3 shall be punished, whether they are constitutionally responsible rulers, public officials or private individuals.

Article 5

The Contracting Parties undertake to enact, in accordance with their respective Constitutions, the necessary legislation to give effect to the provisions of the present Convention and, in particular, to provide effective penalties for persons guilty of genocide or any of the other acts enumerated in Article 3.

Article 6

Persons charged with genocide or any of the other acts enumerated in Article 3 shall be tried by a competent tribunal of the State in the territory of which the act was committed, or by such international penal tribunal as may have jurisdiction with respect to those Contracting Parties which shall have accepted its jurisdiction.

Article 7

Genocide and the other acts enumerated in Article 3 shall not be considered as political crimes for the purpose of extradition.

The Contracting Parties pledge themselves in such cases to grant extradition in accordance with their laws and treaties in force.

Article 8

Any Contracting Party may call upon the competent organs of the United Nations to take such action under the Charter of the United Nations as they consider appropriate for the prevention and suppression of acts of genocide or any of the other acts enumerated in Article 3.

Article 9

Disputes between the Contracting Parties relating to the interpretation, application or fulfillment of the present Convention, including those relating to the responsibility of a State for genocide or any of the other acts enumerated in Article 3, shall be submitted to the International Court of Justice at the request of any of the parties to the dispute.

Article 10

The present Convention, of which the Chinese, English, French, Russian and Spanish texts are equally authentic, shall bear the date of 9 December 1948.

Article 11

The present Convention shall be open until 31 December 1949 for signature on behalf of any Member of the United Nations and of any non-member State to which an invitation to sign has been addressed by the General Assembly.

The present Convention shall be ratified, and the instruments of ratification shall be deposited with the Secretary-General of the United Nations.

After 1 January 1950, the present Convention may be acceded to on behalf of any Member of the United Nations and of any non-member State which has received an invitation as aforesaid.

Instruments of accession shall be deposited with the Secretary-General of the United Nations.

Article 12

Any Contracting Party may at any time, by notification addressed to the Secretary-General of the United Nations, extend the application of the present Convention to all or any of the territories for the conduct of whose foreign relations that Contracting Party is responsible.

Article 13

On the day when the first twenty instruments of ratification or accession have been deposited, the Secretary-General shall draw up a procès-verbal and transmit a copy of it to each Member of the United Nations and to each of the non-member States contemplated in Article 11.

The present Convention shall come into force on the ninetieth day following the date of deposit of the twentieth instrument of ratification or accession.

Any ratification or accession effected subsequent to the latter date shall become effective on the ninetieth day following the deposit of the instrument of ratification or accession.

Article 14

The present Convention shall remain in effect for a period of ten years as from the date of its coming into force.

It shall thereafter remain in force for successive periods of five years for such Contracting Parties as have not denounced it at least six months before the expiration of the current period.

Denunciation shall be effected by a written notification addressed to the Secretary-General of the United Nations.

Article 15

If, as a result of denunciations, the number of Parties to the present Convention should become less than sixteen, the Convention shall cease to be in force as from the date on which the last of these denunciations shall become effective.

Article 16

A request for the revision of the present Convention may be made at any time by any Contracting Party by means of a notification in writing addressed to the Secretary-General.

The General Assembly shall decide upon the steps, if any, to be taken in respect of such request.

Article 17

The Secretary-General of the United Nations shall notify all Members of the United Nations and the non-member States contemplated in Article 11 of the following:

* (a) Signatures, ratifications and accessions received in accordance with Article 11;

* (b) Notifications received in accordance with Article 12;

* (c) The date upon which the present Convention comes into force in accordance with Article 13;

* (d) Denunciations received in accordance with Article 14;

- * (e) The abrogation of the Convention in accordance with Article 15;
- * (f) Notifications received in accordance with Article 16.

Article 18

The original of the present Convention shall be deposited in the archives of the United Nations.

A certified copy of the Convention shall be transmitted to all Members of the United Nations and to the non-member States contemplated in Article 11.

Article 19

The present Convention shall be registered by the Secretary-General of the United Nations on the date of its coming into force.

1946 NUREMBERG MAHKEMESİ'NİN KURUCU ANLAŞMASI VE MAHKEME'NİN KARARINA GÖRE ULUSLARARASI HUKUK İLKELERİ

The 1946 Nuremberg Principles

The General Assembly of the United Nations unanimously affirmed the principles of international law recognized in the Charter of the Nuremberg Tribunal on December 11, 1946. The principles were formulated by the International Law Commission, a United Nations organ of legal experts from all legal systems charged, among other things, with promoting codification of international law.

Principles of International Law Recognized in the Charter of the Nuremberg Tribunal and in the Judgment of the Tribunal

As formulated by the International Law Commission, June-July 1950.

Principle I

Any person who commits an act which constitutes a crime under international law is responsible therefore and liable to punishment.

Principle II

The act that internal law does not impose a penalty for an act which constitutes a crime under international law does not relieve the person who committed the act from responsibility under international law.

Principle III

The fact that a person who committed an act which constitutes a crime under international law acted as Head of State or responsible government official does not relieve him from responsibility under international law.

Principle IV

The fact that a person acted pursuant to order of his Government or of a superior does not relieve him from responsibility under international law, provided a moral choice was in fact possible to him.

Principle V

Any person charged with a crime under international law has the right to a fair trial on the facts and law.

Principle VI

The crimes hereinafter set out are punishable as crimes under international law:

a. Crimes against peace:

(i) Planning, preparation, initiation or waging of a war of aggression or a war in violation of international treaties, agreements or assurances;

(ii) Participation in a common plan or conspiracy for the accomplishment of any of the acts mentioned under (i).

b. War crimes:

Violations of the laws or customs of war which include, but are not limited to, murder, ill-treatment or deportation to slave-labor or for any other purpose of civilian population of or in occupied territory, murder or ill-treatment of prisoners of war or persons on the seas, killing of hostages, plunder of public or private property, wanton destruction of cities, towns, or villages, or devastation not justified by military necessity.

c. Crimes against humanity:

Murder, extermination, enslavement, deportation and other inhuman acts done against any civilian population, or persecutions on political, racial or religious grounds, when such acts are done or such persecutions are carried on in execution of or in connection with any crime against peace or any war crime.

Principle VII

Complicity in the commission of a crime against peace, a war crime, or a crime against humanity as set forth in Principle VI is a crime under international law.

**SOYKIRIM SUÇU İLE İLGİLİ BİRLEŞMİŞ MİLLETLER
GENEL KURUL KARARI 96 (I), 55. OTURUMU – 11 ARALIK 1946**

United Nations Resolution on the Definition of Genocide, 96 (I), 55th Plenary Meeting – December 11, 1946

96 (I). The Crime of Genocide

Genocide is a denial of the right of existence of entire human groups, as homicide is the denial of the right to live of individual human beings; such denial of the right of existence shocks the conscience of mankind, results in great losses to humanity in the form of cultural and other contributions represented by these human groups, and is contrary to moral law and to the spirit and aims of the United Nations.

Many instances of such crimes of genocide have occurred when racial, religious, political and other groups have been destroyed, entirely or in part.

The punishment of the crime of genocide is a matter of international concern.

The General Assembly, therefore,

Affirms that genocide is a crime under international law which the civilized world condemns, and for the commission of which principals and accomplices – whether private individuals, public officials or statesmen, and whether the crime is committed on religious, racial, political or any other grounds – are punishable;

Invites the Member States to enact the necessary legislation for the preventions and punishment of this crime;

Recommends that international co-operation be organized between States with a view to facilitating the speedy prevention and punishment of the crime of genocide, and, to this end,

Requests the Economic and Social Council to undertake the necessary studies, with a view to drawing up a draft convention on the crime of genocide to be submitted to the next regular session of the General Assembly.

Fifty-fifth plenary meeting,

11 December 1946

**1998 ULUSLARARASI CEZA DİVANİ ROMA STATÜSÜ
(İLK 12 MADDE)**

1998 Rome Statute of the International Criminal Court (First 12 Articles)

Preamble

The States Parties to this Statute,

Conscious that all peoples are united by common bonds, their cultures pieced together in a shared heritage, and concerned that this delicate mosaic may be shattered at any time,

Mindful that during this century millions of children, women and men have been victims of unimaginable atrocities that deeply shock the conscience of humanity,

Recognizing that such grave crimes threaten the peace, security and well-being of the world,

Affirming that the most serious crimes of concern to the international community as a whole must not go unpunished and that their effective prosecution must be ensured by taking measures at the national level and by enhancing international cooperation,

Determined to put an end to impunity for the perpetrators of these crimes and thus to contribute to the prevention of such crimes,

Recalling that it is the duty of every State to exercise its criminal jurisdiction over those responsible for international crimes,

Reaffirming the Purposes and Principles of the Charter of the United Nations, and in particular that all States shall refrain from the threat or use of force against the territorial integrity or political independence of any State, or in any other manner inconsistent with the Purposes of the United Nations,

Emphasizing in this connection that nothing in this Statute shall be taken as authorizing any State Party to intervene in an armed conflict or in the internal affairs of any State,

Determined to these ends and for the sake of present and future generations, to establish an independent permanent International Criminal Court in relationship with the United Nations system, with jurisdiction over the most serious crimes of concern to the international community as a whole,

Emphasizing that the International Criminal Court established under this Statute shall be complementary to national criminal jurisdictions,

Resolved to guarantee lasting respect for and the enforcement of international justice,

Have agreed as follows

Part 1. Establishment of the Court

Article 1

The Court

An International Criminal Court (“the Court”) is hereby established. It shall be a permanent institution and shall have the power to exercise its jurisdiction over persons for the most serious crimes of international concern, as referred to in this Statute, and shall be complementary to national criminal jurisdictions. The jurisdiction and functioning of the Court shall be governed by the provisions of this Statute.

Article 2

Relationship of the Court with the United Nations

The Court shall be brought into relationship with the United Nations through an agreement to be approved by the Assembly of States Parties to this Statute and thereafter concluded by the President of the Court on its behalf.

Article 3

Seat of the Court

1.The seat of the Court shall be established at The Hague in the Netherlands (“the host State”).

2.The Court shall enter into a headquarters agreement with the host State, to be approved by the Assembly of States Parties and thereafter concluded by the President of the Court on its behalf.

3.The Court may sit elsewhere, whenever it considers it desirable, as provided in this Statute.

Article 4

Legal status and powers of the Court

1. The Court shall have international legal personality. It shall also have such legal capacity as may be necessary for the exercise of its functions and the fulfillment of its purposes.

2. The Court may exercise its functions and powers, as provided in this Statute, on the territory of any State Party and, by special agreement, on the territory of any other State.

Part 2. Jurisdiction, Admissibility and Applicable Law

Article 5

Crimes within the jurisdiction of the Court

1. The jurisdiction of the Court shall be limited to the most serious crimes of concern to the international community as a whole. The Court has jurisdiction in accordance with this Statute with respect to the following crimes:

- (a) The crime of genocide;
- (b) Crimes against humanity;
- (c) War crimes;
- (d) The crime of aggression.

2. The Court shall exercise jurisdiction over the crime of aggression once a provision is adopted in accordance with articles 121 and 123 defining the crime and setting out the conditions under which the Court shall exercise jurisdiction with respect to this crime. Such a provision shall be consistent with the relevant provisions of the Charter of the United Nations.

Article 6

Genocide

For the purpose of this Statute, “genocide” means any of the following acts committed with intent to destroy, in whole or in part, a national, ethnical, racial or religious group, as such:

- (a) Killing members of the group;
- (b) Causing serious bodily or mental harm to members of the group;
- (c) Deliberately inflicting on the group conditions of life calculated to bring about its physical destruction in whole or in part;
- (d) Imposing measures intended to prevent births within the group;
- (e) Forcibly transferring children of the group to another group.

Article 7

Crimes against humanity

1. For the purpose of this Statute, “crime against humanity” means any of the following acts when committed as part of a widespread or systematic attack directed against any civilian population, with knowledge of the attack:

- (a) Murder;
- (b) Extermination;
- (c) Enslavement;
- (d) Deportation or forcible transfer of population;
- (e) Imprisonment or other severe deprivation of physical liberty in violation of fundamental rules of international law;
- (f) Torture;
- (g) Rape, sexual slavery, enforced prostitution, forced pregnancy, enforced sterilization, or any other form of sexual violence of comparable gravity;
- (h) Persecution against any identifiable group or collectivity on political, racial, national, ethnic, cultural, religious, gender as defined in paragraph 3, or other grounds that are universally recognized as impermissible under international law, in connection with any act referred to in this paragraph or any crime within the jurisdiction of the Court;
- (i) Enforced disappearance of persons;

(j) The crime of apartheid;

(k) Other inhumane acts of a similar character intentionally causing great suffering, or serious injury to body or to mental or physical health.

2. For the purpose of paragraph 1:

(a) "Attack directed against any civilian population" means a course of conduct involving the multiple commission of acts referred to in paragraph 1 against any civilian population, pursuant to or in furtherance of a State or organizational policy to commit such attack;

(b) "Extermination" includes the intentional infliction of conditions of life, *inter alia* the deprivation of access to food and medicine, calculated to bring about the destruction of part of a population;

(c) "Enslavement" means the exercise of any or all of the powers attaching to the right of ownership over a person and includes the exercise of such power in the course of trafficking in persons, in particular women and children;

(d) "Deportation or forcible transfer of population" means forced displacement of the persons concerned by expulsion or other coercive acts from the area in which they are lawfully present, without grounds permitted under international law;

(e) "Torture" means the intentional infliction of severe pain or suffering, whether physical or mental, upon a person in the custody or under the control of the accused; except that torture shall not include pain or suffering arising only from, inherent in or incidental to, lawful sanctions;

(f) "Forced pregnancy" means the unlawful confinement of a woman forcibly made pregnant, with the intent of affecting the ethnic composition of any population or carrying out other grave violations of international law. This definition shall not in any way be interpreted as affecting national laws relating to pregnancy;

(g) "Persecution" means the intentional and severe deprivation of fundamental rights contrary to international law by reason of the identity of the group or collectivity;

(h) "The crime of apartheid" means inhumane acts of a character similar to those referred to in paragraph 1, committed in the context of an institutionalized regime of systematic oppression and domination by one

racial group over any other racial group or groups and committed with the intention of maintaining that regime;

(i)“Enforced disappearance of persons” means the arrest, detention or abduction of persons by, or with the authorization, support or acquiescence of, a State or a political organization, followed by a refusal to acknowledge that deprivation of freedom or to give information on the fate or whereabouts of those persons, with the intention of removing them from the protection of the law for a prolonged period of time.

3.For the purpose of this Statute, it is understood that the term “gender” refers to the two sexes, male and female, within the context of society. The term “gender” does not indicate any meaning different from the above.

Article 8

War crimes

1.The Court shall have jurisdiction in respect of war crimes in particular when committed as part of a plan or policy or as part of a large-scale commission of such crimes.

2.For the purpose of this Statute, “war crimes” means:

(a)Grave breaches of the Geneva Conventions of 12 August 1949, namely, any of the following acts against persons or property protected under the provisions of the relevant Geneva Convention:

(i)Willful killing;

(ii)Torture or inhuman treatment, including biological experiments;

(iii)Willfully causing great suffering, or serious injury to body or health;

(iv)Extensive destruction and appropriation of property, not justified by military necessity and carried out unlawfully and wantonly;

(v)Compelling a prisoner of war or other protected person to serve in the forces of a hostile Power;

(vi)Willfully depriving a prisoner of war or other protected person of the rights of fair and regular trial;

(vii)Unlawful deportation or transfer or unlawful confinement;

(viii)Taking of hostages.

(b) Other serious violations of the laws and customs applicable in international armed conflict, within the established framework of international law, namely, any of the following acts:

(i) Intentionally directing attacks against the civilian population as such or against individual civilians not taking direct part in hostilities;

(ii) Intentionally directing attacks against civilian objects, that is, objects which are not military objectives;

(iii) Intentionally directing attacks against personnel, installations, material, units or vehicles involved in a humanitarian assistance or peacekeeping mission in accordance with the Charter of the United Nations, as long as they are entitled to the protection given to civilians or civilian objects under the international law of armed conflict;

(iv) Intentionally launching an attack in the knowledge that such attack will cause incidental loss of life or injury to civilians or damage to civilian objects or widespread, long-term and severe damage to the natural environment which would be clearly excessive in relation to the concrete and direct overall military advantage anticipated;

(v) Attacking or bombarding, by whatever means, towns, villages, dwellings or buildings which are undefended and which are not military objectives;

(vi) Killing or wounding a combatant who, having laid down his arms or having no longer means of defense, has surrendered at discretion;

(vii) Making improper use of a flag of truce, of the flag or of the military insignia and uniform of the enemy or of the United Nations, as well as of the distinctive emblems of the Geneva Conventions, resulting in death or serious personal injury;

(viii) The transfer, directly or indirectly, by the Occupying Power of parts of its own civilian population into the territory it occupies, or the deportation or transfer of all or parts of the population of the occupied territory within or outside this territory;

(ix) Intentionally directing attacks against buildings dedicated to religion, education, art, science or charitable purposes, historic monuments, hospitals and places where the sick and wounded are collected, provided they are not military objectives;

(x) Subjecting persons who are in the power of an adverse party to

physical mutilation or to medical or scientific experiments of any kind which are neither justified by the medical, dental or hospital treatment of the person concerned nor carried out in his or her interest, and which cause death to or seriously endanger the health of such person or persons;

(xi) Killing or wounding treacherously individuals belonging to the hostile nation or army;

(xii) Declaring that no quarter will be given;

(xiii) Destroying or seizing the enemy's property unless such destruction or seizure be imperatively demanded by the necessities of war;

(xiv) Declaring abolished, suspended or inadmissible in a court of law the rights and actions of the nationals of the hostile party;

(xv) Compelling the nationals of the hostile party to take part in the operations of war directed against their own country, even if they were in the belligerent's service before the commencement of the war;

(xvi) Pillaging a town or place, even when taken by assault;

(xvii) Employing poison or poisoned weapons;

(xviii) Employing asphyxiating, poisonous or other gases, and all analogous liquids, materials or devices;

(xix) Employing bullets which expand or flatten easily in the human body, such as bullets with a hard envelope which does not entirely cover the core or is pierced with incisions;

(xx) Employing weapons, projectiles and material and methods of warfare which are of a nature to cause superfluous injury or unnecessary suffering or which are inherently indiscriminate in violation of the international law of armed conflict, provided that such weapons, projectiles and material and methods of warfare are the subject of a comprehensive prohibition and are included in an annex to this Statute, by an amendment in accordance with the relevant provisions set forth in articles 121 and 123;

(xxi) Committing outrages upon personal dignity, in particular humiliating and degrading treatment;

(xxii) Committing rape, sexual slavery, enforced prostitution, forced pregnancy, as defined in article 7, paragraph 2 (f), enforced sterilization,

or any other form of sexual violence also constituting a grave breach of the Geneva Conventions;

(xxiii) Utilizing the presence of a civilian or other protected person to render certain points, areas or military forces immune from military operations;

(xxiv) Intentionally directing attacks against buildings, material, medical units and transport, and personnel using the distinctive emblems of the Geneva Conventions in conformity with international law;

(xxv) Intentionally using starvation of civilians as a method of warfare by depriving them of objects indispensable to their survival, including willfully impeding relief supplies as provided for under the Geneva Conventions;

(xxvi) Conscripting or enlisting children under the age of fifteen years into the national armed forces or using them to participate actively in hostilities.

(c) In the case of an armed conflict not of an international character, serious violations of article 3 common to the four Geneva Conventions of 12 August 1949, namely, any of the following acts committed against persons taking no active part in the hostilities, including members of armed forces who have laid down their arms and those placed hors de combat by sickness, wounds, detention or any other cause:

(i) Violence to life and person, in particular murder of all kinds, mutilation, cruel treatment and torture;

(ii) Committing outrages upon personal dignity, in particular humiliating and degrading treatment;

(iii) Taking of hostages;

(iv) The passing of sentences and the carrying out of executions without previous judgment pronounced by a regularly constituted court, affording all judicial guarantees which are generally recognized as indispensable.

(d) Paragraph 2 (c) applies to armed conflicts not of an international character and thus does not apply to situations of internal disturbances and tensions, such as riots, isolated and sporadic acts of violence or other acts of a similar nature.

(e) Other serious violations of the laws and customs applicable in armed conflicts not of an international character, within the established framework of international law, namely, any of the following acts:

(i) Intentionally directing attacks against the civilian population as such or against individual civilians not taking direct part in hostilities;

(ii) Intentionally directing attacks against buildings, material, medical units and transport, and personnel using the distinctive emblems of the Geneva Conventions in conformity with international law;

(iii) Intentionally directing attacks against personnel, installations, material, units or vehicles involved in a humanitarian assistance or peacekeeping mission in accordance with the Charter of the United Nations, as long as they are entitled to the protection given to civilians or civilian objects under the international law of armed conflict;

(iv) Intentionally directing attacks against buildings dedicated to religion, education, art, science or charitable purposes, historic monuments, hospitals and places where the sick and wounded are collected, provided they are not military objectives;

(v) Pillaging a town or place, even when taken by assault;

(vi) Committing rape, sexual slavery, enforced prostitution, forced pregnancy, as defined in article 7, paragraph 2 (f), enforced sterilization, and any other form of sexual violence also constituting a serious violation of article 3 common to the four Geneva Conventions;

(vii) Conscripting or enlisting children under the age of fifteen years into armed forces or groups or using them to participate actively in hostilities;

(viii) Ordering the displacement of the civilian population for reasons related to the conflict, unless the security of the civilians involved or imperative military reasons so demand;

(ix) Killing or wounding treacherously a combatant adversary;

(x) Declaring that no quarter will be given;

(xi) Subjecting persons who are in the power of another party to the conflict to physical mutilation or to medical or scientific experiments of any kind which are neither justified by the medical, dental or hospital treatment of the person concerned nor carried out in his or her interest, and which cause death to or seriously endanger the health of such person or persons;

(xii) Destroying or seizing the property of an adversary unless such destruction or seizure be imperatively demanded by the necessities of the conflict;

(f) Paragraph 2 (e) applies to armed conflicts not of an international character and thus does not apply to situations of internal disturbances and tensions, such as riots, isolated and sporadic acts of violence or other acts of a similar nature. It applies to armed conflicts that take place in the territory of a State when there is protracted armed conflict between governmental authorities and organized armed groups or between such groups.

3. Nothing in paragraph 2 (c) and (e) shall affect the responsibility of a Government to maintain or re-establish law and order in the State or to defend the unity and territorial integrity of the State, by all legitimate means.

Article 9

Elements of Crimes

1. Elements of Crimes shall assist the Court in the interpretation and application of articles 6, 7 and 8. They shall be adopted by a two-thirds majority of the members of the Assembly of States Parties.

2. Amendments to the Elements of Crimes may be proposed by:

- (a) Any State Party;
- (b) The judges acting by an absolute majority;
- (c) The Prosecutor.

Such amendments shall be adopted by a two-thirds majority of the members of the Assembly of States Parties.

3. The Elements of Crimes and amendments thereto shall be consistent with this Statute.

Article 10

Nothing in this Part shall be interpreted as limiting or prejudicing in any way existing or developing rules of international law for purposes other than this Statute.

Article 11

Jurisdiction *ratione temporis*

1. The Court has jurisdiction only with respect to crimes committed after the entry into force of this Statute.

2. If a State becomes a Party to this Statute after its entry into force, the Court may exercise its jurisdiction only with respect to crimes committed after the entry into force of this Statute for that State, unless that State has made a declaration under article 12, paragraph 3.

Article 12

Preconditions to the exercise of jurisdiction

1. A State which becomes a Party to this Statute thereby accepts the jurisdiction of the Court with respect to the crimes referred to in article 5.

2. In the case of article 13, paragraph (a) or (c), the Court may exercise its jurisdiction if one or more of the following States are Parties to this Statute or have accepted the jurisdiction of the Court in accordance with paragraph 3:

(a) The State on the territory of which the conduct in question occurred or, if the crime was committed on board a vessel or aircraft, the State of registration of that vessel or aircraft;

(b) The State of which the person accused of the crime is a national.

3. If the acceptance of a State which is not a Party to this Statute is required under paragraph 2, that State may, by declaration lodged with the Registrar, accept the exercise of jurisdiction by the Court with respect to the crime in question. The accepting State shall cooperate with the Court without any delay or exception in accordance with Part 9.

MÜSLÜMAN ÖLÜMLERİ VE SÜRGÜNLERİNE İLİŞKİN TABLO

	Ölümler	Mülteciler
Yunan İhtilali	25.000*	10.000*
Kafkasya Savaşları (1827-1829)	Bilinmiyor	26.000
Kırım'dan Sınır Dışı Edilenler	75.000*	300.000
Kafkasya'dan Sınır Dışı Edilenler	400.000*	1.200.000
Bulgaristan (1877-1878)	260.000	515.000
93 Harbi (1877-1878)	Bilinmiyor	70.000
Balkan Savaşları	1.450.000	410.000
Kafkasya (1905)	Bilinmiyor	-
Doğu Anadolu (1914-1921)	1.190.000	900.000 (iç göç)
Kafkasya (1914-1921)	410.000	270.000
Batı Anadolu (1914-1922)	1.250.000	480.000** 1.200.000 (iç göç)
Toplam	5.060.000	5.381.000

* Yaklaşık tahminler

** Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi

NOT: Askeri ölümlerin çoğu ve bazı sivil ölümler dahil değildir.

Kaynak: J Justin McCarthy, *Death and Exile: The Ethnic Cleansing of Ottoman Muslims, 1821-1922*, Princeton: Darwin Press, 1995, s. 339.

**1968 BM SAVAŞ SUÇLARI VE İNSANLIĞA KARŞI SUÇLARA
ZAMAN AŞIMININ UYGULANMAMASINA İLİŞKİN SÖZLEŞME**

***1968 UN Convention on the Non-Applicability of Statutory
Limitations to War Crimes and Crimes Against Humanity***

**Adopted and opened for signature, ratification and accession by
General Assembly resolution 2391 (XXIII) of 26 November 1968 entry
into force 11 November 1970, in accordance with article VIII**

Preamble

The States Parties to the present Convention,

Recalling resolutions of the General Assembly of the United Nations 3 (I) of 13 February 1946 and 170 (II) of 31 October 1947 on the extradition and punishment of war criminals, resolution 95 (I) of 11 December 1946 affirming the principles of international law recognized by the Charter of the International Military Tribunal, Nurnberg, and the judgment of the Tribunal, and resolutions 2184(XXI) of 12 December 1966 and 2202(XXI) of 16 December 1966 which expressly condemned as crimes against humanity the violation of the economic and political rights of the indigenous population on the one hand and the policies of apartheid on the other,

Recalling resolutions of the Economic and Social Council of the United Nations 1074 D (XXXIX) of 28 July 1965 and 1158 (XLI) of 5 August 1966 on the punishment of war criminals and of persons who have committed crimes against humanity,

Noting that none of the solemn declarations, instruments or conventions relating to the prosecution and punishment of war crimes and crimes against humanity made provision for a period of limitation,

Considering that war crimes and crimes against humanity are among the gravest crimes in international law,

Convinced that the effective punishment of war crimes and crimes against humanity is an important element in the prevention of such crimes, the protection of human rights and fundamental freedoms, the encouragement of confidence, the furtherance of co-operation among peoples and the promotion of international peace and security,

Noting that the application to war crimes and crimes against humanity of the rules of municipal law relating to the period of limitation for ordinary crimes is a matter of serious concern to world public opinion, since it prevents the prosecution and punishment of persons responsible for those crimes,

Recognizing that it is necessary and timely to affirm in international law, through this Convention, the principle that there is no period of limitation for war crimes and crimes against humanity, and to secure its universal application,

Have agreed as follows:

Article 1

No statutory limitation shall apply to the following crimes, irrespective of the date of their commission:

(a) War crimes as they are defined in the Charter of the International Military Tribunal, Nurnberg, of 8 August 1945 and confirmed by resolutions 3 (1) of 13 February 1946 and 95 (I) of 11 December 1946 of the General Assembly of the United Nations, particularly the "grave breaches" enumerated in the Geneva Conventions of 12 August 1949 for the protection of war victims;

(b) Crimes against humanity whether committed in time of war or in time of peace as they are defined in the Charter of the International Military Tribunal, Nurnberg, of 8 August 1945 and confirmed by resolutions 3 (I) of 13 February 1946 and 95 (I) of 11 December 1946 of the General Assembly of the United Nations, eviction by armed attack or occupation and inhuman acts resulting from the policy of apartheid, and the crime of genocide as defined in the 1948 Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide, even if such acts do not constitute a violation of the domestic law of the country in which they were committed.

Article 2

If any of the crimes mentioned in article I is committed, the provisions of this Convention shall apply to representatives of the State authority and private individuals who, as principals or accomplices, participate in or who directly incite others to the commission of any of those crimes, or who conspire to commit them, irrespective of the degree of completion, and to representatives of the State authority who tolerate their commission.

Article 3

The States Parties to the present Convention undertake to adopt all necessary domestic measures, legislative or otherwise, with a view to making possible the extradition, in accordance with international law, of the persons referred to in article II of this Convention.

Article 4

The States Parties to the present Convention undertake to adopt, in accordance with their respective constitutional processes, any legislative or other measures necessary to ensure that statutory or other limitations shall not apply to the prosecution and punishment of the crimes referred to in articles 1 and 2 of this Convention and that, where they exist, such limitations shall be abolished.

Article 5

This Convention shall, until 31 December 1969, be open for signature by any State Member of the United Nations or member of any of its specialized agencies or of the International Atomic Energy Agency, by any State Party to the Statute of the International Court of Justice, and by any other State which has been invited by the General Assembly of the United Nations to become a Party to this Convention.

Article 6

This Convention is subject to ratification. Instruments of ratification shall be deposited with the Secretary-General of the United Nations.

Article 7

This Convention shall be open to accession by any State referred to in article 5. Instruments of accession shall be deposited with the Secretary-General of the United Nations.

Article 8

1. This Convention shall enter into force on the ninetieth day after the date of the deposit with the Secretary-General of the United Nations of the tenth instrument of ratification or accession.

2. For each State ratifying this Convention or acceding to it after the deposit of the tenth instrument of ratification or accession, the Convention shall enter into force on the ninetieth day after the date of the deposit of its own instrument of ratification or accession.

Article 9

1. After the expiry of a period of ten years from the date on which this Convention enters into force, a request for the revision of the Convention may be made at any time by any Contracting Party by means of a notification in writing addressed to the Secretary-General of the United Nations.

2. The General Assembly of the United Nations shall decide upon the steps, if any, to be taken in respect of such a request.

Article 10

1. This Convention shall be deposited with the Secretary-General of the United Nations.

2. The Secretary-General of the United Nations shall transmit certified copies of this Convention to all States referred to in article 5.

3. The Secretary-General of the United Nations shall inform all States referred to in article V of the following particulars:

(a) Signatures of this Convention, and instruments of ratification and accession deposited under articles 5, 6 and 7;

(b) The date of entry into force of this Convention in accordance with article 8;

(c) Communications received under article 9.

Article 11

This Convention, of which the Chinese, English, French, Russian and Spanish texts are equally authentic, shall bear the date of 26 November 1968.

IN WITNESS WHEREOF the undersigned, being duly authorized for that purpose, have signed this Convention.

**KARABAĞ - BM GÜVENLİK KONSEYİ'NİN 822 SAYILI KARARI –
30 NİSAN 1993**

United Nations Security Council Resolutions on the Karabakh Problem

RESOLUTION 822 (1993)

Adopted by the Security Council at its 3205th meeting, on 30 April 1993

The Security Council,

Recalling the statements of the President of the Security Council of 29 January 1993 (S/25199) and of 6 April 1993 (S/25539) concerning the Nagorno-Karabakh conflict,

Taking note of the report of the Secretary-General dated 14 April 1993 (S/25600),

Expressing its serious concern at the deterioration of the relations between the Republic of Armenia and the Republic of Azerbaijan,

Noting with alarm the escalation in armed hostilities and, in particular, the latest invasion of the Kelbadjar district of the Republic of Azerbaijan by local Armenian forces,

Concerned that this situation endangers peace and security in the region,

Expressing grave concern at the displacement of a large number of civilians and the humanitarian emergency in the region, in particular in the Kelbadjar district,

Reaffirming the respect for sovereignty and territorial integrity of all States in the region,

Reaffirming also the inviolability of international borders and the inadmissibility of the use of force for the acquisition of territory,

Expressing its support for the peace process being pursued within the framework of the Conference on Security and Cooperation in Europe and deeply concerned at the disruptive effect that the escalation in armed hostilities can have on that process,

1. Demands the immediate cessation of all hostilities and hostile acts with a view to establishing a durable cease-fire, as well as immediate withdrawal of all occupying forces from the Kelbadjar district and other recently occupied areas of Azerbaijan;

2. Urges the parties concerned immediately to resume negotiations for the resolution of the conflict within the framework of the peace process of the Minsk Group of the Conference on Security and Cooperation in Europe and refrain from any action that will obstruct a peaceful solution of the problem;

3. Calls for unimpeded access for international humanitarian relief efforts in the region, in particular in all areas affected by the conflict in order to alleviate the suffering of the civilian population and reaffirms that all parties are bound to comply with the principles and rules of international humanitarian law;

4. Requests the Secretary-General, in consultation with the Chairman-in-Office of the Conference on Security and Cooperation in Europe as well as the Chairman of the Minsk Group of the Conference to assess the situation in the region, in particular in the Kelbadjar district of Azerbaijan, and to submit a further report to the Council;

5. Decides to remain actively seized of the matter.

**KARABAĞ - BM GÜVENLİK KONSEYİ'NİN 853 SAYILI KARARI –
29 TEMMUZ 1993**

United Nations Security Council Resolutions on the Karabakh Problem

RESOLUTION 853 (1993)

Adopted by the Security Council at its 3259th meeting, on 29 July 1993

The Security Council,

Reaffirming its resolution 822 (1993) of 30 April 1993,

Having considered the report issued on 27 July 1993 by the Chairman of the Mink Group of the Conference on Security and Cooperation in Europe (CSCE) (S/26184),

Expressing its serious concern at the deterioration of relations between the Republic of Armenia and the Azerbaijani Republic and at the tensions between them,

Welcoming acceptance by the parties concerned at the timetable of urgent steps to implement its resolution 822 (1993),

Noting with alarm the escalation in armed hostilities and, in particular, the seizure of the district of Agdam in the Azerbaijani Republic,

Concerned that this situation continues to endanger peace and security in the region,

Expressing once again its grave concern at the displacement of large numbers of civilians in the Azerbaijani Republic and at the serious humanitarian emergency in the region,

Reaffirming the sovereignty and territorial integrity of the Azerbaijani Republic and of all other States in the region,

Reaffirming also the inviolability of international borders and the inadmissibility of the use of force for the acquisition of territory,

1. Condemns the seizure of the district of Agdam and of all other recently occupied areas of the Azerbaijani Republic;

2. Further condemns all hostile actions in the region, in particular attacks on civilians and bombardments of inhabited areas;

3. Demands the immediate cessation of all hostilities and the immediate complete and unconditional withdrawal of the occupying forces involved from the district of Agdam and all other recently occupied areas of the Azerbaijan Republic;

4. Calls on the parties concerned to reach and maintain durable cease-fire arrangements;

5. Reiterates in the context of paragraphs 3 and 4 above its earlier calls for the restoration of economic, transport and energy links in the region;

6. Endorses the continuing efforts by the Minsk Group of the CSCE to achieve a peaceful solution to the conflict, including efforts to implement resolution 822 (1993) , and expresses its grave concern at the disruptive effect that the escalation of armed hostilities has had on these efforts;

7. Welcomes the preparations for a CSCE monitor mission with a timetable for its deployment, as well as consideration within the CSCE of the proposal for a CSCE presence in the region;

8. Urges the parties concerned to refrain from any action that will obstruct a peaceful solution to the conflict, and to pursue negotiations within the Minsk Group of the CSCE, as well as through direct contacts between them, towards a final settlement;

9. Urges the Government of the Republic of Armenia to continue to exert its influence to achieve compliance by the Armenians of the Nagorny-Karabakh region of the Azerbaijani Republic with its resolution 822 (1993) and the present resolution, and the acceptance by this party of the proposals of the Minsk Group of the CSCE;

10. Urges States to refrain from the supply of any weapons and munitions which might lead to an intensification of the conflict or the continued occupation of territory;

11. Calls once again for unimpeded access for international humanitarian relief efforts in the region, in particular in all areas affected by the conflict, in order to alleviate the increased suffering of the civilian population and reaffirms that all parties are bound to comply with the principles and rules of international humanitarian law;

12. Requests the Secretary-General and relevant international agencies to provide urgent humanitarian assistance to the affected civilian population and to assist displaced persons to return to their homes;

13. Requests the Secretary-General, in consultation with the Chairman-in-Office of the CSCE as well as the Chairman of the Minsk Group, to continue to report to the Council on the situation;

14. Decides to remain actively seized of the matter.

**KARABAĞ - BM GÜVENLİK KONSEYİ'NİN 874 SAYILI KARARI –
14 EKİM 1993**

United Nations Security Council Resolutions on the Karabakh Problem

RESOLUTION 874 (1993)

Adopted by the Security Council at its 3292nd meeting, on 14 October 1993

The Security Council,

Reaffirming its resolutions 822 (1993) of 30 April 1993 and 853 (1993) of 29 July 1993, and recalling the statement read by the President of the Council, on behalf of the Council, on 18 August 1993 (S/26326),

Having considered the letter dated 1 October 1993 from the Chairman of the Conference on Security and Cooperation in Europe (CSCE) Minsk Conference on Nagorny Karabakh addressed to the President of the Security Council (S/26522),

Expressing its serious concern that a continuation of the conflict in and around the Nagorny Karabakh region of the Azerbaijani Republic, and of the tensions between the Republic of Armenia and the Azerbaijani Republic, would endanger peace and security in the region,

Taking note of the high-level meetings which took place in Moscow on 8 October 1993 and expressing the hope that they will contribute to the improvement of the situation and the peaceful settlement of the conflict,

Reaffirming the sovereignty and territorial integrity of the Azerbaijani Republic and of all other States in the region,

Reaffirming also the inviolability of international borders and the inadmissibility of the use of force for the acquisition of territory,

Expressing once again its grave concern at the human suffering the conflict has caused and at the serious humanitarian emergency in the region and expressing in particular its grave concern at the displacement of large numbers of civilians in the Azerbaijani Republic,

1. Calls upon the parties concerned to make effective and permanent the cease-fire established as a result of the direct contacts undertaken with the assistance of the Government of the Russian Federation in support of the CSCE Minsk Group;

2. Reiterates again its full support for the peace process being pursued within the framework of the CSCE, and for the tireless efforts of the CSCE Minsk Group;

3. Welcomes and commends to the parties the Adjusted timetable of urgent steps to implement Security Council resolutions 822 (1993) and 853 (1993) set out on 28 September 1993 at the meeting of the CSCE Minsk Group and submitted to the parties concerned by the Chairman of the Group with the full support of nine other members of the Group, and calls on the parties to accept it;

4. Expresses the conviction that all other pending questions arising from the conflict and not directly addressed in the adjusted timetable should be settled expeditiously through peaceful negotiations in the context of the CSCE Minsk process;

5. Calls for the immediate implementation of the reciprocal and urgent steps provided for in the CSCE Minsk Group's Adjusted timetable, including the withdrawal of forces from recently occupied territories and the removal of all obstacles to communications and transportation;

6. Calls also for an early convening of the CSCE Minsk Conference for the purpose of arriving at a negotiated settlement to the conflict as provided for in the timetable, in conformity with the 24 March 1992 mandate of the CSCE Council of Ministers;

7. Requests the Secretary-General to respond favourably to an invitation to send a representative to attend the CSCE Minsk Conference and to provide all possible assistance for the substantive negotiations that will follow the opening of the Conference;

8. Supports the monitoring mission developed by the CSCE;

9. Calls on all parties to refrain from all violations of international humanitarian law and renews its call in resolutions 822 (1993) and 853 (1993) for unimpeded access for international humanitarian relief efforts in all areas affected by the conflict;

10. Urges all States in the region to refrain from any hostile acts and from any interference or intervention which would lead to the widening of the conflict and undermine peace and security in the region;

11. Requests the Secretary-General and relevant international agencies to provide urgent humanitarian assistance to the affected civilian population and to assist refugees and displaced persons to return to their homes in security and dignity;

12. Requests also the Secretary-General, the Chairman-in-Office of the CSCE and the Chairman of the CSCE Minsk Conference to continue to report to the Council on the progress of the Minsk process and on all aspects of the situation on the ground, and on present and future cooperation between the CSCE and the United Nations in this regard;

13. Decides to remain actively seized of the matter.

**KARABAĞ - BM GÜVENLİK KONSEYİ'NİN 884 SAYILI KARARI –
12 KASIM 1993**

United Nations Security Council Resolutions on the Karabakh Problem

RESOLUTION 884 (1993)

Adopted by the Security Council at its 3313th meeting, on 12 November 1993

The Security Council,

Reaffirming its resolutions 822 (1993) of 30 April 1993, 853 (1993) of 29 July 1993 and 874 (1993) of 14 October 1993,

Reaffirming its full support for the peace process being pursued within the framework of the Conference on Security and Cooperation in Europe (CSCE), and for the tireless efforts of the CSCE Minsk Group,

Taking note of the letter dated 9 November 1993 from the Chairman-in-Office of the Minsk Conference on Nagorny Karabakh addressed to the President of the Security Council and its enclosures (S/26718, annex),

Expressing its serious concern that a continuation of the conflict in and around the Nagorny Karabakh region of the Azerbaijani Republic, and of the tensions between the Republic of Armenia and the Azerbaijani Republic, would endanger peace and security in the region,

Noting with alarm the escalation in armed hostilities as consequence of the violations of the cease-fire and excesses in the use of force in response to those violations, in particular the occupation of the Zangelan district and the city of Goradiz in the Azerbaijani Republic,

Reaffirming the sovereignty and territorial integrity of the Azerbaijani Republic and of all other States in the region,

Reaffirming also the inviolability of international borders and the inadmissibility of the use of force for the acquisition of territory,

Expressing grave concern at the latest displacement of a large number of civilians and the humanitarian emergency in the Zangelan district and the city of Goradiz and on Azerbaijan's southern frontier,

1. Condemns the recent violations of the cease-fire established between the parties, which resulted in a resumption of hostilities, and particularly condemns the occupation of the Zangelan district and the city

of Goradiz, attacks on civilians and bombardments of the territory of the Azerbaijani Republic;

2. Calls upon the Government of Armenia to use its influence to achieve compliance by the Armenians of the Nagorny Karabakh region of the Azerbaijani Republic with resolutions 822 (1993) , 853 (1993) and 874 (1993) , and to ensure that the forces involved are not provided with the means to extend their military campaign further;

3. Welcomes the Declaration of 4 November 1993 of the nine members of the CSCE Minsk Group (S/26718) and commends the proposals contained therein for unilateral cease-fire declarations;

4. Demands from the parties concerned the immediate cessation of armed hostilities and hostile acts, the unilateral withdrawal of occupying forces from the Zangelan district and the city of Goradiz, and the withdrawal of occupying forces from other recently occupied areas of the Azerbaijani Republic in accordance with the Adjusted timetable of urgent steps to implement Security Council resolutions 822 (1993) and 853 (1993) (S/26522, appendix), as amended by the CSCE Minsk Group meeting in Vienna of 2 to 8 November 1993;

5. Strongly urges the parties concerned to resume promptly and to make effective and permanent the cease-fire established as a result of the direct contacts undertaken with the assistance of the Government of the Russian Federation in support of the CSCE Minsk Group, and to continue to seek a negotiated settlement of the conflict within the context of the CSCE Minsk process and the Adjusted timetable, as amended by the CSCE Minsk Group meeting in Vienna of 2 to 8 November 1993;

6. Urges again all States in the region to refrain from any hostile acts and from any interference or intervention, which would lead to the widening of the conflict and undermine peace and security in the region;

7. Requests the Secretary-General and relevant international agencies to provide urgent humanitarian assistance to the affected civilian population, including that in the Zangelan district and the city of Goradiz and on Azerbaijan's southern frontier, and to assist refugees and displaced persons to return to their homes in security and dignity;

8. Reiterates its request that the Secretary-General, the Chairman-in-Office of the CSCE and the Chairman of the CSCE Minsk Conference continue to report to the Council on the progress of the Minsk process and on all aspects of the situation on the ground, in particular on the implementation of its relevant resolutions, and on present and future cooperation between the CSCE and the United Nations in this regard;

9. Decides to remain actively seized of the matter.

**KARABAĞ - AVRUPA KONSEYİ PARLAMENTER ASAMBLESİ'NİN
1416 SAYILI KARARI – 25 OCAK 2005**

Parliamentary Assembly of Council of Europe Resolution 1416, 2005

The conflict over the Nagorno-Karabakh region dealt with by the OSCE Minsk Conference

1. The Parliamentary Assembly regrets that, more than a decade after the armed hostilities started, the conflict over the Nagorno-Karabakh region remains unsolved. Hundreds of thousands of people are still displaced and live in miserable conditions. Considerable parts of the territory of Azerbaijan are still occupied by Armenian forces, and separatist forces are still in control of the Nagorno-Karabakh region.

2. The Assembly expresses its concern that the military action, and the widespread ethnic hostilities which preceded it, led to large-scale ethnic expulsion and the creation of mono-ethnic areas which resemble the terrible concept of ethnic cleansing. The Assembly reaffirms that independence and secession of a regional territory from a state may only be achieved through a lawful and peaceful process based on the democratic support of the inhabitants of such territory and not in the wake of an armed conflict leading to ethnic expulsion and the de facto annexation of such territory to another state. The Assembly reiterates that the occupation of foreign territory by a member state constitutes a grave violation of that state's obligations as a member of the Council of Europe and reaffirms the right of displaced persons from the area of conflict to return to their homes safely and with dignity.

3. The Assembly recalls Resolutions 822 (1993), 853 (1993), 874 (1993) and 884 (1993) of the United Nations Security Council and urges the parties concerned to comply with them, in particular by refraining from any armed hostilities and by withdrawing military forces from any occupied territories. The Assembly also aligns itself with the demand expressed in Resolution 853 of the United Nations Security Council and thus urges all member states to refrain from the supply of any weapons and munitions which might lead to an intensification of the conflict or the continued occupation of territory.

4. The Assembly recalls that both Armenia and Azerbaijan committed themselves upon their accession to the Council of Europe in January 2001 to use only peaceful means for settling the conflict, by refraining from any threat of using force against their neighbours. At the same time, Armenia committed itself to use its considerable influence over Nagorno-Karabakh to foster a solution to the conflict. The Assembly urges both governments to comply with

these commitments and refrain from using armed forces against each other and from propagating military action.

5. The Assembly recalls that the Council of Ministers of the Conference on Security and Co-operation in Europe (CSCE) agreed in Helsinki in March 1992 to hold a conference in Minsk in order to provide a forum for negotiations for a peaceful settlement of the conflict. Armenia, Azerbaijan, Belarus, the former Czech and Slovak Federal Republic, France, Germany, Italy, the Russian Federation, Sweden, Turkey and the United States of America agreed at that time to participate in this conference. The Assembly calls on these states to step up their efforts to achieve the peaceful resolution of the conflict and invites their national delegations to the Assembly to report annually to the Assembly on the action of their government in this respect. For this purpose, the Assembly asks its Bureau to create an ad hoc committee comprising, *inter alia*, the heads of these national delegations.

6. The Assembly pays tribute to the tireless efforts of the co-chairs of the Minsk Group and the Personal Representative of the OSCE Chairman-in-Office, in particular for having achieved a ceasefire in May 1994 and having constantly monitored the observance of this ceasefire since then. The Assembly calls on the OSCE Minsk Group co-chairs to take immediate steps to conduct speedy negotiations for the conclusion of a political agreement on the cessation of the armed conflict. The implementation of this agreement will eliminate major consequences of the conflict for all parties and permit the convening of the Minsk Conference. The Assembly calls on Armenia and Azerbaijan to make use of the OSCE Minsk Process and to put forward to each other, via the Minsk Group, their constructive proposals for the peaceful settlement of the conflict in accordance with the relevant norms and principles of international law.

7. The Assembly recalls that Armenia and Azerbaijan are signatory parties to the Charter of the United Nations and, in accordance with Article 93, paragraph 1 of the Charter, *ipso facto* parties to the statute of the International Court of Justice. Therefore, the Assembly suggests that if the negotiations under the auspices of the co-chairs of the Minsk Group fail, Armenia and Azerbaijan should consider using the International Court of Justice in accordance with Article 36, paragraph 1 of its statute.

8. The Assembly calls on Armenia and Azerbaijan to foster political reconciliation among themselves by stepping up bilateral inter-parliamentary co-operation within the Assembly as well as in other forums such as the meetings of the speakers of the parliaments of the Caucasian Four. It recommends that both delegations should meet during each part-session of the Assembly to review progress on such reconciliation.

9. The Assembly calls on the Government of Azerbaijan to establish contact, without preconditions, with the political representatives of both communities from the Nagorno-Karabakh region regarding the future status of the region. It is prepared to provide facilities for such contacts in Strasbourg, recalling that it did so in the form of a hearing on previous occasions with Armenian participation.

10. Recalling its Recommendation 1570 (2002) on the situation of refugees and displaced persons in Armenia, Azerbaijan and Georgia, the Assembly calls on all member and Observer states to provide humanitarian aid and assistance to the hundreds of thousands of people displaced as a consequence of the armed hostilities and the expulsion of ethnic Armenians from Azerbaijan and ethnic Azerbaijanis from Armenia.

11. The Assembly condemns any expression of hatred portrayed in the media of Armenia and Azerbaijan. The Assembly calls on Armenia and Azerbaijan to foster reconciliation and to restore confidence and mutual understanding among their peoples through schools, universities and the media. Without such reconciliation, hatred and mistrust will prevent stability in the region and may lead to new violence. Any sustainable settlement must be preceded by and embedded in such a reconciliation process.

12. The Assembly calls on the Secretary General of the Council of Europe to draw up an action plan for support to Armenia and Azerbaijan targeted at mutual reconciliation processes, and to take this resolution into account in deciding on action concerning Armenia and Azerbaijan.

13. The Assembly calls on the Congress of Local and Regional Authorities of the Council of Europe to assist locally elected representatives of Armenia and Azerbaijan in establishing mutual contacts and interregional co-operation.

14. The Assembly resolves to analyse the conflict-settlement mechanisms existing within the Council of Europe, in particular the European Convention for the Peaceful Settlement of Disputes, in order to provide its member states with better mechanisms for the peaceful settlement of bilateral conflicts as well as internal disputes involving local or regional territorial communities or authorities which may endanger human rights, stability and peace.

15. The Assembly resolves to continue monitoring on a regular basis the evolution of this conflict towards its peaceful resolution and decides to reconsider this issue at its first part-session in 2006.

**İSLAM KONFERANSI ÖRGÜTÜ'NÜN 9/36-POL SAYILI KARARI –
23-25 MAYIS 2009**

**RESOLUTION NO.9/36-POL ON THE AGGRESSION OF THE
REPUBLIC OF ARMENIA AGAINST THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN**

The Thirty-Sixth Session of the Council of Foreign Ministers (Session of Enhancing Islamic Solidarity), held in Damascus, Syrian Arab Republic from 28 Jamadul Awal – 1 Jamadul Thani 1430 H (23-25 May 2009);

Proceeding from the principles and objectives of the Charter of the Organization of the Islamic Conference;

Gravely concerned over the aggression by the Republic of Armenia against the Republic of Azerbaijan which has resulted in the occupation of about 20 percent of the territories of Azerbaijan;

Expressing its profound concern over continued occupation of significant part of the territories of Azerbaijan and illegal transfer of settlers of the Armenian nationality to those territories;

Deeply distressed over the plight of more than one million Azerbaijani displaced persons and refugees resulting from the Armenian aggression and over magnitude and severity of these humanitarian problems;

Reaffirming all previous relevant resolutions and, in particular, the Resolution No. 10/11-P(IS), adopted by the Eleventh Session of the Islamic Summit Conference held in Dakar, Republic of Senegal, from 6-7 Rabiul Awwal, 1429H (13-14 March 2008);

Urging strict adherence to the Charter of the UN and full implementation of the relevant Security Council resolutions;

Welcoming all diplomatic and other efforts for the settlement of the conflict between Armenia and Azerbaijan;

Reaffirming commitment by all Member States to respect the sovereignty, territorial integrity and political independence of the Republic of Azerbaijan;

Noting also the destructive influence of the policy of aggression of the Republic of Armenia on the peace process within the OSCE framework;

Taking note of the Report of the Secretary General;

1. Strongly condemns the aggression of the Republic of Armenia against the Republic of Azerbaijan.

2. Considers the actions perpetrated against civilian Azerbaijani population in the occupied Azerbaijani territories as crimes against humanity.

3. Strongly condemns any looting and destruction of the archeological, cultural and religious monuments in the occupied territories of Azerbaijan.

4. Strongly demands the strict implementation of the United Nations Security Council resolutions 822, 853, 874 and 884 as well as the United Nations General Assembly resolution A/RES/62/243, and the immediate, unconditional and complete withdrawal of Armenian forces from all unoccupied Azerbaijani territories including the Nagorno-Karabakh region and strongly urges Armenia to respect the sovereignty and territorial integrity of the Republic of Azerbaijan.

5. Urges all Member States in a most expedite way to present their input replying to the request of the UN Secretary General to be reflected accordingly in his report on the implementation of United Nations General Assembly Resolution A/RES/62/243 and to include in their responses to the UN Secretary General the principled position committed to by all OIC Member States on the unequivocal support to the settlement of the Armenia-Azerbaijan conflict on the basis of territorial integrity of Azerbaijan and return of expelled population of Azerbaijan to their homelands, as well as prevention of any action aimed at maintenance of occupation of territories. Furthermore, as the report of the UN Secretary General will be considered within the UN General Assembly meeting in the upcoming months, calls upon all Member States to instruct their Permanent Missions and Delegations in New York and Geneva to keep this item on the agenda and to render their strong support to initiatives launched by Azerbaijan in this context.

6. Expresses its concern that Armenia has not yet implemented demands contained in the above stated UN Security Council resolutions.

7. Calls on the UN Security Council to recognize the existence of aggression against the Republic of Azerbaijan; to take the necessary steps under Chapter VII of the Charter of the United Nations to ensure compliance with its resolutions; to condemn and reverse aggression against the sovereignty and territorial integrity of the Republic of Azerbaijan, and decides to take coordinated action to this end at the United Nations.

8. Urges all States to refrain from providing any supplies of arms and military equipment to Armenia, in order to deprive the aggressor of any opportunity to escalate the conflict and to continue the occupation of the Azerbaijani territories. The territories of the Member States should not be used for transit of such supplies.

9. Calls upon Member States, as well as other members of the international community, to use such effective political and economic measures as required in order to put an end to Armenian aggression and occupation of the Azerbaijani territories.

10. Calls for a just and peaceful settlement of the conflict between Armenia and Azerbaijan on the basis of respect for the principles of territorial integrity of states and inviolability of internationally recognized borders.

11. Decides to instruct the Permanent Representatives of Member States at the United Nations in New York, while voting at the UN General Assembly, to give full support to the issue of territorial integrity of the Republic of Azerbaijan.

12. Urges Armenia and all Member States of the OSCE Minsk Group to engage constructively in the ongoing OSCE peace process on the basis of the relevant resolutions of the UN Security Council and the relevant OSCE decisions and documents, including those of the First Additional Meeting of the OSCE Council of 24 March 1992, OSCE Summits of 5-6 December 1994, 2-3 December 1996, 18-19 November, 1999, and refrain from any action that will make it more difficult to reach a peaceful solution.

13. Expresses its full support for the three principles of the settlement of the armed conflict between Armenia and Azerbaijan contained in the statement of the OSCE Chairman-in-Office at the 1996 Lisbon OSCE Summit, namely the territorial integrity of the Republic of Armenia and the Republic of Azerbaijan, highest degree of self-rule of the Nagorno-Karabakh region within Azerbaijan and guaranteed security for this region and its whole population.

14. Stresses that fait accompli may not serve as a basis for a settlement, and that neither the current situation within the occupied areas of the Republic of Azerbaijan, nor any actions, including arranging voting process, undertaken there to consolidate the status quo, may be recognized as legally valid.

15. Demands to cease and reverse immediately the transfer of settlers of the Armenian nationality to the occupied territories of Azerbaijan, which constitute a blatant violation of international humanitarian law and has a

detrimental impact on the process of peaceful settlement of the conflict, and agrees to render its full support to the efforts of Azerbaijan undertaken to this end, including at the General Assembly of the United Nations, inter alia, through their respective Permanent Missions to the United Nations in New York.

16. Requests the OIC Member States to encourage their legal and physical persons not to be engaged in economic activities in the Nagorno-Karabakh region and other occupied territories of Azerbaijan.

17. Expresses its support to the activities of the OSCE Minsk Group and consultations held at the level of the Foreign Ministers of Azerbaijan and Armenia and its understanding that a step-by-step solution will help to ensure gradual elimination of the most serious consequences of the aggression against the Republic of Azerbaijan.

18. Requests the Secretary General to communicate the principled and firm position of the OIC vis-à-vis the Armenian aggression against the Republic of Azerbaijan, to the current Chairman of the Organization for Security and Cooperation in Europe.

19. Reaffirms its total solidarity with and support for the efforts undertaken by the Government and people of Azerbaijan to defend their country.

20. Calls for enabling the displaced persons and refugees to return to their homes in safety, honor and dignity.

21. Expresses its appreciation to all Member States which have provided humanitarian assistance to the refugees and displaced persons and urges all the others to extend their contribution to these people.

22. Expresses its concern over the severity of humanitarian problems concerning the existence of more than one million displaced persons and refugees in the territory of the Republic of Azerbaijan and requests the OIC Member States, the Islamic Development Bank and other Islamic Institutions to render much needed financial and humanitarian assistance to the Republic of Azerbaijan.

23. Considers that Azerbaijan has the right for appropriate compensation with regard to damages it suffered as a result of the conflict and puts the responsibility for the adequate compensation of these damages on Armenia.

24. Requests the Secretary-General to follow up the implementation of this resolution and to report thereon to the 37th CFM.

**KARABAĞ - BM GENEL KURULU'NUN 62/243 SAYILI KARARI –
14 MART 2008**

Resolution adopted by the General Assembly

[without reference to a Main Committee (A/62/L.42)]

62/243. The situation in the occupied territories of Azerbaijan

The General Assembly,

Guided by the purposes, principles and provisions of the Charter of the United Nations,

Recalling Security Council resolutions 822 (1993) of 30 April 1993, 853 (1993) of 29 July 1993, 874 (1993) of 14 October 1993 and 884 (1993) of 12 November 1993, as well as General Assembly resolutions 48/114 of 20 December 1993, entitled “Emergency international assistance to refugees and displaced persons in Azerbaijan”, and 60/285 of 7 September 2006, entitled “The situation in the occupied territories of Azerbaijan”,

Recalling also the report of the fact-finding mission of the Minsk Group of the Organization for Security and Cooperation in Europe to the occupied territories of Azerbaijan surrounding Nagorno-Karabakh and the letter on the fact-finding mission from the Co-Chairmen of the Minsk Group addressed to the Permanent Council of the Organization for Security and Cooperation in Europe,¹

Taking note of the report of the environmental assessment mission led by the Organization for Security and Cooperation in Europe to the fire-affected territories in and around the Nagorno-Karabakh region,²

Reaffirming the commitments of the parties to the conflict to abide scrupulously by the rules of international humanitarian law,

Seriously concerned that the armed conflict in and around the Nagorno-Karabakh region of the Republic of Azerbaijan continues to endanger international peace and security, and mindful of its adverse implications for the humanitarian situation and development of the countries of the South Caucasus,

¹ See A/59/747-S/2005/187.

² A/61/696, annex.

1. *Reaffirms* continued respect and support for the sovereignty and territorial integrity of the Republic of Azerbaijan within its internationally recognized borders;

2. *Demands* the immediate, complete and unconditional withdrawal of all Armenian forces from all the occupied territories of the Republic of Azerbaijan;

3. *Reaffirms* the inalienable right of the population expelled from the occupied territories of the Republic of Azerbaijan to return to their homes, and stresses the necessity of creating appropriate conditions for this return, including the comprehensive rehabilitation of the conflict-affected territories;

4. *Recognizes* the necessity of providing normal, secure and equal conditions of life for Armenian and Azerbaijani communities in the Nagorno-Karabakh region of the Republic of Azerbaijan, which will allow an effective democratic system of self-governance to be built up in this region within the Republic of Azerbaijan;

5. *Reaffirms* that no State shall recognize as lawful the situation resulting from the occupation of the territories of the Republic of Azerbaijan, nor render aid or assistance in maintaining this situation;

6. *Expresses* its support to the international mediation efforts, in particular those of the Co-Chairmen of the Minsk Group of the Organization for Security and Cooperation in Europe, aimed at peaceful settlement of the conflict in accordance with the norms and principles of international law, and recognizes the necessity of intensifying these efforts with a view to achieving a lasting and durable peace in compliance with the provisions stipulated above;

7. *Calls* upon Member States and international and regional organizations and arrangements to effectively contribute, within their competence, to the Process of settlement of the conflict;

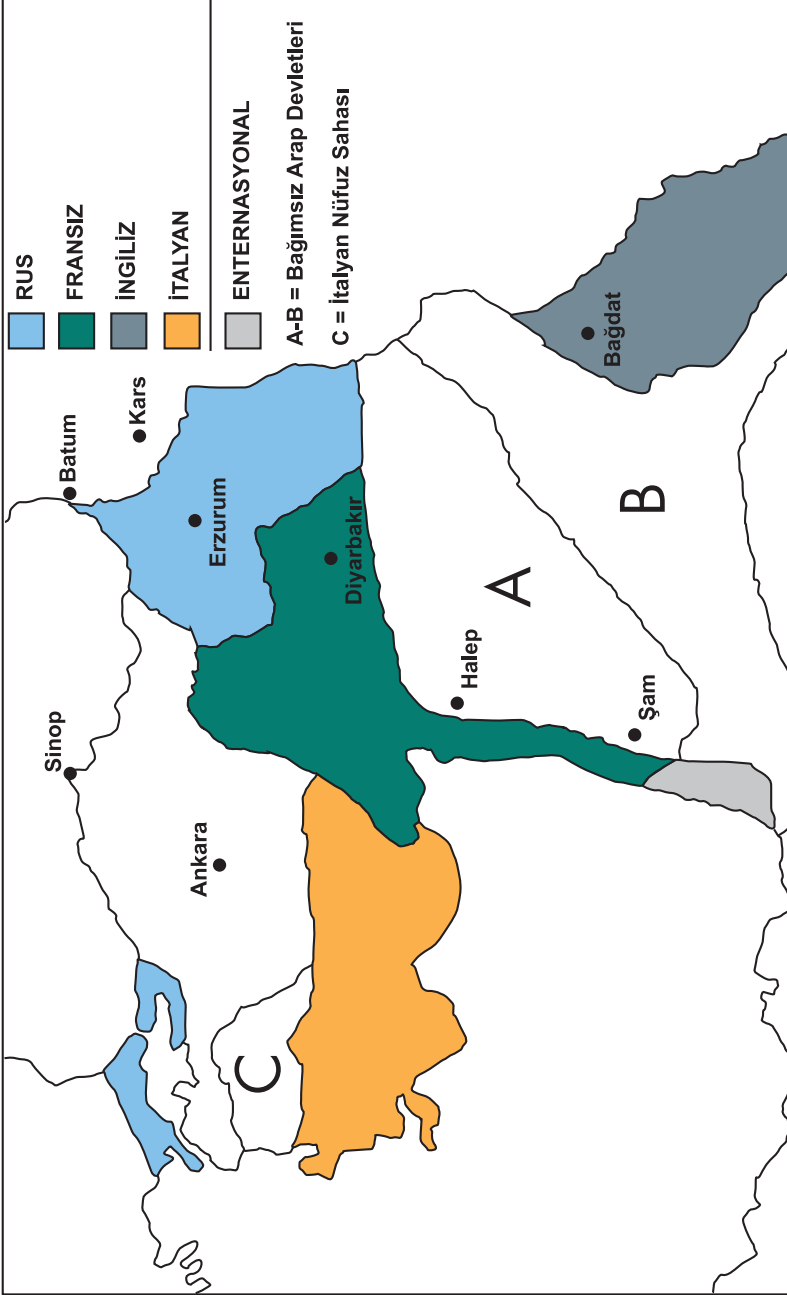
8. *Requests* the Secretary-General to submit to the General Assembly at its sixty-third session a comprehensive report on the implementation of the present resolution;

9. *Decides* to include in the provisional agenda of its sixty-third session the item entitled "The situation in the occupied territories of Azerbaijan".

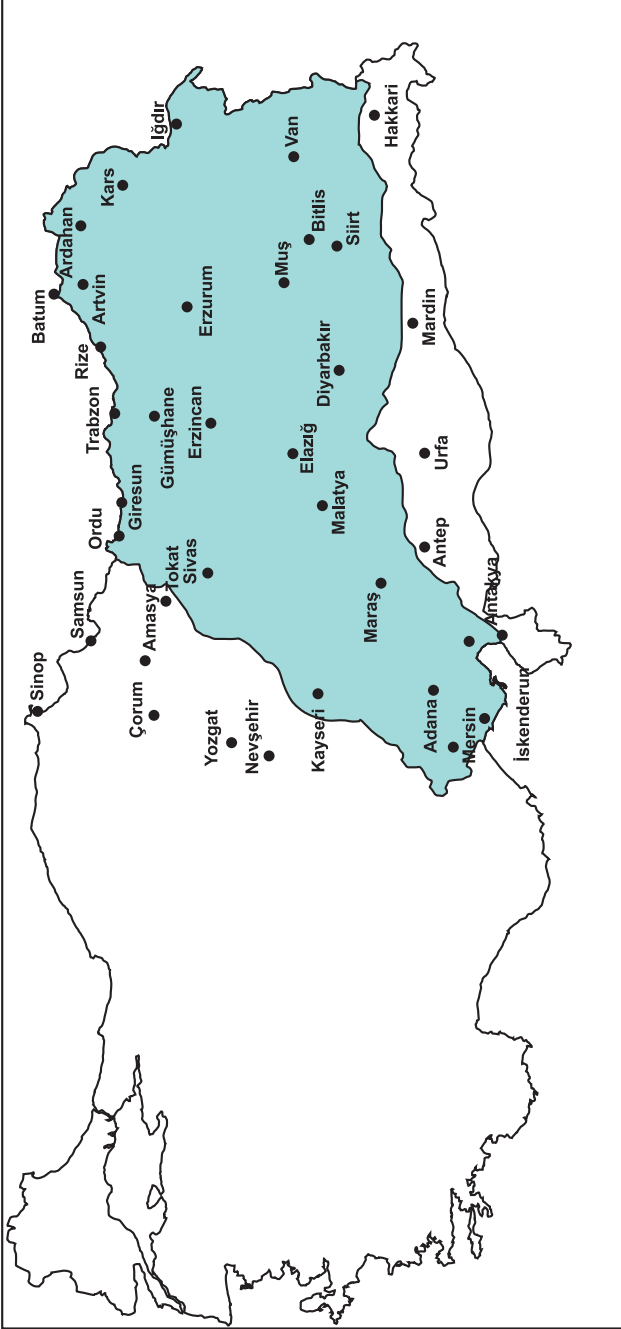
86th plenary meeting
14 March 2008

B - HARİTALAR

SYKES-PİCOT ANTLAŞMASINA GÖRE OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN PAYLAŞILMASI

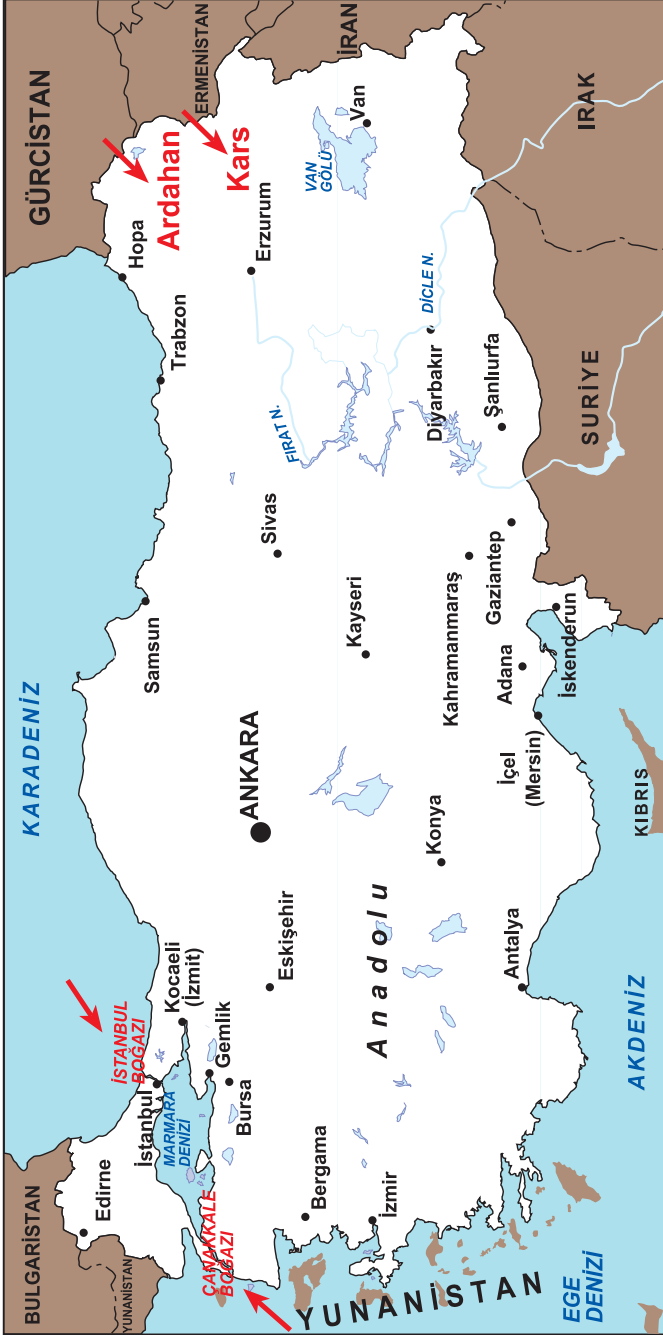


1919 PARIS BARIŞ ANTLAŞMASI GÖRÜŞMELERİNDE ERMENİLERİN TOPRAK TALEPLERİ



**SEVR ANTLAŞMASI'NA GÖRE ERMENİSTAN'A
VERİLECEK TÜRK TOPRAKLARI**

1945 YILINDA SOVYETLER BİRLİĞİ'NİN TÜRKİYE'DEN TOPRAK TALEPLERİ



KARABAĞ BÖLGESİ



KARABAĞ DAHİL, ERMENİ İŞGALİ ALTINDAKİ
AZERBAJYAN TOPRAKLARI



